

***Маҷаллаи илмӣ-омӯзишии
муҳаққиқони ҷавон***

МУҲАҚҚИК

МУАССИС:

***Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айни***

№ 2 (59)

Душанбе – 2023

Сармуҳаррир: Мирбобоев А.

Муовини сармуҳаррир: Ҷаматов С.

Котиби масъул: Валиев Ҷ.

Муҳаррири техникӣ: Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

- Ибодуллозода А.** - ректори Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, доктори илми таърих, профессор
- Сангинзод Д.** - муовини ректор оид ба илм, доктори илми ҳуқуқшиносӣ, профессор
- Қурбонзода Р.** - муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ доктори илми филология, профессор
- Нуъмонов М.** - доктори илми педагогӣ, профессор
- Бандаев С.** - доктори илми химия, профессор
- Раҳматуллозода С.** - доктори илми филология, профессор, узви вобастаи АМИТ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

- Худойдодов А.** - доктори илми филология, профессор
- Сулаймонов И.** - номзади илми филология, дотсент
- Ҳусейнов А.** - доктори илми таърих, профессор
- Мачидова Б.** - доктори илми педагогӣ, профессор
- Умаров У.** - номзади илми педагогӣ, дотсент
- Назариёв Р.** - доктори илми фалсафа, профессор
- Ҷумаев М.** - номзади илми химия, дотсент
- Сатторов Т.** - доктори илми биология, профессор
- Муҳаббатова Х.** - доктори илми география, профессор
- Пиров Р.** - доктори илми физикаю математика, профессор
- Ғафорова Ҷ.** - номзади илми иқтисодӣ, дотсент

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 майи соли 2023 таҳти шумораи 287/МҶ-97 сабти ном гардидааст.

**Дастхату аксҳои ба идораи маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳеҳияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва кафедраҳои марбута воғузор мегардад.**

Ф Е Х Р И С Т

ЧАҲОНИ ЗАБОН

1.	Хусенова М.Ф. Муарифи номи шахс аз рӯй касб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	6
2.	Шарипова С.М. Лингвистическая выразительность и правдивость баснописца И.А.Крылова.....	9
3.	Умаров Ф.А. Пешояндҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	12
4.	Саидова Г. Вожаҳои таърихи марбут ба хона ва афзори рӯзгор дар романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода	16
5.	Ҳакимова Д.Т. Характеристика и формирования обучения лексическим средствам общения на уроках русского языка	19
6.	Сайдуллоев Ф. Муқоисаи овозҳои нутқи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ва нақши он дар бартараф намудани интерференсияи байнзабонӣ.....	22
7.	Салиева Г.А. Репрезентация концепта non\bread в английском и таджикском словарях	27
8.	Раҳимова М.И. Хусусиятҳои вазиравии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар матнҳои публицистӣ ва рӯзманигорӣ	30
9.	Носирова М.Т. Баъзе хусусиятҳои ҷонишин дар забони арабӣ ва тоҷикӣ	33
10.	Мунисаи М. Синонимҳо, антонимҳо, омонимҳо ва нақши онҳо дар асари бадеӣ	36
11.	Давлатова Т.А. Шумули маъноии пешоянди “би”-и арабӣ ва муодилҳои тоҷикии он	38
12.	Антонова С. Особенности структуры и семантики главного члена неопределённо - личного предложения в поэтическом тексте (на материале произведений «Серебряного века»).....	41
13.	Нигораи А. Калимасозии пасвандҳо дар осори Аскар Ҳаким.....	45
14.	Шерализода М.С. Вижагиҳои иқтибосоти туркиву муғулӣ дар повести “Ситораҳои сари танӯр”-и Сайф Раҳимзод Афардӣ	48

ГУЛШАНИ АДАБ

15.	Ганҷинамоҳи Б. Фаъолияти омӯзгории профессор У. Каримов	51
16.	Холмуродов И. Шеърҳои манзумаҳои Алӣ Бобочон барои бачаҳо	53
17.	Ширинджонова Ф.И. К вопросу об истории переводческой деятельности.....	58
18.	Муминова М.Х. Перевод произведений Ивана Бунина на таджикский язык	62
19.	Назирова Г.К. Сопоставительный анализ исходного текста и текста перевода как способ литературоведческого исследования	65
20.	Бобоева С.А. Мазмун ва мундариҷаи ғазалиёти Убайди Зоконӣ	68

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

21.	Эшонҷонова Ф.М. Борис Маршак ва омӯзиши санъати Суғд (дар асоси бозёфтҳои Панҷакати Қадим)	70
22.	Саидова С.Р. Саҳм ва таваҷҷуҳи Пешвои миллат дар рушди маърифат	75
23.	Ёров С. Хусусиятҳои сиёсати коммуникатсионӣ дар маркетинги байналмилалӣ.....	79
24.	Дустова Ш.Ч. Дастовардҳои фарҳангии ноҳияи Шаҳринав дар 30-соли Истиклолият.....	82

25.	Асророва Ш.С. Муҳоҷирати байналхалакии меҳнатӣ ва ҳаракати захираҳои меҳнатӣ.....	85
26.	Абдурахмонова Ф.Ф. ИМА ва вусъатёбии созишномаи Атлантикаи Шимолӣ (СААШ).....	90
27.	Абдурахмонова Ф.Ф. Тавассути ҷанг роҳандози кардани сиёсати хориҷӣ ҳамчун усули сиёсати хориҷии ИМА дар давраи президентии Билл Клинтон (дар мисоли иштироки ИМА дар ҷанги Югославия)	93
28.	Самадова З. Инкишофи илмҳои дақиқ дар давлати Сомониён	97

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ

29.	Ҳамедов Р.А. Коэффисиенти кашиши сатҳии сӯзишвории бензин вобаста аз ҳарорат	101
30.	Ҳалимзода К.Г. Моделсозии математикии равандҳои оксиди нитрат бо озон	105
31.	Ҳасанов Н.Қ. Оиди мавҷудият ва ягонагии ҳалли баъзе системаҳои оддитарини барзиёдмуайяншудаи тартиби дуи дуномаълума бо ҳосилаҳои хусусӣ	110
32.	Ҳолисова Ш.А. Соҳтор ва архитектураи шабакаҳои ҳисоббарор.....	114
33.	Ҳолисова Ш.А. Истифодабарии воситаҳои иловагӣ ва истифодабарии шабака.....	118
34.	Раҳимова Ҷ.Р. Таъсири маҳлулқунанда ба гармигузаронии маҳлулҳои рағани офтобпараст вобаста аз фишор ва ҳарорат.....	122
35.	Раҳмонов С.Р. Нишондиҳандаҳои физикии рағани зағир	126
36.	Абдурахимзода А.Х. Гармигузаронии спиртҳо дар ҳолати газӣ вобаста ба ҳарорат ва массаи молӣ	129

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

37.	Бобоева Ф.Ф. Паҳншавии вируси гепатити С дар байни гурӯҳҳои хатар	134
38.	Шарофова Х.Д. Тағйирёбии миқдори тромбоцитҳо хангоми бемориҳои гуногун.....	139
39.	Раҳматова З.К. Таъсири гармӣ ба таркиби хуни беморони гепатит	144
40.	Бадалова С. Тавсифи умумии синфи паррандаҳо	147
41.	Шамсиддинов А.Х. Дурнамои азхудкунии сарватҳои табиӣ ва таъсири онҳо дар рушди соҳаҳои кишоварзӣ ва туризм.....	150

ИҚТИСОД ВА РУШД

42.	Мамачонов М.М. Баҳисобгирӣ ва аудити захираҳои молияю моддӣ дар муассисаҳои бучетӣ.....	154
43.	Шамсиддинов А.Х. Захираи энергияи обӣ ва хусусиятҳои иқтисодӣ-географии азхудкунии онҳо дар минтақаҳои Тоҷикистон	158
44.	Нурулова Д.Т. Саноатикунони босуръати кишвар ва нақши он дар пешрафти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	162
45.	Раҷабмоҳи Р. Хусусиятҳои иқтисоди-географии омӯзишии сарватҳои табиӣ ва ноҳияи иқтисодии Кӯлоб (дар мисоли захираҳои обӣ).....	166
46.	Муродов А. Ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва истифодабарии онҳо дар муассисаҳои бучетӣ	170
47.	Нарзизода С.Н. Мафҳум ва таснифи илмӣ хизматрасониҳои аудиторӣ	173

ОМӢЗИШ ВА ПАРВАРИШ

48.	Хайруллоева Г.Д. Озмунӣ хониши ифоданок дар кӯдакистон	176
-----	--	-----

49.	Шоева Х.И. Технологияи омӯзиши лоиҳавии забони хориҷӣ дар зинаи болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	179
50.	Чалишова П. Тарбияи зебопарастӣ ва аҳаммияти он дар тарбияи хонандагон.....	183
51.	Шайхова Н.П. Мутобикшавии кӯдак ба мактаб ва мушкилоти он	187
52.	Назирова Н.Д. Омӯзиши пешояндҳои in, on ва at дар забони англисии муосир	190
53.	Норбутозода Х. Ақидаҳои мутаффакирон ва бузургони форсу тоҷик доир ба таълиму тарбияи экологӣ	194
54.	Қараева Ш.Ғ. Ташаккули салоҳияти коммуникативии хонандагон дар таълими забони хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	197
55.	Давлатова М.Т. Масъалаҳои тарбияи фарзанд дар “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус	200
56.	Давлатова И.С. Нақши волидон дар тайёр намудани хонандагон дар интихоби бошуурунаи касб	204
57.	Гулмаҳмадзода Б.И. Заминаҳои назариявии рушди фарҳанги нутқи омӯзгори физика.....	208
58.	Бозоров А.Ҷ. Аффект дар ташҳиси судӣ-психологӣ	211
59.	Аҳмедова Д. Тарбияи ҳуқуқӣ ва нақши он дар рушди зеҳнии хонандагони зинаи аввали таҳсилот	214
60.	Муҳаммадлатифшоҳи Н. Мақом ва нақши муассисаи таълимӣ дар парвариши ахлоқии наврасон ва шеваҳои тарбиятии хонандагон	218
61.	Валиева С.М. Шарҳи ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ марбут ба тарбияи ҳуқуқии омӯзгорон.....	223
62.	Чумаева М.Ҷ. Мақсад ва вазифаҳои корҳои беруназсинфӣ дар синфҳои ибтидоӣ	229

РАВИШИ ТАДРИС

63.	Абдуллоев С.Ф. Муносибати босалоҳият ва мавқеи он дар таълими математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	231
64.	Алиева Ф.Ҳ. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи беҳтар намудани сифати таълим ва худомӯзии донишҷӯёни забонҳои хориҷӣ.....	234
65.	Давлатқадимова З.Ш. Методикаи ташкили гузаронидани ҳафта ё даҳаи физикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зимни татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим.....	238
66.	Умаров Б.У. Имкониятҳои курси физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба амалигардонии тарбияи иқтисодии хонандагон дар таълими физика бо истифодаи маводи маҳал.....	242
67.	Холисова Ш.А. Усулҳои ҳифзи иттилооти компютерӣ бо истифода аз барномаи зиддивирӯсӣ	246
68.	Мухтодҷова Н.И. Формирования и совершенствования методики развития русской речи учащихся таджиков в начальных классах.....	251
69.	Носирова Ш.Қ. Истифодабарии усулҳои интерактивӣ дар таълими забонҳои хориҷӣ (олмонӣ)	254
70.	Раҳматуллоев Д. Нақши истифодаи машқҳо дар инкишофи малакаҳои коммуникативии донишҷӯён дар дарси забони англисӣ	258
71.	Умаров Ф.А. Усулҳои ифодаи пешояндҳои from, at and of дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар заминаи тарҷумаи англисии асари «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ	262
72.	Шоева Х.И. Асосҳои психологӣ ва педагогии технологияи истифодаи усули лоиҳасозӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ.....	265

МУАРИФИ НОМИ ШАХС АЗ РҶӢӢ КАСБ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНЛИСӢ

Мақоми инсон дар ҷомеа мавқеи ӯ дар зинанизоми иҷтимоӣ бо мансубияти касбии ӯ муайян карда мешавад. Вобаста ба ин, зарурати муайян кардани шахс аз рӯи касб ва вазифаҳои иҷтимоӣ касбӣ ба вучуд меояд, ки боиси пайдоиши номинатсияҳое мегардад, ки моҳият ё ҷанбаҳои гуногуни ҷаҳолияти ӯро инъикос мекунад [2, 146; 4, 92].

Кори мо ба таҳлили номҳои расмӣ шахсон аз рӯи мансубияти касбӣ бахшида шудааст. Таваҷҷуҳи забоншиносон ба вожаҳои мавриди баррасӣ пайваста аз пурра гардидани ин қабати луғат ва зарурати омӯштани моделҳои калимасозӣ, синтаксиси ва семантикии типӣ исмиҳо бо мақсади инвентаризатсияи онҳо ва муайян кардани тамоюли асосии инкишофи калимаҳо вобаста аст. Номҳое, ки мо дар назар дорем, гурӯҳи мавзӯии «Мансубияти касбӣ»-ро ташкил медиҳанд, ки дорои як қатор номҳои умумӣ касб, таҳассус, вазифа, ки миқдори зиёди мафҳумҳои мушаххасе доранд, ки дар номҳои мушаххаси касбҳо, таҳассусҳо, вазифаҳо ифода шудаанд [2, 7-8].

Муарифи шахс аз рӯи касб ба гурӯҳи мавзӯии мавриди омӯзиш қарор дорад ва ягона номҳои консепсияест, ки онҳо таъин мекунад ва маъноӣ қатъӣ дошта, синоним надоранд асосан онҳо ба нутқи хаттӣ истифода мешаванд. Ин хусусиятҳо имкон медиҳанд, ки вожаҳои ин парадигма ба истилоҳот наздик шаванд. Азбаски номҳои касбии шахсон дар бораи аҳамияти иҷтимоӣ шахс маълумот доранд, онҳо истилоҳоти ҷомеашиносӣ ва ҳуқуқшиносӣ мебошанд. Чунин номҳо қисми зиёди материали гирдовардари ташкил медиҳанд, бинобар бе муайян намудани хусусиятҳои муносибатҳои синтаксисӣ ва муносибатҳои маъноӣ байни ҷузъҳои номинатсияҳои таркибӣ дар бораи гурӯҳи мавзӯӣ дарки чуқур ташаккул додан мумкин нест. Омӯзиши муназзами маъноӣ калима бидуни таҳлили маъноӣ ҷузъҳои он ғайриимкон аст. Омӯзиши робитаи байни маъноҳои формантҳои калимасоз, ҳосилкунанда ва маъноӣ кулли калимаро семантикаи калимасоз баррасӣ мекунад. Аксарияти куллии истилоҳоти мансубияти касбии шахс ҳосилшуда мебошанд, аз ин рӯ, барои муайян кардани хусусиятҳои маъноӣ калимаҳои ин парадигмаи мавзӯӣ ҷанбаи сохтории ин вожа аҳамияти кам надорад. Обьекти ин тадқиқот як гурӯҳи лексемаҳост, ки одамонро аз рӯи мансубияти касбӣ дар забони тоҷикӣ муосир меноманд, ки ба системаи номҳои номгӯӣ дохил мешавад. Дар ин қор таҳлили ҳаматарафаи лексикаи омӯхташуда пешбинӣ шудааст. Мақсади қор муайян кардани хусусиятҳои семантикӣ, калимасозӣ ва синтаксиси лексикаи гурӯҳи тематикӣ муарифи шахс аз рӯи касб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷанбаи синхронӣ, қолабҳои асосӣ ва роҳҳои ташаккули ин гурӯҳ мебошад.

Сарчашмаҳои ҷамъовариҳои мавод барои ин тадқиқот рӯйхатҳои расмӣ номҳои касбҳо, таҳассусҳо, вазифаҳои коргарон ва хизматчиён, ки барои тамоми соҳаҳои забоншиносӣ умумӣ мебошанд. Дастурҳои тарифи таҳассусе, ки дорои характеристикаҳои тарифи таҳассуси касби коргарон, вазифаҳои хизматчиён, ки аз рӯи соҳаҳои истеҳсолот ва хизматрасони, аз рӯи намудҳои қор ба бахшҳои гуруҳбандӣ шудаанд.

Номгӯи касбҳо ва ихтисосҳое, ки сатҳҳои гуногуни омодагии касбиро талаб мекунад (аз ибтидо то ҳол), ки дар онҳо номҳои касбҳо, ихтисосҳо, таҳассусҳо бо рамзҳои мувофиқи таснифи умумӣ касбҳои коргарон, вазифаҳои кормандон ва категорияҳои музди меҳнат аз рӯи соҳаҳои ҷаҳолияти мутахассисон ба гуруҳҳои тақсим мешаванд, ғайр аз ин муҳлати минималии таҳсилро нишон додан мумкин аст. Аз тамоми фаровонии номҳои қарзии касбҳое, ки дар амалии суҳанронии муосир истифода мешаванд, номинатсияҳои ягона ҳамчун номенклатура муқаррар карда шудаанд. Бо лексемаҳои гирифташуда пурра шудани таркиби истилоҳотро барои ифодаи муҳтасари маъно ифода мекунад. Пешбарии як калимагии шахс аз рӯи касб ва лексемаҳои асосӣ исмиҳои мураккаб дар 89%-и ҳолатҳо фосила, асоснок мебошанд. Онҳо бо роҳи пасоянд, навъҳои гуногуни изофа, изофа бо пасванд, асосноккунӣ, усули лексико-маъноӣ, инчунин бо роҳи илова кардани аффиксидҳо ба асоси тавлидкунанда сохта мешаванд. Дар байни ин намудҳои калимасозӣ ҳамчун усули анъанавӣ номинатсия ва иловаи калима, ки дар натиҷаи мураккабшавии айни замон ҷаҳоли равандҳои истеҳсоли маҳсулнокии баландтаринро нишон медиҳанд ба таркибӣ дар рӯйхати муосири касбҳо барқарор дорад. Онҳо бо роҳи паҳн

кардани чузъҳои ибора аз ҷониби чузъҳои вобастаи сохторҳои гуногун, амалӣ намудани семаҳои инварианти ва ё факултативӣ бо мақсади муайян кардани калима ё ибораи истинодӣ аз рӯи аломатҳои атрибутивӣ, предметӣ ва ё шартӣ сохта мешаванд.

Муарифи шахс аз рӯи касб тамоюли мураккаб кардани сохтори семантики, калимасозӣ ва синтаксисиро нишон медиҳад, ки бо зарурати ба қадри имкон саҳеҳ номидани шахс ба сифати шахсияти касбӣ алоқаманд аст, ки ин пеш аз ҳама ба таъсири омилҳои экстралингвистӣ вобаста аст.

Навовариҳои илмӣ тадқиқоти мақола дар таҳлили ҳамаҷонибаи гурӯҳи мавзӯи фаъолони инкишофёбандаи муарифи шахс аз рӯи касб ҳамчун қисми системаи лексии забони англисӣ мебошад. Дар мақола хусусиятҳои маъноии калимаҳои ин гурӯҳ ошкор карда шуда, моделҳои хоси калимасозӣ муайян карда шуда, муносибатҳои синонимии байни формантҳои муайян карда шуда, хусусиятҳои морфологӣ ва синтаксисии номҳо, инчунин роҳҳо ва манбаъҳои пуррашавии ин гурӯҳи луғавӣ тавсиф карда шудаанд. Чунин кӯшишҳои таҳлили ҳамаҷонибаи гурӯҳи пешбарӣҳои муарифи шахс аз рӯи касбӣ пас аз омӯзиши А.И. Моисеева «Номи шахсоне аз рӯи касб ба забони англисии ҳозира. Структурно-семантики Аспект» [2].

Аҳамияти назариявии тадқиқот аз он иборат аст, ки натиҷаҳои он ба инкишофи семасиология, лексикология ва грамматика, амики фаҳмиши илмӣ равандаҳои лексика-семантики, калимасозӣ ва синтаксисӣ дар соҳаи номинатсия мусоидат мекунад ва метавонад дар таҳқиқоти назариявии минбаъдаи гурӯҳҳои мавзӯи калимаҳо ҳамчун ҷанбаҳои синхронӣ ва диахронӣ истифода шавад. Аҳамияти амалии тадқиқот дар он аст, ки маълумоти бадастомада дар амалии донишқадаи таълими фанҳои асосии забоншиносӣ (лексикология, калимасозӣ, синтаксисӣ забони ҳозираи англисӣ, услубшиносӣ ва маданияти нутқ ва ғайра) истифода бурда шавад инчунин курсҳои махсус оид ба истилоҳот, суҳанронии корӣ ва хусусиятҳои пешбарӣ дар услуби расмӣ корӣ ва ғайра. Натиҷаҳои таҳқиқот инчунин метавонад барои мутахассисони ҳадамоти кадрҳои давлатӣ дар пешбарӣ ба касбҳои нав ва тартиб додани маълумотномаҳои тахассусӣ бо мақсади ягонагӣ ва тақмили онҳо муфид бошад [1].

Номи шахс аз рӯи касб як қабати махсуси луғат мебошад. Калимасозӣ, ки онро ташкил медиҳанд, воҳидҳои системаҳои истилоҳии сотсиологӣ ва ҳуқуқӣ буда, бояд ба талаботи муайян ҷавобгӯ бошанд: такроршаванда бошанд, маъноӣ басо тоза (шаффоф -соф) ва қатъиян маъноӣ фарқкунанда, ки аз таносуби маъноӣ ҳиссаҳои калима бармеояд. Мутаассифона, мантики сохтани чунин номҳо аксар вақт вайрон карда мешавад. Дар баробари ин, номҳои касбҳо дар самтҳои гуногуни услубӣ фаъолони истифода мешаванд на танҳо дар суҳанронии расмӣ, балки дар суҳанронии илмӣ гуфторӣ, публицистӣ, ки баъзан хусусияти асосии шахс мебошанд. Аз ин рӯ, ҳангоми пешбарӣ кардани шахс возеҳӣ маъноӣ ва номуайянии ном аҳамияти хоса пайдо мекунад, ки барои фаҳмиши амалии он аз ҷониби забонҳои маҳаллӣ хизмат мекунад. Ҳамин тариқ, аҳамияти ин тадқиқот ба миқёси намудҳои гуногуни тағйирот дар системаи лексии забон, динамикаи ҳаёти ҷомеаи тоҷикистон вобаста аст. Ин асар ба таҳлили муназзами ҳолати имрузаи яке аз кам омӯхташуда, дар ҷараёни ташаккули гуруҳҳои тематикӣ калимаҳои забони англисӣ — номҳои шахсоне, ки аз рӯи касби доранд, бахшида шудааст. Ин гурӯҳи вожаҳо барои ташаккули тасвири миллии лингвистии ҷаҳон зарур аст. Дар мақола усулҳои фаъоли пешбарӣ кардани шахсон аз рӯи касб, роҳҳои ташаккул ва хусусиятҳои семантикии ошкор карда шудаанд [3].

Адабиёт:

1. Зайцева Е.А. Тамоюлҳои нав дар номҳои касб дар ибтидои асрҳои 20-21 асарҳои олимони ҷавон, аспирантҳо, доктарагон ва студентон. – Самара: Нашриёти СамДПУ, 2002. – С.196-220.
2. Воронцова В.Л. Наименования лиц по профессии // Способы номинации в современном русском языке. – М., 1982. – С.254-271.
3. Моисеева А.И. Номи шахсоне аз рӯи касб ба забони англисии ҳозира. Структурно-семантики Аспект, 1968.
4. Виноградов В.В. Вступительное слово / Вопросы терминологии: Материалы Все союз. терминолог. совещания. – М., 1961.

Калидвожаҳо: усул, грамматика, забоншиносӣ, касб ва ибтидоӣ.

Аннотация

НОМИНАЦИИ ЛИЦ ПО ПРОФЕССИОННИИ В ТАДЖИКСКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Названия профессии, связанных с производством чего-либо, в том числе наименования специалистов, осуществляющих поэтапный процесс обработки какого-либо материала с получением готового изделия или его части, в том числе наименования людей, профессионально ремонтирующих что-либо, с другими работниками взаимодействуют, оказывают различные услуги населению.

Ключевые слова: *метод, грамматика, лингвист, профессия и элементарно.*

Annotation

NAMES OF PERSONS BY PROFESSION IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The names of professions related to the production of something, including the names of professionals who carry out the step-by-step process of processing any material to obtain a finished product or part of it., in which the names of persons who professionally repair something, interact with other employees, and provide various services to the population.

Keywords: *Method, gramma, linguist, proffesion, and elementary.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусенова Маҳина, магистранти кафедраи забоншиносӣ ва типалогияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Телефон: + 992 930557666

Рохбари илми: Парвона Чамшедов

Сведения об авторе: Хусенова Махина, магистрантка типологии языкознания и сравнительная типологии Таджикского педагогического университета имени С. Айни. Телефон: +992 930557666

Научный руководитель: Парвона Чамшедов

About the author: Husenova Mahina, first year magister of the linguistics and comparative typology department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone number: +992 930557666

Scientific director: Parvona Chamshed

*Шаринова Ситора Муродовна,
магистрантка первого года обучения кафедры современного русского языка и общего языкознания*

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ И ПРАВДИВОСТЬ БАСНОПИСЦА И.А.КРЫЛОВА

Крылова И.А. можно считать великим баснописцем. Все его лингвистические строки проникают и проникали человеческую душу. Хотелось бы отметить, что многие его языковые словосочетания стали крылатыми выражениями. Крылов И.А. получил мировую известность. По словам Д.Д. Благой: «Крылов впервые не только у нас, но и во всей мировой литературе, сумел превратить басню в подлинно реалистический жанр [5, 67]. В своих баснях великий баснописец, не теряя русскую речевую культуру, русскую ценность очень тонко, изысканно, смог передать всю прелесть жизни, характер, трудолюбие и зов простого русского народа.

В баснях, разнообразными средствами, отражена правда жизни. Известно, что девизом Крылова был естественность и выразительность. В баснях можно это почувствовать «Заяц и волк»»:

*«Ба, ты, косой,
Кричат ему, пожаловал отколе?
Тебя никто на ловле не видал».*

Баснописец очень мастерски мог пользоваться пословицами, поговорками, крылатыми выражениями, фразеологизмы и стилистически грамотно сумел передать.

Следовательно, в языке басни часто можно встретить разговорные и просторечные выражения: *понатужить, слыть, соснуть, выгнувши хребет, понотужить груд.*

Умелое пользование различными наречиями, глагольно-междометными формами, словами с экспрессивно окрашенными, ласкательными выражениями, знаменательными и служебными частями речи:

*Глядь, Он подлинно ушел (Обезьяны); Ай, Моська, знать, она сильна (Слон и Моська);
Наперерыв ему наносит оскорбление (Лев состарившийся); А если невпопад залаю (Две собаки);
Им поделом была в честь (Гуси); Не смейтесь изподтишка (Ларчик); Ушица, ей же ей, на славу
сварена (Демьянова уха).*

Употребление уменьшительно-ласкательных суффиксов и оценочной лексики делает язык басен более особенным и красочным:

*ворошок, коровка, коровушка, овечка, шалашик, легонький оброк, молоденький дубок,
нищенский, близехонько, немножечко, поздненько, чинненько, женишонки, сотняжка, курятинка.*

Глагол языка басен носит разговорный характер, но однако это не теряет красочность, а показывает быт простого русского народа. Особенно это глаголы с приставками по-, при- со значением неполноты действия: *позадуматься, прилечь, побить, пособрать:*

*А если б ростом с теленка только был,
То спеси бы со львом и с барсов я побил.
(Осел)*

Так как бы, не тягча и бедных, ни богатых,

Мнет шерсти пособрать,

Чтоб не на голых камнях спать.

(Лев)

Стиль Крылова нельзя считать однообразным. Он употребляет народно-разговорную, просторечную лексику, которая в баснях обладает необыкновенной окраской: уменьшительно-ласкательной, оценочной, экспрессивно окрашенной: *Как мы махнем (Обоз); Иль чин иль место схватит он (Фортуна в гостях); Уж стали женихи наворачиваться реже (Разборчивая Невеста); Ты всем в деревне насолил (Волк и Кот); И связи общества рвался расторгнуть (Сочинитель и Разбойник); Около тех мест голодный рыскал Волк (Волк и Ягненок).*

«Народный дух», неповторимость, своеобразие передают именно данная лексика. [5:69]

Следовательно, хотелось бы отметить, что Крылов хотя и пользовался разговорной лексикой, но он избегал сомнительного рода лексики и это, на наш взгляд являлась главной выразительностью его басен, такие как: грубая лексика, жаргоны, арго, варваризмы, вульгаризмы. Хотелось бы отметить, что в его произведениях встречаются экспрессивно так сказать «низкие» слова: горланить, обжора, олух, треснуть, стянуть, таскаться, тащиться, треснуться, хватить (кого, чем) и некоторые другие: *Твой хор Горланит вздор (Музыканты); Ах, ты, обжора! ах, злодей! (Кот и Повар); С натуги лопнула и околела (Лягушка и Вол); Да в олухи-то, я не знаю, кто попал (Купец).*

Крылов, при использовании разговорной лексики, старался передать не грубость, а наоборот, ради меткости и особой выразительности.

Современники Крылова, например, В.А.Жуковский, Ф.Ф.Вигель, единодушно отмечали близость языка его басен к живой разговорной речи и в то же время отсутствие у него тяготения к натуралистическому воспроизведению простонародной речевой стихии. Данному взгляду придерживаются и современные лингвистические исследователи, которые интересуются творчеством, языком Крылова: «Языковое новаторство Крылова свободно от той нарочитости «просторечия», которое так характерно для писателей XVIII века, старавшихся передать искусственную грубость крестьянской речи» [2, 136].

Хотелось бы отметить также, что Крылов в своих баснях не употреблял экспрессивно сниженных слов, а также нейтральных слов, такие как *анадысь*, *таперича*.

Уникальность языка Крылова заключается ещё в том, что он употреблял устаревшие диалектизмы, которые вышли из употребления, но в баснях данные лексемы придали красочность, хотя многие из этих слов употреблялись в пушкинское время, и встречаем данные лексемы в Словаре Российской Академии без ограничительных помет:

дубье, купчина, помоги, навичный, огрузлый, смурый, тороватый, гуторить, запасть, испить, (на), кликать, почать, скончатъ, супротив: Бегут: иной с дубьем, Иной с ружьем (Волк на псарне); Купчина выстроил амбары (Хозяин и Мыши); Индийски редкие кристаллы В огрузлый сыплешь их карман (К счастью); Какой-де откупщик и самый тороватый Не давал секретарям (Синица); Куда на выдумки природа таровата (Любопытный); Гуторя слуги вздор, плетутся вслед шажком (Муха и Дорожные); Куда ты там запал? Поди сюда скорей (Купец); А третий в жаркий день холодного испил И слег (Старик и трое Молодых); И стала супротив на каменной скале (Лев, Серна и Лиса), испить, кликать, купчина, навичный, огрузлый, почать.

С уверенностью можно сказать, что на баснях Крылова не одно подрастающее поколение воспитывалось и воспитываются. Мировая литература признала произведения Крылова, в которых представляется логическая правда с глубокой мысленной живописностью. Баснописец сумел оригинально соединить простонародный язык с поэзией. Хотя тогда использование, в эпоху классицизма, разговорный стиль, допускался только в низких жанрах. Баснописец доказал обратное, что возможно соединить простую разговорную речь с поэтической. По словам Гоголя Н.В.: «Поэт и мудрец слились в нём воедино».

Основой стиля языка Крылова является именно его двупланность. Его басни состоят из двух разделов, по объёму являются неравнозначными: рассказ и моральный вывод. Если порассуждать, то соединение эстетики и логики. Лексика стоит на живом общении, на диалоге героев.

Когда сам Крылов читал свои басни, то С.Жихарёв слушая его чтение сказал: «А как читает этот Крылов! Внятно, просто, без всяких вычур и между тем с необыкновенною выразительностью; всякий стих так и врезается в память. После него, право, и читать совестно» [4,167]. Все слушающие думали, что не читает, а просто рассказывает свои строки.

Таким образом, отличительной чертой лексики Крылова является точность, меткость и выразительность. Хотелось завершить статью словами В.Г.Белинского: «все это выражено в таких оригинально-русских, непередаваемых ни на какой язык в мире образах и оборотах; все это представляет собою такое неисчерпаемое богатство идиомов, русизмов, составляющих народную физиологию языка, его оригинальные средства и самобытное, самородное богатство, - что сам Пушкин не полон без Крылова, в этом отношении. О естественности, простоте и разговорной легкости его языка нечего и говорить» [1, 278].

Литература:

1. Белинский В.Г. В кн.: Хрестоматия критических материалов. Русская литература. XIX век. – М., 1998. – 326 с.
2. Жуковский В.А. О басне и баснях Крылова. В кн: И.А. Крылова. Басни. Комедии. Повесть. – М., 2000. – 210 с.
3. Крылов И.А. Басни. / И.А. Крылов. – М.: Детская литература, 1978. – 152 с.
4. Коровин, В.В. Поэт и мудрец. Книга об Иване Крылове./ В.В. Коровин. – М.: Тера, 1996. – 142 с.
5. Русский язык. Энциклопедия. – М., 1979. – 758 с.

Ключевые слова: басня, стиль, баснописец, лингвистика, язык, выразительность, изысканно.

Аннотатсия

ИФОДАИ ЛИНГВИСТӢ ВА РОСТГУӢИИ ФАРӢАНГНИГОР И.А.КРЫЛОВ

Дар макола муаллиф хеле васеъ омӯхтани луғат дар афсонаҳои Крылов И.А. дар тамоми шакл даъвати халқро ба хонандагон нозукона мерасонад. Крылов И.А. дар афсонаҳои худ аз воситаҳои гуногуни услубӣ истифода мебарад, ки табиӣ ва ифоданокӣ ба вучуд меоварад. Мо бо камоли боварӣ гуфта метавонем, ки аз рӯи афсонаҳои Крылов зиёда аз як насли наврас тарбия ёфта буд ва тарбия ёфта истодааст. Фабулист муяссар шуд, ки забони умумиро бо шеър ба таври воқеӣ ба ҳам пайваست намояд. Ҳарчанд он вақт, дар давраи классикӣ, услуби гуфтугӯ танҳо дар жанрҳои паст иҷозат дода мешуд. Фабулист баръақс исбот кард, ки гуфтори содаи гуфтугӯро бо шеър пайвастан мумкин аст. Ба қавли Гогол Н.В.: «Шоир ва ҳаким дар ӯ якҷоя шуданд».

Калидвожаҳо: *афсона, услуб, фабулист, забонишиносӣ, забон, ифоданокӣ, зебоӣ.*

Annotation

LINGUISTIC EXPRESSIVENESS AND TRUTHFULNESS OF THE FABULIST I.A. KRYLOV

In the article, the authors very widely studied the vocabulary in the fables of Krylov I.A. The fabulist subtly conveys to the readers the call of the people throughout the form. Krylov I.A. in his fables he uses a variety of stylistic means that create naturalness and expressiveness. We can say with confidence that more than one rising generation was and is being brought up on Krylov's fables. The fabulist managed to combine the common language with poetry in an original way. Although then the use, in the era of classicism, conversational style was allowed only in low genres. The fabulist proved the opposite, that it is possible to combine simple colloquial speech with poetry. According to Gogol N.V.: "The poet and the sage merged in him together".

Keywords: *fable, style, fabulist, linguistics, language, expressiveness, exquisitely.*

Сведение об авторе: Шарипова Ситора Муродовна, магистрантка первого года обучения кафедры современного русского языка и общего языкознания ТГПУ им. С.Айни.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипова Ситора Муродовна, магистранти соли аввали кафедраи забони адабии рус ва забоншиносии умумии ДДОТ ба номи С. Айни.

About the author: Sitora Muradovna Sharipova, first-year graduate student of the Department of Russian Literary Language and General Linguistics of DDOT named after S. Exactly.

ПЕШОЯНДҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Пешоянд чист. Пешоянд як қисми асосии забон буда, аз ҷониби Merriam-Webster чунин таъриф шудааст "калима ё гурӯҳи калимаҳо, ки дар якҷоягӣ бо исм, ҷонишин ё ибораи исмӣ барои нишон додани самт, ҷой ё вақт истифода мешаванд" ё ашӯро пешниҳод мекунад пешоянд ном дорад [10, 45]. Пешояндҳо бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои исмшудаи нутқ омада, муносибатҳои синтаксисии онҳоро бо дигар калимаҳо дар ҷумлаҳои содда ва мураккаб нишон медиҳанд. Пешояндҳо барои аниқ намудани вазифаи синтаксисии феъл ва ҳиссаҳои номии нутқ хизмат мекунад. Онҳо дар ибора ва ҷумла муносибатҳои масоҳа, замон, сабаб, мақсад, соҳибият, тарз, муқоисаю монанди ва ғайраро нишон медиҳад.

Пешояндҳо ҷунонки дар забоншиносии ҳозира тасдиқ менамоянд, дар ибтидо аз калимаҳои мустақилмаъно ба вучуд омадаанд, ки бо мурури замон ба гуруҳи калимаҳои ёридиҳанда дохил шудаанд. Қисме аз онҳо моҳияти лексикӣ худро тадриҷан гум карда истода, ҳамчун калимаҳои ёридиҳандаи танҳо барои алоқамандии калимаҳо истифода мешаванд. Қисми дигарашон бошад, маънои луғавии худро қисман нигоҳ дошта дар айни замон ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда мебошанд.

Пайдоиши пешояндҳои аслии забони тоҷикӣ таърихан ба пешояндҳои марҳилаи қадимаи забон рафта мерасад.

Ҷунончи бармеояд пешояндҳои забони ҳозираи тоҷик бо ҳиҷои забони форсӣ-тоҷикии қадим мувофиқат мекунад.

Пешоянди "ба, бо"

Пешоянди "бар, бо"

Пешоянди "дар, бо"

Пешоянди "бо, бо"

Пешоянди "то, бо"

Пешояндҳои забони тоҷики аз нуқтаи назар пайдоишашон ба ду гуруҳ ҷудо мешаванд:

1. Пешояндҳои асли: *ба, дар, бар, аз, то, бе, бо, барои*, ки пайдоиши онҳо ба давраи қадими инкишофи забони тоҷики тааллуқ дорад. Маҳз дар ҳамон давраи миёнаи тараққиёти забон, яъне аз асри 3 сар карда то асри 9 системаи пешоянди аслии забони тоҷикӣ барқарор мешавад, ки он дар забони давраи адабиёти классикӣ (забони форсӣ-тоҷикии нав) боз ҳам инкишоф ёфта, дар забони имрузаи тоҷик ҳам боқӣ мондааст. Масалан: Меҳмон *аз* шаҳр, *ба* бозор рафта, *барои* ҳама муҳим, *то* шаб ва ғайра. Ба ин гуруҳ пешоянҳои қадимтарин дохил мешаванд, ки аз ҷиҳати пайдоиш дар забони ҳозираи тоҷик бо ягон ҳиссаи дигари нутқ алоқа надоранд. Пешояндҳои асли аз маънои луғавӣ фориғанд.

2. Пешояндҳои номи бештар исмҳо ва зарфҳои дорои мафҳуми масоҳа ва забон: *пас (қафо, ақиб, пушт), боло, байн (миён), берун, дарун, пеш, тараф, суй, тағ, гирд, назд, қариб, зер, паҳлу, руй, сар, восита, роҳ, муносибат* ва ғайра, ки дертар ба вучуд омада, дар марҳилаи миёнаи тараққиёти забон тақомул ёфтаанд ва дар айни ҳол ба таври васеъ дар истифодаанд.

Масалан: Дар *болои* дарахт, дар *пушти* девор, *назди* тиреза, *руйи* миз ва ғайраро миол овардан мумкин аст [6, 186].

Пешояндҳои номии вобаста ба вазифаҳои нави забон, ки яке аз онҳо аниқ ва конкрет ифода кардани ҳодисаҳои гуногуни ҳақиқати объективи мебошад, ба вучуд меояд. Ин намуди пешояндҳо ҳануз дар давраи аввали адабиёти классикӣ дар осори хаттӣ асри X таърихи Сиистон дар вазифаи пешояндҳои изофӣ бештар ҳиссаи номии зерин бо мафҳуми масоҳати қор фармуда мешудааст [5, 56]:

Пеш, аз, миён, суй, гирд ва ғайра.

Бо мурури замон ба қатори пешояндҳои изофӣ микдори зиёди калимаҳои маънодор ворид гаштаанд. Дар забони ҳозираи тоҷик пешояндҳои изофие, ки аз исмҳои ифодакунандаи узвҳои инсон (сар, гардан, лаб ва ғайра) ва аз исмҳои абстрактивии васф (дар васфи, (восита), (ба воситаи), (сабаб), (бо сабаби), шарофат бо шарофати ва ғайра ба вучуди омадаанд, ниҳоят серистеъмоланд.

Ҳамаи ин пешояндҳо бо якдигар алоқа доштаанд. Пешояндҳо дар марҳилаи қадимаи забони форсӣ-тоҷикии қадим бо шаклҳои падежии ҳиссаҳои номии нутқ истифода мешуданд ва зоҳиран калимаҳои мустақилмаъно бо зарфҳо монандро хотиррасон мекарданд, моҳияту

вазифаи онҳо дар он вақт баъзан бо мафҳумҳои моҳияти шаклҳои падежиرو аник мекарданду бас [6, 82].

Ин ё он пешоянд ба ҳамаи шаклҳои падеж ҳиссаҳои номии баробар истифода шуда метавонист. Минбаъд инкишофи тадриҷи забон ба ғуруҳи пешояндҳо гузаштани як силсила зарфҳо, ки дар гузашта ба шаклҳои гунигуни падежҳо кор фармуда мешуданд, ба васеъ шудани маънои пешоянд ва афзудани моҳияти грамматикӣ қисме аз онҳо шароити мусоид ба амал меояд.

Хусусияти давраи миёнаи инкишофи забони тоҷикиро ба он маънидод қардан мумкин аст, ки дар ин марҳила системаи падежи флективи ва категорияҳои ҷинсиёт, ки барои давраи қадим ҳос аст аз байн меравад. Шаклҳои флективӣ тадриҷан ба шаклу тарзи аналитикӣ иваз мешавад. Чунин равиш зимнан ба пурқувват гардидани функсияҳои грамматикӣ пешояндҳо оварда мерасонад.

Пешояндҳои имрузаи забони тоҷик аз руи моҳияту функсия ва таркибии овозии худ аз пешоянди забони давраи қадим хеле фарқ мекунанд, ҳам ба системаи пешояндҳои забони давраи миёнаи тоҷик, ҳам микдоран ва ҳам шаклан бисёр наздики доранд. Дар асарҳои давраи миёна пешояндҳои “бе” (дар забони форси миёна-абе) ва пешоянди “чуз” дучор омаданд, ки онҳо бо ҳамин шакл дар асарҳои қадим дарҷ нагардиданд, вале дар забони имрузаи тоҷик бошад, пешояндҳои мазкур “айнан, бо” ҳамаи маъноҳои асосии худро маҳфуз доштаанд [5, 158].

Пешоянди “аз” ҳануз сарчашмаи амалро далолат мекунад. Пешоянди “бе” сӯйро нишон медиҳад.

Аммо дар давраи ҳозира доираи ифодаи маънои пешояндҳо боз ҳам васеъ гардида, муносибати синонимии онҳо хеле зиёд шудааст. Маҳдуд шудани маъноҳои грамматикӣ пешояндҳо баръакс ниҳоят кам ба назар мерасад. Аз ҷумла пешоянди “дар”(андар) дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба маънои худ нишон додани амали ба дохили предмет равогардида қариб маҳрум шуда истодааст. Ба мисли ҳамин маъноҳои пешояндҳои “бо, ҳам” ҳоло маҳдуд гардидаанд.

Системаи мураккаби синтаксиси семантикиро ташкил менамоянд, ки сабаби ин ба хусусияти сохти грамматикӣ забон алоқаманд мебошанд, зеро маҳз ба туфайли тақозои он вазифа ва роли пешояндҳо дар нутқи мо хеле афзудааст.

Дар забони тоҷикӣ низ пешояндҳо монанди забони англисӣ кор фармуда мешаванд. Яъне ҳамчун ҳиссаи номустақили нутқ ба ҷумла муносибатҳои гуногуни маъноӣ медиҳанд [2, 65].

Мисол: Ман кори худро *то* соати 5 ба анҷом мерасонам - I shall finish my work before 5 o'clock.

Мо чизе ки ба даст меорем *бо он* зиндагӣ мекунем - We have got to live on what we earn.

Дар забони англисӣ пешояндҳо ба ғуруҳҳои ба худ ҳос дохил мешаванд, яъне онҳо ба ҷор ғуруҳи калон ҷудо мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дар ҷумлаҳо истифода мешаванд. Аз нуктаи назари морфологӣ худ пешояндҳо ба ғуруҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

пешояндҳои содда (simple) in, on, at, for, with;

пешояндҳои сохта (derivative) behind, below, across, along; пешояндҳои мураккаб (compound) inside, outside, within, without;

пешояндҳои таркибӣ (composite) because of, in front of, in accordance

Аз рӯи маъношон пешояндҳо ба ғуруҳҳои зерин ҷудо мешаванд. Масалан: Пешояндҳои макон ва самту моил (in on below under between)

He signed his name below mine - Ӯ номашро дар поёни номи ман навишт.

The temperature was below zero - Ҳарорати ҳаво аз сифр поён буд.

Пешояндҳои замон (after before at)

She is standing at the window - Вай дар назди тиреза истодааст.

He stopped at the window - Ӯ дар пеши дар таваккуф қард.

Пешояндҳои, ки муносибати абстрактиро ифода мекунад: (by, with, because, of, a view of etc)

Some of my friend came to see me off - Баъзе аз рафиқонам ба гуселкунии ман омаданд.

Маънои лексикӣ баъзе пешояндҳо дар ҳақиқат конкретӣ мебошад. (in, below, between, before, after, till)

Барои ифодаи масоҳат пешоянди *то* истифода бурда мешавад, ки самту ҳаракатро нишон медиҳад. Мисол:

Every day Aslam went *to* Roma lodging and sat with her - Ҳар рӯз Аслам ба хонаи Рома

рафта бо ӯ менишаст.

Лекин баъзан маънои лексикии пешоянди *to* сушт мегардад: Мисол:

...all the house belongs *to* me or will do in a few years.

Ҳамаи хона ба ман тааллуқ дорад ё дар солҳои наздик сохта мешавад.

Баъзе пешояндҳо маъноҳои бисёр гуногунро ифода мекунанд.

Мисол: Пешоянди *for* (*барои*)

Never once had Erik sensed the struggle *for* life - Ҳеч гоҳ Эрик барои ҳаёт мубориза набурда буд.

Дар ин ҷумла *for* life - барои ҳаёт, ифода ёфтааст.

Баъзе пешояндҳо омоними зарфҳо ва пайвандакҳо мебошанд.

Барои ифодаи фазо пешоянди *after* (*баъд*), *before* (*пеш аз*) ва пайвандаки пеш ва *баъд*ро (*after* and *before*) ифода мекунад.

There is an old saying that if a man has not fallen in love before forty he had better not fall in love after (show). (Conjunction)

Where do you intend to stay tonight she asked after a moment. (preposition)

Баъзе пешояндҳо *on*, *in*, *by*, *over*, *off*, *up* омонимҳо мебошанд. Мисол:

The pencil is in the box - Қалам дар қуттӣ аст.

He took all the things off the table - Ӯ ҳама чизро аз рӯи миз гирифт.

The rain ran off the roof - Борон аз рӯи бом мерехт [7, 85].

Пешояндҳо вазифаи вобастагиро дар ҷумла намебозанд, вале онҳо муносибати байни объект ва ҳодисахоро нишон медиҳанд, ки онҳо як қисми феъли таркибӣ мебошанд.

Хулоса пешояндҳо яке аз ҳиссаҳои номустакили нутқ ба ҳисоб рафта, барои пурра ва саҳеҳ гардонидани ҷумлаҳо истифода бурда мешаванд, инчунин пешояндҳо маънои ҷумларо муайян мегардонад ва ба он муносибатҳои маъноӣ мебахшад.

Пешояндҳо дар ҷумла одатан беадаб меоянд, (ҳар чанд ки зарфҳо) аммо зарфҳо зада доранд.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Ёдоштҳо (чаҳор қисм). – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
2. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. – Душанбе, 2016. – 428 с.
3. Грамматикаи забони тоҷикӣ (ГЗТ). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Қ. 1. – Сталинобод, 1956. – 232 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (ГЗАХТ). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Қ.1. – Душанбе, 1985. – 420 с.
5. Додихудоев Р.Х. Таърихи забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1988. – 220 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик (ЗАХТ) (лексикология, фонетика, морфология). Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
7. Камянова Т. Грамматика английского языка: теория и практика. – М.: Дом славянской книги, 2015. – 1024 с.
8. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Нашри такмилшудаи сеюм. – Душанбе: Эр-граф. 2015. – 1015 с.
9. Aini S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. – 277 p.
10. Merriam Webster dictionary and thesaurus. – 992 p.

Калидвожаҳо: *пешояндҳо, пешояндҳои содда, пешояндҳои сохта, пешояндҳои мураккаб, пешояндҳои таркибӣ, лексикӣ, абстрактӣ, забоншиносӣ, аналитикӣ.*

Аннотация
ПРЕДЛОГОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИСКОМ ЯЗЫКАХ

Поскольку в таджикском языке нет сложных предлогов, вместо них используются составные предлоги. Эти предлоги также используются не только в простых и сложных предложениях, но и в истории и прозе. Потому что с помощью предлогов, которые они могут прояснить смысл предложения. При чтении предложений, следует понимать, что предлогов используются во всех предложениях, и что каждый из них интерпретирует предложения по-разному, то есть, они передают свои собственные семантические отношения в предложениях. В заключение, предлогов являются одной из независимых частей речи и используются для завершения и исправления предложений, а также предлоги определенным образом определяют значение предложения и придают ему семантическую связь.

Ключевые слова: *предлогов, простые предлоги, поддельные предлоги, сложные предлоги, составные предлоги, лексические, абстрактные, лингвистические, аналитические предлоги.*

Annotation
PREPOSITIONS IN TAJIK AND ENGLISH

Since there are no complex prepositions in the Tajik language, compound prepositions are used instead. These prepositions are also used not only in simple and complex sentences, but also in history and prose. Because with the help of prepositions they can clarify the meaning of the sentence. When reading sentences, it should be understood that prepositions are used in all sentences, and that each of them interprets sentences differently, that is, they convey their own semantic relationships in sentences. In conclusion, prepositions are one of the independent parts of speech and are used to complete and correct sentences, as well as prepositions in a certain way determine the meaning of a sentence and give it a semantic connection.

Keywords: *prepositions, simple prepositions, fake prepositions, complex prepositions, compound prepositions, lexical, abstract, linguistic, analytical prepositions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Умаров Фаридун, магистранти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. E-mail: umarov_faridun@mail.ru

Рохбари илмӣ: д.и.ф., дотсент Каримов Ш. Б.

Сведения об автора: Умаров Фаридун, магистрант кафедры иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. E-mail: umarov_faridun@mail.ru

Научный руководитель: д.ф.н., доцент Каримов Ш. Б.

About the author: Umarov Faridun, the master's degree of the Department of Foreign Languages, Tajik State Pedagogical University of Tajikistan after named by S. Ayni. E-mail: umarov_faridun@mail.ru

ВОЖАҲОИ ТАЪРИХИИ МАРБУТ БА ХОНА ВА АФЗОРИ РЪЗГОР ДАР РОМАНИ “ФИРДАВСӢ”-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Барои ҳамаҷониба муайян намудани дараҷаи қорбурди луғату истилоҳоти соҳаҳои гуногун баррасии хусусиятҳои забони осори адибони алоҳида муҳимму саривақтист. Маҳз бо ҳамин мақсад талош намудем, баъзе хусусиятҳои забони вожаҳои таърихӣ марбут ба хона ва афзори рӯзгорро дар романи “Фирдавсӣ”-и Сотим Улуғзода мавриди таҳқиқ қарор додем. Зеро таркиби луғавии забони осори Сотим Улуғзода қобили мулоҳиза буда, омӯзиши он аз дидгоҳи забоншиносӣ барои дарёфти калимаҳои нодир ва хунари нависандагии ӯ мусоидат мекунад.

Дар эҷодиёти Сотим Улуғзода асарҳои таърихӣ ҷойгоҳи хоса дошта, ин аз дониши фарох ва ҳисси баланди миллии нависанда дарак медиҳад. Таълифи осори таърихӣ аз нависанда донишу малакаи маҳсус талаб мекунад. Ба андешаи муаррих У. Ғаффоров Сотим Улуғзода “ҳини таҳсили солҳои 20-уми асри гузашта дар Дорулмуаллимини Тошканд аз Михаил Степанович Андреев барин тоҷикиносии асил, узви вобастаи Академияи илмҳои ИҶШС, мардумшиносии барҷаста таълим гирифтааст”. Сотим Улуғзода аз зумраи зиёине буд, ки бо таълифи осори адабии хеш дар раванди ташаккули забони адабии нав – забони адабии миллии нақши муассир гузоштааст. Нависанда он андешаҳои ботилеро, ки забони адабии пешинаи моро “забони мурда”, “забони кӯхнашуда” ба қалам дода, истифодаи сарватҳои онро дар давраи нав қори нолоиқ медонистанд, саҳт маҳкум намуда, собит кардааст, ки ин забони классикӣ гавҳари забони имрӯзаи мост, вале дар соҳаи луғат, грамматика ва тарзи баён унсурҳои зиёде дорад, ки аз забони ҳозира берун мондаанд. Ба андешаи ӯ доништа ба қорбурдани ин воситаҳои қаронбаҳо бо онҳо умри дубора мебахшад, забони имрӯзаи мо аз ин ҳисоб боз ҳам тақмил ёфта фасеҳу шево мегардад.

Яке аз қабатҳои луғавӣ, ки дар осори адиб калимаҳои зиёде таърихро дар бар гирифта, ҳанӯз ба таври мушаххас таҳқиқ нашудаанд, ин вожаҳои марбут ба хона ва афзори рӯзгор мебошанд.

Ин гурӯҳи вожаҳо бахши вижаи луғату истилоҳоти марбут ба суннатҳои мардумшиносии ва ё наҷодшиносии (этнографиро) ташкил дода, баррасии ҳамаҷонибаи хусусиятҳои забони онҳо боиси ҳалли масъалаҳои муҳими луғатшиносии тасвирӣ ва таърихӣ хоҳад буд. Аз осори хаттии давраҳои қадим ва миёна дар мавриди тафсилоти ин ҳама вожаҳо наметавон қазоват кард. Бинобар осори паҳлавӣ чанде аз ин вожаҳоро наметавон ба гурӯҳҳои ҷудогонаи маъноӣ бахш намуд. Яке аз луғати ин гурӯҳ вожаҳои марбут ба хона ва лавозимоти он маҳсуб мегардад.

Ба андешаи мо вожаҳои таърихӣ марбут ба хона ва афзори рӯзгори дар асари мавриди таҳлил истифодашударо бо назардошти маъноӣ луғавӣ ва доираи истемолашон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мувофиқ аст:

Вожаҳои марбут ба хонаи зист: *анбор, хонаи пешайвондор, хонтахта*;

Вожаи **анбор** дар фарҳангҳо ба маъноӣ “ҷои анбоштан, макони захираи ғизову маҳсулоти мавриди ниёз” шарҳ дода шудааст. Аз таҳлили забони романи баррасишаванда маълум гашт, ки дар асари мазкур ҳам калмаи **анбор** ба маъноӣ аслиаш омадааст. *Ҳавлӣ қалон, даруну берундор буд, дар ҳавли берун саис ва дигар хизматгори даргоҳи қомат доштанд ва ҳам анбору дигар дигар биноҳои лозимаи рӯзгор дар вай буд* [7, с.6].

Дар асар баъзе мафҳумҳои марбут ба хонаву манзил ба шакли ибора омадааст, ки онро наметавон дар мисоли зерин мушоҳида намуд: *Дар боз як хонаи пешайвондор – ҳуҷраи қори шоир воқеъ ва пешу ҳуҷраи гулзор буд, дар гулзор садбаргҳои рангоранг, гули тоҷихуҷӯс, райҳон, савсан, бунафша ва гайраи руста буданд* [7, с.6]. Ибораи **хонаи пешайвондор** имрӯзҳо низ мустаъмал аст.

Баъзе вожаҳои мансуб ба ин қабати луғавӣ имрӯзҳо нисбатан камистеъмол буда, ҳатто шарҳи маъноӣ онҳоро аз ҳар фарҳангнома наметавон пайдо кард. *Даричаро пӯшонд, абаи нимдошти сабзгунро, ки одатан дар вақти қор мепӯшид, аз танаи баровард ва шамъи фрузонро, ки аз он танҳо ба қадри сеяки ангушт боқӣ монда буд, пуф карду паҳлӯи хонтахта бар рӯи якандози пахтанок паҳлӯи зада, аборо ба болаи қашид* [7, с.12].

Вожаи **хонтахта** дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (2008) чунин маънидод карда шудааст: “мизи пояҳояш паст, ки ба рӯи дастархон андозанд” [10, с.449].

Вожаҳои мансуб ба биноҳои ёрирасон: *отахона, суфа*;

Вожаи **оташдон** низ дар нутки имрӯза камистеъмол будаву бештар хусусияти гуфтугӯӣ касб намудааст. Муаллифони “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (1969) вожаи **оташдонро** ба тариқи зайл маънидод намудаанд: “конун, манқал, кӯра; дегдон” [9, с.934]. Дар ҳавли дарун Равшани каниз дар ошхона сари дегу **оташдон** андармон буд [7, с.6].

Аз шарҳ ва далели “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (1969) бар меояд, ки вожаи **оташдон** дар забони осори классикӣ серистеъмол будааст.

Вожаи **суфа** асосан ба маънои “нишастангоҳе, ки дар пеши хонаҳо ё дар майдонҳои боғ аз замин баландтар (бештар аз лой) сохта мешаванд” [10, с.449], омадааст. *Манижа дар суфаи рӯйи ҳавлӣ як духтарбача ва як писарбачаи хурдсолро ширбиринҷ зиёфат мекард* [7, с.7].

Аз матни баррасишаванда аён гардид, ки муаллиф вожаи суфаро ба маънои маъмулияш кор фармудааст.

Луғоти мансуб ба ашён рӯзгор: кӯзача, дӯлаболиштҳо;

Ҳарчанд имрӯзҳо **кӯза** ҳамчун ашён рӯзгор аз истифода монда бошад ҳам, лекин аз истеъмол набаромадааст. Агар ин вожа ҳоло бештар ба маънои маҷозиаши ба кор равад, дар забони романи “Фирдавсӣ” бо қабули пасванди хурдиву навозиши **-ча** ба маънои аслии худ, яъне “зарфи сафолии дастадори майдатар аз хум” [10, с.580] истифода шудааст. *Ду навҷавони зарринкамар дар хизматаш ҳозир мебуданд: яке ҳар дам ба вай аз кӯзачаи нуқрагин ба ҷоми булурии май рехта меод, дигаре пояшро мемолид ва барояш қалён ҳозир мекард* [7, с.31].

Нависанда барои инъикоси шароити зисти қаҳрамони асар бисёр мулоҳизакоронаву ҳадафмандона амал намуда, вожаҳои аслии тоҷикии хусусияти миллидоштаро бо тағйири андак шакли овозӣ ба кор бурдааст, ки вожаҳои **дӯлаболишт** (**лӯлабонин**) ва **якандоз** далели ин гуфтаҳост. *Меҳрон дар суфаи пешгоҳ болои якчанд қабат якандози атласу бахмал ба дӯлаболиштҳо така карда менишаст ва дар ҳамин ҳолат амалдорон ва дигар аҳли ҳочатро қабул менамуд* [7, с.31].

Ҳамин тариқ, пас аз ошноӣ бо осори адиб ин нуктаро равшан месозад, ки мавсуф дар баёни фикру ифодаи матлаб аз вожаҳои гуфторӣ, калимаҳои матрук, унсурҳои таърихӣ, наввожаҳо ва калимаҳои мураккаби ҷолибе, ки ҷузъҳои таркибии онҳо аз ҳиссаҳои гуногуни мустақили нутқ ташаккул ёфтаанд, бо сабки ҳоси худ истифода намудааст. Сотим Улуғзода дар баёни матлаб ва сохтани унсурҳои луғавӣ дар заминаи қолибҳои забонӣ аз адибони муосир фарқ дорад, ки яке аз омилҳои он, ба эҳтимоли қавӣ, ба огоҳии ӯ аз адабиёти классикӣ ва таърихи беш аз ҳазорсолаи миллати тоҷик вобастагӣ дорад.

Адабиёт:

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология. Фонетика. Морфология. Қисми 1. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ. – Душанбе: Маориф, 1973. – 451 с.
2. Маҷидов Ҳ. Омониҳои луғавӣ / Ҳ. Маҷидов // Маърифат, 1998, № 3-4, - С.6-11.
3. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Китоби дарсӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 243 с.
4. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. Монография / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 385 с.
5. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ / М. Муҳаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1993. – 272 с.
6. Муҳаммад Ҳусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ (таҳияи А. Нуров). Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
7. Улуғзода С. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 332 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар зерӣ таҳрири М. Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ). – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. I. – 951 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ (дар зерӣ таҳрири М. Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ). – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. II. – 949 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 А – Н Зери назари Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон / Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ. – Душанбе: 2008. – 950 с.

Калидвожаҳо: *калима, хусусиятҳои луғавӣ, вожаҳои таърихӣ, насли таърихӣ, маъно, истилоҳ.*

Аннотация

ИСТОРИЧЕСКИЕ СЛОВА ДОМОМ И БЫТОВЫМ СОЛОДОМ В РОМАНЕ “ФИРДАВСИ” С. УЛУГЗАДА

В данной статье была предпринята попытка изучить исторические слова, связанные с домом и бытовым умножением в романе “Фирдавси” Сотима Улугзода. На основе конкретных примеров показана применимость данной группы слов, определены способы выражения понятий данной сферы. Из рассматриваемой статьи можно найти необходимую информацию об исторических словарях и терминах, относящихся к дому и бытовому умножению.

Ключевые слова: *слово, лексические характеристики, исторические слова, историческая проза, значение, термин.*

Annotation

HISTORICAL WORDS HOUSE AND HOUSEHOLD MALT IN THE NOVEL “FIRDAVSI” BY S. ULUGZADA

In this article, an attempt was made to study the historical words associated with home and household multiplication in the novel “Firdavsi” Sotima Ulugzoda. On the basis of concrete examples, the applicability of this group of words is shown, the ways of expressing the concepts of this sphere are determined. From the article in question, you can find the necessary information about historical dictionaries and terms related to home and household multiplication.

Key words: *word, lexical characteristics, historical words, historical prose, meaning, term.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Ганчина, магистранти соли аввали кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Сведения об авторе: Саидова Ганджина, магистрантка кафедры теории и практики языкознания Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни.

About the author: Saidova Ganjina, magistr of the Department of theory and practice of linguistics, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

*Хакимова Дилдора Тухтасуновна,
магистрантка второго курса факультета русского языка*

ХАРАКТЕРИСТИКА И ФОРМИРОВАНИЯ ОБУЧЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИМ СРЕДСТВАМ ОБЩЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

В настоящее время в лингвистической литературе очень много внимания уделяются вопросами концепт-логики. В начале XX века понятие «концепта» не считалось термином в научно-исследовательской литературе. В России, а также русские ученые исследовали в лингвистической науке в своих работах.

Это слово исследовалось, когда впервые на это место, который господствовал сциентистского метода и появился от латинского слова *scientia* – эта наука, которая абсолютизирует роль науки для системы культур, идейного развития жизни общественного условия, или системно – структурного и статического развития парадигма и пришла новая в антропоцентрической, функциональной парадигме. Когда человечество создала мироздания и стала предмета и интересовала лингвистов. Поэтому в настоящее время критики усилили свои интересы к условию использованию современного языка человеком. Концепт «любовь» и «верность» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте позволяют каждому читателю пройти культуры своего народа и развивать влияния на него, поэтому, является смежной формой между языком и культурой.

Поэтому в начале XX века русские ученые в своих работах писали, что носителями языка является и носителями определённой концептуальной системы. В энциклопедическом словаре написано, что «Концепт (от латинского слова. *conceptus* – мысли и понятия) и обозначает смыслового значения имени». Концепт «любовь» и «верность» в современном понятие имеет различные значения, которые используют в текстах. Поэтому теории концептуального развития картин мира в русском языке и лингвистике начинали разрабатывать в конце 90 – годов XX века. Впервые её разрабатывали русские ученые Н.Д. Алексеев, А.Г. Барнушов, Н.П. Брасов, Б. Вражденков, А.А. Краснов, Р.Т. Корбунов, Д.С. Лихачёв, В.И. Попов, Б.А. Сраженков, Ю.С. Срезнов, И.А. Стернин, А.Д. Шмелев и др. Впервые в нас процесс мысленного неопределённого множества предметы одной и той же формы.

Свое учение великий русский ученый С.А. Аскольдов-Алексеев называет «мысленное образование», которое развивает ту сторону концепта «любовь» и «верность», где основывается, по мнению русского ученого на изучению языкового метода и проблемы природы этой формы концепта и ставится ее форму в разряд познавательного средства.

Эту проблему очень много раз показали и характеризовали научного феномена картиной мира, дали ей определения и ее компонентов не раз исследовали философы, лингвисты и русские ученые. В философском энциклопедическом словаре под руководством В.Ю. Бессонова дали следующие определения. Он писал: "Картина мира в широком смысле - это образ мира или представление о нем, присущее определенной исторической эпохе. В узком смысле – картина мира, включающая представление о Вселенной, которое основывается на совокупности научных данных. Картина мира призвана помочь человеку определить его место в мире, возможности и смысл его существования" [2, 76]

В филологической науке исследовано и разделили концептуальный метод и языковой картина мира на несколько видов.

В концептуальной картине очень много языкового материала, поэтому в его образования, участвовали различный вид человеческого мышления, а также и невербальный. В языковой картины мира может быть центральной проблемой изучения вопроса концепта «любовь» и «верность», которые актуальные вопросы в современном языкознании. Некоторые части общей концептуальной проблемы модель мировой части встречаются в человеческой голове.

Надо отметить, что современное языкознание приносит концептуальной картины нового метода информация с развитием мира, в новой модели всегда развивается изменению, который показывает его динамичное развитие общества. Поэтому несмотря на развитие, в мире имеют взаимосвязь два изображения развития мира, причем развитие концепта в сравнительно – типологическом аспекте.

В настоящее время по современной лингвистике можно встречать очень много различные определения концепта «любовь» и «верность» в сравнительно – типологическом аспекте. Например, русский ученый П.Р. Арупонов исследует концепт как понятия практической (обыденный) философия, который между собой взаимосвязаны по различным факторам.

Относятся такой понятие, как религиозного метода, жизненной традиции, религиозной традиции, идеологии человека, устного народного русского фольклора, образ литературы и искусства, рыночные ощущения и характер системы ценности человека.

Поэтому, концепт имеет «различного метода рода, и имеет различие для человека и мира» [3, 15].

Русский ученый А.Б. Парамонов показывает концепта в таком порядке концепт – это национальный образ (идея, символ), осложнённый признаками индивидуального представления.

П.Р. Петрова показывает концепта как слово, которое может как слово ментальный или психический ресурс нашего представления и являются информационного метода развития. Концепт показывает различные знания и опыта человека в определенный период жизни. Слово концепт – это различной оперативной содержательной единицы памяти ментальной проблемы лексикона, которой имеет метода определения формирования и совершенствования различной системы языка и мозга человека и всего мира, который отражено в человеческом развитии психически человека.

Известный русский ученый имеет другой вывод П.Р. Лимахов, он центр внимания хочет поставить человека, который считает его активной формы строитель в концепте сферой национальной проблемы человека. Известный русский ученый Арбузов П.Р. понимает концепт сфера как совокупность потенция словарной формы запаса отдельной формы человека и всего языка в целом. Он писал: «Концепт не непосредственно возникает из значения слова, а является результатом столкновения словарного значения слова с личным и народным опытом человека».

Он считает: «Концепты не существуют сами по себе, а функционируют в определённой человеческой идеосфере и зависят от национального богатства и личного опыта человека» [1, 48].

Особенно главным выводам для развития концептуального метода теории может быть его выводы Лимахов писал: «1) концепт замещает одно из словарных значений слова, что определяется контекстуально; 2) каждый концепт может быть по – разному расшифрован в зависимости от контекста и культурного опыта, культурной индивидуальности концептоносителя; 3) концептосфера русского языка – это концептосфера русской культуры».

Другой русский ученый, который является филологом и семиотиком является Ю.С. Дмитриев, который писал: «Концепт – это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека, и с другой стороны, концепт – это то, посредством чего человек сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на неё. Концепты не только мыслятся, они переживаются» [3. С.88]

Одна из основных направлений в современном языкознании является национальной специфики концепты «любовь» и «верность» в сравнительно-типологическом аспекте, которые находят своего проявления тогда, когда при сравнении во многих языках мира и культурах исследуется различной формы и признаки одной и того же концепта. Поэтому в национальной специфике видно как выявляется для наличия концепты, которые характерны лишь для одного народа. Этих концептов иногда называет уникальной, эндемичной, которые используют в своих научных работах известные русские ученые. В этом случае концепты, которые анализируются в других народов мира, которые национальной специфики всё имеет свое право: при сравнительно-типологическом аспекте исследуется, что концептов проявляют незначительной признаки, но вполне определённой дифференциальной признаки, которые имеют понятие концепта.

Литература:

1. Арбузов А.Н. Методика преподавания русского языка. – М.: Наука, 2016. – 254 с.
2. Бессонова М.В. Методика обучения лексическими средствами. – М.: Высшая школа, 2017. – 287 с.
3. Дмитриев И.К. Обучение русского языка в школе. – М.: Наука, 2018. – 287 с.
4. Жуков И.Н. Развитие обучения русского языка. – М.: Наука, 2014. – 276 с.
5. Мирзоев А. Развитие русской речи учащихся. – Душанбе: Ирфон 1987. – 265 с.

Ключевые слова: методика, обучения, содержание, текст, творчество, поэт, издание, таджикский язык.

Аннотатсия

ТАҲЛИЛ ВА ТАШАККУЛҲИИ УСУЛИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар ин мақола муаллиф мушкилоти усулҳои омӯзиши воситаҳои луғавии муошират ва интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми дарсҳои забони русӣ таҳлил кардааст. Муаллифи мақола дар асоси миқдори зиёди мавод мушкилоти интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми тарҷумаи асари бадеӣ нишон додааст. Проблемаи тарҷумаи матни бадеӣ дар адабиёти муосир ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Дар ин мақолаи мазкур беш аз ҳама дар бораи мавзӯи концепсияи эътибор дода шудааст.

Калидвожаҳо: *усул, омӯзиш асли, мундариҷа, матн, эҷодкорӣ, осор, забони тоҷикӣ.*

Annotation

THE PROBLEM OF TRANSFERRING THE CONTENT OF THE ORIGINAL TEXT WHEN TRANSLATING AN ARTISTIC WORK

This article, the author analyzes the problems of conveying the content of the original text when translating a work of fiction. The author of the article, on the basis of a large amount of material, shows the problems of transferring the content of the original text when translating a work of art. The problem of translating literary text occupies a special place in modern literature.

Keywords: *translation, artistic, original, content, text, creativity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳакимова Дилдора, магистранти соли дуюм факултети забон ва адабиёти рус дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 917845494

Рохбари илмӣ: Негматов Саъдулло Эргашович

Сведение об авторе: Хакимова Дилдора, магистрантка второго курса факультета русского языка и литературы Таджикский Государственный педагогический университет с именем Садриддина Аини. Телефон: +992 917845494

Научный руководитель: Негматов Саъдулло Эргашович

About the author: Khakimova Dildora master student of the second course year of the Russian language and literature Department of the Tajikistan State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 917845494

Scientific adviser: Negmatov Sadullo Ergashovich

МУҚОИСАИ ОВОЗҲОИ НУТҚИИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР БАРТАРАФ НАМУДАНИ ИНТЕРФЕРЕНСИЯИ БАЙНИЗАБОНӢ

Маълум аст, ки муҳити забонӣ дар чараёни омӯзиши чи забони модарӣ ва чи забони хориҷӣ мавқеи басо муҳимро дорост. Дар ҳолати набудани чунин муҳит, ки хоси азбаркунии забони англисӣ дар кишвари мост, меҳнати мунтазам ва зиёди рӯҳонӣ зехнӣ ва пеш аз ҳама, гузаронидани машқҳои таълимии муҳталиф талаб карда мешавад. Дар типологияи ситемаҳои фонологӣ робитаи забонҳоро ба эътибор гирифтани аз аҳамият ҳолӣ нест. Робитаи байнизабонӣ чӣ дар ҳамсоияи бевосита ва чӣ дар инкишофи мустақили забонҳои аз ҷиҳати географӣ дур ҷой дошта метавонад. Дар якқатор забонҳои гуногунситема набудани калимаҳои якхела ба воситаи забони сеюм омада, ки онҳоро одатан ба лексикаи интернатсионалӣ дохил мекунад. Дар чунин калимаҳо одатан мавқеи зада иваз карда шуда, овозҳои бегонаи дар забони модарӣ айният надошта ва барои талаффуз ғайриоддӣ бо фонемаи аз ҷиҳати акустикӣ наздик иваз карда мешаванд.

Дар робитаҳои забонӣ маҷмӯи ҳодисаҳои пайдошаванда ба маҳфуми интерференсияи фонетикӣ – фонологӣ дохил карда мешаванд.

Шаклҳои интерференсияи фонемаҳоро чунин муайян кардан мумкин аст; фарқи кофӣ накардан, диққати зиёд додан, бо овози дигар ивазкунӣ; ҳичогӣ; вайронкунии ҳичоташкилкунӣ ва ҳичочудокунӣ; аксентологӣ; тағйир додани мавқеи задаи асосӣ, фарқ накардани дараҷаи зада нодурустаҳми вазифаи фонологии зада ва ғайра [2, 18].

Интерференсияи оҳангӣ натиҷаи робитаи мурракаби забонҳост. Тамоми типҳои интерференсияи фонетикӣ-фонологӣ мобайнӣ мебошанд, чунки як ҳодиса боиси пайдоиши ҳодисаи дигар мегардад; дар байни ҳодисаҳои сегментӣ ва суперсегментии забон алоқамандии наздик аст. Кашишноқӣ, таркиши шиддат, тон ва ғайраҳо на танҳо сегментӣ, балки суперсегментӣ низ мебошанд. Дар натиҷа дар як вақт ду ва ё зиёда аз он шаклҳои интерференсия рӯи меҳад.

Яке аз усулҳое, ки дар таълими забони англисӣ баҳри донишҳои назариявии хонандагонро дар амал мустаҳкам намудан ва намоиш додан дар ҳар дарс истифода бурда мешавад, мансуб ба коркарди машқҳои гуногун буда бо унвони системаи машқ ё овозҳои нутқи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ маъмул аст. Чунон ки маълум аст, дар забони англисӣ 20-то садонок мавҷуд буда, онҳо ба се гуруҳ, ҷудо мешаванд: кӯтоҳ, дароз, дифтонг.

Дар забони тоҷикӣ боз садонокҳое ҳастанд, ки онҳо ба устувор ва ноустувор тақсим мешаванд. Онҳо дар забони англисӣ мутаносиби тақрибии худро доранд: [A]-[a:], [0]-[ɔ], [Y]- [и, и:], [Э]-[e], [И] [1].

Вале дар байни садонокҳои ин ду забон тафовути миқдорӣ ба назар мерасад. Дар забони англисӣ ҷор ҷуфт садонокҳое мавҷуданд, ки аз руи кашишноқӣ ё кӯтоҳиашон ба ҳам муқобиланд: [i:]-[i], [a:]-[a], [u:]-[u]. Садонокҳои забони тоҷикӣ бошанд, нисбат ба садонокҳои ҳамноми кашишноқии забони англисӣ кӯтоҳтар ҳастанд. Дар баробари ин онҳо аз муродифҳои кӯтоҳи англисиашон андаке дарозтар талаффуз мешаванд. Гузашта аз ин, як қисми садонокҳои тоҷикӣ дар ҳолати беада буданашон ноустувор талаффуз мегарданд. Дар ин ҳолат онҳо аз муродифҳои ҳам кӯтоҳ, ва ҳам дарози англисиашон куллан фарқ, мекунад. Танҳо садонокӣ [й]-и забони тоҷикиро метавон муродифи нисбатан наздики [i:] англисӣ шуморид. Садонокҳои устувори [o, y] ҳангоми зада гирифтаниашон ба андозае ба муродифҳои кашишноқии англисиашон [ɔ:] [v] наздик мешаванд, ҳарчанд ки аз руи ҷои ҳосилшавии худ [a:]-и англисӣ чанде фарқ, мекунад [8, 20].

Дифтонгҳои англисӣ [ei, ai, oi, au, ou, ia, ua] муродифи тоҷикӣ надоранд. Вале хонандагони тоҷикӣ садоҳои [ei, ai, i]-и англисиро бо таркибҳои навъи [эӣ, ай, ой]-и тоҷикӣ, ки дар вожаҳои навъи [нейлон, байн, бой] дучор мешаванд, монанд ҳисобида, дар талаффузи ин дифтонгҳои англисӣ ба иштибоҳ, роҳ, меҳанд. Тафовут дар он аст, ки ҷузви дуюми дифтонгҳои зикршудаи англисӣ овози садонокӣ [i] мебошад, ки он ҳам нимто талаффуз мегардад, ҳол он ки дар таркибҳои тоҷикии [эӣ, ай, ой] ҷузби дуюм на садонок, балки ҳамсадои [й] аст, ки он пурра талаффуз мегардад. Бар хилофи дифтонгҳои англисӣ ҳангоми ба таркибҳои зикршудаи тоҷикӣ илова кардани морфема садои [й]-и тоҷикӣ метавонад ба ҳиҷои дигар гузарад. Ҳол он ки ҷузви дуюми дифтонгҳои англисӣ ҳамеша на ду, балки танҳо як ҳиҷоро ташкил мекунад. Муқоиса кунед: play [plei] - played [pleid]; бой [бой]-боён[бойон].

Бинобар он малакаи талаффузи таркиби овозҳои [ай, ой, эй]-и тоҷикиро наметавонд барои ташаккул додани малакаи талаффузи дифтонгҳои [ei, ai,] -и англисӣ истифода бурд, зеро онҳо чизҳои гуногун мебошанд.

Психологи шинохта Сахарова Г. Е. таъкид мекунанд, ки дар зухуроти ғаъолияти муоширатӣ мавқеи асосиро анализаторҳои изҳоротӣ ва шунавоӣ мебошад. Аз ҳамин лиҳоз ифшоғари асосӣ дар ҷараёни азбаркунии забон чун воситаи мубодилаи афкор анализаторҳои изҳоротӣ ва шунидорӣ мебошанд, ки ин асоси илмӣ дорад [4].

Албатта, таъсири тарафайни анализаторҳо дар зинаҳои гуногуни омӯзиши забони хориҷӣ як хел нест. Дар зинаи аввал шунавоӣ (шунида ғаҳмидан) ва гуфтор (ҳарфзанӣ) мавқеи асосӣ дошта бошад, дар зинаҳои миёна ва ниҳой хондан ва навиштан низ аҳамияти хоса пайдо мекунанд. Рафти азбаркунии забони модарӣ аз шунидан оғоз меёбад, сониян гуфтор вуқӯ мепазирад. Хониш ва навиштро дар мактаб меомӯзанд. Низоми азхудкунии забони модариро ба ҷараёни омӯзиши забони хориҷӣ низ татбиқ, қардан мумкин аст.

Хонанда нишон медиҳад, ки роҳи аз ҳама самараноки пайдарпаии омӯзиши забони хориҷӣ чунин аст: шунидан, гуфтан, хониш ва навишт. Албатта, онҳо бояд дар ҳамбастагии қавӣ амалӣ қарда шаванд.

Таснифи психологии навъҳои асосии азхудкунии забон қобили таваҷҷӯҳ, мебошад. Дар адабиёти методӣ ва психологӣ ду намуди азбаркунии забонро нишон медиҳанд: Продуктивӣ ва ретсептивӣ. Баъзе олимони онҳоро ба истилоҳи «ғаъолона» ва «ғайриғаъолона» низ номгирӣ мекунанд.

Профессор С. Ф. Шатилов гуфтааст, ки намуди продуктивии ғаъолият, гуфтор ва навиштро фаро мегирад. Дар он ниғоранда фикри хешро хатӣ ва гуянда ба таври шифоҳӣ ифода мекунад. Намуди ретсептивии ғаъолият дарки шунавоӣ ва биноиро дар назар дорад. Шунаванда ё хонанда нутқи шифоҳӣ ё хаттии қасро қабул мекунад [4].

Донишҷуи ҳаду ҳудуди ҷузъҳои ғаъолияти муоширатӣ барои омӯзгор аҳамияти қалон дорад, зеро барои ташаккули малакаи гуфтор чун як қисми таркибии ғаъолияти муоширатӣ намуди машқҳо ва ҷобачоғузории онҳо мавқеи асосиро ишғол мекунад. Масалан, барои ташаккули малакаи гуфтор машқҳо барои хониш зарурат надоранд. Бинобар он дар методикаи таълими забони хориҷӣ як мақоли маъмул мавҷуд аст: "Teach to speak by speaking, to read by reading, to listen by listening and to write by writing" Вале ин чунин маъно надорад, ки дар инкишофи малакаи гуфторро рукнҳои дигари ғаъолияти муоширатӣ истисно қарда мешавад. Беҳуда нест, ки дар илми методикаи таълими забони хориҷӣ принсипи дар ҳамбастагии таълим додани ҷор ҷанбаи ғаъолияти муоширатӣ талаб қарда мешавад.

Вақте ки хонанда малақаҳои гуфтори якҷониба (накл) ё дучониба (муқолама)-ро соҳиб шудан меҳаҳад, ӯ дигар рукнҳои ғаъолияти муоширатиро истисно қарда наметавонад. Масалан, дар ҳосилшавии малақаҳои хониш дигар ҷузъҳои ғаъолияти муоширатӣ - гуфтор, шунидан ва навиштан иштирок мекунанд.

Дар мактаби миёна хонандагон дар ҷараёни омӯзиши забони хориҷӣ малақаҳои гуфтор, шунида ғаҳмидан ва хонишро чун мақсади ниҳии омӯзиш аз бар менамоянд. Навишт дар мактаби миёна мақсади таълим набуда, балки чун воситаи ёрирасон хизмат мекунад.

Дар ҷараёни таълими забони хориҷӣ мафҳумҳои дониш, малақа ва маҳорат мавқеи хоса доранд. Дар адабиёти илмӣ солҳои дароз дар ғаҳмиши мафҳумҳои зикршуда ақидаи профессор Ғнидко Б.И. ҳукмфармо буд. Ин олим ҷараёни омӯзиши забони хориҷиро ба ду қисм донишгирӣ ва азбаркунии ғаъолият ҷудо қарда буд. Ӯ тахти мафҳуми «донишгирӣ» ба маҳорати фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ ноилшавиро мефаҳмид. Омӯзиши хониш, ҳарфзанӣ, ва шунида ғаҳмиданро ғаъолият меҳисобид. Гарҷанде ки назарияи ин методисти номӣ қуҳна шуда бошад ҳам, то ҳол аҳамияти ҳудро гум нақардааст. Ягона нуқси ин назария, ба ақидаи Сахарова Г. Е., дар он аст, ки он солҳо аз сабаби қам будани қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ оид ба ғаъолияти муоширатӣ баъзе ҷонибҳои ин масъала ба инобат гирифта намешуд.

Доир ба мафҳумҳои малақа ва маҳорат се ақида мавҷуд аст. Мувофиқи ақидаи яқум психологҳо се хели онҳоро ҷудо мекунанд: маҳорати ибтидоӣ, малақа ва маҳорати дуом.

Аз руи ақидаи дуом танҳо ду мафҳум ҷудо қарда мешавад: маҳорат ва малақа. Намояндагони равияи сеюм ҳисоб мекунанд, ки маҳорат ин ҷузви автоматикунонидашудаи малақа аст. Мо дар ин қор ақидаи дуомро ҷонибдорӣ мекунем. Аввал малақа ҳосил мешавад ва он бо мурури қамон метавонад ба маҳорат табдил ёбад, яъне малақа ба зинаи баландтарин мерасад, ки ин ба ҳама муяссар намешавад.

На ҳамаи забонҳо якхел тадқиқ қардидаанд. Забонҳое, низ ҳастанд, ки ҷиҳати фонологии

онҳо (дар баробари дигар дараҷаҳои забон) то ҳол лаҳзаҳои зиёди баҳснокро дар бар мегиранд. Ба ҷумлаи чунин забонҳо забони тоҷикӣ низ дохил мешавад. Типологияи системаҳои фонологии забони тоҷикӣ ва англисӣ (инчунин дигар забонҳо) аҳамияти назарӣ ва амалӣ дорад, зеро ба як қатор масъалаҳои баҳснок ҷавоби аз ҷиҳати илмӣ асоснок медиҳад.

Мақсади асосии таълим аз ҷиҳати амалӣ ёд додани забони хориҷӣ мебошад. Чунин вазифа пеш аз ҳама талаб мекунад, ки системаҳои овозии забони хориҷӣ чи аз ҷиҳати артикуляторӣ-акустикӣ ва ҷӣ дар бобати функционалӣ аз худ карда шаванд. Забон сохти муккамал дорад, ки он имконият медиҳад, чун воситаи мубодилаи афкор хизмат кунад. Аз яктараф забон, фонема, морфема калимаҳоро дар бар гирад, аз тарафи дигар таркиби худро дорад. Таркиби ташаккули дохилии забон, тарҳи робита ва муносибати вохидҳои сершумори он мебошад, ки онҳо вазифаи асосии забонро таъмин менамояд [4].

Дер боз дар хусуси табиати овозии забон ақидаҳои мухталиф мавҷуд буданд. Олимҳои қадим дар асрҳои миёна вобаста ба талаботи воситаи ахбор ва тақмилдиҳии уруфот дар хусуси моҳияти тадқиқи ҷиҳати овозии забон сухан ронда буданд. Дар асрҳои XVIII-XIX дар омӯзиши ҳодисоти овозӣ пешравии намоён ба вуқӯъ омад. Дар тарақиёти фонология ҳиссаи олими бузург Бухбиндер В.А. ниҳоят калон аст. Мувоиқи ақидаи ӯ вазифаи фонологӣ на танҳо аз омӯхтани овозҳои нутқи инсонӣ чун ҳодисоти акустикӣ, инчунин, таҳқиқ ва баёни функсияи физиологии барои ҳосил намудани ин овозҳои нутқ зарур буда иборат аст. Дар асарҳои ӯ зарурати тадқиқи синхронӣ ва диахронии ҷиҳати функционалии овозҳо қайд гардидааст. Таълимоти Бухбиндер В.А. ба назарияи умумии ӯ бадалшавии овозҳо аз назарияи тадқиқоти морфологии вай таъя мекунад. Бухбиндер В.А. муаллифи назарияҳои мухталиф мебошад. Мувофиқи назарияи психологии ӯ фонема эквиваленти психикии нутқ мебошад. Аз рӯи назарияи морфологияш фонема элементи тақсимнашавандаи фонетикии қисми калима аст [7, 98].

Забони англисӣ ба ҷумлаи забонҳое дохил мешаванд, ки сатҳҳои гуногуни он мавриди таҳқиқи мукамал қарор гирифтаанд. Хусусан дараҷаи фонетикӣ-фонологии ин забон бо ёрии методҳои лабораторӣ-эксперименталӣ ҳаматарафа таҳлил ва таҳқиқ карда шудааст.

Таҳқиқи типологияи забони тоҷикӣ ва дигар забонҳо, ҳоло дар марҳилаи саршавӣ мебошад. Тадқиқотҳо хусусан дар бобати фонетика-фонология ниҳоят камшуморанд. Типологияи системаи фонологии забони тоҷикӣ бо дигар забонҳо дар фаҳмиши васеи илми ҳозира умуман вучуд наднаранд. Аз ин ҷост, ки мо танҳо масъалаҳои алоҳидаи системаи фонологии тоҷикӣ ва англисиро дида мебароем [5].

Воҳиди асосии дараҷаи фонологӣ фонема мебошад. Фонема воҳиди абстрактии забон буда, тамоми аломатҳои ба овозҳои реалӣ –фонҳо хосбударо дар бар мегирад. Фонема моҳияти сегонаи реалии ҷудонашавандаи диалектикӣ дорад. Се ҷиҳати фонема инҳоянд:

- Материалӣ будани он яне объективӣ, мавҷудияти реалии фонема.
- Аз алофонҳо абстраксия будан ва умумияти фонема.
- Функционалӣ будани фонема

Фонема ҳамчун воҳиди асосии дараҷаи фонологӣ дар мубодилаи афкор ду вазифаи асосиро иҷро мекунад.:

1. Вазифаи конститутивӣ, яне вай барои бунёди дараҷаҳои морфологӣ ва ғайра ҳамчун масолиҳ хизмат мекунад; бе фонема морфема ва калимаҳо вучуд дошта наметавонанд;

2. Вазифаи маъноҷудокунӣ ин имконият медиҳад морфемаҳо ва калимаҳо аз ҳамдигар тафовут дошта бошанд...

Ба ҳамин тариқ фонемаро чун маҷмӯи овозҳои аз ҷиҳати физикӣ монанд ва аз рӯи вазифа яхела муаян кардан мумкин аст.

Фонема дар мавқеъҳои гуногун метавонад ҳар хел садо диҳад. Масъалан, пеш аз ҳамсадоҳо султар шудани шиддатнокии талаффузи фонемаи англисӣ (t) мумкин аст. Ҳамсадои ҷарангдори тоҷикӣ дар интиҳои калимаҳо одатан бечараенг мегарданд. Чунин овозҳои гуногунӣ аз ҷиҳати физикӣ бо ҳам наздик аллофонҳо ё ин ки вариантҳои фонемаи муайян мебошанд.

Фонема дар овозҳои нутқ таҷассум меёбад ва ҳамчун воҳиди функционалӣ қобилияти фарқ кардани зоҳири овозҳои калимаҳо, морфемаҳо ва ҷумлаҳоро дорад.

Дар қорҳои ба фонетикаи муқоисавӣ бахшида шуда одатан артикулятсия ё баъзан лаҳзаҳои физикӣ ва лингвистии овозҳои нутқ, чун асос гирифта мешавад.

Агар «дар тадқиқот баёни базаи артикулятсионӣ тарафҳои умумӣ ва фарқнокӣ ташкилҳои овозҳо дар ду забон чун асос гирифта шуда бошад, ин маъно бо таҳлили ҷиҳати ғайрилингвистии ҳодисаҳо маҳдуд шуданро дорад». Тадқиқоти лингвистӣ бояд мувофиқи

принсипҳои функционалии тавофутҳои овозӣ гузаронида шавад [5, 6].

Таҳлили муқоисавии фонологии забонҳо миқдори гуногуни фонемаҳо доштани онҳоро нишон медиҳад. Масъалан дар баъзе забонҳо маҳдуд ва дигар забонҳо зиёд мебошад. Адади садонокҳо низ якхела нестанд.

Забонҳое, ки дар онҳо системаи ҳамсадоҳо нисбат ба садонокҳо бартарӣ дорад, забони консонантӣ ё ин ки типи консонантӣ ном дорад. Забонҳои садонокҳои зиёддошта, ки дар онҳо ҳамсадоҳо миқдоран маҳдуданд, забонҳои вокалӣ ё ин ки типии вокалӣ номида мешавад.

Таркиби фонетики забонҳо натавонанд миқдоран балки сифатан низ метавонад фарқ кунад. Дар баъзе забонҳо фонемаҳои байни дандонӣ ва дигар забонҳо ҳамсадоҳои ҳалқӣ ва ҳалқии чуқурмавҷданд. Бо ҳамин тарик, маҷмӯи фонемаҳо миқдор ва таркиби онҳоро ҳамчун меъёри характеристикаи системаҳои типологии забонҳо ҳисоб кардан мумкин аст. Чи тавре, ки медонем фонетикаи таълими забони англисӣ дар мактаб ҳамчун аспекти мустиқли забон омӯхта намешавад. Гуфтан лозим аст, ки дар мактаби миёна бенуқсон будани талаффузи хонандагон душвор аст ва муаллим мутабиқи принсипи аппроксиматсия (тахминан мувофиқаткунӣ ба қоидаҳои талаффуз) амал менамояд ва аз муаллим талаб карда мешавад, ки ба шогирдон талаффузи дуруст ва бурро ёр дихад. Пешгирӣ кардани душвориҳои фонетикӣ метавонад дар хонанда малақаҳои дурусти талаффузро ҳосил кунад. Барои омӯхтани талаффуз зинаи аввали таълим, ба хусус соли аввали таҳсил роли муҳим мебошад.

Инчунин қайд намудан зарур аст, ки шунавоӣ ва фаҳмиш барои омӯзандагони забон душвор аст. Чунки онҳо овозҳои нутқро бояд ба зудӣ ҳудо кунанд ва онҳоро баъд аз фаҳмидан талаффуз кунанд. Калимаю ибораҳоро такрор кунанд ва дар хотир нигоҳ доранд. Хонандагон ин амалҳоро дар забони модарӣ ба осонӣ азхуд мекунанд, аммо дар омӯзиши забони хориҷӣ ба душвориҳо рӯ ба рӯ мегарданд. Хонандагон он чизро, ки бо воситаи гӯш мешунаванд бисёр суст қабул мекунанд. Ин ба камфаҳмӣ ва ё тамоман нафаҳмидани онҳо оварда мерасонад. Дар вақти гӯш кардани забони хориҷӣ хонандагон бояд, бо диққат бошанд ва чуқур фикр кунанд. Онҳо бояд хотираи худро ба он равона созанд ва мувофиқати овозҳоро фаҳмида истода онро аз худ кунанд.

Хулоса бояд чунин қайд намуд, ки дар вақти дарс омӯзгор бояд бо шогирдонаш нисбати баргараф намудани интерференсияи байнизабонӣ ва дохилизабонӣ боаҳамиятона фаъолият намояд. Ман ҳамчун магистр мавқеи омӯхтани интерференсияи байнизабонӣ ва дохилизабониро дар омӯзиши забони англисӣ амиқ дарк намуда, бо истифода аз усулҳои фаъоли таълим онро дар амал тадбиқ намоям.

Адабиёт:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Учебное пособие для студентов вузов. – М., Академия, 1999. – 106 с.
2. Аракин Д.В. Методика преподавания английского языка в старших классах. Академия педагогических наук РСФСР. – М., 1958. – 138 с.
3. Берман И.М. Методика обучения английскому языку. – М.: Высшая школа, 1970.
4. Вайсбурд М.Л., Климентенко А.Д., Требования к речевым умениям. – Иностранные языки в школе, 1972.
5. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. Пособие для учителя – М.: АРКТИ, 2000.
6. Дешериева Ю.Ю. Проблемы интерференции и языкового дефицита: Диссертация кандидата филологических наук. – М., 1976.
7. Чамшедов П.С. Мухторова, Азимова М., Усмонов К. Очеркҳо оид ба типологии муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. – Душанбе: 1988.
8. Самуйлова Н.И. Фонетическая интерференция и обучение произношению // Психолингвистика и обучение иностранцев русскому языку. – М., 1972.
9. Сацкая П.Н. Методика преподавания английского языка в таджикской школе. – Душанбе, 1987. – С.81-82.
10. Федорова Н.П. Преодоление лингвокультурной интерференции в процессе обучения иностранному языку студентов неязыковых вузов (на материале английского языка). – Нижний Новгород – 2010.

Калидвожаҳо: *интерференсия, садо, монофтонг, фонема, талаффуз, раванди таълим, мактаби миёна, таҳлили муқоисавӣ ва ғ.*

Аннотация

**СРАВНЕНИЕ ЗВУКОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ И РОЛЬ В
УСТРАНЕНИИ МЕЖЯЗЫКОВОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ**

В статье рассматриваются некоторые отличия звуков таджикского и английского языков, которые способствуют устранения межязыковой интерференции. Автору данной статьи удалось решить задачи поставленной в данной статье. Статья предназначена студентам, магистрам и преподавателям факультетов иностранных языков и для тех, кто имеющих большой заинтересованность к проблемам методики преподавания английского языка.

Ключевые слова: *интерференция, звук, дифтонг, монофтонг, фонема, произношение, процесс обучения, средняя школа, сравнительный анализ и т. д.*

Annotation

**COMPARING OF ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES' SOUNDS AND THEIR ROLE IN
ELIMINATION OF INTER-LANGUAGE INTERFERENCES**

The article explores some differences of English and Tajik sounds that facilitate the elimination inter-language interferences. The author of the article managed to resolve tasks set forth in this article. The article is intended for students, master students, teachers of the foreign languages faculties and whom has a keen interest in problems related to English teaching methodology.

Keywords: *interference, sound, diphthong, monophthong, phoneme, pronunciation, teaching process, secondary school, comparative analysis, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сайдуллоев Фируз Толибович, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 501001991

Рохбари илмӣ: н.и.ф., муаллими калон Мавлонова И.Т.

Сведение об авторе: Сайдуллоев Фируз Толибович, магистрант второго курса факультета английского языка Таджикского Государственного Педагогического Университета имени Садриддин Айни. Телефон: +992 501001991

Научный руководитель: к.ф.н., старший преподаватель Мавлонова И.Т.

About the author: Saidulloev Firuz Tolibovich, the master of 2-st year of English Language Faculty Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Телефон: +992501001991

Scientific supervisor: Ph.D., senior lecturer Mavlonova I.T.

*Салиева Гульнора Абдухамидовна,
магистрантка 2-года обучения кафедры стилистики и теории перевода*

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА NON-BREAD В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ СЛОВАРЯХ

Целью данной статьи является изучение особенностей лингвистической репрезентации концепта “non-bread” в английском и таджикской лингвокультурах. Очевидно, что в современной лингвокультурологии в последние годы наблюдается устойчивый интерес к самому термину «концепт». В предыдущих статьях было упомянуто о том, что к концу XX-началу XXI вв. наметились два основных подхода к изучению концептов: лингвокультурологический (С.Х. Ляпин, Ю.С. Степанов, А.Н. Красавский, В.И. Карасик, Г.Г. Слышкин) и лингвокогнитивный (Н.Д. Арутюнова, Д.С. Лихачев, А.П. Бабушкин, Е.С. Кубрякова, З.Д. Попова, И.А. Стерни).

Концепты помогают объединить представителей определенной лингвокультуры, выступая в роли базовых, опорных элементов языка и обеспечивают суть взаимопонимания между ними через «сгустки культуры», в которых показывается менталитет народа. Как отметил Ю.С. Степанов, 1997, с.40: язык, выступая своеобразной частью национальной культуры, концептуализирует и отражает все ее элементы, косвенно репрезентируя национальные формы жизни народа и его психологию. Языковое сознание представляет собой сложное образование, отражающее как особенности индивидуального мировидения говорящих, так и специфику национального менталитета, закрепленные в культурно-этнических языковых стереотипах. Различные языковые образования (поговорки, пословицы, метафоры, фразеологизмы) и символы культуры являются ценным источником сведений о культуре и менталитете народа.

Итак, рассмотрим ценностный компонент концепта Bread в английской лингвокультуре. Исследователи в области концептологии (Н.Д.Арутюнова, В.И. Карасик и др.) считают ценностный компонент доминирующим, при этом акцентируя факт «оценивания» фрагмента действительности в качестве показателя существования концепта. Такой древний концепт как Bread, не мог ни закрепиться в сознании носителей языка. Народ-носитель языка использует накопленные знания о свойствах и признаках хлеба, опыт выращивания хлебных злаков для определения и оценки поведения человека, его поступков и психического состояния, деятельности и отношения к другим людям. Например, во фразеологизмах и поговорках, англичане зафиксировали свои этнические представления о положительных и отрицательных чертах личностей человека, используя концепт Bread. Например: to quarrel with one's bread and butter- действовать вопреки своей выгоде, Know which side your bread is buttered- знать свою выгоду; быть себе на уме, учитывать свои интересы (корысть). Cast your bread upon the waters- делать что-либо с дальним прицелом\ на перспективу (корысть). To eat the bread out of smb.'s mouth- отбивать хлеб у кого-то (жестокость, алчность). To eat the bread of idleness- вести праздную жизнь (лень). Take the biscuit – занять первое место; превзойти других (хитрость).

Проанализировав отрывки из художественной литературы, можно увидеть, что наряду с положительным отношением к хлебу, в сознании англичан также закреплено и отрицательное отношение: в данном примере хлеб ассоциируется как скудная пища, едва способная поддерживать существование; гроши, на которые едва можно жить и выживать. “If she had held it open a little longer, I believe I should have begged a piece of bread; for I was now brought low.” [Brontë, 1978, p.334].

“It was full of the fragrance of new bread and the warmth of generous fire. Hannah was baking. Prejudices, it is well known, are most difficult to eradicate from the heart whose soil has never been loosened or fertilized by education: they grow there, firm as weeds among stones” [Ibidem, p. 412]

Итак, можно сделать вывод, что концепт Bread, будучи ключевым компонентом национальной культуры, также является мерилем ценностей данного этноса и отражает важнейшие категории и установки жизненной философии народа-носителя языка.

Изучая происхождение концепта Нон, я использовала не только научную литературу именитых лингвистов в области концептологии, но также ознакомилась с очерками не менее известных ученых в области истории, которые не просто изучали происхождение концепта нон, но для точности анализа своей работы совершили исследовательское путешествие по Центральной Азии и в частности по Республике Таджикистан.

Доктор исторических наук, ведущий научный сотрудник Российского этнографического музея Татьяна Григорьевна Емельяненко делится своими наблюдениями об особенностях менталитета современных таджиков в труде под названием «Обряд почитания Биби Сешанбе у

таджиков Самарканда»: Все среднеазиатские народы, кроме таджиков, в том виде, в котором мы их воспринимаем сегодня, сформировались в советское время. В прошлом главное значение для идентичности имела принадлежность к тому или иному племени, рода-племенному союзу, локально-территориальной группе. Да и таджики неоднородны. Они подразделяются на северных таджиков или равнинных, на горных таджиков, а также припамирские народы, живущие в Горно-Бадахшанском крае. Все они имеют существенные различия в традиционной культуре и питании (по полевым материалам 2010-2022гг.).

Репрезентация концепта Нон и его особенная значимость для таджикского этноса обусловлена экстралингвистическими факторами. Ключевым словом, представляющим рассматриваемый концепт, является лексема хлеб- пищевой продукт, выпекаемый из муки.

Человечеству хлеб знаком с древнейших времен, конечно в те времена он сильно отличался от того продукта, который знаком нам сегодня, и формой, разрезом и составом. Исследования в этой области говорят о том, что первые люди ощутили вкус хлебных злаков 15 тысяч лет назад, т.е. в каменном веке. Изначально хлеб был жидкой мучной консистенции, как каша. И такой вид хлеба до сих пор сохранился в таджикской кухне под названием атола-мучная похлебка. Также можно добавить, что таджикская картина мира одним из основных продуктов питания предполагает многообразие лепешек домашнего приготовления, и очень богатый ассортимент мучных блюд. Лепешки в Таджикистане- всему голова. Ни один прием пищи не проходит без них. К хлебу таджики относятся с особенным тепетом- ни в коем случае его нельзя выбрасывать, резать ножом (только ломать руками), нельзя класть хлеб на пол, низ стола и т.д. Также считается недопустимым положить лепешку и ее куски «лицом» вниз. После трапезы крошки не выкидывают, а убирают их со стола руками. У таджиков можно найти несколько видов лепешек: маленькие, большие, дрожжевые, слоеные, пресные. Произведением искусства в приготовлении лепешек принято считать Куляб, Гиссар и Раштский район- там их выпекают очень больших размеров в диметре используют разные сорта пшеницы. Таджикистан славится национальным блюдом под названием курутоб, основным ингредиентом которого является свежая слоеная лепешка, разломанная на мелкие кусочки, кислого молока, репчатого лука и зелени, сливочного, льняного или хлопкового масла. Ошитупа-блюдо, в котором главным ингредиентом является тонко нарезанная вручную лапша, а также горох нут, репа, лук и зелень. Также таджикская кухня славится мучными десертами, без которых не обходится ни одно застолье. Пилита- печенье хворост; халвоитар- мучная халва; печак- домашние конфеты из сахара и муки, также известные как парварда. Одной из древних сладостей является фатирмаска. Это блюдо состоит из небольших кусочков слоеной лепешки (фатира) и топленого масла. Ингредиенты смешивают, формируют круг, затем проделывают в нем углубление деревянной ложкой и кладут туда кусочки дыни или винограда. Это не только десерт, но и очень сытное блюдо. За тысячелетнюю историю, можно сказать, что рецепты не претерпели изменений и не утратили своей актуальности и по сей день. Они передаются из поколения в поколение и дошли до нас в своем первоизданном варианте.

Как и в английской культуре, так и в таджикском менталитете концепт хлеб использовался не только в гастрономическом смысле, а также с развитием цивилизации возникали фразеологизмы и паремии, пословицы и поговорки, связанные с хлебом. Также можно говорить о том, что этнические представления были как и положительные, так и отрицательные.

Например: Аз малах тарс- нон накоред. Бояться саранчи хлеба не сеять. Нони худат аз палави каси дигар бехтар аст. Свой хлеб лучше чужого плова. Аввал нон баъд имон. Сначала хлеб, потом вера.

Нон- нон аст, нонреза низ нон аст. Хлеб-это хлеб, хлебные крошки тоже хлеб.

Литература:

1. <https://translate.academic.ru/academic.translate.ru/en/ru/>
2. Ангелова М.М. "Концепт" в современной лингвокультурологии // Актуальные проблемы английской лингвистики и лингводидактики. Сборник научных трудов. Выпуск 3. - М., 2004. - С.3-10.
3. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук Мирзоева Зарангез Джумахоновна Концепт «Хлеб/Нон» в русском и таджикском языках.
4. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 1 (часть 4) – С. 591-593.

Ключевые слова: анализ, репрезентация, актуальность, английский менталитет, народ-носитель языка, традиции, таджикский менталитет, ценности и культура народов.

Аннотатсия

МУАРРИФИИ МАФҲУМИ НОН/BREAD ДАР ЛУҒАТҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Раванди иттилооттронии босуръати ҷомеа ислохоти низоми маорифро тақозо мекунад. Дар шароити нав қобилияти ҷамъ кардани ахбороти зарурӣ ба мақсад мувофиқ аст, ки онро истифода бурдан, тадқиқоти элементарӣ гузарондан, фарзияҳо пешниҳод кардан, ҳулоса баровардан, ҳулосаҳое баровардан, ки дар шароити ҳозираи тараққиети ҷамъияти ҳеле муҳим аст, аҳамияти махсус пайдо мекунад, барои инкишофи инсон.

Ҳадафи ин мақола омӯзиши вҷағҳои ифодаи забонии мафҳуми нон\bread дар фарҳангҳои забоншиносии англисӣ ва тоҷикӣ мебошад. Инчунин, дар мақола натиҷаҳои таҳлили ифодаи мафҳуми нон\bread дар луғатҳои англисӣ ва тоҷикӣ оварда шудааст. Хусусиятҳои мазмунӣ байнифарҳангии ин мафҳум таҳлил карда мешаванд. Ба муносибати ҳалқҳои маданияту тамаддуни гуногун ба фаҳмидани мафҳуми нон\bread диққати махсус дода мешавад. Намунаҳои омӯзиши фарҳангшиносии мафҳуми мавриди таҳлил қарор гирифта, фарҳангшиносии мафҳуми нон ҳамчун объекти баррасӣ мешавад.

Калидвожаҳо: таҳлил, муаррифӣ, мутобиқ будан, менталитети англисӣ, мардуми-намоёндаи забонҳо, анъанаҳо, менталитети тоҷикӣ, арзишҳо ва фарҳанги ҳалқҳо.

Annotation

REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF NON/BREAD IN THE ENGLISH AND TAJIK DICTIONARIES

The process of rapid informatization of society requires reforming the education system. In the new conditions, the ability to collect the necessary information it is advisable to use it, conduct elementary research, draw conclusions, conclusions which is so important in modern conditions of the development of society are of particular importance for human development.

The purpose of this article is to study the features of the linguistic representation of the non\bread concept in English and Tajik linguistic cultures. Also, the article presents the results of the analysis of the representation of the concept non\bread in the English and Tajik dictionaries. The features of the intercultural meaning of this concept are analyzed. Particular attention is paid to the attitude of peoples of different cultures and civilizations to understanding the concept of non\bread. Samples of culturological study of the concept are analyzed, and culturology of the concept Bread as an object is considered.

Keywords: Analysis, representation, relevance, Tajik mentality, family values, traditions, English mentality, native speaker people.

Сведения об авторе: Салиева Гульнора Абдухамидовна, магистрантка второго курса факультета иностранных языков, Таджикского Государственного Педагогического университета им. С.Айни. Телефон: +992 917363688 эл.почта: solievagulnora1980@gmail.com.

Научный руководитель: Каримов Ш.Б.

Маълумот дар бораи муаллиф: Салиева Гулнора Абдухамидовна, магистранти соли дуюми факултети забонҳои хориҷӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ ба номи С.Айнӣ. Телефон: +992 917363688 почтаи электронӣ: solievagulnora1980@gmail.com.

Рохбари илмӣ: Каримов Ш. Б.

About the author: Salieva Gulnora Abdukhamidovna, first-year undergraduate student of the Faculty of Foreign Languages, Tajik State Pedagogical University named after. S. Aini. phone: +992 917363688 e-mail: solievagulnora1980@gmail.com.

Supervisor: Karimov Sh.B.

ХУСУСИЯТҲОИ ВАЗИФАВИИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ТОБЕЪ ДАР МАТНҲОИ ПУБЛИСИСТӢ ВА РӢЗНОМАНИГОРӢ

Ҷумлаҳои мураккаби забони англисӣ дар системаи забон мавқеи асосиро ишғол мекунанд. Онҳо муддати тулонӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Қоидаҳои сохтани ҷумла, намудҳои сохти ҷумла, хусусиятҳои маъноӣ ва сохтори ҷумлаҳо мавзӯи тадқиқоти асарҳои бисёр забоншиносони ватанию хориҷӣ, аз шумули В.Г. Адмони [1], Н.Д. Арутюнова [2], Л.С. Бархударов [3], М.Ю. Блох [5], Н.А. Слюсарева [4], М. Брайант [6], Н. Хомский [7], В. Франсис [9], З. Харрис [10], А. Хилл [11]. Аммо қорбурди онҳо дар матнҳои муайяни англисзабон на то ба дараҷаи комил таҳқиқ шудаанд.

Услуби матнро бо роҳҳои гуногун ифода қардан мумкин аст. Онро метавон бо миқдори зиёди тафсилоти техникӣ, андозаи сарсатр, тартиби баръакс ё мустақими калимаҳо, истифодаи воситаҳои гуногуни услубӣ, ба монанди муқоиса, метафора (истиора) ва ғайра, ки дар услубҳои илмӣ ва публицистӣ истифода мешаванд, тавсиф қард.

Маъруфияти ин услубҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ равшан аст. Донишмандон, ки бо ин ду забон ҳарф мезананд, шумораи зиёди ихтироҳҳои гуногунро ба вуҷуд овардаанд, ки талаботро ба матнҳои илмӣ ҳеле зиёд қарданд. Услуби публицистӣ ба ҳеҷ ваҷҳ кам нест: онро дар рӯзномаю маҷаллаҳо ва намоишҳои телевизионӣ دیدан мумкин аст. Аз ин рӯ, ин услубҳои нутқ то дер боз маҳбубияти худро нигоҳ дошта, дар суҳанронии хаттӣ ва шифоҳӣ нақши назаррас хоҳанд дошт.

Ҳамин тавр, ҳарду услуб дар забон нақши муҳим мебозанд. Бинобар ин муҳимтарин ҷиҳатҳои онҳоро қайд қардан лозим аст.

Услуби илмӣ яке аз маъмултарин дар нутқи хаттӣ маҳсуб меёбад. Мақсади асосии он дар сатҳи касбӣ тасвир қардани воқеиятҳои гуногуни ҷаҳид ва дар шакли умумӣ муаррифӣ намудани падидаҳои ғирду атрофро мебошад. Услуби илмӣ бо истифодаи мунтазами истилоҳот, дараҷаи баланди мушаххасотӣ, шумораи ками конструкцияҳои муқаддимаӣ ва алоқаи қатъии байни қисмҳои изҳор тавсиф қарда мешавад.

Ин услуби матн одатан ба илмӣ-оммавӣ ва таълимию илмӣ тақсим мешавад. Хусусиятҳои ин ду зеруслубҳо дар истифодаи эҳтимолии баъзе воситаҳои забонӣ, ки маъмулан ҳоси услуби публицистӣ ва баъзан услуби ғуфтуғӯӣ мебошанд ва инчунин воситаҳои гуногуни баён, ба мисли муқоиса, ташбеҳ (истиора), порча ва ғ.

Масалан, истифодаи ибора ва калимаҳои модалӣ ифодакунандаи эҳтимолият, аз қабилӣ эҳтимол, шояд, мумкин, аз услуби илмӣ-оммавии матн, ки ҳилофи принципи асосии услуби сирф илмӣ – дурустии иттилооти ғузоришшуда мебошад, шаҳодат медиҳад.

Хусусияти дигари услуби илмӣ ин меъёри грамматикӣ мукамал мебошад. Қисми ҷудонапазири таркиби матнҳои илмиро ҷумлаҳои дорои шаклҳои феълии ғайришаҳсӣ ташкил мекунанд: масдар, сифати феълӣ ва феъли ҳол ва таркибҳои онҳо.

Дар байни хусусиятҳои луғавӣ услуби илмӣ истифодабарии зиёди ҳиссаҳои функционалии нутқ (пайвандакҳо, пешояндҳо, ҳиссаҷаҳо ва нидоҳо), зарфҳое, ки алоқаи мантиқӣ байни ҷумлаҳоро нигоҳ медоранд, инчунин неологизмҳо ва профессионализмҳоро қайд қардан лозим аст.

Услуби публицистии матн, ки ба истилоҳ «забони расонаӣ (ВАО)», бо соҳаи иҷтимоию сиёсӣ ҳаёт иртибот дорад. Ба хусусиятҳои асосии он тобиши баланди эмотсионалӣ, мантиқӣ будан ва истифодаи мафҳумҳое, ки таъсири бузурги сиёсӣ ва иҷтимоӣ доранд, тааллуқ доранд. Хусусиятҳои асосии ин услуб маълумотдиҳӣ, равшаниандозӣ ва таъсирбахшӣ мебошанд. Аз ҷор зернамуди он ҷумлаҳои мураккаби тобеъ танҳо барои услуби рӯзномавӣ ҳосанд, ки дар он мақолаҳои гуногун ва ёддоштҳои иттилоотӣ оид ба мавзӯи матн мавҷуд аст.

Ҷумлаи мураккаб. Дар мақола зерӣ мафҳуми ҷумлаи мураккуб чунин як навъи ҷумлаи мураккаби тобеъ фаҳмида мешавад, ки ба ду қисм тақсими дохилӣ намудан ҳос аст. Ин ҳиссаҳо дар дохили ҷумлаи мураккаб ба воситаи пайванди тобеъ пайваст мешаванд. Ҷумлаи пайрави ин таркибҳои мураккаб шарҳи мафҳум, ақида ва андешаҳои дар қисми асосӣ баёншударо дарбар мегирад. Ҷумлаи пайрав метавонад баъд аз сарҷумла ва ё пеш аз он ояд, инчунин метавонад ба он табдил ёбад: «Ба фикри шумо ӯ кай меояд» (When do you think he will come).

Бояд қайд намуд, ки сохтори ҷумлаҳои забони англисӣ аз бисёр ҷиҳатҳо аз сохти ҷумлаҳои забони тоҷикӣ фарқ мекунанд. Забонҳои синтетикӣ кӯшиш мекунанд, ки ҷумлаҳоро

содда кунанд, аммо онҳо як системаи мураккаби ҷумлаҳоро бо роҳи ҳамоҳангсозии пайвандакҳои пайвасткунанда, ба монанди забони русӣ месозанд. Забонҳои аналитикӣ (махсусан забони англисӣ) мекушанд, ки ҳама чизро дар дохили як ҷумла ифода кунанд ва таркибҳои гуногуни инфинитивӣ, исми масдар ва сифати феълиро истифода баранд. **Масалан**, дар забони англисӣ бартарӣ на ба ҷумлаи *They say he is a good student*, балки ба ҷумлаи *He is said to be a good student* медиҳанд [8, 10], ҳамин тавр онҳо назар ба ҷумлаи мураккаб бартарӣ ба ҷумлаи содда медиҳанд.

Илова бар ин, агар мубтадои сарҷумла ва аъзоҳои пайвар баробар оянд, пас дар ҷумлаи мураккаби забони англисӣ он такрор мешавад. Дуруст аст, ки дар ин маврид дар забони тоҷикӣ мубтадо дар ҷумлаи аъзои пайрав канда мешавад. Дигар тафовутҳо метавонанд ба аломатҳои китобат алоқаманд бошанд. Дар забони англисии муосир, агар ҷумлаи тобеъ пас аз ҷумлаи асосӣ омада бошад, ҷумла бо ягон аломати китобат ишора карда намешавад ва ё гузошта намешавад. Агар ҷумлаи пайрав пеш аз сарҷумла омада бошад, онгоҳ дар ин маврид онҳо бо вергул аз ҳам ҷудо карда мешаванд. Дар забони тоҷикӣ дар ҳарду ҳолат аломати вергул гузошта мешавад.

Хусусиятҳои тарҷумани ҷумлаҳои мураккаб. Дар ҷараёни тарҷума мавридҳои мушоҳида мешаванд, ки мо наметавонем маълумотро ба таври дақиқ ва кӯтоҳ ба забони асл изҳор намоем. Дар иртибот бо ин далел, тарҷумани баъзе қисмҳои матн метавонад вақти зиёд талаб кунад ва баъзан ҷумлаҳои тарҷумашударо аз ҷиҳати эстетикӣ хароб кардан лозим меояд.

Ҳангоми тарҷума аз забони тоҷикӣ, тарҷумонҳо аксар вақт ба усули тақсим кардани ҷумлаи мураккаб ба ду қисм муроҷиат мекунанд, то ки мо маълумоти ин порчаи матнро ба осонӣ дарёбем. Баръакс, ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ду ҷумла аксар вақт ба як ҷумла муттаҳид карда мешаванд, ки дар онҳо қисмҳои ҷумла бо ёрии ҳиссаҷаҳо пайваст мешаванд.

Албатта ин тарзи тарҷума ҷумларо аз нигоҳи эстетикӣ коста ва барои дарк душвор мегардонад.

Ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар матнҳои забони англисӣ. Дар таҳлиле, ки дар мақолаи мавриди назар гузаронида шудааст, ба омӯзиши сохторҳои ҷумлаҳои тобеъ дар матнҳои забони англисӣ, ки асосан сабки публицистӣ ва илмӣ доранд ва роҳҳои ба ҳам пайвастании ҷумлаҳо дар онҳо таваҷҷуҳи ҷиддӣ дода мешавад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бештар ба сабки публицистии матн хосанд, ки ба муаллиф озодии бештар ва имконияти бештари баёни мохирона медиҳад. Дар услуби публицистӣ ҷумлаҳои мураккаб, аз ҷумла ҷумлаҳои мураккаби тобеъ метавонанд тропҳо ба мисли муқоиса, инчунин дигар воситаҳои луғавии ифода ва ибораҳои гуфтугӯиро дар бар гиранд:

«For several years, Airbus has been a cash cow for its two shareholders, E A D S and junior partner B A E Systems, as it has slowly wrested market leadership in the airliner market from US rival Boeing» [12].

Дар ин порчаи матн, ширкати Airbus ба гови нақд (ширдех) монанд карда шудааст, зеро он барои саҳмиядорони асосии худ Ҷойи калон меорад.

Дар мавриди сохти грамматикӣ ҷумлаҳо гуфтан ҷоиз аст, ки мо наметавонем ҷумлаи пайрави тарзи амалро, ки тавассути вайвандаки «as» муаррифӣ шудааст, ҷудо кунем. Илова бар ин, ин ҷумла аъзоҳои якхеларо дар бар мегирад. Ҳамаи ин ба мураккабии грамматикӣ ин қисми алоҳида оварда мерасонад, вале бинобар дуруст ва фаҳмо сохтани ҷумла аз тарафи муаллиф дар бадастовардани моҳияту мазмун мушкилиҳо ба вуҷуд намеоварад.

«We have no doubt any Airbus pilot would immediately feel at home in the A380» [12].

Дар ин ҷумла, ҳавонаварди озмоишӣ барои гуфтани таассуроти худ дар бораи Airbus A 380 ибораи идиоматикӣ «**feel (himself) at home**» истифода мебарад. Хусусияти ҷолиб дар ин ҷо он аст, ки ҷумлаи аъзои пайрав бо сарҷумла бо роҳи пайванди бепайвандак (асиндетикӣ) пайваст карда шудааст, ки майли гуяндаро барои содда кардани маълумот ҷиҳати дарки он нишон медиҳад.

Яке аз проблемаҳои матнҳои публицистӣ дар мавҷудияти шумораи зиёди тавтологияҳо мебошад. Ин аз сабаби кам кор фармудани ҷонишинҳои шахсӣ ва ҷумлаҳои мураккаби тобеъ пайдо мешавад. Ҳодисаи мазкур бо такрори калима ё ибора дар якҷанд ҷумла дар як қатор ифода меёбад.

Барои он ки ин гуна душвории руҳ надиханд, муҳаррирон ва тарҷумонҳо кушиш мекунанд, ки воҳиди такрориро иваз кунанд. Ҷумлаи мураккаби тобеъ бо воситаи алоқааш яке аз роҳҳои беҳтарини ҳалли масъалаи тавтология ва равшантару ҳамоҳангтар кардани порчаи

матн мебошад. Кобилияти бештар ҷиҳати эстетикӣ бахшидани ҳар як матн нақши муҳими ҷумлаҳои мураккаби тобеъро дар забон нишон медиҳад.

Адабиёт:

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. – М. –Л., 1968. – 106 с. 2.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. – М., 1976. – 383 с.
3. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. – М., 1975. – 200 с.
4. Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. – М., 1981. – 206 с.
5. Blokh M.Y. Course in Theoretical English Grammar. – М., 2003. – 423 p.
6. Bryant M. A Functional English Grammar. – N.Y., 1945. – 326 p.
7. Chomsky N. Aspects on the Theory of Syntax.-Cambridge, Mass., 1965. – 251 p.
8. Drugoveiko N.A., Meldianova A.V. Syntax of Modern English. – М.: Moscow Aviation University, 2016. – 92 p.
9. Francis W. The structure of American English. – N.Y., 1958. – 614 p.
10. Harris Z. Structural Linguistics. – Chicago, 1960. – 850 p.
11. Hill A. Introduction to Linguistic Structures. - N.Y., 1985. – 454 p.
12. Pilling M., Kingsley-Jones M. A 380: A Flight Group Special Report, June, 2005 – 40 p.

Калидвожаҳо: *вазифа, ҷумла, ҷумлаи мураккаб, ҷумлаи мураккаби тобеъ, услуб, публицистӣ, воситаҳои алоқа, матн, низом, хусусият, маной, забониношӣ.*

Аннотация

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОЖНЫХ ПРИДАТОЧНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ

Проблема синтаксиса является одной из дискуссионных областей языкознания, особенно сложные предложения и их структурно-функциональные аспекты давно привлекают внимание исследователей-лингвистов.

В рассматриваемой статье внимание уделяется функциональной характеристике одного из видов сложноподчиненных предложений – сложноподчиненного предложения в публицистических текстах.

При подготовке текста публицистического стиля учитывается ряд специфических черт этого стиля, а также в исследуемой статье предлагаются способы их устранения. В этом случае очень ценен вклад придаточных сложных предложений. Сложные придаточные предложения более распространены в публицистическом стиле, чем в других стилях выражения, так как этот стиль характеризуется большей свободой выражения и более эффективным и красноречивым способом выражения своего мнения.

Ключевые слова: *функция, предложение, сложные предложение, сложноподчиненные предложение, стиль, публицистический, средство связи, текст, система, особенности, семантический, языкознание.*

Annotation

FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF COMPLEX SUBORDINATE CLAUSES IN JOURNALISTIC TEXTS

The problem of syntax is one of the debatable areas of linguistics, especially complex sentences and their structural and functional aspects have long attracted the attention of linguists.

In the article under consideration, attention is paid to the functional characteristics of one of the types of complex sentences - a complex sentence in journalistic texts.

When preparing a text of a journalistic style, a number of specific features of this style are taken into account, and the article under study suggests ways to eliminate them. In this case, the contribution of subordinate complex sentences is very valuable. Compound clauses are more common in the journalistic style than in other styles of expression, as this style is characterized by greater freedom of expression and a more effective and eloquent way of expressing one's opinion.

Keywords: *function, sentence, composite sentence, complex sentence, style, publicistic, means of connections, peculiarity, text, system, semantic, linguistics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Мадина Исуфалиевна, магистранти соли дуҷуми кафедраи забониношӣ ва типологияи муқоисавӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 882000348

Роҳбари илмӣ: д.и.ф., профессор Қосимов О.Ҳ.

Сведения об авторе: Раҳимова Мадина Исуфалиевна, магистрантка второго курса кафедры сравнительное языкознание и типологияка Таджикского педагогического Университета имени С. Айни. Телефон: +992 882000348

Научный руководитель: д.ф.н., профессор Қосимов О.Ҳ.

About the author: Rahimova Madina Isufalievna, a second year master of the comparative linguistics and typology department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone number: +992 882000348

Scientific director: PhD., prof. Qosimov O.H.

Носирова Мақсуда Тавакаловна,
магистранти соли дуҷоми факултети филологияи тоҷик

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ҶОНИШИН ДАР ЗАБОНИ АРАБӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар забони тоҷикӣ калимахоеро, ки исмхоро иваз мекунанд, ҷонишин меноманд, ва дар арабӣ “замир” мегӯянд. Дар забони арабӣ низ мисли тоҷикӣ ҷонишинҳо вучуд дорад, аммо тафовути зиёде дар ҷонишинҳои арабӣ ва ҷонишинҳои тоҷикӣ вучуд дорад.

Аввалин тафовут дар ифодаи ҷинсиати занона ва мардона будан бармегардад. Яъне барои мо дар забони тоҷикӣ аҳамият надорад, ки он шахс зан аст ё мард. Агар мо бихоҳем ишора кунем, мегӯем “ӯ”/ “вай”. Аммо дар забони арабӣ дар ҷонишини духтар ва писар тафовут қоида ҳастанд.

Тафовути муҳимми дигар байни ҷонишинҳои забони арабӣ ва тоҷикӣ ин аст, ки мо дар забони тоҷикӣ фарқе байни ду нафар ва чанд нафар қоида нестем. Яъне, агар бихоҳем, ба ду нафар ишора кунем ҳам, мегӯем “онҳо” ва агар ба сад нафар ҳам бихоҳем ишора кунем, мегӯем “онҳо”. Аммо дар забони арабӣ ду нафарро аз боқии ҷамъҳо ҷудо мекунанд. Ба унвони намуна бандакҷонишинҳои соҳибӣ ва ифодаи онҳоро бо мисол дар арабӣ ва тоҷикӣ аз назар мегузаронем:

Бандакҷонишинҳои соҳибӣ мардона / занона	мардона	занона	тоҷикӣ
ى	قلمى	قلمى	қаламам
ك / كى	قلمك	قلمك	қаламат
ه / ها	قلمه	قلمه	қаламаш
نا	قلمنا	قلمنا	қаламамон
كم	قلمكم	قلمكم	қаламатен
هم / هن	قلمهم	قلمهم	қаламашон
هما	قلمهما	قلمهما	қалами он ду нафар
كما	قلمكما	قلمكما	қалами шумо ду нафар

Ҷонишинҳо дар ҷумла мисли дигар гурӯҳи калимаҳо ҷойи муайян доранд. Ҷонишинҳои шахсӣ дар таркиби изофӣ асосан дар ҷойи дувум омада, муайянқунандаи соҳибӣ мешаванд: китоби ман, қалами ту, дафтари ӯ. Баъзе аз ҷонишинҳои шахсӣ ҳамчун ҷузъи асосии ибора низ меоянд: мани мискин, мани бечора. Дар забони арабӣ “ано мискинун” – “ман бечораам” гуфта мешавад. Яъне, дар ин ҷо ҷонишини шахсии *ман* ба “ано” иваз шудааст. Ҷонишини нафсии *худ* дар таркиби изофӣ асосан дар ҷойи дувум ва гоҳо дар ҷойи якум меояд: худи ман, худи шумо дар забони арабӣ дар шакли *نفسى* (*нафсӣ*), *نفسك* ифода меёбад. Дар ин ҷо вожаи “нафс” *نفس* муодили вожаи “худ”-и тоҷикӣ буда, ифодақунандаи таъкид аст. Ҷонишини таъинии *ҳама* пеш аз исм ва гоҳо пас аз он истифода мешавад: ҳамаи одамон, одамон ҳама. Дар забони арабӣ ин ҷонишин бо вожаи *كل* ишора мешавад: *كل الناس* – ҳамаи одамон. Ҷонишини таъинии *ҳар*, ҷонишини инкории *ҳеҷ* (*أي*) ҷонишини номуайянии *фалон* (ҷонишинҳои саволии *кадом* (*أي*), *чанд* (*كم*) ва ҷонишинҳои ишоратии *ин*, *он*, *ҳамин*, *ҳамон* асосан таъйинӣ ҳастанд. Онҳо одатан пеш аз калимаи асосӣ меоянд: ҳар одам, ҳеҷ парранда, фалон қаҳрамон, кадом инсон, ин рафиқ ва монанди инҳо.

Ҷонишинҳо аз рӯи истифодаашон дар матн хусусиятҳои хос доранд. Чунончи, ҷонишини шахсии якуми танҳо мефаҳмонад, ки ғоянда ва объекти фикр як аст. Ҷонишини шахсии дувум ягонагии нишони амалу предмети фикрро мефаҳмонад. Шахсии севум нишон медиҳад, ки предмети муҳокима бидуни шахсии якум ва ишорати амал аст. Бо ёрии ҷонишинҳои ишоратӣ замони вуқӯи амалҳо пайваст мешавад. Ягонагии объекти фикри ғоянда ба воситаи ҷонишини нафсӣ қайд ва таъкид мегардад. Ҷонишинҳои таъйинӣ хосияти таъйинотӣ доранд. Ҷонишинҳои саволӣ мефаҳмонанд, ки ғоянда дар байни предметҳо ягон муносибатро ҷӯён аст.

Ҷонишинҳои забони тоҷикӣ аломатҳои морфологӣ надоранд. Аз ин рӯ, онҳоро аз рӯи сохти морфологиашон ба гурӯҳи муайян ҷудо кардан душвор аст. Ҷонишинҳоро аз ҷиҳати калимасозӣ ҳам ба гурӯҳҳо ҷудо кардан имконнопазир аст, чунки ҳар кадоми онҳо, аз ин ҷиҳат, аз якдигар фарқ мекунад. Масалан, ҷонишинҳои шахсӣ ва нафсӣ воситаи муайяни калимасозӣ

надоранд, вале чонишинҳои ишоратӣ, таъинӣ, саволӣ, номуайяни ва манфӣ ба роҳи махсус сохта мешаванд.

Чонишинҳо дар забони тоҷикӣ асосан аз рӯи маъно тасниф мешаванд, албатта, дар ин маврид калимасозии онҳо ба эътибор гирифта мешавад.

Чонишини “ҳамчун” ҳиссаи номии нутқ буда, хусусияти унвонӣ дорад, вале бар ҳилофи исму сифат ҳодисаҳои сермаъноӣ, омонимӣ, муродифӣ, мутақодӣ ба калимаҳои чонишинӣ хос нест.

Бояд қайд кард, ки чонишини “чун” дигар ашё ва аломати онро номбар накарда, ба таври умумӣ онро нишон медиҳад.

Чонишинҳои забони арабӣ ҳам мисли чонишинҳои забони тоҷикӣ аз рӯи муносибаташон бо исм, сифат ва шумора ба навъҳо ҷудо мешавад.

Адабиёт:

1. Бертельс Е.Э. Грамматика персидского языка / Е.Э. Бертельс. – Ленинград, 1926. – 127 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 / Ҳ. Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев и др. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 356 с.
3. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении, 2-е издание / Б.М. Гранде. – М.: 2001. – 592 с.
4. Гурезов Ҷ. Забони арабӣ / Ҷ. Гурезов. – Душанбе: Илм, 2010. – 431 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик (қ. 1). – Душанбе, 1973. – 450 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1 / Б. Ниёзмухаммадов, С. Дж. Арзуманов, Х. Рауфов, В. А. Капранов ва диг. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 447 с.
7. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – Москва: МГУ, 2007. – 352 с.
8. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1 / Н. М. Қосимова. – Душанбе, 2012. – 566 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / гл.ред. В.Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
10. Наршаҳӣ Абубакр. Таърихи Бухоро / Абубакри Наршаҳӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон, 2012. – 179 с.
11. Сулаймонӣ С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ / С. Сулаймонӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 1562 с.
12. نرشخی ابوبکر محمد بن جعفر. تاریخ بخاری (تصحیح مدرس رضوی). / ابوبکر نرشخی. – تهران، 1399.
13. نرشخی ابوبکر محمد بن جعفر. تاریخ بخاری (تعريب اميا عبدالمجيد بدوی، نصرالله مبشر الطرازی). / ابوبکر نرشخی. – قاهره، 1993 م / 1382 هـ.
14. بستانى فواد افرام. فرهنگ ابجدی / فواد افرام بستانى. – تهران: اسلامى، 1375 هـ. ش.
- 15.

Калидвожаҳо: синтаксис, чонишин, баррасӣ, грамматика, баёния, воҳиди тавзеҳӣ, ибора, ҷумла, шахс, ҷинс, мардона, занона.

Аннотация

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕСТОИМЕНИЙ В АРАБСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В таджикском языке слова, заменяющие существительные, называются местоимениями, а в арабском - «замир». Местоимения есть как в арабском, так и в таджикском языках, но между арабскими местоимениями и таджикскими местоимениями много различий, первое отличие заключается в выражении женского и мужского рода.

То есть для нас в таджикском языке все равно, женщина это или мужчина. Если мы хотим сослаться, мы говорим «у»/«вай». Но в арабском языке есть различия между местоимениями девочки и мальчика.

Еще одно важное различие между арабскими и таджикскими местоимениями заключается в том, что в таджикском языке мы не различаем два лица и несколько лиц. То есть, если мы хотим обратиться к двум людям, мы говорим «онҳо», а если мы хотим обратиться к сотне человек, мы говорим «онҳо». Но в арабском языке два лица отделены от остальных форм множественного числа.

Ключевые слова: синтаксис, местоимение, грамматика, словосочетание, предложение, лица, род, женский, мужской.

Annotation

SOME FEATURES OF PRONOUNS IN ARABIC AND TAJIK LANGUAGES

In Tajik, words that replace nouns are called pronouns, and in Arabic - "zamir". There are pronouns in both Arabic and Tajik languages, but there are many differences between Arabic pronouns and Tajik pronouns, the first difference is in the expression of feminine and masculine gender.

That is, for us in the Tajik language it does not matter whether it is a woman or a man. If we want to refer, we say «у»/«вай». But in Arabic there are differences between the pronouns of a girl and a boy.

Another important difference between Arabic and Tajik pronouns is that in Tajik we do not distinguish between two persons and several persons. That is, if we want to address two people, we say "онҳо", and if we want to address a hundred people, we say "онҳо". But in Arabic, the two persons are separated from the rest of the plural forms.

Keywords: *syntax, pronoun, grammar, phrase, sentence, faces, gender, female, male.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Носирова Меҳрона Тавакаловна, магистранти соли дувуми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: Раҳмонов Б.Н.

Сведения об автор: Носирова Максуда Тавакаловна, магистрантка второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ па имени С. Айни.

Научный руководитель: Раҳмонов Б.Н.

About the author: Nosirova Maqsuda Tavakalovna, is a second-year student at the tajik philology faculty of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini.

Supervisor: Rahmonov B.N.

СИНОНИМҲО, АНТОНИМҲО, ОМОНИМҲО ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР АСАРИ БАДЕӢ

Дар забони адабиёти бадеӣ моҳирона истифода бурдани воситаҳои ифоданок ва тасвирии луғавӣ ба нависанда имкон медиҳад, ки ба предмет ё ҳодиса таваҷҷуҳ кунад, ба он баҳо диҳад, таъсири онро ба хонанда зиёд кунад.

Забони насри бадеӣ аз усулҳои гуногуни истифодабарии воситаҳои синонимияи антонимии забон бой аст.

Аксар вақт ҳодисаҳои истифодаи кушоди синонимҳо мушоҳида мешаванд, ки калимаҳои синонимӣ дар матн бо ҳам вучуд дошта, вазифаҳои гуногунро иҷро мекунанд. Пеш аз ҳама синонимҳо барои ивазкунии истифода мешаванд, то аз такрорёбии муқаррарии калимаҳо худдорӣ кунем.

Бо ёрии синонимҳо муаллифони асарҳои бадеӣ мазмуни вожаҳои алоҳидаро мушаххас намуда, дар шинохту фаҳми тобишҳои маъно мусоидат мекунанд.

Синонимҳо – калимаҳои як ҳиссаи нутқ, аз ҷиҳати садо ва имло гуногун, вале маънои луғавии якхела ё хеле наздик доранд, масалан: кавалерия – аскарони савора (cavalry - horse), далер – ҷасур (brave, courageous).

Синонимҳо барои баланд бардоштани ифоданокӣ ва пурмаъноии нутқ хидмат мекунанд, истифодаи онҳо имкон медиҳад, ки яқинии нутқро пешгирӣ карда шавад.

Аммо на танҳо калимаҳо метавонанд синоним бошанд, балки ибораҳо, воҳидҳои фразеологӣ, морфемаҳо, конструксияҳо ва ғ., ки дар яке аз маъноҳо бо фарқиати буранги овозӣ ва услубӣ ба ҳам монанданд.

Калимаҳои синонимӣ аз ҷиҳати функционалӣ (вазифавӣ) баробаранд, яъне онҳо як вазифаро иҷро мекунанд, вале метавонанд аз рӯи:

- тобиши маъноӣ, ифоданокӣ (меҳнат – кор – мардикорӣ (**labour – work - job**)).
- ба як услуби муайян часпидан (охирчаспак – флексия (**ending – flexion**))
- валентияти семантикӣ (чашимони мешӣ (карие глаза), ВАЛЕ дари қаҳваранг)
- бо истифода (ораз, гуна – рухсораҳо) фарқ мекунанд.

Синонимҳо истифода мешаванд:

1. Барои равшан кардани фикр;
2. Барои нишон додани муҳимтарин тобишҳои семантикӣ;
3. Баланд бардоштани образнокӣ ва тасвириҳои бадеии нутқ;
4. Барои тасвир намудани қолабҳои забонӣ дар нутқ.

Антонимҳо – калимаҳои як ҳиссаи нутқ буда, аз ҷиҳати овозӣ гуногун, маъноҳои бевосита ба ҳам зид доранд: рост – дуруғ (**true - false**), нек – бад (**good - evil**), суҳан рондан - ҳомуш истодан (**to speak – to keep silent**).

Инчунин бояд гуфт, ки антонимҳо бояд чунин хусусиятҳоро доро бошанд:

-дараҷаи баробарии эҳсосотӣ (хандидан ва зор-зор гиристан (фиғон бардоштан) (**lough - sob**) антоним ҳисоб намешаванд, зеро онҳо эҳсосоти гуногун доранд, антонимҳо – хандидану гиря кардан (**lough - cry**), қаҳ-қаҳ хандидан ва фиғон бардоштан) (**roar - sob**);

- валентнокии семантикии яқинанг (қисми баланд (қисми паст не)).

Антонимия дар асоси оксиморон – маҷмуи калимаҳои аз ҷиҳати маъно ба ҳам зид мебошад, нуҳуфта аст. Антитеза («ҶАНГ ва СУЛҲ»).

Омонимҳо – калимаҳои якхел садо дода, дорои хусусиятҳои умумии семантикӣ нестанд, ки имкон фароҳам оварад то маънои мувофиқро ҳамчун маънои як калима баррасӣ кунем. 1) Омофонҳо, яъне, чунин ҳолатҳо, мисли калимаҳои пруд ва прут, калимаҳое ки дар падежи исмӣ (именительный) ва винительный яқсон садо дода, аммо таркибашон аз фонемаҳои алоҳида ташкил шудаанд. Дар забони англисӣ:

air	Ҳаво	heir	меросхур	eə
aisle	гузаргоҳ	isle	чазира	ail
eye	чашм	I	ман	ai

2) Гомоформаҳо, яъне, ҳолатҳое, ки ду калима ҳам дар талаффуз ва ҳам дар таркиби овозӣ бароабр меоянд, вале танҳо дар як шакл ё шаклҳои алоҳида

3) Омонимҳои хусусӣ, ки дар навбати худ онҳоро ба гурӯҳҳои хеле гуногун ҷудо кардан мумкин аст: а) Омонимҳои асли, яъне калимаҳое, ки яқсон садо дода, таркиби овозӣ ва морфологии яқсон доранд: камон – «силоҳ» ва камон – «хамии абру», пул – «маблағ» ва пул -

«купрук». Чунин омонимҳо дар забон ё хангоми иктибос гирифтанд, ё дар натиҷаи амали қонунҳои фонетикӣ дар забони худ ба миён меоянд. Онҳо барои таъсирнок кардани матн истифода мешаванд.

Корбурди синонимҳо, антонимҳо ва омонимҳо дар асарҳои бадеӣ ба муаллиф дар ноил гаштан ба дараҷаи баландӣ пурмаъноӣ, таъсирбахшӣ ва ҷасоҳат имкон фароҳам месозад, ки дар натиҷа ба тасвири равшану возеҳи падида ва ашёҳо, таъсири амиқ ба хонанда мусоидат мекунад.

Абадиёт:

1. Александрова З.Е. Словарь синонимов русского языка. – М.: Русский язык, 2001. – 568 с.
2. Львов М.Р. Словарь антонимов русского языка. – М.: АСТ-Пресс, 2006. – 592 с.
3. Миллер Е.Н. Антонимы разных частей речи. // Русский язык в школе. – 1987. - №5. С.87-91.
4. Миллер Е.Н. Характер и форма функционирования лексической и фразеологической антонимии в речи. // Русский язык в школе. – 1980. - №3. – С.76-79.
5. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений. Ожегов, Н.Ю. Шведова; Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова. - 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1999. – 944 с.
6. Шумилов Н.Ф. Синонимы, соединенные союзом «и». // Русский язык в школе. – 1976. - №5. – С.88-91.

Калидвожаҳо: синоним, антоним, омоним, асари бадеӣ, таъсирнокӣ, пурмаъноӣ, тасвир, такрорёбӣ, падида, тобиши маъно.

Аннотация

СИНОНИМЫ, АНТОНИМЫ, ОМОНИМЫ И ИХ РОЛЬ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

В представленной статье рассматриваются такие слова, как синонимы, антонимы и омонимы и их роль в художественных произведениях. Цель данной темы заключается в том, что умелое использование экспрессивно-описательной лексики в языке художественной литературы позволяет писателю обратить внимание на предмет или событие, дать ему оценку, усилить его воздействие на читателя. Использование синонимов, антонимов и омонимов в художественных произведениях позволяет автору достичь высокого уровня осмысленности, результативности и красноречия, что, в результате, способствует четкому изображению явлений и предметов, глубокому воздействию на читателя.

Ключевые слова: синоним, антоним, омоним, художественный произведения, экспрессивность, выразительность, описание, повторение, явление, оттенки значения.

Annotation

СИНОНИМЫ, АНТОНИМЫ, ОМОНИМЫ И ИХ РОЛЬ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

The presented article deals with words such as synonyms, antonyms and homonyms and their role in the literary works. The purpose of this theme is that the skillful use of expressive and descriptive vocabulary in the language of literary works allows the writer to pay attention to the subject or event, to evaluate it, to increase its impact on the reader. The use of synonyms, antonyms and homonyms in the literary works allows the author to achieve a high level of meaningfulness, effectiveness and eloquence, which, as a result, contributes to a clear image of phenomena and objects, a deep impact on the reader.

Keywords: synonym, antonym, homonym, literary work, expressiveness, meaningfulness, effectiveness, description, repetition, phenomenon, shade of meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мунисаи Маҳмуд, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: +992 988179741

Рохбари илмӣ: д.и.ф., профессор Қосимов О.Х.

Сведение об авторе: Мунисаи Маҳмуд, магистрантка второго курса факультета английского языка и восточные языки Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел.: +992 988179741

Научный руководитель: д.ф.н., профессор Косимов О.Х.

About the author: Munisai Mahmud, master of 2-nd year of English and Eastern Languages Faculty, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel.: +992 988179741

ШУМУЛИ МАЪНОИИ ПЕШОЯНДИ “БИ”-И АРАБӢ ВА МУОДИЛҲОИ ТОҶИКИИ ОН

Забони адабии тоҷик аз замони пайдоиш ва ташаккули худ то ҳол тараққиёти таърихи аз сар гузаронида, торафт мукамал шуда, барои ба ҷо овардани эҳтиёҷоти ҷомеа ҳамчун воситаи асосӣ хидмат кардааст. Таҳлил ва омӯзиши таркиби луғавӣ ва услубиёти забони асари бадеӣ дар илми забоншиносии тоҷик таърихи қадима дорад. Ба ин кор ҳанӯз луғатнигорону тазкиранависони гузашта иқдом намуда буданд. Дар тазкираҳо ва асарҳои назарии адабиёти пешин, ки паҳлуҳои гуногуни осори бадеӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, ба ҳар воситае доир ба забони асарҳо сухан рафтааст. Вале таҳқиқи забони наср нисбат ба назм ҷолибтар аст. Зеро забони назм забони қолабӣ буда, дар он тағйироту навгонӣ камтар ба мушоҳида мерасад. Аммо ҳар тағйироти дар ҷомеа ва замон ба амал оянда дар шакли калима пеш аз ҳама дар забони наср инъикоси шаклӣ ва мазмунӣ худро намудор месозад, ки онро вобаста ба давру замон мавриди баррасӣ қарор дода, ҷиҳатҳои забонии онҳоро таҳлил намудан кори муҳаққиқони суханшинос аст.

Омӯштани пешоянд, хусусан, барои забонҳои аналитикӣ, ки забони тоҷикӣ ба ин гурӯҳ мутааллиқ аст, аҳамияти калон дорад, зеро маъноҳои грамматикӣ ҳолатӣ дар ин даста аз забонҳо тавассути пешояндҳо ё ба таъбири дигар тавассути калимаҳои ёвар баён мегарданд. Чуноне ки маълум аст, ҳар ду забон дорои пешояндҳо мебошанд, ки онҳо дар ҷумла нақши муҳимро мебозанд ва барои мазмунан мукамал намудани ҷумлаҳо хидмат менамоянд. Донишмандони пешояндҳо ва истифодаи дурусти онҳо дар ҷумла хеле муҳим аст, зеро ҷумлаҳо бидуни пешоянд.

Аввалин манобеи муътамаде, ки ба таҳқиқи муфассали пешояндҳо чун воситаи алоқии синтаксис раҳнамун месозад, ин асарҳои Д. Тоҷиев «Воситаҳои алоқии муайянкунанда ва муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик», Л. Бузургзода «Наҳви забони тоҷикӣ», Б. Камолитдинов «Масъалаҳои баҳси наҳви забони тоҷик», «Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик» ва «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик барои мактабҳои олий»-и Б. Ниёзмӯҳаммадов, Н. Маъсумӣ «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик» мебошанд. Ҳамчунин, дар иртибот ба баррасии мавзӯи мазкур дар забоншиносии тоҷик метавон рисолаҳои илмӣ таҳқиқотии олимони забоншинос М. Маҳмадсодиқ «Таҳлили муқоисавии воситаҳои наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ»-ро метавон зикр намуд. Ҳамчунин, дар таркиби китобу мақолати дигар низ дар иртибот ба пешояндҳо ва нақши онҳо дар морфология ва синтаксис дарҷ ёфтааст. Дар забоншиносони рус олимоне назири А.М. Пешковский, А. Шахматов, В.В. Виноградов, В. Яртсева, В.А. Белошапкова, Н.С. Поспелов ва дигарон дар робита ба таҳқиқи мавзӯи мазкур таълифоте доранд. Дар таҳқиқотҳои олимони номбурда паҳлуҳои зиёде воситаҳои алоқии наҳвӣ ба риштаи омӯзиши амиқи илмӣ кашида шудааст. Таҳқиқи мавзӯи фавқ дар забони арабӣ бошад, ба қалами забоншиносони араб, чун Ҳ. Суит, Л. Блумфилд, О. Есперсон, А. Крузин, В. Граф, А. Кеннедӣ, инчунин, арабшиносони собиқ Шӯравӣ А.И. Смирнитский, М. Блох, О. Ахманова, О. Бархурдаров марбут аст. Гарчанде ки дар забоншиносии арабӣ ин мавзӯ нисбат ба забони тоҷикӣ фарохтару дақиқтар таҳқиқ гашта бошад ҳам, баъзе паҳлуҳои воситаҳои алоқии наҳвӣ дар ибораҳои забонҳои муқоисашаванда то ҳол ба таври муфассал мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор нагирифтаанд.

Омӯзишу пажӯҳиши воситаҳои алоқии наҳвӣ забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқобалаӣ ба шумор рафта, ба таҳқиқи комил ниёз дорад, зеро ин масъала дар сарчашмаҳои мавҷуда ба таври мукамал шарҳи худро наёфтааст.

Пешояндҳоро дар арабӣ ҷузъи ҳуруф медонанд ва ба таври умумӣ ба онҳо ҳуруф гуфта мешавад. Чуноне ки дар боби пешина қайд намудем, пешояндҳо калимаҳои ёвар буда, барои нишон додани муносибати исм (ё ҷонишин) бо дигар калимаҳои ҷумла истифода бурда мешаванд. Онҳо дар ҷумла вазифаи мустақилро иҷро намеkunанд, барои ҳамин, аъзои ҷумла ба ҳисоб намеравад.

Дар забони арабӣ анҷомаҳои падежӣ вучуд доранд, бинобар ин, пешояндҳо дар забони арабӣ низ ҳамчун забони тоҷикӣ нақши муҳимро мебозанд, чунки онҳо воситаи муҳимме барои ифодаи муносибати исм, ё ҷонишин бо дигар калимаҳои ҷумла ба шумор мераванд.

Пешояндҳо муносибатҳои гуногун ба монанди – муносибати маконӣ, муносибати замонӣ

ва муносибати сабабро ифода мекунад. Дар забони арабӣ, ки забони флективӣ аст, микдори пешояндҳо кам мебошад, вале шумули маъноии онҳо васеъ аст, ки мо ин манзараро дар тавзеҳ ва таҳлили пешояндҳои арабӣ ва шохидҳои метавонем мушоҳида кунем.

Пешоянди «би» (ب) муодили тоҷикиаш “ба, бо” буда, беш аз панҷсад маротиба дар “Таърихи Бухоро” зикр шудааст, ки он серистеъмолтарин пешоянд дар матни китоб ба ҳисоб меравад. Пешоянди “би”-ро дар арабӣ ҳарфи чар мегӯянд ва аз маъноии он (василаи) 1) часбидан, пайвастан аст, монанди «امسكت بِالْغَلَامِ» (ғуломро доштам); 2) василаи кумак аст, монанди «كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ» (бо қалам навиштам); 3) маънои мусоҳиба ва рафокат аст, монанди «اَذْهَبَ» (бо салом бирам, бо сулҳ бирам), «بِمَا فِيهِ» (бо ончи дар он ҳаст); 4) зарфият аст, монанди «سَارَ» (куфрро ба имон харид), «بَاغَ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ» (баъд аз куфр ба имон рафт); 5) бадал (ивазкорӣ, таъдил) аст, монанди «بِالْقَلَمِ» (шаб шуд); 6) таъдия аст, монанди «ذَهَبْتُ بِهِ إِلَى الْبَيْتِ» (бо ӯ ба ҳона рафтам); 7) қасам аст, монанди «بِاللَّهِ» (ба Худо қасам); 8) сабабият аст, монанди «لَقَيْتُ بِزَيْدٍ الْأَهْوَالَ» (яъне, ба сабаби Зайд саҳтиҳо кашидам ва «بِخَيْثِ أَنْ» (зеро ки...); 9) таъкид ва зид аст, дар хабарии “кона” (كَانَ) –и манфӣ меояд, чӣ дар лафз ва чӣ дар маънӣ ва низ дар хабарии «لَيْسَ» ва «مَا» –и мушобеҳ ба лайса ва низ ва низ дар фотила «أَفْعَلَ» аз феъли тааҷҷуб ва ҳамчунин дар таъкид ба «النَّفْسُ وَالْعَيْنُ» ва низ дар мафъул ва фотила «كَفَى» монанди «كَفَى بِاللَّهِ دَلِيلًا» ва баъд аз «أَذَا» –и фаҷоийя, монанди «فِي زَيْدٍ» «خَرَجْتُ فَأَذَا بِزَيْدٍ فِي» монанди «كَفَى بِاللَّهِ دَلِيلًا» (ногаҳон бо Зайд ба роҳ ба ромадам) ва дар ҳоле ки омили он манфӣ бошад, монанди «مَا» «رَجَعْتُ بِخَائِبٍ» (ноумед нашудам) меояд, ки дар ҳамаи ин маворид “би” (ب) –и зидида мебошад, ва гоҳе ба маънои (إلى، عن، غلى، الى) низ меояд.

Пешоянди “би” ё ба феъли зохир, ки бо вай ҳамроҳ аст ва ё ба музмар, тааллуқ мегирад. Тааллуқи пешоянди “би” ба феъл низ ду гуна аст:

Аввал, барои гузаранда намудани феъли лозим аст, мисли дохил шудани “алиф”-и таъдия дар боби “Афъала”, мисли «أَذْهَبْتُ» (яъне, бо ӯ рафтам, ӯро бурдам).

Дувум, изофа шудани пешоянди “би” бар сари исмҳои олат ва абзор, монанди «قطعهُ بالسكين» (онро бо корд бурид).

Аммо пайвастании пешоянди “би” ба музмар ин аст, ки дар мавзевӣ ҳол воқеъ мешавад, монанди «خرج بِسِلَاحِهِ» (онро бо корд бурид).

Пешоянди “би” баъзан дар мавзевӣ истифода мешавад, ки функсияи грамматикӣ он номаълум мебошад, ки дар ин мавзевӣ онро пешоянди зид меҳисобанд.

Шохидҳои матн дар ин бора:

Ва дар ин айём Амири Садид лашкарҳои бисёр ба вилоятҳои фиришод ва мамлакат софӣ кард (64, 116).	و في تلك الأيام بعث الأمير السديد بعساكر كثيرة إلى ولايات واستصفي المملكة (141, 65).
--	--

Дар ҷумлаи мазкур “би” дар вазифаи ҳамроҳӣ омадааст.

Амири Садид нома кард ба Муҳаммад ибни Абдулраззоқ ба Нишобур, /то ӯро нагузорад, /ки ба Нишобур дарояд (64, 115).	و كتب الأمير السديد إلى محمد بن عبد الرزاق في نيسابور بأن لا يسمح له بدخولها (140, 65)
--	--

Дар ҷумлаи мазкур “би” вазифаи мушаххасе надорад, биноан он зид воқеъ шудааст.

Ва Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Наср гуянд, ки: /Муҳаммад ибни Ҷаъфар ан-Наршахӣ ин китоб ба номи ӯ кардааст ва ба аввали аҳди вай дар соли сесаду сию ду (64, 115).	و يقول أحمد بن محمد بن نصر إن محمد بن جعفر النرشخي ألف هذا الكتاب باسمه (138, 65) و في أول عهده سنة اثنتين و ثلاثين و ثلاثمائة (942م).
--	--

Дар ҷумлаи мазкур “би” дар вазифаи пешоянди “ба”-и забони тоҷикӣ омадааст.

Аз таҳлили масоили фавқуззикр дар мисоли “би” метавон чунин натиҷа гирифт, ки шумули маъноии ҳеҷ кадом як пешоянд дар забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ як хел нест. Баъзан мазмунӣ як пешоянд бо муодилҳои гуногун ба забони дигар ифода мешавад ва ҳамчунин баръакс. Пешоянди арабӣ вобаста ба макони истифодашавӣ дар забони тоҷикӣ метавонад бо муодилҳои гуногун ифода гардад, чунончи дида шуд, пешоянди ب метавонад дар ҳолатҳои гуногун бо тобишҳои маънии гуногун истифода шавад.

Адабиёт:

1. Аслиддинов С. Мулоҳизаҳо оид ба алокаи вобастагӣ. // Масъалаҳои филологияи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1967. - С.24-32.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. - М.: Советская энциклопедия. 1966. - 607 с.
3. Бозидов Н. Пуркунадаи бавосита дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Сталинобод, 1960. - 250 с.
4. Васева И. Теория и практика перевода. - София: Наука и искусство. 1982. - 254 с.

5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1.- Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985.- 355 с.
6. Гафоров А. О. Ибораҳои феълии бо пешояндҳои асли дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ. - Душанбе, 2000. - 120 с.
7. Гурезов Ҷ. Забони арабӣ / Ҷ. Гурезов. - Душанбе: Илм, 2010. - 431 с.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик (қ. 1). - Душанбе, 1973. - 450 с.
9. Қосеми Масъуд. Таъсири хуруфи изофа дар маънои афзоли форсӣ / М. Қосими // Номаи пажӯҳишгоҳ. № 13-14. - Душанбе, 2006. - с. 5-27.
10. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Ҷилди 1 / Н. М. Қосимова. - Душанбе, 2012. - 566 с.
11. نرشخی ابوبکر محمد بن جعفر. تاریخ بخاری (تصحیح مدرس رضوی). / ابوبکر نرشخی. - تهران، 1399.
12. نرشخی ابوبکر محمد بن جعفر. تاریخ بخاری (تعريب اميا عبدالمجيد بدوی، نصرالله مبشر الطرازی). / ابوبکر نرشخی. - قاهره، 1993 م / 1382 هـ.

Калидвожаҳо: *пешоянд, баррасӣ, муқоиса, грамматика, сохтор, хусусият, маъно, анҷома, морфология, синтаксис.*

Аннотация

ГРАНИЦА ЗНАЧЕНИЙ АРАБСКОЙ ПРИСТАВКИ «БИ» И ЕЕ ТАДЖИКСКИХ ЭКВИВАЛЕНТОВ

Анализ и изучение лексического состава и языкового стиля художественного произведения имеют давнюю историю в таджикском языкознании. Лексикографы и писцы прошлого уже предприняли шаги для этого. В обзорах и теоретических работах предшествующей литературы, в которых исследовались различные аспекты произведений искусства, язык произведений обсуждался любыми способами. Всякое изменение формы слова в обществе и времени, прежде всего, отражает его форму и содержание в языке прозы, что и является задачей исследователей-лингвистов обсудить его в зависимости от времени и проанализировать их языковые особенности.

Изучение префиксов имеет большое значение, особенно для аналитических языков, к которым относится и таджикский, поскольку грамматические значения ситуаций в этой группе языков выражаются через префиксы или, другими словами, через вспомогательные слова. Как известно, в обоих языках есть предлоги, которые играют важную роль в предложении и служат для завершения содержания предложений.

Ключевые слова: *предлог, обзор, сравнение, грамматика, структура, особенность, значение, окончание, морфология, синтаксис.*

Annotation

RANGE OF VALUES OF THE ARABIC PREFACE «BI» AND ITS TAJIK EQUIVALENTS

The analysis and study of the lexical composition and linguistic style of a work of art have a long history in Tajik linguistics. Lexicographers and scribes of the past have already taken steps to do so. In the reviews and theoretical works of the preceding literature, which examined various aspects of works of art, the language of the works was discussed by any means. Any change in the form of a word in society and time, first of all, reflects its form and content in the language of prose, which is the task of linguists to discuss it depending on time and analyze their linguistic features.

The study of prefixes is of great importance, especially for analytical languages, which include Tajik, since the grammatical meanings of situations in this group of languages are expressed through prefixes or, in other words, through auxiliary words. As you know, in both languages there are prepositions that play an important role in a sentence and serve to complete the content of sentences

Keywords: *preposition, overview, comparison, grammar, structure, feature, meaning, ending, morphology, syntax.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлятова Таманно Аҳмадалиевна, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович, номзади илми филология, дотсенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 919550408; zobit@list.ru

Сведения об автор: Давлятова Таманно Ахмадалиевна, магистрантка второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ па имени С. Аини.

Научный руководитель: Рахмонов Бахтиёр Нурмахмадович, кандидат филологических наук, доцент кафедрой теории и практики языкознания ТГПУ па имени С. Аини. Телефон: 919550408 zobit@list.ru

About the author: Davlyatova Tamanno Ahmadaliyevna, is a second-year student at the tajik philology faculty of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini.

Supervisor: Rahmonov Bakhtiyor Nurmahmadovich, candidate of philology, docent of the Departament of theory and Practice of Linguistics of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone: 919550408, zobit@list.ru

*Антонова Светлана,
магистрантка первого курса факультет русского языка и литературы*

ОСОБЕННОСТИ СТРУКТУРЫ И СЕМАНТИКИ ГЛАВНОГО ЧЛЕНА НЕОПРЕДЕЛЁННО - ЛИЧНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ПОЭТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ «СЕРЕБРЯНОГО ВЕКА»).

Изучение неопределённо-личных предложений в поэзии показывает богатые средства русского языка, способность выражать самые тонкие смысловые оттенки не только с помощью фразеологии и лексики языка, но и путём использования конструкций синтаксиса. Предложения способны актуализировать самое важное для сообщения (предмет или явление, признак состояния), создают особые свойства.

При анализе одна составных предложений и квалификации следует учитывать все признаки, свойственные простому предложению:

грамматический, логический, структурный, семантический.

Мы рассмотрим неопределённо-личные предложения, главный член которых выражен глаголом в третьем лице множественного числа или в форме прошедшего времени обозначает действие, совершаемое неопределёнными или необозначенными лицами: Например: На весах на ёлку сияние разного (В. Маяковский).

Грубым даётся радость, Нежном даётся печаль (Сергей Есенин).

Мы теперь уходим понемногу В ту страну, где тише благодать (Сергей Есенин).

Семантические признаки односоставных предложений сводятся в основном по характеру и способу актуализация в предложении одного или двух компонентов мысли- субъекта или предикативного признака.

Характер и способ актуализации либо предмета речи - мысли, либо предикативного признака связаны прежде всего, с лексической семантикой главного члена, с формой его представления и с его контекстом окружения.

Например: Анна Ахматова Не надо нам земли чужой, Свою мы создаём, -(Анна Ахматова).

Хотят ли русские войны?

Спросите вы у тишины (Евгений Евтушенко).

Рас- стояние:версты, мили?

Нас рас - ставили, рас - садили,

Чтобы тихо себя вели

По двум разным концам Земли (Марина Цветаева).

Мы живём, под собою не чуя страны,

Наши речи за десять шагов не слышны. (Осип Мандельштам).

Слова, обозначающие состояние (природы, человека, окружающей среды), не предполагают производителя этого состояния, поэтому являются главным членом предложения. Например: знобит, моросит, холодно, грустно и тому подобное. В этом случае основным является лексический фактор.

Для исследования структуры и семантики неопределённо - личных предложений поэзия Серебряного века я выбрала 50 предложений.

В процессе работы было выделено несколько групп. Это говорит о том, что большинство глаголов неопределённо - личных предложений в поэзии Серебряного века выражают то, что делает неопределённый деятель в данный момент.

1. Глаголы называющие времяпрепровождение, конкретные физические действия;
2. Глаголы речевой деятельности;
3. Глаголы со значением умения способности;
4. Глаголы со значением физических и психических состояний;
5. Глаголы со значением мысли, интеллектуального состояния;
6. Глаголы со значением движения перемещения;
7. Модальные глаголы;
8. Глаголы со значением восприятия органами чувств;
9. Глаголы со значением активно производимого звучания говорения;
10. Глаголы, означающие эмоциональное отношение;
11. Глаголы со значением существования;
12. Глаголы со значением обладания и принадлежности;

13. Глаголы со значением положения в пространстве;

Рассматривая грамматические свойства глаголов, следует заметить, что все глаголы в позиции главного члена в неопределённо - личных предложениях могут иметь соотносительные формы изъявительного наклонения, сослагательного, аналитическую форму повелительного наклонения с частицей Пусть. Рассматривая предложения выбранные из произведений поэтов Серебряного века, заметим, что все глаголы стоят в изъявительном наклонении, форм сослагательного повелительного наклонения не выявлено, также не выявлено глаголов в форме страдательного залога.

Большую часть составляют глаголы несовершенного вида, Это говорит о том, что обозначается действие в его течении, без указания на предел, границу действия. Больше всего неопределённо-личных предложений, которые указывают на действия, которое произошло в прошлом. Это говорит о том, что важнее, что делал тот или иной деятель в прошлом, а не то, кто этим деятелем был.

Таким образом, основным значением глагольной формы в неопределённо-личных предложениях является именно неопределённость, а не множественность субъекта, хотя последние являются наиболее часто встречающимися.

Данный тип предложений распространён в разговорном стиле и почти неупотребителен в книжном, деловом и научном стилях необходимым качеством которых является предельная ясность и определённость изложения. Что касается поэтической речи, то употребление зависит от того, важно ли автору знание читателям производителя действия и его количество.

Компонентами семантики неопределённости субъекта в исследуемой синтаксической конструкции являются:

- 1). отсутствие выраженного синтаксического субъекта;
- 2). форма третьего лица глагола;
- 3). форма множественного числа глагола.

В научной литературе уже отмечалось, что отсутствие выраженного синтаксического субъекта в неопределённо-личных предложениях не нарушает их семантической самодостаточности и является характерной чертой их грамматической структуры. Если в неполном двусоставном предложении введение субъекта не повлечёт за собой изменение его структуры и семантики, то введение субъекта в структуру неопределённо - личного предложения невозможно, поскольку в языковой системе нет элемента, который мог бы претендовать на эту роль. Глагольные формы 3-го лица множественного числа настоящего и будущего времени, а также формы множественного числа прошедшего времени и сослагательного наклонения при отсутствии словесно выраженного субъекта не содержат точных указаний на субъект. В предложении может находиться распространитель, относящийся ко всему составу предложения и не связанный ни с каким отдельным его членом, называется детерминирующим членом предложения или детерминантом. Замещение субъектной позиции детерминантом ещё больше подчёркивает семантику неопределённости, поскольку детерминант не называет субъект, а указывает лишь на область его деятельности. Детерминант не позволяет ни морфологически, ни лексически конкретизировать субъект, вследствие чего семантика неопределённости субъекта неопределённо-личных предложениях подчёркивается.

Неопределённо-личные предложения используются автором в поэтической речи для придания загадочности поэтическому тексту, приносят значение неопределённости и множественности субъекта. Также следует заметить, что распространение неопределённо-личных предложений связано с необходимостью в ряде случаев акцентировать внимание на действии, а не на его производителе. Чаще всего именно в неопределённо-личных предложениях используется большое количество средств художественной выразительности таких, как инверсия, градация, синекдоха и многие другие.

Рассматривая грамматические свойства глаголов в позиции главного члена в неопределённо-личных предложениях, следует отметить что по своей структуре глагол в этом типе предложения находится всегда во множественном числе и в 3-ем лице, род у таких глаголов определить нельзя.

Исследуя предложения выбранные из произведений поэтов Серебряного века, мы понимаем, что все глаголы стоят в изъявительном наклонении, форм сослагательного и повелительного наклонения не выявлено.

Формы 3-го лица множественного числа, по мнению В. В. Виноградова, «если при них не обозначен производитель, свободно относятся к неопределённо у лицу, то есть они в этих случаях не указывают на определенного производителя действия, а предполагает

множественную неопределённо-личную массу в качестве действующей среды они указывают на то что действует не говорящий и не слушающий а то о таком говорят.

Форма множественного числа глагола при выраженной множественности субъектов обозначает одновременную отнесённость действия к каждому субъекту как члену какого-либо множества. При невыраженном субъекте действия форма 3-го лица множественного числа глагола не теряет своего значения соотношения действия со многими субъектами. Форма 3-его лица множественного числа глагола в неопределённо-личных предложениях указывает на количественную неопределённость субъекта в смысле не- выбранности несущественности, количественной определённости, допуская разное «количественное наполнение» субъекта в зависимости от контекста.

«Сероглазый король» «Знаешь с охоты его принесли, Тело у старого дуба нашли...»(Анна Ахматова).

«Я спросил сегодня у менялы...»И ответил мне меняла кратко:

О любви в словах не говорят,

О любви вздыхают лишь украдкой,

Да глаза, как яхонты горят.(Сергей Есенин).

Если контекст «не подсказывает «количественной характеристики субъекта, то форма множественного числа указывает на неопределённость «количественного наполнения «субъекта.

Мудрено про тебя говорят:

Для иных ты - и Муза, и чудо,

Для меня ты - мученье и ад.(Александр Блок «К Музе»).

В неопределённо -личных предложениях выделяются следующие значения деятеля: неопределённый, обобщённый, конкретный.

Конкретизация деятеля зависит от семантики и главного члена. Предложение содержит указание на круг возможных действующих лиц, ограничивая их пределами местонахождения:

(«Мне нравится, что вы больны не мной «Что никогда в церковной тишине Не пропоют над нами аллилуйя!(Марина Цветаева «Мне нравится, что вы больны не мной»).

И каждый вечер, за шлагбаумами,

Заламывая котелки,

Среди канав гуляют с дамами - Испытанные остряки.(Александр Блок «Незнакомка).

О, что за скучная забота. Пускает мыльных пузырей.Ну, так и кажется, что кто - то нам карты сдал без козырей.(Николай Гумилев «За что»).

Они хотели жить блистая лепестками

Вздыхать, дышать, гореть, лелеять аромат,

Любиться с пчелами, дрожать под мотыльками,

Из мира сделать пышный сад.(Константин Бальмонт «Цветы»).

(«Ты меня не любишь, не жалеешь» «Знаю я - они прошли, как тени,

Не коснувшись твоего огня,

Многим ты садилась на колени

А теперь сидишь вот у меня «(Сергей Есенин «Ты меня не любишь, не жалеешь»).

«На розвальнях, уложенной соломой,

Едва прикрытые рогожей роковой,

От Воробьевых гор до церкви знакомой

Мы ехали огромною Москвой...»(Осип Мандельштам «На розвальнях, уложенных соломой»).

Форма множественного числа указывает на неопределённость «количественного наполнения» субъекта.

В неопределённо - личных предложениях выделяются следующие значения деятеля: конкретный, обобщённый, неопределённый.

Форма предложения удобная для маскировки действующего лица. Действие намеренно отвлекается от деятеля. Оно само по себе важнее деятеля, который его произвёл или деятель неизвестен и в нём нет необходимости.

Уж сколько их упало в эту бездну,

Разверзнутую вдали! (Марина Цветаева «Уж сколько их упало в эту бездну»).

Вагоны шли привычной линией,

Подрагивают и скрипели;

Молчали жёлтые и синие;

В зелёных плакали и пели.(Александр Блок «На железной дороге «).

Это говорит о том, что большинство неопределённо - личных предложений в поэзии Серебряного века выражают то, что делает неопределённый деятель в данный момент.

Таким образом основным значением глагольной формы в неопределённо – личных предложениях является именно неопределённость, а не множественность субъекта, хотя последнее и является наиболее часто встречающимся.

Литература:

1. Синтаксис. Пунктуация. – М., 1981.
2. Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация. - М.: Просвещение, 1979.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. - М.: Высш. шк., 1991.
4. Пехливанова К. И. Грамматика русского языка в иллюстрациях: Учебное пособие /К. И. Пехливанова, М. Н. Лебедева - 10 - е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 2005.
5. В. В. Виноградов. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. - М.: Наука, 1975.
6. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка - изд. 3 URSS. 2009.
7. Распоров И. П., Ломов А. М. Основы русской грамматики. - Воронеж: Изд - во Воронеж. ун - та, 1984.
8. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка. - М.: Высш. шк., 1980.
9. Современный русский язык. Теория. Анализ языковых единиц: В 2 - х частях. - Ч. 2: Морфология. Синтаксис. // Под ред. Е. И. Дибровой. - М., 2001.
10. Русская грамматика: в 2 - х томах. - Т. 2: Синтаксис.
11. Современный русский язык / Под ред. П. А. Деканат. - М. 2000.
12. Розенталь Д. И., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык - М., 2007.

Ключевые слова: семантика, структура, главный член, неопределённо - личное предложение, «Серебряный век», глагол, поэзия, настоящее, будущее, прошедшее время, совершенный, несовершенный вид, изъявительное, сослагательное, повелительное наклонение, третье лицо, множественное число, детерминант, классификация лексико - семантических групп, стиль, деловой, научный, книжный.

Аннотация

ХУСУСИЯТҲОИ ТАРКИБӢ ВА СЕМАНТИКАИ АЪЗОИ АСОСИИ ҶУМЛАИ НОМУАЙЯНШАХС

Муаллиф дар ин мақола «Хусусиятҳои таркиби ва семантикаи аъзои асосии ҷумлаи номуайяншахс»-ро таҳлил кардааст. Аҳамиятноки бо он шарҳ дода мешавад, ки тадқиқот барои таърихи инкишофи забони русӣ аҳамияти калон дорад. Мақсади кор аз нигоҳи сохторӣ - маъноӣ ва функционалӣ дар осори шоирони асри нуқра тавсиф кардани ҷумлаҳои шахсии номуайян аст. Муайян карда шуд, ки ҷумлаҳои шахсии норавшан ифодаи бадеӣ, дарки ҷаҳон, замони шоирони асри нуқраро ифода мекунад. Аҳамияти амалӣ дар он аст, ки дар мактаб ҷумлаҳои шахсӣ норавшан омӯхта мешаванд. Ин маводро дар дарсҳои мактаб истифода бурдан мумкин аст.

Калидвожаҳо: маъноӣ, узви асосии ҷумлаи номуайяншахс, асри нуқра, феъл, шеър, замони ҳозира, оянда ва гузашта, комил, накомил, гузаранда, феълҳои гузаранда, феъли гузаранда, ҷумлаҳои яқҷо, шахси 3, ҷамъ, муайянкунанда, таснифи лугавӣ - гурӯҳҳои маъноӣ, услуб, тиҷорат, илмӣ, китобӣ.

Annotation

FEATURES OF THE STRUCTURE AND SEMANTICS OF THE MAIN MEMBER OF AN INDEFINITELY PERSONAL SENTENCE

In this article, the author analyzed the topic - study «Features of the structure and semantics of the main member of an indefinitely personal sentence. The relevance is explained by the fact that the study is significant for the history of the development of the Russian language. It was found out that indefinitely - personal sentences express artistic expression, understanding of the world, and the time of the poets of the Silver Age. The practical significance lies in the fact that indefinite - personal sentences are studied at school. This material can be used in the classroom at school.

Keywords: semantics, structure, main member, indefinite personal sentence, Silver Age, verb, poetry, present, future, past tense, perfect, imperfective, transitive, intransitive verbs, indicative, subjunctive, one part sentences, imperative, third person, plural number, determinant, classification of lexical - semantic groups, style, business, scientific, bookish.

Маълумот дар бораи муаллиф: Антонова Светлана Михайловна, магистранта соли аввали факултет забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 930553016

Рохбари илмӣ: н.и., дотсент Умурзакова З. А.

Сведение об авторе: Антонова Светлана Михайловна, магистрантка первого курса факультета русского языка и литературы Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 930552016

Научный руководитель: к.п.н., доцент Умурзакова З. А.

About the author: Antonova Svetlana Mikhailovna, master student of the first year of the Faculty of Russian Language and Literature of the Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 930552016

Scientific adviser: к.п.н., доцент Umurzakova Z. A.

Нигораи Абдуназар,
магистранти соли аввали факултети филологияи тоҷик

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДҲО ДАР ОСОРИ АСКАР ҲАКИМ

Баррасии масоили забонии осори адибони мумтози давраҳои гуногуни таърихи адабиётмон яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ ба шумор меравад. Махсусан, осори адиби шинохта А. Ҳаким барои таҳқиқи масъалаҳои гуногуни забонӣ маводи фаровон медиҳад. Ин аст, ки дар ин мақола мавқеи корбурди пасвандҳои исми шахсозандаро дар ашъори А. Ҳаким мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар калимасозии морфологӣ ҷойгоҳи пасвандҳо дар сохтани калимаҳо намоён аст. Дар офаридани образи барҷаста нишон додани тасвир ҳар як адиб аз имконияти калимасозӣ фаровон истифода намуда, матлабашро муассир ва нишонрас баён мекунад. Ҳар як ванди калимасоз дар забон вазифаи махсуси калимасозӣ дорад. Забоншиносону муҳаққиқон хусусиятҳои калимасозии пасвандҳои калимасозро ба эътибор гирифта, онҳоро ба чунин гурӯҳҳо тасниф намудаанд: “Пасвандҳое, ки исми шахс месозанд; пасвандҳое, ки исми макон месозанд; пасвандҳое, ки исми маънӣ месозанд; пасвандҳое, ки номи ашъи гуногун ва исми макон месозанд” [6, 9]. Дар ин маврид вазифаи калимасозии пасвандҳо мушаххастар нишон дода мешавад. Дар ин мақола мо кӯшиш намудем дар асоси маводи осори Аскар Ҳаким мавқеи корбурди пасвандҳое, ки дар калимасозии исмҳои шахс ширкат меварзанд ба риштаи таҳқиқ кашем.

Дар сохтани исмҳо як гурӯҳ пасвандҳое иштирок мекунад, ки исмҳои ифодакунандаи мафҳуми шахс месозанд.

Пасванди – бон. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” вожаи **бон** чунин омадааст: **бон I** – дарахти мавзуне, ки баргҳои нозуку хушбӯӣ дорад ва аз донаҳои пистамонанди он равғани хушбӯӣ мегиранд, хуббулбон; **бон II** ҷузъи пасини баъзе аз калимаҳои мураккаб ба маъноҳои *нигаҳбон, ҷифзкунанда, доранда, варзанда: бозбон, шутурбон, ниғаҳбон, сарҳадбон, посбон, меҳрубон* [10, 229].

Аз шарҳи маънии вожаи “бон” маълум мегардад, ки дар забони тоҷикӣ ду калимаи “**бон**” мавҷуд аст, яке калимаи мустақилмаъно, аммо дар забони имрӯза истеъмом намешавад, архаистӣ аст, дигаре пасванди **бон**, ки дар забон собиқаи хеле тӯлонӣ дорад ва дар сохтани исмҳо иштирок мекунад.

Пасванди **бон** дар ашъори Аскар Ҳаким аз исмҳои мушаххас исмҳое месозад, ки касбу кор, машғулиятро ифода намуда, тобиши маънии назоратро дорад: *бозбон, мурғбон, посбон*. Вожаи мурғбон қариб, ки истифода намешавад:

Агар бозбонаш

Забони миннат надорад [1, 27].

Нестам аз мурғҳои хонагӣ,

То қунам уммеди меҳри мурғбон [1, 49].

Дузду раҳзан шаби торе меҳост,

Посбон маҳтобӣ [1, 306].

Пасванди – а. Ин пасванд дар сарчашмаҳо [2, 6] ҳамчун пасванде, ки исми шахс месозад, зикр гардидааст. Дар маводи ғирдовардаи мо низ исмҳои бо ин пасванд сохташуда мушоҳида гардиданд. Мо низ исмҳои сохтаро аз рӯи таркиби морфологиашон тасниф намудем. Чунонки аён гашт, дар мисоли зерин бо ёри пасванди калимасозии **-а** аз асоси замони ҳозираи феъли **банд** исми шахси банда сохтааст:

Шавад ин суоли банда

зи ҳазор гӯша тақрор,

Ту вале ҳама ҳамӯиш,

ҷӣ ҳамӯиши расое.

Ҷӣ сабурие ту дорӣ,

ки надорад ҳеч банда,

Ҷӣ тавонамат дигар гуфт,

ки ба асл ту Худойӣ! [1, 37]

Пасванди – гар. Пасванди мазкур дар охири исмҳои ғайришахс омада, исми шахс месозад: *коргар, заргар, оҳангар, мисгар, собунгар, кордгар* ва дигарҳо [10, 125]. Академик М. Шукуров таъкид намудааст, ки “Азбаски **-гар** яке аз воситаҳои маъмули халқиву классикии калимасозист,

дар забони адабии имрӯза ғаёло шудани он ҳеҷ ҷойи таъҷуб нест. Ин пасванд чи дар забони адабӣ ва чи дар забони шифоҳӣ серистеъмол аст. **коргар, заргар, мисгар**” [11, 125].

Дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” (1985) аз исмҳои модӣ ва маънӣ исми шахс сохтани пасванди **-гар** зикр ёфтааст [2, 111]. Дар маводи ғирдовардаи мо вожаҳои сохтаи **заргар, ободгар, оҳангар, бедодгар, маслиҳатгар** истифода ғардидаанд, ки онҳоро аз ҷиҳати таркиби морфологӣ таҳлил менамоем.

Калимаи **заргар** аз исми **зар** ва пасванди **-гар** таркиб ёфта, ба касбу пешаи шахс ишора мекунад:

*Қадри зар заргар бидонад, қадри ғавҳар ғавҳарӣ,
Кош қадри зар нағардад даст назди заргарон* [1, 86].

Вожаи **оҳангар** аз исми модии **оҳан** ва пасванди **-гар** исми ифодакунандаи шахс **оҳангар** сохтааст:

*Ағарчи дастӣ оҳангар дурушт аст,
Вале нӯлоду оҳанро кунад нарма* [1, 89].

Вожаи **маслиҳатгар** аз исми маънии **маслиҳат** ва пасванди **-гар** сохта шуда, ба маънои маслиҳатдиҳанда, хайрияи кореро нишондиҳанда истифода мегардад:

*Агар ту маслиҳат хоҳӣ дар ин кор,
Шавад пайдо басте ҳам маслиҳатгар* [1, 95]

Вожаи **ободгар** аз сифати **обод** ва пасванди **-гар** бунёд ёфта, ба маънои ободкунанда корбаст мегардад:

*Буд умедам, ки мекуни обод
Ҳамчу ободгар вуҷуди маро* [1, 89].

Вожаи **бедодгар** дар мисоли зерин истифод шудааст, ки аз пешванди **бе-**, асоси замони гузаштаи **дод** ва пасванди **-гар** сохта шудааст. Ин вожа асосан сифат буда, аломати шахсро мефаҳмонад, аммо дар матни мавриди назар субстаниватсия шуда, ба вазифаи исм омадааст:

*Лек бинам, ки медиҳӣ бар бод
Ҳамчу бедодгар ту буди маро* [1, 89].

Пасванди -вар. Аз исмҳои маънӣ исми нав месозад, ки шахсро аз рӯи хислату қобилият мефаҳмонад: **суханвар, ҳунарвар, ҳамлавар, донишвар, номавар** ва ғ. Калимаи **суханвар** аз исми маънии **сухан**, бо иловаи пасванди **-вар**, исми шахс сохтааст. Ин калима дар ҷумлаи зерин ба вазифаи исм омада тавассути пасванди ҷамъбандии **-он** шакли ҷамъро ифода намудааст:

*Сари сабзи ҳар суханвар ба нишони сад нишонзан,
Чу суханварон шикоранд, ба суханварӣ шикорам* [1, 224].

Бояд зикр намуд, ки акасари исмҳои дар ин қолаб сохта шуда сифат буда, ба вазифаи исм гузаштаанд: **ҳунарвар-марди ҳунарвар, донишвар-одами донишвар, ҳамлавар-одами ҳамлавар, номвар-ҷавони номвар**:

*Само фармоядам гар дастбӯсӣ,
Набӯсам даст, ҷуз дастӣ ҳунарвар!* [1, 57]
*Ба пойи ҳамлавар бозингари бад
Занад дар айни ғармиҳои футбол* [1, 92]
*Замони донишу донишварон аст,
Вале аз ҷист ин нуқсону тақсир?!* [1, 87]
*Маро он номвар бобобузурги ҷисмию ҷонист,
Ту ро бобои рӯҳонист
Вале азбаски ҷовидон ғадои меҳри ту будам,
Абад шоҳанишаҳи хоки ту хоҳам буд* [1, 321].

Адабиёт:

1. Аскар Ҳаким. Маҷмӯаи осор. Ҷ. 2. – Хучанд: Ношир, 217. – 426 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Дониш, 1985. – 358 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология. Фонетика. Морфология. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 462 с.
4. Касимов О. Х. Лексика и словообразование в “Шахнаме” Абулкасима Фирдоуси. О.Х. Касимов. – Душанбе, 2016. – 348 с.
5. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. /Ш.Ниёзӣ. – Сталинобод: Нашриёти АУ Тоҷикистон, 1954.
6. Раҳматуллозода С.Р. Калимасозии исм./ С.Р. Раҳматуллозода – Душанбе: Дониш. 2019. – 226 с.
7. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – 76 с.

8. Рустамов, Ш. Калимасозӣ дар исм /Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1989. – 71 с.
9. Саймиддинов, Д. Вожасозии забони форсии миёна. – Душанбе, 2001. – 310 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, 2008. – 945 с.
11. Шукуров М. Хар суҳан ҷоеву хар нуқта мақоме дорад. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 399 с.

Калидвожаҳо: *калима, калимасозӣ, исм, пешванд, пасванд, исми шахс, исми ғайришахс.*

Аннотация

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СУФФИКСОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АСКАРА ХАКИМА

В заключение из обсуждения темы выяснилось, что поэт Аскар Хаким использовал вымышленные имена в поэтических образах для выражения образа личностей, следуя правилам грамматики.

Ключевые слова: *слово, словообразование, существительное, приставка, суффикс, личное существительное, неличное существительное.*

Annotation

WORD MAKING OF SUFFIXES IN THE WORKS OF ASCAR HAKIM

In conclusion, it became clear that the poet Askar Hakim used fictitious nouns in the poetic images to express the image of personalities, following the rules of grammar.

Keywords: *word, word formation, noun, prefix, suffix, personal noun, non-personal noun.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нигораи Абдуназар, магистранти соли аввали факултети филологияи тоҷикӣ ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Раҳматуллозода С. Р.

Сведения об автора: Нигораи Абдуназар, магистрантка первого курса таджикского филологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Раҳматуллозода С. Р.

About the author: Nigori Abdunazar, first-year master's student of the tajik philological faculty of the Tajik State Pedagogical University by named after Sadridin Aini.

Scientific adviser: Rahmatullozoda S. R.

ВИЖАГИҲОИ ИҚТИБОСОТИ ТУРКИВУ МУҒУЛӢ ДАР ПОВЕСТИ “СИТОРАҲОИ САРИ ТАҶӢР”-И САӢФ РАӢИМЗОД АФАРДӢ

Як миқдори ками калимаҳои таркиби луғавии забонамон мавҷударо иқтибосоти гуногуни ўзбекӣ, туркӣ, муғулӣ, туркиву ўзбекӣ, туркиву муғулӣ ташкил медиҳанд. Ба назари мо, дар ифодаи ин гурӯҳи калимаҳо қабули танҳо истилоҳи туркиву муғулӣ ба мақсад мувофи қаст, зеро он ба умумияти таърихӣ ин забонҳо далолат карда, маҷмуи калимаҳои аз онҳо воридшударо ба пуррагӣ дар бар гирифтааст.

Дар дохили чунин гурӯҳбандӣ онҳоро аз рӯи пайдоиш ба гурӯҳҳои нисбатан хурдтар ҳам тасниф кардан мумкин аст. Вале ин ҳадаф танҳо дар сурате амалӣ мегардад, ки ин паҳлуи калимаҳои мавриди назар аз бобати этимологӣ ба пуррагӣ омӯхта шавад.

Тавре ки сарчашмаҳои илмиву адабӣ шаҳодат медиҳанд, робитаи байни форсии дарӣ ва забонҳои мухталифи туркӣ хеле барвақт шурӯъ шуда будааст. Баъзе муҳаккикон ибтидои ин робитаро ба даврони пеш аз ислом нисбат додаанд. Дар ҳар сурат аввалин калимаҳои туркиву муғулиро дар «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Забонҳои мухталифи туркӣ низ аз таъсири муфиди форсии дарӣ ва баъдтар форсии тоҷикӣ бебаҳра намондаанд. Дар арзи беш аз ҳазор соли охир ба ин забонҳо калимаҳои зиёди тоҷикӣ қабул шудаанд. Чунончи, дар забонҳои туркманӣ, қазокӣ, қирғизӣ, тоторӣ, бошқирдӣ садҳо калимаҳои форсии тоҷикиро дучор омадан мумкин аст. Дар забони ба мо ҳамсояи ўзбекӣ бошад, тақрибан 60-70%-и калимаҳои мустаъмали он пайдоиши тоҷикӣ ва ё арабии ба тавассути тоҷикӣ иқтибосшуда доранд.

Барҳам ҳӯрдани давлатдории миллии тоҷикон ҳанӯз дар ибтидои асри XI ва ба сари қудрат омадани хонадонҳои гуногуни турку муғул боиси паст гардидани мақоми форсии дарӣ нагаштааст. Албатта, муҳити нави зист, ки баъд аз даврони Сомониён ба вучуд омада буд, дар ин забон ба пайдоиши як идда калимаҳои туркиву муғули ифодагари мафҳумҳои тоза замина гузошта буд. Калимаҳои туркиву муғулӣ, ки охиста-оҳиста ба забонҳои зиндаи мардум ворид мешуданд, яку якбора ба забони адабиёти бадеӣ қабул нашудаанд. Дар асрҳои XI-XIII онҳо дар сарчашмаҳои таърихӣ назар ба адабиёти бадеӣ зиёдтар во меҳӯранд. Тадқиқи лигвистии асарҳои машҳури «Таърихӣ байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ ва «Таърихӣ ҷаҳонқушо»-и Атомалики Ҷувайнӣ ин ақидаро тақвият медиҳанд. Калимаҳои муғули суюрғол «иктоъ, мулке, ки ба тобеъони худ мебахшанд», ёсоқ «қонунномаи муғулҳо», ёрлиғ «фармони подшоҳӣ», ҳокон «хони хонҳо», боскок «фармондор, ноиби подшоҳ дар ягон вилоят»; ёрғу «маҳкама, қозихона», доруға «пешвои қабила», ёсат элхон «лақаби шоҳони муғул» натиҷаи иқтибосҳои луғавии ҳамон давранд.

Мақтаби адабии С.Айний дар қори сода намудани забони адабии тоҷик, истифодаи имкониятҳои луғавии шаклҳои муҳовараи он, умумигардонии калимаҳои ифодагари мафҳумҳои ҳаётан. муҳимми иқтибосӣ, аз ҷумла, луғатҳои туркиву муғулӣ ба адибони дигари ин давр низ таъсир накарда намонд. Ин равијро дар эҷодиёти С.Улуғзода, Р.Ҷалил, Ҷ.Иқромӣ, Ф.Ниёзӣ барин адибони маъруфи тоҷик низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Теъдоди умумии калимаҳои туркиву муғули таркиби луғавии забонамон дар муқоиса бо гурӯҳҳои дигари иқтибосӣ чандон зиёд нест ва ҳамон ҳам чун тамоми гурӯҳҳои калимаҳои иқтибосии дигар, пеш аз ҳама, дар ифодаи шайъу мафҳумҳо ва аломату хосиятҳои онҳо ба қор бурда шудааст. Аз гурӯҳҳои дигари луғавию грамматикӣ калимаҳои туркиву муғулӣ вожаҳо нисбатан кам қабул шудаанд, ё умуман гирифта нашудаанд. Ҳамаи калимаҳои туркиву муғули дар забонамон мустаъмалро аз рӯи нишонаҳои муайяни забонӣ ва соҳаҳои истеъмолшавиашон муқаррар кардан мумкин аст.

Нишонаҳои забони калимаҳои туркиву муғулӣ. Калимаҳои иқтибосии туркиву муғулӣ низ чун гурӯҳҳои иқтибосии дигар дорой як қатор нишонаҳои хоси савтӣ муайян мебошанд, ки ба тавассути онҳо дар муқоиса бо калимаҳои худӣ фарқ карда меистанд.

Нишонаҳои савтии калимаҳои туркиву муғулӣ. Аз нуқтаи назари қиёфаи овозӣ вожаҳои туркиву муғулӣ ба як қатор хосиятҳои махсус соҳибанд, ки онҳоро дар гурӯҳҳои дигари калимаҳо дидан мумкин нест. Чунин калимаҳо, махсусан, бо қолабҳои овозии муназзами худ, ки таносуби истеъмоли садонокҳо ва ҳамсадохоро талаб мекунанд, бо овозҳои хоса ва таркибҳои овозии нодири худ, аз вожаҳои дигар фарқ мекунанд:

а) Овози “қ” ҳамчун нишонаи калимаҳои туркиву муғулӣ. Тавре ки дар фасли гузашта хотирнишон шудем, ин овоз дар калимаҳои иқтибосии арабӣ ва як гурӯҳ вожаҳои муарраб ҳам дида мешавад. Барои муайян кардани арабӣ ва ё туркиву муғулӣ будани калима онро аз рӯи қолабҳои мустаъмали арабӣ тасриф кардан мумкин аст. Агар дар ин маврид решаи калима нашиканад ва шакли калимаҳои нав ба вучуд наоянд, он пайдоиши туркиву муғулӣ дорад. Калимаҳои туркиву муғулие, ки дар таркибашон соҳаҳои истеъмоли калимаҳои туркиву муғулӣ чандон зиёд нестанд. Инҳо, асосан, ҳамон соҳаҳои зиндагии мардуми тоҷик мебошанд, ки ҳокиму саркардагони турку муғул дар муддати қариб ҳазор соли охир зери тасарруфи худ доштанд. Аз ҳамин лиҳоз таъсири забони худро бар онҳо то андозае боқӣ гузоштаанд. Чунончи, соҳаҳои давлатдорӣ, маъмурият, ҳарбӣ, қорводорӣ, қоркарди маҳсулоти қорво ва амсоли инҳо аз ҳамин қабиланд:

а) Истилоҳоти давлатдорию маъмурӣ: эшиққобшӣ «вазири дарбор дар аморати Бухоро», тўқсабо «яке аз мансабҳои баланд дар Хониғариҳои Осиёи Миёна», туюл «мулке, ки ҳоким ба тобеъони худ мебахшад, иқтоъ»,

ялвуч «пешвои дин», эл «халқ», кочок «воридоти пинҳонии мол», гумрук «бoчxoнa, маркази назорати интиқоли конунии мол», байрам «ид, чашн».

б) Истилохоти ҳарбӣ: қўшун «лашкар», юзбошӣ «саркардаи сад аскар», эликбошӣ «саркардаи панҷоҳ аскар», кўрбошӣ «саркардаи босмачиён», қаровул «посбон», қаровулбегӣ «сардори посбонҳо», ясовулбошӣ «сардори ясовулҳо», чопар «хабаррасон», қўрхона «анбори аслиҳа», сочма «тир дар шакли гулӯлачаҳои сурбӣ», куланг «забонаки туфанг», тўп «яроки артиллерӣ».

в) Калимаҳои ифодагари мафҳумҳои чорводорӣ: байтал «аспи мода», тайлоқ «гўсолаи яқсола», совлик «гўсфанд», улоқ «бузе, ки қўбқорӣ мекунад», улоғ «ҳайвони саворӣ», букка «говӣ нар», бўрдоқӣ «чорвои фарбех», оғил «молхона», қўтан «ҷойи ҳоби чорво дар сахро», ёл «мўйи гардани асп», яғир «заҳми пушти улоғ».

г) Номи хўрданиҳо: дўлма «кабоби тоқӣ», очор «хўриш, ҳар чизи иштиҳоовар», қўймоқ «чалпак, хамираҳои дар рағван доғқардашуда», қатлама «нони варақин ва рағганин, ки дар дег пухта шудааст», қотурма «нони дар қўри оташ пухташуда», қайла «гўшти қимаи болои хўроқ», қаймоқ «саршир», чўғот «мост», бўза «нўшоқӣ аз шираи марҷумақ», айрон «дўғ», қазӣ «ҳасибӣ гўшти асп», явғон «хўроқи обдори бедўғ». Чунончи: *Бoғбoн ошпази хуб аст. Нoн бишикнeн, гармакaк! Ош гап не камакaк бo мeҳмoнҳo мeшинӣ зикъ наишaвaнд. Нe aкa, рaҳмaт. Камбағaл нoн бa дaҳoнaш oмaд, биниш хун мeшaвaд* [Афардӣ, 1989, 20]. Дар ин ҷумла танҳо 2-го калимаи иқтибосии туркӣ-муғулӣ истифода шудааст.

г) Истилохоти ҳешутаборӣ: ота «падар», оча «модар», тағо бародари модар», кудо «нисбати падару модари домод бо падару модари арӯс», келин «арӯс», янга «зани бародар», язна «шавҳари ҳамшира», қайсингил «хоҳари зан», ҷиян «фарзанди хоҳар ё бародар», қайнона «модарарӯс», қайнота «падари шавҳар», бикка «зани калон, одатан зани аввали марди серзан», апа «хоҳари калон», ака «бародари калон».

д) Калимаҳои ифодагари асбобу анҷоми рўзгор: яғлоғу «тоба», қумғон «ҷойҷўш», ўчоқ «танўр, манкал», ути «дарзмол», табақ «зарфи пахну ҷуқур барои хўроқи ғализ», чилим «қалён», чубук «муштуки тамокукашӣ», сачоқ «дастпоққун», қапчук «ҳамён», қалпоқ «қулоҳ», қоллин «гилеми пашмини патдор», чалақ «сатил», қанор «ҷуволи калон». Масалан: *Ҳар чи ки буд, ба рўйи таровате мебахшид, ба ў мезебид ва ў ин зебоиро зерӣ докаи сафед панаҳ мекард, нўғи доқаро зерӣ дандон медошт ва пас бо пиёлае ё табақае ба берун, ба лаби ҷўй мебаромад* [Афардӣ, 1989, 69]. Дар ин ҷумла Афардӣ 2-го калимаи туркӣ-муғулӣ истифода намудааст.

е) Номи одамон: Турдӣ, Бердӣ, Эргаш, Очилдӣ, Йўлдош, Болта, Бўрӣ, Эш, Улўғбек, Йўлчӣ, Уғўлой, Бургутой, Юлдузча, Ойқиз, Ойдин. Мисол: *Акаи Валихўча, ман беҳад хаста шудаам... баъди ин ки қўдакама ба кӣ мемонам* [Афардӣ, 1989, 50].

ё) Номи парандаҳо: ҷумҷуқ «гунҷишқ», ўрдақ «мурғобӣ», шунқор «навъе аз мурғони шикорӣ», қарчиғай «уқоби хурд», қуш «боз» лочин «шоҳини шикорӣ», оқсунқур «бози сафед», қароқуш «пайғу, галевоч», қалдирғоч «парасту».

ж) Номи наботот: янтоқ «шутурхор», явшон «дармана», қукнор «афюн», юнучка «алафи бисёрсолаи боғишуда», қаряғоч «гучум», туғ «дарахте, ки ҳезумаш дер месўзад».

Ҳамин тавр, калимаҳои туркиву муғулӣ дар забони адабии муосири тоҷик барои ифодаи мафҳумҳои муҳимми ҳаёти воқеӣ ва оҳангу ҷилваҳои мухталифи эҳсоси ба қор бурда мешаванд. Онҳо назар ба гурўҳҳои дигари вожаҳои иқтибосӣ майли бештари ба қонуниятҳои дохилии забони тоҷикӣ мутобиқшавӣ доранд ва аз калимаҳои худӣ кам фарқ мекунад.

Адабиёт:

1. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. (Калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ). – Душанбе, 1991. – 128 с.
2. Зехнӣ Т. Аз таърихи лексикологияи забони тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1981.
3. Исаева Ф.А. Муминов Х.К. Грамматикаи мухтасари забони арабӣ. – Душанбе, 1972. – 133 с.
4. Кабилов Ш. Сухан аз арши барин омадааст. – Душанбе, ДМТ, 2014. – 263 с.
5. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2009. – 490 с.
6. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷилди 1. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 255 с.
7. Мухторов З. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саной. – Душанбе, 2001. – 127 с.
8. Ҳалимов С. Калимаҳои иқтибосии «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ. Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе, 1972.
9. Сулаймонӣ С. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – 1564 с.
10. Талбакова Ҳ., Мухаммадиев М., Нурмамадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1997.

Калидвожаҳо: *вижагиҳои иқтибосоти туркиву муғулӣ, повест, Ситораҳои сари танўр, Сайф Раҳимзод Афардӣ, таркиби луғавии забон, узбекӣ, туркӣ, муғулӣ.*

Аннотация

ХАРАКТЕРИСТИКА ТУРЕЦКИХ И МОНГОЛИЙСКИХ ЦИТАТ В РАССКАЗЕ «ЗВЕЗДЫ У ГОЛОВЫ ПЕЧИ» САИФА РАХИМЗОДА АФАРДИ

Небольшое количество слов в существующем словарном запасе нашего языка записано различными узбекскими, тюрко-монгольскими, тюрко-узбекскими, тюрко-монгольскими цитатами. На наш взгляд, в выражении этой группы слов уместно принять только термин тюркский и монгольский, поскольку он указывает на историческую общность этих языков и полностью включает в себя совокупность заимствованных из них слов.

Ключевые слова: *особенности турецких и монгольских цитат, стихотворений, Звезды на изголовье печи, Сайф Рахимзод Афарди, лексический состав языка, узбекский, турецкий, монгольский.*

Annotation

CHARACTERISTICS OF TURKISH AND MONGOLIA QUOTES IN THE STORY "STARS AT THE HEAD OF THE FURNACE" BY SAIF RAHIMZOD AFARDI

A small number of words in the existing vocabulary of our language have been written by various Uzbek, Turko-Mongolian, Turko-Uzbek, Turko-Mongolian quotes. In our opinion, in the expression of this group of words, it is appropriate to accept only the term Turkic and Mongolian, because it indicates the historical commonality of these languages and fully includes the set of words imported from them.

Keywords: *features of Turkish and Mongolian quotations, poems, Stars on the head of the oven, Saif Rahimzod Afardi, lexical composition of the language, Uzbek, Turkish, Mongolian.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шерализода Муҳаммад, магистранти соли аввали факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Раҳматуллозода С. Р.

Сведения об автора: Шерализода Мухаммад, магистрант первого курса таджикского филологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Рахматуллозода С. Р.

About the author: Sheralizoda Muhammad, first-year master's student of the tajik philological faculty of the Tajik State Pedagogical University by named after Sadriddin Aini.

Scientific adviser: Rahmatullozoda S. R.

ФАЪОЛИЯТИ ОМУЌЗОРИИ ПРОФЕССОР У. КАРИМОВ

Усмон Каримов яке аз шахсиятҳои барҷастаи намоёни адабиётшиносӣ тоҷик ба ҳисоб меравад. Бояд таъakkур дод, ки У. Каримов яке аз омузгори ҳалиму меҳрубон, аммо нисбат ба шогирдони худ саҳтгир буда, дар давоми 78-соли умри бобаракатихуд дар эҷод қардани асарҳои дорои ҷанбаи ахлоқӣ дошта, машғул гардидааст. Муҳаққиқ дар Донишқадаи ихтисос ва бозомӯзии омузгорони назди Вазорати илм ва маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷанни забону адабиёт ва алифбои ниёгон дарс меод. То рӯзҳои охири умри худ У.Каримов дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ба ҳайси мудири кафедраи филология ва профессори кафедра ифои вазифа намуааст. Чи тавре ки қайд қардем, Усмон Каримов адабиётшинос бошад, ҳам ба касби омузгорӣ машғул гардидааст. Инҷунин профессор У. Каримов солҳои 1960-1972 дар Институти шарқшиносии АФРСС Тоҷикистон адои вазифа намуааст. Солҳои 1989-1992 мудири кафедраи забон ва адабиёти Донишқадаи тақмили ихтисоси муаллимон дар назди Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон қору фаъолият намуааст. Дар баробари омузгорӣ намудан солҳои 1992-2006 дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон вазифаи мудири кафедраи таъриху филологияро ба ўҳда дошт. Дар раванди фаъолияти педагогии ҳеш оид ба паҳлуҳои гуногуни адабиёти классикиву муосир ва ҷеҳраҳои намоёни он зиёда аз 380 мақолаҳои илмию оммавӣ эҷод намуааст. У. Каримов бо доштани сифатҳои неки инсонӣ, ҳулку атвори намунавӣ, ростқорию ростқавлӣ дар ҷамъият маъкеи муносибро ишғол қардааст. Омузиши рӯзгор, фаъолияти илмии онҳо ва баррасӣ намудани офаридаҳои онҳо барои муайян намудани низом ва паҳлуҳои адабиётшиносии тоҷик аз манфиат ҳолӣ нест. Аз шарҳи ҳол ва фаъолияти илмию педагогии Усмон Каримов бармеояд, ки саҳифаҳои тараққии адабиётшиносӣ ва нақди адабии тоҷики солҳои 60 -90-уми садаи XX ба ному пайқори ў иртиботи қавӣ ва ногусастание доштааст. Доир ба зиндагинома ва фаъолияти илмии Усмон Каримов дар мақолаҳои донишмандон Хоҷаев Д. “Тадқиқоти пураарзиш” («Қомсомол ва Тоҷикистон» 1 ноябри соли 1972), С. Султон. “Ранчи ройгон” (“Маориф ва Маданият”, 24 июли 1979), Х. Ҳомидов, Ш. Нуриддинов “Бозёфт ва тадқиқи тоза” (“Ҳақиқати Ўзбекистон”, 24 апрели соли 1979).

Дар ин миён мақолаю асарҳои илмии муҳаққиқ аз қабилӣ «Мирзо Содиқи Муншӣ», «Нозими Хуҷандӣ», «Хусусиятҳои ашъори Сайфи Фарғонӣ», «Сарчашмаи муътамади адабӣ», «Таҳаввули жанри шаҳрошӯб дар таърихи адабиёти тоҷик», Аҳамияти Тўҳфат-ус-сурӯр» «Бобурнома»-и Заҳириддин Бобур» ба табъ расидааст. У.Каримов аз зумраи ҷунин муҳаққиқонест, к ибӯ осори гарон бақои ҳуд тавонист, ки дар таҳқиқи адабиёти асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX ва ҷеҳраҳои намоёни адабиёти ин асрҳо нақши муассиру гаронбаҳо гузорад. Адабиётшинос ва мунаққиди шинохта У.Каримов зинаҳои қамолоти шахсии ў ба марҳалаҳои ташаққул а инкишофи илми адабиётшиносӣ рост меояд. Ҷунин ба назар мерасад, ки профессор У.Каримов дар омузиши ҷеҳраҳои илмиву адабӣ ва баррасии паҳлуҳои гуногуни адабиёти классикиву адабиёти муосир аз ҳуд мақолаву рисолаҳои мондагор ба мерос гузоштааст. Нақши беназири профессор У.Каримов дар рушди таърихи адабиёти тоҷик ҳеле қалон буда, рисолаю мақолаҳои ў ҳамҷун сарчашмаи таҳқиқ истифода шудаанд.

У.Каримов дар баробари омузгорӣ намудан ва эҷод қардани асарҳо, мақолаҳо, рисолаҳо, инҷунин тули беш аз 15 сол ба таҳқиқи адибони ҳавзаи адабии Бухоро машғул гардидааст.

Ҳамаи ин ҷўяндагӣ, фидокорӣ ва ранчу заҳмати зиёди муҳаққиқ баръала гувоҳӣ медиҳад. Инҷунин дар омода намудани мутахассисони баландсоҳа саҳми босазо гузошт ва таҳти роҳбарии вай беш аз даҳ нафар паҷуҳандагони соҳаи адабиётшиносӣ рисолаи номзадӣ дифоъ намуаанд. У.Каримов соли 1988 узви фаъоли Шурои ҳимояи рисолаҳои илмии назди Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рўдакӣ буд.

Адабиёт:

1. Абдулазизова З. С. Сангинова Р. И. Зиндаю ҷовид монд, ҳар кӣ накуном зист// Маорифи Тоҷикистон, 26-майи 2016, №7. саҳ 37-39.
2. Воҳидов С. Ҳосили ранҷ // Маориф ва Маданият 9 январи 1979.
3. Маъсумӣ Н. Адабиёти тоҷик дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX.
4. Нозиров У. Тадкоти муфид// Садои Шарк, 1979.
5. Хочаев Д. Тадкоти пураъзиш // Маориф ва маданият, 24 июли 1972.
6. Ҳодизода Р. Таърихи адабиёти тоҷик. - Душанбе: Дониш. - 1978.
7. Энциклопедияи советии тоҷик. - Душанбе: Дониш, - 1962.

Калидвожаҳо: *наҷӯҳанда, муҳаққиқ, паҳлӯ, чехра, ишио, таҳлил, мутахассис, оммавӣ, дифоъ.*

Аннотация

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОФЕССОРА УСМОНА КАРИМОВА

Согласно исследованиям исследователя, за свою карьеру он написал более 380 научных статей, посвященных различным аспектам классической и современной литературы и ее выдающимся деятелям. В то же время он создал фундаментальные трактаты по биографии и анализу произведений таких писателей, как Садик Мунши, Мир Атои Бухарай. Также он внес значительный вклад в подготовку специалистов высокого уровня в области общественных дел. У. Каримов среди исследователей под его руководством более десяти исследователей в области литературоведения, таких как С. Саадиев, С. Саидов, И. Икромов, С. Асадуллоев, Мухаммадаминов защитили диссертации. Обладая благородными и мягкими человеческими качествами, образцовым характером, честностью, красотой, смирением и вдумчивостью, он занимал подобающее положение в обществе.

Ключевые слова: *анализировать, сочинение, общество, защита, образ, анализ, исследование, сторона, так как.*

Annotation

EDUCATIONAL ACTIVITY OF PROFESSOR U. KARIMOV

According to the researchers researches, during his career, he wrote more than 380 scientific and public articles on various aspects of classical and modern literature and its prominent figures. At the same time, he created fundamental treatises on the biography and analysis of the works of writers such as Sadiq Munshi, Mir Atoi Bukharai. Also, he made a significant contribution to the preparation of high level specialists in public. U. Karimov is among the researchers under his leadership more than ten researchers in the field of literary studies such as S. Saadiev, I. Ikromov, S. Asadulloev, Muhammadaminov defended theses. Having noble and gentle human qualities, exemplary character, honesty, beauty, humility and thoughtfulness, he occupied a suitable position in the society.

Key words: *researcher, essay, especially, hunter, side, the face, public, defense.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ганҷинамоҳи Бобочони Шарифзода, магистранти соли аввали кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: Худойдодов А.О.

Сведения об авторе: Ганджинамоҳи Бободжони Шарифзода, магистранка первого курса кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

Научный руководитель: Худойдодов А.О.

About the author: Ganginamohi Bobogoni Sharifzoda is a first year master of the Department of Theory and History of literature of the Tajik state Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Scientific adviser: Khudoidov A.O.

Холмуродов Истаммурод Бегмуродович,
магистранти соли дуҷоми факултети филологияи тоҷик

ШЕЪРУ МАНЗУМАҲОИ АЛӢ БОБОҶОН БАРОИ БАЧАҲО

Алӣ Бобочон азбаски ҳамчун рӯзноманигор бештар дар сафарҳо буд, мавзӯи ашъори шоиронаи худро низ дар роҳи сафар аз хотираву диданиҳои ҳадаш аз ҳаёти ҳамарӯзаи рӯзгори мардум меофарид. Аз ин лиҳоз, дар навиштаҳои шоир пайваста аз зиндагии мардум, маънии қор ва пайқори онвақтаи ҳалқи тоҷик инъикос ёфта, зеро тасвир кашада шудааст. Шоир дар ҳар мавриди эҷодӣ - ҳоҳ шеъри иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ҳоҳ дар шеърҳои ба мавзӯи ишқ сурудааш бошаду ҳоҳ дар асарҳои ҳаҷвии барои бачагон таълиф намудааш, ҳамеша ба рӯҳияи замон мутобиқ ва мувофиқ меофарид. Зеро, ӯ пайваста дар ҷустуҷӯ буда, андешаҳои рангин дошт. Ба нозукбаёнӣ равшанфикрӣ ва шоири тавоно будани Алӣ Бобочон шоир Муҳиддин Фарҳат ҷунин меғӯяд, ки: “Алӣ Бобочон ҳамеша мекушид, ки мавзӯҳои нав ва муфид пайдо кунад, суҳанҳои образнок ва бамаврид ёбад, аз ҳар ибора ва ифодаи шоирона дуруст истифода барад” [2, 6] ва инҷунин дар ҷои дигар, доир ба забони равону сода ва мавзӯҳои наву замонӣ, истифодаи ибораҳои нав ба нав, вазну қофияи солим ва забони пухта ва фасеҳи шоирро маҳсусан, қайд намуда, меғӯяд, ки “Шоир Алӣ Бобочон дар ҳар мавзӯ, ки шеър менависад, дар зимни тафаккури дақиқу мазмуни амиқ ба низому мароми суҳан, ба ҳушӯҳангии калимаву ибора, ба вазну қофияи солим диққати маҳсус медиҳад. Арузи мушқилписанду фиребандаро бо тамоми нозуқиҳои ҳифз қардааст” [2, 6].

Вақте ки шеърҳои достонҳои солҳои охири шоирро варақ мезанем, аз пешрафту тозагӯиҳои у шаҳодат медиҳад. Барои мисол, аз маҷмуаи “Намаки зиндагӣ” - и шоир Алӣ Бобочонро гирем, гулчини ашъори дар солҳои гуногун навиштаи ӯро фаро мегирад, ки аз муваффақиятҳои Тоҷикистони азиз, васфи манзараҳои дилошӯби он; кӯҳистон, дӯстиву бародарӣ, меҳнати деҳқонони заҳматкаши кишвар, сурури ҷавониву ишқу муҳаббат садо медиҳанд. Забони шеърҳои содаву дилнишин мебошад.

Шеърҳои Алӣ Бобочон саршор аз васфи диёри азизамон Тоҷикистон ва забони модарии миллатамон забони тоҷикӣ, ки дар мисоли ҷунин мисраҳои шеъри “Ҳадиси модар” шохид мегардем:

*Он кист, ки дасти шафқаташ бар сари мост,
Меҳрофару дилнавозу ҷонпарвари мост?
Дар доману дасташ сабақ омӯхтаем,
Устои нахустини зиндагӣ модари мост* [4, 64].

Яъне, дар зиндагии инсон ҳамеша ҳамроҳи фарзанд ин модар мебошад, ки ҳамеша дасти шафқат дорад дар сари фарзандон, беҳтарин биҳишт, домани модар аст, устои аввалине, ки сабақ меомӯзем, модар мебошад.

*Эй боиси сарсабзи олам, модар,
Сарчашмаи рӯзгори одам, модар,
Хуршед агар тӯӣ, манам нилуфаре.
Лутфи ту мабод аз сарам кам, модар* [4, 64].

Бо будани модарон олам нурафшону сарсабз мегардад, оғози рӯзгору зиндагии ҳар одам модар буда, ҳамеша модарон дар сарамон зиндаву саломат бошанд. Ғайр аз ин, шоири тавоно васфи модарро дар шеъри “Бақои модар” самимонаву ҷаззоб тасвир намудааст. Алӣ Бобочон ҳададу қанор надоштани меҳру вафои модарро ба тасвир мекашад; фарзанд меваи дили модар буда, оламу одамият бе садои ширини модар маъно надорад.

Шеъри дигари Алӣ Бобочон дар васфи лафзи ширину гуворои мо “Забони модарӣ” буда аз 20 мисраву 10 байти ширин иборат буда, мазмуни асоии шеър забони тоҷикӣ, ки таърихи тӯлонӣ беш аз ҳазорсолаҳо дораду ҳамеша ҷун забони Рӯдакиву Фирдавсӣ, Синову Низомӣ, Ҳофизу Саъдӣ, Қамолӣ Хучандӣ ва Аҳмади Донишу Садриддин Айниву Лоик Шералӣ ҷунон зебост:

*Забони мо ҷу дарёи дамон аст,
Ба қарнаш гавҳари тобон ниҳон аст.
Забони тезу бурротар зи алмос,
Силоҳи ҷовидони тоҷикон аст* [2, 27].

Дар шеъри номбурда шоир Алӣ Бобочон ифтиҳор аз забони модарии худ, забони тоҷикӣ

карда лаҳни модариро ба дарёи пурмавҷ ташбеҳ медиҳад, ки дар зер гавҳари киммати пураризиш баҷост ва ин гавҳар аз алмос низ бурротар силоҳи ҳамеша ҷовидонаи миллати тоҷик аст.

Забони безаволи “Шоҳнома”,

Забони дар фасоҳат достон аст.

Забони шоҳасари Низомӣ,

Насими “бӯи ҷӯи Мулиён” аст [4, 27].

Забони тоҷикӣ забони осори гаронбаҳои миллатамон, ганҷинаи адабиёти классикии тоҷик “Шоҳнома” номбурда шуда, бо ин забон ҳатто асари безаволи Низомии Ганҷавӣ “Ҳамса” навишта шудааст.

Асосгузори илми тибби тоҷик Абу Али Ибни Сино низ бо ин лаҳн асарҳои маъруфи ҳешро таълиф кардааст, ки дар Шарқ низ ин забон паҳн шудааст. Бо ин забоне, ки оинаи фарҳанги миллатамон мебошад, Саъдиву Камол, Дониш низ ашъори худро баён кардаанд. Забони тамоми осори ниёгонамон забони тоҷикӣ ва ин ифтихору ғурури миллии ҳар як фарди тоҷик мебошад. Маҷмуаи “Некӣ ба некӣ” Алӣ Бобочон 41 адад шеърро дар бар мегирад, ки ин шеърҳои “Укоча”, “Зоча шифо ёфт”, “Чӣ ном мемонем”, “Ҳаргӯши диловар”, “Ба ман ҳама баробар”, “Варзиши пагоҳӣ”, “Оби замчурӯд”, “Усто Парасту”, “Абр ва сабза”, “Мурғи хушхон”, “Меҳмони болонишин”, “Тӯҳфаи бобо”, “Зеби зимистон”, “Бозори зоғон”, “Ман ҳам мактабхон шудам”, “Баҳои аввалин”, “Панди китоб”, “Баҳои “З”, “Ин ҳел ҳам мешавад”, “Явроз”, “Мактаб, азизи моӣ”, “Дар боғи бобом” ва ғайра мебошанд. Алӣ Бобочон дар ин шеърҳо бевосита аз ҳаёту рӯзгори наврасону кӯдакон нақл карда, ҳислату хусусият, табиати кӯдаконе, рафторҳои насли наврасро ба риштаи назм мекашад. Ин гуна тасвирҳои ҳаёти бачагонро тавассути шеърҳои бачагонаи шоир мебинем. Масалан, дар шеъри “Укоча” шоир аз забони кӯдаки хурдсол чунин мегӯяд:

-Оча, очачон, оча,

Ман дорам як укоча.

Кокулчаҳои заррин,

Куртаи аз алоча [7, 3].

Кӯдаки хурдсол дар хона хурсандӣ мекунад ва ба модараш таърифу тавсиф мекунад, ки укочаи вай кокулчаи заррин дорад, куртача ба бар кардааст. Аз кокулчаҳои кӯдак маълум мегардад, ки вай духтарча (лӯхтак) мебошад.

Дорад ба гарданаи вай

Марҷонаки сиёча.

Чашмакони кап-кабуд,

Хушрӯяку зебоча [7, 3].

Укочааш дар гарданааш марҷонак дорад, марҷонак ранги сиёҳ дошта хеле зебосту чашмони укочааш кап -кабуд мебошад. Дар ин мисраҳои шеъри шоир Алӣ Бобочон аз намуди сифатҳои дараҷаи оӣ “сиёча”, “кап-кабуд” ки бештар дар забони гуфтугӯӣ маъмул ҳастанд, истифода намудааст.

Гиря намекунад ҳеч,

Қобилу гапдароча.

-Донистам, эй доноча,

Укочаи ту- зоча! [7, 3].

Шоир аз пасвандҳои хурдию навозишӣ ба мисли “қобилак”, “гапдароча”, “доноча” истифода карда, аз забони хурдсол дар бораи хусусиятҳои лӯхтакчааш маълумот медиҳад ва укочаи ӯ бозичаи ҳамаи рӯзаи кӯдакони хурдсол лӯхтакча буданаширо дар мисраи охири шеър равшан месозад. Дар мазмуну баёни шеъри “Зоча шифо ёфт” Алӣ Бобочон дар бораи ногоҳ бетоб шудани Зочаи Барно, бисёр сулфидани он, ҳоб намерафтаниш, сари Зочаашро Барно баста монда рӯи курпача ҳобонданиш хабар мегӯяд. Вале Зочаи бечора аз дараҷаи бетобӣ карда мегирист. Ниҳоят, Барнои дилсӯз Зочаро ба беморхона мебарад, аз духтур ёрӣ металабад ва ба маслиҳати духтурон дар беморхона бистарӣ мекунад ва дар муддати ду се рӯз Зоча шифо меёбад, албатта Барнои дилсӯз шоду хуррам мегардад. Аз мисраҳои ин шеъри шоир мо ҳислатҳои раҳмдилӣ, ғамхорӣ, дилсӯзу меҳрубонии духтараке бо номи Барноро мебинем. Шоир дар тимсоли Барнои хурдсол хусусияти характери хурдсолонро меҷӯяд нишон диҳад, ки ҳамаи онҳо табиатан яксонанд, муносибатҳои онҳо нисбат ба ҳодисаҳои рӯзгор нисбат ба калонсолон зиёд буда, дарҳол лаҳзаҳои пурҳаяҷонро эҳсос мекунанд. Дар ин шеър Алӣ Бобочон тақлиди Барноро нисбат ба модараш ва калонсолоне, ки дар лаҳзаҳои бемории фарзандонашон

пурташвиш мебошанд нишон додааст. Чӣ тавре, ки модарон дар лаҳзаҳои бемор шудани фарзандонашон шабу рӯз ноором ҳастанд, айнан ин ҳатту ҳаракатҳои модарро Барно тақрор мескунад:

*Сари Зочаро Бурда ба духтур,
Барно баста монд, Гуфто бо исрор:
Рӯи курпача -Ёрӣ расонед,
Оҳиста хобонд...., Зочаам бемор! [7, 4].*

Шоир дар тасвири тавсифи образи Барно бисёр маҳорати беандозаеро нишон додааст:

*Зоча шифо ёфт
Баъди ду-се рӯз,
Шуд шоду хуррам,
Барнои дилсӯз [7, 4].*

Дар ҳамаи манзумаҳои шоир шеърҳои ӯ аз ҳаёти оилаи тоҷик гирифта шудааст, ки рӯзгору зиндагии тоҷиконамон ва лаҳзаҳои пурҳаяҷони зиндагиамон тасвир шудаанд. Шеъре бо унвони “Чӣ ном мемонем” низ аз 28 байт 56 мисраъ иборат буда, дар бораи тавлид шудани тифли навзод ва пешвози самими апааш Гулрӯ сухан мекунад. Гулрӯ аз модараш дар бораи чӣ ном гузоштани ӯ ба нинияк пурсон мешавад. Модар якҷанд номхоро ба забон меорад, вале ин номҳо ба Гулрӯ писанд наомаданд. Ба Гулрӯ номи Диловар писанд меояд. Номҳои Маҳмуд, Аҳмадҷон аз сабаби яке хоболӯд, дигаре дилозор писанд наомад. Диловар бошад, бачаи боодобу бамаънӣ, аз ин сабаб Гулрӯ номи ӯро бе ниниякашон гузоштанда розӣ шуд:

*Модар ба хона овард
Як нинияки хушрӯ.
Гулрӯ давида омад
Шодикунон назди ӯ [7, 5].*

Одатан, дар ҳар як хона вақте, ки кӯдаки нав ба дунё меояд, ӯро ҳамчун меҳмони нав меҳонанд, ҳама шоду масрур мегарданд. Чӣ хеле, ки дар урфият мегӯянд: “Дар хонае, ки кӯдаки навзод ҳаст, онҷо ғайбат нест”, ҳама бо меҳмонаки нав саргардон мешаванду аз рафторҳои дигар дур мегарданд:

*Чашм аз нинӣ нақанда,
Пурсид аз модар Гулрӯ:
-Оча, чӣ ном мемонем
Ба ин нинии хушрӯ? [7, 5].*

Дар охир шеър чунин анҷом меёбад, ки Гулрӯ номи ҳамсинфаш Диловарро барои ниниякашон маъқул медонад:

*-Диловар ном монем-чӣ,-
Гулрӯ гуфто дар ҷавоб,-
Вай бачаи ганда не,
Вай бачаи баодоб [7, 5].*

Дар шеъри «Варзиши пагоҳӣ» Алӣ Бобочон дар бораи нафъи варзиши пагоҳирӯзӣ ба одам нақл мекунад, ки варзиш барои инсон фоидаи калон дошта, барои солим ба воя расидани онҳо мусоидат менамояд. Ҳар субҳ машқи пагоҳирӯзӣ кардан хуб аст, бадани одам обу тоб меёбад ва қувва мегирад, чолоку ҷаққон мешавад:

*Яку дуо сею чор,
Дилҳои мо беқарор.
Ба машқи гимнастика
Саф бастаему тайёр....
Биёед, хеста аз хоб.
Худро диҳем обу тоб!
Варзиши мо, баччаҳо,
Қувва диҳад беҳисоб [8, 7].*

Шеъри “Мурғи хушхон”-и Алӣ Бобочон дар бораи паррандагони хонагӣ буда, кӯдакону наврасон одатан онҳоро дӯст медоранд. Мурғакон субҳгоҳон аз дамидани рӯз ба мардум паём медиҳанд, ки рӯз расидааст. Онҳо паррандагони хонагӣ буда, дар рӯзгори инсон нафъ меоранд. Аз ғӯшту тухми мурғ мо истеъмол мекунем. Дар мисраъҳои ин шеър шоир дар бораи ғамхории кӯдакону наврасон дар бораи мурғ пайғом медиҳад:

Эй мурғи саҳархез, аз ман натарс, мурғак,

*Эй мурғаки хушовоз, Ман бар ту лона созам
Дар боғи мактаби мо Тирезадору равшан,
Хуш омадӣ ба парвоз! Дуошӯна созам.... ва ғайра [7, 11].*

Шеърӣ “Тӯҳфаи Бобо”-и Алӣ Бобочон дар бораи соли нав ва шодию сурури кӯдакону наврасон аз номи хурдсол суҳан мегӯяд:

*Дар иди арча Ба ман чапак зад
Ман шеър хондам. Бобои барфин,
Дар рақсу бозӣ Бигуфт:- Офарин,
Ақиб намондам. Бачаи ширин! [7, 12].*

Дар ҷашни иди Соли нав дар муассиса Бобои Барфин ташриф оварда дар базми соли навӣ иштирок мекунад ва аз шеърхонии кӯдакон, рақсу бозии онҳо дидан мекунад, барои хотири болидаи хурдсолон чапак мезанаду “Офарин!” мегӯяд ва аз халтааш тӯҳфаҳо медиҳад, ки тӯҳфаҳои ӯ гуногун мебошанд бамисли: хирсак, зогча, ширинӣ, самолёт, вертолёт ва ғ... Ҳар гаҳе ки дар хона қудак хирсакашро мебинад ба ёдаш Бобои Барфӣ меояд ва бо як шавқӣ шодию бекарорӣ ба хотир меоварад. Ин гуна шеърҳои Алӣ Бобочон барои кӯдакон осонбаёнӯ хотирмон буда, дар тарбияи онҳо нақши муҳимеро мебозад.

Маълум мегардад, ки аз нимаи солҳои панҷоҳум сар карда, барои адабиёти бачагонаи тоҷик давраи нав сар шудааст, ки робитаҳои адабӣ вусъат ёфта, як ғуруҳ шоирони ҷавон ва пуристеъдод бо назару нигоҳи нави эстетикӣ ба майдони назми бачагона қадам ниҳоданд, ки инҳо дар ҳамзамонии Мирсаид Миршакар, Аминҷон Шукӯҳӣ, Убайд Раҷаб, Ғаффор Мирзо, Ақобир Шарифӣ, Абдумалик Баҳорӣ, аз ҷумла шоирони ҷавонтарини замонашон Мавҷуда Ҳақимова, Алӣ Бобочон ва ҷанде дигарон мебошанд.

Адабиёт:

1. Адибони Тоҷикистон. – Душанбе: Адиб, 2014. – 320 с.
2. Бобочон Алӣ. Намаки зиндагӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 400 с.
3. Бобочон Алӣ. Мавҷи сурур. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 104 с.
4. Бобочон Алӣ. Нилуфар. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 127 с.
5. Бобочон Алӣ. Бачаҳои хуб. – Душанбе: Нашр.давлат.тоҷ., 1963. – 44 с.
6. Бобочон Алӣ. Осмондара. – Душанбе: Маориф, 1981. – 127 с.
7. Бобочон Алӣ. Неки ба неки. – Душанбе: Маориф, 1976. – 48 с.
8. Саидов С. Адабиёти бачагона. – Душанбе: ДДОТ, 2019. – 383 с.

Калидвожаҳо: *Алӣ Бобочон, манзума, ашъори бачагона, кӯҳсор, ватан, маҳтобшаб, абри баҳор.*

Аннотация

СТИХИ И ПОЕМЫ АЛИ БОБОДЖАНА ДЛЯ ДЕТЕЙ

Автор данной статьи пишет о детских лирических сборниках детского и юношеского поэта Али Бободжана и рассуждает несколько стихотворений из этих сборников. В том числе такие стихотворения, как “Чавоби падар”, “Ватан”, “Меҳонам”, “Меҳнат – шараф”, “Иди баҳор”, “Эй қабӯтар”, “Меҳр”, “Гули лола”, “Абри баҳор”, “Пас аз борон”, “Баҳори кӯҳсор”, “Хуш омадӣ, тобистон!”, “Маҳтобшаб”, “Хайр, мактаб!”, “Саҳари тирамоҳ”, “Духтаракам, офарин!”, “Субҳи лагер”, “Орзуҳои ширин”, “Истироҳат”-и Гул, “Бачаҳои хуб”, “Қобилҷони ноқобил” подверглись к обсуждению, которые гласят о детском творчестве поэта Али Бободжана.

Ключевые слова: *Али Бободжон, сборник, детское творчество, горы, родина, лунная ночь, весенняя туч.*

Annotation

POEMS AND POEMES BY ALI BOBOJAN FOR CHILDREN

The author of this article writes about children's lyrical collections of children's and youth poet Ali Bobojan and discusses several poems from these collections. Including such poems as "Qavobi padar", "Vatan", "Mekhonam", "Mekhnat - sharaf", "Go bakhor", "Hey kabutar", "Mechr", "Guli lola", "Abri bakhor", "Pas az boron", "Bakhori kuxsor", "Khush omadi, tobiston!", "Makhtobshab", "Khair, maktab!", "Sakhari tiramoh", "Dukhtarakam, ofarin!", "Subhi lager", "Orzukhoi shirin", "Istirokhat"-i Gul, "Bachachoi khub", "Kobilkhoni nokobil" were discussed, which talk about the children's work of the poet Ali Bobodzhan.

Key words: *Ali Bobojan, collection, children's creativity, mountains, homeland, moonlit night, spring clouds.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холмуродов Истаммурод Бегмуродович, магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 988899598

Рохбари илмӣ: н.и.ф., профессор Саидов С.

Сведение об авторе: Холмуродов Истаммурод Бегмуродович, магистрант второго курса факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 988899598

Научный руководитель: к.ф.н., профессор Саидов С.

About the author: Kholmurodov Istammurod Begmurodovich, second-year master's student at the Faculty of Tajik Philology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Phone: +992 988899598

Scientific supervisor: Ph.D., Professor Saidov S.

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИИ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Переводческая деятельность является одним из древнейших видов деятельности в истории человечества. Это деятельность возникло в результате сближения разных культур. Перевод на самом деле является одной из древнейших профессий в истории человечества.

Ни один культурный союз не может жить в своих границах и в отрыве от других культурных союзов, каждое общество должно устанавливать отношения с окружающими его обществами, по крайней мере, в политическом и коммерческом плане. На данном этапе - переводчики, которым поручено установить общение, выступают в качестве посредников и развивают понимание перевода в соответствии со своими языковыми навыками или владением языками.

Первые следы переводческой деятельности можно найти в притче о «Вавилонской башне» в Месопотамии, который считается символом зарождения языков и перевода [1, 45]. Месопотамия, известная как «Колыбель цивилизаций», Это мультикультурный центр, где в 2000-х годах до н.э. интенсивно говорили и торговали на разных языках. Тот факт, что торговля осуществляется в такой мультикультурной среде, естественным образом приводит к разным акцентам на переводческой деятельности. Ясно также, что эта деятельность не ограничилась коммерческой коммуникацией и приобрела культурное измерение: «В Вавилоне были также двуязычные словари на шумерском и аккадском языках». Самыми ранними известными переводами являются глиняные таблички 4500-летней давности на шумерском и аккадском языках, обнаруженные в Месопотамии. Эти таблички представляют собой как «списки слов» религиозного содержания, так и официальные и научные тексты. Хотя языки различны по структуре, они показывают, что переводческая деятельность выполняла в Месопотамии не только коммерческую функцию, но и использовалась для обеспечения культурного единства. Переводческая деятельность, которую отчетливо прослеживается в Месопотамии, продолжала играть все более важную роль в каждый исторический период, где общение с «другим» обязательно.

В 3000г. до н.э. начался интенсивная переводческой деятельностью в Древнем Египте. Переводчики, которых называли «драгоманами», водили караваны в качестве караванных вождей или работали экспертами в деловых переговорах. Переводчики часто были посредниками между народом и царем. Согласно Каутцу, археологические исследования и исторические исследования доказывают, что устная и письменная переводческая деятельность велась на протяжении веков. Например, своего рода словарь на шумеро-аккадских языках использовался в качестве вспомогательного инструмента переводчиками в древнем Вавилоне около 4000 лет назад [2, 39].

Социально-экономическая структура общества определяет как функцию переводческой деятельности в этом обществе, так и господствующее понимание перевода. Древний Египет - хороший тому пример. В обществе королей, людей и варваров целью перевода может быть только попытка отразить и защитить авторитет правящего класса или короля. Конечно, в этой социальной структуре, состоящей из короля, человека и варваров, говорящих на разных языках, без перевода невозможно было передать царские приказы варварам. Переводчики, которые передавали варварам приказы Царя, обретали респектабельную идентичность.

Несмотря на свое развитие в административной и правовой областях, Рим отставала от Древней Греции, особенно в литературной и интеллектуальной областях. Поскольку в Риме не было собственной литературы, римская литература развивалась под влиянием греческой литературы. Римская литература по существу является переводной литературой. Может показаться неожиданным, что такая большая империя подражает другой культуре и языку. Однако тогда развитой латыни еще не было, а в Империи отсутствовали литературные традиции. Цель была превзойти автора исходного текста, добавить в его язык новые вещи. Римская культура хотела догнать и превзойти греческую культуру, хотели через перевод перенести греческую цивилизацию в Рим. В этом переводе ставилась цель передать лучше, чем исходный текст, специфику культуры романа. Благодаря переводу римлянами многих документов и произведений, принадлежавших древним грекам, эти документы и произведения сохранились до наших дней.

Многие писатели того периода, такие как Теренций, Цицерон, Гораций, Вергилий, Квинтилиан, видели, что переводческая деятельность положительно сказывается на их творчестве, и стремились повысить свой интерес к переводу, причем их больше интересовала риторика. Наиболее активное движение за переводы в Риме началось, когда рабу по имени Ливий Андроник было поручено официальным органом перевести «Одиссею» известного поэта Гомера с греческого на латынь.

Другими важными переводчиками и ораторами того периода являются Цицерон и Гораций. Это значение проистекает из признания Цицерона и Горация первыми теоретиками в истории; потому что впервые в переводе они представили свое понимание перевода «слово в слово» и «смысл». Период, в котором жил Цицерон, является переходным периодом от устного периода к письменному.

Одним из учреждений, занимающих важное место в истории перевода, является Александрийская школа. Основанная Александром (323 г. до н.э.), эта школа объединила все культурное, интеллектуальное, научное и мифологическое наследие Востока и оставила свой след в своем периоде. Известно, что в этой библиотеке много книг по науке и философии, и количество книг постоянно увеличивается в течение определенного периода:

В соответствии с проводимой политикой оригиналы книг были переданы в библиотеку, а копии переданы владельцам книг. Тот факт, что оригиналы книг хранятся в библиотеке, а переводы делаются с оригиналов, а не с копий, и что для переводов используются опытные переводчики, свидетельствует о том, что к переводам, сделанным в библиотеке, относятся серьезно и, скорее всего, в переводе применяется определенная норма.

Объективные причины такие, как развитие исламского мира и его противостояние другим культурам с завоеваниями, стремление арабского мира внедрить религию ислама в различные части завоеванными ими частей мира и первое сосуществование арабского народа с людьми из разных культур, необходимость получения новой информации для управления этими обществами создало потребность в изучении уровня развития науки соседствующих культур, эту потребность решалось посредством перевода. В этом контексте основная цель создания института Бейтуль-Хикме было в том, что чтобы фундаментально извлечь выгоду из опыта предыдущих цивилизаций [3, 108-112].

В период правления Аббасидов в Багдаде между 8 и 10 веками интенсивно делались переводы на Бейтюль Хикме. Бесчисленные книги в области мышления, науки и литературы были переведены с греческого, хинди, персидского и иврита на арабский язык в этом месте, которое также обеспечивает высшее образование и означало Дом науки[4, 320]. Этот период также является периодом, когда были сделаны интенсивные переводы из древних цивилизаций (греческой, индийской, иранской...), обосновавшихся в Бейтюль-Хикме. Здесь в основном выполнялись переводы и научные и интеллектуальные исследования высокого уровня. Таким образом, это очень ценное знание было передано исламской цивилизации. Переводчики составляли большинство рабочего персонала.

Тот факт, что некоторые переводы не могли выполнять свою функцию, то есть не могли передавать информацию, вызвал изменения в понимании перевода в бейтюль хикме в этот период. Переосмысление таких переводов одновременно выявляет серьезность института перевода и показывает, что в тот период понималось, что «перевод - это не просто языковой перенос»:

Исследователи обычно делят переводчиков в Байт аль-Хикма на три периода. Первый из них; Он охватывает период от халифа Мансура до смерти Харуна Рашида (136-198). На данном этапе переводчики в основном переводили с персидского и хинди. Характерной чертой переводов, сделанных в первый период, было то, что они, как правило, выполнялись дословно. Поэтому в каждый последующий период эти переводы переводились заново, потому что их плохо понимали.

С Толедской школой, которая была основана в 12 веке по примеру Бейтюль-Хикме, переводческая деятельность стала концентрироваться на Пиренейском полуострове, и развитие начало смещаться с Востока на Запад. По оценкам, в школе Толедо насчитывается более 200 000 работ. Школа также является центром переводов, заложившим основы Ренессанса на Западе. С другой стороны, Толедская школа внесла большой вклад в распространение научных и философских знаний в Центральной Европе. «В средние века, в Толедо началось интенсивное переводческое движение, на европейские языки стали переводиться труды, переведенные на арабский язык из всех областей науки. Испания в эти даты; Она стала страной, где мусульманские, еврейские и христианские ученые собираются вместе для перевода. Благодаря

этой интенсивной переводческой деятельности, которая охватила все области науки и продолжалась до 1284 года, дверь науки открыта для западного мира». В Толедо преподавали греческий язык и начались переводы с греческого. Много раз обнаруживались различия между арабскими переводами и греческими текстами. Поскольку удалось найти не все греческие тексты, иногда к ним добавлялись арабские. Из этого следует, что школа Толедо - это учреждение, где в переводе проводятся сравнения, в результате чего на повестку дня выносятся переводческие проблемы и ищутся методы перевода [5, 8-12].

В результате можно сказать, что целью переводческой деятельности в школе Толедо было донесение информации до общественности, и, поскольку деятельность сыграла важную роль в начале движения Возрождения, можно сказать, что перевод выполняет свою функцию.

Эпоха Просвещения - один из важнейших поворотных моментов в истории. Одной из важнейших особенностей периода, который действует уже более века, является значение, придаваемое науке и образованию. Значение, придаваемое науке и народному образованию, также способствовало развитию переводческой деятельности в этот период. Исходные тексты переводятся на местные языки: Официальный язык, латынь, стал заменяться народными языками, и в этом смысле делаются переводы с латыни на местные языки, на которых говорят люди в литературе, юриспруденции, дипломатии, философии и все отрасли науки.

Переводчики, стали более свободными и начали работать самостоятельно: «Переводчик (в этот период) мог создать новый художественный текст на языке перевода, взяв на себя роль автора и вдохновляясь только источником.

В этот период из средневековья стали возникать самые разные подходы к переводу, исходные тексты утратили черты «неприкасаемости» и стали иметь изменчивые черты, подходящие для цели, иными словами, понимание перевода слова стали исчезать.

Литература:

1. VERMEER, Hans J. (1992), *Skizzen zu einer Geschichte der Translation*, Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt a. – M., – 45 p.
2. KAUTZ, Ulrich (2002), *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*, Iudicium Verlag. – München, – 39 p.
3. Юркина Ю.А. Дом Мудрости: от переводческого до научного центра // Вестник научной ассоциации студентов и аспирантов исторического факультета Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета. Серия: Stadia Historica Jenium. – 2009. – №1(5). – С.108-112.
4. BAKER, Mona (1998), “Arabic Translation”, *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. – London. – 320 p.
5. Махмудов О.В. Феномен Толедской школы и три этапа переводов // Евразийский союз 5. ученых. – 2017. – №12-1(45). – С.8-12.

Ключевые слова: *история, перевод, переводческая деятельность, деятельности, средние века, просвещение*

Аннотатсия

МАСЪАЛАИ ФАЪОЛИЯТИ ТАРЧУМОНӢ

Дар ин мақола дар асоси адабиёти илмӣ ва муаллифони маъруф кӯшиш ба харҷ дода шуд, ки раванди инкишофи фаъолияти тарҷумониро, ки дар аҳмияти ба тарҷума ва тарҷумон дар ин давра додашударо меомӯзад. Дар мақола ба масъалаҳои марбут ба дарки тарҷума дар ҳоле, ки тарҷума на танҳо итиқоли маводи забонӣ, балки интиқоли мазмуни муайяни маданӣ, идеологӣ ва сиёсӣ мебошад, равшанӣ андохта шудааст. Тарҷума мураккабтарин ва ҷолибтарин шакли ҳаёти инсон аст. Ин омезиши ҳамоҳангшудаи бисёрҷонибаи ҳадафҳо, мактабҳои адабӣ ва даврҳои гуногун аст. Ба шарофати тарҷума инкишофи ва паҳншавии ҷаҳонбинии ҷамъиятӣ ба амал омад. Мақола ба баррасии таърихи тарҷума ҳамчун як соҳаи мустақили илми тарҷумаи муосир бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: *таърих, тарҷума, фаъолияти тарҷумонӣ, асрҳои миёна, маориф.*

Annotation

TO THE QUESTION OF THE HISTORY OF TRANSLATION ACTIVITY

In the article, on the basis of scientific literature and authoritative authors, an attempt was made to consider the process of development of translation activities carried out in different periods of history, also studied the importance attached to translation and the translator in this period. The article deals with the historical aspects of translation as an activity its culture-forming function and the main problems that emerged at the early stages of the development of translation activity. The work also touches upon issues related to such a perception of translation, when translation is a transfer not only of linguistic material, but of a certain cultural, ideological or political content. Translation is the most complex, fascinating form of human life. This is a coordinated fusion of the versatility of goals various literary school and eras.

Keywords: *history, translation, translation activity, middle Ages, education.*

Маълумот дар бораи муалиф: Ширинҷонова Фарзона Изатуллоевна, магистранти соли дуюми факултети забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 987774639

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Валиев Н.У.

Сведение об авторе: Ширинджонова Фарзона Изатуллоевна, магистрантка второго курса факультета русского языка и литературы Таджикский Государственный Педагогический Университет имени Садриддина Айни. Телефон: +992 987774639

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Валиев Н.У.

About the author: Shirinjonova Farzona Izatulloevna, master student of the 2d year of the Russian language and literature Department of the TSPU named after S. Aini. Phone: +992 987774639

Scientific adviser: Ph.D., Associate Professor Valiev N.U.

ПЕРЕВОД ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИВАНА БУНИНА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В настоящее время центральное место в работе с художественными переводами занимает поэтический текст, которое в современном литературоведении является актуальным.

Следует сказать, что переводят с одного языка на другой язык стихотворения русских поэтов и писателей, повести и рассказы из художественных произведений, а также фантастические и научно-популярные произведения из различных видов произведений, политические статьи, экономические работы, статьи известных людей и выступления исторических людей, журнальные статьи, разговоры людей, которые беседовали на других языках и поэты приходят к помощи людей и используют различные виды перевода.

В поэтических произведениях, особенно в поэмах поэтов серебряного века, которые были переведены в начале XX века таджикскими переводчиками в характере анализа их политического характера и показывают различные вопросы русской действительности, в особенности такие проблемы как истории русского народа, нравственные вопросы, а также показаны вопросы человеческого характера.

Шукуров М. писал: «Литература русского народа, который показывает высокие проблемы, как характеры людей, до настоящего времени для таджикских переводчиков являются трудным для перевода» [2, 58].

Надо отметить, что роман это литературная форма, которая в развитии литературы и в таджикских понятиях было непонятным по форме с различными характерами и вопросами с функциональной содержанием, которая обладает по качеству с поэтической формы определенного содержания, для переводчика чрезмерного решения поэтического характера.

Поэтому, эти мнения по поводу некоторые переводы произведений поэтов серебряного века на таджикский язык имеются некоторые различия в многочисленных переводах различные методы характера перевода произведений русского поэта на таджикский язык, где допускали, как прозаическую, так и поэтическую форму при помощи воплощения авторского воплощения.

Основные сюжетные воплощения русского романа является различные вопросы нравственного и дидактического, а также сатирического и социального вопросов, которые встречаются в различных поэмах великого русского поэта XX века Ивана Бунина. Популярность стихов Бунина в Таджикистане достигает пика к концу 1960-х гг, когда за некоторое время появляются ряд их поэтических произведений и интерпретаций.

Одним из переводчиков был таджикский поэт Э. Мулокандов, который выступил в 1969 г. В Душанбе книгу под названием «Вера в людей», где иллюстрируются русская социальная жизнь.

Яковлев Н.П. писал: «В своих произведениях великий русский писатель Ивана Бунина показал различные темы русской жизни и развивал нравственные темы и сюжетов из реальной действительности и сатирически развивал в своих произведениях» [5, 77].

Основная работа русского поэта и писателя показывает в предисловии, которые использовали таджикские поэты в своих произведениях, «Особенности в Таджикистане, но в таджикской классической литературе можно применить произведения, относящихся к Востоку, которые писали восточные поэты приемлемым приемом в показателе проблемы нравственных жизни» [1, 5].

Таджикский переводчик Э. Муллокандов показывает проблемы нравственную жизнь стихотворений с самого начала, где развивает воспитательные вопросы в каждом из них. Показательно в этом отношении название нравственных произведений великого русского поэта XX века. Перевод поэтов серебряного века произведений на таджикский язык для таджикского переводчика, который был автором многочисленных произведений по таджикской литературе.

Таджикский переводчик стихов русского поэта очень много показал фразеологизмы, которые таджикский переводчик в название некоторых стихотворениях русского поэта использует другое, что не соответствует оригиналу произведений русского поэта.

В своих произведениях таджикский переводчик исследует различные языковедческие и лирику устного народного творчества русского поэта.

Бытовые картины, колоритность пейзажа, а главное воспроизведение характеров произведений свидетельствует о большой любви к этому русскому поэту.

Бунин И. А. в письме к С. Иванову, приводит цитату, взятую у Наполеона: «Великие

имена возникают на Востоке». Перефразирую высказывание Наполеона, можно сказать, что на Востоке появляются не только великие имена, но и совершаются значительные события. Именно здесь поэт находит те условия и характеры, которые помогают ему раскрыть замысел и идею произведения. Персия, Кавказ неизменно волновали творческое воображение поэта. С большой симпатией русский поэт воспел горцев, их борьбу за освобождение. Уважение к другим народам вообще присуще русской литературе с ее гуманизмом и интернационализмом.

Вольнолюбивая проза Пушкина, в частности такие стихи, как «Белая ночь», «Благодарю тебя», «Будь, пожалуйста, послабее», «Была судьба», «В сиреневых сумерках», «Вальс прощания» были близки и понятны таджикскому читателю. И не случайно они в первую очередь были переведены на таджикский язык.

Необычайный интерес вызвала и сама личность русского поэта. Таджикские переводчики Э. Муллокандов, А. Умари, А. Мухтар, Шукрулло создали произведения о русском поэте. Так, А. Мухтар в журнале «Садои Шарк» (1961, №5) опубликовал стихотворение «Шоири рус», посвященное русскому поэту.

Таджикские поэты видят в русском поэте пламенного проповедника свободы человеческой личности, революционного борца. Особенно же им импонируют симпатии Н. Гумилева к угнетенным народам.

Таджикский переводчик использовал другие слова для художественного перевода русского поэта. Можно привести несколько примеров из перевода, где таджикский переводчик использовал одно и то же слово для разных произведений.

Анализ перевода русского поэта показывает, что таджикские переводчики использовали проблемы в нравственных вопросах романах этого писателя и поэта.

В настоящее время исследование художественных произведений русского поэта с позиции современной жизни для каждого исследователя является актуальным, поэтому таджикскому переводчику Э. Муллокандов для перевода стихов русского поэта предоставляют более широкий кругозор. Переводы произведений русских поэтов, надо обратить особое внимание на характер названий художественных произведений.

Здесь оригинал воссоздан с подлинным художественным вкусом и мастерством. Переводчик правильно истолковывает образы стихотворения, язык отличается лаконизмом и богатством красок, а главное, ему удается сохранить гневную интонацию подлинника.

Таджикский переводчик скрупулезно работает над каждым словом. Так, он отказывается от слова «счастье», считая, что оно придает образу иное освещение. Определив главное в характере героя – корыстолюбие, карьеризм, презрение ко всему русскому, переводчик акцентирует эти качества. Для большей выразительности он использует определение «беватан» - «безродный», слово, которого использует в подлиннике, но оно логически обусловлено ранее сказанным о герое басни, и потому удивительно верно, в духе оригинала, определяет героя. Остается лишь признать, что «беватан» - счастливая находка переводчика. Так, уловив главное, переводчик сумел предельно приблизиться к подлиннику. А такие находки, как «беватан», «хаёти нав», «рафтан», делают повествование субъективно-лирическим, придают ему ту эмоциональность, которая является характерней чертой лирики.

Художественный перевод из произведений в переводе Э. Муллокандова, на первый взгляд ни в чем не отстает от оригинала. Тем не менее он не передает смысловой глубины и эмоциональной окрашенности подлинника.

Сейчас таджикские переводчики показывают широкие темы нравственного характера в своих переводах, где развивали бытовые темы современной действительности. При анализе переводов таджикских переводчиков мы исследовали развитие моральные формы нравственных произведений русского поэта. Поэтому, надо обратить, на проблемы нравственных стихов русского поэта, где автор обращает большое внимание на воспитание людей и показывает моральную проблему творчества Пушкина.

Поэтому таджикский переводчик и поэт Х. Юсуфи, который развивает моральные вопросы большой нравственный характер и изменяет в своем художественном переводе слова.

Таджикский литературовед М. Шукуров писал: «Некоторые темы, которые встречаются в произведениях русских поэтов, имеют нравственный характер в стихах, которые встречаются в произведениях таджикских поэтов и писателей классической литературы» [4, 104].

И. Бунин оказывал и продолжает оказывать воздействие на таджикскую литературу в целом, на совершенствование и обогащение художественного мастерства и ее отдельных представителей. Его влияние заметно в поэзии таджикских поэтов.

Поэтому, проблемы, которые показаны в произведениях русского поэта имеют

дидактических характер и в переводах на таджикский язык развивается успешно со стороны таджикских поэтов. Надо подчеркнуть и моральную сторону этого вопроса, где мы показали в этой научной работе.

Литература:

1. Толстой Л.Н. Бахти сафед. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 68 с.
2. Шодикулов Х.Р. Рождественский и его стихи // Памир. – 2002. - №3. – С.56-59.
3. Мирнов А.Н. Особенности творчества Р.И.Рождественского. – М: Наука, 2021. – 276 с.
4. Шукуров М. Обновление. – М: Наука, 1998. – 276 с.
5. Яковлев Н.П. Характеристика творчества русского поэта Рождественского Р.И.. – М: Наука, 2002. – 254 с.

Ключевые слова: *перевод, художественный, оригинал, содержание, текст, творчество, Бунин, писатель, поэт, издание, таджикский язык, центральный, поэтический.*

Аннотатсия

ТАРЧУМАИ БАДЕИИ АСАРҲОИ ИВАН БУНИН БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар ин мақола муаллиф мушкилоти интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми тарҷумаи асари бадеӣ таҳлил кардааст. Муаллифи мақола дар асоси микдори зиёди мавод мушкилоти интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми тарҷумаи асари бадеӣ нишон додааст. Проблемаи тарҷумаи матни бадеӣ дар адабиёти муосир ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Яке аз проблемаҳои муҳими ин мақола дар он аст, ки муаллиф асарҳои шоир ва нависандаи бузург рус Иван Бунинро таҳлил намуда, дар он баъзе хатогиҳои тарҷумаи бадеии осори ин нависандаи бузург таҳлил карда мешавад. Ин асарҳо, дostonҳо ва шеърҳои хикояҳои вай мебошад. Тарҷумонҳои шоири рус ин Ҳабиб Юсуфӣ мебошад, ки вай шеърҳои дostonҳои вайро ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст.

Калидвожаҳо: *тарҷума, бадеӣ, асли, мундариҷа, матн, эҷодкорӣ, осори Бунин, нависанда, забони тоҷикӣ, марказӣ, шоирона.*

Annotation

THE PROBLEM OF TRANSFERING THE CONTENT OF THE ORIGINAL TEXT WHEN TRANSLATING AN ARTISTIC WORK

This article, the author analyzes the problems of conveying the content of the original text when translating a work of fiction. The author of the article, on the basis of a large amount of material, shows the problems of transferring the content of the original text when translating a work of art. The problem of translating literary text occupies a special place in modern literature. One of the important problems of this article is that the author analyzes the works of the great Russian poet and writer Ivan Bunin, and some errors in the artistic translation of the works of this great writer are analyzed. These are his works, stories and poems. The translator of the Russian poet is Habib Yusufi, who translated his poems and stories in to Tajik language.

Keywords: *translation, artistic, original, content, text, creativity, works of the writer Bunin, Tajik language, central, poetic.*

Сведение об авторе: Муминова Махина Хайдаровна, магистрантка второго курса факультета русского языка и литературы Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддин Айни. Телефон: +992 888686873

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Валиев Н.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муминова Махина Хайдаровна, магистранти соли дуюми факултети забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 888686873

Роҳбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Валиев Н.

About the author: Muminova Mahina Khaydarovna, master student of the 1st year of the Russian Language and literature Department of the Tajik State Pedagogical University named Sadrididdin Ayni. Phone: +992 888686873

Scientific supervisor: Ph.D., Associate Professor Valiev N.

*Назирова Гулоба Кобилджоновна,
магистрантка второго курса факультета русского языка и литература*

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИСХОДНОГО ТЕКСТА И ТЕКСТА ПЕРЕВОДА КАК СПОСОБ ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Сопоставительный анализ является наилучшим (и наиболее сложным в освоении) средством для литературоведческого исследования.

Сопоставительный анализ – это анализ формы и содержания текста перевода в сопоставлении с формой и содержанием оригинала. Анализ заключается в выявлении и осмыслении переводческих приёмов, таких как приём лексических добавлений, приём опущения, а также транскрибирований, транслитераций и других преобразований, выполненных переводчиком в процессе перевода.

Известный специалист в области перевода и переводоведения В.Н. Комиссаров писал: «Перевод – это вид языкового посредничества, при котором на ПЯ создается текст, коммуникативно-равноценный оригиналу. Коммуникативная равноценность проявляется в его отождествлении рецепторами перевода с оригиналом в функциональном, содержательном и структурном отношении» [2, с.75].

Пре переводе художественного текста важно исходить из следующих стратегических принципов перевода:

1. Понимание оригинала всегда предшествует его переводу (не понимаю – не перевожу).
2. Выделение более и менее важных элементов смысла.
3. Значение целого важнее значения отдельных частей (можно пожертвовать отдельными деталями ради правильной передачи целого).
4. Перевод должен полностью соответствовать нормам того языка, на который переводят [6, с.4.]

Приёмы перевода (перемещения, добавления, опущения), которые мы ниже будем рассматривать при сопоставлении оригинала с переводом – это результат опыта и многолетних научных исследований профессиональных переводчиков. При помощи различных приёмов перевода можно: в затруднительных положениях при переводе рассмотреть возможные варианты перевода и выбрать подходящий вариант, проверить правильность своего переводческого решения.

В данной статье предпринимается попытка проанализировать употребление приемов добавления и опущения на примере сравнения оригинала и перевода романа М.Ю.Лермонтова «Герой нашего времени» на таджикский язык. Роман получил широкую известность во всем мире. Перевод данного романа на таджикский язык осуществил Вадуд Махмуд, его мы и выбрали для нашего научного исследования.

В тексте анализируются конкретные примеры, выявленные путем сопоставления текстов романа, и предпринимаются попытки объяснить особенности употребления переводческих трансформаций.

Роман «Герой нашего времени» - это роман с известной в русской литературе темой «лишнего человека». Идейным и сюжетным центром служит не внешняя биография (жизнь и приключения), а личность человека, его душевная и умственная жизнь, взятая изнутри как процесс. В образе Григория Печорина Лермонтов хотел показать мысли и чувства своего поколения, собрав в нём характеристики молодых людей той эпохи – в этом смысл названия книги.

Объектом нашего исследования стали переводческие трансформации при переводе романа «Герой нашего времени». Роман изобилует переводческими трансформациями, а именно транскрипциями и транслитерациями.

В данном романе транскрипция используется для перевода имен собственных или географических названий.

Известно, что транскрипция – это звуковое воспроизведение слова. Так в романе данному способу перевода подверглись следующие слова и выражения.

Оригинал: «-Если бы у меня был табун в тысячу кобыл, - сказал Азамат, - то отдал бы тебе его весь за твоего Карагёза» [3. с. 17].

Перевод: «-Агар ман дар гала хазор асп медоштам, - гуфт Азамат, - дар бадали ин Қорақўзи ту ҳамаашро медодам» [4. с. 18].

Из данного примера мы видим, что для перевода имени собственного используется

транскрипция.

«Вот, наконец, мы взобрались на Гуд-гору...» [3. с. 29].- «Инак, оқибат мо ба болои Гуд-кӯҳ баромадем...» [4. с.32]. В данном примере мы видим, что транслитерации подвергается название горы «Гуд-гора».

В свою очередь прием опущения позволяет переводчику отбирать избыточную информацию в тексте. Важно отметить, что иногда это приводит к искажению смысла оригинального текста. Например:

Оригинал: *«Вы уже видите гнездо злого духа между неприступными утесами, - не тут-то было: название Чертовой долины происходит от слова «черта», а не «черт»...»* [3. с.30].

Перевод: «Шумо ҳозир хонаи чинро дар миёни кӯҳҳои касногузар хоҳед дид. Номии води Чертовой на аз калимаи шайтон, балки аз калимаи ҳудуд гирифта шудааст...» [4. с.34]. – *«Сейчас вы можете увидеть дом злого духа между неприступными утесами»* (досл. перевод – наши Н.Г.).

Перевод данного отрывка нельзя считать адекватным, так как в оригинале у М.Ю.Лермонтов действие происходит в настоящем времени - *«уже видите»*, а в тексте перевода у Вадуда Махмуда он превратился в *«можете увидеть»* («хоҳед дид»). Глагол «хоҳед дид» стоит в будущем времени и не может буквально передать смысл глагола *«уже видите»*.

Тем не менее, несмотря на некоторые отклонения, в переводе есть и немало удачно переданных моментов. Итак, проанализируем отрывок, в котором при переводе нарушена композиция текста оригинала, то есть одно сложное предложение разделено на два простых. Далее для придания речи большей эмоциональности деепричастие «увидев» продублировано глаголом «увидел». Невзирая на это, приведенный ниже отрывок и со смысловой, и с образной точек зрения переведен верно, а также точно передано общее настроение текста. Нижеприведенный пример характерен для манеры и уровня перевода Вадуда Махмуда. С одной стороны, ему присуща суверенность при выборе средств выражения, с другой же – уважение к оригиналу, желание без ущерба передать все богатство содержания и формы:

«Грушницкий, увидев меня издали, подошел ко мне: какой-то смешной восторг блистал в его глазах [3, с. 96]. / «Грушницкий маро аз дур дид ва ба ман наздик шуд. Дар чашмонаш як навъ хурсандии хандаоваре чилва менамуд [4, с.109].

Как мы видим, конечной целью переводческой манеры Вадуда Махмуда тоже является точность, но это не рабская точность, не буквализм. Она вбирает самые существенные детали и передает их с максимальным приближением, опуская в случае необходимости второстепенные детали, или заменяя их, или даже добавляя другие. В результате перед нами возникает целое, наилучшим образом передающее смысл и дух оригинала, то есть куда более точное, чем «точный» дословный перевод.

Таким образом, мы приходим к окончательному выводу, что Вадуд Махмуд выполняя вольный перевод романа «Герой нашего времени», сумел сохранить эстетическую сторону оригинала. Конечно, никто в наши дни сознательно и бескомпромиссно не исповедует принципы буквальной, пословной передачи переводимого текста. Все мы уверяем, что художественный перевод – искусство, дело творческое.

Значение творчества М.Ю.Лермонтова, в особенности его роман «Герой нашего времени», для развития таджикской культуры огромна. Она не только обогащала таджикскую литературу, но и сыграла роль в развитии оригинального творчества самих переводчиков – известных литераторов Таджикистана.

Литература:

1. Гачечеладзе, Г.Р. Художественный перевод и литературные связи. – М.: Советский писатель, 1980. - 255 с.
2. Комиссаров, В.Н. Теория перевода: Лингвистические взаимосвязи. – М.: Наука, 1982. - С.75.
3. Лермонтов, М.Ю. Герой нашего времени. Княгиня Лиговская. – М.: Дрофа, 2009. - 253 с.
4. Лермонтов, М.Ю. Қаҳрамони даврони мо. – Душанбе: Маориф, 1977. - 180 с.
5. Мастерство перевода. – Москва: Советский писатель, 1975. - 501 с.
6. Переводческие трансформации и приёмы перевода. - Нижний Новгород, 2015. - 30 с.
7. Школьный русско-таджикский фразеологический словарь. – Д.: Маориф, 1984. - 126 с.

Ключевые слова: *перевод, оригинал, переводческие трансформации, сопоставительный анализ, прием, вольный перевод.*

Аннотатсия

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ МАТНИ АСЛ ВА МАТНИ ТАРҶУМА ҲАМЧУН УСУЛИ
ТАДҚИҚОТИ АДАБИЁТШИНОСӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш ба харҷ овардааст, ки дар натиҷаи муқоисаи асл ва тарҷумаи романи «Қаҳрамони даврони мо»-и М.Ю.Лермонтов ба забони тоҷикӣ мисол оварда, истифодаи усулҳои партофтан ва илова намуданро таҳлил намояд. Роман дар тамоми ҷаҳон шухрати васеъ пайдо кард. Тарҷумаи ин романро ба забони тоҷикӣ Вадуд Маҳмуд анҷом додааст ва мо ӯро барои таҳқиқоти илмӣ худ интихоб кардем. Дар мақола мисолҳои мушаххасе, ки бо муқоисаи матнҳои роман муайян карда шудаанд, таҳлил намуда шуда, кӯшиш карда мешавад, ки хусусиятҳои истифодабарии дигаргунсозӣҳои тарҷумавӣ шарҳ дода шаванд.

Калидвожаҳо: тарҷума, нусхаи асл, дигаргунсозӣҳои тарҷумавӣ, таҳлили муқоисавӣ, усул, тарҷумаи озод.

Annotation

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE SOURCE TEXT AND THE TEXT OF TRANSLATION AS
A METHOD OF LITERARY STUDY

This article attempts to analyze the use of addition and deletion techniques by comparing the original and the translation of M.Yu. Lermontov's novel «A Hero of Our Time» into the Tajik language as an example. The novel received wide acclaim all over the world. The translation of this novel into the Tajik language was carried out by Vadud Mahmud, and we chose him for our scientific research. The text analyzes specific examples identified by comparing the texts of the novel, and attempts are made to explain the peculiarities of the use of translation transformations.

Keywords: translation, original, translation transformations, comparative analysis, technique, free translation.

Сведения об автора: Назирова Гулоба Кобилджоновна, магистрантка второго курса факультета русского языка и литературы, ТГПУ им. С. Айни, район И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел: +992 988-55-41-41

Маълумот дар бораи муаллиф: Назирова Гулоба Қобилҷоновна, магистранти соли дуюми факултети забон ва адабиёти руси ДДОТ ба номи С. Айни, нишонӣ н. И. Сомонӣ, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: +992 988-55-41-41

About the author: Nazirova Guloba Kobiljonovna, 2 nd year Master of the Faculty of Russian Language and Literature, of the TSPU named after S. Aini, district I. Somoni, avenue Rudaki 121. Tel: +992 988-55-41-41

МАЗМУН ВА МУНДАРИЦАИ ҒАЗАЛИЁТИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Убайди Зоконӣ шоири нуктасанҷ, мумтоз ва нозукбаёни адабиёти тоҷику форс ба шумор меравад. Ин шахсияти барҷаста ва нотакрори адабӣ бо дониши хуб, диди зираконаи ба худ хос ва мероси адабии бойю рангин ба майдони адабиёт ворид гардида, маҷрои умумии адабиётро бо осори пурғановати хеш тай намудааст. Осори адиб Убайди Зоконӣ гуногуннавъ ва гуногунмавзӯ мебошад ва агар ба осори шоир ва истеъдоди фитрии ӯ таваҷҷуҳи амиқ намоем, пас ягон шоир дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ба эшон баробар шуда наметавонад. Осори шоир ба дарёе шабоҳат дорад, ки ҳар ғаввос дар баробари ба он ғӯта задан, дурдонаи мақсуд ба даст меорад.

Убайди Зоконӣ адибест, ки ҳам дар назм ва ҳам дар наср асарҳои арзишманд ва пурмухтаво эҷод намудааст. Дар девони ӯ жанрҳои хурди лирикӣ: ғазал, китъа, рубой, қасида, тарҷеъбанд, таркиббанд ва маснавиҳои ҳаҷман хурд дида мешавад. Нисбат ба дигар жанрҳои адабӣ дар эҷодиёти адиб ғазал мавқеи хоссаро ишғол менамояд. Ғазалиёти Убайди Зоконӣ аз мавзӯҳои ишқ, тавсифи зебоиҳои он, ҳаётдӯстӣ, аҳду паймон, масъалаҳои иҷтимоӣ, мазаммати шайхони риёкор ва инчунин шикоят аз факру тангдастӣ иборат мебошад. Шоир дарду алам ва вазъияти зиндагии хешро тавассути ғазалҳои ифшо намудааст [5, 204-205].

Ғазал калимаи арабист ва маънои дӯст доштан, ишқ варзидан ва бартарии занро дорад. Як навъ шеърҳои лирикист, ки аз 5 то 25 байтро дар бар мегирад ва қофиябандии ва, аб, ав, аг...ро дорад. Ғазал хеле жанри қадима ва паҳнгардидаи адабиёти тоҷику форс ба шумор меравад. Аз ҷиҳати вазн ғазал маҳдудият надорад ва эҷоди ғазал дар сатҳи олӣ ба истеъдоди шоирон вобаста аст. Яъне, ҷиғунагии вазни ҳар як ғазалро мавзӯ, мазмун ва матлаби ғоявии шоир муайян менамояд [6, с.52-53]. Ғазал яке аз шаклҳои машҳури шеърҳои лирикии тоҷикӣ ба шумор меравад. Дар ғазали классикон бештар ҳиссиёти ишқӣ тасвир ёфтааст. Байти аввали ғазал, матлаъ (аз калимаи «тулуъ» сар задан) ҳамқофия омада, мисраи тоқ озод ва мисраи ҷуфт бо матлаъ ҳамқофия меояд. Байти охири ғазал мактаъ (аз калимаи «катъ» бурида шудан, ба итмом расидан) гирифта шуда, аксар бо таҳаллуси шоир ба анҷом мерасад [9, 290]. Ғазалҳои Убайди Зоконӣ дорои мазмуни баланди иҷтимоӣ буда, инъикоскунандаи садоқат, муҳаббати пок, ҳаётдӯстӣ ва ақидаҳои ҷиддизамонӣ мебошанд. Дар яке аз ғазалҳои шоир Убайди Зоконӣ, нобаробарии аҳли ҷомеа, зулму тааддӣи истисмогарон ва дигар масъалаҳои иҷтимоиро инъикос намудааст, чунончи:

Ҳосил зи зиндагонии мо ҷуз вабол нест, В- аз рӯзгор баҳра ба ғайр аз малол нест. Хуш хотире, ки мансабу ҷоҳ орзу накард, Хуррам диле, ки дар талаби мулкӣ мол нест. Аз хони мумсикон маталаб тӯшаи ҳаёт, К-он лӯқма пеши аҳли тариқат ҳалол нест [7, 126].

Аз ин ғазали шоир пай бурдан мумкин аст, ки вай зиндагии қашшоқонае доштааст, вале бо вучуди зиндагии нохуб, қашшоқию тангдастӣ, ба қасе умед набаствааст ва аз қасе дасти ёрӣ талаб накардааст ва бо шикастанафсӣ, бетамай ва қаноатпешагӣ рӯзгори хешро пеш бурдааст. Таваҷҷуҳи намоед ба ғазали дигари шоир: На бар ҳар хону ҳокон мебарам рашк, На бар ҳар миру султон мебарам рашк. Надорам чашм бар ганҷуру дастур, На бар ганҷи фаровон мебарам рашк. Намеандешам аз дӯзах ба як ҷав, На бар Фирдавсу ризвон мебарам рашк [3, 163-164].

Бубинед, ки шоир нотарсона фикру ақидаи хешро дар ғазалҳои баён намудааст ва қайд мекунад, ки ҳасрати ба даст овардани молу мулкӣ дунёро надорад. Байти сеюм, инъикоскунандаи андешаи риндона аст ва таъкид менамояд, ки аз оташу азоби ҷонҳои Дӯзах тарсу ҳаросе надорад ва гузашта аз ин, ба Биҳишту боғи Фирдавс низ рашқу ҳасад намебарад. Ба ғайр аз мавзӯҳои дар боло зикргардида, дар девонаш шоир ғазалҳои ишқӣ низ хеле зиёданд. Шоир бо қамолҳои меҳру садоқат, самимият ва муҳаббат маъшуқаи хешро ситоиш намуда, дар васфи зебоиҳои ёраш аз санъатҳои гуногуни бадеӣ бамаврид истифода намуда, ӯро ба хуршеду шаҳриёру шоҳ ва хешро ба бенаво монанд намудааст. Дар ин маврид, шоир аз санъати тазоду муқобила, тавсиф, сифатчинӣ ва ташбеҳ истифода бурдааст.

Афтода бозам дар сар ҳавое, Дил боз дорад майле ба ҷое. Ў шаҳриёре, ман хоксоре, Ў подшоҳе ман бенавое. Абрӯкамоне, нозукмиёне, Номеҳрубоне, шанге дағое [7, 160].

Аз ғазалиёти Убайд маълум мешавад, ки мардум аз неъматҳои моддӣ маҳрум буданд ва ин омил аҳли илму адабро маҷбур месозад, ки зиндагии хешро бо меҳнати ҷисмонӣ ва ё тавассути

махсули ақлӣ, яъне мадҳу ситоиши синфи ҳоким пеш баранд. Ин ҳама муносибати манфӣ боиси он гардид, ки шоир ба нуқсонҳои ҳокимони давр аз дидгоҳи халқ баҳо диҳад ва ин ҳама ихтилофоти замони ба ҷаҳонбинӣ ва ақидаи иҷтимоии ӯ таъсир мекунад.

Адабиёт:

1. Бобоев Юрий.. Назарияи адабиёт. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. Қисми 1. Душанбе, Маориф, 1992.- 378 с.
2. Гаффорзода Ш.Х. Вазъи сиёсӣ-иҷтимоӣ ва муҳити адабӣ-фарҳангӣ дар замони зиндагии Убайди Зоконӣ / Ш.Х. Гаффорзода.- Душанбе: Нӯшбод, 2021.- 262 с.
3. Зоконӣ, Убайд. Куллии мунтахаб / Убайди Зоконӣ: тартибдиҳанда ва муҳайёкунандаи ҷоп Х. Мирзозода.- Душанбе, 1963. - 241 с.
4. Зоконӣ, Убайд. Мунтахаби осор / Носири Бухорӣ. Мунтахаби ашъор: бо тасхеҳи ва муқаддимаи Музаффар Холов, Шариф Исрофилниё -Душанбе, Адиб, 2016.- 480 с.
5. Зоконӣ, Убайд. Мунтахаби осор / Убайди Зоконӣ: мураттиб: Музаффар Холов, - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. - 271 с.
6. Зоконӣ, Убайд. Осор / Убайди Зоконӣ: бо тасхеҳ ва муқаддимаи Ҷобулқо Додалишоев. Академияи улуми Ҷумҳурии Шуравии Тоҷикистон. Институти шарқшиносӣ: Душанбе: Дониш, 1991.- 212 с.
7. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои 13-15) / Холиқ Мирзозода.- Китоби 2. - Душанбе: Маориф, 1977. - 399 с.
8. Мусулмонкулов, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ / Р. Мусулмонкулов, - Душанбе, Маориф, 1987.- 85 с.
9. Сафо З. Баррасии осори манзум ва мансури Убайди Зоконӣ латифапардоз ва танзавари бузурги Эрон: гирдоварӣ ба кӯшиши Бехрӯзи Соҳибхитӣ ва Ҳамид Боқизода.- Техрон: Ашкон, 1375.

Калидвожаҳо: *газал, Убайди Зоконӣ, шоир, адиб, мазмун, муҳтаво, мисра, андеша, тасвир, васф.*

Аннотация

СОДЕРЖАНИЕ ГАЗЕЛИ УБАЙДА ЗАКАНИ

В данной статье исследуется один из важных вопросов творчество Убайда Зокани в честности содержание газелей поэта. Исследование показало, что Убайд Зокани как и все классические поэты, в своих газелях изображал самые важные темы своего времени, включая заветы и соглашения, любовь и романтику, социальные вопросы, выговор лицемерным шейхам, наставления и т.д. Важной и отличительной чертой поэзии писателя является то, что она по прежнему может быть использовано с его хорошей сущностью и не утратил своего литературного значения, что свидетельствует о высоком ораторском мастерстве поэта. В ходе обзора и исследования газелей поэта Убайда Закани мы смогли узнать о социальном положении того времени, бедности и нищете и других важных вопросах.

Ключевые слова: *газель, Убайд Зокани, содержание, тема, поэт, строфа, мысль, изображение.*

Annotation

CONTENT OF UBAID ZAKANI'S GHAZAL

In this article, one of the important issues of Ubaid Zakani's works, especially the content of poet's ghazals, is investigated. Research and studies have shown that Ubaid Zakani like all classical poets, in his ghazals, depicted his important topics, among them are covenants love and romance, social issues, reprimanding hypocritical sheikhs, advise, and so on. An important and distinctive feature of the writer's poetry is that it can still be used with its good essence and has not lost its literary value, which indicates the poet's high speaking skills. During the review and research of the poet Ubaid Zakani's ghazals, we were able to learn about the social situation of the time, poverty and poverty and after important issues.

Keywords: *ghazals, Ubaid Zakani, content, theme, poet, stanza, thought, image, writer*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Сайёра Алаёровна, магистранти соли аввали факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: + 992 918844834.

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои филология, дотсент Шоев Абдуҳамид

Сведения об авторе: Бобоева Сайёра, магистрантка первого курса факультета таджикской филологии Государственный педагогический университет Таджикистана имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 918844834.

Научный руководитель: кандидат филологических наук, доцент Шоев Абдуҳамид

About the author: Boboeva Saiyora, a first- year master student of the Faculty of Tajik Philology, State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Aini. Phone: +992 918844834.

Scientific adviser: candidate of philological sciences, docent Shoev Abduhamid

**БОРИС МАРШАК ВА ОМУЌИШИ САНЪАТИ СУҒД
(дар асоси бозёфтҳои Панҷакати Қадим)**

Болооби Зарафшон бо бозёфтҳои нодири худ шинохта шудааст ва Панҷакати қадим тасаввурот дар бораи ин минтақаро боз ҳам комилтар намуда, аҳамияти умумичаҳонӣ бахшид ва дар илми археология саҳифаи нотамоми санъати суғдиёно пурра кард. Панҷакати Қадим ягона маркази Суғди Қадим мебошад, ки аз рӯйи бозёфтҳои он метавон сохт, тарҳ, ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданияи шаҳрҳои ибтидоӣ асрҳои миёнаи Осиёи Марказиро муайян кард. Қадамҳои нахустин дар омӯзиши санъати Панҷакати Қадим ҳанӯз асри XX оғоз гардида буд ва натиҷаҳои аввалин он дар маҷмӯаи “Живопись древнего Пенджикента” гирд оварда шуданд. Дар ин маҷмӯа олимони шинохта Якубовский А.Ю. аҳамияти умумитаърихӣ тасвирҳо, Дяконов М.М. хусусиятҳои услубии онҳо ва А.М. Беленитский мазмуну мундариҷаи ин ниғораҳоро таъвил додаанд [2, 7-25-83]. Борис Маршак, ки аз ибтидоӣ кӯшишҳои археологӣ дар ин шаҳраки қадима иштирок дошт, умри худро дар роҳи омӯзиши таърихи тоҷикон ва муаррифии гузаштаи ин миллати қуҳанбунёд дар арсаи ҷаҳонӣ сарф намудааст. Хусусан, бо омӯзиши деворниғораҳо ва дигар осори санъати Панҷакати Қадим дар муаррифии санъати қадимаи мо – тоҷикон саҳми бузург гузоштааст.

Рушди санъати деворниғорӣ суғдӣ аз охири асри IV то миёнаҳои асри VIII милодӣ ба назар мерасад. Осори санъати тасвирий аз Панҷакати Қадим, Варахша ва Самарқанд ба даст омадааст. Дар 60 хонаи Панҷакат расмӣ рӯйи девор ёфт шуд. Чунин шумораи зиёд нишон медиҳад, ки одати ороиши деворҳо дар байни суғдиён то ҷӣ андоза маъмул будааст. Сюжетҳои бой ва мураккаби деворниғораҳои Панҷакат имкон доданд, ки урфу одати динӣ, сару либос ва фолклории аҳолии Суғди Қадим муайян карда шаванд. Бештар дар нақшу ниғори хеш ба тасвири ҳамосаҳои бостон ва дostonҳои асотирӣ таваҷҷӯҳ доштанд. Намунаи барҷастаи ин навъи нақшу ниғор – силсилаи тасвирҳои саҳнаҳои қорнамоии як қаҳрамон ба шумор меравад, ки дар арақа тасвир шудааст. Дар ин тасвир қорнамоии як қаҳрамон дар чандин саҳна, бидуни фосилабандӣ ироа гардидааст. Дар тоҷори 41 – уми объекти VI солҳои 1956 – 1957 аз тарафи Б. Ставиский деворниғораи маъруф ба Тоҷори Рустам ё Тоҷори Кабуд кашф гардид [3, 25]. Деворниғора қариб 40м² вуҷуд дошта ба ҳудуди соли 740 мелодӣ, яъне ба давраи ахири мавҷудияти шаҳри Панҷакати Қадим тааллуқ дорад. Тамоми вуҷудати девор бо изораҳои уфукӣ ба чанд табақа тақсим карда шудааст. Дар яке аз пораҳои девор ҷор табақа ҳаст, ки табақаи аз поён дуомаш нисбатан кам осеб дидааст. Дар девори кабудранг як манзараи томе инъикос шудааст, ки аз деворе ба деворе гузашта, ба масофаи 15 метр тӯл мекашад. Тасвирҳои он борҳо бознашр гардида, ба масъалаи асосии баҳси санъати Суғд табдил ёфт. Беленитский А.М., Ставиский Б., Роланд Б., Бусали М., Азарпай Г. ва дигарон ба омӯзиши ҷиҳатҳои гуногуни сюжет ва мактаби онҳо пардохтанд. Пас аз тарафи А.М. Беленитский аввалин маротиба ба таъри расидани тасвири деворниғораи мазкур муайян гардид, ки дар маркази сюжети онҳо Рустам меистад: “Манзара аз ҳашт лавҳа ва ё худ саҳна иборат буда, қаҳрамони асосии онҳо ҳамон як паҳлавони самандсавор аст. Дар саҳнаи аввал паҳлавони самандсавор дар сари як даста саворони зирхпӯш истодааст, ки эҳтиمولан дар азми сафар мебошанд. Дар лавҳаи дуома паҳлавони самандсавор каманд ба душмани худ меандозад, ки вай ҳам савор аст. Дар лавҳаи сеюм паҳлавони аспсавор бо аждаҳо ҷанг карда истодааст. Дар лавҳаи дигар боз ҳамон паҳлавон тасвир шудааст, ки пешопеши дастаи сарбозон меравад ва зимнан мурдаи аждаҳо дар тағи пой саворон хобидаст. Дар лавҳаи панҷум паҳлавон бо душмане муқориба дорад, ки он ҳам савор асту дар гирду атрофаш дигар ҳамсафонаш бо тӯдаи девон задухӯрд мекунанд. Ниҳоят дар лавҳаи охирин паҳлавони аспсавор бо дигар сарбози аспсавор муқориба дорад” [1, 309]. Ба андешаи А.М. Беленитский манзараҳои ин тасвирҳо ба дostonи Рустам марбут медонад. Зеро, дар “Шохнома” дар байни қорнамоиҳои Рустам ҷанги Рустам бо аждаҳо, гирифтӣ шудани Авлод ба дастӣ Рустам, ҷанги Рустам ва Аржангдев, куштани Рустам деви Сапедро инъикос шудааст. Дар деворниғора қаҳрамонҳо ва ашӯҳое тасвир ёфтаанд, ки дар мукамалгардии сюжет нақши муайяно мебошанд. Силсилаи манзараҳо дар шакли тасвири арақамонанд имконият додааст, ки ҳаводисҳоро давра ба давра инъикос намояд, ҷи тавре, ки

накдро аз забони гўянда мешунавӣ.

Расми 1. Деворнигораи Толори кабуд ё Толори Рустам.

Ҳамчунин, дostonҳои “Ҷанг бо Амазонкаҳо” (духтарони ҷанговари Амазон) ва “Вирапатавра” (китоби ҷаҳоруми ҷамосаи ҳиндуии “Маҳабхарата”) ва ҷанд ҷамосаи асотирии номаълуми суғдӣ аз ҳафриёти Панҷакат ба даст омадааст [5, 23].

Агар дар охири асри V милодӣ таъсири образҳои муравваҷи сарзаминҳои кушони Бохтар, ки аз тарафи Сосониён ишғол гардидаанд, ба санъати иконографии Суғд ба назар расад, пас дар асри VI баъди ишғоли ин сарзамин ва қисмати Ҳинд аз тарафи Ҳайтолиён, падидаҳои ҳиндӣ низ таъсири худро расонидааст. Чунин деворнигораҳо дар маъбадҳо, қасрҳо ва хонаҳои аён ашрофи Панҷакату Самарқанд, Варахшаи назди Бухоро ва Шахристон (қароргоҳи ҳокими Устурушан, вилояти суғднишин дар шимоли шарқии Самарқанд) ёфт шудаанд. Дар саҳнаҳо симои худоён бо омезиши унсурҳои юнонӣ, сосонӣ ва ҳиндӣ наққошӣ шудаанд. Вале дар тасвири симои иштирокчиёни маросимҳо тағйироте дида намешавад. Маҳз дар ҳамин давра дар як замон ҳам дар Суғд ва ҳам дар Хоразм симои олиҳа Нанайи болои шер ништа ба ҷаҳор даст, ки бо дутоаш офтобу моҳтобро доштааст, ба вуҷуд меояд. Яъне, дар он замон ин олиҳа дар миёни суғдиён эҳтирому маҳбубияти зиёде доштааст. Аз ин рӯ, номи ӯ дар навиштаҳои шоҳи кушониён – Канишка дар Работак пеш аз номи худоёни зардуштӣ сабт шудааст. Вале худои бузурги онҳо – Аҳура Мазда дар ин феҳраст пеш аз ҳама қарор дорад. Ҳамчунин, дар тангаҳои маликҳои Панҷакати Қадим номи ин олиҳа ба назар мерасад ва ба он далолат мекунад, ки оли ҳукмрони Панҷакат ба ин олиҳа ибодат доштааст. Дар соғари нуқрагини аз Хоразм ёфтшуда, ки баландиаш 5 см ва диаметраш 10,6 см мебошад, ин олиҳа тасвир ёфтааст.

Бисёр тасвирҳои рӯйдевории Панҷакати Қадим мавзӯҳои гуногуни фолклорӣ ва масалҳои оид ба ҳайвонотро инъикос мекунад. Дар ин бора А.М. Беленицкий гуфтааст: “Ба ин лавҳа мисол шуда метавонад, ки дар он қаҳрамони афсона духтареро, ки бо ҷодуи касе андаруни танаи дарахт банд шуда будааст, озод мекунад. Ин суҳан ба пайдоиши мундариҷаи дигар суратҳо низ дахл дорад, ки он то ҳол аз аз рӯйи афсонаи “Мурғи бахт” маъмул аст ва он зимнан дастраси фолклори тамоми олам гардидааст. Сурати начандон калоне ҷолиби диққат аст, ки дар он харгӯш бо гапфурӯшиҳои дилфиреб шерро маҷбур мекунад, ки худро сарозер ба гирдоб партояд ва бо ҳамин тадбир тамоми ҳайвонот аз зулми шер раҳо мешаванд. Ин манзара тасвири ҳикоятест, ки дар маҷмӯи афсонаҳои ҳиндӣ “Панҷатантра” оварда шудааст” [1, 310]. Яъне, ин жанри дигари деворнигораҳо мебошад, ки барои ҳар як дoston ё ривоят паннои росткунҷаи алоҳида ба як, ду ва ё ҷандин саҳнаҳо ҷудо карда шудааст.

Расми 2. Пано бо тасвири мазмуни афсонаи “Шоҳи баҳрӣ”. Панҷакат.

Расми 3. Пано (мусаввара) ба ду масал (афсона) – и “Дастёри хушхидат” ва “Се ҳақим ва паланг”. Деворнигора. Панҷакат.

Инчунин, дар асри VI мелодӣ дар ҳунари наққошии суғдӣ сахнаҳои асотирие бо тасвири ашхоси зиёд пайдо мешаванд, ки намунаи барҷастаи он деворнигораи “Саҳнаи сӯгворӣ” ба шумор меравад [5, 14].

Дар тасвирҳо ҳаёти гирду атроф низ инъикос ёфтааст. Бештар манзараи ҷангу муҳорибаҳо, лавҳаҳои базму зиёфат назаррас мебошанд. Тасвири нардбозӣ, гӯштингирӣ барин лавҳаҳо низ дучор мешаванд. Ҳолатҳои нардбозӣ ва гӯштингирӣ ҳам ҳайратангез мебошанд.

Расми 4. Саҳнаи набард. Панҷакат. Ҳудуди соли 740 мелодӣ.

Расми 5. Саҳнаи тасвири лаҳзаи базми тоҷирон. Панҷакат. Охири асри VII ва ибтидои асри VIII.

Деворнигораҳои бо тасвири гулдонҳои навадаи анор дошта, миёни аҳолии Суғд рамзи фаровонӣ ҳосилхезиро ифода мекард. Бинобар ин, дар даромадгоҳи хонахоишон чунин тасвирҳо мавҷуд буд. Мавзӯи гулдон бо навадаи анор дар давраи рушди ислом низ маъруф буд. Ҳатто дар мусаввараҳои асри XX дар Самарқанд ин тасвир дучор мешавад.

Дар санъати Суғд дар баробари рассомӣ ҳайкалтарошӣ низ мавқеи муайян дошт. Нахустин асари ҳунарие, ки аз маъбадҳои Панҷакат ёфт шуданд, мучассамаҳои динӣ – маросимии дорои хосияти эллинистӣ дошта мебошанд, ки ба асрҳои IV – V мелодӣ тааллуқ доранд. Мучассамаи олиҳаи дар ҳолати нишаста, ки аз маъбади 2 ёфт шудааст, ба асри V мелодӣ тааллуқ дорад. Мучассама 31,5 см баландӣ дошта, аз ғач сохта шудааст. Яъне, пас аз нӯҳ асри истиллои Осиёи Марказӣ аз ҷониби Искандари Мақдунӣ таъсири санъати эллинистӣ ҳанӯз ҳам побарҷо будааст.

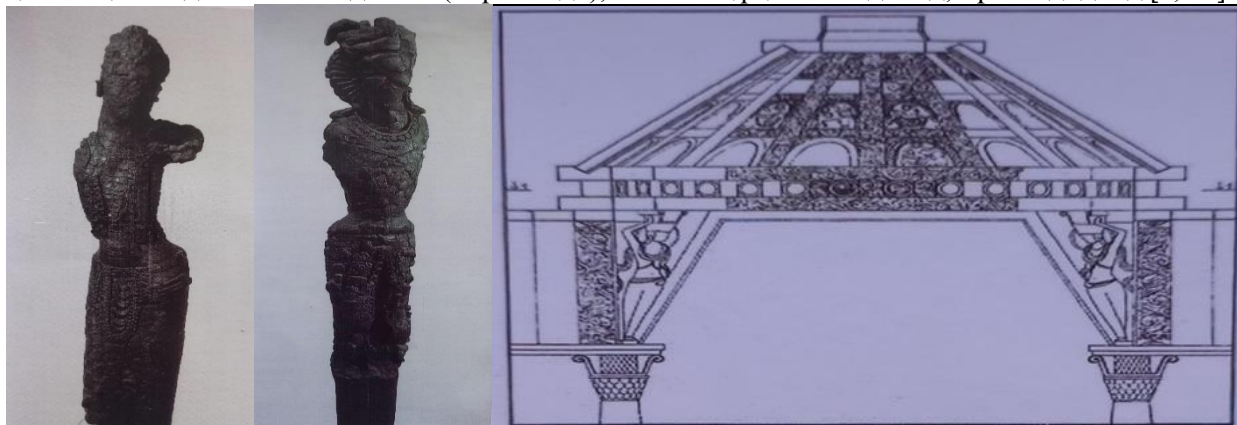

Расми 6. Ҳайкалчаи олиҳаи нишаста. Панҷакат. Асрҳои IV-V милодӣ. Аз гач, баландиаш 31,5 см.

Теъдоди зиёди иконаҳои сафолин дар шакли олиҳаҳо ва эзидон баёнғари ривочи шамоилгарой дар Суғд мебошад. Ин иконаҳо дар тоқчаҳои деворҳои маъбадҳо гузошта мешуданд, ки аксари онҳо ба асри VI милодӣ марбут мебошанд. Ҳайкалчаи гилии Нанайи нишаста дар тахти ба шакли шер сохташуда, аз ибодатгоҳи ҷудогонае, ки даромадгоҳаш аз қисмати шимолии долони Маъбади II мустақиман аз кӯча қарор дорад, ёфт шуд. Мучассамаҳои Шива ва Парватӣ, ки дар болои барзагов – Нанду нишаста сохта шудаанд, аз ибодатгоҳи алоҳидаи дар қисмати ҷанубии долон ҷойгир шуда, ёфт шуданд. Ёфт шудани чунин ҳайкалчаҳо дар минтақаи суғдиён ба он далолат мекунад, ки онҳо худоёни ҳешро бо худоёни ҳиндуҳо дар қиёс мегузоштанд.

Дар қатори ҳайкалчаҳо зарфҳои нақшдоре низ маҳфуз мондааст, ки намунаи барҷастаи онҳо амфора – ритон (хуми гарданборики юнонӣ) мебошад. Чунин гулдонҳои дастадори поёни баданашон бо каннелюраҳо (шокулчаҳо) ороиш дода шуда, қаблан дар санъати давраи охири атиқайи юнонӣ, хусусан дар Византия (асрҳои V-VIII милодӣ) васеъ истифода мешудааст.

Накшу нигор ва кандакории рӯйи ҷӯб низ дар Суғд дар ороиши қасрҳои хонаҳои шахсӣ хело раванқ доштааст. Толорҳои қорсутона бо сакфҳои кандакории мураккаб ҷолиби диққатанд. Дар сакфи толор бо ҷӯб гунбад сохта шудааст. Қисматҳои болоии сутунҳои толорро ҳайкалҳои андоми занонадошта (қариатида), ки ба сакфҳо часпидаанд, оро медиҳанд [5, 18].

Расми 7. Мучассамаи “Қариатида”. Расми 8. Сакфи ҷӯбии толор. Бозсозӣ дар асоси Панҷакат. Нимаи аввали асри VIII. омӯзиши ҷузъҳои кандакории ангиштишуда аз тарафи Б.И. Маршак. Панҷакат.

Дар умум рассомони Суғд ба ҳазинаи санъати умумичахонӣ саҳми бузург гузоштаанд. Ташккули муҳити бадеӣ – эҷодӣ, ноил шудан ба маҳорати волои касбӣ, рушди жанрҳои маҳсури ривоятӣ – ин ҳама муҳимтарин дастоварди фарҳанги суғдӣ маҳсуб мешавад, ки таҳқиқи омӯзиши он фосилаи холиғиро, ки дар харитаи тамаддуни ҷаҳонии даврони аввали Қуруни Вусто миёни Эрону Чин вучуд дошт, аз байн бурд. Зеро мероси бадеии суғдӣ то ба замони мо завқу салиқа ва тамоюли халқро расонида, ки тақрибан бо ҳамаи фарҳангҳои замони ҳадаш ошноӣ дошта, дар айни замон, махсусияти хунари худро ҳифз кардааст. Санъати гуногунрангии наққошӣ ба олими фаронсавӣ профессор П. Бернару имкон дод, ки Панҷакатро “Флоренсияи хурди Шарқ” номад [4, 140-141].

Адабиёт:

1. Гафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби 1, 2. – Душанбе, 2008. – 870 с.
2. Живопись древнего Пенджикента. – Москва, 1954. – 203 с.
3. Marshak B.I. Legend, Tales, and Fables in the Art of Sogdiana. – New York, 2002. – 187 с.
4. Маршак Б.И., Распопова В.В. Новые открытия в Пенджикенте // Наука и жизнь. – 1988. – №2.
5. Маршак Б.И. Хунари Суғди Бостон. Тарҷумаи Олими Хочамурод. – Душанбе, 2020. – 83 с.

Калидвожаҳо: *Панҷакати қадим, санъат, Толори Рустам, Кариатида, амфора, Шива, Парватӣ, Нанайя, Панҷатантра, маъбад, деворнигора, саҳна, маданият, кандакорӣ.*

Аннотация

**БОРИС МАРШАК И ИЗУЧЕНИЕ СОГДИЙСКОГО ИСКУССТВА
(на основе находок Древнего Пенджикента)**

В статье анализируется вклад знаменитого советского учёного – археолога – Борис Маршака в изучение искусства Древнего Согда, на примере археологических находок раннесредневекового города – Древнего Пенджикента. А также, автор в результате сравнительного анализа показывает роль других видных советских ученых, в частности заслуги Якубовского А.Ю., Беленицкого А.М. и Дяконова М.М. в археологическом изучении Древнего Пенджикента. В ходе археологических раскопок были найдены огромное количество остатки произведений искусства, прежде всего стенные росписи и статуи. Именно изучение древнесогдийского искусства на базе этих находок привело учёных к мнению, что накануне арабского нашествия искусства Согда находилась на вершине своего развития. Борис Маршак в своих работах освещал разные стороны искусства согдийцев в этот период и этим пополнил пробелы в изучении истории древнесогдийского искусства.

Ключевые слова: *Древний Пенджикент, искусства, Рустамиада, Кариатида, амфора, Шива, Парвати, Нанайя, Панҷатантра, храм, фреска, сцена, культура, резьба.*

Annotation

**BORIS MARSHAK AND THE STUDY OF SOGDIAN ART
(Based on the findings of the Ancient Panjakati)**

The article analyzes the contribution of the famous Soviet scientist - archaeologist - Boris Marshak to the study of the art of Ancient Sogd, on the example of archaeological finds of the early medieval city - Ancient Penjikent. And also, as a result of a comparative analysis, the author shows the role of other prominent Soviet scientists, in particular, the merits of Yakubovsky A.Yu., Belenitsky A.M. and Dyakonova M.M. in the archaeological study of Ancient Penjikent. During archaeological excavations, a huge number of remains of works of art were found, primarily wall paintings and statues. It was the study of ancient Sogdian art on the basis of these findings that led scientists to the opinion that on the eve of the Arab invasion, the art of Sogd was at the top of its development. Boris Marshak in his works covered different aspects of the art of the Sogdians during this period and thus filled in the gaps in the study of the history of ancient Sogdian art.

Keywords: *Ancient Panjakent, art, Rustam Room, caryatid, amphora, Shiva, Parvati, Nanaya, Panchatantra, temple, fresco, scene, culture, thread.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшонҷонова Фарангис Масруровна, магистранти соли дуюми факултети таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 880889860

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Убайдулло Насрулло Каримзода

Сведения об авторе: Эшонджонова Фарангис Масруровна, магистрантка второго курса исторического факультета Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддин Айни. Телефон: +992 880889860

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Убайдулло Насрулло Каримзода

About the author: Eshonjonova Farangis Masrurovna, Master of the second year, Faculty of History, Tajik Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone: +992 880889860

Scientific adviser: Doctor of Historical Sciences, Professor Ubaidullo Nasrullo Karimzoda

Саидова Сабрина Раҳматуллоевна,
магистранти соли якуми факултети педагогика

САҲМ ВА ТАВАЧҶУҶИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ МАЪРИФАТ

Маориф дар сиёсати давлати миллиамон пойгоҳи маҳкам ва устуворест, ки рушду тавсеаёбии соҳаҳои хоҷагии халқи кишвар ба он иртиботи ногусастанӣ дорад. Пешвои миллат низ аз нахустин рӯзи ба сари идораи давлат омадан то ба ҳол маорифро самти афзалиятнок ва пешбарандаи ҷомеа хонда, дар ислоҳу таҷдиди низоми маориф корҳои шоёни таҳсин анҷом медиҳад. Муносибати ҳосаи раиси ҷумҳурро метавон аз паёмҳои ҳарсолаи эшон ба Маҷлиси Олӣ ба соҳаи маориф мушоҳида намуд.

Дар паёми навбатии хеш таваҷҷуҳ ба омӯхтани фанҳои бунёдӣ, махсусан табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дода, солҳои 2020-2040 - ро ҳамчун «*Бистсолаи омӯзиши ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф*» эълон додан нишонаи он аст, ки даврони кунунӣ эҳтиёҷи бештарро ба фарогирии фанҳои мазкурро қоиладар аст. Аз ин дидгоҳ бо таъкиди саривақти Пешвои миллат дастандаркорни соҳаи маорифро лозим ва зарур аст, ки: «*Назорати азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардонид, наврасону ҷавонро ба мутолиаи китобҳои бадеӣву илмӣ таълим намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшанд ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд*».

Вобаста ба саноатикунони кишвар, ки ҷорумин ҳадафи стратегияи давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон эълон гардидааст, ба мутахассисони корсозу ҳирфай саҳт ниёз дорад. Иқтисодиёт ҳамон замон ба пешрафти назаррас ноил мегардад, ки кормандони донову кордон дар истеҳсолот ҷаъолият кунанд ва дар ин раванд дар омода намудани мутахассисони боҳушу зиракро тарбият кардан вазифаи аввалиндараҷа ҳисобидан лозим меояд. Барои расидан ба ин мақсад тафаккури техникаи онҳоро тарбият намудан муҳимтарин ҳадафи мактабу маорифи муосир бояд бошад.

Мусаллам аст, ки се шакли тафаккур ба инсон ҳос аст. Тафаккури илмӣ, таҳаюлӣ ва динӣ, ки ҳар яке аз он дар тӯли ҳаёти инсон нақши алоҳида мебошад. Тафаккури техникаӣ ҷузъе аз тафаккури илмӣ буда, парваришу тақвияти он ба муассисаҳои таълимӣ вобастагии қавӣ дорад. Суоли матраҳ ин аст, ки оё омӯзгорони фанҳои болозикр бо донишҳои мукаммали фанӣ мусаллаҳ бошанд ё не? Посуҳи саҳеҳ ба савол ин аст, ки на ҳамаи омӯзгорон соҳиби дониши қавӣ ҳастанд. Аз ин ҷиҳат, бояд омӯзгорон аз курсҳои тақмили ихтисос гузаранд ва мунтазам таъдудли таҷриба кунанд. Ин як тарафи масъала аст. Тарафи дигари масъала шавқу рағбати толибилмонро ба омӯзиши ин фанҳо бедор намудан, ҷаъолияти маҳфилҳои фаниро вуҷъат бахшидан, синфхонаҳои лабороторӣ ва озмоишгоҳиро ҷавобгӯ ба талабот таҷҳизонидан аз ҷумлаи вазифаҳоест, ки дар рушди тафаккури зеҳнии ҷӯяндагони илм мусоидат хоҳад кард.

Бо ташаббус ва иқдоми адабпарастонаи Пешвои миллат озмуни ҷумҳуриявӣ «*Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст*» - ро ба ифтихори истикболи 30-юмин солгарди Истиклолияти давлатии Тоҷикистон эълон доштан ифодакунандаи он аст, ки миллати куҳанбунёди тоҷик аз бостон то ба ҳол соҳибмактабу соҳибкитоб буданд, ҳастанд ва мемонанд. Ин амали адабдӯстона фикру зикри тамоми кишри ҷомеа, ба ҳусус хонандагону донишҷӯёро ба мутолиаи осори бадеӣ таълим мекунад. Бузургони адаби мо «Дониш андар дил ҷароғи равшан аст (Рӯдакӣ), Ҷаҳонро ба дониш тавон ёфтанд (Фирдавӣ), Дониш талабу бузурги омӯз (Низомӣ) ба ҳамин тариқ афкори ҳикматборро ба мо талқин намудаанд, ки рағбату иштиёқи тамоми ба китоб дошта бошем, то ба ин васила бо ғизои маънавӣ бардоштан аз китобу китобҳои завқӣ бадеии ҳешро тақмил диҳем. Мӯҷиби нигаронист, ки таҳсилкунандагони замони муосир ҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ҷӣ дар муассисаҳои миёнаи касбӣ ва олӣ ба дараҷаи даркорӣ дониш наандӯхта, балки умри ҳешро сарфи корҳои беҳуда мекунанд. Ин қазоват ба ағлаби муҳасиллини замони мо тааллуқ мегардад. Омилҳои зиёдеро метавон номбар кард, ки боиси сатҳи пасти донишзаҳукунӣ гардидааст:

- *бо ҳисси масъулият аҳамият надодани падару модарон ба донишомӯзи фарзандони худ;*
- *назорати сатҳӣ ва саҳлонгаронаи масъулини муассисаҳои таълимӣ дар ҷараёни таълиму тадриси толибилмон;*
- *шавқу рағбати афзунӣ наврасону ҷавонро ба шабақаҳои интернетӣ.*

Ин ҳама омилҳои ёдшуда таваҷҷуҳ ва пайвастагии насли имрӯзи ҷомеаро аз китоб ва китобҳои фарсахҳо дур афкандааст. Бо вуҷуди тамоми шароит ва имконоти густурда барои донишфарогирии донишомӯзон муҳайё сохтан то ҳанӯз ин масъала ҳалли мусбати ҳудро наёфтааст. Аз ин сардарғумӣ ва саргардониҳои печида ҳулосаи мантиқӣ он аст, ки ба зеҳну

тафаккури хонанда меҳри китобро барангехтан ва майли онҳро ба хондани осори бадеӣ ба таҳриқ андохтан вазифаи на танҳо волидону омӯзгорон, балки тамоми аҳли ҷомеа бояд бошад.

Муҳаққиқ ва сиёсатшиноси маъруф С. Ятимов [10] дар хошияи Паёми Пешвои муаззами миллат андешаҳои қобили пазириш баён дошта, дар мақолаи *«Паёми Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди маърифат»*-и хеш рисолати созанда ва оянданигари ин ҳуччати муҳимро ҳамаҷониба ба таҳлил гирифта, дар мавриди кундзехнӣ ва коҳилии насли ҷавон нисбат ба омӯхтану андӯхтанро ба маърази мулоҳиза кашида, чунин натиҷаи мантиқӣ бардоштааст: «Дарачаи дониш ва малакаи хатмкардагони мактаби оӣ ба талаботи асосие, ки тибқи он ҳуччат дар бораи мутахассиси соҳа будан дода мешавад, мувофиқат намекунад. Байни диплом ва дониш, ки яке зухурот охири ҷавҳари аслии таҳассусмандӣ - муҳимтарин сифати шахсиятро ташкил мекунад, барои он вақт - умри азиз ва маблағи зиёд сарф шудааст, ба андозаи нобахшидани асту».

Боре як дӯстам ба сӯи ҷавонмарди кавипайкаре ишора карда, афзуд, ки ин мард дар ҳучраи ориятӣ бо аҳли хонаводааш солҳост, ки зиндагӣ доранд. Даромади аҳли оила ҳам барои рӯзгузаронӣ кифоят мекунад. Аҷиб он ки инсон дар зиндагӣ камбағал аз ақл ҳам камбағал будааст. Вале ҳамаи маблағи маоши моҳонаро ба хӯрдану пӯшидан сарф медоранд ва барои рӯзи мабодо чизе пасандоз намекунанд. Шумораи чунин афроди номуваффақ дар рӯзгори кунунӣ беш асту кам нест. Ин тоифа одамон таҳсилнодида дар ғафлату гумроҳӣ ба сар бурда, роҳу равиши дурусти зиндагӣ қарданро наёфтаанд. Пайдост, ки нахондан дар ҷараёни ҳаёти инсон нақши манфии худро барҷой мегузорад. Дар ин ҳолат таъсири муҳити атроф низ қаранг ба ҷилва меояд. Зиндагӣ худ илм аст. Аз он бояд сабақ андӯхт, бардоште ҳосил намуд ва дар зарурат ба қор гирифт. Зеро панди *«Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад»* шиори ҳаррӯзаи инсон солимақл ва рӯзгордида бояд бошад. Китоб ганҷхонаи маънихост. Суд бардоштан аз он кайфияте дигар дорад. Китоб бақобҳои рӯи маънавии инсон аст. Умри инсон ба гунаи «ашки сари мижгон» аз ҳар лаҳзаи он бояд баҳрае гирифт ва шояд рӯзе ба қор ояд. Ҳикмати маъруф аст, ки «Агар шаб бихобӣ дамест ва агар нахобӣ ҳамдамест». Ҳосили сухан он аст, ки инсон набояд умри пурмоия хешро сарфи тамошои сериалҳои ахлоқшикани бегонагон ва ё хоби тӯлонӣ намуда, даст аз домони китоб барканад. Ин манзараро метавон аз ҳар хонаводаи имрӯзӣ ба мушоҳида гирифт. Гурез аз китоб ба монанди бемориест, ки аҳлона мебояд онро табобат кард. Мушкили дигар он аст, ки китоби хонданӣ на ба ҳар хонанда дастрас аст. Аз бемасъулиятӣ ва хунукназарии баъзе аз масъулини муассисаҳои таълимӣ китобҳои беҳтарини бадеи аз замони шӯравӣ ба меросада гум ва ё нобуд шудаанд. Айни ҳол барқарор намудани он амри маҳол аст.

Ин ҷо қиссае ёдам омад, ки солҳои пеш ба он рӯ ба рӯ шуда будам. Замоне чанд дар суроғи *«Наводир-ул-вақоеъ»* - и Аҳмади Дониш шудам. Дар дарсхонае аз донишҷӯёни ғоибхони муассиса дарёфти ин китобро хоҳиш намудам. Пагоҳии дигар донишҷӯе ин дурдонаи ноёбро бароям тақдим дошт. Дар аснои сӯхбат маълум гардид, ки аз падарарӯси собиқ омӯзгораш як хона китоб ба ёдгор мондааст, ки он китобхонаро миёни ҳамсари додари шавҳари марҳумаш ду тақсим кардаанд. Ин хазинаи пурганҷ на ба хоҳири мутолиа қардану баҳра бардоштан, балки барои тағдиргирони дегдон тӯмаи оташ шудааст. Ҳамин аст муносибати иддае аз ҳамватанони дур аз маъвоғи илму дониш нисбат ба китоб. Амали нобахшидани ононро наметавон бо гуфтани ифшо намудан ҷуброн кард. Ин дигар имкон надорад. Ниҳоятан, ин қисса ба ҳамагон бояд сабақ бошад.

Китобдорию китобхонӣ барои ҳар шахс бояд масъулият бошад. Дурӣ чустан аз китобхонӣ дур шудан аз маърифат аст. Шояд имрӯз шароити рӯзгор одамонро аз мутолиаи китоби бадеӣ ва баҳра бардоштан аз илму дониш дур афканда бошад. Ҳоло ин масъала аз масъалаҳои нигаронкунандаи рӯз гардидааст. Ба он бояд таваҷҷуҳи аввалиндараҷа дода шавад. Ин нуктаи муҳим бисёр аз сӯи Пешвои муаззами миллат аз оғози роҳбарияшон то ба ҳозир садо медиҳад. Китобро манбаи парваришу тарбият дониста, ба ин маъни фармудаанд, ки: *«Китоб маҳсули ақлу заковати мардуми соҳибтамаддун, омили асосии ҳифзи фарҳанги миллат ва яке аз муҳимтарин воситаҳои маърифатнок қардани аҳли ҷомеа буда, қобилияти суҳандониву суҳанрониро сайқал медиҳад, доираи андешаву тафаккур ва ҷаҳонбинии инсонро васеъ ва ўро ба роҳи дурусти зиндагӣ раҳнамоӣ мекунад»*.

Иқдомҳои пайдарпайи ҷониби раҳбари маорифпарвари миллат беназиранд, зеро ифтитоҳи мағозаҳои китоб дар шаҳру навоҳии мамлакат ва ба нашр расонидани силсилаи осори бузургони пешину имрӯз гувоҳӣ аз он медиҳанд, ки давлату роҳбарият дар андешаи маърифатнок намудани мардум тамоми тадбирҳои судмандро анҷом медиҳанд. Вале ғояти таассуф он аст, ки муҳаббати насли имрӯз ба китобу китобхонӣ хеле коҳиш ёфтааст. Касеро

мачбури ба китоб хондан ташвиқ намудан натиҷа нахоҳад дод. Балки роҳро бояд чувт, ки худӣ хонанда ба китобхонӣ меҳр бандад ва дигаронро низ ба мутолиаи китоб ҷалб карда тавонад. Адибону омӯзгоронро мебояд, ки ҷиҳати шавқу рағбати аҳолиро ба китобхонӣ равона намудан аз ҳама имконияти дилхоҳ кор гиранд, то ки бо ин васила завқу меҳри китобро дар зехну қалби аҳли ҷомеа парвариш намуда тавонем.

Рӯшан аст, ки ҳар давлат бо мақсади пешрафти ҳаёти ҷомеа ба маориф таъя мекунад. Рушди маориф ба кӯшишоту сарсупурдагии соҳибони он миллат иртибот дорад. Миллати муваффақ он миллатест, ки ҳамрадифи замон қадам бардошта, бо баҳрабардорӣ аз навгонихои муосири таълиму тадриси посухгӯ ба ҷаҳони имрӯзро дар муассисаҳои таълимии кишвар фароҳам меорад. Дар рафъи нуқсону камбудихои ҷойдошта ҷидду ҷаҳд мекунад. Дар давраи истиқлолият ин шоистагӣ ба мо ҳам насиб гардид. Истеъдодҳои зиёди ақлонӣ рӯи сахна омада, бо ақлу хиради фитрии хеш дар миқёси ҷаҳон муаррифгари давлату миллат шуданд. Вале ҳанӯз ин кам аст. Онро ҷустуи кашф кардан ва дар зимн онро тарбият намудан вазифаи масъулини соҳа аст.

Навиштаи ҳикматомӯзи ҷопонӣ бояд тақондихандаи зехну шуури мо дар роҳи суд бардоштан аз илму маърифат бошад: *“Агар гамаи яқсоларо хӯрӣ, шоликорӣ кун, агар даҳсоларо мадди назар дошта бошӣ, бог бунёд кун ва агар андешаи садсоларо карданӣ бошӣ, соҳаи маорифро пурқувват намо”*. Бо дарки ин маънӣ мунсифона бояд изҳор дошт, ки дар шароити кунунӣ тамоми имконият барои таҳсилот фароҳам аст ва инак майдони ҳунару ҳунарнамоӣ дар дасту ихтиёри ҳар яки мост.

Адабиёт:

1. Аминов С. Рукнҳои асосии тарбияи ватандӯстии хонандагон. Душанбе, 2005.
2. Афзалов Х. Ёморгари фарҳанг. Душанбе: "Адиб", 2005.
3. Ғафуров Б. Тоҷикон. Душанбе: "Ирфон", 1998.
4. Лутфуллоев М. Ёҳи педагогикаи Аҷам. Душанбе, 1997.
5. Раҳмон Ё. Тарбияи фарзанд рисолати муқаддаси волидон. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ёмомалӣ Раҳмон оид ба лоиҳаи Қонун "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд", 14 декабри соли 2010 // "Омӯзгор", 17 декабри 2010.
6. Раҳмонов Ё. Маориф омили муҳимтарин таҳкими давлат ва наҷоти миллат, Душанбе, 2006.
7. Раҳмонов А. Нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ё.Ш. Раҳмонов дар инкишофи маорифи кишвар. - Дар маҷмуаи: Маорифи Тоҷикистон дар солҳои истиқлолият. Душанбе, 2006.
8. Раҳимӣ Ф., Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Ёмомалӣ Раҳмон дар таҳкими давлати миллӣ, Дар китоби: Ваҳдат, давлат, Президент. - Душанбе, "Истеъдод", 2018.
9. Ҷӯраев Х., Ватан, маърифат, Пешвои миллат. - Душанбе, "Ёр-граф", 2020.
10. Ятимов С., Паёми Пешвои миллат ва масъалаҳои рушди маърифат. "Ҷумҳурият", 20 - январи соли 2020.

Калидвожаҳо: мактаб, маориф, китоб, ахлоқ, маърифат, тарбия, шогирд, фарҳанг, лугат, омӯзгор, дарс, адабиёт, тафаккур, шеър, матн, маҳорат, истеъдод, омил, шева, усул, парвариш, мавзӯ, шогирд, мушоҳида, масъулият, омӯзиш, назар, фарҳанг, лугат, рӯзгор, иртибот, таъсир, суҳан, дарс, муҳаббат.

Аннотация

ВКЛАД И ЗАИНТЕРЕСОВАННОСТЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В РАЗВИТИИ ПРОСВЕЩЕНИЯ

В данной статье автор затронул важные нравственно-воспитательные вопросы и считал образовательное учреждение важнейшим институтом в обучении и воспитании подрастающего поколения. Он также высказал интересные идеи о том, как заинтересовать учащихся чтением и учебными материалами.

Следует отметить, что на пути учителя есть факторы, преодолеть которые можно только преданностью и любовью к своей профессии. Прежде всего, это связано с их методами преодоления. Эффектность речи, изящество выражения, привлечение внимания класса, приведение примеров и аргументов из реальной жизни при анализе и обсуждении темы, глубина мысли и тому подобные усилия – средства, с помощью которых учитель уверенно шагает по прямой путь к развитию учащихся.

Следует сказать, что большинство учителей-предметников не получают максимальной пользы от словарей. Именно поэтому учащиеся не в состоянии объяснить простейшие слова и выражения. Таким образом, можно заметить, что изучение словарного запаса учащихся находится на уровне, и таким образом учителя также проявляют безответственность. Следует отметить, что не у всех студентов есть словарь. Заучивание текста или стихотворных

произведений и непонимание их содержания свидетельствует о том, что продукт труда учителя есть не что иное, как обман себя и учеников.

Ключевые слова: *школа, образование, книга, этика, знание, образование, студент, культура, словарный запас, учитель, урок, литература, мышление, поэзия, текст, умение, талант, фактор, стиль, метод, выращивание, предмет, студент, наблюдение, ответственность, обучение, взгляд, культура, словарный запас, повседневная жизнь, общение, влияние, речь, урок, любовь.*

Annotation

CONTRIBUTION AND INTEREST OF THE LEADER OF THE NATION IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION

In this article, the author touched upon important moral and educational issues and considered the educational institution the most important institution in the education and upbringing of the younger generation. He also gave interesting ideas on how to get students interested in reading and teaching materials.

It should be noted that there are factors on the path of a teacher that can only be overcome by devotion and love for one's profession. First of all, it has to do with their coping methods. Efficiency of speech, elegance of expression, attracting the attention of the class, giving examples and arguments from real life when analyzing and discussing the topic, depth of thought and similar efforts are the means by which the teacher confidently walks along the direct path to the development of students.

It must be said that most subject teachers do not get the maximum benefit from dictionaries. That is why students are not able to explain the simplest words and expressions. Thus, it can be observed that the learning of students' vocabulary is at a level, and thus teachers also show irresponsibility. It should be noted that not all students have a dictionary. Memorizing a text or poetic works and not understanding their content indicates that the product of the teacher's work is nothing but a deception of himself and his students.

Keywords: *school, education, book, ethics, knowledge, education, student, culture, vocabulary, teacher, lesson, literature, thinking, poetry, text, skill, talent, factor, style, method, cultivation, subject, student, observation, responsibility, learning, outlook, culture, vocabulary, everyday life, communication, influence, speech, lesson, love.*

Маълумот доир ба муаллиф: Саидова Сабрина, магистранти соли аввали кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: +992 001011115

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Ҷӯраев Ҳ.

Сведения об авторе: Саидова Сабрина, магистрантка первого курса кафедры методики начального образования педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел.: +992 001011115

Научный руководитель: к.п.н., доцент Джӯраев Ҳ.

About the author: Saidova Sabrina, 1st year master of the Department of Methods of Primary Education of the Pedagogical Faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: +992 001011115

Scientific supervisor: candidate of pedagogical sciences, associate professor Juraev Kh.

Ёров Сулаймон,
магистранти курси дуҷуми факултети иқтисод ва идора

ХУСУСИЯТҲОИ СИЁСАТИ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР МАРКЕТИНГИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Илми муосир падидаи муошират иртиботро аз мавқеъҳои гуногун таҳлил ва баррасӣ мекунад. Ба гуфтаи бархе аз олимону коршиносон, теъдоди солони танҳо нашрияҳои истинодашон мустаҳкам ба садҳо нашрия чен карда мешавад. Мо танҳо бо таҳлили таҳқиқотҳое, ки ба ин ё он роҳ ба масъалаҳои мушкили идоракунии коммуникатсияҳои маркетинг дахл доранд, маҳдуд мешавем.

Муоширати байналмилалӣ

Воситаҳои иртибототи маркетингӣ таблиғ, пешбурди фуруш, робитаҳои ҷамъиятӣ (PR), маркетинги мустақим, фуруши шахсӣ, брендинг, намоишгоҳҳо, сарпарастӣ ва ғайраҳо дар бар мегиранд. Каналҳои алоқаи маркетингӣ телевизион, радио, рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, Интернет, васоити ахбори оммаи беруна, кормандоне, ки маҳсулот мефурушанд, каталогҳои почтавӣ, додани буклетҳо, тӯхфаҳо, қорғҳои бонусп ва ғайра мебошанд. Технологияҳои, ки дар раванди иртибототи маркетингӣ истифода мешаванд, эҷоди паёми маркетингии қоғазӣ (масалан, таблиғ дар рӯзнома), видео барои намоиш дар телевизион, паёми электронӣ барои ҷойгиркунӣ дар Интернет ва ғайра. Воситаҳои, ки дар иртиботи маркетингӣ истифода мешаванд, ки барнома пешниҳод мекунад:

Реклама

Маъракаи маркетингии аз ҷониби ҷонибҳои манфиатдор маблағгузорӣ шударо намоёндагӣ мекунад. Мақсад таблиғи маҳсулот, хидмат ё идеяи таблиғшуда мебошад. Паёми таблиғотӣ, чун қоида, бо истифода аз каналҳои иттилоотии оммавӣ барои харидорони эҳтимолӣ паҳн карда мешавад. Он метавонад нашрияҳои даврӣ, телевизион, радио бошад. Реклама дар шакли феҳристи почта воситаи қори инфиродӣ бо истеъмолкунанда мебошад.

PR (бо ҷомеа)

Онҳо имкон медиҳанд, ки дар бораи маҳсулоти пешниҳодшуда ё ширкат дар сегменти бозори мақсаднок андешаи мусбӣ ташаккул диҳанд. Мақсади ин фаъолиятҳо қоидаи яқвақтаи фуруши мол нест. Барномаи хуб андешидашудаи PR симои бенуксони ширкатро эҷод мекунад, ки барои фуруши мол дар ояндаи наздик зарур аст. Воситаҳои ахбори омма маълумоти заруриро тавре пешниҳод мекунанд, ки ба ширкат қоидаовар бошад.

Вазифаҳои PR мувофиқи ғояҳои муосир инҳоянд:

- муқаррар намудани ҳамфикрӣ ва боварии байни ташкилот ва ҷамъият;
- эҷоди симои мусбӣ дар созмон;
- нигоҳ доштани эътибори ташкилот;
- ба вучуд овардани ҳисси масъулият ва шавқ ҳавас нисбат ба қорғҳои қорғона дар байни қорғунони ташкилот;
- васеъ намудани доираи таъсири ташкилот бо қорғи дурусти ташқиқот ва реклама.

Ҳадафи қар як фурушанда қалби тавачҷӯҳи харидори эҳтимолӣ мебошад, ки маъноӣ қолиб шудан аз рақобат аст. Коммуникатсияи маркетингии қорғона таъсири маҷмӯӣ ба муҳити дохилӣ ва беруна бо мақсади фароҳам овардани шароити мусонд барои фаъолияти устувори қоидаҳои қорғона дар бозор мебошад. Пешбарӣ ба робитаи қорғона бо бозор асос ёфтааст. Пешбурд ба он ниғаронида шудааст, ки истеъмолкунандагони эҳтимолӣ аз бартариатҳо ва бартарихое, ки қанғоми харидани маҳсулот ба даст меоранд, бо дарназардошти ҳама унсурҳои омехтаи маркетинг (нархҳо, шартҳои фуруш, таҳқиқҳо ва ғайра) оғоҳ бошанд.

Маркетинги муосир қизи бештарро талаб мекунад; на танҳо эҷод қардани маҳсулоти хуб, таъин қардани нархи қолиб ба он ва дастрас қардани истеъмолкунандагон. Ширкатҳо бояд то ҳол бо мизочони худ муошират кунанд. Дар баробари ин, дар мундариҷаи муошират ҳеҷ қизи тасодуфӣ набояд бошад. Ширкати муосир системаи мураккаби алоқаи маркетингиро идора мекунад. Худи вай бо миёнаравҳо, истеъмолкунандагон ва аудиторияҳои гуногуни тамос тамос дорад. Миёнаравҳои он бо истеъмолкунандагон ва аудиторияҳои гуногуни тамос тамос доранд.

Дар муҳити соҳибқорӣ воситаҳо, намудҳо ва шаклҳои гуногуни муошират истифода мешаванд, аз ҷумла:

- интиқол додани маълумот, маълумот додан;

- ифодакунанда — ифодакунанда, хоси ифода — кувваи зуҳури эҳсосот, таҷриба;
- боварибахш - хоҳиши таъсир расонидан ба дигарон, изҳори хайрат, дархост;
- иҷтимоию маросимӣ - истифодаи меъёр ва расму оинҳои рафтори иҷтимоию фарҳангӣ;
- паралингвистӣ – муошират бо ёрии мимика, шеваи чехра, ҳаракат.

Намудҳо ва воситаҳои алоқаро метавон ба се гурӯҳ тақсим кард: шифохӣ, ҳаттӣ ва аёний. Ба ақидаи равоншиносон, аз ҳама муассир тамоси мустақим, яъне интиқоли даҳони иттилоот аст. Ҳаттӣ муоширати шифохиро пурра мекунад [3, 26]. Муоширати ҳаттӣ самараноктар хоҳад буд, агар ҳангоми интиқоли он талаботҳои муайян риоя карда шаванд:

- равшанӣ;
- комилият;
- эътимодноқӣ;
- дуруст.

Намудҳои номбаршудаи коммуникатсия тамоми гуногунии онҳоро тамои намекунанд. Истеъмолкунандагон ба гуфтугӯи даҳонӣ ва овозаҳо бо ҳамдигар ва дигар аудиторияҳои тамос машғул мешаванд. Ва дар айни замон, ҳар як гурӯҳ бо дигарон робитаи муоширатро нигоҳ медорад. Маҷмуи коммуникатсияҳои маркетингӣ (инчунин комплекси пешбарӣ номида мешавад) аз чор воситаи асосии таъсир иборат аст. Ҳамин тавр, дар самти ҳадафи муошират дастурдиҳӣ, ҳавасмандкунӣ ва огоҳкунанда вучуд дорад.

Реклама ҳама гуна шакли пулакии пешниҳоди ғайришаҳсӣ ва таблиғи ғояҳо, молҳо ё хидматҳо аз номи сарпарасти маъруф мебошад. Пешбурди тичорат - чораҳои кӯтоҳмуддати ҳавасмандкунӣ барои ҳавасмандгардонии харид ё фурӯши маҳсулот ё хидматрасонӣ. Равобити оммавӣ - таблиғи ғайришаҳсӣ ва бемузд дар бораи маҳсулот, хидмат ё ширкат дар маҷмӯъ тавассути паҳн кардани маълумоти аз ҷиҳати тичоратӣ ҳассос дар бораи онҳо дар васоити ахбори омма ё муаррифии ҳамдардӣ дар радио, телевизион ё сахна мебошад. Фурӯши инфиродӣ ин пешниҳоди шифохии маҳсулот ҳангоми сӯҳбат бо як ё якчанд харидорони эҳтимолӣ бо мақсади фурӯш мебошад.

Маркетолог бояд фаҳмад, ки муошират чӣ аст ва чӣ гуна кор мекунад. Ин раванд нӯҳ унсур таркибро дар бар мегирад, ки дар тарҳи дар расм нишон дода шудааст. Ду унсур аввал иштирокчиёни асосии муошират мебошанд, яъне ирсолкунанда ва қабулкунанда. Дуи оянда асбобҳои асосии муошират мебошанд, яъне муомилот ва воситаҳои паҳн кардани ахбор ва маълумоти лозимӣ мебошад. Чор унсур блокҳои асосии функционалӣ мебошанд: рамзгузорӣ, рамзкушоӣ, фикру мулоҳиза ва фикру мулоҳиза. Унсур охири санои тасодуфӣ дар система мебошад, инҳоянд таърифҳои ин ҷузъҳо. Ирсолкунанда - тарафе, ки паёмро ба тарафи дигар мефиристад. Рамзгузорӣ раванди ифодаи фикрҳо дар шакли рамзӣ мебошад.

Талабот - маҷмуи аломатҳое, ки аз ҷониби ирсолкунанда интиқол дода мешаванд. Воситаҳои паҳнкунии иттилоот - каналҳои иртиботӣ, ки тавассути онҳо муроҷиат аз ирсолкунанда ба қабулкунанда интиқол дода мешавад. Рамзи рамзкушоӣ ин равандест, ки тавассути он қабулкунанда ба аломатҳои ирсолкунанда маъно медиҳад. Қабулкунанда – тарафе, ки шикояти ирсолкардаи тарафи дигарро қабул мекунад.

Иртибот – маҷмӯи посухҳои қабулкунанда, ки дар натиҷаи тамос бо парванда ба вучуд омадаанд. Алоқа як қисми фикру мулоҳизаест, ки қабулкунанда ба ирсолкунанда ирсол мекунад. Интерференсия дар раванди иртибот пайдо шудани даҳлат ё таҳрифи экологии банақшагирифташуда мебошад, ки дар натиҷаи он қабулкунанда муроҷиати аз муроҷиати ирсолкунанда фарқ мекунад [2, 43].

Мо унсурҳои таркибии модели коммуникатсияро асосан аз нуктаи назари занҷири банақшагирӣ (ҳаракат дар самти муқобил - аз аудиторияи мақсаднок ба коммуникатсия) баррасӣ хоҳем кард. Коммуникатори маркетингӣ бояд аудиторияи мақсадноки худро муайян кунад, посухи дилхоҳро муайян кунад, муроҷиатро интиҳоб кунад, воситаи паҳнкунии иттилоотро интиҳоб кунад, ҳосиятҳоеро, ки манбаи муроҷиатро тавсиф мекунанд, интиҳоб кунад ва иттилооти тавассути каналҳои бозгашт гирифташударо ҷамъ кунад. Муайян кардани аудиторияи мақсаднокро мутахассиси алоқаи маркетингӣ бояд бо фаҳмиши дақиқи шунавандагони мақсадноки худ оғоз кунад. Он раванд метавонад харидорону талабгорони эҳтимолӣ маҳсулоти ширкат, истифодабарандагони ҳозираи маҳсулоти он, шахсоне бошанд, ки қарор қабул мекунанд ё ба қабули онҳо таъсир мерасонанд. Шунавандагон метавонад аз шахсони алоҳида, гурӯҳҳои алоҳида, аудиторияи мушаххаси тамос ё оммаи васеъ иборат бошад. Шунавандагони мақсаднок дар қабули қарорҳо дар бораи ҷӣ гуфтан, ҷӣ гуна гуфтан кай

гуфтан, дар кучо ва аз номи кӣ гуфтан таъсири ҳалқунанда хоҳанд дошт. Муайян кардани ҷавоби дилхоҳ бо аниқ муайян кардани мавзеъ мақсаднок фурушанда бояд муайян кунад, ки ӯ чӣ гуна посух гирифта метавонад. Табиист, ки аксуламали аз ҳама мусоид ҳангоми харид зохир мешавад. Аммо, харид натиҷаи раванди тӯлонии қабули қарорҳо дар бораи он аст. Маркетолог бояд донанд, ки аудиторияи мақсаднокӣ ӯ дар айни замон дар кадом ҳолат қарор дорад ва он бояд ба кадом ҳолат интиқол дода шавад. Шунавандагони мақсаднок метавонанд дар яке аз шаш ҳолати омодагии харид бошанд: огоҳӣ, дониш, нияти нек, афзалият, эътиқод, харид. Тавсифи ин шартҳо дар китобҳо ва адабиётҳои марбут ба соҳаи бозоршиносӣ вирд оварда шудааст.

Кадам омилҳо манбаро боэътимод мегардонанд? Ба ин савол чунин гуфтан мумкин аст, ин омилро бештар касбият, вичдон ва ҷолибият меноманд. Профессионалӣ ин аст, ки аз берун дарк карда мешавад, ки дараҷаи салоҳияти зарурии муошират дар масъалаи тақвият додани гуфтаҳои ӯ мебошад. Гумон меравад, ки табибон, олимон ва омӯзгорон бо маҳорати баланди касбӣ дар соҳаи фаъолияти худ фарқ мекунанд. Бовичдонӣ ченаки объективӣ ва ростқавл будани манбаъ аст. Дӯстон нисбат ба одамони бегона ё фурушанда бештар эътимод доранд. Ҷолибият ба таассуроти мусоидест, ки манбаъ ба шунавандагон мегузорад. Ҷолибияти сарчашма бо чунин ҳислатҳои хос, ба монанди ошкоро, ҳисси ҳаҷвӣ ва табиӣ афзоиш меёбад. Аз ин рӯ, шахси боэътимодтарин шахсе хоҳад буд, ки дар ҳар се аз ин андозаҳо ҳолҳои баландтарин доранд. Баҳисобгирии чараёни бозгашт пас аз паҳн кардани паём, фурушанда бояд тадқиқот гузаронад, то таъсири он ба шунавандагони мақсаднокро муайян кунад. Ин назарсанҷии аъзоёни аудиторияи мақсаднокро дар бар мегирад, то бифаҳманд, ки онҳо мурочиатро эътироф мекунанд ё не, онро қабул мекунанд, чанд маротиба онро дидаанд, кадом лаҳзаҳо аз он ба ёд овардаанд, дар бораи ин мурочиат чӣ эҳсосоте доштанд, муносибати онҳо ба мурочиат чӣ гуна буд ҳулосаи ҳудро мебароранд. Ширкат ташкилот ва маҳсулот дар гузашта ва он ҳоло чӣ шудааст, ки дар худ назоратчиҳои зиёдеро доро аст аммо сифати маҳсулот беҳ нагардидааст. Муошираткунанда метавонад омори рафтореро, ки ҷавобро тавсиф мекунад, ҷамъоварӣ кунад, масалан, чӣ қадар одамон маҳсулотро хариданд, ба чанд нафар писанд омад, сифати он дар кадом сатҳ буд, чӣ қадар онҳо дар бораи он бо дигарон сӯҳбат карданд ва иброи ақида карданд.

Адабиёт:

1. Брусенцева И.А. Социальные аспекты маркетингового образования российской высшей школы Текст.: дис. канд. социол. наук: 22.00.04: Новочеркасск, 2004. - 167 с.
2. Глухов В., Балашова Е. Экономика и менеджмент в инфокоммуникациях. - СПб.: Питер. 2012. - 272 с.
3. Ивашковский С. Н. Экономика для менеджеров. Микро- и макроуровень. Учебное пособие. - М.: Дело, 2019. - 408 с.
4. Овчаренко Н. А. Основы экономики, менеджмента и маркетинга. Учебник для бакалавров. - М.: Дашков и Ко. 2020. - 162 с.

Калидвожаҳо: *маркетинг, истилоҳ, бозор, иртибот, иқтисод, фуруш харид, ғоида, нарх ва ғ.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В МЕЖДУНАРОДНОМ МАРКЕТИНГЕ

В статье рассматриваются воззрения отечественных, российских и английских маркетологов и экономистов в области ценности коммуникационной политики в международном маркетинге и вводятся несколько примеров в этой отрасли.

Ключевые слова: *маркетинг, термин, рынок, экономика, и др.*

Annotation

PECULIARITIES COMMUNICATION POLICY IN INTERNATIONAL MARKETING

The article examines the views of domestic, Russian and English marketers and economists in the field of the value of communication policy in international marketing and introduces several examples in this industry.

Keywords: *marketing, term, market, economics, etc.*

Маълумот оид ба муаллиф: Ёров Сулаймон, магистранти соли дуҷуми факултети иқтисодиёт ва идоракунии маорифи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, суроға: Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: +992 926377445.

Рохбари илмӣ: Абдугаффор Рауфӣ

Сведение об авторе: Ёров Сулаймон, магистрант второго курса факультета экономики, Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддин Айнӣ, адрес город Душанбе, проспект Рудаки 121. Тел.: +992 926377445.

Научный руководитель: Абдугаффор Рауфӣ

About the author: Yorov Sulaymon, master student the 2nd course of year Economy faculty, TSPU named after Sadrididdin Aini, address Dushanbe city, Rudaki avenue 121. Tel.: +992 926377445.

ДАСТОВАРДҲОИ ФАРҲАНГИИ НОҲИЯИ ШАҲРИНАВ ДАР 30-СОЛИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Ноҳияи Шаҳринав баъд аз ба даст омадани истиқлолияти давлатӣ, моҳи январи соли 1992 аз нав эҳё гашт. Шаҳринав ҳамчун ноҳия соли 1927 таъсис ёфта буд. Соли 1955 ҳамчун ноҳияи мустақил барҳам хурда, ки як қисми марзии он ба ноҳияи Регар, қисми дигараш ба ноҳияи Ҳисор тақсим шуда буд.

Дар баробари аз нав таъсис ёфтаи ноҳия, шуъбаи фарҳанг низ ба фаъолият оғоз намуд. Солҳои 1992-1997 барои кормандони муассисаҳои фарҳанги ноҳия солҳои хеле душвор буд. Ҷанги шаҳрвандӣ ба соҳаи фарҳанги ноҳия таъсири манфии хешро расонид. Нооромии сиёсӣ, ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва дигар унсурҳои номатлуб ба монанди гуруҳбозӣ, маҳалгарой сади пешравӣҳо дар рушди фарҳанг мегаштанд. Қисме аз санъаткорону хунармандон ҷилои ватан карданд, қисми дигарашон қурбонии ин ҷанги бемаънӣ гардиданд. Бархе аз хунармандон ба душворӣҳо нигоҳ накарда фаъолиятшонро давом доданд.

Яке аз аввалин чорабиниҳои калони фарҳангӣ таҷдиди 70-солагии ноҳияи Шаҳринав буд, ки 17-ноябри соли 1997 дар варзишгоҳи марказии ноҳия баргузор гардида буд. Дар он зиёда аз 10000 тамошобинон иштирок дошта, чорабиниҳои фарҳангӣ бо қувваи кормандони шуъбаи фарҳанги ноҳия дойир гашт.

Ҳамасола чорабиниҳои фарҳангӣ аз қабилҳои Иди Наврӯз, Рӯзи ғалаба, Ваҳдати миллӣ иди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Рӯзи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи баланди оммавӣ фарҳангӣ дойир мегарданд.

Бояд зикр намуд, ки хунармандони ноҳия дар чорабиниҳои зиёди фарҳангӣ, ки дар ҷумҳурӣ баргузор гардида буданд, фаъолона иштирок намуданд [2, 18].

Ансамбли фолклорӣ-этнографии «Насими Қараток» яке аз ансамблҳои маъруфи водии Ҳисор буда, дар эҳё намудани фарҳанги миллӣ ва мардуми води саҳми арзанда доранд. Эҷодиёти аъзоёни ансамбл асосан иҷрои сурудҳои халқии мардуми води Ҳисор ба хусус Қаратоки бостонӣ хусусияти ба худ хос дорад. Зеро аз қадимулайём Қараток яке аз марказҳои тичорату қосибӣ, санъаткорони зиёде буда, мероси гаронбаҳои фарҳангӣ аз худ боқӣ мондааст. Ансамбл давомдиҳандаи қори хунармандони халқӣ Қорӣ Саид, Тошбиби Исмаева, Юлдош Ҷумъаев, Асомидин Каримов, Ҳайдар Саъдиев, Гулбиби Олимова, Иброҳим Азим (Азимлайлак), Қорӣ Чала, Раҳим Азимов, Асомидин Болтаев, Неъматулло Ибодов, Абдуҷаббори Танбурӣ, Бибираҷаб Алимардонова, Ҳакималӣ Саидов мебошад.

Солҳои 1992-2004 ансамбл дар асоси ҷамъиятӣ фаъолият мекард. Ансамбл 28- феввали соли 2004 бо Қарори раиси ноҳия номи «Насими Қадраток»-ро гирифтааст. Аз ҳамон давра то имрӯз роҳбарии ансамблро бонуи хунар, Аълочии фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Бибираҷаб Ниёзова ба зимма дорад. Таҳти сарвариини ин зани соҳибзафқ репертуари ансамбл рӯз то рӯз ғанӣ гашта, муҳлисони зиёде пайдо кардааст. Имрӯз онҳо дар тамоми гушаю канои ҷумҳурӣ муҳлисони зиёде доранд. Мардуми вилоятҳои Суғду Хатлон, минтақаи Рашту Зарафшон борҳо ба хунарнамоии онҳо қафқубӣҳо кардаанд. Соли 2007, онҳо дар ҷашни 2500-солагии шаҳри Истаравшан, баъдан дар Иди Наврузии Данғара, Наврӯзиҳои шаҳри Душанбе, намоишномаҳои идона дар боғи Ирам бо хунароҳои волеяшон муҳлисонро шод намуданд. Онҳо инчунин дар фестивал-озмунҳои «Аржанг», «Фалак», «Садои дилҳо», «Ҷакомаи гесу», «Устод ва шогирд» фаъолона ширкат варзиданд.

Оид ба фаъолият ва эҷодиёти ансамбл борҳо намоишномаҳои телевизионӣ ташкил карда шуданд. Онҳо дар таҷлили 3000- солагии Ҳисори Шодмон низ фаъолона ширкат варзиданд. Айни ҳол дар ҳайати ансамбл Марҳабо Содиқова, Салтанат Ҳочимуродова, Меликмурод Болтаев, Фирӯза Муҳаммадиева, Абдусамат Қараев, Туйбиби Саидова, Нигора Содиқова, Роқия Давлатова, Мавлуда Неъматова, Ганҷина Алимардонова, Сомона Саидова ва Дилфӯза Худоёрова фаъолияти пурсамар доранд [3, 10].

Моҳи майи соли 2003 дар ноҳия театри халқӣ таъсис ёфт. Дар Қасри фарҳанги деҳоти Боғистон, шаҳраки Тоҷикистон 10-майи соли 2003 намоишномаи омода намудаи хунармандони театри халқӣ бо номи «Дардҳои гиреххурда» дар таҳияи хунарманди шинохтаи ҷумҳурӣ Абдулҳафиз Қодиров ба тамошо гузошта шуда, аз ҷониби тамошобинон баҳои баланд гирифт. Намоишномаи мазкур исбот намуд, ки дар ноҳия хунармандони халқӣ хеле зиёд буда, маҳорати хуби иҷрокунандагӣ ва нақшофарӣ доранд.

Кормандони театри халқии ноҳия собит намуданд, ки онҳо давомдиҳандагони кори аввалин гурӯҳи хунароҳи халқӣ Мулло Абдучаббори Танбурӣ, Халок Одинаев, Мирзоумар Ашуров, Қорӣ Саид, хунаромандони касбӣ ва шинохтаи ҷумҳурӣ, Абдулҳафиз Қодиров Латофат Барзиева, Гулсара Абдуллоева, Амонullo Қодиров, Фотимаю Соҷида ва Исфандиёр гуломовҳо, Марям Турсунова мебошад.

Минбаъд кормандони театр дар тамоми ҷорабиниҳои ноҳиявӣ ва ҷумҳуриявӣ иштирок намуда, дар рушду нумуи санъати театри саҳми хешро гузошта истодаанд. Шумораи кормандони театр аз ҳисоби ҷавонони лаёқатманд пурра гардида, намоишномаҳои нав ба нав руи саҳна меояд. Аввалин роҳбарони театри халқӣ дар ноҳия Бибираҷаб Ниёзова, Тоҷинисо Сангинова, Гулмаҳмад Назаров буданд.

Соли 2013 аз тарафи кормандони театр намоишномаҳои «Сафарбаркунӣ», «Таваллудхона», «Хушае аз ҳар ғӯшае», дар таҳияи Гулмаҳмад Назаров соли 2014 «Писари Ватан»-и Мирзо Турсунзода ба намоиш гузоштанд.

Убайдуллои Каромат саркоргардони театр, Хуршеди Холиқӣ роҳбари бадеии театр мебошанд. Шумораи кормандон 9-нафарро ташкил мекунад. Онҳо соли 2015 ба ифтихори 3000-солагии Ҳисор намоишномаи «Чойхона» ва ба ифтихори 70-солагии ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ солҳои 1941-1945 намоишномаҳои «Барои фронт»ро дар таҳияи Убайдулло Кароматов, «Садокат»-ро аз руи асари «Вафо»-и Фотеҳ Ниёзӣ дар таҳияи Маҳкам Исоев манзури тамошобинон гардониданд.

Мактаби санъати бачагонаи ноҳия, дар асоси филиали мактаби мусиқии бачагонаи ноҳияи Ҳисор (он вақт Шаҳринав тобеи Ҳисор буд) соли 1982 таъсис ёфта, аввалин роҳбари ин муассиса Эсан Назаров буд. Он вақт ҳамагӣ аз 5 шӯба иборат буд. Соли 2000-ум мактаби санъати бачагона ба ҷои нисбатан васеъ кучонида шуд. Аз соли 2012 вазифаи директори ин мактаб ба уҳдаи Шаҳриёр Нарзикулов мебошад. Имрӯз мактаби мазкур дорой 10 - шӯбаи мақомхонӣ, рубобнавозӣ, овозхонӣ, ракс, дойранавозӣ, рассомӣ, кулолгарӣ, найнавозӣ, дуторнавозӣ мебошад. Онҳо дар ҷорабиниҳои ноҳиявӣ фаъолона ширкат менамоянд.

Солҳои 2013-2015 шогирдони мактаб дар ҷорабиниҳои ҷумҳуриявӣ, фестивал-озмуни «Рассомони ҷавон», «Овози тиллоӣ» «Устод ва шогирд» иштирок карданд. Шогирдони мактаб борҳо бо диплом ва ифтихорномаҳо қадриносии шудаанд.

Боғи фарҳангӣ - фароғатии ба номи Носирҷон Маъсумӣ соли 2015 ба тавозуни шӯбаи фарҳанги ноҳия гузаронида шуда, масоҳати он як гектарро ташкил мекунад, ки ба ҷойи ҳақиқии дамгирии мардум табдил ёфтааст.

Фонди китобхонаҳои ноҳия дар солҳои 1992-1995 ҳамагӣ 1200- 1300 нусхари ташкил менамуд. Миқдор ва сифати баргузориҳои ҷорабиниҳо хеле коста шуда буд. Аксари кормандон бинобар сабаби душвориҳои зиндагӣ тарки вазифа карда буданд. Қариб 70%-и китобҳо бо забони русӣ буданд. Танҳо 7-нафар кормандон дорой маълумоти миёнаи махсуси соҳаи китобдорӣ буданд. Ягон нафар корманди маълумоти олимдор набуд. Бинобар сабаби кам будани бучети маҳаллӣ миқдори хариди китобҳои тозанашири ба талабот ҷавобгӯ набуд [1, 12].

Фаъолияти босамари китобхонаҳо асосан баъд аз солҳои 2000-ум оғоз ёфтанд. Имрӯз китобхонаҳои ноҳия, бо компютерҳо таъмин карда шуданд. Фонди он бамаротиб зиёд карда шудааст.

Моҳи октябри соли 1997 дар афафаи ҷашни 70-солагии ноҳияи Шаҳринав Осорхонаи таърихию-кишваршиносӣ ташкил карда шуд. Осорхона бо таърихи нигораҳои моҳияти таърихидошта таҷвизонида шудааст.

Соли 2003 ба ташаббуси собиқ раиси ноҳия Абдуҳамид Ҷамолов сохтмони бинои нави осорхона оғоз гардид ва он ба талаботи меъморӣ ҷавобгӯ буд.

Бинои осорхона аз 11 - уток иборат аст. Барои ба истифода додани бинои нави осорхонаи таърихию - кишваршиносӣ, аз ҷиҳати нигораҳо камбудии зиёд дида мешуд. Барои бартараф намудани камбудии осорхона пеш аз ҳама раиси ҳамоноқтаи ноҳия Раҳматуллои Пулод ҳиссагузори намуданд. Бо ташаббуси он кас осорхона шакли дигар гирифт. Баъди таъсисёбии осорхона роҳбарии осорхонаро шахсони зерин ба уҳда доштанд: Хоҷаев Ҳайтул, Ҳайтов Х, Носиров Ф, Усмонов С. Роҳбарии осорхона аз соли 2004 ба уҳдаи Қодирова Малоҳат мебошад.

Дар осорхона миқдори шумораи нигораҳо ба 2269 - адад расидааст. Гушаи сафарҳои Президент Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, иштирокчиёни ҚБВ, маориф, тандурустӣ, иштирокчиёни садамаи Чернобл, шахсиятҳои шинохтаи кишвар, Шаҳринави кӯҳан ва ёдгориҳои таърихӣ он, ҷамоатҳо ва адабони маъруф Мирзо Турсунзода, Носирҷон Маъсумӣ маълумот дар бораи гузаштаи Қараток, хеле ҷолиб ва назаррабо мебошад. Нигораҳои

чамъоварда шоҳиди гузашта ва имрӯзаи ин диёри бостонӣ мебошанд.

Аз соли ташкилѐбии осорхона, то имрӯз шумораи тамошобинон 25321 - нафарро ташкил намудааст.

Хулоса, кормандони муасисаҳои фарҳангии ноҳия бо руҳи баланди ҳештанишносию ватандустӣ, барои дар ҳаёт татбиқ намудни сиёсати фарҳангии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастуру супоришҳои Пешвои муаззами миллат саҳми босазои ҳудро гузошта истодаанд.

Адабиёт:

1. Абдуллозода М. Махфили боғистон. – Душанбе: Эр-граф, 2020.
2. Зафари Д. Аз сабо то Шаҳринав // Зафари Д., Раҳматуллои Ҷ., Муҳиббуллои А., Фатҳуллои А. – Душанбе: Ҳумо, 2007.
3. Ҷонов С. Родмардони Шаҳринав // Исоев М., Давлатов У., Юсупов П., Норов Х. – Душанбе: Ҳумо, 2005.

Калидвожаҳо: *фарҳаг, шӯъбаи маданият, ансамбли этнографии фолклори, театр, осорхона, китобхона, боғи маданияту истироҳати, мактаби санъати бачагона.*

Аннотация

КУЛЬТУРНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ ШАХРИНАВСКОГО РАЙОНА ЗА 30 ЛЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ

Данная статья посвящена проблеме достижений в сфере культурного преобразования Шахринавского района в период независимости. При обсуждении вопроса были изучены проблемы достижений отдела культуры, фольклорно-этнографического ансамбля, театра, музея, библиотеки и других культурно-развлекательных мест Шахринавского района за тридцать лет независимости Республики Таджикистана. Результат исследования показал, что за короткий период времени в Шахринавском районе художественная индустрия добилась юльших успехов и развивается день от дня. Можно полной уверенностью сказать, что в ближайшем будущем культурная сфера Шахринавского района ещё больше будет развиваться.

Ключевые слова: *культура, отдел культуры, фольклорно-этнографический ансамбль, театр, музей, библиотека, культурно-развлекательный парк, детская художественная школа.*

Annotation

CULTURAL ACHIEVEMENTS OF SHAHRINAV REGION FOR 30 YEARS OF INDEPENDENCE

This article is devoted to the problem of achievements in the field of cultural transformation of the Shakhrinav region during the period of independence. When discussing the issue, the problems of the achievements of the department of culture, folklore and ethnographic ensemble, theater, museum, library and other cultural and entertainment places of the Shahrinav region for thirty years of independence of the Republic of Tajikistan were studied. The result of the study showed that in a short period of time in Shakhrinav region, the art industry has achieved great success and is developing day by day. It can be said with full confidence that in the near future the cultural sphere of the Shakhrinav region will develop even more.

Keywords: *culture, department of culture, folklore and ethnographic ensemble, theater, museum, library, cultural and entertainment park, children's art school.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Дустова Шахноза Ҷураевна, магистранти соли дуюми факултети таърих ва ҳуқуқ, ихтисоси таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 905225254

Рохбари илмӣ: н.и.п., профессор Каримов М.

Сведения об авторе: Дустова Шахноза Джураевна, магистрантка второго курса факультета истории и право специальность история Таджикского государственного педагогического университета им Садриддина Айни. Телефон: +992 905225254

Научный руководитель: к.п.н., профессор Каримов М.

About the author: Dustova Shakhnoza Juraevna, Master of the Department of Methods of Teaching History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel. +992 905225254

*Асророва Шахло Сулаймоновна,
магистранти соли дуҷуми факултети таърих ва ҳуқуқ*

МУҲОЧИРАТИ БАЙНАЛҲАЛАҚИИ МЕҲНАТӢ ВА ҲАРАКАТИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ

Муҳочирати байналмилалии меҳнат ва ҳаракати захираҳои меҳнатӣ ҳамчун кӯчиши қувваи корӣ яке аз шаклҳои муносибатҳои иқтисодии байналҳалқӣ ба ҳисоб меравад. Он ҳаракати аҳолии қобили меҳнатро аз як давлат ба давлати дигар ифода карда, дурусту самаранок истифода бурдани иқтисодии муҳочирати меҳнатӣ барои бехтар намудани вазъии иқтисодию иҷтимоии ҳар як давлат, ҳамчунин барои рушди ҳар як мамлакат бояд мусоидат кунад.

Ба давлатҳое, ки иқтисодии муҳочирати меҳнатиро самаранок истифода мебаранд, ИМА, Австралия, Олмон, Россия, Туркия, Сингапур, Индонезия, Кореяи Ҷанубӣ, Ҳиндустон, Филиппин ва баъзе дигар давлатҳо мебошанд. Ба ин давлатҳо муяссар гардид, ки ин намуди фаъолиятро барои рушди ҷомеа ва ҳуди муҳочирон бо аъзои оилашон мақсаднок амалӣ намоянд.

Мувофиқи ақидаи муҳаққиқон муҳочирати байналмилалии меҳнат асосан, бо ду сабаб - иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ ба вучуд меояд.

Ба гурӯҳи сабабҳои иқтисодӣ паст шудани талабот ҳамчун унсури тақозо ба қувваи кори таҳассусаш паст ва афзоиши пешниҳоди он ҳамчун унсури арза дар шароити иқтисоди бозорӣ, фарқияти музди кор дар давлатҳои гуногун ва афзоиши талабот ба қувваи кори таҳассуснок дохил мешавад.

Ба гурӯҳи сабабҳои ғайрииқтисодӣ бошад, вазъии демографӣ, вазъии оилавӣ, вазъии миллӣ, вазъии сиёсӣ, динӣ, маданӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Оид ба истилоҳи «муҳочирати байналмилалии меҳнат» дар конференсияи байналҳалқии меҳнат, ки Ташкилоти Байналҳалқии Меҳнат ҳанӯз соли 1922 баргузор карда буд, зарурияти инкишоф додани тавсифоти ягонро эътироф намуд, вале дар он танҳо таърифи «муҳочир» таҳия шуд, зеро он барои ҷамъ овардани маълумоти оморӣ оид ба муҳочирати байналмилалӣ муҳим буд.

Конференсияе, ки оид ба омори муҳочират дар соли 1932 баргузор гардид ва тавсияҳои СММ оид ба тақмили омори муҳочират дар соли 1953 байни муҳочирати доимӣ ва муваққатӣ тафовут гузошт, вале ба мафҳуми муҳочирати байналмилалӣ концепсияи ягона дода натавонистанд. Фақат соли 1976 СММ маҷмуаи нави тавсияҳо оид ба робитаи зичи байни мафҳумҳои муҳочират ва макони доимии истиқомати онҳоро дар кишвар пешниҳод намуд, аз ин рӯ ибораи муҳочирон фақат ба фаҳмиши мафҳуми иммигрантҳои дарозмуддат ва кӯтохмуддат равона гардид.

Дар ин хусус доктринаи ҳуқуқи байналмилалӣ низ якхела нест. Гузашта аз ин, тамоюли канорагирӣ ҳуқуқшиносони байналмилалӣ (Г. Памбу-Чивунда, Г. Гудвин-Гилл, Р. Эпплиард, Р. Перручоуд) оид ба ифодаи возеҳи мафҳуми муҳочират ба назар мерасад, гарчанде ҳар кадоми онҳо истилоҳи «муҳочират»-ро истифода мебаранд. Аммо он тадқиқотчиёне, ки таърифи истилоҳи «муҳочират» - ро (Е. Ю. Садовская, О. Пискун, Л. А. Васильева, Н. Н. Тоцкий) медиҳанд, ба як қатор нуктаҳои муҳим оид ба вазъии ҳуқуқи муҳочирон, оид ба статуси ҳуқуқи байналмилалӣ ва танзими ҳуқуқи ин падида аҳамият дода натавонистанд.

Дар сессияи 45-уми Комиссияи байналҳалқии ҳуқуқи СММ маърузачӣ Г. Памбу-Чивунда махсус оид ба масъалаҳои стандартҳои ҳуқуқи муҳочирати байналҳалқӣ зарурияти таҳияи концепсияи муҳочирати байналмилалиро эътироф намуд. Бо вучуди ин, ӯ мафҳуми «муҳочират»-ро тартиб дода, бо истилоҳи «ҳаракати аҳоли» иваз кардани онро пешниҳод кард. Ба фикри ӯ, чунин ивазкунӣ имкон дода метавонад, ки аз як тараф падидаи муҳочират бо тамоми гуногунии он ба назар гирифта мешавад, аз тарафи дигар таҳияи Конвенсияи динамикаи муҳочиратро инъикос мекунад. Аммо дар гузориши ӯ далелҳои асоснок оид ба зарурияти истифода бурдани истилоҳи «ҳаракати байналҳалқии аҳоли» мавҷуд набуд. [3:21]

Ҳуқуқшиноси байналҳалқии Швейтсария Р. Перручоуд мавҷуд набудани истилоҳи мувофиқашудаи «муҳочират»-ро дар ҳуқуқи байналмилалӣ таъкид намуд. Ӯ таърифи мушаххас надода бошад ҳам, диққати асосиро ба таркиби субъекти муҳочират: гурезагон, оворагон ва муҳочирони иқтисодӣ ҷалб карда тавонист.

Дар асари охирини худ кӯшиш кард, ки мафҳуми зерини муҳочирати байналҳалқиро

пешниҳод намояд:

- кӯчонидани одамон;
- тарки кишвари аслии худ ё ҷои доимӣ иқомат;
- ба кишвари дигар муваққатан ё доимӣ кӯчидан.

Ин ибора мувофиқтар буда, он на танҳо муҳоҷиратро дар бар мегирад, балки мафҳуми муҳоҷирати байналхалқиро тавассути дохил кардани муҳоҷирони муваққатӣ ва доимӣ васеъ мекунад. Аммо ин таъриф низ дар бораи вазъи ҳуқуқии муҳоҷирон ягон муқарраротеро дода натавонист.

Олимони мамлакатҳои ИДМ ҳам кӯшиш карданд, ки таърифи муҳоҷиратро тартиб диҳанд. Аз ҷумла, ба ақидаи ҳуқуқшинос Н.Н. Тоцкий (Русия), муҳоҷират ин ҳаракати одамон бо сабабҳои гуногун аз сарҳади субъектҳои алоҳидаи ҳудудӣ бо мақсади иқомати доимӣ ё муваққатӣ мебошад. Ин истилоҳ як қатор унсурҳои ба муҳоҷират хосро дар бар мегирад, вале аз ҳама бештар масъалаҳои муҳими танзими ҳуқуқии муҳоҷират ва вазъи ҳуқуқии муҳоҷиронро аз даст медиҳад [4, 13].

Е.Ю.Садовская (Қазоқистон) чунин мешуморад, ки муҳоҷират ин ҳаракати одамон аз сарҳади давлатӣ буда, ба иваз кардани ҷои истиқомат ба талаботи хонаводагӣ ва танзими байнидавлатӣ вобаста аст. Сарфи назар аз ифодаи равшани мафҳуми муҳоҷират, таърифи пешниҳодшуда ҳавасмандӣ ва муҳлатро инъикос карда натавонист, он бо баъзе навъҳои муҳоҷирон дар доираи маҳдуд таъкид гардид [6, 29].

О.Пискун (Украина) далел меорад, ки муҳоҷират на танҳо ба мавқеи ҳудудӣ-ҷуғрофӣ ва ҷойи истиқомат алоқаманд аст, балки аксар вақт он ба дигаргуниҳои ҷиддии ҷомеа, махсусан ба муҳити иҷтимоӣ сиёсӣ низ мувофиқ мебошад. Хусусияти ин падида, ба ақидаи ӯ, дар хусусияти интертерриториявӣ он воқеъ аст [3, 21].

Ҳуқуқшинос Л.А.Васильева муҳоҷиратро раванди хеле мушкил дониста, онро падидаи фаромиллӣ ва яке аз нишондиҳандаҳои муҳим мешуморад, чунин меҳисобад, ки дар ҷомеа инъикоси равандҳои этникӣ-сиёсӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ, ба амал меояд. Аммо дар он таърифи дақиқи муҳоҷират дода нашудааст [4, 13].

Муҳаккиқони Беларус А. И. Лемешева, А. В. Бубич, Г. Зинкевич, ки дар ҳаёати гурӯҳи кории назди Кумитаи муҳоҷирати Ҷумҳурии Беларус шомил буданд, оид ба рушди истилоҳи муҳоҷират, мафҳумҳои муҳоҷирати байналмилалӣ ва ҳуди муҳоҷиратро фарқ намуданд. Онҳо тавонистанд аввал ҳаракати ҳудудӣ-ҷуғрофӣ одамонро дар сарҳадҳои давлатӣ муайян намуда, дуҷумла маҷмуи гуногуни хусусияти ҳаракатҳои ҳудудии аҳолиро бо иваз кардани ҷои истиқомат пешниҳод намоянд. Аммо ин падидаҳо таърифи табиӣи ҳуқуқии муҳоҷирати байналмиллалиро инъикос карда натавонист [6, 30].

Соли 1989 Созмони Байналмилалӣ Муҳоҷират (СБМ) дар таҳияи концепсияи муҳоҷират дар Иҷлосияи 59-уми Шурои СБМ таърифҳои мафҳумҳои «муҳоҷират» ва «муҳоҷир»-ро мавриди баррасӣ қарор дода, муҳоҷиратро ҳамчун ҷузъи раванди рушди давлатҳо баҳогузорӣ намуд. Мувофиқи ин таъриф онҳое, ки одамон аз қадом давлат мераванд ва ба онҳое, ки ба қадом давлат дохил шуданӣ мешаванд, инчунин давлатҳое, ҳастанд, ки ба ҳар ду категория, новобаста аз сабабҳои ҳаракати муҳоҷират тааллуқ дорад. Ба ибораи дигар, ин мафҳум ҳама шаклҳои ҳаракати одамонро ҳамчун муҳоҷират дар бар мегирад. Муҳоҷир бошад, шахсест, ки аз як давлат ба муҳоҷират меравад, ё ин ки воридаи давлати дигар мегардад ва ҳамчун нӣёзманди ҳадамоти муҳоҷирати байналмилалӣ аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ пешниҳод мешавад.

Соли 1996 Суди иқтисодии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) масъалаи тафсири истилоҳи «Муҳоҷир»-ро дар чунин шакл таъриф кард: мафҳуми муҳоҷир тамоми категорияҳои ҳаракати шахсонро сарфи назар аз сабабҳои кӯчидан, давомнокӣ ва сарҳад дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, Концепсияи муҳоҷират аз ҷониби Суди иқтисодии ИДМ ва СБМ қабул шуд, ки он хусусиятҳои асосии муҳоҷиратро дурусттар инъикос менамояд.

Таърифҳои дар боло зикршудаи муҳоҷират имкон медиҳад, ки тадқиқотчиён диққати худро ба он нигаронида, хусусиятҳои хоси онро нишон диҳанд. Дар аввал, далели кӯчидан ва дуҷумла, иваз кардани ҷойи истиқомат дохил мешавад. Аммо, ҳеҷ яке аз таърифҳо хусусиятҳои хоси ҳуқуқии байналхалқии муҳоҷиратро инъикос карда натавонист ва асосҳои ҳуқуқии он оид ба танзими ҳуқуқии муҳоҷират ва вазъи ҳуқуқии муҳоҷир ба таври равшан зоҳир нагардид, зеро ба он аломатҳои тағйир додани вазъи ҳуқуқии муҳоҷир ва танзими ҳуқуқии он аз ҷониби давлати қабулкунанда илова карда нашуд.

Минбаъд концепсияи муҳоҷирати байналмилалӣ дар шакли зерин пешниҳод карда шуд: муҳоҷирати байналмилалӣ ин ҳаракати шахсон, сарфи назар аз шакл, сабаб ва вақт аз қаламрави як давлат ба қаламрави давлати дигар дониста мешавад, ки боиси тағйир ёфтани вазъи ҳуқуқии онҳо мегардад. Танзими он аз лаҳзаи убури сарҳад, риояи қонунгузории давлати қабулқунанда, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки дар сатҳи байналмилалӣ аз ҷониби ташкилотҳои ба масъалаҳои муҳоҷират машғулбуда таҳия шудаанд, оғоз мегардад.

Дар асри XXI ҳаракати муҳоҷирати байналхалқӣ хусусияти ҷаҳонӣ гирифта, он як қисми давлатҳои ҷаҳонро, ки сиёсати муосири муҳоҷиратро татбиқ намекунанд, ба ташвиш овардааст. Агар солҳои 60-уми асри гузашта шумораи муҳоҷирон дар дунё 75, 5 млн. нафарро ташкил медод, соли 2000-ум шумораи онҳо то 176, 6 млн. нафар, соли 2010 то 213, 9 млн. нафар ва ба ҳолати соли 2019 то 272 млн. нафар зиёд гардид. Коршиносони Созмони Милали Муттаҳид пешгӯӣ менамоянд, ки бо сабабҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, демографӣ ва экологӣ, шумораи муҳоҷирон дар ҷаҳон то соли 2050 боз ҳам афзоиш ёфта, ба 405 млн нафар мерасад [1].

Таби ду даҳсолаи охир аз кишварҳои ИДМ ва аз он ҷумла аз Тоҷикистон ба ИМА на кам аз 500 ҳазор нафар олимон ва мутахассисони баландхатисос кӯчида рафтанд, ки онҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти ин кишвар фаъолият доранд. Ҳукумати ИМА ба одамони баландхатисоси муҳоҷиршуда аз кишварҳои ИДМ шароити хуби зиндагӣ ва кориро фароҳам меорад ва маҳз бо ин сабаб зиёда аз 90%-и ихтирооти илмӣ инженерӣ ва татбиқи он дар истеҳсолот, ки рушди иқтисодию иҷтимоии кишварро таъмин менамояд, ба «зеҳнҳои воридшуда» дар симои муҳоҷирони хориҷӣ мансуб мебошад [1].

Дар Федератсияи Россия бошад, саҳми арзандаи муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ ба иқтисоди молиявии соҳаи нафти мамлакат баробар карда шудааст, ки он даҳҳо ва ҳатто садҳо миллиард доллари амрикоиро ташкил медиҳад. Мутобики ахбороти собиқ муовини роҳбари Хадамоти федералии муҳоҷирати Россия, директори ташкилоти ҷамъиятии «Миграция XXI век» Вячеслав Поставнин, соли 2013 дар ҳудуди Россия 12 млн нафар муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ будубош доштанд ва онҳо ба кишварҳои худ 21 млрд доллари амрикоӣ интиқол доданд. Ҳамзамон, саҳмгузори муҳоҷирони меҳнатии хориҷӣ дар иқтисодиёти Россия ниҳоят бузург буда, ҳуди ҳамаи сол тақрибан 400 млрд долларро ташкил кард, ки ин ба 15-20%-и маҳсули маҳсулоти дохилӣ баробар мебошад. [5]

Унсuri асосии муҳоҷирати байналмилалӣ далели гузаштан аз сарҳади давлатӣ ва танзим он мебошад. Далели аз сарҳад гузаштан ва ё минбаъд дар ҳудуди он мамлакат мондан бо қонунгузории давлати қабулқунанда ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба танзим дароварда мешавад.

Ҳангоми гурӯҳбандии муҳоҷирати байналмилалӣ ба қонунӣ ва ғайриқонунӣ будани он бояд аҳамият дод, ки муҳоҷират қонунӣ аст ё не: равондид, додани мақоми ҳуқуқӣ, иҷозатномаи истиқомат ва ғ. амалӣ карда мешавад. Ғайриқонунӣ бошад, ин дар сурати набудани чунин унсурҳои амалӣ мегардад, ки он нодуруст буда, дар ҳаракати муҳоҷир нишонаҳои ҷиноят дида мешавад.

Муҳоҷирати маҷбурӣ бошад, метавонад сабабҳои гуногун дошта бошад. Аз ҷумла, омилҳои стресс: ҷангҳои шаҳрвандӣ, низоъҳои этникӣ, таъқиб бо сабабҳои сиёсӣ ё этникӣ, таҳдиди ҷисмонӣ, офатҳои табиӣ ва ғайра.

Гурезагон ва оворагон низ ба категорияҳои муҳоҷирони байналхалқӣ дохил мешаванд. Моддаи 1-уми Конвенсияи соли 1951 гурезаро ҳамчун шахсе муайян мекунад, ки аз тарси таъқиботи наҷодӣ, динӣ, миллӣ тарқи мамлакат мекунад [2].

Ҳамчунин ба категорияҳои муҳоҷирони дохилӣ, ки дар дохили ҳуди мамлакат дар натиҷаи ҳолатҳои ғавқулдда, задухӯрдҳои мусаллаҳона кӯчонида мешаванд, баъзан онҳо гурезаҳои дохилӣ номида мешаванд ва муҳоҷирони берунӣ бошанд аз мамлакаташон бо сабабҳои муайян хориҷ карда шудаанд, ҳамчун гуреза ном бурда мешаванд.

Муҳоҷирати ихтиёрӣ бошад, ҳаракати одамон дар саросари ҷаҳон буда, ихтиёран бо сабабҳои шахсӣ амалӣ мешавад. Яке аз намудҳои ин гуна муҳоҷират ин муҳоҷирати меҳнатӣ мебошад ва он дар конвенсияҳо дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои ҳамаи муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзоёни оилаи онҳо ҳамчун мафҳуми муҳоҷирати меҳнатӣ оварда шудааст.

Тибқи Конвенсия, муҳоҷири меҳнатӣ шахс дар кишваре, ки шаҳрванди он нест, ба фаъолияти муздноқ машғул шудааст, машғул аст ё машғул мешавад. Зери мафҳуми муҳоҷирати меҳнатӣ аҳолии қобили меҳнат, ки бо сабабҳои иқтисодӣ ва дигар сабабҳо аз як давлат ба давлати дигар бо мақсади таъмини фаъолияти меҳнатӣ ворид гардидааст. Муҳоҷирати меҳнатӣ

хамчун қувваи корӣ аз рӯи қитъа, минтақа, кишвар ва тақсимои нобаробари меҳнат ба амал меояд.

Аз рӯи майлу хоҳиши одамон ба кори осонтар машғул шудан, бештар ба даст овардан маоши баланд, эҳтимолан ғоидаи зиёд ва дар натиҷа ба вучуд овардани қувваи кории зиёдати ду намуди онро метавон чудо кард. Муҳочирати меҳнатӣ: меҳнати пастихтисос ба мамлакатҳои мутараққӣ ва баландихтисос ё мутахассисон - ба истилоҳ муҳочирати касбӣ, ё «кӯчиши ақл ё зеҳн» ҳаракат мекунад.

Дар ҳалли ин масъала давлати Туркия, ки дар нимаи дуҷуми асри гузашта зиёда аз 5-6 миллион нафар муҳочирони меҳнатиро ба Олмон ва дигар мамлакатҳои пешқадам интиқол меод, сиёсати дурандешу мақсаднокро дар самти муҳочират ба роҳ монда, минбаъд ба давлати пуриктидор табдил ёфт ва айни замон ҳарсола 2-2,5 млн нафар муҳочирони меҳнатиро аз хориҷи кишвар қабул менамояд. Қисми муайяни собиқ муҳочирони меҳнати Туркия баъдан шаҳрвандии кишвари Олмонро қабул карданд ва айни замон дар ҳудуди ин давлат зиёда аз 20 млн нафар туркон зиндагӣ менамоянд ва ин дар он ҳоле, ки аҳолии умумии Олмон 80 млн нафарро ташкил медиҳад [7].

Кишвари Ҳиндустон низ тавонист сиёсати шаффоф ва созандаро дар ин самт ҷорӣ карда, муҳочирони меҳнатӣ ва ҳиндуҳои бурунмарзиро барои рушди иқтисодиёти иҷтимоии мамлакат ҷалб намояд. Аз ин хотир, агар соли 2009 муҳочирони меҳнатӣ ва ҳиндуҳои бурунмарзӣ ба ватани худ маблағи 49 млрд доллари амрикоиро интиқол дода бошанд, пас ин рақам соли 2015 зиёда аз 72 млрд доллар ва соли 2019 зиёда аз 83 млрд долларро ташкил кард ва Ҳиндустон аз ҳисоби самаранок истифода бурдани чунин маблағҳо барои рушди ҷомеа, дар ҷаҳон яке аз мавқеъҳои аввалинро ишғол менамояд.

Давлати Филиппин низ тавонист, ки тайи 10 соли охир бо истифодаи самараноки соҳаи муҳочират ва таъсис додани ҷойҳои нави корӣ бо маоши арзанда, ҳарсола сатҳи бекориро дар мамлакат 1%-ӣ кам намояд ва чунин натиҷаи ба даст омада дар байни коршиносони бисёр давлатҳои дунё хуб арзёбӣ карда мешавад [1].

Аз таҳлили гузаронидашуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки равандроҳои муҳочирати байналхалқӣ бо самтҳои гуногуни ҳадафҳо фарқ мекунад ва он ба вазъи ҳуқуқии муҳочирон таъсир мерасонад, ки ин дар як қатор санадҳои байналхалқӣ дарҷ гардидааст.

Сарфи назар аз набудани муҳлати муайян “Муҳочират” дар ҳуқуқи байналмилалӣ аз ҷумлаи масъалаҳои мебошад, ки бештар дар байни ҳуқуқшиносони байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, имкон медиҳад хусусиятҳои асосии муҳочират равшан карда шавад.

Бо вучуди мафҳумҳои «муҳочират» ва «муҳочирати байналмилалӣ» муайян кардани шумораи аниқи шахсонро душвор мегардонад, ки муҳочир бошанд ва имкон намендиҳад, ки вазъи ҳуқуқии онҳо муайян карда шавад ва онҳоро водор месозад гурӯҳи осебпазири аҳолии эътироф кард. Мувофиқи он, муайян кардани доираи муҳочирати байналхалқӣ, инчунин фаъолияти Шуъбаи омили Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида, Комитети оид ба аҳолии Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида ва СБМ душвортар мешавад. Мушкилоти марбут ба ҳифзи мақоми ҳуқуқии муҳочир низ вучуд дорад, зеро маълум нест кӣ ба ин категория дохил мешавад. Онро танҳо танзими ҳуқуқии истилоҳи муҳочирати байналмилалӣ ҳал мекунад. Аммо конвенсияи алоҳидае вучуд надорад, ки ба мушкилоти муҳочират бахшида шуда бошад. Бинобар ин ба мақсад мувофиқ ба назар мерасад, ки ба моддаи 2 Конвенсия оид ба ҳимояи тамоми ҳуқуқҳои муҳочирони меҳнатӣ ва аъзоёни оилаҳои онҳо бо муайян намудани муҳочирати байналмилалӣ, ки имкон медиҳад истилоҳи “муҳочирони меҳнатӣ” ба назар гирифта шавад. Аз ин рӯ «Мафҳуми «муҳочирони байналмилалӣ» шахсе мебошад, ки новобаста аз шакл, андеша ва муҳлати ҳаракати он аз қаламрави як давлат ба қаламрави давлати дигар мекуҷад ва боиси тағйири вазъи ҳуқуқии он мегардад. Вақте ки шахс сарҳадро убур мекунад, қонунгузориҳои давлати қабулкунанда, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ таҳияшуда ба масъалаҳои муҳочират машғул шуда, онро танзим мекунад.

Дар Конвенсия мақоми муҳочирони байналмилалӣ ва нақши давлати қабулкунанда, аҳамияти фаъолияти ташкилотҳои байналхалқӣ дар соҳаи муҳочират баланд арзёбӣ гардидааст [6, 33].

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳалли душворииҳои муҳочирати меҳнатӣ аз соли 2000-ум сар карда, то имрӯз санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллий, Барномаҳо ва Стратегияи кӯтоҳмуддати миёнамӯҳлат, инчунин созишномаҳои байнидавлатиро ба тасвиб мерасонад, ки дар асоси таҷрибаи ҷаҳонии байналмилалӣ меҳнат ва ҳаракати захираҳои меҳнатӣ кодир аст дар соҳаи

наздик натиҷаҳои дилхоҳро ба даст оварда, дар ҳалли масъалаи мазкур дар байни давлатҳои муваффақ чой гирад.

Адабиёт:

1. Бобоев А.А. Муҳоҷирати меҳнатӣ ҳамчун яке аз омилҳои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат. <https://ravshanfikr.tj/i-tisodi-mill-va-durnamoi-on>.
2. Конвенция о статусе беженцев. Un.org Наций.../refugees.shtml
3. Похлебаева А. Понятие миграции и её классификация. Международное право и международные отношения, 2005, №3.
4. Тоцкий Н.Н. Миграционное право.-Международное право и международные отношения. 2010, №2.
5. Трудовые мигранты в России/ dw.com/ru/ A-17243735.
6. Трудовая миграция в структуре социально-трудовых отношений в Республике Таджикистан. Душанбе, 2016.
7. Forum.ykt.ru/viewtopic.ispid=4109611.

Калидвожаҳо: *Муҳоҷират, муҳоҷир, захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, ҳаракати аҳоли, Конвенсия, сарҳад давлатӣ, танзими байнидавлатӣ, Созмони байналмилалӣ меҳнат, Суди иқтисодӣ, Консепсияи муҳоҷират, муҳоҷирати байналмилалӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ.*

Аннотация

МЕЖДУНАРОДНАЯ ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ И ДВИЖЕНИЕ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ

В данной статье представлена информация о международной трудовой миграции и движении трудовых ресурсов, изучаются и обсуждаются понятие миграции и этапы формирования международной трудовой миграции, ее экономические и неэкономические причины. Изучение данного вопроса показывает, что этот процесс прошел свои этапы формирования со своими особенностями и усиливается в современное время в силу экономических, социальных, политических, демографических и экологических причин, не остается незатронутым миграционным процессом в Республике Таджикистана.

Ключевые слова: *Иммиграция, мигрант, трудовые ресурсы, рабочая сила, трудовая миграция, движение населения, Конвенция, государственная граница, межгосударственное регулирование, Международная организация труда, Экономический суд, Понятие миграции, международная миграция, международное право.*

Annotation

INTERNATIONAL LABOR MIGRATION AND LABOR MOVEMENT

This article provides information on international labour migration and movement of labour resources, examining and discussing the concept of migration and the stages of formation of international labour migration, its economic and non-economic causes. The research shows that this process has passed through its formative stages with its specificities and is intensifying in modern times due to economic, social, political, demographic and ecological reasons, the article also examines the migration process in the Republic of Tajikistan.

Keywords: *Immigration, migrant, labour resources, labour force, labour migration, population movement, Convention, state border, inter-state regulation, International Labour Organization, Economic Court, Concept of migration, international migration, international law.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Асророва Шахло Сулаймоновна, магистранти соли дуюми факултети таърих ва ҳуқуқ, ихтисоси таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои таърих, дотсент Фозилова Мақсуда Зулфиқоровна

Сведения об авторе: Асророва Шахло Сулаймоновна, магистрантка второго курса факультета истории и право специальность история Таджикского государственного педагогического университета им Садриддина Айни.

Научный руководитель: кандидат исторических наук, доцент Фозилова Мақсуда Зулфиқоровна

About the author: *Asrorova Shahlo Sulaymonovna*, Master of the Department of Methods of Teaching History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

ИМА ВА ВУСЪАТЁБИИ СОЗИШНОМАИ АТЛАНТИКАИ ШИМОЛӢ (СААШ)

Дар охири солҳои 80-ум - ибтидои солҳои 90-уми асри XX боиси он гардид, ки ҷустуҷӯи системаи нави амният оғоз ёфт, зеро Ялта-Потсдам дигар ба талаботи вазъи нави сиёсӣ ҷавобгӯ набуд. Барҳам хурдани лагери сотсиалистӣ ва ҳуди ИШ ба тартиботи баъд аз ҷанг хотима гузоштанд.

Варианти якум ин таклиф дар бораи аз Ванкувер то Владивосток ташкил кардани Шӯрои Амнияти Аврупо ё Ҷамъияти Амният буд. Аммо ин идея ба далели баъзе ихтилофоти калидии байни Ғарбу Шарқ амалӣ нашуд. Ба ҷойи ин концепсия идеяи тадриҷан муттаҳид кардани кишварҳо ба ҷомеаҳои мавҷудаи амниятӣ, ба монанди СААШ меояд.

Дар ибтидои солҳои 1990-ум тамоюле ба вучуд омад, ки СААШ дар системаи амнияти Аврупо нақши асосиро мебозид. Ин дар соли 1991 дар конгресси кишварҳои узви ин созмон бо қабули концепсияи стратегияи паймон таъкият ёфт. Таъсиси сохторҳои минтақавӣ, аз қабили Шӯрои Ҳамкории Атлантикаи Шимолӣ (1991), Барномаи Шарикӣ барои сулҳ (январӣ 1994) ва Муколамаи Баҳри Миёназамин (декабри 1994) низ ба таҳкими СААШ мусоидат намуд.

Ислоҳот дар сохтори иттифоқ боиси он гардид, ки ин созмон ба иттиҳоди ҳарбию сиёсӣ табдил ёфт, ки вазифаҳои таъмини амнияти давлатҳои Аврупо ба зимма гирифт. Ин ҳатти рафтор бо истифода аз принсипи кувва соли 1999 дар Вашингтон муқаррар карда шуд. Ин натиҷа ба он оварда расонид, ки СААШ бо дигар созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла СММ ва САҲА ҳисобу китобро қатъ кард.

Сиёсати Иттиҳоди Атлантикаи Шимолӣ дар охири асри XX аз он иборат буд, ки ба доираи нуфӯзи худ он мамлакатҳоро, ки мавқеъҳои ғоиданоки стратегӣ доранд, ҷалб намояд. Ин пеш аз ҳама ба мамлакатҳои собиқ лагери сотсиалистӣ дахл дошт ва дар муҳлати кӯтоҳ мамлакатҳои собиқ ИШ дида баромада шуданд.

Рӯ ба Ғарб овардани кишварҳои собиқ сотсиалистӣ аз таъсири сиёсати бозсозии ИШ буд, ки дар натиҷа он ба норозигии оммаи халқ ва инқилоб оварда расонид. Баъди пошхӯрии Шартномаи Варшава кишварҳои Аврупои Шарқӣ бо СААШ робита барқарор карданд [1, 323]. Барои иттифоқчиёни собиқи аврупоии ИШ, вазъияти нави геополитикӣ, пеш аз ҳама, имкони бозгашти таърихӣ ба Аврупои демократӣ ва аз ин рӯ, аз мадори сиёсии Россия хориҷ шуданро дошт.

Моҳи июли соли 1990 дар сессияи Лондони Шӯрои СААШ эълония қабул карда шуд, ки дар он таклифҳо оид ба тағйир додани иттифоқҳои ҳарбӣ дар Аврупо ва оғози гуфтушуниди СААШ ва Шартномаи Варшава пешниҳод карда шуд [2, 18]. Дар бораи зарурияти ҳамкориҳо бо мамлакатҳои собиқ сотсиалистӣ эълонияро қабул карда, ба роҳбарони онҳо даъвати расмӣ фиристода шуд, ки ба қароргоҳи СААШ дар Брюссел сафар кунанд.

19 октябри соли 1990 дар Париж мулоқоти намояндагони 22 мамлакатаи СААШ ва Шартномаи Варшава барпо гардид, ки онҳо Шартномаро дар бораи маҳдуд кардани шартномаҳои муқаррарӣ имзо карданд. Вазифаи дар миён гузошта шуд, ки шумораи умумии яроку аслиҳа ба СААШ ва СШВ баробар тақсим карда шавад. Вале баъди пошхурии ИШ, Федератсияи Россия, бо сабабиҳо квота аз қисми зиёди яроку аслиҳаро дар сарҳадҳои ҷанубӣ метавонист маҳрум гардад, ки ин қобили қабул набуд ва дар натиҷаи ин шарнома феврал аз сари нав дида баромада шавад.

Дар соли 1993 ду нуқтаи назар дар бораи ин созмон садо дод, Пентагон дар ин бовар буд, ки иқтисодии низомии номзадҳо паст аст ва Россия набояд ба ин далел бегона шавад ва ба ҷои тавсеа барномаи «Шарикӣ барои сулҳ»-ро пешниҳод кард. Хадамоти Амнияти Миллӣ (ХАМ) ва Департаменти Давлатӣ бо истинод ба «зарурияти эҳёи иттифоқ ва васеъ кардани доираи он барои пешгирии бӯҳронҳо» ба ақидаи ӯ муқобил буданд. Дар натиҷа қарори февралӣ қабул карда шуд, ки ба ин барномаи «Шарикӣ барои сулҳ» дар протсессии вусъати минбаъдаи он қадами аввалин ҳоҳад шуд. Муқовимати Русия ба ин лоиҳа дар Париж бо имзои Шартномаи Россия СААШ дар соли 1997 ҳал карда шуд, ки дар он гуфта мешавад, ки «Россия ва СААШ якдигарро ҳариф мешуморанд» ва «аз қор фармудани зурӣ ё таҳдиди зурӣ ба муқобили ҳамдигар даст кашидан» эълон карданд. Дар сурати ба вучуд омадани ихтилофот, Россия ва СААШ барои ҳалли онҳо тавассути машваратҳои сиёсӣ талош хоҳанд кард [3, 571].

Дар нишасти сарони СААШ дар Мадрид дар соли 1997 ин созмон хоҳиши шомил кардани се кишвари иттиҳоди сотсиалистии собикро ба ин лагерҳо — Венгрия, Полша ва Чехия ба паймон тасдиқ кард. Натиҷаи музокирот оид ба шомилшавӣ 12 март соли 1999 дохил шудани ин давлатҳо ба ин иттифок буд. Воридшавӣ аз лиҳози таърихӣ экспансионизми Русия ва пайдоиши Олмони муттаҳид буд. Онҳо ба зулосае омаданд, ки ин лу абаркудрати таърихӣ ё бо ба боло баромадани худ давлатҳои ҳамсояи худро ба боло мебароранд, ё ин ки дар ҳудудҳои он ҷанг хоҳанд кард, барои дар зерӣ ҷимояи амнияти Амрико будан, ин тавасути узвийат дао СААШ сурат мегирад. Роҳхое, ки кишварҳо барои дохил шудан ба Иттиҳоди Атлантикаи Шимолӣ гузаштаанд, дида мебароем.

Яке аз аввалин мамлакатҳои лагери сотсиалистӣ, ки ба суи Ғарб нигоҳ кардан гирифт, ин Ҷумҳурии Чехия буд. Ин соли 1993 дар натиҷаи ҷудошавӣ рӯй дод, ҳукумати нав таъсис ҳадафи пайвастан ба Иттиҳоди Атлантикаи Шимолиро гузошта буд. Қадами аввал дар роҳи пайвастан ба СААШ пайвастан ба барномаи «Шарикӣ барои сулҳ» дар соли 1994 буд ва феврал Ҷумҳурии Чехия ба иштирок дар амалиёти посдори сулҳ дар Босния ва Герсеговина шурӯъ кард. Дар қори ба Иттиҳоди Атлантикӣ ҳамроҳ шудани кишвар Вазорати қорҳои қоричӣ ва Вазорати мудофия нақши фаъол бозиданд, вале дар аввал дастгирии аҳоли 1/3 ҳиссаи худро ташкил меод, вале баъдтар ин рақамҳо ба аксарият тағйир ёфтанд.

Ҳадафҳои расмӣ ворид шудани Ҷумҳурии Чехия ба ин иттиҳод ҳамгироии ниҳой ба тамаддуни Аврупо ва нигаронӣ дар бораи амнияти худ мебошад.

Дар ин иттиҳод Ҷумҳурии Чехия ба дифоъ аз аслиҳаи қатли омм, пайгирии ғайрифавлолонаи ҳадафҳо дар ҳаво ва ҳам дар дарё пайдо кард ва инчунин ӯ ягона кишварест, ки барои нигоҳдории қарҳболҳои Шӯравӣ ва Россия иҷозатнома дорад.

Доҳил шудани Ҷумҳурии Чехия ба СААШ мисоли мусбати ин шарикӣ мебошад.

Дар мулоқоти Мадрид хоҳиши Венгрия дар бораи дохил шудан ба ин иттифок қабул карда шуд [4, 748]. Пас аз даъвати расмӣ ба СААШ, кишвар раъйпурсии омодагии худро барои пайвастан ба ин паймон эълон кард, натиҷа ин буд, ки беш аз 85% венгерҳои овоздихӣ бартариин худро ба иттифок бо СААШ изҳор карданд.

Пас аз фурупошии Паймони Варшава Лаҳистон ба ҷустуҷӯи ҷойгоҳи худ дар арсаи сиёсӣ шурӯъ кард ва СААШ барои ин кишвар соҳтори табиитарин ва матлубтарин гардид. Мамлакат яке аз мақсадҳои сиёсати берунии худ — ҳамгирӣ ба соҳторҳои ҷаҳони Ғарбро мурааттаб кардааст. Гарҷанде ки ба талаботҳои Иттиҳоди Атлантикаи Шимолӣ кишвар мувофиқат намекард, вале дар охир қабул карда шуд.

Дар солҳои 1990-ум Б. Клинтон идеяи «Шарикӣ барои сулҳ»-ро баён кард. Вай ҳамаи давлатҳои вориси Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳамаи спутникҳои собики Аврупои Шарқии Москва ро даъват кард, ки ба системаи номуайяншудаи амнияти коллективӣ ҳамроҳ шаванд «Шарикӣ баҳри сулҳ» на таваққуя дар роҳи СААШ, балки алтернативаи узвийат дар он мебошад. Дар натиҷа, 10 январӣ соли 1994 дар Брюссел байни мамлакатҳои аъзои Иттиҳоди Атлантикаи Шимолӣ ва дигар давлатҳо ҳуҷҷате ба имзо расид, ки дар он қайд карда шуд, ки онҳо дар доираи Шӯрои ҳамкориин Атлантикаи Шимолӣ ташкил мекунанд. «Шарикӣ баҳри сулҳ» Ин барнома қарор дода шуд на танҳо мамлакатҳои собик Шартномаи Варшава ва ворисони ИШ, балки мамлакатҳои Аврупо Ғарбро, ки ба СААШ дохил шудан нахостанд, истифода баранд [5, 511].

Ислоҳоти Иттиҳод на танҳо ба ҷанбаҳои беруна, балки ба ҷанбаҳои дохилӣ низ даҳл кард, масалан, дар муносибатҳои аъзои дар ИМА ва Аврупо бӯҳрон ба амал омад. Роҳбарияти Амрико нақши маҳсуи ИМА-ро ҳамчун давлати ягонаи боқимонда дар бар по намудани тартиботи нави ҷаҳон қайд мекунад. Бинобар ин изҳорот СААШ ҳамчун воситаи ба амал баровардани сиёсати берунии Амрико дида мешавад, бинобар ин маҳз давлатҳои мебошанд, ки манфиатҳои иттифокро ташкил медиҳанд. Дар натиҷа Штатҳои Муттаҳида ба ҳамаи аъзоёни ташкилот стратегияи рафтори худро дар арсаи ҷаҳонӣ ироа мекунанд, ки амалиёти қарбӣ дар Ироқ ва Югославия шаҳодат медиҳад. Инчунин, кӯшишҳои мустақилона ҳал кардани низоъҳои минтақавӣ тавассути даҳолат ба бӯҳрони СММ ва ҳалалдор шудани низоми байналмилали оварда расонид, аммо ин амалҳо ИМА-ро ба пешсафӣ дар ҷаҳон овард.

Ҳамин тавр, нақши ШМА дар рушди СААШ дар давраи маъмурияи Билл Клинтонро дар даҳаи охири асри XX метавон ба ду қисм ҷудо кард. Якум, густариши иттиҳод ба кишварҳои Аврупои Шарқӣ, ки дастоварди паҳн кардани нуфӯзи Амрико буд. Идеяи «амнияти дастаҷамъӣ» аз ҷониби кишварҳои, ки ба он ҳамроҳ шуданд, бо муваффақият қабул карда

шуданд. Муносибати манфии Русия ба густариши иттиҳоди Атлантикаи Шимоли бо ваъдаҳои сершумор ҳал карда шуд. Дуюм ин қоҳиши нуфӯзи ШМА дар Иттиҳодияи Аврупо аст. Хусусияти ҳоси он метавонад қӯшиши Иттиҳоди Аврупо барои таъсиси қувваҳои мусаллаҳи худ бошад.

Адабиёт:

1. Богатуров А.Д., Аверков В.В. История международных отношений 1945-2008. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 323 с.
2. Безопасность Европы/ Под ред. В.В. Журкина. – М.: Издательство «Весь Мир», 2011. – 18 с.
3. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В.В.Львова. – М.: Ладомир, 1997. – 748 с.
4. Печатнов В.О., Манькин А.С. История внешней политики США. – М.: Международные отношения, 2012. – 571 с.
5. Партнерство ради мира. Рамочный документ от 10 января 1994 г.// Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки (1918-2006). Сост. Кузьмин Ю.М. – Киров: ВятГТУ, 2007. – 511 с.

Калидвожаҳо: *социалистӣ, иттилоф, ИМА, СААШ, ИҚШС, амният, созмон, шароити барои сулҳ, стратегия, низоъ, густариш, ИА, конгресс, абарқудратии сиёсӣ.*

Аннотация

США В РАСШИРЕНИИ ОРГАНИЗАЦИИ СЕВЕРАТЛАНТИЧЕСКОГО ДОГОВОРА (НАТО)

В данной статье рассматривается роль США в расширении Организации Севератлантического договора (НАТО). Отмечено, что реформы в организации привели к ответственности всей военной безопасности европейских стран. Следует отметить, что политика принятая НАТО в конце 20 век внимание государств, имеющих стратегическое значение пришлось привлечь. Автор на основании научных исследований отмечает, что политика США в конце XX века заключааясь во введении в НАТО новых стран. В результате количество членов этой организации увеличилось за счёт стран Восточной Европы.

Ключевые слова: *социалистический, конфликт, США, НАТО, СССР безопасность, организация стратегия, экспансия, ЕС, конгресс, политическая сверхдержава.*

Annotation

USA IN THE EXPANSION OF THE NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION (NATO)

This article discusses the role of the USA in the expansion of the North Atlantic Treaty Organization (NATO). It was noted that the reforms in the organization led to the responsibility of the entire military security of the European countries. It should be noted that the policy adopted by NATO at the end 20th century the attention of the states that are of strategic importance had to attract. The author, on the basis of scientific research, notes that the policy of the USA at end of the 20th century was to introduce new countries into the NATO. As a result, the number of members of this organization increased due to the countries of Eastern Europe.

Keywords: *socialis, t conflict, USA, NATO, security, organization, strategy, expansion, EU, congress, political superpower.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахмонова Файзинисо Файзуллоевна, магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқ, кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Сайнаков С.

Сведения об авторе: Абдурахмонова Файзинисо Файзуллоевна, магистрантка первого курса историко-правового факультета, кафедры истории международных отношений Государство педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айни.

About the author: Abdurahmonova Faiziniso Faizulloevna, first- year master of faculty of the history and law, general history and international relations of state Pedagogical University of Tajikistan named by after Sadriddin Ainy.

*Абдурахмонова Файзинисо Файзуллоевна,
магистранти соли дуҷуми факултети таърих ва ҳуқуқ*

ТАВССУТИ ЧАНГ РОҲАНДОЗИ КАРДАНИ СИЁСАТИ ХОРИЧӢ ҲАМЧУН УСУЛИ СИЁСАТИ ХОРИЧӢ ИМА ДАР ДАВРАИ ПРЕЗИДЕНТИИ БИЛЛ КЛИНТОН (дар мисоли иштироки ИМА дар ҷанги Югославия)

Реформаи сиёсию иқтисодие, ки дар нимаи дуҷуми солҳои 80-уми асри гузашта бо номи бозозӣ ва ё знавсозӣ котиби генералии ҲКИШ М.С. Горбачев роҳандозӣ намуд боиси заифшавии давлати Иттиҳоди Шуравӣ ва пошхӯрии давлати абаркудрати шӯравӣ гардид. Ин ҳодиса ҳамзамон ба аз байн равиӣ лагери соткиалистии давлатҳо оварда расонид. Тамоми Аврупои Шарқиро, ки шомили ин лагер буданд ва давлатҳои тозаистиклоли пасошӯравиро бенизомӣ, ҳарачу марач фаро гирифта ба ғалаҷгардии институтҳои идоракунии давлат оварда расонид. Империялизми ҷаҳонӣ, ки бавосита ва бевосита, ошкору ниҳон дар ин равандҳо даст дошт барои воридкунонии сиёсати худ ва дарёфти манфиат бо роҳбарии ИМА ин ҳудудҳоро ба сахнаи ҷангу хунрезӣ ва кашмакашиҳои сиёсӣ табдил дод.

Дар баъзе минтақаҳо бо мақсади тарғиби демократия даҳолати бевоситаи ҷарбӣ, дар баъзеи дигар дастгирии молиявӣ модии қувваҳои иртиҷоии дохилӣ дар шакли кумақҳои бебозғашт, қарзҳои имтиёзнок, кӯмаки башардӯстона ва ғ татбиқ мегардид.

Дар замони идоракунии Билл Клинтон сиёсати аврупоии ИМА ҳудро дар собиқ кишварҳои сотсиалисти ғайолтар гардида қариб нисфи Аврупои Шарқиро ба ҷангу хунрезӣ кашонид.

Дар тахти сарвари ШМА бо мақсади аз байн бурдани идеялогияи коммунистӣ, Югославия қурбони нақшаи империялистон ғарб гардид. Исбот шудааст, ки нақшаи З. Бжезинский дар бораи Югославия баъди марги Тито, ки асоси он пешгири кардани бо ҳам наздикшавии Иттиҳоди Шуравӣ бо Сербия (махсусан) буд, ки он ба ШМА ва кишварҳои Ғарб зарар мерасонид, «мақсади асосии ШМА дар Югославия бо чи роҳе набошад аз тамоми сохторҳо ҳокимияти коммунистиро аз байн бурдан аст»[1, 330].

Фурӯпошии Югославия бо раъйпурсӣ дар соли 1990 оғоз ёфт. Дар Словения барои истиқлолият, дар натиҷа қариб 88, 5 ғоиз «тарафдорӣ» овоз доданд. Ҷавоби мамлакатҳои Аврупо дере нагузашта, дар Брюссел Декларатсия дар бораи муносибатҳо бо Югославия қабул карда шуд, ки дар он таъкид карда мешавад, ки нигоҳ доштани бутунии Ҷумҳурии Сотсиалистии Федеративии Югославия (ҶСҶЮ) шартӣ хатмӣ оғози ғуфтушунид дар бораи додани статуси узви вобаста ба Иттиҳоди Аврупо (ИА) мебошад. Ин тамоҷул то соли 1991 идома ёфт, тағйирот пас аз Ҷорҷ Буш калони мурочиатномаи президенти Хорватия ба амал омад. Дар натиҷа конгресси ШМА ба Югославия расондани ёрии ба Югославиёро боздошт, ки вай дар бораи вайрон кардани интиҳоботи президентии Югославия баҳона мекунад.

Реаксияи Штатҳои Муттаҳида ба ғуфтушуниди байни ҷумҳурии сотсиалистии федеративии Югославия оид ба статуси онҳо, ки ба бунбаст расида буд, таъсир расонд, Ғарб ҳуқуқи худ муайянкуниро дастгирӣ кард ва аз тарафи ҳукумати марказии мамлакат рад кардани он сабаб шуд, ки санксияҳои иқтисодӣ аз ҷумла эмбаргои аз тараяи ШМА ғиристодани нефт ҷорӣ шуд.

Дар зери ғишор Югославия истиқлолияти Хорватия, Словения, Босния ва Герсеговинаро эътироф кард ва Сербия ва Черногория ворисони ҳуқуқи ҶСҶЮ шуданд ва бо номи Иттиҳоди Ҷумҳурии Югославия маълум гардиданд.

Сиёсати ШМА-ро метавон ба якҷанд марҳила тақсим кард. Аввалин бор соли 1992 буд, ки иштироки ШМА дар ҳалли низоъ дар Балкан пароканда ва ғосилавӣ буд. Аммо, ҳама чиз пас аз қабули он тағйир меёбад. Лекин баъд аз ин ШМА қабул кардани стратегияи «пешвои ҷаҳонӣ» (моши марти соли 1992) тамомикорҳо тағйир ёфт. Тибқи ин ҳуҷҷат, «ШМА ягона абаркудрати ҷаҳонӣ аст, ки бояд нақши пешвои ҷаҳониро ба ўҳда ғирад ва барои паҳн кардани демократия ва ҳифзи «мазлумҳо» дар саросари ҷаҳон масъулияти маънавӣ дорад. ШМА бояд дар хориҷа дар ин даврони нав нақши пешбарӣ бозад. Амрико ҳамчунон як кишвари хатмӣ дар ҷаҳон боқӣ мемонад. Баъзан ҷанг ё сулҳ танҳо ба Амрико вобаста аст. Бо ҳамин давраи думи сиёсати Амрико дар Югославия сар мешавад.

Барои даҳолати ғайолонатар ШМА Балканро минтақаи манфиатҳои миллии худ эълон мекунад. Аллақай соли 1993 Штатҳои Муттаҳида идеяи даҳолати ҷарбӣ ба ҷанҷоли

Югославияро доранд. Ин дар ғояи «тир ва зад», яъне бекор кардани эмбаргои яроқу аслиҳа барои мусулмонони Босния ва Герсеговина ва бомбаборон кардани аҳолии Сербия бо ёрии кушунҳои СААШ буд. Аммо ин идеяи Б. Клинтонро на Конгресс ва на шарикони аврупоии ШМА дастгирӣ накарданд.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки сиёсати Амрико дар ин минтақа характери зидди сербӣ дошт, онҳо Сербияро кишвари таҷовузкор тайин кардаанд ва аз ин рӯ, бояд мучозот карда шавад. Сабаби дигари даҳолати Амрико ҷилавгирӣ аз тарҳи Сербияи Бузург аст, ки дар он як тараф бар дигарон бартарӣ хоҳад дошт.

Барои сиёсати пурсамар дар Балкан ба ШМА Барои сиёсати пурсамар дар Балкан ба ШМА чораҳои муайян лозим буд. Марҳилаи аввал қорӣ намудани таҳримҳои иқтисодӣ буд, ки барои асосноккунии онҳо эъдоми эҳтимолӣ аз ҷониби сербҳо истифода шуд.

Марҳилаи дуюм сиёсат ба соли 1994 рост меояд. Он бо амалҳои ултиматумӣ алайҳи сербҳо алоқаманд аст. Катализатор дар бозори Маркале таркид, ки дар он сербҳо бори дигар гунаҳгор эълон карда шуданд. Боз мусулмонон дар ин ҳамла ширкат доштанд, аммо мисли пештара ин ҳодиса хомӯш карда шуд.

Ултиматум дар робита ба Сербистон ва Черногория чунин буд: “Яроқҳои вазнини сербҳои боснӣ (аз ҷумла танкҳо, таппончаҳо, мушакҳо), ки дар радиуси 20 километр аз ҳудуд ҷойгир шудаанд, ҳориҷ карда шаванд ё дубора гурӯҳбандӣ карда, таҳти назорати нерӯҳои СММ ҷойгир карда шаванд. Агар дар давоми 10 рӯз аслиҳа бозпас гирифта нашавад, ин мавқеъҳо мавриди ҳамлаи ҳавоии нерӯҳои СААШ қарор хоҳанд гирифт, аммо сербҳо ба талабҳои ироа шуда итоат карданӣ набуданд. Ҳамлаҳои ҳавоӣ ногузир буданд. Баъд Россия ба ин муқовимат даҳолат кард ва сербҳоро боварикунонид, ки ин шарҳоро қабул кунанд. Аммо СММ бо баҳона ба шароити номусоиди обу ҳаво аслиҳа қабул накард, дар натиҷа, бомбаборон ба соати яки субҳи 21 феврал пешбинӣ шуда буд»[2, 347].

Бо вучуди ин, СММ тавонист мавқеъҳои сербҳоро зерӣ назорат гирад, ки ин бомбаборони Югославияро ба таъхир андохт. ШМА вақтҳо аз даст навода манфиатҳои миллии худро дар ин минтақа боз ҳам ҷиддитар гирифт, ки, онҳо СААШ-ро ҳамчун қувваи сулҳпарвар дар минтақа қабул намоянд. Марҳилаи дигар бо ҳамлаҳои ҳавоӣ алайҳи сербҳо дар наздикии шаҳри Горазде анҷом ёфт. Тасмими бомбаборон аз ҷониби кишварҳои паймон гирифта шуда, баъдан дар давоми 25 дақиқа аз ҷониби СММ бо ишора ба ҳузури ҳаёти посдорони сулҳ ва назорат дар минтақа дастгирӣ ёфт. 10 апрели соли 1994 аввалин зарбаи ҳавоӣ зада шуд, дар рӯзҳои минбаъда бомбаборонкунӣ давом кард. Сербҳо ба ин амалҳои СААШ посух доданд, ки артиши Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Югославия (ИЧЮ)-ро ба қобилияти пурраи ҷангӣ оварда, ба мавқеъҳои мусулмонон, ки аз ҷониби Иттиҳоди Атлантикаи Шимолӣ дастгирӣ мешуданд, ҳамла карданд. Дар натиҷа, ҳамлаҳои ҳавоӣ муваффақият наоварданд, барои боздоштани ҳунрезӣ, сербҳо зерӣ фишори ҷомеаи ҷаҳонӣ розӣ шуданд, ки сари мизӣ гуфтушунӣ нишинанд. Боз ҳам музокирот ба як ултиматум ба ҷониби Сербия мубаддал шуда, таҳдиди дубора таҳдиди оғоз кардани бомбаборонкунӣ шуд ва дар натиҷа ногузирии талафот ва харобиҳои нав ба имзо кардари санадҳо розӣ шуданд.

Дар тӯли чанд сол раванди ҳаллу фасли Босния ва Герсеговина аз як марҳила гузашт: иғвогарӣҳои низомӣ, ҳамлаҳои ҳавоии СААШ, музокирот бо ултиматум анҷом ёфт.

Анҷоми масъалаи Босния бо имзои Созишномаи Дейтон дар 14 декабри соли 1995 ҳал шуд. Тибқи он, нерӯҳои СААШ бо теъдоди 60 000 нафар ба Босния ва Герсеговина ворид карда шуданд, ки нисфи онҳо шаҳрвандони Амрико буданд. Ҳудуди кишвар тақсим карда шуд: 49% ба сербҳо (70% назорат ва зиндагӣ мекарданд) ва 51% ба боснийҳо ва хорватҳо тақсим карда шуданд.

Манбаи дигари нооромӣ дар Балкан музофоти худмуктори Косово буд, ки ҳаракати ҷудоиихонаш ҳам ҚСФЮ ва ҳам ИЧЮ-ро ба ташвиш овардааст. Мавзӯи Косово ба далели авзоъ дар Босния дар паси замин гузошта шуд.

Соли 1997 СААШ таваҷҷуҳи худро ба вазъияти атрофи Косово ҷалб кард, ки мисли пештара таҳдиди шурӯи бомбаборонро дошт. Иттиҳоди Атлантикаи Шимолӣ сиёсати худро бе ҳамоҳангӣ бо СММ аллакай ошкорро пеш гирифт, ки ин марҳилаи навбатии ҷиғзи манфиатҳои милли дар Балкан дар солҳои 90-уми асри XX буд. Ин ба консепсияи қабул кардаи Вашингтон оид ба СААШ мувофиқ шуд.(апрели 1999). Идеяи асосии стратегия аз он иборат буд, ки «тезиси асоси масъулияти махсуси блок дар назди аҳли ҷамъияти ҷаҳон барои пешгирии кардани таҳдид ба амнияти субот дар Аврупо мебошад»[3, 666]. «Амният» гуфта, Иттифок ҳам сиёсӣ ва ҳам

иктисодӣ ва ғайраро нид дар назар дорад, ки ин чиҳатҳо имконият медиҳад ҳар гуна баҳона барои ҳамла истифода шавад.

Ҳалли вазифаҳои сиёсии ШМА дар моҳи март-июни 1999 боиси таҷовузи ҳарбии зидди Югославияи мустақил гардид. Амалиёти СААШ-ро бо сарвари ШМА метавон ҳамчун канор гузоштан аз созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла СММ ва ҳаракат ба сӯи ба истилоҳ “қонуни қудрат” тавсиф кард. Тадбирҳое, ки дар ин роҳ дида шудаанд, ибтидои вайрон кардани ҳуқуқи байналмилалӣ ва системаи Ялта-Потсдам гардиданд.

Моҳи октябри соли 1998 вазъ дар Косово тезу тунд шуд, СААШ бори дигар ба ИҶЮ таҳдид кард, ки агар амалиёти низомӣ дар вилояти мухторро қатъ накунад, ҳамлаҳои ҳавоӣ хоҳанд зад. Дар изҳороти Иттиҳод ба таври ғаври СММ воқуниши худро нишон дод, ки «дар Югославия амалӣ гардондани амалиёти ҳарбии СААШ-ро тавсия намедихад» [4, 668]. Аммо 13 октябр иттиҳодия супориш дод, ки тайёрии қушунҳо ба амалиёти ҷангиро тезонад, дар баробари ин дар Македония, ки бо вилояти автономӣ зам сард аст, шумораи контингенти ҳарбии Амрико бо ҳам зиёд мешавад.

21 марти соли 1999 Шӯрои СААШ ба С. Милошевич чанд соат мӯҳлат дод, барои ба созишнома имзотнамудан, ки дар шаҳри Рамбули Фаронса бари ҷудо шудани Косово бараси шудааст, фикр наояд ва баъд аз он ваъда дод, ки ҳамлаҳои ҳавоиро анҷом хоҳад дод. ИҶЮ аз имзои ир созишнома худдорӣ намуд ва баъд алтернативи созишнома дар ин ҳудуд ҷойдодани қувваҳои ҳарбии Иттиҳод дар Косово пешниҳод карда шуд. Алақак бори 23-юм аст, ки мақомоти қонунбарор созишномаро рад мекунад. Ҷанг боз шам шиддатноктар мегардад.

24 марти соли 1999 Нерӯҳои СААШ соҳибхитиёрии ИҶЮ-ро вайрон карда, як қатор ҳамлаҳои ҳавоӣ заданд. Амалиёти оғозшуда бо номи рамзии «Қувваҳои Иттифок» (Allied Force) буд, ки он 78 рӯз давом кард.

Мувофиқи маълумотҳои авиатсионии Иттифок, «ба 995 объект 2300 зарбаи ҳавоӣ зада шуд. Ба ҳудуди Югославия зиёда аз 3000 ракетаи болдор партоб карда шуда, қариб 25 ҳазор (аз рӯи баъзе маъхазҳо 79 ҳазор) моддаи тарканда партофта шуд. Дар ҳамлаҳои ҳавоӣ муҳимоти мамнӯъ, аз қабилӣ бомбаҳои кассетӣ ва урани тамомшуда (U-238) истифода шудааст. Ин гуна пардохтҳо боиси мушкilotи башардӯстона, яъне афзоиши лейкемия ва аномалияҳои гуногун дар наслҳои минбаъда мешаванд. Инчунин ба ин фалокати экологӣ боз зам мешавад, зеро зарбаҳо ба иқтисоди саноатии мамлакат: заводҳои нафт тозакуни ва химиявӣ (аммиак ҳукмрон буд) меафтад. Заҳролудшавии ин қорхонаҳо атмосфера, экология ва баъдан аҳолиро заҳролуд кардааст. Таркишҳо инчунин боиси ғуреа шудани оммавӣ шудааст.

Анҷом додани низоъ зери фишори бомбарборони СААШ сурат мегирад ва ба шарофати гуфтушунидҳои дипломатии Федератсияи Россия, Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Югославия барои ҳалли масъалаи Косово розӣ шуд. Созишнома 9 июни соли 1999 ба имзо расида, рӯзи дигар аз ҷониби СММ ба тасвир расид. Созишнома манфиатҳои СААШ ва ШМА-ро пурра қонеъ гардонид, ки мувофиқи он Косово истиқлолияти бештар гирифт ва контингенти ҳарбии мамлакатҳои СААШ барои таъмини амният ба хоки он оварда шуд.

Ҳодисаи Косово ва ҳалли он нуқтаи гардиш қалоне буд, ки ШМА инро дарк наол, ки онҳо метавонанд озодона ба муқобили давлатҳои соҳибхитиёр муқобилият наоянд [5, 679]. ШМА, ки дар ҳақиқат ба амалиёти ҳарбии СААШ ба муқобили Югославия ташаббус нишон дода буданд, масъалаҳои дорой характери равшани стратегиро, ки бо мустаҳкам кардан ва ба амал баровардани нақши худ ҳамчун давлати ягонаи ҷаҳонӣ ва пешвои ҷаҳон алоқманданд, ҳал мекард.

Дар натиҷа, нақши СММ ҳамчун ташкилоти ягонаи сулҳ маҳдуд мегардад. Натиҷаҳои тамоми амалиёти ҳарбии ШМА-ро ҷамъбаст карда, гуфтан мумкин аст, ки мамлакат ба масъалаи мустақилона ҳал кардани ҷанҷолҳо дар минтақаҳои гуногуни қураи замин мунтазам наздик мешуд. Дар натиҷа принципи бечазо набудани амалиёти ШМА ба монанди мудохила намудан дар сиёсати дохилии Югославия, ки дар ниҳояти қор боиси давлат ба гегемонияи ҷаҳони гардид [6, 22].

Шукуфоии геополитикии Иёлоти Муттаҳида на бо татбиқи тадбирҳои иқтисодӣ, балки бо сиёсати ҳарбӣ, бо имкони идоракунии мустақим ё ғайримустақими низоъҳо алоқаманд аст.

Адабиёт:

1. Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). – Москва: Русское право/ Русский национальный фонд, - 2001. -330с.
2. Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). – Москва: Русское право/ Русский национальный фонд, 2001. – 679 с.
3. Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). – Москва: Русское право/ Русский национальный фонд, - 2001.- 666с.
4. Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). – Москва: Русское право/ Русский национальный фонд, -2001, - 668с.
5. Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). – Москва: Русское право/ Русский национальный фонд. 2001. – 679 с.
6. Безопасность Европы/ Под ред. В.В. Журкина. – Москва: Издательство «Весь Мир», - 2011. – 22 с.

Калидвожаҳо: *идеология, коммунист, декларатсия, стратегия, извогариҳои низомӣ, музокирот, гегемон, гардиш, башардӯстӣ партоб.*

Аннотация

**ВОЕННОЕ РАЗВИТИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ КАК МЕТОД ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ
США В ПЕРИОД ПРЕЗИДЕНТСТВА БИЛЛА КЛИНТОНА
(на примере участия США в войне в Югославии)**

Эта статья об участии США в войне в Югославии. Отмечается, что во время президентства Б. Клинтон усилила вмешательство США в бывшие социалистические страны, что напрямую повлияло на внешнюю политику США. Следует отметить, что в этот период политику США можно разделить на несколько этапов. Автор пришел к выводу, что на этих этапах США остаются одной из самых могущественных стран, определяющих политику в мире, и во многих случаях мир и война во всем мире зависят только от Америки.

Ключевые слова: *идеология, коммунист, декларация, стратегия, военные провокации, переговоры, гегемон, революция, гуманитарный старт.*

Annotation

**WAR DEVELOPMENT OF FOREIGN POLICY AS A METHOD OF US FOREIGN POLICY
DURING BILL CLINTON'S PRESIDENCY
(in the example of the participation of the USA in the war in Yugoslavia)**

This article is about the involvement of the USA in the war in Yugoslavia. It is noted that during the presidency of B. Clinton increased US intervention in former socialist countries, which directly affected US foreign policy. It should be noted that during this period, the US policy can be divided into several stages. The author has come to the conclusion that according to these stages, the USA remains one of the most powerful countries that determine politics in the world, and in many cases world peace and war depend only on America.

Keywords: *ideology, communist, declaration, strategy, military provocation, negotiation, hegemon, revolution, humanitarian launch.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахмонова Файзинисо Файзуллоевна, магистранти соли аввали факултети таърих ва ҳуқуқ, кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Сайнаков С.

Сведения об авторе: Абдурахмонова Файзинисо Файзуллоевна, магистрантка первого курса историко-правового факультета, кафедры истории международных отношений Государство педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айна.

About the author: Abdurahmonova Faiziniso Faizulloevna, first- year master of faculty of the history and law, general history and international relations of state Pedagogical University of Tajikistan named by after Sadriddin Ainy.

ИНКИШОФИ ИЛМҲОИ ДАҚИҚ ДАР ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Муборизаи халқҳои Осиёи Миёна ба мукбили ҳукмронии араб ҳам баъд аз пахш кардани шуришҳои калон низ давом мекард. Масалан дар ибтидои асри IX дар Суғд, Бухоро, Хоразм, Уструшана, Чағониён, Хуталиён, Хучанд ва Фарғона шуриш ба амал омад [7, с. 86]. Баъдан ҳокимон ба ҳулосае омаданд, ки дар оянда бе дастгирии ашрофони маҳаллӣ аз умури идораи давлат баромада наметавонанд. Аз ин ҷониб, идоракунии минтақаҳои гуногун ба зиммаи намоёндагони ашрофони маҳаллӣ гузошта шуд. Дар натиҷа дар давраи охирин дар Осиёи Миёна равандҳои наво ба вуқӯъ пайваست, ки инҳо: аз ҳукмронии бевоситаи Хилофати Араб озод шудани кишвар; таъсиси давлатдории феодалии тоҷикони Сомониён; эҳёи анъанаҳои фарҳангӣ; ташаккули Забони адабии тоҷик ҳамчун забони давлатӣ ва эътирофи ҳамагонӣ илму адабиёти миллӣ мебошанд, баъдан барои ташаккули миллати тоҷикон замина гузошт.

Дар замони салтанати Сомониён (875-999) соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ба монанди: иқтисодиёт, кишоварзӣ, истеҳсоли ҳунармандӣ, коркарди канданиҳои ғоиданок, савдои дохилию хориҷи, муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисоди, сиёсату фарҳангӣ ва байналмилалӣ халқи тоҷик бо суръати тез инкишоф меёфтанд. Дар асрҳои IX—XII дар Марв, Ҳирот, Балх, Самарқанд, Бухоро, Ҳулбук, Хучанд, Бағдод дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ, маданӣ ва сиёсӣ дигаргунӣҳои калон ба амал омаданд, ки ин шаҳрҳо ба марказҳои савдо, ҳунармандӣ, илму фарҳанг табдил ёфта, дар онҳо ҳунармандон, рассомон, шоирон, нависандагон, мутафаккирон, файласуфон ва олимон ба ҳам омаданд.

Дар ин давра маркази ҳаёти фарҳангӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ давлати дар ҷунин шаҳрҳо Бухоро, Самарқанд, Фарғона, Чоч, Хучанд, Қоҳира, Бағдод, Рай, Исфаҳон, Урганҷ, Истарвашан, Насаф, Кеш, Балх, Ҳирот ба вуҷуд омаданд [7, с.99].

Ба вуҷуд омадани шароитҳои мусоид имконияти зиёд шудани шумораи касибон (куҳканӣ, шишасозӣ, кулолгарӣ, бофандагӣ ва ғайра) ва тоҷирони хурд меафзуд ва ҳатто кучаҳои махсус маҳаллаҳои касибон пайдо шуданд [7, с.86; 10, с.58].

Бояд гуфт, ки роҳҳои тичорати байни шаҳрҳо дар ҷорроҳаи шохроҳҳои асосии байниминтақавӣ ва байнишаҳрии Осиёи Марказӣ ҷойгир буданд, ки ба нашъунамои иқтисодӣ ва фарҳангии онҳо мусоидат карда наметавонистанд. Онҳо дар роҳҳои асосии тичоратии Хуросон, Мовароуннаҳр, инчунин Шарқи Наздик қарор дошта, бо давлатҳои хориҷӣ, махсусан бо кишварҳои ҳамсоя робита доштанд.

Дар ин шаҳрҳо қасрҳои боҳашамат, қорвонсаройҳо, дӯконҳои савдо, мадрасаҳо, масҷидҳо, пулҳо, китобхонаҳо, расадхонаҳо, системаҳои обёрӣ сохта, роҳҳо таъмир ва ғайраҳо аз ҳисоби мардуми меҳнаткаш онҳо меафтид, гузошта шуд, ки ҳалли ин масъалаҳо инкишофи илмҳои дақиқро талаб мекард. Дар натиҷа дар асрҳои IX-XII илмҳои дақиқ аз қабилҳои математика, астрономия, физика, химия, тиб, биология, фармакология, ҷуғрофия, санъат, геометрия ва ғайра босуръат инкишоф меёфтанд [7, с.89; 8, с.293].

Яке аз шаҳрҳои қадимаи тоҷикон Хучанд дар асри VI ба вуҷуд омадааст, ки аз калонтарин ва пешрафтатарин шаҳрҳои Осиёи Миёна ва Шарқи Наздик ба шумор мерафт [7, с.10]. Аз Хучанд аз Ғарб ба Шарқ роҳҳои савдо ба Самарқанд, Бухоро, Балх, Ҳирот, Бағдод, инчунин ба Ҳиндустон ва ғайра мегузаштанд. Шароити мусоиди табиӣ, боғҳои шаҳр таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб мекард. Бо вуҷуди ҳуҷуми истилогарони хориҷӣ шаҳрҳо барқарор гардида, рушд меёфтанд. Дар «Академияи Маъмун» донишмандон ба монанди Абурайҳони Берунӣ, Ибни Ироқ, Абусаҳли Масеҳӣ, Абуалӣ ибни Сино, Хоразмӣ, Абунасри Форобӣ ва Абӯмаҳмуди Хучандӣ яке риёзидон, астроном, конструктори асбобҳои астрономӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад [11, с.170].

Саҳми Абӯмаҳмуди Хучандӣ дар рушди астрономия, астрометрия, риёзиёт, тригонометрия, физика ва дигар илмҳои дақиқ хело калон мебошад. Дар байни осори Хучандӣ «Китоб дар бораи асбоби умумибашарӣ» (асри X), ки ба забони арабӣ навишта шудааст ва «Дар бораи сохтани асбоби умумӣ» (асри X) аҳамияти калон доранд. Онҳо дастгоҳ ва принсипи қори асбоби универсалӣ - секстант - ихтирои худӣ олимро, ки дар ҳалли бисёр масъалаҳои астрономӣ ба ҷои астрояб ва квадранта, ки дар он вақт мавҷуд буд, ба қор бурда мешуд.

Ба ғайр аз ин Абӯмуҳаммади Хучандӣ «Масъалаҳои геометрӣ» (асри X), «Рисолаи

арифметикӣ» (асри X), «Китоб дар бораи амал бо оина» (асри X) «Китоб дар бораи азимути кобла» (асри X), «Рисолаи тимпануми уфукҳо, ки универсал номида мешавад» (асри X), «Китоб дар бораи соатҳои гузаштаи шаб» (асри X)) ва ғайраро навиштааст. Масалан, рисолаи «Масъалаҳои геометрия» ба исботи теоремаи умумии синусҳои тригонометрияи сферикӣ, ки дар охири асри 10 муқаррар карда шуда буд, дар инкишофи минбаъдаи тригонометрия, геометрия қадами нахустин буд [1, с.26].

Секстанти нодири ихтироъкардаи А.Хучандӣ ва осори илмӣ у ба бисёр наслҳои олимони Шарқи Миёна ва Наздик ва ба инкишофи минбаъдаи астрономияи асрҳои миёна дар Шарқи Ғарб таъсири калон расонд. Вай на танҳо асбобҳои астрономиро ихтироъ кард, балки конструкцияҳои нави асбобҳоро кор карда баромад. Аз асбобҳои астрономӣ, ки Абӯмахмуди Хучандӣ ихтироъ кардааст, секстанти ӯ таваҷҷуҳи хоси муаррихону шарқшиносон, физикҳо ва ситорашиносонро ба худ ҷалб кардааст. Аз ин ру, дар маъхазҳои таърихӣ фаъолияти расадхонаи Хучанд пайдо шудааст, вале мутаассифона, дар бораи фаъолияти он то ҳол маълумот пайдо нашудааст. Баъдан секстантҳои расадхонаи Улуғбек дар Самарқанд, Дехлӣ, Бенарес, Чайпур, Учайн, Матура, Хонбалк (Пекин) ва дигар шаҳрҳои ҷаҳон ихтироъ карда шуданд [4, с.165].

Хусусияти фарқкунандаи пажӯҳишҳои Абӯмахмуди Хучандӣ усули илмӣ ӯст, ки омезиши мушоҳидаҳо бо таҳлили назариявӣ буд. Дар байни асарҳои сершумори ӯ, ки ба масъалаҳои гуногуни назариявӣ ва амалии астрономия бахшида шудаанд, зичҳо (чадвалҳои астрономӣ)-ро, ки натиҷаҳои мушоҳидаҳои чандинсола дар ин ё он расадхона гузаронида шудаанд, махсус ғайд кардан лозим аст. Ин асар аз сарсухани мухтасар ва чадвалҳои сершумор иборатанд. Дар муқаддима, чун қоида, мафҳумҳои истилоҳоти астрономӣ ва қоидаҳои истифодаи чадвалҳо оварда шудаанд ва мазмунӣ асосии зичҳои тақвимӣ, тригонометрӣ, сферӣ-астрономӣ, ҷуғрофӣ ва чадвалҳои ҳаракати Офтоб, Моҳ, сайёраҳо ва дигар объектҳои осмонҳо мебошанд [9, с.78].

Дигар олими бузурги илмҳои дақиқ асосгузори расадхонаи Рай, астроном, муаллифи асарҳои зиёд Абдурахмон ибни Умари Суфӣ (903-986) мебошад. Дар маркази илмӣ Шероз дар байни олимони чун ситорашиноси дараҷаи аввал – мушоҳид ва конструктори асбобҳои астрономӣ обрӯю эътибор дошт. Хусусияти фарқкунандаи фаъолияти олим муносибати танқидии ӯ ба мушоҳидаҳои пешгузаштаи худ мебошад, вай дар асоси мушоҳидаҳои худ координатаҳои каталогҳои пештараро ислоҳ мекард. Дар байни осори ӯ рисолаи «Дар бораи ситораҳои собит» (1012) рисолаи асосист, ки дар он мавқеи 1022 ситора оварда шудааст.

Нақши олим-энциклопедисти барҷаста Абурайҳони Берунӣ (973-1048), ки асарҳои «Геодезия» (1025), «Гномоника (Чудокунӣ масъалаи сояҳо)»-ро навиштааст (1027), «Минералогия» (1030), «Курра» (1029) ва ғайраҳоро навиштааст. Танҳо панҷ асараш ба асбобҳои астрономӣ бахшида шудааст. Маҳз «Геодезия»-и Берунӣ дар бораи фаъолияти илмӣ Хучандӣ ва ҳамкориҳои ӯ бо олимони барҷастаи он давра маълумоти муҳим медиҳад [11, с.119]. Асбобҳои астрономӣ, ки усулҳои мушоҳидае ӯ таҳия кардааст, баъдан ба вучуд омадаанд ва ба Берунӣ имкон доданд, ки ба дақиқии баланди андозагирӣ ноил шавад.

Таҳлили маъхазҳои таърихӣ мавҷуда оид ба омӯзиши тараққиёти астрономия дар мамлакатҳои Шарқи Наздик ва умуман Осиёи Миёна имкон дод, ки муваффақиятҳои, ки ҳоразмӣ дар замони қадим дар соҳаи дониши астрономӣ ба даст овардаанд, ки ин анъанаҳои илмӣ дар фаъолияти олимони ҳоразмӣ ибтидои асрҳои миёна, пеш аз ҳама Муҳаммад ибни Мусо Хоразмӣ (780-850) идома ёфтанд [7, с.88].

Нобиғаи машҳури ҷаҳон Ибни Сино (тақрибан 980-1037), инчунин Абул-Вафо Муҳаммад ибни Муҳаммад ал-Бузҷонӣ (939-998) аз таърихи илмҳои дақиқ ва астрономия бархурдор буданд. Масалан, ин донишмандони бузург ҳамроҳ бо Берунӣ гирифти Моҳро мушоҳида кардаанд. Вазифаи кори якҷояи ин олимони аз он иборат буд, ки дар як вақт гирифти Моҳро аз ду нуқтаи кураи Замин мушоҳида намуданд.

Асрҳои IX-XII ба охири давраи якуми инкишофи илмҳои дақиқ дар мамлакатҳои Шарқи Наздик ва Миёна ва Осиёи Миёна тааллуқдоранд ва ҳамчун яке аз марҳалаҳои аҷоибтарини таърихи инкишофи афкори математикӣ ҷаҳон тавсиф карда мешаванд. Мо медонем, ки математика дар асрҳои миёна дар асоси синтези қомебиҳои математикаи Юнону Ҳиндустон бо анъанаҳои илмӣ маҳаллӣ инкишоф ёфт. Вай дар асоси азхуднамудани мероси илмӣ қадим ба вучуд омада, бо роҳи принсипан нави инкишоф ёфт. Манфиати математикҳо дар баробари - масъалаҳои назариявӣ ба ҳалли масъалаҳои амалӣ, тақмил додани усулҳои ҳисоббарорӣ, ки - бештар дар астрономия истифода мешаванд, нигаронида шуда буд. Аз ин рӯ, майл ба пуррагии

мантикии риёзиёт боиси афзоиши тавачҷӯҳи олимони Шарқ ба тарҷумаи осори олимони Юнону Ҳинд ба арабӣ ва форсӣ гардид. Дар натиҷаи чунин муносибатҳо дар Шарқ низ асарҳое пешниҳод шуданд, ки бевосита ба инкишофи илмҳои дақиқ замина гузошт [6, с.376]. Олимон - шарҳдиҳандагон асарҳои қадимаро омукта, асрори илмро ошкор намуданд. Дар асоси як қатор тадқиқотҳои таърихӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки олимони асримиёнагӣ ба пешгузаштагони қадими худ эҳтиром гузошта, на танҳо усулҳои нави ҳисоббарориро офаридаанд, балки масъалаҳои бунёдии назариявиро низ таҳия кардаанд. Муҳимтарин дастовардҳои олимони Шарқ дар соҳаи риёзӣ ва астрономии чунинад:

- ✓ тасниф ва таҳияи усулҳои ҳалли муодилаҳои дараҷаи дуум (Хоразмӣ);
- ✓ ҳалли геометрии муодилаҳои кубӣ (Хайём ва Маҳонӣ);
- ✓ исботи теоремаи синусҳои тригонометрияи курра ва кӯшиши исботи тасдиқи он, ки чамъи ду куб мукааб шуда наметавонад, яъне. ҳодисаи махсуси теоремаи машҳури Ферма;
- ✓ офаридани асбоби нодири астрономии судси Фаҳрӣ;
- ✓ кашфи ҳодисаи кам шудани бузургии майли эклиптика нисбати экватор (Хучандӣ);
- ✓ инкишофи назарияи Сохторҳои геометрӣ -бо истифода аз қутбнамо ва ченак (Ибни Сино, Сичизӣ ва Абу-л-Вафо);
- ✓ тартиб додани чадвалҳои дақиқи чандқимати тригонометрӣ (Чили, Берунӣ, Абу-л-Вафо).

Натиҷаи муҳими фаъолияти математикҳои давраи таҳқиқшуда қор қарда баромадани усулҳои ҳисобкунии функцияҳои тригонометри мебошад, ки дараҷаи баланди дурустии чадвалҳои тригонометриро таъмин мекунанд, ки одатан дар чадвалҳои астрономӣ (зиҷҳо) дода мешаванд. Онҳо қор қарда баромадани усулҳои ҳалли секунҷаҳои сферикӣ диққати махсус доданд. Дар асри даҳум амалияи ҳисобҳои тригонометрӣ теоремаро дар бораи мутаносибии тарафҳо ва синусҳои кунҷҳои муқобил (теоремаи синусҳои ҳамвор) дар бар мегирад. Математикҳои Шарқ идеяҳои пешгузаштаи худро инкишоф дода, асбобҳои ҳисоббарории қадимро ҳаматарафа азхуд намуда, муносибатҳои асосии тригонометрияи ҳамворӣ ва сфериро ба даст оварданд. Бо иваз қардани аккордҳо бо синусҳо ва истифодаи хосиятҳои муносибатҳои таркибӣ онҳо қоидаҳои ба даст оварданд, ки ба формулаҳо баробаранд, ки дар ин самт осори Собит ибни Қора (836-901) ва Муҳаммад Баттони (850-929) аҳамияти қалони илмӣ доранд.

Математики бузург, асосгузори мактаби илмии Мароға дар асри 13. Насриддин (Насируддин) Тусӣ (1201-1274) дар асари машҳури худ «Рисолаи қорғонаи қомил» (асри XIII), ки аз панҷ қитоб иборат аст, аксари қомёбҳои пешгузаштаи худро дар соҳаи тригонометрия муфассал нишон медиҳад. Тӯсӣ дар асоси маълумотҳои таърихӣ онҳоро равшану барқарор намуда, дастовардҳои худро дар ин самт баён мекунанд [7, с.107; 221].

Бо омӯзиши маълумотҳои сарчашмаҳои таърихӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки доираи шавқу завқи олимон тамоми соҳаҳои илмҳои дақиқро фаро гирифтааст. Онҳо ба фаъолияти олимони баъдӣ низ таъсири намоён доштанд, ки он як қалели бешубҳа қоқӣ мемонад.

Тавре Президенти Қумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст қайд мекунанд: «Дарвоқеъ, қаврони гул-гулшуқуфии фарҳанги қочик, рушди илму адабиёт, таҳқими қояҳои қавлатӣ ба қавраи ҳуқмронии сулолаи Қомониён рост меояд ва аз қумла, яке аз намояндаҳои барқастаи он Исмоили Қомонӣ ба шумор мреавад. Барои инкишофи илму маданият шароити мусоид фароҳам оварда шуд, ки дар он истеъдоди бузурги олимон, шоирон ва ходимони қавлатӣ нашъунамо ёфт. Беҳтарин фарзандони халқ, гули миллат дар қохи Қомониён, ки асри тиллоии тамаддуни қочик бо онҳо алоқаманд аст, қамъ омаданд. Имрӯз на танҳо қочикон, балки тамоми қаҳони форсиқабон, тамоми инсонияти пешрафта бо номи Рӯдакӣ, асосгузори адабиёти форс-қочик, олимон Ибни Сино, Фирдавсӣ, вазири қирад Балъамӣ, даҳҳо намояндаҳои диқар, ки бо ин офаринишҳо манбаи рӯҳбаҳши ҳаётбаҳше ба вучуд овардааст, ки ҳоло ҳам, баъд аз ин қадар асрҳо ба зехну рӯҳи одамон ғизо медиҳад» [16, с.62].

Ҳаёт ва фаъолияти олимони илмҳои дақиқи Шарқ қавраи таҳқиқшаванда барои мо ва тамоми қаҳон аҳамияти бузурги илмӣ, назариявӣ, тарбиявӣ ва амалӣ дорад. Асарҳои онҳо дар омӯзиши таърихи илмҳои дақиқ ва тамоми таърихи халқӣ қочик сарчашмаи пурқимат мебошанд.

Адабиёт:

1. Абдуллозода Х.Ф., Негматов Н.Н. Абу Маҳмуди Хучандӣ. – Душанбе, 1986.
2. Абӯрайҳони Берунӣ. Асарҳои интиҳобшуда. – Тошкент, 1966.
3. Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. – Ташкент, 1993.
4. Бартолд В.В. Сочинения. Т. 6. – М., 1966.
5. Булгаков П.Г. Ҳаёт ва эҷодиёти Берунӣ. – Тошкент, 1972.
6. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. – М., 1972.
7. Таърихи Ленинобод. – Душанбе, 1986.
8. Таърихи халқи тоҷик. Т. 2. Китоби 1. – М., 1964.
9. Кары-Низов Т.Н. Мактаби астрономии Улугбек. – М., 1950.
10. Литвинский Б. Тадқиқоти археологии Тоҷикистон аз тарафи илми советӣ (очерки мухтасар). Корҳои А.Н.Точ. РСФСР. Т. 25. – Душанбе, 1954.
11. Неъматов Н.Н. Давлати Сомониён. – Душанбе, 1977.
12. Самигуллин В.К. Насириддини Тусӣ - равшангари афкори ҳукуки Шарқи асримиёнагӣ // Масъалаҳои шарқшиносӣ. – 2010. – №3 (49). EDN: RDEHSF
13. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – М., 1962.
14. Ҳасанов Х. Мероси географии олимони Осиёи Миёна. – Тошкент, 1967.
15. Хучанд. Энциклопедия. – Душанбе, 1999.
16. Эмомали Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. – Душанбе, 1999.
17. Юшкевич А.П. Таърихи математика дар асрҳои миёна. – М., 1961.

Калидожаҳо: *Сомониён, илм, илмҳои дақиқ, алгебра, астрономия, офтоб.*

Аннотация

РАЗВИТИЕ ТОЧНЫХ НАУК В ГОСУДАРСТВЕ СОМОНИДОВ

В статье автор изучил развитие точного правописания при самонах. Автор считает сомонский период периодом развития точного правописания, поскольку в этот период ряд ученых представил труды, положившие начало развитию дальнейших наук. В статье изучаются жизнь и деятельность ученых точных наук Востока, труды которых имеют большое научное, теоретическое, образовательное и практическое значение для всего мира, поскольку их труды являются ценным источником в изучении истории точных наук и вся история таджикского народа.

Ключевые слова: *Сомониды, наука, точные науки, алгебра, астрономия, солнце.*

Annotation

THE DEVELOPMENT OF EXACT SCIENCES IN THE SAMANIAN STATE

In this article, the author has investigated the development of accurate spelling during Samonian times. The author considers the period of Somoni as the period of development of accurate spelling, because during this period, a number of researchers presented works that laid the groundwork for the development of later sciences. In this article, the life and activity of scientists of exact sciences of the East whose works are of scientific, theoretical, educational and practical importance for the whole world have been investigated, because their works are a valuable source in the study of science and knowledge. The history of exact sciences and the entire history of the Tajik people.

Keywords: *Somonian, science. Exact sciences, algebra, astronomy, the sun.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Самадова Замира, магистранти соли дуюми кафедраи таърихи халқи тоҷики факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Сведения об авторе: Самадова Замира, магистрантка второго курса кафедры истории таджикского народа историко-правового факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

About the author: Samadova Zamira, 2st year Master of the Department of the History of the Tajik people of the Faculty of History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ИПМ ВА ФАНОВАРӢ

Ҳамедов Рустам Асламович,
магистранти соли дуҷуми факултети физика

КОЭФФИЦИЕНТИ КАШИШИ САТҲИИ СӢЗИШВОРИИ БЕНЗИН ВОБАСТА АЗ ҲАРОРАТ

Моеъҳо сатҳи озод доранд ва ин боиси пайдоиши баъзе ҳодисаҳо мегардад, ки онҳоро ҳодисаҳои сатҳӣ меноманд. Сабаби пайдоиши ҳодисаҳои сатҳӣ дар он аст, ки молекулаҳои дар дохили сӯзишвориҳои моеъ ва дар сатҳи он буда, дар шароитҳои гуногун мебошанд.

Ба молекулаи дар дохили сӯзишвориҳои моеъ буда, аз ҳама тараф қувваи ҷозибаи молекулаҳои ҳамсоя таъсир менамояд. Ин қувваҳо ҳамдигарро бартараф менамоянд ва баробар таъсиркунандаи онҳо ба сифр баробар мешавад.

Молекулаҳои дар сатҳи сӯзишвориҳои бензин буда, дар ҳолати дигар мебошанд. Аз сабаби хеле хурд будани зичии буғ ё гази дар болои сатҳи бензин буда, дар қисми аз сӯзишвории моеъ берун шумораи молекулаҳо назар ба қисми дар дохили бензин будани он хеле кам мебошанд, бинобар таъсири молекулаҳои газро ба ин молекула ба эътибор нагирифтани мумкин аст. Қувваи кашиши молекулаҳои ҳамсоя, ки дар дохили сӯзишвории бензин ҷойгиранд, дар ин ҳолат бартараф намешаванд ва баробар таъсиркунандаи онҳо ба дохили бензин раван шудааст.

Ҳамин тариқ, дар сатҳи сӯзишвории бензин ба ҳар як молекула аз тарафи молекулаҳои дигар қувваи кашиш таъсир мекунад ва самти баробар таъсиркунандаи онҳо ба дохили сӯзишвории бензин равона аст. Барои он, ки молекула аз дохили сӯзишвории бензин ба сатҳи он барояд, вай бояд қувваҳои ҷозибаи молекулаҳои ҳамсояро бартараф намояд. Тахти таъсири баробар таъсиркунандаи қувваҳои ҷозиба молекулаҳои дар сатҳи сӯзишвории бензин буда, ба дохили бензин кашида мешаванд. Дар сатҳи сӯзишвории бензин ҳамон миқдор молекулаҳое меистанд, ки барои онҳо масоҳати сатҳи бензин ба қимати минималӣ соҳиб мешаванд. Бинобар ин моеъҳо (бензин) (дар мавриди набудани қувваи вазнинӣ ё ҳангоми бо қувваи архимедӣ дар мувозинат будани он) шакли кура соҳиб гардида, ба сатҳи минималӣ соҳиб мегарданд.

Сӯзишвории моеъҳо ҳаҷми худро нигоҳ медоранд, ҳосияти ҷоришавандагӣ доранд ва шакли зарфро бо худ мегиранд, ки ба он рехта шудаанд.

Аз он ки молекулаҳои сӯзишвориҳои моеъ нисбат ба газ зичтар ҷойгир мебошанд, тафовутан аз газҳо байни молекулаҳои моеъҳо қувваи ба ҳам таъсирӣ мавҷуд аст. Радиуси таъсири чунин қувваҳо аз 10 нм зиёд нест.

Ба молекулаҳои дар сатҳ мавҷуд буда қувваҳои таъсир мебахшанд, ки баробар таъсиркунандаи онҳо ба дохили сӯзишвории бензин самт мегиранд. Барои кӯчонидани молекулаҳо аз қарри сӯзишвории моеъ ба сатҳи он иҷрои кор талаб карда мешавад, бинобар он молекулаҳои сатҳӣ рӯи моеъ энергияи потенциалии барзиёдӣ доранд, ки қабати сатҳӣ рӯи сӯзишвориҳои моеъро дар ҳолати кашиш нигоҳ медоранд.

Кашиши сатҳӣ σ бузургие мебошад, ки нисбати кори барои афзудани сатҳ лозимаро бар афзоиши майдон муайян мекунад:

$$\sigma = \frac{A}{\Delta S} \quad (1)$$

Воҳиди кашиши сатҳӣ- ҷоул бар метри квадратӣ мебошад (Ҷ/м²). Кашиши сатҳиро метавон бо нисбати қувваи кашиши сатҳӣ F бар дарозии худуди сатҳи моеъ l ифода намуд:

$$\sigma = \frac{F}{l} \quad (2)$$

Дар чунин маврид σ бо нютон бар метр (Н/м) чен карда мешавад.

Моеъ таркунанда номида мешавад, агар қувваи ба ҳам таъсирии молекулаҳои моеъ зиёдтар мебошад. Сатҳи қачии моеъ дар моеъи таркунанда фурӯҳамида буда, кунҷи канорӣ (кунҷи байни он ва сатҳи ҷисми сахт) θ тез мебошад. Дар моеъи тарнакунанда сатҳи қачии моеъ буда, кунҷи канорӣ θ кунд мебошад.

Сатҳи қачии моеъҳо фишори иловагиро ҳосил менамояд:

$$P_{\text{ил}} = \pm \frac{2\sigma}{R} \quad (3)$$

ки ин ҷо R - радиуси сатҳи курагӣ мебошад. Фишори иловагӣ дар капиллярҳо баландшавии моеъҳои таркунанда ва пастшавии моеъҳои тарнакунанда бо баландии ба h баробарро таъмин менамояд:

$$h = \frac{2\sigma}{\rho g R} \cos \theta \quad (4)$$

Ҳангоми таркунии пурра $\theta=0$ аст. Пас $\cos \theta=1$ мешавад. Он гоҳ

$$h=\frac{2b}{\rho g R} \quad (5)$$

ҳосил мешавад.

Моеъҳои гуногун тарангии сатҳи гуногун доранд. Дар ҷадвали 1 қиматҳои ададии тарангии сатҳи баъзе моеъҳои бо ҳаво ҳамхудуд оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Тарангии сатҳи баъзе моеъҳо

№	Моеъ	Тарангии сатҳ σ , мН/м
1	Маҳлули собун	25
2	Бензин	28,8
3	Равғани зайтун	32
4	Глицерин	63,1
5	Об	72,8
6	Симоб	465

Барои ҳисоб намудани коэффисиенти кашиши сатҳии сӯзишвории бензин вобаста аз ҳароратро дар шароити лабораторияи илмӣ- тадқиқотӣ санҷида, чунин натиҷаҳо ноил гаштем ва қимати онҳоро ҳосил карда, дар ҷадвал гузоштем.

Натиҷаи кори 1 дар $t=30^\circ\text{C}$.

Д.ш.аст

$$m_x=17,04 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

$$m_3=18,23 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

Ҳал:

$$1) m = m_3 - m_x = 18,23 \cdot 10^{-3} \text{ кг} - 17,04 \cdot 10^{-3} \text{ кг} = 1,19 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

$$2) m_q = \frac{m}{100} = \frac{1,19 \cdot 10^{-3} \text{ кг}}{100} = 0,0119 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

σ -?

$$3) P = m_q \cdot g = 0,0119 \cdot 10^{-3} \text{ кг} \cdot 9,81 \frac{\text{Н}}{\text{кг}} = 0,116739 \cdot 10^{-3} \text{ Н}$$

$$4) \sigma = \frac{P}{2\pi r} = \frac{0,116739 \cdot 10^{-3} \text{ Н}}{2 \cdot 3,14 \cdot 0,89 \cdot 10^{-3} \text{ м}} = \frac{0,116739 \cdot 10^{-3} \text{ Н}}{5,5892 \cdot 10^{-3} \text{ м}} = 20,8 \cdot 10^{-3} \frac{\text{Н}}{\text{м}}$$

Натиҷаи кори 2 дар $t=40^\circ\text{C}$.

Д.ш.аст

$$m_x=17,04 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

$$m_3=18,25 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

Ҳал:

$$1) m = m_3 - m_x = 18,25 \cdot 10^{-3} \text{ кг} - 17,04 \cdot 10^{-3} \text{ кг} = 1,21 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

$$2) m_q = \frac{m}{100} = \frac{1,21 \cdot 10^{-3} \text{ кг}}{100} = 0,0121 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

σ -?

$$3) P = m_q \cdot g = 0,0121 \cdot 10^{-3} \text{ кг} \cdot 9,81 \frac{\text{Н}}{\text{кг}} = 0,118701 \cdot 10^{-3} \text{ Н}$$

$$4) \sigma = \frac{P}{2\pi r} = \frac{0,118701 \cdot 10^{-3} \text{ Н}}{2 \cdot 3,14 \cdot 0,89 \cdot 10^{-3} \text{ м}} = \frac{0,118701 \cdot 10^{-3} \text{ Н}}{5,5892 \cdot 10^{-3} \text{ м}} = 21,2 \cdot 10^{-3} \frac{\text{Н}}{\text{м}}$$

Натиҷаи кори 3 дар $t=50^\circ\text{C}$.

Д.ш.аст

$$m_x=17,04 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

$$m_3=18,28 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

Ҳал:

$$1) m = m_3 - m_x = 18,28 \cdot 10^{-3} \text{ кг} - 17,04 \cdot 10^{-3} \text{ кг} = 1,24 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

$$2) m_q = \frac{m}{100} = \frac{1,24 \cdot 10^{-3} \text{ кг}}{100} = 0,0124 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

σ -?

$$3) P = m_q \cdot g = 0,0124 \cdot 10^{-3} \text{ кг} \cdot 9,81 \frac{\text{Н}}{\text{кг}} = 0,121644 \cdot 10^{-3} \text{ Н}$$

$$4) \sigma = \frac{P}{2\pi r} = \frac{0,121644 \cdot 10^{-3} \text{ Н}}{2 \cdot 3,14 \cdot 0,89 \cdot 10^{-3} \text{ м}} = \frac{0,121644 \cdot 10^{-3} \text{ Н}}{5,5892 \cdot 10^{-3} \text{ м}} = 21,7 \cdot 10^{-3} \frac{\text{Н}}{\text{м}}$$

Натиҷаи кори 4 дар $t=60^\circ\text{C}$.

Д.ш.аст

$$m_x=17,04 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

$$m_3=18,30 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

Ҳал:

$$1) m = m_3 - m_x = 18,30 \cdot 10^{-3} \text{ кг} - 17,04 \cdot 10^{-3} \text{ кг} = 1,26 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

$$2) m_q = \frac{m}{100} = \frac{1,26 \cdot 10^{-3} \text{ кг}}{100} = 0,0126 \cdot 10^{-3} \text{ кг}$$

σ -?

$$3) P = m_q \cdot g = 0,0126 \cdot 10^{-3} \text{ кг} \cdot 9,81 \frac{\text{Н}}{\text{кг}} = 0,123606 \cdot 10^{-3} \text{ Н}$$

$$4) \sigma = \frac{P}{2\pi r} = \frac{0,123606 \cdot 10^{-3} \text{ Н}}{2 \cdot 3,14 \cdot 0,89 \cdot 10^{-3} \text{ м}} = \frac{0,123606 \cdot 10^{-3} \text{ Н}}{5,5892 \cdot 10^{-3} \text{ м}} = 22,1 \cdot 10^{-3} \frac{\text{Н}}{\text{м}}$$

Аз лабораторияи илмӣ-тадқиқотӣ истифода бурда, натиҷаҳо гирифта, ҳисоб намудем. Акнун ҳатогиҳои нисбии коэффисиенти кашиши сатҳии сӯзишвории бензин вобаста аз

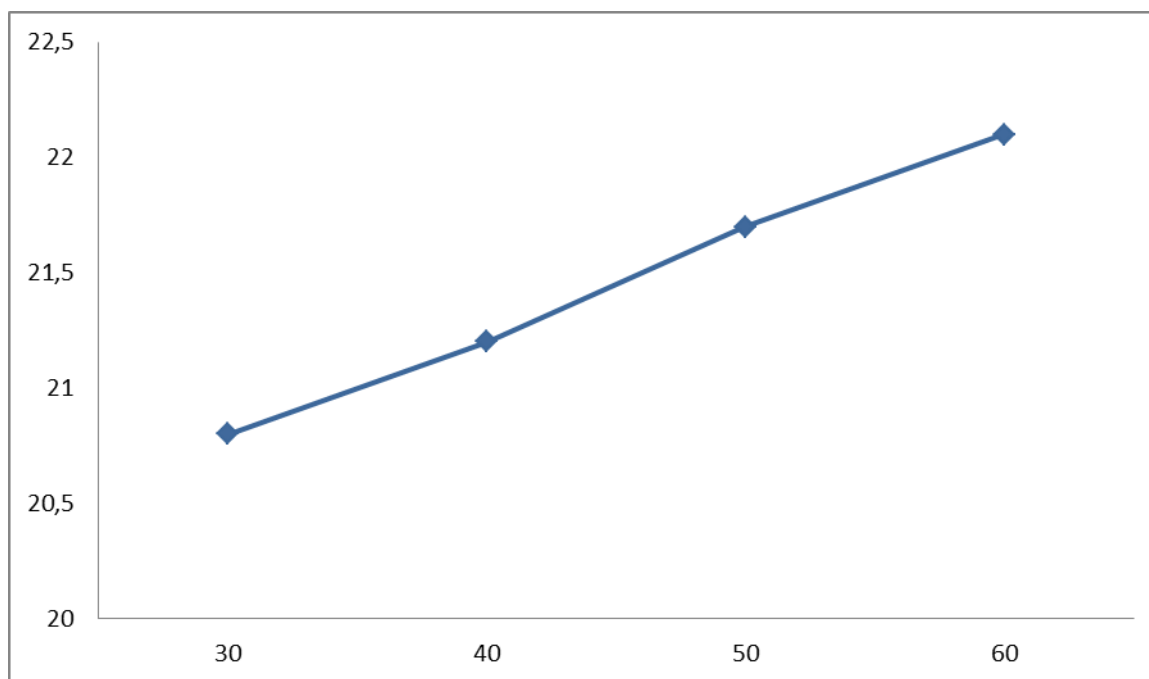
хароратро ҳисоб мекунем.

$$X = \frac{b_1 + b_2 + b_3 + b_4}{4} = \frac{20,8 \cdot 10^{-3} \frac{H}{M} + 21,2 \cdot 10^{-3} \frac{H}{M} + 21,7 \cdot 10^{-3} \frac{H}{M} + 22,1 \cdot 10^{-3} \frac{H}{M}}{4} = \frac{85,8 \cdot 10^{-3} \frac{H}{M}}{4} = 21,45 \cdot 10^{-3} \frac{H}{M}$$

$$\sigma_x = \frac{\Delta x}{x} \cdot 100\% = \frac{28,8 \cdot 10^{-3} \frac{H}{M}}{21,45 \cdot 10^{-3} \frac{H}{M}} \cdot 100\% = 13,4\%$$

Ҷадвали 2. Дар ҳарорати аз 30°C то 60°C

t, °C	30	40	50	60
б, мН/м	20,8	21,2	21,7	22,1

Чунин хулоса бармеояд, ки аз натиҷаи таҷриба нишон дод, ки бо зиёд шудани ҳарорат коэффисиенти кашиши сатҳии сӯзишворию бензин ба таври ҳаттӣ зиёд мешавад.

Адабиёт:

1. Варгафтик Н. Б. Справочник по теплофизическим свойствам газов и жидкостей. – Москва: Наука, 1972.
2. Исаченко В. П., Осипова В. А., Сукомел А.С. Теплопередача. – Москва, 1975.
3. Ларинов Н. Н. Общая теплотехника. – Москва: Стройиздатель, 1965.
4. Лыков А. В. Теория теплопроводности. – М., 1967.
5. Михеев М. А. Вязкость жидкостей в зависимости от температуры. – М., 1885.
6. Савельев И. В. Курс общей физики "Термодинамика и молекулярная физика". – М.: Краснодар, 2005.

Калидвожаҳо: коэффисиенти кашиши сатҳӣ, ҳарорат, сӯзишворию бензин, молекулаҳо, қувваи кашиш, масоҳати сатҳ, қувваи вазнинӣ ва қувваи архимедӣ.

Аннотация

КОЭФФИЦИЕНТ ПОВЕРХНОСТНОГО НАТЯЖЕНИЯ БЕНЗИНОВОГО ТОПЛИВА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТЕМПЕРАТУРЫ

В статье рассматривается коэффициент поверхностного натяжения бензинового топлива в зависимости от температуры.

Жидкости имеют свободную поверхность, и это приводит к возникновению некоторых событий, которые называются поверхностными событиями. Причина возникновения

поверхностных событий заключается в том, что молекулы внутри и на поверхности жидкого топлива находятся в разных условиях.

Молекулы находятся на уровне сгорания бензина и находятся в другом состоянии. Из-за очень небольшой плотности пара или газа, находящегося над поверхностью бензина, в той части, которая находится вне жидкого топлива, количество молекул значительно меньше, чем в той части, которая находится внутри бензина, из-за влияния молекул газа на эту молекулу можно игнорировать. Сила притяжения соседних молекул, которые находятся в топливе бензина, в этом случае не устраняется, и в равной степени их влияние направляется внутрь бензина.

На молекулы, присутствующие на поверхности, действуют силы, которые в равной степени действуют, направляя их внутрь бензинового топлива. Требуется выполнение работы по перемещению молекул со дна жидкого топлива на его поверхность, поэтому молекулы на поверхности жидкости имеют избыточную потенциальную энергию, которая удерживает поверхностный слой жидкого топлива в состоянии растяжения.

Ключевые слова: *коэффициент поверхностного натяжения, температура, бензинового топлива, молекулы, сила тяги, площадь поверхности, сила тяжести и архимедова сила.*

Annotation

THE COEFFICIENT OF SURFACE TENSION OF GASOLINE FUEL DEPENDING ON TEMPERATURE

The article deals with the coefficient of surface tension of gasoline fuel depending on temperature.

Liquids have a free surface, and this leads to the occurrence of some events, which are called surface events. The reason for the occurrence of surface events is that the molecules inside and on the surface of the liquid fuel are in different conditions.

The molecules are at the level of gasoline combustion and are in a different state. Due to the very small density of steam or gas located above the surface of gasoline, in the part that is outside the liquid fuel, the number of molecules is significantly less than in the part that is inside gasoline, because of the influence of gas molecules on this molecule can be ignored. The force of attraction of neighboring molecules that are in the gasoline fuel is not eliminated in this case, and equally their influence is directed inside the gasoline.

The molecules present on the surface are affected by forces that act equally, directing them inside the gasoline fuel. Work is required to move molecules from the bottom of the liquid fuel to its surface, so the molecules on the surface of the liquid have excess potential energy, which keeps the surface layer of liquid fuel in a state of tension.

Keywords: *coefficient of surface tension, temperature, refueling of gasoline, molecules, thrust force, surface area, gravity and archimedean power.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хамедов Рустам Асламович, магистранти соли дуҷуми факултети физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 917017776

Рохбари илмӣ: Мухаббатов Хушнуд Курбонович, номзоди илмҳои техникаӣ, дотсенти кафедраи физикаи эксперименталӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 001770404

Сведения об автор: Хамедов Рустам Асламович, магистрант второго курса Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 917017776

Научный руководитель: Мухаббатов Хушнуд Курбонович, к.т.н., доцент кафедры экспериментальной физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 001770404

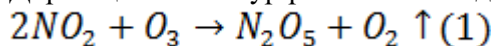
About the author: Hamedov Rustam Aslamovich, second year master student of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Phone number: +992 917017776

Scientific director: Mukhabbatov Khushnud Kurbonovich, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Experimental Physics Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ayni. Phone number: +992 001770404

Ҳалимзода Комрон Гулмуродӣ,
магистранти соли дуҷуми факултети математика

МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКИИ РАВАНДҲОИ ОКСИДИ НИТРАТ БО ОЗОН

Дар мақолаи мазкур реаксияи оксиди нитратро бо озон дида мебароем.

Реаксияи (1)-ро ба фазоҳои одии зерин тақсим менамоем.

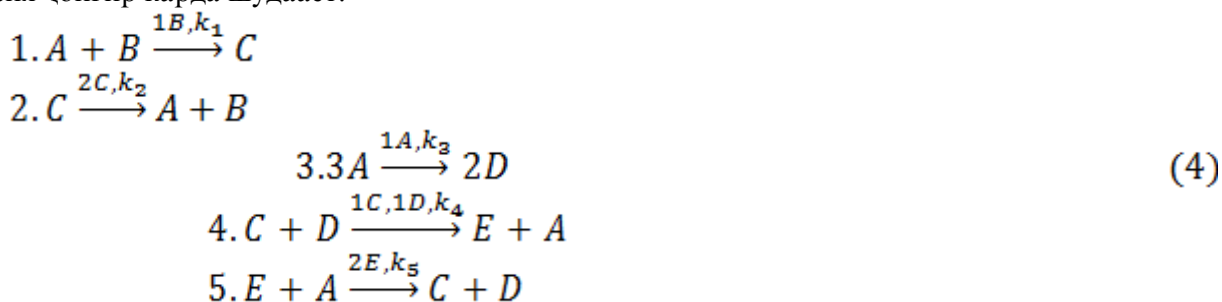
1. $N_2 + 2O_2 \leftrightarrow 2NO_2$
2. $3O_2 \rightarrow 2O_3$
3. $2NO_2 + O_3 \leftrightarrow N_2O_5 + O_2 \uparrow$

Барои ҳосил кардани модели математикӣ ишораҳои зеринро дохил мекунем.

1. $A + B \leftrightarrow C$
2. $3A \rightarrow 2D$ (3)
3. $C + D \leftrightarrow E + A$

Схемаи раванди додасударо тавре аз нав менависем, ки дар ҳар як сатр як зинаи оддӣ (бебозгашт) гузошта шудабошанд: дар тарафи чап моддаҳои ибтидоӣ ва аз рост бошад, натиҷаи реаксия ҷойгир карда шудааст.

Ҳар як марҳилаи суръати реаксияи мушаххасӣ худро дорад, ки дар инҷо $1B$, $2C$, $1A$, $1D$ ва $2E$ суръати реаксия мебошад ва мувофиқи постулатҳои асосии химияи кинетикӣ муайян карда мешаванд. Инчунин k_1 , k_2 , k_3 , k_4 , k_5 доимӣҳои суръати реаксияи химиявӣ мебошад.

Акнун муодилаи суръатро барои ҳар як раванди дар схемаи боло номбаршуда меорем.

$$\begin{aligned} W_1 &\propto k_1 c_B \\ W_2 &\propto k_2 c_C^2 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} W_3 &\propto k_3 c_A \\ W_4 &\propto k_4 c_C c_D \\ W_5 &\propto k_5 c_E^2 \end{aligned}$$

Индекси W_i рақами тартибии реаксияи схемаи (4) мебошад. Ва суръати ҳар як реаксия ҳамчун дараҷа навишта мешавад.

Мувофиқи схемаи (4) суръати реаксияи химиявиро барои ҳар як элементи иштироккунанда менависем.

Барои моддаи А. Аз диаграммаи кинетикӣ дида мешавад, ки ин модда дар марҳилаи 1 кам мешавад (аз ин рӯ аломати манфӣ) бо коэффисиенти стехиометрии 1 ($-W_1$), дар марҳилаи 2 зиёд мешавад (аз ин рӯ аломати мусбат) ба коэффисиенти стехиометрии 1 ($+W_2$) ва камшаванда (аломати манфӣ) дар марҳилаи 3 бо омили стехиометрии 3 ($-W_3$). Ҳамин тариқ, мо чунин ифодаро ҳосил мекунем:

$$W_A = -W_1 + W_2 - 3W_3 + W_4 - W_5 \quad (6)$$

Дар акси ҳол моддаи А дар марҳилаҳои 1, 2 ва 3 бо коэффисиентҳои стехиометрӣ аломатҳои -1, +1 ва +1 қабул мекунанд. Бо назардошти ин ҳолатҳо мо ифодаи (6)-ро барои W_A

мегирем.

Барои моддаи В. Бо истифода аз схемаи (4) ба хулосае меоем, ки ин модда дар марҳилаи аввал бо коэффитсиенти стехиометрии 2 ($-2W_1$) сарф мешавад. Дар марҳилаи дуюм (аломати чамъ) ҳосил мешавад бо коэффисиенти стехиометрии 2 ($+2W_1$). Натиҷаи моддаи В дар марҳилаҳои 1 ва 2 бо коэффисиентҳои стехиометрӣ -2 ва +2 иштирок мекунауд. Чунин натиҷаро соҳиб мешавем.

$$W_B = -W_1 + W_2 \quad (7)$$

Бо назардошти схемаи кинетикӣ (4) оид ба зиёдшави ва камшавии моддаи боқимонда, чунин натиҷаро ба даст меорем:

$$W_C = W_1 - W_2 - W_4 + W_5, \quad (8)$$

$$W_D = 2W_3 - W_4 + W_5 \quad (9)$$

$$W_E = W_4 - W_5. \quad (10)$$

Ҳамаи ифодаҳои раванди химиявӣ (6 - 10) бо гузориши (5) иваз мекунем.

$$W_A = -k_1c_B + k_2c_C^2 - 3k_3c_A + k_4c_Cc_D - k_5c_E^2$$

$$W_B = -k_1c_B + k_2c_C^2$$

$$W_C = k_1c_B - k_2c_C^2 - k_4c_Cc_D + k_5c_E^2 \quad (11)$$

$$W_D = 2k_3c_A - k_4c_Cc_D + k_5c_E^2$$

$$W_E = k_4c_Cc_D - k_5c_E^2$$

Сипас ҳар як модаро бо тағйирёбандаҳо ишора мекунем

$$C_A = x, \quad C_B = y, \quad C_C = z, \quad C_D = m, \quad C_E = l \quad (12)$$

Истифода аз формулаи суръати хатии $\frac{dc}{dt} = W$ системаи (11) чунин менависем.

$$\frac{dc_A}{dt} = -k_1y + k_2z^2 - 3k_3x + k_4zm - k_5l^2$$

$$\frac{dc_B}{dt} = -k_1y + k_2z^2$$

$$\frac{dc_C}{dt} = k_1y - k_2z^2 - k_4zm + k_5l^2 \quad (13)$$

$$\frac{dc_D}{dt} = 2k_3x - k_4zm + k_5l^2$$

$$\frac{dc_E}{dt} = k_4zm - k_5l^2$$

Мо системаи муодилаҳои дифференсиалиро ба даст овардем.

Барои ёфтани қимати тағйирёбандаҳо суръати хатии ҳар як муодилаи дифференсиалии

$\frac{dc}{dt} = 0$ гирифта чунин ҳосил мекунем.

$$-k_1y + k_2z^2 - 3k_3x + k_4zm - k_5l^2 = 0$$

$$-k_1y + k_2z^2 = 0$$

$$k_1y - k_2z^2 - k_4zm + k_5l^2 = 0$$

$$2k_3x - k_4zm + k_5l^2 = 0$$

$$k_4zm - k_5l^2 = 0$$

$$\text{Дар рафти ҳисоб кардани системаи (14),} \quad (14)$$

$x = 0, y = 0, z = 0, m = 0, l = 0$ ба даст меорем.

Ишора мекунем

$$\frac{dc_A}{dt} = G_1(x, y, z, m, l)$$

$$\frac{dc_B}{dt} = G_2(x, y, z, m, l)$$

$$\frac{dc_C}{dt} = G_3(x, y, z, m, l) \quad (15)$$

$$\frac{dc_D}{dt} = G_4(x, y, z, m, l)$$

$$\frac{dc_E}{dt} = G_5(x, y, z, m, l).$$

Ҳосилаҳои хусусиро ҳисоб мекунем:

$$\frac{\partial G_1}{\partial x}(x, y, z, m, l) = -3k_3$$

$$\frac{\partial G_1}{\partial y}(x, y, z, m, l) = -k_1$$

$$\frac{\partial G_1}{\partial z}(x, y, z, m, l) = 2k_2z + k_4m = 0$$

$$\frac{\partial G_1}{\partial m}(x, y, z, m, l) = k_4z = 0$$

$$\frac{\partial G_1}{\partial l}(x, y, z, m, l) = -2k_5l = 0$$

$$\frac{\partial G_2}{\partial x}(x, y, z, m, l) = 0$$

$$\frac{\partial G_2}{\partial y}(x, y, z, m, l) = -k_1$$

$$\frac{\partial G_2}{\partial z}(x, y, z, m, l) = 2k_2z = 0$$

$$\frac{\partial G_2}{\partial m}(x, y, z, m, l) = 0$$

$$\frac{\partial G_2}{\partial l}(x, y, z, m, l) = 0$$

$$\frac{\partial G_3}{\partial x}(x, y, z, m, l) = 0$$

$$\frac{\partial G_3}{\partial y}(x, y, z, m, l) = k_1$$

$$\frac{\partial G_3}{\partial z}(x, y, z, m, l) = -2k_2z - k_4m = 0$$

$$\frac{\partial G_3}{\partial m}(x, y, z, m, l) = -k_4z = 0$$

$$\frac{\partial G_3}{\partial l}(x, y, z, m, l) = 2k_5l = 0$$

$$\frac{\partial G_4}{\partial x}(x, y, z, m, l) = 2k_3$$

$$\frac{\partial G_4}{\partial y}(x, y, z, m, l) = 0$$

$$\frac{\partial G_4}{\partial z}(x, y, z, m, l) = -k_4m = 0$$

$$\frac{\partial G_4}{\partial m}(x, y, z, m, l) = -k_4z = 0$$

$$\frac{\partial G_4}{\partial l}(x, y, z, m, l) = 2k_5 l = 0$$

$$\frac{\partial G_5}{\partial x}(x, y, z, m, l) = 0$$

$$\frac{\partial G_5}{\partial y}(x, y, z, m, l) = 0$$

$$\frac{\partial G_5}{\partial z}(x, y, z, m, l) = k_4 m = 0$$

$$\frac{\partial G_5}{\partial m}(x, y, z, m, l) = k_4 z = 0$$

$$\frac{\partial G_5}{\partial l}(x, y, z, m, l) = -2k_5 l = 0.$$

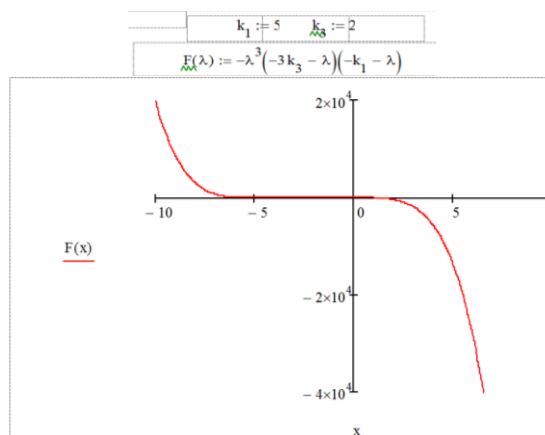
Баъд муодилаи характеристикиро тартиб дода ҳал менамоем:

$$|\Delta| = \begin{pmatrix} -3k_3 - \lambda & -k_1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & -k_1 - \lambda & 0 & 0 & 0 \\ 0 & -k_1 & 0 - \lambda & 0 & 0 \\ 2k_3 & 0 & 0 & 0 - \lambda & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 - \lambda \end{pmatrix}$$

Ҳосил мекунем:

$$-\lambda^3(-3k_3 - \lambda)(-k_1 - \lambda) = 0 \quad (16)$$

Сипас графики муодилаи (16) –ро дар барномаи Mathcad тасвир менамоем ҳангоми $k_1 = 5$, $k_3 = 2$ будан.

Дар ҳақиқат барои коэффитсиентҳои мусбати, муодилаи характеристикӣ шартӣ зерин $k_3 > k_1$ иҷро мешавад.

Дар охир қайд менамоем, ки шартҳои динамикаи реаксияи химиявии зерин гиреҳи устуворро мегирад.

Адабиёт:

1. Закгейм А. Ю. Введение в моделирование химико- технологических процессов. – М.: Химия, 1982.
2. Пушкарева Т.П., Перегудов А.В. Математическое моделирование химических процессов. Красноярск 2013, 116 стр.
3. Жоров Ю. М., Виноградов В. М. Лабораторные работы по курсу "Применение ЭВМ в химической технологии". – М.: МИНГ, 1989.
4. Бояринов А. М., Кафаров В. В. Методы оптимизации в химической технологии. – М.: Химия, 1975.

Калидвожаҳо: модда, марҳила, мутаносиб, раванд, тавсиф, омил, баррасишаванда, дифференциал, гайришмкон, мураккаб.

Аннотация
**МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ
 ОКИСЛЕНИЯ НИТРАТОВ С ОЗОНОМ**

В данной работе представлены методы создания математической модели сложных химических процессов. Исследуется качественный анализ процессов окисления нитратов с озоном. Методические указания включают краткую теоретическую часть и подробное рассмотрение методики разработки математического описания химико технологических процессов на конкретном примере сложной химической реакции, протекающей в потоке. Схема процесса представляет собой сложную химическую реакцию, протекающую в 5 стадий. Следовательно, математическое описание изучаемого процесса будет состоять из уравнений материального баланса, а число этих уравнений будет равно числу участников заданной реакции. Используются дифференциальные уравнения, частные производные, характеристическое уравнение и изучения состояния равновесия системы. Решить созданное математическое описание для заданных численных значений констант скоростей стадий процесса и начальных концентраций исходных веществ с помощью программного пакета Mathcad.

Ключевые слова: *вещество, этап, пропорциональный, процесс, описание, фактор, считается, дифференциал, невозможный, сложный.*

Annotation
**MATHEMATICAL MODELING OF OXIDATION PROCESSES OF
 NITRATES WITH OZONE**

This paper presents methods for creating a mathematical model of complex chemical processes. A qualitative analysis of the oxidation processes of nitrates with ozone is investigated. The guidelines include a brief theoretical part and a detailed consideration of the methodology for developing a mathematical description of chemical technological processes on a specific example of a complex chemical reaction occurring in a stream. The scheme of the process is a complex chemical reaction occurring in 5 stages. Consequently, the mathematical description of the process under study will consist of equations of material balance, and the number of these equations will be equal to the number of participants in a given reaction. Differential equations, partial derivatives, characteristic equation and studies of the equilibrium state of the system are used. Solve the created mathematical description for the given numerical values of the rate constants of the process stages and the initial concentrations of the starting substances using the Mathcad software package.

Keywords: *substance, stage, proportional, process, description, factor, considered, differential, impossible, complex.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳалимзода Комрон Гулмурод, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи Давлати омузгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992202070745. Почтаи электронӣ: komronhalimov@gmail.com

Рохбари илмӣ: д.и.ф-м, профессор Нуров И.

Сведения об авторе: Халимзода Комрон Гулмурод, магистрант 2-го курса факультета математика и информатики Таджикский Государственный педагогический университет имени Садриддина Аини. Тел: +992202070745. Электронная почта: komronhalimov@gmail.com

Научный руководитель: д.н.ф-м, профессор Нуров И.

About the author: Halimzoda Komron Gulmurod, masters student of the 2 nd year of the Faculty of Mathematics and Computer Science Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Tel: +992202070745. Gmail: komronhalimov@gmail.com

Scientific director: d.s.ph-m, professor Nurov I.

**ОИДИ МАВҶУДИЯТ ВА ЯҶОНАГИИ ҲАЛЛИ
БАЪЗЕ СИСТЕМАҲОИ ОДИТАРИНИ БАРЗІЁДМУАЙЯНШУДАИ ТАРТИБИ ДУИ
ДУНОМАЪЛУМА БО ҲОСИЛАҲОИ ХУСУСӢ**

$$u_{xx}, u_{xy} = f^i(x, y; u, u_x, u_y, u_{yy}), i = \overline{1, 2}$$

Бигзор системаи

$$\begin{cases} u_{xx} = f^1(x, y, u, u_x, u_y, u_{yy}), \\ u_{xy} = f^2(x, y, u, u_x, u_y, u_{yy}). \end{cases} \quad (1)$$

додашуда бошад, ки дар он функсияҳои маълуми $f^i, i = \overline{1, 2}$ ва номаълуми $U \in C^3$ аст.

Гузоришҳои $u_x = p(x, y), u_y = q(x, y)$ ва $u_{yy} = q_y = w(x, y)$ –ро татбиқ карда ба системаи муодилаҳои

$$\begin{cases} u_x = p(x, y), u_y = q(x, y) \\ p_x = f^1(x, y, u, p, q, w), p_y = f^2(x, y, u, p, q, w) \\ q_y = w(x, y), q_x = f^2(x, y, u, p, q, w) \end{cases} \quad (2)$$

омада мерасем.

Баробарииҳои $p_{xy} = p_{yx}$ ва $q_{xy} = q_{yx}$ –ро мекушоём:

$$\begin{aligned} p_{xy} = p_{yx} &\Rightarrow (f^1(x, y, u, p, q, w))_y = (f^2(x, y, u, p, q, w))_x \\ f_y^1 + f_u^1 u_y + f_p^1 p_y + f_q^1 q_y + f_w^1 w_y &= f_x^2 + f_u^2 u_x + f_p^2 p_x + f_q^2 q_x + f_w^2 w_x \\ f_y^1 + f_u^1 q + f_p^1 f^2 + f_q^1 w + f_w^1 w_y &= f_x^2 + f_u^2 p + f_p^2 f^1 + f_q^2 f^2 + f_w^2 w_x \\ f_w^2 w_x - f_w^1 w_y - f_y^1 + f_x^2 &= f_u^1 q + f_p^1 f^2 + f_q^1 w - f_u^2 p + f_p^2 f^1 + f_q^2 f^2 \\ q_{xy} = q_{yx} &\Rightarrow (f^2(x, y, u, p, q, w))_y = (w)_x \end{aligned} \quad (3)$$

$$\begin{aligned} w_x &= f_y^2 + f_u^2 u_y + f_p^2 p_y + f_q^2 q_y + f_w^2 w_y \\ w_x &= f_y^2 + f_u^2 q + f_p^2 f^2 + f_q^2 w + f_w^2 w_y \\ w_x - f_w^2 w_y &= f_y^2 + f_u^2 q + f_p^2 f^2 + f_q^2 w \\ q_{xy} = q_{yx} &\Rightarrow w_x - f_w^2 w_y = f_y^2 + f_u^2 q + f_p^2 f^2 + f_q^2 w \end{aligned} \quad (4)$$

Аз муодилаҳои (3) ва (4) системаи

$$\begin{cases} f_w^2 w_x - f_w^1 w_y = f_y^1 - f_x^2 + f_u^1 q + f_p^1 f^2 + f_q^1 w - f_u^2 p + f_p^2 f^1 + f_q^2 f^2 \\ w_x - f_w^2 w_y = f_y^2 + f_u^2 q + f_p^2 f^2 + f_q^2 w \end{cases} \quad (5) \text{ –ро}$$

тартиб медиҳем.

Барои коэффитсентҳои w_x ва w_y –и муодилаҳои системаи (5) пештар ҳосил кардаамон аст, матритсаи

$$A = \begin{vmatrix} f_w^2 & -f_w^1 \\ 1 & -f_w^2 \end{vmatrix} \text{ –ро менависем.}$$

Агар минори тартиби дуи дар матритсаи A буда ғайрихаттӣ бошанд (яъне ранги матритсаи A ба 2 баробар бошад), он гоҳ аз системаи (6) болои w_x ва w_y –ро ёфтан мумкин аст. Ин муодилаҳоро ба системаи охирин гузошта истода п.д-системаро нисбат ба се номаълумҳои p, q, w ҳосилкарда метавонем.

$$\left\{ \begin{array}{l} u_x = p(x, y), \quad u_y = q(x, y) \\ p_x = f^1(x, y, u, p, q, w), \quad p_y = f^2(x, y, u, p, q, w) \\ q_y = w(x, y), \quad q_x = f^2(x, y, u, p, q, w) \\ w_x = \frac{f_y^1 - f_x^2 - f_w^2 f_y^2 + f_p^2 f^1 + (f_p^1 + f_q^2 - f_w^2 f_p^2) f^2 - f_u^2 p + (f_u^1 - f_w^2 f_u^2) q + (f_q^1 - f_w^2 f_q^2) w}{f_w^1 - (f_w^2)^2} \\ w_y = \frac{f_w^1 f_y^2 - f_w^2 f_y^1 + f_w^2 f_x^2 + f_w^2 f_p^2 f^1 + (f_w^1 f_p^2 + f_w^2 f_p^1 - f_w^2 f_q^2) f^2 + f_w^2 f_u^2 p}{f_w^1 - (f_w^2)^2} + \\ + \frac{(f_w^1 f_u^2 - f_w^2 f_u^1) q + (f_w^1 f_q^2 - f_w^2 f_q^1) w}{f_w^1 - (f_w^2)^2} \end{array} \right. \quad (6)$$

Системаи дар боло дидаамон баъди қимати делтаро баробари нол гирифтаи дар шакли

$$\left\{ \begin{array}{l} A = -f_u^2 \\ B = f_u^1 - f_w^2 f_u^2 \\ C = f_q^1 - f_w^2 f_q^2 \\ D = f_y^1 - f_x^2 - f_w^2 f_y^2 + f_p^2 f^1 + (f_p^1 + f_q^2 - f_w^2 f_p^2) f^2 \end{array} \right. \quad (7)$$

оварда мешавад.

Ҳолатҳои имконпазирии зеринро дида мебароем:

$$1^\circ. A = B = C = D = 0 \quad 5^\circ. A = B = 0, C \neq 0, D \neq 0$$

$$2^\circ. A = B = C = 0, D \neq 0 \quad 6^\circ. A = C = 0, B \neq 0, D \neq 0$$

$$3^\circ. A = B = D = 0, C \neq 0$$

$$4^\circ. A = C = D = 0, B \neq 0$$

Ҳолати $1^\circ. A = B = C = D = 0$. Системаи кутӯҳ кардашуда ва ё айниятан иҷрошавии чор шарт аз он шаҳодат медиҳанд, ки системаи (1) пурра интегронидашаванда аст. Азбаски интегронидашавандаги аз рӯи тағйирёбандаҳои x, y аст, он гоҳ бо системаи кутӯҳкардашудаи муодилаҳои дар дифференсиали пурра омада мерасем, ки дар баъзе адабиётҳо ин типпи системаҳоро кутӯҳ карда п.д – система меноманд. Масъала бо шартҳои ибтидиро дар намуди зерин мегиранд:

$$[u]_0 = C_1, [p]_0 = C_2, [q]_0 = C_3, [w]_0 = C_4 \quad (8)$$

ки нисбат ба системаи (1) навишта мешавад:

$$\begin{aligned} [u]_0 &= C_1, [u_x]_0 = C_2, [u_y]_0 \\ &= C_3, [u_{yy}]_0 = C_4 \end{aligned} \quad (9)$$

-ро мегиранд. Амалиёти болои аз исботи теоремаи зерин шаҳодат медиҳад:

Теоремаи 1. Бигзор системаи (1.1) додашуда бошад, ки дар он номаълуми U тааллуки $C^3(\Pi)$ ва функсияҳои $f^i, i = \overline{1,2}$ таалуки $C^2(\Pi)$ ва баъзан таалуки $C^3(\Pi)$ бошад, он гоҳ бо айниятан иҷрошавии (8) баробариҳои ҳосилаҳои омехтаи тартиби ду масъалаи (1) ва (9) яққимата ҳал мешавад.

Бояд қайд намуд, ки маҷмаи ҳалҳои система дар соҳаи $C^3(\Pi_0)$ кофта мешавад, ки дар он Π_0 нобаробариҳои

$$|x - x_0| \leq a, |y - y_0| \leq a, |u - u_0| \leq b \quad \text{-ро қаноат менамояд.}$$

Ҳолати $2^\circ. A = B = C = 0, D \neq 0$. Чи хеле, ки намоён аст, ин ҳолат иҷронашавии шартҳои пурра интегронидашавандагиро ифода мекунад, ки барои ҳамин ҳам дар ин ҳолат бо боварии том гуфтаи мумкин аст, ки система ҳал надорад.

Ҳолати $3^\circ. A = B = D = 0, C \neq 0$. Дар ин ҳолат ва ғайра аз системаи (1) боз муодилаи функционалии $0 \cdot p + 0 \cdot q + C \cdot w + 0 = 0$ аз ин ҷо $C \cdot w = 0 \Rightarrow w = 0$ пайдо мешавад. Қимати ифодаи $w = 0$ – ро ба муодилаи

чоруми системаи (1.1) гузошта $q_y = 0$ ҳосил мекунем, ки $q = C_1$ ва $u = C_1 x + C_2$ мешавад.

Ҳолати 4°. $A = C = D = 0, B \neq 0$. Дар ин ҳолат ба муодилаи функционалии $B \cdot q = 0$ омада мерасем, ки аз он $q = 0$ ва $u_y = q = 0 \Rightarrow u = C_1$ мешавад.

Ҳолати 5°. $A = B = 0, C \neq 0, D \neq 0$. Маълум, ки дар ин ҳолат муодилаи функционалии намуди $0 \cdot p + 0 \cdot q + C \cdot w + D = 0 \Rightarrow w = -\frac{D}{C} \Rightarrow$ ҳосил мешавад, ки қимати w — и ёфтаамонро ба муодилаи 5 — уми системаи (1.2) гузошта аз ин ҷо қимати q — ро ёфтан мумкин аст.

$$q_y = w \Rightarrow q_y = -\frac{D}{C} \Rightarrow q = \int \left(-\frac{D}{C}\right) dy = -\frac{D}{C} y + C_1 \Rightarrow q = -\frac{D}{C} y + C_1$$

омада расида қимати q — ро ба муодилаи дууми системаи (2) мегузаронем ва ҳалли умумиро ёфтан мумкин аст.

Ҳолати 6°. $A = C = 0, B \neq 0, D \neq 0$. Муодилаи функционалии

$0 \cdot p + B \cdot q + 0 \cdot w + D = 0 \Rightarrow q = -\frac{D}{B}$, шуда, аз ин ҷо қимати q — ро ба муодилаҳои 5 ва 6 - и системаи (2) гузошта баробариҳои зеринро ҳосил мекунем:

$$\left\{ \begin{array}{l} q_y = w(x, y), \\ \left(-\frac{D}{B}\right)'_y = w \Rightarrow \left\| \frac{B_y D - D_y B}{B^2} = w \right. \\ \\ q_x = f^2(x, y, u, p, q, w) \\ \left(-\frac{D}{B}\right)'_x = f^2 \Rightarrow \left\| \frac{B_x D - D_x B}{B^2} = f^2 \right. \end{array} \right.$$

Маълум, ки муодилаҳои ҳосилшуда функционалӣ мешаванд. Қиматҳои ёфташуда муодилаҳои ҳосилшударо қаноат менамояд.

Адабиёт:

1. Goursat E. Leçonq sur l'intégration des équations aux dérivées partielles du premier ordre. – Paris, 1921. – 454 p.
2. Ильюшин А. А. Пластичность. – М.: ГИТТЛ, 1948. – 479 с.
3. Михайлов Л. Г. Некоторые переопределенные системы уравнений в частных производных с двумя неизвестными функциями. – Душанбе: Дониш, 1986 – 116 с.
4. Пиров Р. Об одной переопределенной системе уравнений в частных производных второго порядка. – Душанбе, 1989 – 15 с. – Деп. в Тадж. НИИНТИ 19.06.89. №22 (622).
5. Хартман Ф. Обыкновенные дифференциальные уравнения. – М.: Мир, 1970. – 720 с.

Калидвожаҳо: айният, доимиҳо, система, иҷрошавии шартӣ, муодилаи функционалӣ, коэффитсент.

Аннотация

О СУЩЕСТВОВАНИИ И ЕДИНСТВЕННОСТИ РЕШЕНИЙ НЕКОТОРЫХ ОБЫЧНЫХ ПЕРЕОПРЕДЕЛЕННЫХ СИСТЕМ ДВУХИНФОРМАЦИОННОГО ПОРЯДКА С ЧАСТНЫМИ ПРОИЗВОДНЫМИ

На 2020-2040 годы «Двадцать лет изучения и развития естественных наук, математики и точных наук в области науки и образования» предусмотрено Правительством Республики Таджикистан, и нам необходимо принять необходимые меры для подготовки высококвалифицированных кадры в области точных наук. Подготовка кадров с узкоспециализированными знаниями в области точных наук образования является одним из требований отдельного раздела данной программы. В этом контексте данная статья также направлена на поиск математических инсайтов по теме «Существование и единство решений некоторых простых переопределенных систем второго порядка неизвестных с частными

производными» для будущих учителей средних, средних специальных и высших учебных заведений.

Ключевые слова: реализм, константы, система, условная производительность, функциональное уравнение, коэффициент.

Annotation

ON THE EXISTENCE AND UNIQUENESS OF SOLUTIONS TO SOME USUAL OVERDETERMINATED TWO-INFORMATION ORDER SYSTEMS WITH PARTIAL DERIVATIVES

For 2020-2040, "Twenty years of study and development of natural sciences, mathematics and exact sciences in the field of science and education" is provided by the Government of the Republic of Tajikistan, and we need to take the necessary measures to train highly qualified personnel in the field of exact sciences. The training of personnel with highly specialized knowledge in the field of exact sciences of education is one of the requirements of a separate section of this program. In this context, this article is also aimed at searching for mathematical insights on the topic "Existence and unity of solutions of some simple overdetermined second order systems of unknowns with partial derivatives" for future teachers of secondary, secondary specialized and higher educational institutions.

Key words: realism, constants, system, conditional productivity, functional equation, coefficient.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанов Некбахт Курбоналиевич, магистранти соли аввали факултети математика ва информатикаи ДДОТ ба номи С.Айни. Телефон: +992 985742424; Почтаи электронӣ: nekbakht99@inbox.ru

Рохбари илмӣ: н.и.ф.-м., профессор Пиров Раҳмон Назриевич

Информация об авторе: Гасанов Некбахт Гурбаналиевич, студент первого курса факультета математики и информатики ДДОТ имени С.Айни. Телефон: +992 985742424; Электронная почта: nekbakht99@inbox.ru

Научный руководитель: Н.И.Ф.М., профессор Пиров Раҳмон Назриевич

About the author: Gasanov Nektakht Gurbanalievich, first-year student of the Faculty of Mathematics and Informatics of the DDOT named after S. Aini. Phone: +992 985742424; Email: nekbakht99@inbox.ru

Scientific supervisor: N.I.F.M., Professor Pirov Rakhmon Nazrievich

СОХТОР ВА АРХИТЕКТУРАИ ШАБАКАҲОИ ҲИСОББАРОР

Шабакаҳои коммуникатсионӣ аз системаҳои иттилоотӣ ва канали алоқа иборат мебошанд. Таҳти мафҳуми системаи иттилоотӣ объекте фаҳмида мешавад, ки имконияти нигоҳдорӣ, коркард ё ин ки интиқоли ахборро дорад.

Дар ҳаёати системаи иттилоотӣ дохил мешавад: компютерҳо, барномаҳо, истифодабарандагон ва дигар ташкилдихандагон, ки барои раванд, коркард ва интиқоли маълумот пешбинӣ шудаанд. Минбаъд системаи ахборотӣ барои ҳалли масъалаҳои истифодабар таъин шуда *стансияи корӣ* номида мешавад. Стансияи корӣ дар шабака аз компютери фардии оддӣ бо доштани адаптери шабакавӣ (картаи шабака), канал барои интиқоли сигнал канали абоненти ё физикӣ номида мешавад.

Канали алоқа ба хати алоқа бо ёрии таҷҳизотҳои шабакавӣ ва воситаҳои физикӣ пайваست карда мешаванд. Воситаҳои физикии алоқа дар асоси кабелҳои коаксилӣ, каналҳои оптикӣ сохта мешаванд. Байни системаҳои ахбороти байниҳамдигарӣ каналҳои мантиқӣ ҷойгир карда мешавад.

Канали мантиқӣ ин роҳест, ки барои интиқоли маълумот аз як система ба дигараш хизмат мерасонад.

Канали алоқа аз руи хати сайр дар як ё якчанд каналҳои физикӣ ҷойгир карда мешавад.

Ахбор дар шабака аз руи раванди мубодилаи байни объектҳо ҳамчун блокҳои маълумот фиристода мешавад.

Протокол - ин маҷмӯи қоидаҳо, ки формат ва раванди мубодилаи ахборро байни ду ё якчанд таҷҳизот таъмин менамояд.

Боркунӣ (зағрузка) - ин шабака бо параметри трафик тавсиф дода мешавад.

Трафик - ин маҷрои (маълумотҳо) паёмҳо дар шабакаи интиқоли маълумот мебошад. Таҳти ин мафҳум ченаки миқдори дар нуктаи интиҳобшудаи шабака блокҳои маълумот ва дарозии онро бо бит/секунд ифодашуда, фаҳмида мешавад.

ТОПОЛОГИЯИ ШАБАКАҲО. Шабакаи муосирро аз руи аломатҳои гуногун ба синфҳо ҷудо кардан мумкин аст: аз руи ҷойгиршавии компютерҳо, топология, таъинот, рӯйхати хизматҳои пешниҳодшаванда, принципи идоракунии (муттамарказ ва ғайри муттамарказ), усули коммуникатсия, усули дастрас, намудҳои фазои интиқол, суръати интиқоли маълумот ва ғайра.

Дар шабака тамоми истгоҳҳои корӣ аз ҷиҳати физикӣ байни ҳам аз руи сохтори муайян вазл шуда, *топология* номида мешавад.

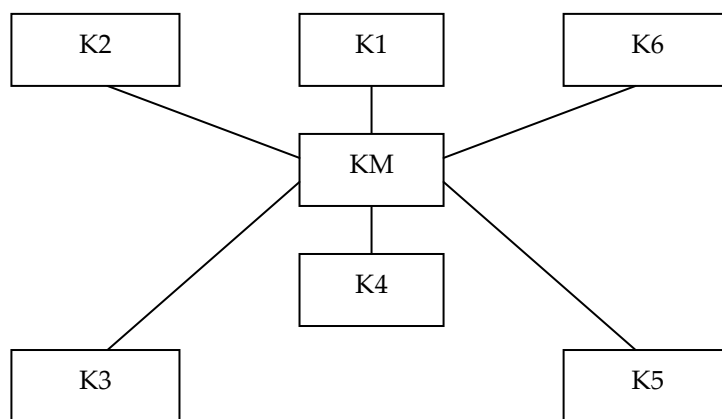
Топология - ин тасвири васли физикӣ дар шабака буда, нишон медиҳад, ки кадом стансияҳои корӣ метавонанд байни ҳам алоқа намоянд. Намуди топология маҳсулноки, қобилияти корӣ, эътимоднокии истифодабарии стансияҳои корӣ ва ҳамчунин вақти ба сервери файлӣ муроҷиат карданро муайян мекунад.

Вобаста аз топологияи шабака ин ё он усули дастраскунии истифода мешавад.

Истилоҳи топологияи шабака ҳамчун ҷойгиршавии физикавии компютерҳо, гиреҳҳои коммуникатсионӣ ва каналҳои алоқа фаҳмида мешавад. Масъалан, синтези сохтори (топологияи) шабака яке аз муҳимтарин корҳо ба ҳисоб меравад. Тамоми шабакаҳо дар асоси сето топологияи базавии зерин сохта мешаванд: "ситора" (star), "ҳалқа" (ring), "шина" (bus).

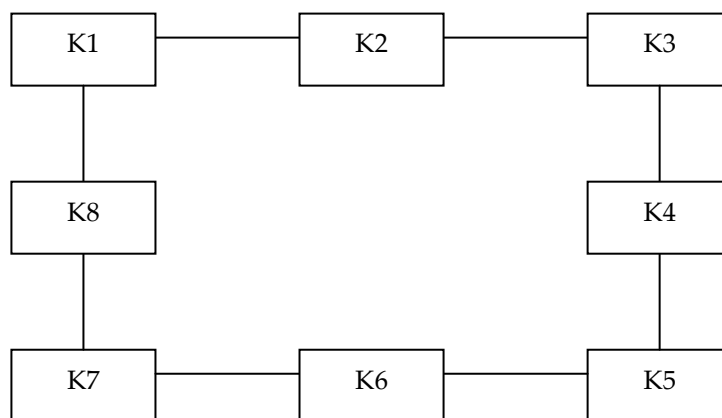
Шабакаҳои локалӣ намудҳои сохтори ситорашакл, ҳалқашакл, шинавӣ ва шина-ситорашакл мешаванд, ки онҳо якзинагӣ, дузинагӣ ва сезинагӣ мебошанд.

Намуди аз ҳама оддӣ шабакаҳои локалӣ ин намуди ситорашакл ба ҳисоб меравад. Дар ин шабака компютери марказӣ (КМ) мавҷуд аст. Дар расми овардашуда К1...К6-қисматҳои (гиреҳҳои) шабакавӣ мебошанд. Ба сифати қисматҳои компютерҳои фардӣ ё дисплей-терминалҳои истифода бурда мешаванд. Компютери марказӣ тамоми равандҳои мубодилаи ахбориро дар шабака идора карда, ҳама базаи маълумотҳоро нигоҳ медорад. Бартариин чунин топологияи шабака дар он аст, ки он аз нуктаи назари ташкили идоракунӣ алоқаҳои байниҳамдигарии компютерҳо бисёр самаранок ва оддӣ мебошад. Шабакаи намуди ситорашаклро васеъ кардан осон мебошад, чунки барои илова намудани компютери нав фақат якто гиреҳи алоқа лозим аст. Камбудии чунин топология ин эътимоднокии паст доштани он мебошад: ҳангоми аз кор баромадани компютери марказӣ тамоми шабака корношоям мегардад.

Шабаккаи локалии сохтораи ситораишакл.

Сохтори ҳалқашакли шабакаи локалӣ нисбатан эътимодноктар мебошад, чунки компютери марказӣ надорад.

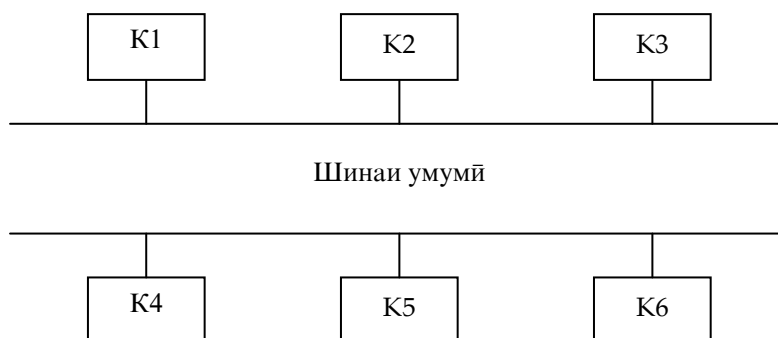

Шабаккаи локалии сохтораи ҳалқашакл

Ба сифати қисматҳо дар сохтори ҳалқашакл компютерҳои фардӣ истифода мешаванд. Интиқоли ахбор фақат ба як самт сурат мегирад ва суръати додугирифти ахборӣ дар он аз шабакаи сохтораи ситораишакл зиёд аст.

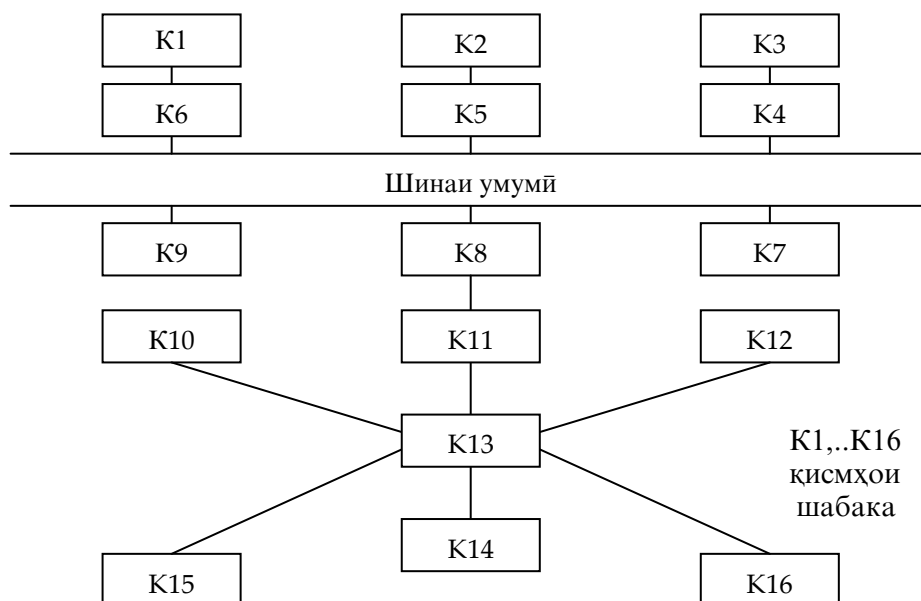
Шабаккаи локалии сохтораи шинавӣ бошад, аз шинаи умумие иборат аст, ки компютерҳои ба он пайваست карда мешаванд. Ин шабака низ аз компютери марказӣ иборат нест ва ба сифати қисматҳои асосии он на терминалҳо, балки компютерҳои фардӣ дорои хотираи дискҳои саҳт истифода мешавад. Нисбати шабакаи ҳалқашакл камбудӣ дар ягонто аз қисматҳои шабака ба тамоми шабака таъсири худро расонида наметавонад. Дар ин намуди шабакаҳо аз сервер-стансияҳо истифода мебаранд.

Бо ёрии компютерҳои фардӣ муосир воситаҳои телекоммуникатсия ва дигар воситаҳои техникӣ ҳоло ба ҷо овардани коркарди ғайримарказонидашудаи ахбори иқтисодӣ дар ҷойҳои кори автоматонидашудаи кормандони гуногун мумкин аст. Дар шароити коркарди ғайримарказонидашуда имконияти ҳалли масъалаҳои ҷудогонаи корхона дар ҶКА-и кормандон ва додани онҳо ба дараҷаҳои баландтар пайдо мешавад.

Шабакаи локалии сохтораи шинавӣ.

Аз якҷанд намуди сохторҳо намуди сохтораш омехтаи шабакаҳо низ сохта мешаванд, ки яке аз онҳо шабакаи локалии сохтораш шинавӣ-ситорашакл мебошад. Ин яке аз эътимодноктари намудҳои шабака ба ҳисоб меравад. Дар ин намуди шабака гурӯҳҳои компютерӣ истифода бурда мешаванд.

Васеъшавии шабакаҳои локалии базавӣ ва топологияшон омехта аз дарозшавии хатҳои алоқа ба зарурияти ҷудокунии онҳо ва тақсими шабакавие оварда мерасонанд, ки дар онҳо ба сифати ҷузъҳои компютерҳои алоҳида нею балки шабакаи локалии бо номи сегментҳо хизмат мекунад. Гиреҳои коммутатсионӣ чунин шабакаҳо концентраторҳои фаъол (К) ва ҳалқаҳои пайвастанда ё "пулҳо" (ХП) – (дастгоҳҳои хатҳои алоқаро пайвастандаи сигнали аз онҳо гузарандаро баландкунанда) ба ҳисоб мераванд. Пулҳо, ба ғайри он, селоби ахбори аз байни сегментҳои шабака гузарандаро низ идора менамоянд. Ҳангоми алоқамандкунии компютерҳои дар масофаҳои дурдаст ҷойгиршуда аз дастгоҳҳои коммутатсионӣ маршрутизатор (М) ва шлюзҳо (Ш) истифода мебаранд. Маршрутизаторҳо якҷоя қор қарда, тавассути каналҳои алоқаманд буда, канали тақсимшудаи магистрალიро ташкил мекунад. Барои мувофиқкунии параметрҳои маълумотҳои тавассути канали магистрალიи алоқа ва маршрутизатору ҷузъҳои терминалӣ фириодашаванда дастгоҳҳои пайвастандӣ (ДП) мавриди истифода қарор мегиранд. Абонентҳои терминалӣ гуфта компютерҳо, шабакаҳои локалӣ ва тақсимшудаи алоқидаро меноманд. Ҳамин тавр, шабакаи глобалии ҳисоббарор ба вуҷуд меояд, ки топологияи зеринро доро аст.

Адабиёт:

1. Китоби дарсӣ барои синфи 9. Комилов Ф.С., Шарипов Д.С. – Душанбе, 2013.
2. Комилов Ф.С., Ҳомидов Б., Алиев Б., Ашуров А. Стандарти таълимии маълумот аз фанни "Технологияи информатсионӣ" барои таҳсилоти мактабҳои умумӣ. – Душанбе, 2006.
3. Комилов Ф.С, Тоиров Ш.М. Информатика. – Душанбе: Эрграф, 2002.
4. Кривич Е.Я. Персональный компьютер для школьников: Учебный курс. 2-е изд., пераб.-М.: Изд-во Эксмо, 2005.
5. Воробьевым В. Организация ЭВМ и систем Юнита 1, 2, 3. – Москва, 2002. Валентин Соломенчук, Павел Соломенчук Железо ПК- Санкт-Петербург, 2006.
6. Фигурнов В.Э. IBM PC для пользователя Краткий курс. Информатика. – М., 2001.

Калидвожаҳо: шабака, интернет, компютер, китоб, радио, воситаҳо, муошират, барномавӣ, операционӣ, компютер, телевизион, Windows, Браузерҳо, гиперматн.

Аннотация
СТРУКТУРА И АРХИТЕКТУРА КОМПЬЮТЕРНЫХ СЕТЕЙ

Сеть представляет собой совокупность объектов, составляющих оборудование для передачи и обработки информации. Международная организация по стандартизации определяет компьютерную сеть как последовательность передачи битов между независимыми устройствами. Сети в основном участвуют в передаче данных пользователю, занимают определенную площадь и делятся на группы по признаку площади (территории). Процессы использования компьютерных сетей и то, как они работают сегодня, в основном практикуются непользователями на персональных компьютерах.

Ключевые слова: *сеть, интернет, компьютер, книга, радио, инструменты, общение, программирование, оперативный, компьютер, телевидение, Windows, браузеры, гипертекст.*

Annotation
STRUCTURE AND ARCHITECTURE OF COMPUTER NETWORKS

The network is a set of objects that make up the equipment for transmitting and processing information. The International Organization for Standardization defines a computer network as a sequence of bits between independent devices. Networks are mainly involved in the transmission of data to the user, occupy a certain area and are divided into groups based on area (territory). The processes of using computer networks and how they work today are mostly practiced by non-users on personal computers.

Keywords: *network, internet, computer, book, radio, tools, communication, programming, operational, computer, television, Windows, browsers, hypertext.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холисова Шахноза Абдуқодиrowна, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатика ихтисоси информатикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Нематов Г.Н.

Сведения об авторе: Холисова Шахноза Абдуқодиrowна, магистрантка 2-го курса факультета математики и информатики по специальности «Информатика» ДДОТ имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: н.и.т., доцент Нематов Г.Н.

About the author: Kholisova Shakhnoza Abdukodirovna, 2nd year master's student of the Faculty of Mathematics and Informatics, majoring in Computer Science, DDOT named after Sadriddin Aini.

Scientific supervisor: N.I.T., Associate Professor G.N. Nematov

ИСТИФОДАБАРИИ ВОСИТАҲОИ ИЛОВАГӢ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ШАБАКА

Шабакаҳои компютерӣ вариантҳои ҳамкориҳои одамон ва компютерҳоро пешниҳод менамоянд, ки дастраскунии бо суръат ва коркарди ахборро таъмин мекунанд. Муттаҳидсозии компютерҳо дар шабака 30 сол пештар оғоз шуда буд. Вакте, ки имконияти компютерҳо афзудаанд ва КФ ба ҳама дастрас шудаанд, тарақиёти шабака ҳам афзуданд.

Бо пайваستшавӣ ба шабака компютерҳо мубодилаи ахбор намуда, якҷоя воситаҳои иловагӣ ва таҷҳизоти нигоҳдории ахборро истифода мебаранд.

Шабакаҳои компютерӣ имконият медиҳанд, ки воситаҳои иловагӣ якҷоя истифода мешаванд:

- Принтерҳо;
- Плоттерҳо;
- Нигоҳдорандаҳои диск:
- CD-ROM;
- Дисководҳо;
- Стримерҳо;
- Сканерҳо;
- Факс мадемо.

Шабакаҳои компютерӣ имконият медиҳанд, ки захираҳои итилоотӣ якҷоя истифода шавад.

- Каталогҳо;
- Файлҳо;
- Барномаҳои амалӣ;
- Бозиҳо;
- Ҳазинаи маълумотҳо;
- Равандҳои матнӣ ва ғайра.

Шабакаи компютерӣ имконият медиҳад, ки бо барномаҳои бисёр истифодабар кор карда шавад, ки ба тамоми истифодабарандагон дастрасии яхелаи ҳазинаи маълумотҳоро таъмин мекунанд. Якҷоя истифода бурдани ресурсҳо имконият медиҳад, ки вақт ва воситаҳо самаранок истифода бурда шавад. Масалан, як принтери лазериро коллективона истифода бурдан бехтар аст, ба ҷои он, ки ба ҳар як коргар яктогӣ принтер харидорӣ шавад.

Шабакаи компютерӣ аз се компоненти асосии таҷҳизотӣ ва ду воситаи барномавӣ иборат аст, ки бояд якҷоя карда шавад.

Компонентҳои асосӣ.

Компонентҳои асосии таҷҳизотии шабака инҳоянд:

1. Системаи абонентӣ

- компютерҳо (стансияҳои корӣ ё ин ки клиентҳо ва серверҳо);
- принтерҳо;
- сканерҳо ва ғр.

2. Таҷҳизотҳои шабакавӣ

- адаптери шабакавӣ;
- ҳабҳо;
- купрукҳо
- маршрутизаторҳо ва ғр.

3. Каналҳои коммуникатсионӣ

- кабелҳо;
- разъемҳо;
- таҷҳизотҳои интиқол ва кабули маълумотҳо дар технологияҳои бесим.

Компонентҳои асосии барномавии шабака инҳоянд:

1. Системаҳои амалиётии шабакавӣ:

- Windows NT;
- Windows for Workgroups;

- LAX tastic; -NET Ware;
- Unix;
- Linux;

2. Таъминоти барномавии шабакавӣ.

- клиентӣ шабака;
- картаи шабака;
- протокол;
- хизмати дастраскунии фосолави.

Шабакаи ҳисоббарори локалӣ (маҳаллӣ) (ШХМ) - ин маҷмуи компютерҳо, каналҳои алоқа, адаптерҳои шабакавӣ, ки таҳти идоракунии системаи амалиётӣ шабакавӣ ва таъминоти барномавии шабакавӣ фаъолият мекунад.

Дар ШХМ ҳар як компютери фардӣ, ки барои иҷрои вазифаи файл-серверҳо таъин шудаанд, стансияҳои корӣ номида мешаванд. Ҳар як стансияи корӣ ва файл-серверҳо дорои картаи шабакавӣанд, ки бо воситаи каналҳои физикӣ байни ҳам пайванданд. Ба сифати пуркунандаи системаи амалиётӣ локалӣ ба ҳар як стансияи корӣ таъминоти барномавии шабакавӣ фаъол карда мешавад, ки ба стансия имконияти бо сервери файлӣ таъсири мутақобила карданро медиҳад. Каналҳои ба ШХМ мансуб Буда, ба ду гуруҳ ҷудо мешаванд: стансияҳои корӣ ҷе ин ки истифодабарандагон ва серверҳои файлӣ пешбинӣ шудаанд, ки мувофиқи қоида ба истифодабарандагони оянда дастрас нестанд ва барои идоракунии манбаъҳои шабака пешбинӣ шудаанд.

СТАНСИЯИ КОРӢ. Стансияи корӣ (Work station)- ин системаи абонтӣ барои ҳалли масъалаҳои муайян, махсус ғардониди шудааст ва ресурсҳои шабакавиро истифода мебарад. Ба таъминоти барномавии шабакавии стансияи корӣ хизматҳои зерин мансуб аст:

- клиент барои шабакаҳо;
- дастрасӣ ба файлҳо ва принтерҳо;
- протоколҳои шабакавӣ барои намуди шабакаи додасуда;
- платаи шабакавӣ;
- назорати дастрасии масофаӣ.

Стансияи корӣ аз компютери автономии фардӣ бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунад:

- мавҷудияти картаи шабакавӣ (адаптери шабакавӣ) ва канали алоқа;
- дар экран ҳангоми боркунии системаи амалиётӣ паёми иловагӣ пайдо мешавад, ки дар бораи боркунии системаи амалиётӣ шабакавӣ маълумот медиҳад;
- пеш аз оғози кор, номи истифодабаранда ва гузароваро (парол) хабар додан зарур аст;
- баъди пайвастшавӣ ба ШХМ дискҳои иловагии шабака пайдо мешаванд;
- имконияти истифодабарии таҷҳизотҳои шабакавӣ пайдо мешавад, ки метавонад аз ҷои кор дар масофаи муайян қарор дошта бошад.

Барои пайвасти КФ ба шабака таҷҳизоти вобастакуни зарур мешавад, ки адаптери шабакавӣ, ҷе карта ном дорад. Он ба яке аз лонаҳои платаҳои асосӣ гузошта мешавад. Картаи адаптери шабакавӣ ба ҳар як стансияи корӣ ва ба сервери файлӣ гузошта мешавад. Стансияи корӣ дархостро ба воситаи адаптери шабакавӣ ба сервери файлӣ фиристода навоби онро тавассути адаптери шабакавӣ мегирад.

Адаптери шабакавӣ яқоя бо таъминоти барномаҳои шабакавӣ қодиранд, ки ҳатогҳои дар натиҷаи кори номуносиб ҳосилшударо ошкор намуда, онҳоро коркард намоянд.

Намудҳои охирини адаптерҳои шабакавӣ технологияи Plug and Play- ро дастгирӣ менамояд.

Агар картаи шабакавиро бо компютер васл намоем, он гоҳ ҳангоми боркунии аввалини компютер система намуди адаптерро муайян намуда, барои он ғардонандаро (драйвер) меурсад.

Намудҳои гуногуни адаптерҳои шабакавӣ аз ҳамдигар на танҳо бо усули дастрасӣ ба канали алоқа ва протокол, балки боз бо параметрҳои зерин фарқ мекунад:

- суръати интиқол;
 - ҳаҷми буфер барои барнома;
 - намуди шина;
 - зудамалии шина;
 - мувофиқат ба резардозандаҳои (микروпроцессор) гуногун;
 - истифодабарии дастрасии мустақим ба хотира (DMA);
- сурӯғгузори портҳои дохилу- хориҷкунӣ ва пурсишҳои қатъкунӣ.

СЕРВЕРҲОИ ФАЙЛӢ

Сервер ин компютерест, ки ресурсҳои худро (дискҳо, принтерҳо, каталогҳо, файлҳо ва ғайра) ба дигар истифодабарандагони шабака пешниҳод менамояд.

Дар замони ҳозира ин одатан компютери фардии зудамал, дар базаи протсессори Pentium, тахти басомади (зудии) 500 МГц ва зиёдтар, (*o*) ҳаҷми дастгоҳи хотираи фаврӣ (ОЗУ) 128 МБайт ва зиёдтар мебошад. Бештар вақт сервери файлӣ танҳо ин функцияҳои номбаршударо иҷро мекунад. Аммо баъзан LL1XM файл - серверро ба сифати стансияи корӣ истифода мебарад. Дар сервери файлӣ бояд системаи амалиёти шабакавӣ ва ҳамчунин таъминоти барномавии шабакавӣ мавҷуд бошад. Ба таъминоти барномавии шабакавӣ протоколҳои хизмати шабакавӣ ва ҳамчунин воситаи мудирияткунии (администратсиякуни) сервер мансуб аст. Серверҳои файлӣ метавонанд дастрасии истифодабарандагонро ба қисмҳои гуногуни системаи файлӣ назорат намояд. Бо мураккабтар шудани функцияҳои ба серверҳо боршуда ва афзудани шумораи клиентҳо специализатсияи калони серверҳо рӯй медиҳад. Намудҳои гуногуни серверҳо мавҷуд аст:

- Контроллери аввалини домен, сервере, ки дар он базаи буччагии истифодабарандагон нигоҳ дошта мешавад ва ҳимояи сиёсат дастгирӣ карда мешавад.

- Контроллери дуюми домен, сервере, ки дар он нусхаи эҳтиётии базаи буччагии истифодабарандагон ва сиёсати ҳимоя нигоҳ дошта мешавад.

Сервери универсалӣ барои иҷрои масъалаҳои начандон мураккаби коркарди маълумот дар шабакаи локалӣ пешбинӣ шудааст.

Сервери додашудаҳо (база данных) барои ҳазинаи маълумотҳо барои иҷрои коркарди пурсишҳои ба ҳазинаи маълумот равонашуда. Web-сервер барои кор бо web - маълумот таъин шудааст.

Сервери файлӣ таъминкунии кори тақсимои ресурсҳо, файлҳо таъминоти барномавӣ.

Сервер - замина барои иҷрои равандҳои амалӣ таъминшуда.

Сервери дастрасии масофавӣ (удаленный доступ) таъминкунии кормандони хонаи агентҳои савдо, хизматчиёни филиалҳо шахсони дар ҷойҳои дур мавҷудбуда ва ғайра.

- **Сервери** телефонӣ, барои ташкили хизмати телефон дар шабакаи локалӣ иешбинӣ шудааст. Ин сервер функцияи почтаи фаврӣ, ба тарзи автоматӣ тақсимкунии зангҳои телефонӣ, баххисобгирии арзишии гуфтугуи телефонӣ, интерфейси шабакаи телефони беруниро иҷро мекунад.

Якҷоя бо сервери телефонӣ метавонад расм ва паёми алоқаи факсиро бифиристад.

- Сервери **почтавӣ** хизмати ҷавоб ба саволҳои бо почтаи электронӣ фирисгодаро пешниҳод менамояд.

Адабиёт:

1. Комилов Ф. С., Тоиров Ш. М. Информатика. – Душанбе: Эргграф, 2002.
2. Кривич Е.Я. Персональный компьютер для школьников: Учебный курс. 2-е изд., пераб. – М.: Изд-во Эксмо, 2005.
3. Фигурнов В.Э. IBM PC для пользователя Краткий курс. Информатика. – М., 2001.
4. klyaksa.net – сайт для учителя информатики. Есть информация для учителя, для учащихся. Материалы для ЕГЭ, результаты опросов. есть возможность скачать программы.
5. uchitelinformatiki.narod.ru- много полезных разработок уроков по различным темам.
6. school.dentro.ru - сайт для учителя информатики. Нормативно-правовые документы. Программное обеспечение. Задания для работы на ПК, домашние задания, презентации.

Калидвожаҳо: сервер, телефон, локалӣ, почта, фаврӣ, автоматӣ, интерфейс, шабака, расм, алоқаи факсӣ, электронӣ, пайвастишавӣ, ахборотӣ.

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЕТИ

Локальная (локальная) компьютерная сеть (ЛВС) - совокупность компьютеров, каналов связи, сетевых адаптеров, функционирующая под управлением сетевой операционной системы и сетевого программного обеспечения. Компьютерные сети делятся по типу используемого физического соединения. Основная сеть служит для хранения данных и состоит из

информационных систем. На базе компьютерной сети может быть создана группа информационных сетей. Для подключения к Интернету в первую очередь необходимо подключение к Интернету, потому что Интернет не может войти в компьютер сам по себе, и существуют разные способы подключения к Интернету.

Ключевые слова: *сервер, телефон, локальная, почта, мгновенная, автоматическая, интерфейс, сеть, изображение, факсимильная связь, электронная, связь, информация.*

Annotation

USING ADDITIONAL TOOLS AND USING THE NETWORK

Local (local) computer network (LAN) - a collection of computers, communication channels, network adapters, operating under the control of a network operating system and network software. Computer networks are divided according to the type of physical connection used. The main network serves for data storage and consists of information systems. On the basis of a computer network, a group of information networks can be created. To connect to the Internet, you first need an Internet connection, because the Internet cannot enter the computer by itself, and there are different ways to connect to the Internet.

Keywords: *server, phone, local, mail, instant, automatic, interface, network, image, facsimile, electronic, communication, information.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холисова Шахноза Абдукодировна, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатика ихтисоси информатикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Нематов Ғ.Н.

Сведения об авторе: Холисова Шахноза Абдукодировна, магистрантка 2-го курса факультета математики и информатики по специальности «Информатика» ДДОТ имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: н.и.т., доцент Нематов Г.Н.

About the author: Kholisova Shakhnoza Abdukodirovna, 2nd year master's student of the Faculty of Mathematics and Informatics, majoring in Computer Science, DDOT named after Sadriddin Aini.

Scientific supervisor: scientific and technical specialist, associate professor Nematov G.N.

**ТАЪСИРИ МАҲЛУЛКУНАНДА БА ГАРМИГУЗАРОНИИ МАҲЛУЛҲОИ РАВҒАНИ
ОҒТОБПАРАСТ ВОБАСТА АЗ ФИШОР ВА ҲАРОРАТ**

Барои ҷамбасти натиҷаҳои таҷрибавии гармигузаронии маҳлулҳои равғани оғтобпараст аз вобастагии функционалии зерин истифода намудем:

$$\frac{\lambda_{p,T}}{\lambda_{p_1,T_1}} = f \left(\frac{P/T}{P_1/T_1} \right), (1)$$

дар ин ҷо $\lambda_{p,T}$ - гармигузаронии маводи тадқиқшаванда дар фишор P ва ҳарорати T ; λ_{p_1,T_1} - гармигузаронии маводи тадқиқшаванда дар фишори P_1 ва ҳарорати T_1 мебошад. $P_1 = 49 \cdot 10^5$ Па; $T_1 = 293$ К.

Иҷрошавии ифодаи (1) барои баъзе объектҳои тадқиқотӣ дар расми 1 ва 2 нишон дода шудааст. Тавре, ки аз расмҳои 1 ва 2 дида мешавад қиматҳои таҷрибавии гармигузаронии объектҳои тадқиқотӣ қад-қадӣ изобарҳои ҷудогона хеле хуб ҷойгиранд. Ҳар як изобара дар расми 1 ва 2 хати рост мебошад.

Расмҳои 1 ва 2-ро истифода бурда, натиҷаҳои таҷрибавӣ ба намуди вобастагии зайл кор карда шуданд:

$$\frac{\lambda_{p,T}}{\lambda_{p_1,T_1}} = f \left(\frac{\frac{P}{T}}{\frac{P_1}{T_1}} \right), (2)$$

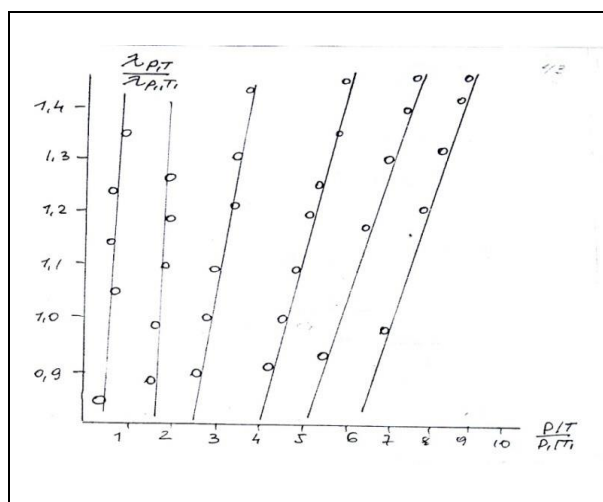
дар ин ҷо $\left(\frac{P/T}{P_1/T_1} \right)_1$ - қимати $\frac{P/T}{P_1/T_1}$ хангоми $\left(\frac{\lambda_{p,T}}{\lambda_{p_1,T_1}} \right) = 1.1$ будан мебошад.

Қиматҳои $\left(\frac{\lambda_{p,T}}{\lambda_{p_1,T_1}} \right) = 1.1$ бо ҷунун назардошт интиҳоб мегарданд то, ки ҷобачошавии

нуқтаҳои хати рост ҳар ҷӣ камтар бошанд.

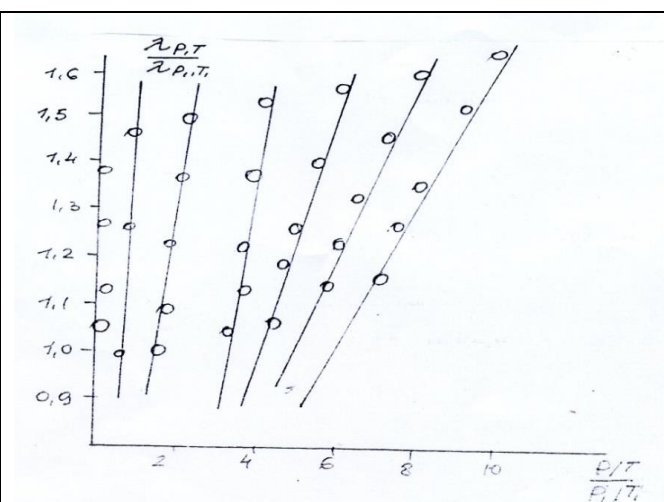
Иҷрошавии вобастагии (2) барои объектҳои тадқиқшаванда дар расми 3 нишон дода шудааст ва ҷи тавре, ки аз он дида мешавад, ҳамаи қиматҳои таҷрибавӣ қад-қадӣ хати роси умумӣ хеле хуб ҷой гиранд. Ин бо муодилаи зерин навишта мешавад:

$$\lambda_{p,T} = \left\{ 0,933 \frac{\frac{P/T}{(P_1/T_1)}}{\left[\frac{P/T}{P_1/T_1} \right]} + 0,0719 \right\} \lambda_{p_1,T_1} (3)$$

Расми 1. Вобастагии нисбати гармигузаронӣ $\left(\frac{\lambda_{P,T}}{\lambda_{P_1,T_1}}\right)$ аз $\frac{P/T}{P_1/T_1}$ барои

концентрацияи 80% равғани офтобпараст +20 % изомергексан дар фишорҳои P(10⁵Па): 1-0,98; 2-49; 3-98; 4-196; 5-294; 6-392; 7-490.

Расми 2. Вобастагии нисбати гармигузаронии $\left(\frac{\lambda_{P,T}}{\lambda_{P_1,T_1}}\right)$ аз $\frac{P/T}{P_1/T_1}$ барои концентрацияи 30%

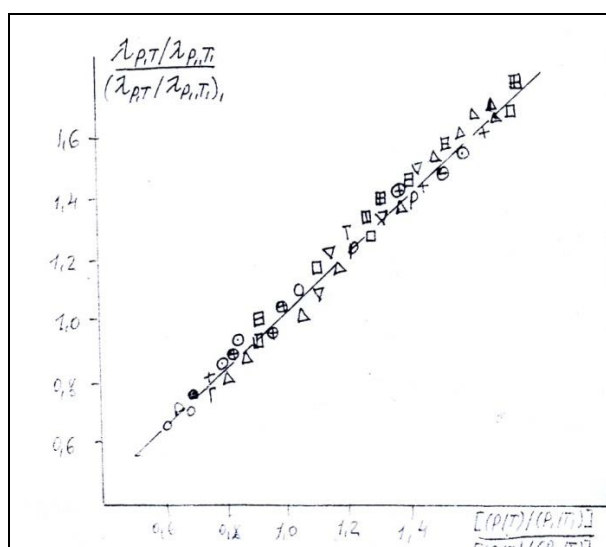
равғани офтобпараст +70 % изомергексан дар фишорҳои P(10⁵Па): 1-0,98; 2-49; 3-98; 4-196; 5-294; 6-392; 7-490.

Мароковар мебуд, агар дар формулаи (3) қимати λ_{P,T_1} бо концентрацияи равғани офтобпараст ва қимати $\left[\frac{P/T}{P_1/T_1}\right]_1$ бо концентрацияи маҳлулунанда (расмҳои 4 ва 5) алоқаманд карда шаванд.

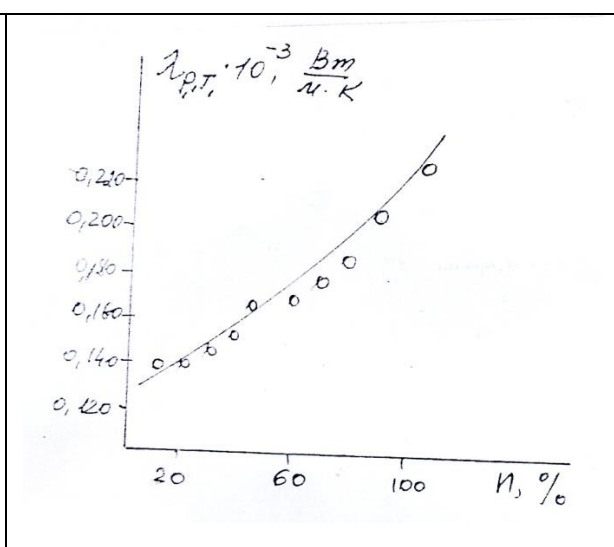
Хатҳои қачи дар расми 4 ва 5 овардашуда мутобиқан ба муодилаҳои зайл тасвир меёбанд:

$$\lambda_{P,T_1} = 7,65 \cdot 10^{-6} n^2 - 1,5 \cdot 10^{-3} n + 0,222 \quad (4)$$

$$\left[\frac{P/T}{P_1/T_1}\right]_1 = -3,517 \cdot 10^{-4} c^2 + 3,443 \cdot 10^{-3} c + 6,13 \quad (5)$$

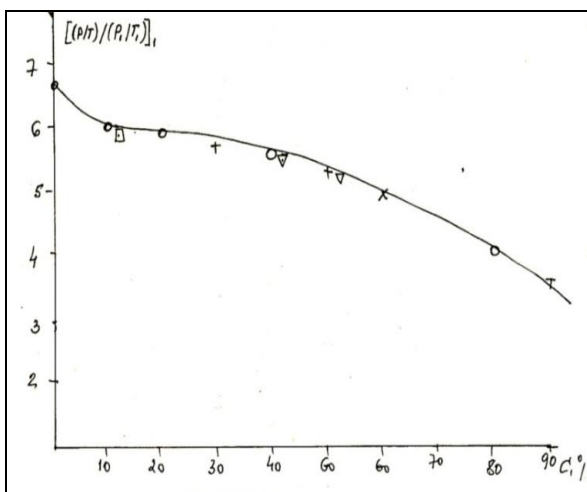

Расми 3. Вобастагии $\frac{\lambda_{P,T}}{\lambda_{P_1,T_1}}$ аз $\left(\frac{\lambda_{P,T}}{\lambda_{P_1,T_1}}\right)$

Расми 4. Вобастагии λ_{P,T_1} аз концентрацияи равғани офтоб-параст n, %.

$\left[\frac{(P/T)}{(P_1/T_1)} \right]$	барои маҳлулҳои рағғани
$\left[\frac{P/T}{P_1/T_1} \right]$	оғобпараст.

Расми 5. Вобастагии $\left[\frac{P/T}{P_1/T_1} \right]$ аз консентратсияи изомергексан C , %.

Аз ифодаҳои (3), (4) ва (5) барои ҳисобкунии гармигузаронии маҳлулҳои рағғани оғобпараст дар умум ифодаи зеринро ҳосил менамоем, ки ин муодилаи ҳосилшуда (6) имкон медиҳад вобастагии гармигузаронии маҳлулҳои рағғани оғобпарастро аз ҳарорат, фишор, консентратсияи рағғани оғобпараст ва маҳлулқунанда (изомергексан) муқарар менамоем:

$$\lambda_{P,T} = \left\{ \frac{5.85 \cdot 10^{-5} P}{T(3.61 \cdot 10^{-8} P + 0.036) \cdot (-3.58 \cdot 10^{-4} C^2 + 3.443 \cdot 10^{-3} C + 6.13)} + 0.0719 \right\} \times$$

$$\times (7.65 \cdot 10^{-6} n^2 - 1.65 \cdot 10^{-3} n + 0.222) \cdot \frac{Bm}{m \cdot K} \quad (6)$$

Аз муодилаи (6) бо ҳатогии 4,5% қиматҳои таҷрибавии гармигузаронии маҳлули рағғани оғобпарастро вобаста аз фишор, ҳарорат ва консентратсияҳои изомергексан ва худӣ рағғани оғобпараст ҳисоб намудан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Сияхаков С.М., Маджидов Х., Сафаров М.М., Неъматов А., Мирзомамадов А.Г. Влияния концентрации растворителя на изменения плотности и теплопроводности подсолнечного масла. Известия вузов. Проблемы энергетики. № (7-8). 2016. – С.91-96.
2. Сияхаков С.М. Зависимости теплопроводности растворов системы подсолнечного масла и Н-гексана от температуры и давления. С.М. Сияхаков Вестник Таджикского национального университета №1/2 (196). 2016. – С.146-149.
3. Сияхаков С.М., Маджидов Х., Неъматов А., Сафаров М.М. Влияние концентрации растворителя на изменение теплопроводности подсолнечного масла от температуры и давления. 10 - Международная теплофизическая школа «Теплофизические исследования и измерения при контроле качества веществ, материалов и изделий»: сб. мат. докл. Душанбе, Тамбов, 2016. – С.187-195.

Калидвожаҳо: консентратсия, гармигузаронӣ, рағғани оғобпараст, ҳалқунанда, изомергексан, ҳарорат, фишор.

Аннотация

ВЛИЯНИЕ РАСТВОРИТЕЛЯ НА ТЕПЛОПЕРЕДАЧУ РАСТВОРОВ ПОДСОЛНЕЧНОГО МАСЛА ЗАВИСИТ ОТ ДАВЛЕНИЯ И ТЕМПЕРАТУРЫ

В статье представлено теплопроводность растворов подсолнечного масла в зависимости от температуры и давления. Установлено, что влияние температуры, давления и концентрации изомергексана приводит к изменению теплофизических свойств подсолнечного масла. Исследование зависимости теплопроводности исследуемых объектов от температуры, давления

и концентрации растворителя, от условий изготовления и эксплуатации представляет определенный интерес, как в научном, так и практическом плане.

Ключевые слова: *концентрация, теплопроводность, подсолнечное масло, растворитель, изомергексан, температура, давления.*

Annotation

THE INFLUENCE OF SOLVENT ON THE HEAT TRANSFER OF SUNFLOWER OIL SOLUTIONS DEPENDS ON PRESSURE AND TEMPERATURE

The article presents the thermal conductivity of sunflower oil solutions depending on temperature and pressure. It has been established that the influence of temperature, pressure and isomerhexane concentration leads to a change in the thermophysical properties of sunflower oil. The study of the dependence of the thermal conductivity of the objects under study on temperature, pressure and solvent concentration, on manufacturing and operating conditions is of certain interest, both in scientific and practical terms.

Key words: *concentration, thermal conductivity, sunflower oil, solvent, isomerhexane, temperature, pressure.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Ҷумагул Раҳимовна, магистранти соли аввали факултети физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Сияхаков С.М.

Информация об авторе: Раҳимова Ҷумагул Раҳимовна, студентка первого курса магистратуры физического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

Научный руководитель: н.и.т., доцент Сияхаков С.М.

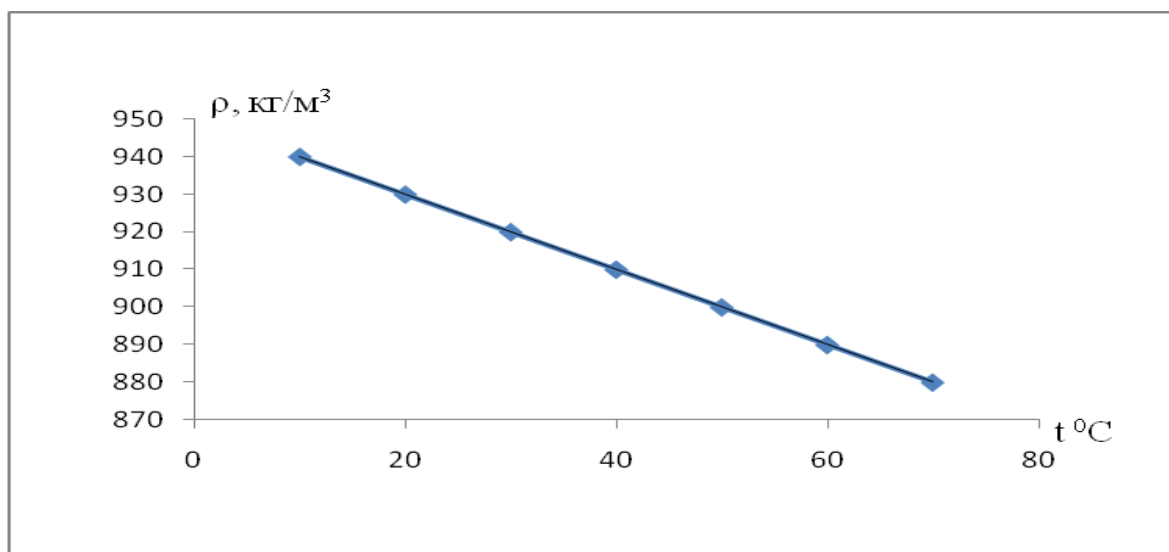
About the author: Rakhimova Dzhumagul Rakhimovna, first-year master's student of the Faculty of Physics, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Scientific supervisor: scientific and technical specialist, associate professor Siyakhakov S.M.

НИШОНДИҲАНДАҲОИ ФИЗИКИИ РАВҒАНИ ЗАҒИР

Яке аз нишондиҳандаҳои асосии хосиятҳои физикии равғани растаниҳо ин зичӣ (ρ), часпакии динамикӣ (η) мебошанд. Донишҷӯи нишондиҳандаҳои асосии физикӣ барои амиқтар фаҳмидани табиати равғани растани ва хосиятҳои онҳо зарур аст. Дар ин мақола маълумоти таҷрибавӣ оид ба (ρ), часпакии (η) равғани растани зағир оварда шудаанд. Вобастагӣ зичӣ ва часпакии равғани зағир аз ҳарорат пешниҳод шудаанд. Рағани растани омехтаи триглицеридҳои кислотаи рағани ва моддаҳои ба он алоқаманд аст, ки аз тухмҳо ва меваҳои растаниҳои гуногун гирифта мешаванд. Рағани растани аз рӯи дараҷаи тозабавӣ чунин гурӯҳбандӣ мешаванд: тозанашуда – танҳо аз тозакунии механикӣ гузаштаанд; тозашуда, обдор - бо оби гарм пошида тоза карда мешавад; хушбӯй - бо буғи хушки гарм дар зер вакуум коркард карда мешавад. Объекти тадқиқоти мо рағани растани зағир мебошад: тухми зағир (навъи якуми хунуккардаи тозанашуда). Мақсади кори мазкур муайян кардани параметрҳои физикӣ зичӣ (ρ) ва часпакӣ (η) рағани растани ва муқаррар кардани вобастагии онҳо аз ҳарорат иборат мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф вазифаҳои зерин ҳал карда шуданд: чен кардани зичӣ ва часпакии динамикӣ дар ҳароратҳои гуногун, тартиб додани ҷадвал ва сохтани графики вобастагии ин нишондодҳо дар ҳароратҳои гуногун. Зичӣ бо ёрии ариометр мувофиқи ГОСТ 3900 муайян карда шуд. Моҳияти усул аз он иборат аст, ки ариометрро ба рағани растани ғарқ карда, аз рӯи шкалаи таксимоти ариометр нишондодҳоро мегирем. Асбоб ва таҷҳизоти истифодашаванда: баллони шишагини 3-39/250, ариометри АОН-1 бо ҳатои ± 1 кг/м³. Барои чен кардани ҳарорат мултиметри ДТ-836 (термопарыи тип К) истифода шуд. Коркарди маълумоти таҷрибавӣ бо истифода аз барномаи MS Excel анҷом дода шуд: сохтани графики таҷрибавӣ, хатҳои тамоюл ва вобастагии зичии аз ҳароратро нишон медиҳад. Натиҷаҳои коркарди маълумот барои вобастагии зичии рағани зағир аз ҳарорат дар ҷадвали 1 нишон дода шудаанд.

№	t, °C	ρ , кг/м ³
1	10	940,0
2	20	930,0
3	30	920,0
4	40	910,0
5	50	900,0
6	60	890,0
7	70	880,0

Расми 1: Вобастагии зичии рағани зағир аз ҳарорат

Ҳангоми гарм кардани рағани растани аз расм ба мо маълум шуд, ки зичии онҳо ба таври хаттӣ кам мешавад.

Адабиёт:

1. Викторов М.М. Методы вычисления физико-химических величин и прикладные расчеты. – Л.: Химия, 1977. – 360 с.
2. Вильнер В.М., Ковалев М.Т., Некрасов Б.Б. Справочное пособие по гидравлике, гидромашинам и гидроприводам. – Минск: Вышэйш. шк., 1976. – 415 с.
3. Идельчик И.Е. Справочник по гидравлическим сопротивлениям. – М., 1972.
4. Исследование корреляции между плотностью и вязкостью растительных масел // Известия вузов. Пищевая технология №2-3, 2010. С.98-100.
5. Ландау Л.Д., Лифшиц Е.М. Гидродинамика. Т. 4. – М.: Наука, 1986. – 733 с.
6. Левич В.Г. Физико-химическая гидродинамика. – М.: Физмат, 1959. – 733 с.
7. Лойцянский Л.Г. Механика жидкости и газа. – М.: Наука, 1978. – 736 с.
8. Прандтль Л. Гидродинамика. – М.: Изд-во иностр. лит., 1951. – 576 с.
9. Физико-механические свойства растительных масел // Вестник Алтайского государственного аграрного университета №4, 2008. С.54-58.
10. Чугаев Р.Р. Гидравлика (техническая механика жидкости). – Л.: Энергия, 1970. – 552 с.

Калидвожахо: *равгани загир, зичӣ, часпакии динамикӣ, ҳарорат.*

Аннотация**ФИЗИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЬНЯНОГО МАСЛА**

Одними из основных показателей физических свойств растительного масла являются плотность (ρ), динамическая вязкость (η). Знание основных физических показателей необходимо для более глубокого понимания природы растительных масел и их свойств. В данной статье представлены экспериментальные данные по (ρ), вязкости (η) льняного масла. Представлены зависимости плотности и вязкости льняного масла от температуры. Растительное масло представляет собой смесь триглицеридов жирных кислот и родственных им веществ, получаемых из семян и плодов различных растений. Растительные масла классифицируют по степени очистки следующим образом: нерафинированные - только механической очистки; убирали, поливали - убирали горячей водой; ароматические - обработаны горячим сухим паром под вакуумом.

Ключевые слова: *льняное масло, плотность, динамическая вязкость, температура.*

Annotation**PHYSICAL CHARACTERISTICS OF LINSEED OIL**

One of the main indicators of the physical properties of vegetable oil is density (ρ), dynamic viscosity (η). Knowing the basic physical indicators is necessary for a deeper understanding of the nature of vegetable oils and their properties. This article presents experimental data on (ρ), viscosity (η) of linseed oil. Dependence of density and viscosity of linseed oil on temperature are presented. Vegetable oil is a mixture of fatty acid triglycerides and related substances obtained from the seeds and fruits of various plants. Vegetable oils are classified according to the degree of purification as follows: unrefined - only mechanically refined; cleaned, watered - cleaned with hot water; aroma - treated with hot dry steam under vacuum.

Keywords: *linseed oil, density, dynamic viscosity, temperature.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Салоҳиддин Раҳмонович, магистранти соли дуҷуми факултети физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 936004080

Роҳбари илмӣ: Мухаббатов Хушнуд Қурбонович, н.и.т., дотсенти кафедраи физикаи эксперименталии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Сведения об автор: Раҳмонов Салоҳиди Раҳмонович, магистрант втарагои курса Таҷикискои гоударственои педагогискои универиситета им С.Айнӣ. Телефон: +992 936004080

Научный руководитель: Мухаббатов Хушнуд Курбонович, к.т.н., доцент кафедры экспериментальной физикии Таҷикискои гоударственои педагогискои универиситета имени Садриддин Айнӣ.

About the author: Raymonov Salokhidin Rakhmonovch, 2nd year master student of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone +992 936004080

Scientific director: Mukhabbatov Khushnud Kurbonovich, C.T.S., Associate Professor of the Department of Experimental PhysicsTajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ГАРМИГУЗАРОНИИ СПИРТҲО ДАР ҲОЛАТИ ГАЗӢ ВОБАСТА БА ҲАРОРАТ ВА МАССАИ МОӢ

Спиртҳо як қатори гомологии моддаҳои химиявиро ташкил менамоянд. Онҳо дар амалия ҳамчун маҳлулқунандаҳои моддаҳои истифода бурда мешаванд.

Барои татбиқи самарабахши онҳо дар саноати химиявӣ донишҷӯи хосиятҳои гармифизикии онҳо, аз он ҷумла гармигузаронии онҳо зарур мебошад. Гармигузарони спиртҳо ҳам дар ҳолати моеъӣ ва ҳам дар ҳолати буғӣ хело хуб омукта шудаанд [1, 2].

Вале қиматҳои таҷрибавии гармигузаронии спиртҳо дар ҳолатҳои моеъию буғӣ коркард ва ҷамъбаст нагрдидаанд ва вобастагии онҳо аз ҳарорат ва массаи моӢ маънидоди худро наёфтаанд.

Дар ин мақола натиҷаи коркарду ҷамъбасткунии қиматҳои таҷрибавии гармигузаронии спиртҳо дар ҳолати буғӣ ва маънидоди вобастагии гармигузаронии онҳо аз ҳарорат ва массаи моӢ оварда шудааст.

Мувофиқи ҷадвали 1-5 гармигузаронии спиртҳо дар ҳолати газӣ (буғӣ) бо афзоиши ҳарорат аз рӯи қонуни ҳаттӣ зиёд мегардад (расмҳои 2-6).

Афзоиши гармигузаронии спиртҳои газмонандро бо баланд гардидани ҳарорат ин тавр маънидод кардан мумкин аст: бо баланд гардидани ҳарорат энергияи кинетикии ҳаракати молекулаҳои спиртоҳо афзоиш меёбад, ва ин нақли гармиро аз як қабати изотермӣ ба дигар қабати изотермӣ зиёд мегардонанд ва ин боиси афзоиши гармигузаронии спиртҳо дар ҳолати газӣ (буғӣ) мегардад.

Дар қатори гомологи спиртҳо аз рӯи рақами ҷойгиршавиашон массаи моӢи спиртҳо зиёд мегардад.

Мувофиқи ҷадвалҳои 1-5 бо афзоиши массаи моӢи спиртҳо гармигузаронии онҳо коҳиш меёбад.

Бо афзоиши массаи моӢ коҳишёбии гармигузаронии спиртҳои газмонанд ин тавр маънидод карда мешаванд.

Афзоиши массаи моӢи спиртҳо ба зиёдшавии массаи молекулаҳои онҳо оварда мерасонад.

Бо афзоиши массаи молекулаҳои спиртҳо, суръати онҳо коҳиш меёбад ва ин ба камшавии энергияи кинетикии молекулаҳо боис мегардад. Камшавии энергияи кинетикии молекулаҳо қучондани миқдори гармиро аз қабати изотермӣ ба дигар қабати изотермӣ коҳиш медиҳад, дар натиҷа бо афзоиши массаи моӢи гармигузаронии спиртҳои газмонанд коҳиш меёбад.

Барои коркард ва ҷамъбасти қиматҳои таҷрибавии гармигузаронии спиртҳои газмонанд, қонуни мувофиқии ҳолати моддаро ба намуди ҷунин вобастагии функционалӣ истифода бурдем, [3-8]:

$$\frac{\lambda}{\lambda_1} = f\left(\frac{T}{T_1}\right), \quad (1)$$

дар ин ҷо λ - гармигузаронии моддаҳои тадқиқотӣ дар ҳарорати T , λ_1 - гармигузаронии моддаҳои тадқиқотӣ дар ҳарорати $T_1 = 450\text{K}$

Иҷрошавии вобастагии функционалии (1) дар расми (1) додашудааст. Аз расми 1 дида мешавад, ки ҳамаи қиматҳои гармигузаронии спиртҳои газмонанд дар болои як ҳатти рости умумӣ меҳабанд.

Ҳатти рости расми- 1 бо муодилаи зерин навишта мешавад:

$$\lambda = \left(1,787 \frac{T}{T_1} - 0,779\right) \lambda_1 \quad (2)$$

Аз рӯи муодилаи (2) гармигузаронии спиртҳои газмонандро вобаста ба ҳарорат ба ҳамаи 2-4% ҳисоб кардан мумкин аст, агар қимати λ_1 барои онҳо маълум бошад.

Таҳлил нишон дод, ки барои сипиртҳои тадқиқотии газмонанд λ_1 аз қимати массаи моӢи онҳо вобастагӣ дорад.

Вобастагии λ_1 аз массаи моӢи спиртҳои газмонанд нишон дода шудааст, дар (расми-7) бо муодилаи зерин навишта мешавад:

Мувофиқи расми 7 қимати λ_1 бо афзоиши массаи моӢи спиртҳо аз рӯи қонуни ҳаттӣ коҳиш меёбад. Ҳати рости расми 7 бо муодилаи зерин мешавад:

Муҳаккиқ

$$\lambda_1 = (339,7 - 0,734 \text{ м}), \frac{B_T}{M \cdot K} \quad (3)$$

Муодилаи (2) бо баътиборгирии формулаи (3) ба чунин намуд соҳиб мешавад:

$$\lambda = (1,787 \frac{T}{T_1} - 0,779)(339,7 - 0,734 \text{ м}) \frac{B_T}{M \cdot K},$$

Муодилаи (4) вобастагии гармигузаронии спиртҳо газмонандро аз ҳарорат T ва массаи молии спиртҳо m муқаррар менамояд.

Муодилаи (4) гармигузаронии спиртҳои газмонандро вобаста ба ҳарорат ва массаи молии онҳо бо хатоии 2-4% менависад.

Аз муодилаи (4) гармигузаронии спиртҳои газмонанди тадқиқ нагардидаро ба хатоии 2-4% ҳисоб кардан мумкин аст. Барои чунин ҳисобкунӣ аз рӯи муодилаи (4) танҳо донишманди массаи молии спирти газмонанд кироя мебошад.

Аз муодилаи (4) барои ҳисобкуниҳои муҳандисӣ истифода бурдан хело қулай мебошад.

Гармигузаронии спирти метил дар ҳолати (буғӣ) гази вобаста ба ҳарорат. Ҷадвали 1

T, K	$\lambda * 10^4 \frac{B_T}{M \cdot K}$	T, K	$\lambda * 10^4 \frac{B_T}{M \cdot K}$
390	246	490	365
400	258	500	378
410	270	510	391
420	282	520	404
430	293	530	417
440	304	540	430
450	316	550	444
460	328	560	458
470	340	570	472
480	352		

Гармигузаронии спирти этил вобаста ба ҳарорат. Ҷадвали 2

T, K	$\lambda * 10^4 \frac{B_T}{M \cdot K}$	T, K	$\lambda * 10^4 \frac{B_T}{M \cdot K}$
380	238	460	327
390	249	470	338
400	261	480	351
410	272	490	363
420	282	500	375
430	293	510	388
440	304	520	401
450	316	530	414

Гармигузаронии спирти пропил вобаста ба ҳарорат. Ҷадвали 3

T, K	$\lambda * 10^4 \frac{B_T}{M \cdot K}$	T, K	$\lambda * 10^4 \frac{B_T}{M \cdot K}$
410	251	500	361
420	262	510	375
430	273	520	338
440	284	530	401
450	296	540	414
460	309	550	428
470	322	560	441
480	335	570	458
490	349		

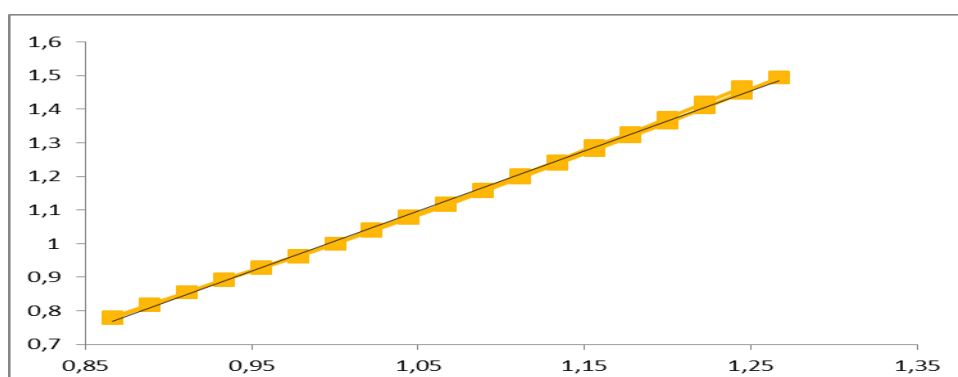
Гармигузаронии спирти изопропил вобаста ба ҳарорат. Ҷадвали 4

T, K	$\lambda * 10^4 \frac{B_T}{M \cdot K}$	T, K	$\lambda * 10^4 \frac{B_T}{M \cdot K}$
390	242	480	347
400	254	490	360
410	265	500	373
420	277	510	383

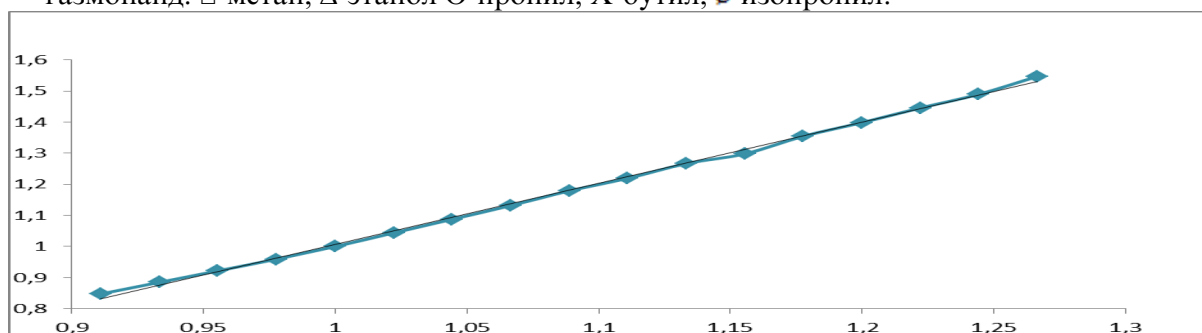
430	288	520	400
440	299	530	412
450	310	540	426
460	323	550	440
470	335	560	454

Гармигузаронии спирти бутил вобаста ба ҳарорат. Ҷадвали 5

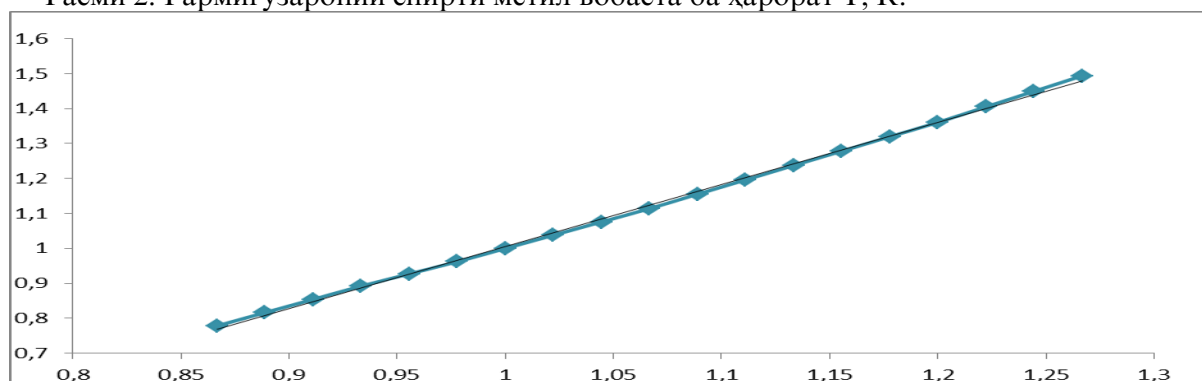
T, K	$\lambda \cdot 10^4 \frac{\text{Вт}}{\text{м} \cdot \text{К}}$	T, K	$\lambda \cdot 10^4 \frac{\text{Вт}}{\text{м} \cdot \text{К}}$
440	273	520	374
450	285	530	387
460	298	540	399
470	311	550	412
480	324	560	425
490	336	570	437
500	349	580	450
510	362		

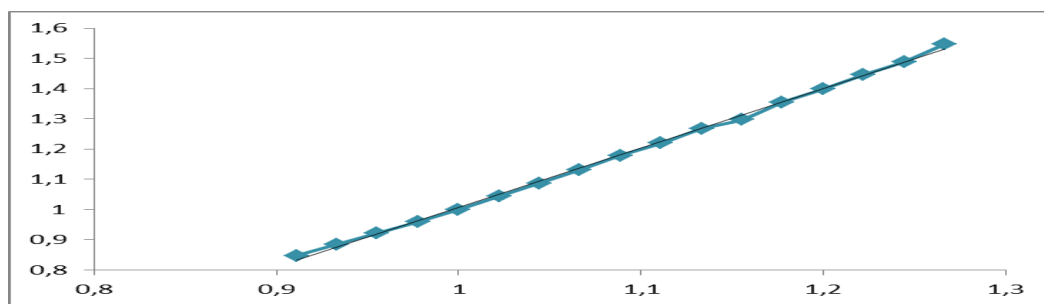
Расми 1. Вобастагии λ/λ_1 аз ҳарорати овардашуда T/T_1 барои спиртҳои газмонанд: □-метан; Δ-этанол О-пропил; X-бутил; ○-изопропил.

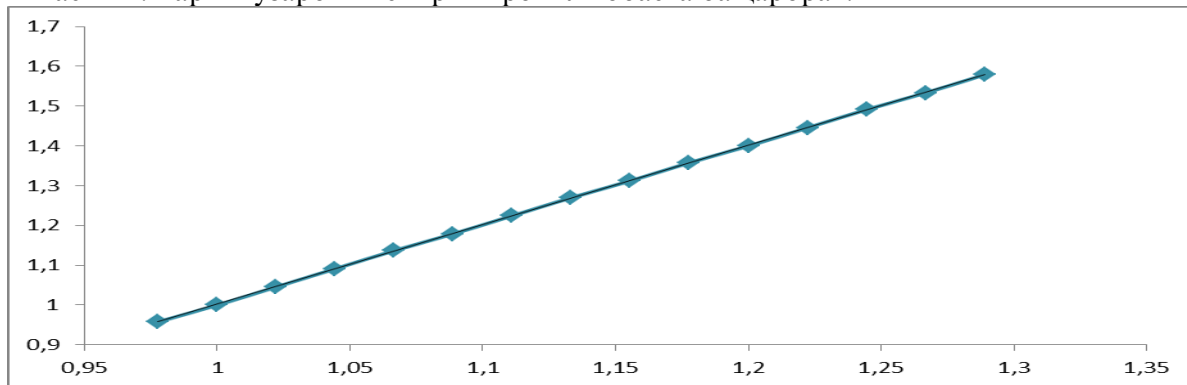
Расми 2. Гармигузаронии спирти метил вобаста ба ҳарорат T, K.

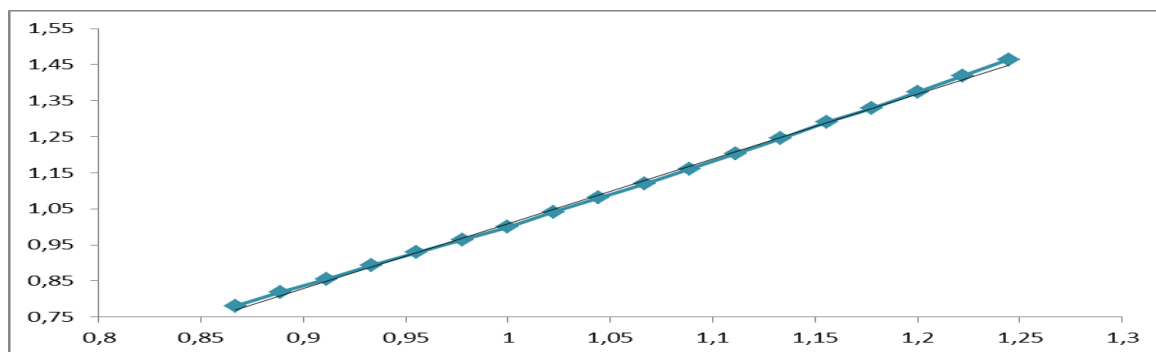
Расми 3.. Гармигузаронии спирти этил вобаста ба ҳарорат.

Расми 4. Гармигузаронии спирти пропил вобаста ба ҳарорат.

Расми 5. Гармигузаронии спирти дибутил вобаста ба ҳарорат.

Расми 6. Гармигузаронии спирти изопропил вобаста ба ҳарорат.

Адабиёт:

1. Варгафтик Н.Б.. Справочник по теплофизическим свойствам газов и жидкости издательство „Наука“, Москва: 1972
2. Мачидов Ҳ. Зубайдов С. - Доклады А.Н Таджик С.С.Р, 1984 т. 27 №8 саҳ. 465-471.
3. Мачидов Ҳ. Инженерно- физический журнал. 1996, т 69, №2, с291 – 300
4. Мачидов Ҳ. Муҳаббатова Ҳ.Қ. -Доклады А. Н. Республики Таджикистан, 2006, т c143 – 147.
5. Мачидов Ҳ. Сафаров М. М. Высоких температура, 1986 т. 24 №6 саҳ. 1037.
6. Мачидов Ҳ. Сафаров М. М. Гайдей.Т П.-Материали Всесоюзной конференции по теплофизическим свойствам веществ.Ташкент.
7. Мачидов Ҳ. Сафаров М. М. Инженерно-физический журнал.1986, т. 50 саҳ. 465 – 471
8. Флиппов Л.П. Тарзимонов А.А. Юрчак Р.П. Теплопроводность газов и жидкостей, Москва 1970.

Калидвожаҳо: спирт, муодил, гармигузаронӣ, газ, метил, этил, қабати изотермӣ, пропи́л, дибутил.

Аннотация

ТЕПЛОПРОВОДНОСТЬ СПИРТА В ГАЗОВОМ СОСТОЯНИИ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТЕМПЕРАТУРЫ И МАССЫ

Спирты образуют гомологический ряд химических веществ. Они используются на практике как растворители веществ. Для их эффективного применения в химической

промышленности необходимо знать их теплофизические свойства, в том числе теплопроводность. Теплопроводность спиртов как в жидком, так и в парообразном состоянии хорошо изучена. Однако экспериментальные значения теплопроводности спиртов в жидком и парообразном состояниях не обрабатывались и не обобщались, а их зависимость от температуры и молярной массы не интерпретировалась. В данной статье представлены результаты обработки и обобщения экспериментальных значений теплопроводности спиртов в парообразном состоянии и значение зависимости их теплопроводности от температуры и их молярной массы.

Ключевые слова: спирт, эквивалент, теплообмен, газ, метил, этил, изотермический слой, пропил, дибутил.

Annotation

THERMAL CONDUCTIVITY OF ALCOHOL IN THE GAS STATE DEPENDING ON TEMPERATURE AND MASS

Alcohols form a homologous series of chemicals. They are used in practice as solvents of substances. For their effective application in the chemical industry, it is necessary to know their thermophysical properties, including thermal conductivity. The thermal conductivity of alcohols in both liquid and vapor states has been well studied. However, the experimental values of the thermal conductivity of alcohols in the liquid and vapor states have not been processed and generalized, and their dependence on temperature and molar mass has not been interpreted. This article presents the results of processing and summarizing the experimental values of the thermal conductivity of alcohols in the vapor state and the value of the dependence of their thermal conductivity on temperature and their molar mass.

Keywords: alcohol, equivalent, heat exchange, gas, methyl, ethyl, isothermal layer, propyl, dibutyl.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахимзода Акбаралӣ, магистранти соли дуҷуми ихтисоси физика, факултети физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: +992 934630320

Рохбари илмӣ: профессор Мачидов Х.

Сведения об авторе: Абдурахимзода Акбарали, магистрант второго курса факультета физики, Таджикский Государственный Педагогический Университет имени Садриддина Айни. Тел.: +992 934630320

Научный руководитель: профессор Маджидов Х.

About the author: Abdurahimzoda Akbarali, the master student of the second - year, faculty of Physics, of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Tel.: +992 934630320

Supervisor: professor Majidov KH.

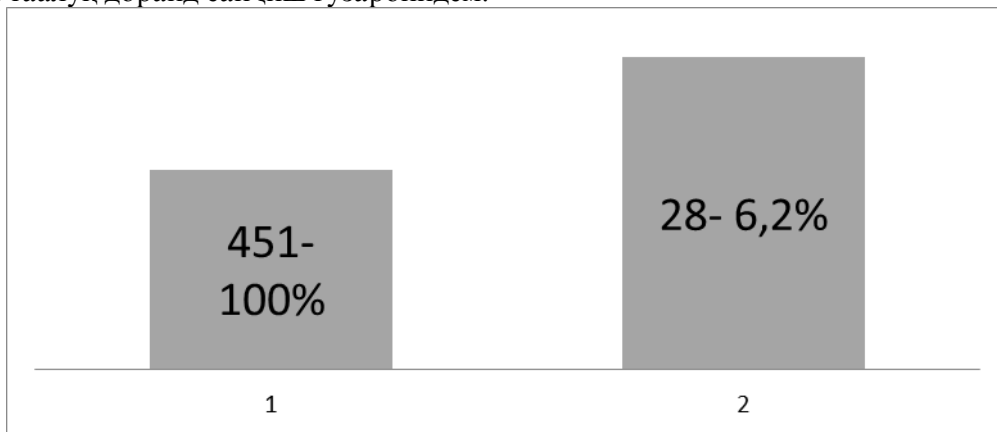
ПАҲНШАВИИ ВИРУСИ ГЕПАТИТИ С ДАР БАЙНИ ГУРҶҲОИ ХАТАР

Муҳимтарин хусусияти паҳншавии вируси гепатити С ба таври пинҳони гузаштани он мебошад. Бо ҳамагон маълум аст, ки мавҷудияти вируси гепатити С дар байни аҳолии солим ва шахсоне, ки ба гурӯҳи хатари сироятёби дохил мегарданд, имконият медиҳад, ки маълумоти дақиқ оиди шидатноки паҳншавии ин бемори ба даст ояд (Мироҷов Ғ.Қ. и др 2015).

Натиҷаҳои тадқиқотҳои гузаронида шуда нишон доданд, ки дар байни аҳолии солими Тоҷикистон подтани зидди HCV-8% ба ақидаи Мироҷов Ғ.Қ. ва диг (2015), Тишкова Ф.Х. (2010), 4, 9% ташкил медиҳад. Ин маълумотҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки ин бемори васеъ паҳн буда, асос барои инкишофи бемории вируси гепатити С мебошад муайян намудани паҳншавии вируси гепатити С дар байни аҳолии солим нокифоя аст барои баҳодиҳи ба шидатнокии чараёни эпидемиологи Барои маълумоти пурра оиди шидатнокии эпидемиологии ин бемори ба даст овардан лозим аст, паҳншавии маркиёрҳои HCV-ро вобаста ба синну сол дар гурӯҳҳои солим тадқиқот гузаронидан лозим мебошад

Чӣ хеле, ки аз натиҷаҳои дарҷ гардида бар меояд дар 98 нафар кӯдакони то 2 сола дар 2 нафарашон подтани зиди HCV, дар 84 нафар кӯдакони аз 3 то 6 сола дар 1 нафар, дар 82 нафар кӯдакони аз 7 то 9 сола дар 2 нафар, дар 78 нафар кӯдакони аз 10 то 14 сола дар 2 нафар муайян гардид, ки он ба ҳисоби миёна 2, 04%-ро ташкил медиҳад. Ҷоизи баланди барандаи вируси гепатити С дар байни кӯдакон дар давраи бармаҳал, мумкин аст пеш аз таваллуд аз модари бемор сироят ёфтаанд. Аз маълумотҳои дар адабиёт дарҷ гардида бар меояд, ки чӣ қадаре, ки кӯдакон барвақтар ба HCV сироят ёбанд ҳамонқадар зиёдтар дар онҳо сирояти музмини HCV ба амал меояд. Дар кӯдакони синнашон аз 15 то 19 сола барандагони HCV-ро дар 4, 1% ҳолатҳо муайян гардид. Аз ҳама натиҷаи баландтарини барандаи вируси гепатити С дар байни ҷавонони синнашон аз 20 то 29 сола муайян гардид, ки он 7, 2%-ро ташкил медиҳад.

Баъдан мо паҳншавии барандагии HCV-ро дар шахсоне, ки ягон аломати бемори надоранд дар байни якҷанд категорияҳои аҳоли аз он ҷумла он шахсоне, ки ба гурӯҳи хатари сироятёби таалуқ доранд санҷиш гузаронидем.

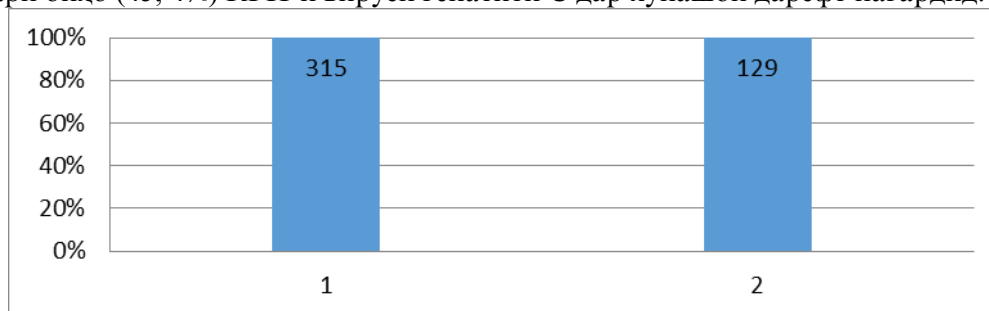

Расми 1. Паҳншавии гепатити С дар байни кормандони соҳаи тандурустӣ.

Чӣ хеле, ки аз натиҷаҳои дар расмо дарҷ гардида бар меояд дар байни донорони пулаки ва ихтиёрии хун зиди HCV дар 7, 3%-ва 6, 6% (Мироҷов Ғ.Қ. 2015) аз рӯи натиҷаи Тишкова Ф.Х. (2010) 4, 1%, натиҷаҳои мо бошад ҳамаги 3%-ро ташкил медиҳад. Ба ақидаи мо ин нишондоди баланд, ки олимони дар боло номбаршуда пеш меоранд ба ҳақиқат на онқадар дуруст аст, чун, ки аксарияти мамлакатҳои тараққикарда ин нишондод дар байни донорҳои хуни аз 0, 1 то 0, 2%-ро ташкил медиҳад. Фикр мекунам, ки ин нишондоди баланд натиҷаи он аст, ки ҳар сол, садҳо ва ҳазорҳо кормандони соҳаи тандурустӣ, ки ба гурӯҳи хатарнок дохил мешаванд аз ҳисоби онҳо ингуна натиҷаҳои баланд ба даст омадааст.

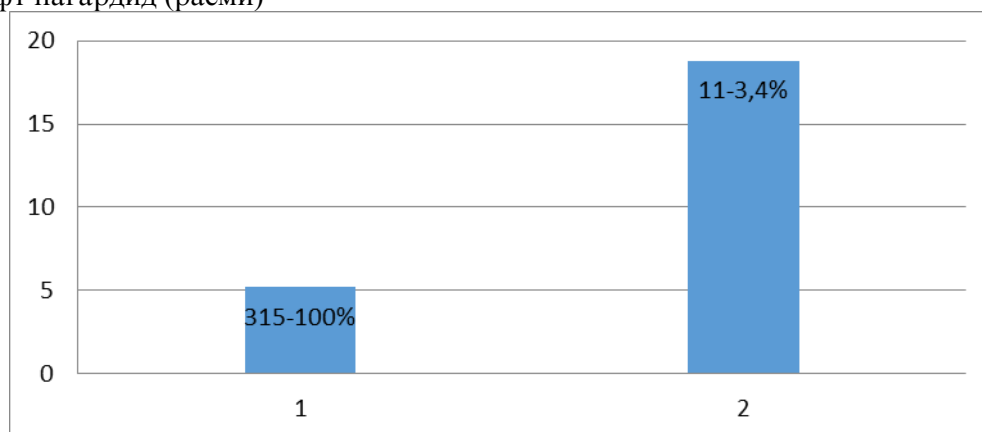
Дар байни кормандони соҳаи тандурустӣ барандаи HCV аз 6, 2 то 7, 5% -ро ташкил медиҳад. Ин нишондод, нисбати аҳолии солим каме баландтар буда сабабҳои он фаъолияти

професионалини онҳо ба ҳисоб меравад. Паҳншавии зидди HCV дар байни занҳои ҳомиладор 3, 5-4, 4%-ро ташкил намуд (расм). Дар байни занҳои ҳомиладор, ки ба HCV-сироят ёфтанд (11 нафар) дар 4 нафари онҳо (13, 3%) вирусияи миёна, дар 2 нафарашон (6, 6%) вирусияи паст ва дар 5 нафари онҳо (45, 4%) КРН-и вируси гепатити С дар хунашон дарёфт нагардид.

Расми 2. Паҳншавии гепатити С дар байни наизамандон.

Дар байни 315 нафар наизамандон дар 129 нафарашон (40, 9%) дар таркиби хунашон зидди HCV муайян гардид (расми). Дар байни 109 нафар мубталоён сирояти вируси норасои масъунияти одам, ки аз онҳо 99 нафар мард ва 10 нафар зан, ки ҳисоби миёнаи солашон 32 ± 2 , 9 солро ташкил меод дар 35 нафари (32, 1%) дар хунашон подтани зидди HCV дарёфт гардид. Дар байни ин беморон ҳангоми гузаронидани маҳлили занҷири полимерази барои муайян намудани КРН-и вируси гепатити С вирусияи миёна дар 8 нафар, ки 22, 8%, вирусияи паст дар 15 нафар, ки 42, 8%-ва дар хуни боқимондашон 12 нафар, ки 34, 2%-ро ташкил меод КРН-и HCV дарёфт нагардид (расми)

Расми 3. Паҳншавии гепатити С дар байни занони ҳомиладор.

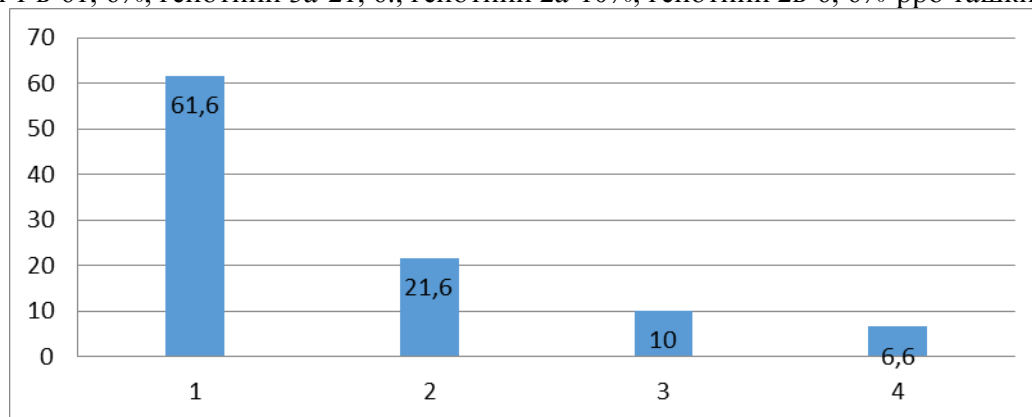
Ҳангоми омӯзиши роҳҳои асосии интиқоли вируси гепатити С маълум гардид, ки аз ҳама бештар сироят ҳангоми амалиёти ҷароҳи ба амал меояд, ки он 43 нафар, ки 18%-ро ташкил намуд, ҳангоми алоқои ҷинси бошад ин нишондод 12 нафар, ки 5%, алоқои хуни 21 нафар, ки 12% - ва истифодаи таҷҳизоти бисёрқарата истифода шаванда 25 нафар ки 10, 4%-ро ташкил намуд.

Паҳншавии сирояти HCV ҳангоми алоқои ҳонаводаги, ки дар баёнашон бемори дучан HCV-доранд хело паст буда ҳамаги дар 11 нафар, ки 4, 5%-ро ташкил меод муайян гардид. Дар 18 нафар мубтало ба HCV, ки 7, 4%-ро ташкил менамуд манбаи сироят муайян нагардид. Тадқиқотҳои гузаронидаи олимони Тиликов Ф.Х ва дигарон (2010) исбот намуд, ки дар байни одамони солим, донорҳои хун, кормандони соҳаи тандурусти, ки дар таркиби хунашон подтани зидди HCV доранд, репликасияи фаъоли вирус ба ҳисоби миёна аз 41, 6 то 66, 6%-ро ташкил намуд. Дар байни гурӯҳҳое, ки нишондоди ва ВНМО дучоранд, локин дар таркиби хунашон зидди HCV-доранд, аз 198 нафари онҳо дар 156 таи репликасияи вирус ва дараҷаи баланди КРН-и HCV муайян гардид, ки 80%-ро ташкил медиҳад.

Тадқиқотҳои гузаронидаи олимони исбот намуд, ки дар бемороне, ки сирояти якҷояи вируси гепатити С бо вируси ВНМО ба амал омадааст дар онҳо баландгардонидани ҳарорат, калоншавии ҷигар, испурҷ ва гирехҳои лимфави ба амал меояд Истифодаи маводҳои муҳадир, машрубот ва ВНМО бо тари боварибахш ба репликасияи вируси HCV, фаъолнокии

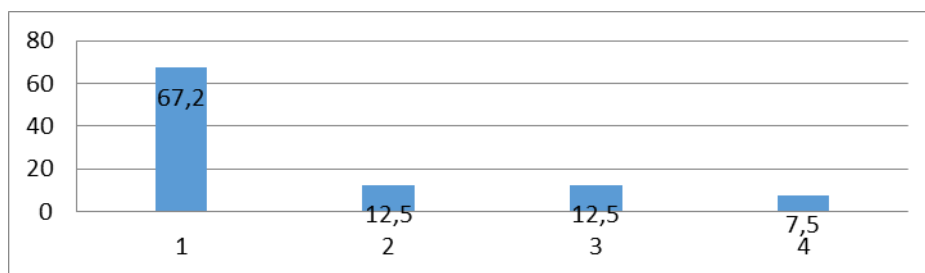
нишондодҳои биохимиявӣ ва некрози ҳуҷайраҳои чигар оварда мерасонад. Ин нишондод системаи иммуни организмро суғуст намуда чараёни бемориро вазнин мегардонад.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарин оиди вируси гепатит С ин омӯхтани генотипҳои он мебошад. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои таҳқиқотҳои дар пажӯҳишгоҳи гастроэнтерология гузаронида шуда (Азимова С.М.(2015) маълум гардид, ки дар минтақаҳои ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳри Душанбе чунин генотипҳои HCV мавҷуд мебошанд. Дар байни аҳолии шаҳри Душанбе генотипи 1 в-61, 6%, генотипи 3а-21, 6%, генотипи 2а-10%, генотипи 2в-6, 6%-ро ташкил намуд.

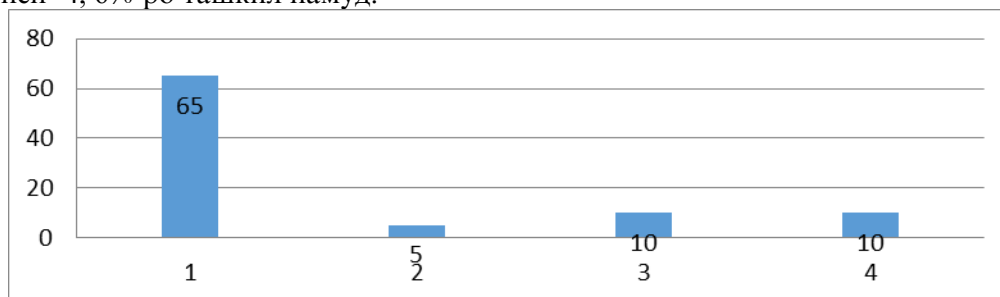
Расми 4. Паҳншавии генотипҳои вируси гепатити С дар шаҳри Душанбе.

Дар вилояти Хатлон генотипи 1в-67, 5%, генотипи 3а-12, 5%, генотипи 2а-12, 3%, генотипи 2в-7, 5% дида мешавад. Дар вилояти Суғд бошад генотипи 1в-65%, генотипи 3а-5, 0%, генотипи 2а-10%, генотипи 2в-10% мебошад. Дар вилояти Бадахшон бошад генотипи 1в-60%, генотипи 3а-20%, генотипи 2а-10% ва генотипи 2в ҳам 10%-ро ташкил намуд.

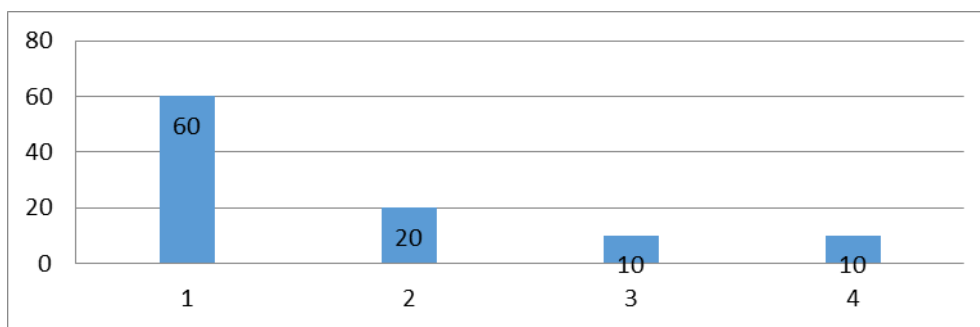
Расми 5. Паҳншавии генотипҳои вируси гепатити С дар Вилояти Хатлон.

Ҳангоми таҳқиқи генотипи HCV, ки бо роҳҳои гуногун сироят ёфтанд, маълум гардид, ки генотипи 1в дар бисёри ҳолатҳо дар вақти истифодаи таҷҳизотҳои тиббӣ, хунгузарони, истифодаи сӯзанҳои бисёрқарата ва алоқаи профессионали бо хун-28, 33%-ро ба амал меорад. Ҳамингуна генотипро дар бемороне, ки сабаби сироятшон номаълум 7, 0% инчунин ҳангоми алоқаи ҷинси -4, 6%-ро ташкил намуд.

Расми 6. Паҳншавии генотипи вируси гепатити С дар Вилояти Суғд.

Генотипи 2а-и HCV аз ҳама зиёдтар дар беморони сабаби сироят номаълум-25, 4, ҳангоми хунгузарони -11, 7%, ва амалиёти ҷароҳи 7, 4%, ҳангоми истифодаи маводи муҳаддир -5, 9%, алоқаи ҷинси бо бемори дучори HCV-2%-ро ташкил намуд. Генотипи 3а ҳангоми хунгузарони ва алоқаи ҷинси -8%, ва амалиётҳои ҷароҳи ва истифодаи сӯзанҳои бисёрмаротиба 3, 7%-ро ташкил намуд.

Расми 7. Паҳншавии генотипи гепатити С дар ВМКБ.

Ҳамин тариқ паҳншавии вируси гепатити С дар байни кӯдакони то 14 сола 2%-ро ташкил намуд. Дар байни наврасони 15-19 сола бошад ин нишондод ба 4, 1% баробар аст. Дар гурӯҳи хатар бошад ин нишондод дар байни табибон 6, 2%, дар байни нашъамандон 40, 9% ва дар байни занони ҳомиладор бошад 3, 4%-ро ташкил намуд. Аз 6 генотипи мавҷудаи вируси гепатити С, ки дар тамоми минтақаҳои кураи замин во меҳуранд дар байни аҳолии шаҳри Душанбе генотипи 1 в-61, 6%, генотипи 3а-21, 6%, генотипи 2а-10%, генотипи 2в-6, 6%-ро ташкил намуд.

Дар вилояти Хатлон генотипи 1в-67, 5%, генотипи 3а-12, 5%, генотипи 2а-12, 3%, генотипи 2в-7, 5% дида мешавад. Дар вилояти Суғд бошад генотипи 1в-65%, генотипи 3а-5, 0%, генотипи 2а-10%, генотипи 2в-10% мебошад. Дар вилояти Бадахшон бошад генотипи 1в-60%, генотипи 3а-20%, генотипи 2а-10% ва генотипи 2в ҳам 10%-ро ташкил намуд.

Адабиёт:

1. Гепатит С. Консенсус 2002.// Вирусные гепатиты. – М., 2002. - №2 (15).
2. Мансуров Х.Х., Мироджов Г.К., Мансурова Ф.Х., Саттарова М.И. Хронические гепатиты вирусной этиологии (клиника, диагностика и лечение) / Методические рекомендации. – М., 2002. – 16 с.
3. Мансуров Х.Х., Мироджов Г.К., Мансурова Ф.Х., Саттарова М.И. Хронические гепатиты вирусной этиологии (клиника, диагностика и лечение) // Проблемы ГАЭЛ. – М., 2002. - № 1-2 (22). - С.17-32.
4. Мансуров Х.Х., Мироджов Г.К., Мансурова Ф.Х., Мутихова Ф.Х. динамика показателей процесса перекисного окисления липидов и антиперекисной защиты у больных НСВ – хроническим вирусном гепатитом на фоне терапии противовирусными препаратами. // пробл. ГАЭЛ. – М., 2005. - №1-2 (28). – С.15-22.
5. Мироджов Г.К., Тишкова Ф.М. Мансуров Х.Х Саттарова М.И., Муратов А.М. генотипы вируса гепатита С. // проблемы ГАЭЛ. – М., 2000. - №1-2. – С.18-25.
6. Мироджов Г.К., Тишкова Ф.М., Одинаев Р.И., Сатарова М.И. Хронический гепатит вируса С (некоторые аспекты серологической оценки активности инфицированного процесса). // Мат-лы 8 Российской гастроэнтерологической недели. – Москва, 2000. – 335 с.
7. Мироджов Г.К., Тишкова Ф.М., Саттарова М.И., Одинаева Л.И., Муратов А.М. Особенности поражения печени у доноров крови носителей анти- НСВ.// Проблемы ГАЭЛ. – М., 2001. - №1-2 (21). – С.42-51.
8. Мироджов Г.К., Азимова С.М., Саттарова М.И. Хронический гепатит С. – Душанбе: Адалеб-Р, 2015. – 144 с.
9. Сайид М.А. Гепатиты С. – Душанбе: Пайванд, 2016. – 115 с.
10. Тишкова Ф.Х., Дерябин Е.А., Одинаев Ф.И., Мироджов Г.К., Самохвалов Е.И., Белоброва Е.А., Суяров Н. Частота выявления РНК ВГСМ и его генотипов среди населения различных групп высокого риска. – М., 2003. – С.26-29.
11. Тишкова Ф.Х., Дерябин Е.А., Белоброва Е.А., Лутфуллаева Г.Н. Распространение маркеров гепатитов В и С среди населения отдельных групп высокого риска заражения. // Проблемы ГАЭЛ. – М., 2003. - №1-2 (24). – С.17-20.

Калидвожаҳо: сирояти вирусӣ, вируси гепатити С, гепатити музмин, софосбувир, ледипасвир

Аннотация

РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ ВИРУСА ГЕПАТИТА С СРЕДИ ГРУПП РИСКА

Так, распространение вируса гепатита С среди детей до 14 лет составило 2%. Среди 15-19-летних этот показатель равен 4, 1%. В группе риска этот показатель составил у врачей 6, 2%, у наркозависимых 40, 9%, у беременных 3, 4%. Из 6 существующих генотипов вируса гепатита С, которые встречаются во всех регионах мира, среди населения г. Душанбе генотип 1 с-61, 6%, генотип 3а-21, 6%, генотип 2а-10%, генотип 2с-6, 6 составил %.

Генотип 1с-67, 5%, генотип 3а-12, 5%, генотип 2а-12, 3%, генотип 2с-7, 5% встречаются в Хатлонской области. В Согдийской области генотип 1с-65%, генотип 3а-5, 0%, генотип 2а-10%, генотип 2с-10%. В Бадахшанской области генотип 1с-60%, генотип 3а-20%, генотип 2а-10% и генотип 2с также составили 10%.

Ключевые слова: *вирусная инфекция, вирус гепатита С, хронический гепатит, софосбувир, ледипасвир.*

Annotation

PREVALENCE OF HEPATITIS C VIRUS AMONG RISK GROUPS

Thus, the spread of the hepatitis C virus among children under 14 years of age was 2%. Among 15-19-year-olds, this figure is 4.1%. In the risk group, this figure was 6.2% for doctors, 40.9% for drug addicts, and 3.4% for pregnant women. Of the 6 existing genotypes of the hepatitis C virus, which are found in all regions of the world, among the population of Dushanbe, genotype 1 c-61.6%, genotype 3a-21.6%, genotype 2a-10%, genotype 2c-6.6 amounted to %.

Genotype 1c-67.5%, genotype 3a-12.5%, genotype 2a-12.3%, genotype 2c-7.5% are found in the Khatlon region. In the Sughd region, the genotype is 1c-65%, the genotype is 3a-5.0%, the genotype is 2a-10%, the genotype is 2c-10%. In the Badakhshan region, genotype 1c-60%, genotype 3a-20%, genotype 2a-10% and genotype 2c also accounted for 10%.

Keywords: *viral infection, hepatitis C virus, chronic hepatitis, sofosbuvir, ledipasvir.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Фархунда Файзуллоевна, магистранти соли дуҷуми шуъбаи илмҳои тиббӣ ва фармасевтии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Рохбари илмӣ: н.и.б., дотсент Шамсудинов Ш.

Сведения об авторе: Бобоева Фархунда Файзуллоевна, магистрантка отделение медицинских наук и фармацевта под председательством Национальной академии наук Таджикистан.

Научный руководитель: к.б.н., доцент Шамсудинов Ш.

About the author: Boboeva Farkhunda Faizulloevna, is a masters student of the Department of Medical Sciences and Pharmacist of the chaired by National Academy of Sciences of the Tajikistan. Телефон: +992 985009825

ТАҒЙИРЁБИИ МИҚДОРИ ТРОМБОСИТҲО ҲАНГОМИ БЕМОРИҲОИ ГУНОГУН

Тромбоситҳо дар хуни нави одам намуди чисмчаҳои майдаи беранг, шакли гирд, овалӣ ё риштамонанд дошта, ҳаҷмашон ба 2- 4мкм баробар аст.

Тромбоситҳои хуни порчаҳои ғайриядрогии ситоплазма буда, аз ҳучайраҳои бузурги мағзи устухон –мегакариоситҳо ҷудо шудаанд. Тромбоситҳо дар маҷрои хун шакли диски дутарафа барҷаста доранд. Ҳангоми ранг кардани катраҳои хун бо азури II –эозин дар тромбоситҳо қисми канории равшани он гиаломер намоён мешавад. Қисми нисбатан тираи донадори он –грануломер ном дошта, таркиби онҳо вобаста ба давраи инкишофи тромбоситҳо тағйир меёбад. Дар популятсияи тромбоситҳо шаклҳои ҷавон, дифференс-иатсияшуда ва пири онҳо мушоҳида мешаванд [1, 50; 2, 36].

Мембранаи ситоплазматикӣи тромбоситҳо-қабати ғафси гликокаликсро ҳосил карда (15-20 нм) ба дохили ситоплазма фуру рафта системаи кушоди найчавиро ҳосил мекунад. Дар плазмолемма гликопротеинҳо мавҷуд буда, онҳо вазифаи ресепториро иҷро мекунад Инчунин, онҳо ба протесҳои адгезия ва агрегатсияи лаълиҷаҳо иштирок мекунад [3, 95; 4, 231].

Ситоскелет – дар тромбоситҳо хубтар инкишоф ёфтааст, ки он микрофиламентҳои актинӣ ва дастаҳои микронайчаро (10-15) буда, ба таври гидрогирд дар гиаломер ҷойгиранд ва дар тарафи қисми дохилии плазмолемма мавҷуд аст. Элементҳои ситоскелет нигоҳ доштани шакли тромбоситҳоро таъмин карда ба ҳосилшавии изофаҳои он иштирок мекунад. Филаментҳои фаъол ба кашишхӯрии ҳаҷми тромбоситҳои хунии ҳосилшаванда иштирок мекунад.

Дар лаълиҷаҳои хунӣ ду системаи каналчаҳо ва найчаҳо дар гиаломер мавҷуд буда, онҳо дар зер микроскоп хуб намоён аст. Якуминаш ин системаи кушоди каналҳо, ки онҳо бо инвагинатсияи плазмолемма алоқаманд мебошанд. Ба воситаи ин система ба плазма таркиби донаҳои лаълиҷаҳои хунӣ ва фуруравии моддаҳо ба амал меояд. Системаи дуюм инҳо системаи тубулярии зич буда аз гурӯҳи найчаҳо бо маводи аморфӣи электронӣ зич мебошад. Он ба тӯри эндоплазмаи донадор монанд буда, дар аппарати Голҷи ҳосил мешавад. Системаи тубулярии зич ҷои синтези сиклооксигеназа ва простогландинҳо мебошад [5, 110].

Ғайр аз найчаҳо ба таври селективӣ катионҳои дувалентаро пайваست мекунад ва резервуари ионии Ca^{+2} мебошанд.

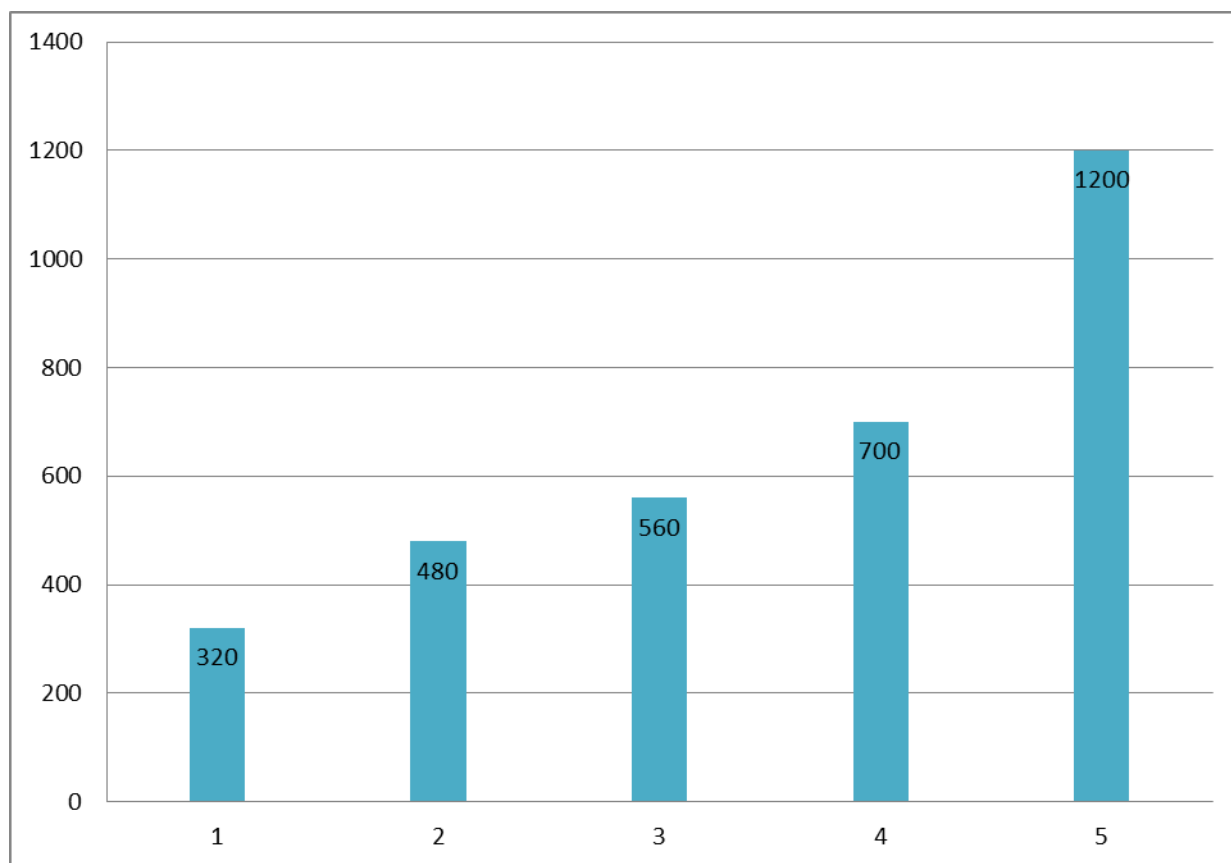
Ҳангоми бемориҳои гуногун миқдор ва таносуби шаклҳои гуногуни тромбоситҳо тағйир меёбад, ки ҳангоми ташхис намудан ба ҳисоб гирифта мешавад [6, 150; 7, 76].

Мақсади асосии ин таҳқиқот: омӯзиши тағйирёбии миқдории тромбоситҳо ҳангоми бемориҳои гуногун ба ҳисоб меравад.

Мавод ва усули таҳлил

Барои омӯختани фаъолияти тромбоситҳо мо зиёда аз 60 нафар беморони гуногун зер санҷиши худ қарор додем. Миқдори тромбоситҳоро тавассути анализатори гематологии микрос 20-плюс муайян намудем. Сохтори морфологии тромбоситҳоро тавассути тайёр кардани молишак ва бо усули Романовский ранг намудан дар зер микроскоп омӯхтем.

Дар расми 1 шаклҳои гуногуни тромбоситоз дарҷ гардидааст. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада бар меояд, дар одамони солим миқдори миёнаи тромбоситҳо ба ҳисоби миёна $320 \pm 20 \times 10^9$ ҳазорро ташкил мекунад. Ҳангоми баъзе ҳолатҳои физиологӣ ба монанди истеъмоли ғизо, иҷроиши корҳои вазмини ҷисмонӣ ба варзиш машғул шудан, қайқунии тулони, талафоти

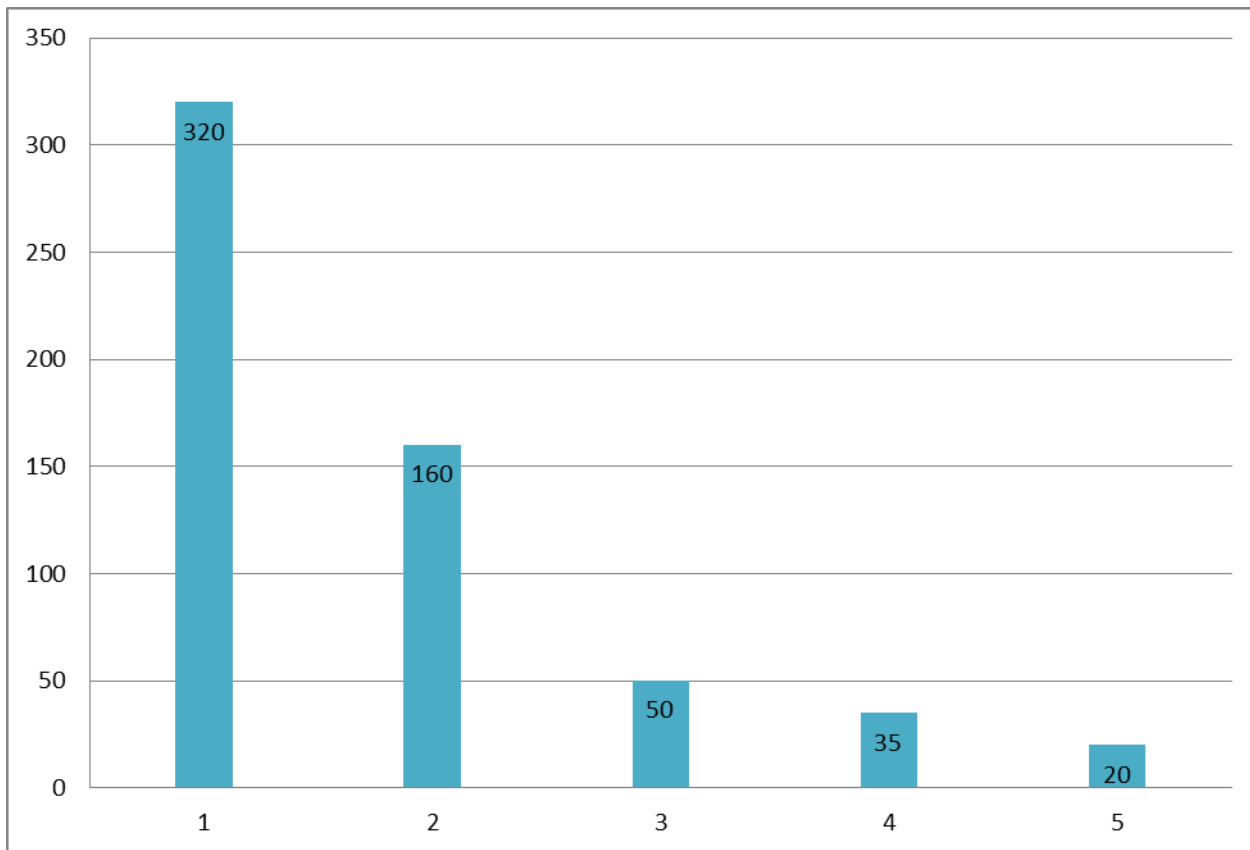

Расми 1. Миқдори тромбоситҳо. 1-одамони солим. 2-тромбоситози физиологӣ. 3-тромбоситози баъди ҷарроҳӣ. 4-тромбоситози баъди гирифтани испурч. 5- тромбоситоз ҳангоми бемории эритермия.

моёҳои бадан, зиёдшавии миқдори тромбоситҳо ба амал меояд, ки онро тромбоситози реактивӣ меноманд. Дар ин гурӯҳи санҷиш ба ҳисоби миёна миқдори тромбоситҳо ба $480 \pm 40 \times 10^9$ ҳазорро ташкил намуд. Ин намуди тромбоситоз асосан аз ҳисоби камшавии плазма ва аз ҳисоби хуни захиравие, ки ба системаи гардиши хун ҳамроҳ гардидааст ба амал меояд. Баъди бартараф намудани сабабҳои тромбоситози реактивӣ дар як муддати кӯтоҳ миқдори тромбоситҳо ба меъёр мувофиқ мегарданд. Дар гурӯҳи сеюм бист нафар беморони баъди ҷарроҳӣ қарор дошт. Дар ин гурӯҳи беморон баъди 10 соати ҷарроҳӣ ба ҳисоби миёна миқдори тромбоситҳо $560 \pm 50 \times 10^9$ ҳазорро ташкил намуд. Тромбоситозе, ки баъди ҷарроҳӣ ба амал меояд сабаби асосияш осеби дап ҷараёни ҷарроҳӣ ба организм расонида шуда ба ҳисоб мераванд. Ин намуди тромбоситоз зиёда аз 10-15 рӯзро дар бар гирифта баъди барқарор шудани ҷойи ҷарроҳӣ оҳиста-оҳиста миқдори тромбоситҳо ба меъёри муқаррар гардида наздик мешаванд [8 с.30].

Чӣ хеле, ки ба ҳамагон маълум аст испурч яке аз узвҳои паренхиматозӣ ба ҳисоб рафта дар зинаҳои гуногуни онтогенез вазифаи хун ҳосилкуниро иҷро мекунад [9 с.40]. Испурчро ба ибораи дигар қабрҳои эритроцитҳо меноманд. Зеро дар ин узв эритроцитҳо ва тромбоситҳои пиршуда ба марг дучор мегарданд. Ҳангоми баъзе бемориҳо ҳаҷм ва фаъолияти испурч пуршиддат мегардад, ки онро гипер спленизм меноманд. Дар гурӯҳи 4-уми санҷиш 7 нафар беморони испурчашон дар ҷараёни ҷарроҳӣ гирифта шуда қарор дошт. Дар ин гурӯҳи беморон ба ҳисоби миёна миқдори тромбоситҳо $700 \pm 70 \times 10^9$ ҳазорро ташкил намуд. Ба ақидаи аксарияти олимони тромбоситозе, ки баъди спленэктомия ба амал меояд аз ҳисоби дарозшавии умри тромбоситҳо амали мегардад. Дар ин гурӯҳи беморон тромбоситоз аз ҳисоби хучайраҳои пиршуда мушоҳида гардид. Дар гурӯҳи 5-ум 10 нафар беморони дучори эритермия қарор доштанд. Эритермия яке аз бемориҳои табиати омоси доштаи хуни буда, ҳангоми ин намуди бемори дар баробари зиёдшавии эритроцитҳо ва лейкоцитҳо мустақиман зиёдшавии тромбоситҳо низ ба амал меояд. Дар ин гурӯҳи беморон ба ҳисоби миёна миқдори тромбоситҳо ба $1200 \pm 90 \times 10^9$ ҳазорро ташкил намуд. Ин намуди тромбоситоз дар натиҷаи пуршиддат фаъолият намудани мағзи сурхи устухон ва пайдо шудани қитъаҳои нави хун ҳосилкуни дар узвҳои хунофар ба амал меояд.

Тромбоситопения – бемори ё синдроме, ки ҳангоми он миқдори тромбоцитҳо пастар аз $180 \times 10^9/\text{л}$ мебошад. Тромбоситопения натиҷаи кам ҳосилшави, зиёд вайрон гардидан ё ки зиёд истеъмоли тромбоцитҳо мебошад. Тромбоситопенияи ирси ва ба амал омада аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Бинобарин мо дар пеши худ мақсад гузоштем, ки баъзе сабабҳои асосии пайдоиши тромбоцитопенияро зери санҷиши худ қарор диҳем [10 с.63].

Расми 2. Миқдори тромбоцитҳо. 1-одамони солим. 2-гепатити музмин. 3-сиррози чигар. 4-миелолейкози шадид. 5- камхунии апластики.

Дар расми 2 сабабҳои асосии кам ва беморихое, ки ба камшавии тромбоцитҳо оварда мерасонан дарҷ гардидааст. Илтиҳоби чигар ё гепатит яке аз беморихои васеъ паҳнгардида буда табиати гуногун дорад. Дар 10 нафар беморони дучори гепатити музмини вирусӣ ба ҳисоби миёна миқдори тромбоцитҳо $160 \pm 10 \times 10^9$ ҳазорро ташкил намуд. Чи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст ҳангоми илтиҳоби музмини чигар мустақиман калоншавии испурҷ низ ба амал меояд, ки ин равандро дар тибби амали гепатоспленомегалия меноманд. Дар натиҷаи илтиҳоби ин ду узви дохили фавти пуршиддати тромбоцитҳо ба амал меояд, ки дар зинаҳои бармаҳали бемори аз ҳисоби ҳосилшавии ин ҳуҷайраҳо дар мағзи сурхи устухон ҷуброн мегарданд ва ин раванд он қадар назаррас нест. Бо мурури тӯлони давом ёфтани илтиҳоби чигар камшавии тромбоцитҳо бовариноктар мушоҳида мегарданд. Дар гурӯҳи сеюми беморон, ки дучори сиррози чигар мебошанд ба ҳисоби миёна миқдори тромбоцитҳо $50 \pm 8 \times 10^9$ ҳазорро ташкил медиҳад. Сиррози чигар ин бемории аз ҳама вазнини ин узв буда аксарияти ҳуҷайраҳои паренхимаи чигар нобуд гардида ба ҷои онҳо бофтаи пайваस्तкунанда инкишоф меёбад. Дар ин гурӯҳи беморон зуд-зуд хунравӣ аз варидҳои васеъгардидаи сурхрӯда ба амал омада сааби фавтӣ онҳо мегардад. Дар гурӯҳи чоруми санҷиши 10 нафар беморони дучори миелолейкози шадид қарор доранд. Ба ҳисоби миёна дар таркиби хуни ин гурӯҳи беморон миқдори тромбоцитҳо ба $35 \pm 5 \times 10^9$ ҳазор баробар мебошад. Аз натиҷаҳои ба даст омада маълум гардид, ки дар беморони миелолейкози шадид тромбоцитопенияи вазнин мушоҳида мегардад. Дар ин гурӯҳи беморон яке аз аломатҳои клиникии назаррас дар зерӣ пӯст пайдо шудани қитъаҳои хунравӣ ва доғҳои қабуд мушоҳида мегардад. Дар гурӯҳи 5-ум 5 нафар беморони дучори камхунии апластики қарор дошт. ба ҳисоби миёна дар таркиби хуни ин гурӯҳи миқдори тромбоцитҳо ба $20 \pm 4 \times 10^9$ ҳазорро ташкил медиҳад. Камхунии апластики яке аз беморихои камчини системаи хуни буда то ҳоло сабабҳои пайдоиши он пурра маълум нест. Ҳангоми ин намуди бемори мағзи сурхи устухон дучори

фиброз гардида бофтаҳои хун ҳосилкунанда пурра нест мегарданд. Дар баробари кам гардидани тромбоцитҳо лейкоцитҳои доначадор ва эритроцитҳо низ пуршиддат кам мегарданд. Аксарияти беморони дучори камхунии апластики аз сирояти вазнини бактериявӣ, замбурӯғи ва хунравӣ ба марг дучор мегарданд. Барои дароз намудани умри ин беморон тез-тез ба онҳо ҳаҷми эритроцитарӣ ва тромбоцитарӣ мегузаронанд.

Ҳамин тариқ тромбоцитҳо ҳучайраҳои хурдтарини таркиби хун буда дар мағзи сурхи устухон аз ҳама ҳучайраи калонтарин мегакариосит ҳосил мегарданд. Тромбоцитҳо ҳучайраҳои бе ядроӣ таркиби хун буда бе ниҳоят сохтори мураккаби морфологи дошта дар пардаи берунии худ ресепторҳои зиёд дорад. Ҳангоми баъзе равандҳо зиёдшавии микдори тромбоцитҳо ба аммал меояд. Тромбозитозии физиологӣ табиати муваққатӣ дошта баъди бартараф кардани он аз байн меравад. Тромбозитозии патологӣ бошад баъди ҷарроҳӣ дар узвҳои дохилӣ, спленэктомия ва бемории эритермия мушоҳида мегардад. Дар тибби амали бештар камшавии микдори тромбоцитҳо мушоҳида мегардад, ки ин равандро тромбоцитопения меноманд. Сабабҳои асосии тромбоцитопения иррози ҷигар, миелолейкози шадид ва камхунии апластикӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳангоми ин намуди бемориҳо қабули ҳаҷми тромбоцитари аз донорон маслиҳат дода мешавад.

Адабиёт:

1. Абдулкадыров К.М., Бессмельцев С.С. Иммунологические и реологические параллели при лечении антилимфоцитарным глобулином больных аутоиммунной тромбоцитопенической пурпурой // Клин. мед. 1990. № 6. С. 49–53.
2. Баркаган З.С. Патология тромбоцитарного гемостаза // Руководство по гематологии / под ред. А. И. Воробьева, издание третье, в 3-х т. Т. 3. М.: Ньюдиамед, 2005. С. 29–45.
3. Баркаган З.С. Синдромы внутрисосудистого диссеминированного свертывания крови // Руководство по гематологии / под ред. А. И. Воробьева, издание третье, в 3-х т. Т. 3. М.: Ньюдиамед, 2005. С. 90–107.
4. Войцеховский В.В., Ландышев Ю.С., Целуйко С.С., Лысенко А.В. Лейкемоидные реакции и эритроцитозы. Благовещенск.: ПКИ Амурский медицинский журнал №2 (18) 2017 25 «Зезя», 2013. 231 с.
5. Воробьев П.А. Актуальный гемостаз. М. 2004. 140 с.
6. Лычев В.Г. Диагностика и лечение диссеминированного внутрисосудистого свертывания крови. М., 2001. 182 с.
7. Пивник А.В., Коровушкин В.Г., Туаева О.А. и др. Тромбоцитопения при ВИЧ-инфекции // Терапевтический архив. 2008. №7. С. 75–80.
8. Филатов Л.Б. Тромботические микроангиопатии // Редкие гематологические болезни и синдромы. Под ред. М.А Волковой. М.: Практическая медицина. 2011. С. 30–31.
9. Филатов Л.Б. Тромботическая тромбоцитопеническая пурпура (болезнь Мошковица) // Редкие гематологические болезни и синдромы. Под ред. М.А Волковой. М.: Практическая медицина. 2011. С. 32–51.
10. Ковалева Л.Г., Сафонова Т.И., Пустовая Е.И., Колосова Е.Н., Рядненко А.А. Клинико-статистические данные и оценка различных методов терапии идиопатической тромбоцитопенической пурпуры. Терапевтический архив, 2011; 4: с.60-65

Калидвожаҳо: *зиёдшавии тромбоцитҳо, камшавии тромбоцитҳо, колониявии ҷигар, испурҷ, мағзи сурхи устухон, сиррози ҷигар, камхунии апластикӣ, миелолейкози шадид.*

Аннотация

ИЗМЕНЕНИЕ КОЛИЧЕСТВА ТРОМБОЦИТОВ ПРИ РАЗЛИЧНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЯХ

Тромбоциты представляют собой незаживающие фрагменты цитоплазмы, отделившиеся от крупных клеток костного мозга - мегакариоцитов. Тромбоциты в кровяном русле имеют форму двустороннего выступающего диска. При окраске каплей крови азури II-эозином в тромбоцитах видна четкая периферическая часть гиаломера. Его относительно темная зернистая часть называется грануломером, и ее состав меняется в зависимости от периода развития тромбоцитов. Сущность тромбоцитов имеет сложное строение и снаружи покрыта оболочкой гликолиза, причем цитоплазматическая мембрана этих клеток разветвляется в цитоплазму, образуя открытую канальцевую систему. Роль этих канальцев заключается в образовании ложных ножек при активации тромбоцитов. Во внутренней части цитоплазматической мембраны находятся канальцы, которые образуют систему плотных канальцев. Функция этих трубочек заключается в хранении ионов кальция. Внутри цитоплазмы тромбоцитов находится несколько типов гранул: 1-й - альфа-гранулы, которые содержат более

30 различных белков и участвуют в свертывании крови, 2-й - плотные гранулы или дельта-гранулы, внутри этих гранул АДФ, АМФ, серотонин, адреналин, норадреналин, дофамин есть.

Тромбоцитоз, возникающий после операции, считается основной причиной повреждений, наносимых организму во время операции. Этот вид тромбоцитоза сохраняется более 10-15 дней, после восстановления операционного поля количество тромбоцитов постепенно приближается к установленной норме.

Ключевые слова: *повышение тромбоцитов, снижение тромбоцитов, увеличение печени, селезенка, красный костный мозг, цирроз печени, апластическая анемия, острый миелогенный лейкоз.*

Annotation

CHANGES IN THE NUMBER OF PLATELETS IN VARIOUS DISEASES

Platelets are non-healing fragments of the cytoplasm, separated from large bone marrow cells - megakaryocytes. Platelets in the bloodstream are in the form of a bilateral protruding disc. When blood drops are stained with azure II-eosin, a clear peripheral part of the hyalomer is visible in platelets. Its relatively dark granular part is called the granulomere, and its composition varies with the period of platelet development. The essence of platelets has a complex structure and is covered with a glycolysis shell on the outside, and the cytoplasmic membrane of these cells branches into the cytoplasm, forming an open tubular system. The role of these tubules is to form false legs when platelets are activated. In the inner part of the cytoplasmic membrane there are tubules that form a system of dense tubules. The function of these tubules is to store calcium ions. There are several types of granules inside the cytoplasm of platelets: 1st - alpha granules, which contain more than 30 different proteins and are involved in blood coagulation, 2nd - dense granules or delta granules, inside these granules are ADP, AMP, serotonin, adrenaline, norepinephrine, dopamine.

Thrombocytosis that occurs after surgery is considered the main cause of damage to the body during surgery. This type of thrombocytosis persists for more than 10-15 days, after the restoration of the surgical field, the number of platelets gradually approaches the established norm.

Keywords: *platelet increase, platelet decrease, liver enlargement, spleen, red bone marrow, liver cirrhosis, aplastic anemia, acute myelogenous leukemia.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарофова Холдона Давлатмуродовна, магистранти соли дуюми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Сведения об авторе: Шарофова Холдона Давлатмуратовна, аспирантка 2 курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны.

About the author: Sharofova Holdona Davlatmuradovna, 2nd year graduate student of the Faculty of Biology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aina.

ТАЪСИРИ ГАРМӢ БА ТАРКИБИ ХУНИ БЕМОРОНИ ГЕПАТИТ

Омӯзиши морфологию биохимиявии узвҳои организми инсон асоси зарурии ва шартӣ муайян кардани вазифаи солимии онҳо ва тағйирёбии кори организм дар ҳар гуна ҳолат мебошад. Бояд қайд намуд, ки ҳар як организм хусусияти хоси худро дошта, саломатӣ ва тағйирёбии вазифаи узвҳои он аз таъсири омилҳои гуногуни муҳити беруна ва дохила вобастагии калон дорад.

Дар шароити озмоишгоҳҳо бисёр беморҳои ирсӣ ва сироятнок муайян карда шуда, чораҳои табобати онҳо пешбинӣ карда мешаванд. Истифодаи усулҳои таҳлили биокимиёвӣ, морфологӣ ва иммуноферментӣ имконият медиҳанд, ки озмоиш ба сифати баланд доир гардида, сабаби беморӣ муайян карда шуда, тавсияҳои самарабахш нишон дода шаванд.

Дар натиҷаи тадқиқотҳо муайян карда мешаванд, ки организм инсон дар кадом ҳолат буда, имконияти ташҳиси онҳо чораҳои пешгирӣ намудан ва табобати беморӣ нишон дода шавад. Бинобар ин, аҳамияти ҳар як марҳилаи таҳқиқи ташҳисӣ дар он зоҳир мешавад, ки роҳҳои асосии табобати он нишон дода шавад.

Ташҳиси озмоишӣ як соҳаи тиббӣ мусоид буда, он дар натиҷаи санҷиши маводҳои биологӣ дар шароити *in vitro* (берун аз организм шароити сунъӣ) бо истифодаи усулҳои гуногун гузаронида мешаванд.

Ташҳиси озмоишӣ яке аз таҳассусҳои комплексӣ буда, он равандҳои биохимия, хуншиносӣ, ҳуҷайрашиносӣ, генетикӣ, иммунологӣ, биологияи молекулярӣ, вирусология ва дигар соҳаҳо дар бар мегирад.

Беморҳои чигар аз ҷумла гепатити доманадор (хронический гепатит) беморҳои васеи илтиҳоби этиологияшон гуногунро ташкил менамояд. Чараҳои илтиҳоб аз ҷиҳати раванд, пешгӯӣ ва терапия натиҷаи осеби (захми) якуми чигар буда, аз ҷиҳати таркиб бемории умумии реаксияҳои чигар ё захми дигар узвҳо мебошад. Гепатити доманадор ҳамчун чараҳои илтиҳоби этиологии чигар мебошад. Гепатити доманадор аксар натиҷаи бемории чигарӣ аз саргузаронидашуда мебошад. Масалан, гепатити доманадори этиологияи вирусӣ дошта ҳамеша натиҷаи гепатити аз саргузаронидашудаи вирусии В ё на А на В буда, аксар шакли сабуки бесимптоматикӣ (беаломатии он) мебошад.

Баъзан дар беморон гепатити шадид ҳамчун давраи оғози беморӣ, аломатҳои паталогӣ вучуд надошта, аз аввал бо аломатҳои клиникӣ, биохимиявӣ ва морфологӣ давом мекунад. Ин гуна аломатҳо пеш аз сиррози чигар пайдо мешаванд.

Сиррози чигар бисёртар оқибати дар шароити номусоид гузаштани гепатити доманадори вирусӣ ё этиологияи спиртӣ, (нушокии) фибрози чигар мегардад.

Мутахассисон нишон медиҳанд, ки гепатити вирусӣ некрози массавии чигар мебошад [3 12-19].

Сиррози чигарро ҳамчун бемории чигари доманадори дифузиявии авҷгиранда ё авҷнагиранда доништан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, омӯзиши морфологӣ ва биохимиявии чигар ва ташҳиси он барои ҳубтар пешгири намудан ва чораҳои табобати он аҳамияти амалӣ ва назариявӣ дорад.

Гарҷанде, Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз мамлакатҳои рӯ ба тараққи ниҳода бошад ҳам аҳолии он бо суръати баланд афзоиш меёбад.

Аз сабаби он, ки Ҷумҳурии мо иқлимаш хушкӣ-гармӣ мебошад ҳарорати миёнааш ба 39-40°C мерасад талафоти як қатор ионҳои муҳимтарин тавассути арақ ва пешоб зиёд мегардад. Таҳқиқотҳои гузаронидаи мо нишон доданд, ки аз ин сабаб дар беморхонаҳо оризаҳои гуногуни чигар ба назар зиёдтар мерасанд.

Омӯзиши ин мавзӯ аз он ҷиҳат муҳим аст, ки илтиҳоби чигар ё гепатит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бениҳоят васе паҳн шудаанд аз як тараф агар зиёдшавии вируси гепатит бошад аз тарафи дигар истифодаи нодурусти доруҳо дар аксарияти мамлакатҳои дунё усулҳои гуногуни табобати гепатити шадид ва музминро ба қор мебаранд, ки ин имконият медиҳад, ки умри ин беморонро дароз мекунад. Дар ҷумҳурии мо бошад, ҳоло оиди омӯзиш ва табобати гепатити шадид ва музмин шурӯъ намудаанд. Мақсади асосии илми тиб дар тамоми дунё беҳтар намудани сифати ҳаёти шаҳрвандон ва дароз намудани умри миёнаи аҳоли мебошад.

Чигар ғадуди калонтарини ҳозима мебошад. Массай чигари одами болиғ ба 1300- 1800 г баробар аст. Вазифаи он хеле гуногун аст. Дар давраи инкишофи ҷанин чигар узви ҳунофар

мебошад. Чигар аз боло бо ғилофаки бофатаи пайвасткунанда рӯйпӯш буда, он бо қабати висералии шикампарда якҷоя сабзидааст. Паренхимаи чигар аз ҳиссаҷаҳои чигар иборат аст. Ҳиссаҷаҳои чигар воҳиди структурию – фунсконалӣ мебошад. Ҳиссаҷаҳои чигар шакли призмаи шаштегагӣ дошта, асоси паҳн ва сатҳи барҷастагӣ доранд. Васеъгии онҳо 1,5 мм буда, баландии нисбатан калон доранд. Микдори ҳиссаҷаҳо дар чигари одам то ба 500 ҳазор мерасад. Мувофиқи маълумотҳои муосир ҳучайраҳои чигар гепатоситҳо, лаълиҷаҳои анастомозии як қатора ба дигар васл буда, бо шохаҳои сершумори рағҳои хуни лабиринти онро ҳосил мекунанд.

Мувофиқи нишондоди Теряев Е.М. (1965) гепатити вируси чигар аз ҳама паҳнғаштатарин беморӣ мебошад. Ин намуди беморӣ то 67% ҳамаи намудҳои гепатитро ташкил менамояд, ки қариб 5% аҳолии сайёраи Замин гирифтори гепатити В мебошанд.

Ҳар сол дар дунё 2 млн одам ба гепатити шадид дучор шуда, 1/10 ҳиссаи онҳо бемории гнпатити доманадор, гепатити доманадори фаъол, сиррози чигар ё базан ба саратони гепатоселлюлярӣ табдил меёбанд. Баланд шудани шумораи гепатити доманадор (хроникӣ) ва сиррози чигар сабаби паҳншавии сирояти вирусӣ, хусусан дар мамлакатҳои тропикӣ ва субтропикӣ буда, дар онҳо 20- 30% аҳоли дорои сирояти вируси гепатити В мебошанд. [16 225-235]. Шумораи барандагони антигени сатҳии вируси гепатити В мувофиқи нишондоди базе олимони дар дунё ба 200 млн одам расидааст. Аммо мувофиқи нишондоди Логинов А.С. ва дигарон (1983) дар Европа ва Америкаи Шимолӣ барандагони ин вирус аз 0,1-1% зиёд нест.

Дастовардҳои клиникии энзималогӣ барои муайян кардани мавқеи ҳосилшавии ферментҳо имконият доданд, ки аз ҷиҳати ҷойгиршавиашон онҳоро ба намудҳои зайл тақсим намоянд:

1. Ферментҳои паҳншудаи унверсалӣ фаъолнокии онҳо нафақат дар чигар, балки дар дигар узвҳо мавҷуданд, ки онҳо аминотрансферазаҳо, фруктоза 1 - 6 дифосфаталдолаза мебошанд.

2. Ферментҳои махсуси чигар - фаъолнокии онҳо дар чигар муайян карда мешаванд. Онҳо урокиназа, аргиназа, фруктоза ё фосфаталдолаза, холинэстодаза ва ғайраҳо.

Ферментҳои махсуси ҳучайравии чигар ба онҳо аксар ферментҳои чигарӣ (гепатоситӣ ҳучайраҳои купферов ё ҳучайраҳои найчаҳои талха) фосфатазаҳои ишқорӣ, аденозинтрифосфат дохил мешаванд.

Ҳамин тавр, аз мақолаи мазкур чунин хулоса баровардан мумкин аст:

1. Микдори гемоглобин фаслҳои баҳор ва тобистон тағйир ёфта, дар фасли баҳор ба 92 г/л ва тобистон ба $108 \pm 0,6$ г/л баробар аст.

2. Вобаста ба ҳарорати баланд микдори гемоглобин, ранги он тағйир меёбад, ки он аз ҳолати системаи асаб, ғизо ва гормонҳо низ вобаста аст.

3. Консентратсияи билирубин низ зиёд шуда, яке аз аломатҳои гепатити доманадор мебошад (занҳо 134,62 мкмол/л, мардҳо 164,7 мкмол/л)

4. Дар ҳолати гепатити вирусӣ АЛАТ нисбат ба АсАТ зиёд мешавад.

5. Нишондиҳандаҳои сафедаи умумӣ ва фосфатазаи ишқорӣ ҳангоми гепатити шадид нисбат ба меъёр хело паст (кам) мешавад.

Адабиёт:

1. Агаджанян Н. А., Игнатъев Л. И., Радыш И. В. Влияние природно- климатических факторов на сезонные ритмы системы крови у жителей Кисловодска/ Экология человека, 2007, №3, с. 3-8.
2. Богомолов Б.П., Душанбе Н.М., Макаровский В.В. Клиническая оценка глутаматдегидрогеназы при вирусных гепатитах и желтухах другого генеза. Тер. Арх., 1984, №2 с. 74-77.
3. Бунин К.В., Пак С.Г., Бродов Л.Е. и др. Об особенностях клинического течения раннего цирроза печени, сформировавшегося непосредственно после перенесенного сывороточного гепатита.-Тер. Арх., 1975 №9,с.12-19.
4. Ғуломова Ш. Х ва дигарон. Усулҳои таҳқиқоти клиникӣ ва биохимиявии озмоишгоҳӣ. “Душанбе истеъдод”, 2016. с. 13-14.
5. Логинов А.С., Царегородцева Т.М., Зотина М.М и др. Система НВ - антигена при хронических сб.тр. цыниг М.1983 с. 45-54.
6. Мансурова Ф.Х.-Важнейшие итоги, развития клинической биохимии в Таджикистане. Тр 3-ей респ.науч. конф. биохимиг об-ва “Вклад биохимиков Таджикистана в развитии биол.науки”, 23-24 Окт - Душанбе 2003. с. 58-65.
7. Мансуров Х.Х.-Классификация недостаточности печен. В Актуальные вопросы патологии печени - Душанбе, 1972 с. 7-15.
8. Метод клинических лабораторных исследований под. ред. проф. В.С. Камышникова 8-ое изд. М.

“Медпресс - информ” 2016 с. 25-30.

9. Маршалл В.Дж. Клиническая биохимия.- М. -СПб: БИНОМ - “Невский диалект” 1996 с. 110-114.

10. Подымова С.Д. Болезни печени М. “Медицина”, 1984. с. 150-155.

11. Подымова С.Д., 1984. Хронический гепатит. М. “Медицина”, 1975 с. 268-279.

12. Павлова О.Н.-Материалы по климатофизиологии сердечнососудистой и кроветворной систем в условиях климата различных висот Памира и субтрогической пустыни Кара-Кумов.Канд.дис., Тошкент. 1944 с.45-55.

13. Тареев Е.М., Тареева И.Е. Хронические гепатиты и циррозы — В кн: Моготомное руководство по внутренним болезням. - М; Медицина, 1965, с. 306-477.

14. Шаталина А.С.-Влияние инсоляции на картину крови у животных. Тр-Среднеаз. ун-та. сер. Зоология, Тошкент, 1998, вып. 52.,-с. 54-62.

15. AACH R.D. Hepatitis prophylaxis -Johns Hopk/ Med. J.,1982. Vol 151,p.318- 325

16. PRINCE A.M. Hepatitis B. virus vaccineA a current appraisal of human p Lasmaderived cawines — Fnn. Clrh. Res., 1982/14 p. 225-235.

17. Erlinger S. Degott C. Classiphication et prognostic des hepatitis chroniques — Gastroent. Clin. Biol., 1979, vol. 3, p. 673-682

Калидвожаҳо: биохимиявӣ, чигар, гепатит, гармӣ, беморӣ, фиброз, вирус, гадуд, озмоишгоҳ, фермент.

Аннотация

ВОЗДЕЙСТВИЕ ЖАРКОГО КЛИМАТА И ИЗМЕНЕНИЕ КРОВИ БОЛЬНЫХ ГЕПАТИТАМИ

Хотя Республика Таджикистан является одной из наиболее развитых стран, ее население быстро растет. Из-за того, что у нас жаркое климат, средняя температура в 39-40⁰ С превышает потерю некоторых из наиболее важных микро элементов через пот и мочу увеличиваются. Наши исследования показали, что у больных печёночного недостаточности в жаркие времена года часто встречаются различные осложнения. Увеличению количества больных предшествует с одной стороны от инфекционные заболевания с другой стороны от злоупотребление лекарствам и алкоголем. Основной целью изучения этой темы является улучшение качества жизни людей и увеличение продолжительности жизни населения.

Ключевые слова: биохимический, печень, гепатит, жара, болезнь, фиброз, вирус, железа, испытательный полигон, фермент.

Annotation

EXPOSURE TO HOT CLIMATE AND CHANGES IN THE BLOOD OF PATIENTS WITH HEAT INSUFFICIENCY

Although Republic of Tajikistan is one of the most developed countries, it's population is growing rapidly. Due to the fact we have a hot climate the average temperature exceeds above 30 to 40 degree through some of the most important trace elements are lost through sweat and urine. Our research has shown that patients with liver failure in the hot season has often found complications. The number of patients increases on one side, from infections disease, on the other side, from the drug and alcohol abuse. The main goal of this topic is to improve the quality of people is life and increase the life expectancy of the population

Key words: biochemical, liver, hepatitis, fever, disease, fibrosis, virus, gland, testing ground, enzyme.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рахматова Замира Кенчаевна, магистранти соли дуҷуми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ: Суроға: н. Исмоили Сомонӣ, хиёбони Рӯдаки 125. Телефон: +992 907332256

Рохбари илмӣ: н.и.б. муаллимаи калон Иронова С.Ш.

Сведения об авторе: Рахматова Замира Кенжаевна, магистрантка второго курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ: Адрес: Исмоилиский район проспект Рудаки 125. Телефон: +992 907332256

Научный руководитель: к.б.н. Иронова С.Ш.

About the author: Rahmatova Zamira Kenjaevna, 2st year master of the biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini: Address: Somoni district Rudaki avenue 125. Phone: +992 907332256

Scientific adviser: Ironova S.Sh.

Бадалова Солеҳа,
омӯзгори Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №53-и
ноҳияи Исмоили Сомониي шаҳри Душанбе

ТАВСИФИ УМУМИИ СИНФИ ПАРРАНДАҲО

Салоҳият: Хонандагон бояд, оид ба хусусиятҳои умумии паррандагон чун муҳрадори олиташкил маълумот дошта бошанд.

Мақсади таълим.

Бо омӯзиши мавзӯи хонандагон бояд:

- мафҳуми хусусиятҳои хоси паррандаҳоро шарҳ диҳед;
- тавсифи умумии паррандаҳоро фаҳмонед;
- хусусиятҳои хоси паррандаҳоро гӯед;
- оид ба муҳити зисти паррандагон ба таври мухтасар маълумот диҳанд.

Пурсиши вазифаи хонагӣ.

- омӯзгор дониши хонандагонро доир ба синфи паррандаҳо месанҷад;
- ба ҷавоби хонандагон ба саволҳои гузошташуда диққат медиҳад;
- дар мавриди носоҳеҳ будани ҷавобҳо онҳоро пурра мегардонад?
- ҳангоми нофаҳмо баён кардани андеша омӯзгор хонандагонро ислоҳ намуда, ҷавобҳои онҳоро пурра мегардонад;

Баёни мавзӯи нав:

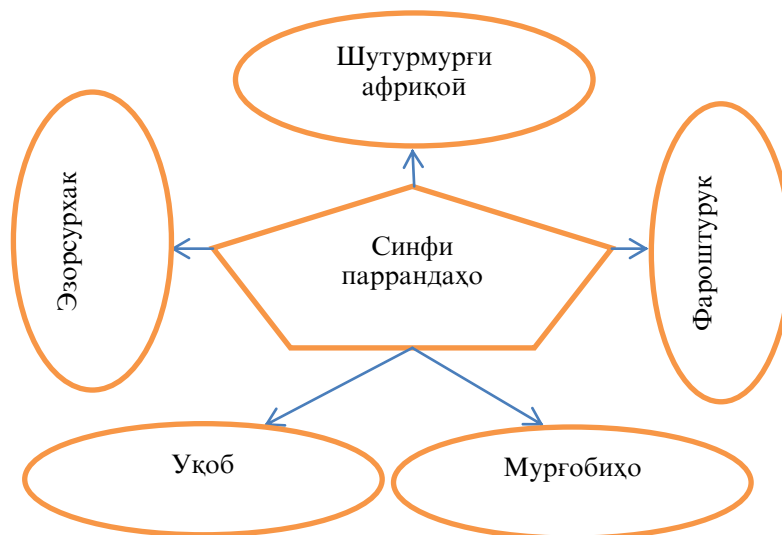
Паррандаҳо ҳайвоноти муҳрадори олиташкил буда, танhai онҳо бо парҳо пушида шудааст. Пойҳои пеши паррандагон ба болҳо табдил ёфтааст. Аксарияти паррандагон дар ҷангалзорҳо зиндагӣ мекунанд. Қобилияти дар ҳаво парвоз кардан, гармхунӣ, хусусияти сохти тана ва дигар ғайбҳои ҳаётии онҳо имконият додааст, ки паррандагон дар рӯи Замин ба таври васеъ паҳн шаванд.

Намудҳои гуногуни паррандаҳо бештар дар ҷангалҳои тропикӣ зиндагӣ мекунанд. Дар замони ҳозира зиёда аз 9 ҳазор намуди паррандаҳо ба мо маълум мебошад. Дар Тоҷикистон 385 намуди паррандаҳо во меҳуранд, ки ба 16 қатор тааллуқ доранд. Онҳо ба 35-40 қатор ҷудо карда шаванд.

Бадани паррандагон аз сар, гардан, бадани тухмшакл ва пойҳо иборат аст. Скелети паррандагон вобаста ба мутобикатшавӣ барои парвоз як қатор хусусиятҳои хос дорад. Дар паррандагон мушакҳои калони ҷуфти сина, ки ба устухони теғайи сина ба китф пайваст шудаанд, аз ҷама инкишофёфтаатар ба шумор меравад. Скелети баъзеи паррандаҳо ковок ва аз ҳаво пур мебошанд, ки ин боиси сабук шудани скелет мегардад.

Скелети паррандагон ба чор қисм ҷудо мешавад: косаи сар, сутунмуҳра ҷанбари пойҳои пеш ва пойҳои ақиб ҷудо мешаванд. Сутунмӯҳраи паррандагон низ аз қисмҳои гардан, синаи паррандагон мушаки ҷанбари гардан, ё ки зери қулфак ҷойгир шудааст, ки болро боло мебардорад. Мушакҳои пой ва гардан хело хуб инкишоф ёфтаанд.

Гуногунии паррандаҳо вобаста ба омилҳои муҳити зист:

Ташаккули салоҳиятҳо: Чудвалро пурра намоед.

№	Соҳти захираи паррандаҳо	Номгӯи узвҳо	Вазифаи асосӣ ва хусусиятҳои онҳо

Саволнома

1. Кадом ҳайвонҳои муҳрадор ба паррандаҳо мансуб мебошанд?
2. Барои чӣ танайи паррандагон бо пар пушида шудааст?
3. Дар дунё чанд намуди паррандагон маълум аст?

Мустаҳкамкунӣ:

Тестҳо

1. Пусти паррандаҳо... аст?

- А) хушк тунук;
- Б) хушк хафс;
- В) нарму гафс;
- Г) нарму тунук.

2. Гуногунии нӯли паррандагон ба чӣ вобастагӣ доранд?

- А) муҳити зист;
- Б) таркиби хурок;
- В) ба оила;
- Г) ба намуд.

3. Синфи паррандаҳо ба чанд қаторҳо чудо мешавад?

- А) 35-40 қатор;
- Б) 41-43 қатор;
- В) 44-50 қатор;
- Г) 35-50 қатор.

4. Дар Тоҷикистон чанд намуди паррандаҳо дида мешавад?

- А) 500 намуд;
- Б) 385 намуд;
- В) 600 намуд;
- Г) 1000 намуд.

Супориши вазифаи хонагӣ

Хусусиятҳои фарқи зоҳирии паррандаҳо аз хазандаҳо дар ҷадвали зерин хонапури кунед:

№	паррандаҳо	хазандаҳо

Чистонҳо.

1. Аз кӯҳ баромад ақарангу шаҳранг
Ба ҷомаи ҳафтранг, мӯзаҳои сурхранг (кабк)
2. Чист он лӯбати писандида
Атласи бешумор пӯшида? (товус)
3. Тағаш карбос
Рӯяш алқос
Думаш қайчӣ
Забон туркӣ (фароштурук)

Арзёбӣ: Ба салоҳиятнокии хонандагон бо саволу ҷавоб азрзёбӣ кардем.

Адабиёт:

1. Андреев Ю.М. «Овощеводство» учебник для начального профессионального образования. – М.: ПрофОбрИздат, 2002. – 256 с.
2. Журнал «Сельский механизатор» №11, 12 статья - топинамбур: выращивание, уборка, получение биоэтанола Э. Рейнгарт, доктор технических наук Н. Кочнев, доктор сельскохозяйственных наук.
3. Климацкая Л.Г., Куркатов С.В. Особенности среды обитания и здоровья населения Красноярского края. – Красноярск.: Издательство Красноярской государственной медицинской академии, 2002. – 91 с.
4. Кахана Б.М., Арасимович В.В. Биохимия топинамбура. – Кишинев, 1974. – 79 с.
5. Тезисы докладов участников третьей Всесоюзной научно-производственной конференции «Топинамбур и топинсолнечник – проблемы возделывания и использования». – Одесса: Маяк, 1991. – 127 с.
6. Шаин С.С. Топинамбур: новый путь к здоровью и красоте./ С.С. Шаин. – М.: ЗАО «Фитон+», 2000. – 128 с.

Калидвожаҳо: *тавсиф, синфи парранда, хонандагон, хусусият, муҳрадорон, муҳити зист, олитакил, ҷангалзор, ҳаво, парвоз, ҷангалҳои тропикӣ, Тоҷикистон, скелет.*

Аннотация

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ КЛАССА ПТИЦ

В данной статье даны сведения об общем описании класса птиц и отмечено, что птицы — высокоорганизованные теплокровные животные, тело их покрыто перьями. Передние ноги птиц превратились в крылья. Большинство птиц обитает в лесах. Способность летать по воздуху, теплокровность, особенности строения тела и другие виды жизнедеятельности позволили птицам широко расселиться по Земле.

Ключевые слова: *описание, класс птиц, ученики, характеристики, теплокровные, среда обитания, организация, лес, воздух, полет, тропические леса, Таджикистан, скелет.*

Annotation

GENERAL DESCRIPTION OF THE CLASS OF BIRDS

In this article, information is given on the general description of the class of birds, and it is mentioned that birds are highly organized warm-blooded animals, their bodies are covered with feathers. The front legs of birds have turned into wings. Most of the birds live in forests. The ability to fly in the air, warm-bloodedness, the characteristics of the body structure and other life activities have allowed birds to spread widely on the Earth.

Keywords: *description, class of birds, students, characteristics, warm-blooded, environment, organization, forest, air, flight, tropical forests, Tajikistan, skeleton.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бадалова Солеҳа, омӯзгори Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №53-и ноҳияи Исмоили Сомонӣ шаҳри Душанбе.

Сведения об авторе: Бадалова Солеҳа, учитель общеобразовательного учреждения № 53 Исмаильского Сомони района города Душанбе.

About the author: Badalova Soleha, a teacher at General Secondary Education Institution No. 53 of Ismail Somoni district of Dushanbe city.

ДУРНАМОИ АЗХУДКУНИИ САРВАТҲОИ ТАБИЙ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО ДАР РУШДИ СОҲАҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА ТУРИЗМ

Дар оянда бо мақсади таъмин намудани аҳоли бо озуқа ва корхонаҳои саноати сабуку хӯрокворӣ бо ашӯи хом рушд додани соҳаи кишоварзӣ ба мақсад мувофиқ аст. Ин масъаларо ҳам бо роҳи зиёд намудани майдони заминҳои киштшаванда ва ҳам бо роҳи баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ҳал кардан мумкин аст.

Замин ҷузъи асосии қувваҳои истеъсолии ҷамъияти ва асоси табиӣи истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ мебошад. Тоҷикистон мамлакати кӯҳӣ мебошад. Характери кӯҳии релеф нишебиҳо бартарии ҳудудҳои калон, ки онҳоро кӯҳҳо, сангрезҳо, сангҳо, пирахҳо, кӯлҳо ва ғайра ихота кардаанд, ҳаҷми захираҳои заминиро барои истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии кишлоқ, ки ба истеъмоли аҳоли бевосита дар намуди тайёр ва баъди коркард ба корхонаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ равона карда мешаванд, хеле маҳдуд месозанд. Сол то сол майдони заминҳои киштшаванда кам шуда истодаанд. Дар алоқа ба маҳдудияти захираҳои заминҳои ҳосилхез ва зиёдшавии шумораи аҳоли талабот ба замин меафзояд ва аҳамияти иқтисодии он ҳам баланд мегардад. Зичии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сурат меафзояд ва дар оянда оқибатҳои иқтисодии маҳдудиятии ҳудудҳо барои зироаткори, сохтмони саноатӣ ва шаҳрвандӣ зоҳир мегардад. Дар ҳақиқат мо то ҳоло ва хусусан имрӯз ба истифодаи замин ҳамчун бойгариҳои табиӣ хунукназарона менигарем.

Ҳоло истеҳсолоти кишоварзӣ талаботи ба хӯрока доштаи аҳолии мамлакатро қонеъ карда наметавонад. Барои пурра қонеъ гардонидани талаботи аҳоли бо хӯрока ҳосилнокии зироатҳоро баланд бардоштан лозим аст. Солҳои наздик аз ҳисоби заминҳои бекорхобида ва чарогоҳҳои каммаҳсул майдони заминҳои киштшавандаро зиёд гардонидан мумкин аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор камбудии дигар низ ҷой доранд. Масалан, дар натиҷаи сари вақт нагузаронидани қорҳои таъмир ва тозакунии системаҳои обёри ҷараёни ботлоқзоршавӣ ва шӯршавии заминҳо авҷ гирифта истодааст. Аз сабаби нагузаронидани қорҳои сохилмустаҳкамкуни бисёре аз дарёҳо дар давраи обхезиҳо аз сохилҳо мебароянд ва доимо маҷрои худро иваз менамоянд. Буридани дарахтҳо, ки бо мақсади муҳофизати эрозияи хок пешбини карда шуда буд боиси бодхӯрдашавии хок гардида истодааст. Маълум аст, ки вазъ ва маҳсулнокии захираҳои заминӣ натавонанд сатҳ ва дурнамои рушди иқтисод ва инчунин имконияти зинда мондани аҳолиро муайян менамоянд.

Рушди саноати сабук ва хӯроквори бо рушди истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ зич алоқаманд аст. Хоҷагии кишлоқ ҳамчун як соҳаи хоҷагии халқ хусусиятҳои худро дорад, ки бо шароитҳои табиӣ алоқаманд аст. Барои ҷобачогузори ва рушд додани саноати сабук ва хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар оянда ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшудаи кишоварзӣ аз талаботи аҳоли зиёд карда шавад агар нишондиҳандаи истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии кишлоқ нисбат ба талаботи аҳоли зиёд бошад дар он ҳолат ҷойгир намудан ва рушд додани саноати сабук ва хӯроквори имконпазир мегардад.

Шумораи зиёди соҳаҳои саноати сабук ва хӯроквори ашӯи хоми хоҷагии кишлоқ ва ашӯи хоми минералиро коркард менамоянд: соҳаи ордкашӣ, равшанкашӣ, соҳаи меваю сабзавот, консерва пивапазӣ, шаробпазӣ, тамокукаши, соҳаи гушту шир ва дигар соҳаҳо. Барои муайян намудани иқтидори иқтисодии соҳаҳои хоҷагии кишлоқ ба инобат гирифтани нишондиҳандаҳои яқсола мувофиқи матлаб нест, зеро шароитҳои табиӣи иқлимӣ низ метавонанд ба истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ таъсир расонанд. Вобаста ба таъсири шароитҳои табиӣи иқлими ба истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ дар бораи дараҷаи иқтидори зихиравии соҳаи нишондиҳандаҳои миёнасолии як қатор солҳо ҳамчун асос истифода бурдан лозим аст.

Маълум аст, ки сохтори соҳавии саноати хӯрокворӣ аз бисёр ҷиҳат зери таъсири меъёрҳои илмӣи ғизохӯри дар шароитҳои муайяни табиӣи- иқлимӣ ташаккул меёбад. Истеъмоли оқилонаи ғизо дар асоси номгӯи васеи маҳсулоти хӯрока сохта мешавад. Лекин муқоисаи нишондиҳандаҳои танҳо ғизонокии озуқа бо ҳисоби миёна барои як нафар ҳаҷми намереҳад. Масалан, барои қонеъ гардонидани талаботи организм ба 3300 калория, истеъмоли 1,5кг нони сафеди гандумӣ дар як шабона рӯз кифоя аст. Лекин барои ғизои муътадил таносуби муайян дар сохтори ғизонокии маҳсулотҳо сафедаҳо, равшанҳо, карбгидратҳо ва дар таркиби онҳо

мавҷуд будани витаминҳо зарур аст, яъне мо бояд теъдоди муайяни меваҳо гушт моҳи, маҳсулоти ширӣ шакар тухм ва дигар маҳсулотҳоро истеъмол намоем.

Аз даст додани ҳар як гектар замини кишоварзӣ масъалаи таъмини аҳолиро бо хӯрокаи душвор мегардонад. Ҳисобкунии олимон собит намудааст, ки агар масканкунии аҳоли ба тариқи имрӯза давом кунад, пас барои тараққиӣ сохтмони манзил дар дахсолаи наздик чор ҳиссаи заминҳои обии ҳоло дар ҷумҳурӣ буда истифода бурда мешаванд.

Тасаввур кардан душвор нест, ки агар оид ба самаранокона истифодабарии захираҳои заминӣ чорае дида нашавад, то соли 2020 мо ба чӣ аҳвол мерасем. Бо мақсади камкунии истифодаи заминҳо ба мақсади сохтмон ва нигоҳдории заминҳои дар кишоварзӣ коршоям релефи мураккабро дар сохтмонӣ истиқоматӣ истифода бурдан мумкин аст. Баландбардории ошёнанокии манзилгоҳу биноҳои истехсолӣ низ яке аз воситаҳои ҳифзи заминҳои кишоварзӣ мебошад. Дар шаҳрҳои ҷумҳурӣ ҳодисаи истифодаи тағи замин низ аз ғоида ҳолӣ нест. Муассисаҳои муҳандисӣ-нақлиётӣ, савдоӣ, тамошояӣ, коммуналӣ-маишӣ ва ғайраҳоро дар ҷунин ҷойҳо сохтан ба мақсад мувофиқ аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираи зиёди рекреатсионӣ мебошад. Дар оянда барои бехтар намудани миқёси истифодаи обҳои минералӣ имкониятҳои бузург мавҷуданд. Алалхусус истифодаи васеъи обҳои минералии Помир барои рушди соҳаи туризм аҳамияти бағоят бузург доранд.

Кишвари мо дорои боигариҳои бебаҳои камомӯхташудаи обҳои шифобахш, манзараю маконҳои табобатӣ-иклимӣ ва варзишӣ-тандурустӣ низ мебошад. Захираи обҳои минералию лойкаҳои табобатии дар ҷумҳурӣ буда имконият медиҳанд, ки на танҳо талаботи муассисаҳои табобатии ҳуди қонест гардонида шаванд, балки инчунин миқдори зиёди беморонро аз хориҷа қабул карда, бо ҳамин Тоҷикистонро дар миқёси ҷаҳон ба кишвари табобатии овозадор табдил дода шавад. Дебити ҷашмаҳои калони минералӣ имконият медиҳанд, ки ташкили 50 ҳазор ҷойи табобатӣ (дар як вақт) таъмин карда шавад.

Релефи кӯҳии Тоҷикистон барои инкишофи кӯҳнавардӣ ва лижжаронии кӯҳӣ низ мусоид мебошад. Ба ин мақсад дар қаламрави мамлакат даҳҳо қатокӯҳҳои бузург қомат рост карданд. Рӯзҳои офтобӣ дар кишвари мо бештар аз 300 рӯзро ташкил менамояд. Ин имконият медиҳад, ки сайёҳони дохилӣ ва берунмарзӣ нафақат дар фасли тобистон, балки дар баҳор ва тирамоҳ низ гӯшаҳои зебоманзари Тоҷикистонро мавзеи сайру тамошо қарор диҳанд. Бояд хотирнишон намуд, ки сайёҳӣ дар кишвари мо таърихи тӯлонӣ надорад. Аввалин роҳи ҳаракати сайёҳӣ соли 1965 кушода шуда буд. Минбаъд барои ба сайёҳон хизмат расонидан базаи сайёҳии «Варзоб», «Баҳри Тоҷик», «Кӯлҳои Марғузор», «Искандаркӯл» ва бюрои сайёҳии Душанбе, Ленинобод (Хучанд), Қургонтеппа, Кӯлоб, Хоруғ, Панҷакент, Турсунзода, Норақ, Қофарниҳон (Ваҳдат), Истаравшан, Конибодом, Ғарм (Рашт) ташкил карда шуданд. Ҳоло дар ҷумҳурӣ бештар аз 15 роҳҳои сайёҳӣ вучуд дорад. Дар оянда барои инкишоф додани сайёҳӣ дар дигар мавзёҳои зебоманзари ҷумҳурӣ роҳҳои туристии нав кушода мешавад. Роҳҳои мошингард ва нақбҳои, ки солҳои охир сохта шудаанд, барои минбаъда раванқ ёфтани сайёҳӣ мусоидат менамоянд ва он ба яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ табдил меёбад. Хусусан дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ, мавҷуд будани миқдори зиёди бекорон дар мавзёҳои кӯҳистон, водор менамояд, ки дар онҳо роҳҳои нави сайёҳиро кушода муассисаҳои хизматрасонӣ бино намоем. Ба ин мақсад дар мавзёҳои Ховалинг, Сарихосор, Мӯминобод, ВМБК, водии Зарафон, Ромит ва ғайра роҳҳои нави сайёҳӣ кушода шуданд. Дар оянда ҷунин роҳҳо дар дигар мавзёҳои кӯҳии ҷумҳурӣ низ кушода мешаванд. Хусусан ноҳияи Рашт имконияти рекреатсионии калон дорад. Дар ин ноҳия дар заминаи парваришгоҳи дараи Камароб, Сангвор, хоҷагиҳои шикорчигии Сангикар, Чилдара ва Ҳойит сайёҳии кӯҳӣ ва шикоркунӣ ташкил намудан ба мақсад мувофиқ мебошад. Истифода бурдани имконият ва иқтисодии рекреатсионии Тоҷикистон барои ҳал намудани бисёр масъалаҳои иқтисодию иҷтимоие, ки дар ҷумҳурӣ вучуд дорад имконияти васеъ фароҳам меоварад. Пеш аз ҳама сафи бекорон кам карда мешавад. Ин зарурияти ба хориҷа ба миқдори зиёд ба кор рафтани коргаронро аз миён мебарад. Даромаде, ки аз ҳисоби фаъолияти муассисаҳои рекреатсионӣ ба даст меояд бучети давлатро ғанӣ мегардонад.

Ноҳияҳои кӯҳии Тоҷикистон барои истироҳати варзишӣ-тандуристӣ аз ҳама ояндадор мебошанду онҳо сифати баланди эстетикӣ, бо ҳам мувофикии ландшафт, набототу об ва тобистони бо ҳаловат доранд. Шаҳрҳои асосию шаҳракҳо ба минтақаҳои рекреатсионӣ наздик буда, онҳоро баҳри шакли оммавии истироҳати аҳоли истифода бурдан мумкин аст. Тавассути

баҳодихии комплексӣ фақат дар минтақаи Ҳисор 7551км²каламрави барои истифодаи рекреатсионӣ мусоид ошкор карда шуд, ки ин 14%-и тамоми қаламрави ҳамин типро ташкил медиҳад. Минтақаи Рашт шароитҳои мухталифи табииро доро мебошад. Дар қатори водихои дарёӣ, дар инҷо ғуллаҳои барфпуши бузургу пирахҳо мавҷуд буда,чашмаҳои табобатиаш бо шароитҳои мусоиди табиӣ-иқлимӣ макони хуби истораҳату табобатанд. Дар ин минтақа 80 ҳазор га қаламрави рекреатсионӣ ба ҳисоб гирифта шудааст. Релефи минтақ барои ташкили туризм, машғулияти намудҳои варзиш ва ташкили трассаҳои лижабозӣ (устувор будани пушиши барф) хело мусоид аст. Дар қаламрави региони Рашт беш аз 30 чашмаи минералӣ, 3 кул муайян карда шудаанд. Вале дар ин минтақа фақат як санаторияи (Оби Гарм) дорои 450 ҷой амал мекунаду халос. Дар ноҳияи Файзобод 18 ҳазор гектар майдони барои фаъолияти рекреатсионӣ мусоид маълум карда шудааст,ки аз ин танҳо дар 4%-аш (175,4 гектар) фаъолияти рекреатсионӣ гузаронида мешавад. Ҳол он, ки дар ин майдон беш аз 9 ҳазор (аз рӯи 5кас ба 1 гектар) рекреантро ҷойгир кардан мумкин аст.

Дар ИМА майдони минтақаҳои рекреатсионӣ 5%-и қаламрави онро ташкил менамояд, вале даромади солонаи он бошад 40 миллиард долларро ташкил медиҳад. Заминҳои кишоварзӣ, ки 48% масоҳати замини хоҷагии қишлоқи мамлакатро ташкил менамояд, ҳамагӣ 14 млрд. доллар даромад медиҳад. Ин гувоҳӣ медиҳад, ки ташкили оқилонаи истифодаи иқтисодии рекреатсионии ҷумҳурӣ ба ҳазинаи давлат даромади калонро ворид месозад. Ҳоло барои амалӣ намудани ин мақсад дар ҷумҳурӣ барномаи дарозмудат қабул карда шудааст, ки вобаста ба баҳисобирии ҷойгиршавии амудӣ сарватҳои рекреатсионӣ ва фарқияти шароити иқлимӣ қисмҳои алоҳидаи қаламрави мамлакат ҳаллу фасл карда мешавад.

Адабиёт:

1. Ақобиров Ш. Территориальная организация сельскохозяйственного производства (на материалах Республики Таджикистан). - Душанбе, 2007.
2. Ахророва А.Интенсификация энергетики-Таджикистана. - Душанбе: Ирфон, 1988. - 380 с.
3. Атышов К. Природные факторы и их влияния на развития и размещение производства Киргизской ССР. Фрунзе 1987.
4. Банников А.Г. Основа экологии и охрана окружающей среды. - Москва: Наука, 1996. – 395 с.
5. Баратов Р.Б. Горы открывают свои тайны. – Душанбе: Ирфон, 1981. - 383 с.
6. Бурханова М.А. Проблемы рационального использования энергетики ресурсов Таджикистан ССР. - Душанбе: Дониш, 1986. - 350 с.
7. Бобышев С.Н., Ходжаев А.Ш. Экономика природопользования. – М.: ТЕИС, 1997.

Калидвожаҳо: кишоварзӣ, минтақа, рекреатсия, минерал, иқлим, сарватҳои рекреатсионӣ, шифобахш, сайёҳӣ, шакар, замин, қишлоқ.

Аннотация

ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКСПЛУАТАЦИИ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ТУРИЗМА

В перспективе для обеспечения населения пищевой и легкой промышленности и пищевой промышленности сырьем целесообразно развивать аграрный сектор. Эту проблему можно решить как за счет увеличения площади обрабатываемых земель, так и за счет повышения урожайности сельскохозяйственных культур.

Земля является главной составляющей производительных сил общества и естественной основой сельскохозяйственного производства. Таджикистан – горная страна. Горный характер местности, преимущества больших территорий, окруженных горами, скалами, скалами, ледниками, озерами и т. д., объем земельных ресурсов для производства сельскохозяйственной продукции, которая непосредственно потребляется населением в готовом виде и после переработки легкой промышленностью и пищевыми предприятиями направляются, весьма ограничены. Год от года площадь обрабатываемых земель уменьшается. Из-за ограниченных ресурсов плодородных земель и роста населения спрос на землю увеличивается, а также возрастает ее экономическое значение. Плотность населения в Республике Таджикистан неуклонно увеличивается, и в будущем станут очевидными экономические последствия ограниченности территорий для сельского хозяйства, промышленного и гражданского строительства. На самом деле до сих пор, а особенно сегодня, мы холодно смотрим на использование земли как природного ресурса.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, область, отдых, минеральная, климат, рекреационные ресурсы, выздоровление, путешествовать, сахар, земля, деревня.*

Annotation

PROSPECTS OF EXPLOITATION OF NATURAL RESOURCES AND THEIR IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND TOURISM

In the future, in order to provide the population with food and light industry and food industry with raw materials, it is appropriate to develop the agricultural sector. This problem can be solved both by increasing the area of cultivated land and by increasing the productivity of crops.

Land is the main component of society's productive forces and the natural basis of agricultural production. Tajikistan is a mountainous country. The mountainous nature of the terrain, the advantages of large areas surrounded by mountains, rocks, rocks, glaciers, lakes, etc., the volume of land resources for the production of agricultural products, which are directly consumed by the population in the finished form and after processing by light industry and food enterprises are directed, are very limited. Year by year, the area of cultivated land is decreasing. Due to the limited resources of fertile land and the increase in the population, the demand for land is increasing and its economic importance is also increasing. The population density in the Republic of Tajikistan is steadily increasing, and in the future, the economic consequences of limited territories for agriculture, industrial and civil construction will become apparent. In fact, until now, and especially today, we look coldly at the use of land as a natural resource.

Keywords: *agriculture, area, recreational, mineral, climate, recreational resorctes, healing, tourist, sugar, land, villag.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсиддинов Аслиддин Хусниддинович, магистранти соли дуюми ихтисоси география, факултети географияи Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: ш. Душанбе, н. Сино, к. Хоразмӣ, х. 9. Телефон: +992 987696734

Рохбари илмӣ: н.и.г., дотсент Табаруков М.И.

Сведение об авторе: Шамсиддинов Аслиддин Хусниддинович, магистрант второго курса специальности географии географического факультета Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ. Адрес: г. Душанбе, р. Сино, у. Хоразми, кв. 9. Телефон: +992 987696734

Научный руководитель: к.г.н., доцент Табаруков М.И.

About the author: Shamsiddinov Asliddin Husniddinovich, second year student in the specialty of geography of the Geographical Faculty of Tajikistan state pedagogical university named after Sadriddin Aini. Address: Dushanbe city, Sino district, st. Horasmi, house 9. Phone: +992 987696734

Supervisor: C.G.S., Associate Professor Tabarukov M.I.

*Мамаҷонов Муродҷон Муҳаммадҷонович,
магистранти соли дуюми факултети иқтисодидёт ва идоракунии маориф*

БАҲИСОБГИРӢ ВА АУДИТИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИҶО МОДДӢ ДАР МУАССИСАҲОИ БУҶЕТӢ

Захираҳо дороиҳое мебошанд, ки барои фурӯш дар рафти фаъолияти муқаррарӣ пешбинӣ шудаанд, инчунин дар намуди ашёи хом ё масолеҳ мебошанд, захираҳо дар раванди истеҳсолот ё расонидани хизматҳо истеъмоли карда мешаванд.

Ба захираҳо молҳои харидашуда ва барои аз нав фурӯхтан пешбинишуда, аз ҷумла молҳои барои фурӯш, харидаи корхонаи савдои чакана ё замин ва дигар моликият, ки барои аз нав фурӯхтан пешбинӣ шудаанд, тааллуқ доранд. Ба захираҳо инчунин маҳсулоти тайёр ё истеҳсолоти нотаом, аз ҷумла ашёи хом ва масолеҳи барои истифодабарӣ дар раванди истеҳсолот пешбинишуда тааллуқ доранд.

Арзиши аслии захираҳо бояд ҳамаи хароҷот барои бадастории, хароҷот барои коркард ва дигар хароҷотро, ки барои таъмини макони ҷойгиршавӣ ва ҳолати ҷории захираҳо сарф шудаанд, дарбар гирад.

Мақсади баҳисобгирӣ ва тафтиши аудитории масолеҳи қиматнок, ки арзиши онҳо дар хароҷоти баъзе корхонаҳо ҷойи намоёнро ишғол мекунад, хеле бузург аст.

Сарчашмаи ахбороти мавҷудият ва ҳаракати ин воситаҳо дар корхона ҳисоби активии 131000 «Захираҳои молиҷо моддӣ» баҳисоб меравад. Вобаста ба нақши масолеҳи қиматнок дар истеҳсолот ба ин ҳисоб чунин зерҳисобҳо кушода шудааст:[1]

131100 Захираҳои стратегӣ;

131110 Захираҳои эҳтиётии энергия;

131120 Захираҳои озӯкаворӣ;

131200 Дигар захираҳои воситаҳои моддии гардишӣ;

131210 Ашёи хом ва масолеҳ;

131220 Истеҳсолоти нотаом;

131230 Маҳсулоти тайёр;

131240 Молҳо барои фурӯши дубора;

131250 Дороиҳои биологӣ истеъмоли.

Вобаста ба сиёсати ҳисобгирӣ пешгирӣфтаи корхона аудитор бояд донад, ки дохилшавии масолеҳ бо истифодаи ҳисобҳои 131200 «Дигар захираҳои воситаҳои моддии гардишӣ» ва ё «Фарқият дар арзиши масолеҳ» ё бе истифодаи ин ҳисобҳо ба амал меояд. Дар ҳолати аввал дар асоси дохилшавии ҳуҷҷатҳои ҳисобии таъминкунанда, вобаста аз қучо дохилшавии масолеҳи қиматнок ва хароҷотҳои тайёркуни ва расонидани масолеҳ ба корхона, чунин навишти бухгалтерӣ тартиб дода мешавад: [4]

Дт ҳисоби 131200 «Дигар захираҳои воситаҳои моддии гардишӣ»;

Кт ҳисоби 211110 «Ҳисоббаробаркунӣ бо таъминкунандагон ва пудратчиён»;

131220 «Истеҳсолоти нотаом»;

114600 «Ҳисоббаробаркунӣ бо шахсони ҳисобдех»;

114500 «Ҳисоббаробаркунӣ бо дигар дебиторон ва кредиторон».

Новобаста аз дохилшавии масолеҳ пеш ё баъди гирифтани ҳуҷҷатҳои ҳисобии таъминкунанда Дт ҳисоби 131200 ва Кт ҳисоби 211110 навишта мешавад. Ба ғайр аз ин сарчашмаи дигари ахборотӣ, ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ба ҳисоб мераванд: ордерҳои даромад (шакли № М4), талабномаҳои борхатӣ, карточкаҳои баҳисобгирӣ анбории масолеҳ (шакли №17), журнали ҳисобгирӣ молҳои дохилшуда ва бовариномаҳои барои масолеҳгирӣ додашуда ва ғайра.

Аудитор ҳангоми тафтиши захираҳо, бояд бо диққат ҳуҷҷатҳои гуногуни меъёриро оиди тартиби қабул, баҳисобгирӣ, нигоҳдорӣ ва сарфи масолеҳи қиматнокро омӯзад, инчунин асоси низоми баҳисобгирӣ масолеҳ, зарфҳо, асбобҳои камарзишу тезфарсудашавандаро низ омӯхтан лозим аст. Аудитор бояд Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ, Низомнома оиди бурдани баҳисобгирӣ бухгалтерӣ ва ҳисоботро донад.

Мақсади асосии тафтиши аудитории амалиётҳо бо масолеҳи қиматнок:

- муайян кардани дурустии ахборот оиди мавҷудият, ҳаракат ва баҳодиҳии масолеҳи қиматноки корхона;

- аниқ кардани таъмини дуруст ниғаҳдории масолеҳи қиматнок ва риояи меъёрҳои муқарраршудаи истеъмолию истеҳсолӣ;

- муайян кардани дуруст тақсимкунии арзиши масолеҳи қиматноки дар истеҳсолот сарфшуда аз рӯи объектҳои калкулятсия.

Тафтиши мавҷудият ва амалиётҳо оиди ҳаракати захираҳои истеҳсолиро аз таҳлили баҳодихии онҳо оғоз намудан лозим аст, чунки ба арзиши аслии ҳақиқии хариди масолеҳ ба ғайр аз арзиши харидорӣ, инчунин хароҷотҳои тайёркунӣ нақлиёти корхонаҳои таъминкунанда, хароҷотро комисионӣ, болонархгузорӣ, пардохтҳои гумрукӣ, пардохти корхонаҳои хизматрасон барои расонидан ва ниғаҳдории масолеҳи қиматнок дохил мешаванд.

Ба ғайр аз ин аудитор бояд тафтиш кунад, ки ба арзиши аслии масолеҳ хароҷотро оиди ниғаҳдории анборҳо, шӯбаҳои таъминкунӣ ва фуруш, сафари хизмати коркунон барои бастанӣ шартномаи таъмини масолеҳ, ки ба хароҷотҳои умумихоҷагӣ дохил мешаванд, дохил нашуда бошанд. Инчунин аудитор дуруст барӯйхатгирии масолеҳи қиматнок, пурра дохилкунӣ ва дуруст аз ҳисоб баровардани онро бояд тафтиш наояд.

Тафтиши ниғаҳдорони молу масолеҳи қиматнок аз барӯйхатгирӣ оғоз мегардад. Баробари сар шудани тафтиш, гурӯҳи аудиторон барӯйхатгирии молу масолеҳи қиматноки дар анбор ва дар истифодабударо шуруъ мекунанд. Сарвари гурӯҳ то саршавии тафтиш бояд ҳамаи ҷойҳои ниғаҳдории молу масолеҳ ва номгӯи масолеҳи барӯйхатгирифташавандаро нағз донад. Пеш аз саршавии кор аудитор бо роҳбари корхона оиди созмон додани комиссия бояд маслиҳат кунад. Вобаста ба ин роҳбари корхона оиди созмон додани комиссия супориши дахлдор мебарорад ва ба аъзоёни комиссия месупорад.

Агар дар вақти қабули молу масолеҳи қиматнок камомати мол муайян шавад, ё ба таъминкунанда эътирознома (даъво) оиди сифати мол пешниҳод шавад, ба маблағи камомат (эътироз) чунин навишти муҳосибӣ тартиб дода мешавад: Дт ҳисоби 211510 «Ҳисоббарбаркунӣ аз рӯи даъвоҳо» Кт ҳисоби 211110 «Ҳисоббарбаркуниҳо бо таъминкунандагон ва пудратчиён». Дар вақти қабули масолеҳ ошкор шудани камомат чунин навишта мешавад: Дт ҳисоби 131000 «Захираҳои молиқ моддӣ» Кт ҳисоби 211110 «Ҳисоббарбаркунӣ бо таъминкунандагон ва пудратчиён» ва дар журналордери № 6 дар сатри алоҳида ҳамчун молҳои берун аз ҳуҷҷат нишон дода мешавад.

Молу масолеҳи қиматнок бояд мувофиқи воҳиди ченаки муайян (вазнӣ ҳаҷм ҳисобӣ ва ғайра) қабул карда шаванд. Молу масолеҳи қиматноки аз таъминкунандагон дохилшавандаро бо ордерҳои даромад, мувофиқи ҳуҷҷатҳои ҳамроҳикунандаи молу масолеҳ ва миқдори ҳақиқии онҳо ҳуҷҷатнок кардан мумкин аст.

Масолеҳи қиматнок дар истеҳсолот аз рӯи вазн, ҳаҷм, миқёс ё ҳисоб, баъзан аз рӯи ду ченак (масалан, вазн ва миқёс) дохил ва харҷ карда мешаванд. Хароҷоти ҳақиқии масолеҳ истифодабарии он дар ҷараёни истеҳсолот ба ҳисоб меравад. Хароҷоти масолеҳ ба анборҳои сеҳ ҳамчун ҷойивазкунии онҳо ҳисобида мешавад. Барои ҳамин дохилшавӣ ва хароҷоти масолеҳ ба истеҳсолот бе баркашӣ, ченкунӣ ё ҳисобкунӣ аз тарафи аудитор ҳамчун камбудӣ қайд карда мешавад. Ин ҳолат бисёр вақт ба руйпуш кардани масолеҳи зиёдатӣ мувофиқи меъёрҳои муқарраршуда сабаб мегардад.

Аудитор оиди молҳои берун аз борхат назорати алоҳида мебарад. Молу масолеҳи қиматноки берун аз борхат моҳи ҳисоботӣ дохилшуда дар журнал - ордери № 6 бо баҳодихии шартӣ барои ҳар як дохилшавӣ алоҳида ба ҳисоб гирифта мешавад. Дар моҳи оянда мувофиқи ҳуҷҷатҳои пешниҳодкардаи таъминкунанда нисбати ин молу масолеҳ, онҳо аз рӯи арзиши аслии ҳақиқиашон даромад карда мешаванд.

Назорат оиди баҳисобгирӣ нишон додани масолеҳи дар охири моҳ нарасида, вале маблағҳои пардохташуда, ки дар ҳисобгирӣ ва баланс нишон дода шудаанд, нақши муҳимро мебозад. Чунки дар баъзе корхонаҳо дар моддаи «Масолеҳи қиматноки дар роҳ буда» камомати масолеҳи дохилшуда, маблағҳои даъво ба таъминкунандагон, қарзҳои дебитории молу масолеҳи қиматноки маблағаш пардохташуда, аммо дохилнагардида нишон дода мешаванд, ки ин нодуруст аст. Дар вақти кори аудитор ба тафтиши санадҳо оиди хароҷот ва фуруши маҳсулоти ба ҳисобгирифта нашуда вохурданаш мумкин аст.

Маҳсулоти ба ҳисоб гирифтанишуда - ин маҳсулоти ба воситаи корхонаи савдо ҳақиқатан баровардашуда ва фурухташудае мебошад, ки дар ҳуҷҷатҳои муҳосибии корхона баровардашудани дар муассисаи савдо фурухташуда нишон дода нашудааст. Барои тайёр кардани он ашёи зиёдатӣ талаб менамоянд. Инро бо роҳҳои гуногун ташкил мекунанд:[4]

1. Дар комбинати гушт, орд, элеваторҳо аз ҳисоби паст нишон додани нишондиҳандаҳои барориши маҳсулот (фарбеҳии чорво), рағаннокии шир, намнокии тухмӣ ва ғайра), ки бо

гапзанон, ё ноухдабароии супорандагон ба амал меояд;

2. Дар заводҳои шаробпазӣ аз ҳисоби тағирёбии фоидаи мавҷудияти спирт;

3. Аз меёр зиёд аз ҳисоб баровардани ашёи хом ё иваз намудани ашёи қимат ва арзон.

Ин ҳадогиҳо на ин ки барои дуздӣ маблағи калон мусоидат мекунад, балки ба сифати маҳсулоти истеҳсолшуда низ таъсири манфӣ мерасонанд.

Ин сӯйистеъмолкуниҳо дар корхонаҳои давлатӣ бисёртар ба назар мерасанд. Баъзе мутахассисон тасдиқ менамоянд, ки бо пайдо шудани шаклҳои нави хоҷагидорӣ, ба монанди хусуси, ҷамъиятҳои саҳомӣ маҳсулоти ба ҳисоб гирифтанишуда ҳамчун камбудӣ аз байн меравад. Аммо дар давраи ҳозира дар ҷамъиятҳои саҳомӣ барориши он давом дорад, чунки аз маблағи фуруши маҳсулот андоз ба давлат ва дивиденд барои саҳмдорон пардохта намешавад. Аудитор бо тафтиши ин гуна сӯйистеъмолкуниҳо бо супориши идораҳои дахлдори интизомӣ, прокурор, тафтишотчӣ ё суд, ки оиди онҳо парвандаи ҷиноӣ ва маводҳои риоя накардани қонунгузориҳо кушодаанд, ё бо хоҳиши маҷлиси солони саҳмдорон рӯ ба рӯ шуданиш мумкин аст.

Мақсади асосии тафтиш, муайян намудани дуруст бурдани ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкуандагон ва пудратчиён барои молу масолеҳи қиматноки гирифташуда, корҳо ва хизматҳои расонидашуда мебошад. Мувофиқи ин мақсад аудитор бояд мавҷуд будани шартномаҳои оиди расонидани мол ва дуруст ҳуҷҷатноккунии онро тафтиш намояд. Дар ҳолати ҳамкорӣ қардан бо таъминкуандагони хориҷӣ, ки масолеҳро бо арзи хориҷӣ таъмин менамоянд, бояд тарзи ҳисобгирии фарқияти қурбӣ, аз ҳисоб баровардани онҳо муайян қарда шаванд, инчунин дуруст бурдани бақияи ҳисоби 211110 ба санаи аввали семаҳои оянда муайян қарда шавад.

Дар рафти тафтиши ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкуандагон ва пудратчиён, агар шакли журнал-ордерӣ истифода шавад, ҳисобгирии аналитики ва синтетикӣ ҳисоби 211110 «Ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкуандагон ва пудратчиён» дар журнал-ордери № 6 бурда мешавад, дар ҳолати истифодаи компютерҳо ин маълумотҳо дар ведомостҳои ҳисобгирии синтетикӣ ва аналитикӣ ин ҳисоб нишон дода мешаванд.

Ҳисоби 211110 «Ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкуандагон ва пудратчиён» барои ҷамъбасти ахборот оиди ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкуандагон ва пудратчиён хизмат мекунад, барои ҳамин ҳисобгирии аналитикӣ бояд барои ҳар як таъминкуанда ва пудратчӣ алоҳида бурда шавад.

Сарчашмаҳои асосии тафтишот инҳоянд:

- шартномаҳо барои расонидани молу масолеҳи қиматнок;
- шартномаҳо оиди расонидани хизмат;
- журнали қайди ҳисоб-фактураҳои таъминкуандагон;
- журнали қайди бовариномаҳо барои гирифтани молу масолеҳи қиматнок;
- ҳисоб фактураҳои таъминкуандагони молу масолеҳи қиматнок.

Давраи аввали афтиши аудиторӣ баҳодихии ҳуқуқии шартномаҳо мувофиқи қонунгузориҳои ҷориро дар бар мегирад. Дар ин давра дар ҳисобгирӣ акс ёфтани амалиётҳо мувофиқи шартнома, фарқияти дар ҳисобгирӣ нишон додани хароҷотҳо ва андоз аз арзиши иловашуда ва ғайра муайян қарда мешавад.

Молу масолеҳи қиматнок қору хизматҳо ба корхона мувофиқи шаклҳои гуногуни шартномаҳо ворид мегарданд, ки шартномаҳои асосиашон инҳоянд: шартномаи хариду фуруш ва таъминот, шартномаи ивазқунӣ, шартномаи бебозгашт додан ё тўхфақунӣ, шартномаи пудратӣ. Ҳар яке аз ин шартномаҳо хусусиятҳои хоси худро доранд, бинобар ин дар рафти тафтиш баҳодихии ҳуқуқии шартномаҳои хоҷагии басташуда, хусусан таҳлили шартномаҳо аз нуқтаи назари андозбандӣ зарур аст.

Дар бисёр корхонаҳо дар ҳолати бо пули нақд харидани масолеҳи қиматнок андоз аз арзиши иловашуда ба ҳисоб гирифта намешавад ва он бо арзиши масолеҳ ба хароҷоти истеҳсолӣ ҳамроҳ қарда мешавад, ки ин ба кам нишон додани фоидаи андозбандишаванда сабаб мегардад. Ба хароҷотҳои намоёндагӣ хароҷотҳо оиди қабули меҳмонон, намоёндагон, барои нақлиёт, ташкилӣ, хизматрасонии ошхона, пардохти ҳаққи тарҷумонҳо ва ғайра дохил мешавад.

Адабиёт:

1. Дастурамал «Оид ба истифодаи Нақшаи ягонаи ҳисобҳо барои субъектҳои баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчунин иҷрои ҳазинадорӣ бучаи давлатӣ дар ташкилотҳои бучавӣ» аз 26.01.2016.
2. Каримов Б.Ҳ. Назарияи баҳисобгирӣ муҳосибӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 213 с.
3. Шарифов З.Р., Ҷӯраев О., Расулов Н. Ҳисобдорӣ, таҳлил ва аудит дар корхонаҳо. (Васоити таълимӣ). – Душанбе: Маориф, 2000.
4. Шарифов З.Р. Баҳисобгирӣ бухгалтерӣ дар муассисаҳои бучетӣ. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 431 с.

Калидвожаҳо: захира, дорой, арзиш, амалиёти муҳосибӣ, таҳлил, аудит, истеҳсолот, барӯйхатгирӣ, фурӯш, маҳсолот.

Аннотация**УЧЕТ И АУДИТ ТОВАРНО - МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ В БЮДЖЕТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ**

В статье проанализированы и рассмотрены учет и ревизия финансовых и материальных ресурсов в бюджетных учреждениях, на основе бухгалтерских операции, который проводились с использованием плана счетов.

Товарно - материальные запасы это активы, которые постоянно участвуют в деятельности предприятия и передают свою полную стоимость в готовую продукцию, работы или услуги. Поэтому их изучение и оценка важны для их эффективного использования.

Ключевые слова: запасы, активы, стоимость, учетные операции, анализ, ревизия, производство, инвентаризация, реализация, продукция.

Annotation**ACCOUNTING AND AUDIT OF COMMODITY - MATERIAL STOCKS IN BUDGETARY INSTITUTIONS**

The article analyzes and considers the accounting and revision of financial and material resources in budgetary institutions, based on accounting operations, which were carried out using the chart of accounts. Commodity - material stocks are assets that are constantly involved in the activities of the enterprise and transfer their full value to finished products, works or services. Therefore, their study and evaluation are important for their effective use.

Keywords: reserves, assets, cost, accounting operations, analysis, revision, production, inventory, sales, products.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамаҷонов Муродҷон Муҳаммаҷонович, магистранти курси якуми ихтисоси баҳисобгирӣ бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: +992 985900993

Рохбари илмӣ: н.и.и., дотсент Шодии Д.

Сведения об авторе: Мамаджонов Муроджон Мухаммаджонович, магистрант первого курса в области бухгалтерского учета, анализ и аудита ТГПУ имени Садриддина Айни, Телефон: +992 985900993

About the author: Mamajonov Murodjon Muhamadjonovich, first year master degree of Accounting analysis and audit shecialitu of the TGPU named after S. Aini. Phone: +992 985900993.

ЗАХИРАИ ЭНЕРГИЯИ ОБӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ИҚТИСОДӢ-ГЕОГРАФИИ АЗХУДКУНИИ ОНӢО ДАР МИНТАҚАҲОИ ТОҶИКИСТОН

Тоҷикистон вобаста ба мавқеи географӣ масоҳат, сохти релеф, хусусиятҳои иқлимӣ дорони захираҳои бузурги оби мебошад.

Ҷумҳурӣ аз ҷиҳати захираҳои гидроэнергетикӣ дар ҷаҳон ҷой ҳаштум, дар ИДМ ҷой дуюм ва дар Осиёи Марказӣ ҷой аввалро ишғол менамояд.

Обҳои Тоҷикистон дар айни замон на танҳо барои ҷумҳури балки барои тамоми Осиёи Миёна аҳамияти калони хоҷаги доранд. Онҳо заминаи табиӣ ташакулёбии гидроэнергетикаи ҷумҳури ба ҳисоб мераванд, ки дурнамои иқтисодии ватани мо ба он вобаста аст.

Тоҷикистон иқтидори бузурги энергияи обӣ дорад. Ҳиссаи ғанӣ будани худуди ҷумҳури ба захираҳои гидроэнергетикӣ эҳтимоли дар микёси ИДМ аз ҳама баланд буда, нисбат ба Осиёи Марказӣ 4,8 баробар ва нисбат ба ҳисоби миёнаи ҳамаи давлатҳои Иттиҳод беш аз 18 баробар зиёд аст [5, 36].

Ҷадвали 1.1. Иқтидори эҳтимоли, техникӣ ва ба истифодабарӣ имконноки дарёҳои Тоҷикистон

Номи дарёҳо	Захираҳои эҳтимолии дарёҳо бо шохобҳояшон аз 10 км зиёд, ҳаз. кВт/с	Захираҳои техникӣ, ҳазор кВт/с	Иқтидори НБО, ҳазор кВт/с	Истеҳсоли энергия млрд кВт/с	Бо фоиз нисбат ба захираҳои техникӣ
Вахш (Сурхоб)	11227	6600	10808,6	45	77,8
Оби Хингов	2840	1620	3700	9,3	66,5
Кофарни-хон	2883	1468	2048,1	6,9	53,4
Панҷ	6801	5238	8862,7	40,9	89,2
Сирдарё	250	180	127,5	0,65	40,6
Ғунт	1692	808	273,6	1,6	24,7
Бартанг	1872	872	577,5	5,08	66,4
Дар ҷумҳурӣ	32328	1926	27615,5	114,2	67,6

Манбаъ: Бурҳанова М.А. *Проблемы рационального использования энергетических ресурсов Таджикистана.* – Душанбе, 2000. – С.27.

Захираҳои эҳтимолии гидроэнергетикӣ ба ҳисоб гирифташудаи дарёҳои калону миёна ва хурди ҷумҳурӣ ба 226,3 млрд кВт/с истеҳсоли ҳисоби миёнаи солони истеҳсоли энергия баробар аст, ки ин 18 млрд кВт иқтидори миёнаи солонро ташкил медиҳад. Ҳаҷми захираҳои гидроэнергетикӣ аз нигоҳи иқтисодӣ самаровари Тоҷикистон ба 85 млрд кВт/с баробар буда, 30% захираҳои эҳтимолиро ташкил медиҳад [1, 52]. Ба ҳиссаи ҳавзаҳои Панҷу Вахш ва Кофарниҳон 91% захираҳои эҳтимоли, 91,8% захираҳои аз нигоҳи техникӣ имконпазир рост меоянд. Қисми зиёде аз инҳоро ҳавзаи дарёи Вахш дорост. Қисми асосии захираҳо дар ҷануби Тоҷикистон ҷойгиранд, ки ин ба мавҷудияти дарёҳои калони сероб вобаста аст. Тақсими захираҳои гидроэнергетикӣ ҷумҳурӣ дар қаламраваш нобаробаранд, ки онро дар ҷадвали 1.2. дида мумкин аст.

Ҷадвали 1.2. Тақсими захираҳои обӣ аз рӯи қаламрав

	Эҳтимоли		Техникӣ		Ғанӣ будани қаламрав, кВт/км²
	Млн кВт	%	Млн кВт	%	
Вилояти Суғд	2,87	8,9	1,57	8,4	110,0
Ҷануби ҷумҳурӣ	21,13	65,4	12,82	66,5	326,8
ВМБК	8,33	25,7	4,90	25,4	130,6
Ҷамъ дар ҷумҳурӣ	32,33	100,0	19,29	100,0	226,3

Манбаъ: Ш.Ғаффоров, Ғ.Ҳоҷаев, А. Эшбоев. *Захираҳои табиӣ ва вазъи истифодабарии онҳо.* – Душанбе, 2004. – С.105.

Захираҳои энергияи обии дарёҳои хурд аз рӯи иқтидор ба 14 млрд кВт/с баробар буда, қариб 5% захираҳои эҳтимолии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд [5, 96]. Дарёи Панҷу Вахш

аҳамияти калони энергетикӣю обёрӣ доранд. Гуфтан кифоя аст, ки фақат сохтани як гирехҳои гидроэнергетикӣ 5300 ҳазор кВт бо обанбори 28 млрд м³ ҳаҷм дошта дар дарёи Панҷ имконият медиҳад, ки беш аз 3 млн га замин обёрӣ карда шавад [4, 48].

Олимон пешгӯӣ кардаанд, ки дарёи Панҷ силсилаи иборат аз 13 НБО сохтан мумкин аст. Аз рӯи лоиҳа калонтарини онҳо Дашти Ҷум, Ҷумар, Кокчин, Ширговад, Рушон хоҳанд буд. Чунин энергияи бузурги дарёи Панҷ барои ҷалбкунии мамлакатҳои хориҷа дар қори сохтмону истифодаи энергия ва обанборҳои ин ҷо имконияти хубест. Ба ҳисаи дарёи Вахш 30% захираи гидроэнергетикӣ ҷумхурий рост меояд [6, 86] Майдони обҷамъкунии он 39 ҳазор км²-ро ташкил медиҳад. Харҷи миёнаи бисёрсолаи дарё ба 633 м³/с баробар аст.

Мувофиқи ҳисоботҳои мутахассисон дар минтақаи якҷояшавии дарёҳои Сурхобу Оби Хингоб то баромад ба ҳамворӣ 10 НБО бунёд кардан мумкин аст. Истеҳсоли умумии энергияи силсила НБО-и Вахш 36 млрд кВт/с-ро ташкил медиҳад. НБО Роғун зинаи болоии дарёи Вахш мебошад ва аҳамияти комплекси энергирригатионӣ дорад. Баландии дарёоти он 335 м буда, иқтидори лоиҳавиаш ба 3,6 млн кВт/с энергияи электрикӣ истеҳсол менамояд. Ҳаҷми обанбори он 14 млрд. м³, ҳаҷми ғойданокаш-8,7 млрд. м³ аст [5, 52].

Сохтмони НОБ-и Роғун ҳанӯз соли 1976 оғоз ёфта буда, вале лоиҳаи техникаш соли 1981 тасдиқ карда шуд. Бояд гуфт, ки ба қор андозии агрегатҳо ва ба итмомрасонии сохтмони ин иншоот дар шароити бӯхронии ҳозираи ҷумхурий аҳамияти калони иқтисодӣ дорад.

Дар ҳавзаи Кофарниҳон дарёҳои Кофарниҳону Варзоб иқтидори лозимии энергетикӣ доранд. Дар ин дарёҳо мувофиқан истеҳсоли 4510 кВт/с ва 2360 кВт/с энергия имконпазир аст. Дар дарёи Кофарниҳон НБО-и Ромит, Явроз, Вистон, Бағчигдин ва Сорворро сохтан мумкин аст. Обанбори танҳо НБО-и Бағчигдин дар ҳаҷми 0,85 км³ имконият медиҳад, ки майдони беш аз 140 ҳазор га замин обёрӣ карда шавад [5, 165].

Дар дарёи Сир, ки НБО-и «Дустии халкҳо» амал мекунад, ки иқтидораш 190 ҳазор кВт/с ва ҳаҷми обанбораш 4,2 млрд м³ мебошад. НБО Дустии халкҳо фақат 17 % талаботи ба қувваи барқ доштаи минтақаро қонеъ мекунад халос. Пайваста ба ин, ивазшавии доимии ҳаҷми об ба ҷониби камшавӣ боиси камшавии истеҳсоли қувваи барқ мегардад. Ба ақидаи пешниҳоди мутахассисон яке аз воситаҳои ҳалли масъалаи ба қувваи барқ таъминкунии минтақаи шимол бо тезӣ азхудкунии захираи энергияи оби дарёи Зарафшон аст. Қисми оби ин дарё бояд ба шимол баргардонида шавад. Захираи энергияи дарёи Зарафшон бо шохобҳои ба 2,6 млн кВт баробар буда, ғайр будани ҳар 1 км² қаламрав бо энергия 212 кВт/км²-ро ташкил медиҳад [7, 192]. Вале захираҳои бои энергетикӣ водӣ нокифоя истифода бурда мешаванд. То ҳанӯз омӯзиши лоиҳавии онҳо вучуд надорад.

ВМКБ низ аз захираҳои гидроэнергетикӣ бой аст. Дарёҳои Бартанг, Шохдара, Оби Хумбов ва ғайраҳо, ки дар кӯҳистони Помир воқеъанд, 25%-и захираҳои гидроэнергетикӣ ҷумхуриро доро мебошанд [5, 127]. Махсусан, қисми ғарбии Помир аз захираҳои гидроэнергетикӣ ғай аст.

Дарёи Бартанг барои тараққии энергетика ва хоҷагии обии на танҳо Помир, балки ҷумхурий низ манфиатовар аст. Азхудкунии захираҳои обии ин дарё ба ҳалли масъалаҳои андаке мураккаб - мустаҳкамкунии воситаҳои обнигоҳдор вобаста аст. Умуман, дар ояндаи наздик азхудкунии ҳамаҷонибаи захираҳои обии Помирро вазнин будани шароитҳои табиӣ – географӣ ва иқтисодӣ боз медоранд [6, 98].

Истгоҳи барқии Помир-1, ки соли 1994 агрегати якуми он ба қор андохта шуда буд, фақат шаҳри Хоруғ ва маҳалҳои аҳолинишини гирду атрофашро ба қувваи барқ таъмин менамояд. НБО дар макони шароитҳои табиӣю географияш мураккабу мушқилрас воқеъ аст. Дар чунин шароитҳо барои кам кардани ҳаҷми кашонидани сӯзишворӣ азхудкунии захираҳои гидроэнергетикӣ маҳаллӣ ба мақсад мувофиқ аст. Сохтмони НБО-и хурд дар баробари аҳамияти калони иҷтимоӣ доштани, боиси баланд бардоштани дараҷаи истифодабарии захираҳои эҳтимолии энергияи обии ноҳияҳои кӯҳистон мегардад. Ҳамин тариқ, тадқиқоти олимон собит намудааст, ки дар тамоми минтақаи кӯҳии Тоҷикистон захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ маҳфузанду онҳо имконият медиҳанд, ки гирехҳои обии беҳамто бунёд карда шаванд. Дар шароити ҳозираи вазнини иқтисодии Тоҷикистон тезонидани суръати тараққиёти гидроэнергетикӣ, махсусан сохтмони НБО-и хурд миёна роҳи аз ҳама бовариноки беҳтаркунии шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ноҳияҳои дурдаст мебошад.

Ҷадвали 1.3. Маълумоти иншоотҳои энергетикӣ.

№	Номгӯи иншоот	Иқтидор (МВт)	сол	№	Номгӯи иншоот	Иқтидор (МВт)	сол
	Дарёи Варзоб				Дарёи Вахш		
1	НБО-и Варзоб 1	7,15	1936	11	НБО-и Марказӣ	15,1	1982
2	НБО-и Варзоб 2	14,76	1937	12	Сирдарё		
3	НБО-и Варзоб 3	3,52	1938	13	НБО-и Қайроққум	126	1957
4	Дарёи Вахш			14	Дарёи Ғунд		
5	НБО-и Норақ	3000	1972	15	НБО-и Помир -1	28	2004
6	НБО-и Бойғозӣ	600	1986	16	НБО-и Хоруғ	8,7	1957
7	НБО-и Сангтӯда 1	670	2009		Неругоҳи барқии гармӣ		
8	НБО-и Сангтӯда 2	220	2015	17	МБГ Душанбе	198	1957
9	НБО-и Сарбанд	240		18	МБГ Душанбе-1	200	2013
10	НБО-и Шаршар	29,95		19	МБГ Ёвон	120	1969
				20	МБГ Душанбе-2	400	2014

Манбаъ: Х.Муҳаббатов. Географияи Тоҷикистон. – Душанбе, 2011. – С.180-181.

Адабиёт:

1. Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ. Минтақаҳои ҶТ. – Душанбе, 2020. – 216 с.
2. Аҳророва А. Интенсификация энергетики-Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 1988. – 380 с.
3. Бурҳанова М.А. Проблемы рационального использования энергетических ресурсов Таджикистана. – Душанбе, 2000. – 250 с.
4. Гаффоров Ш., Хоҷаев Ғ., Эшбоев А. Захираҳои табиӣ ва вазъи истифодабарии онҳо. – Душанбе: Хумо, 2004. – 144 с.
5. Муҳаббатов Х.М. Ресурсный потенциал гор. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 300 с.
6. Муҳаббатов Х.М., Хоналиев Н.Х. ПАМИР ресурсный потенциал и перспективы развития экономики. – Душанбе, 2005. – 241 с.
7. Раҳмонов Ш.Т. Развития и размещения производительных сил Зеравшанского региона: проблемы и перспективы. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 195 с.
8. Султанов З. Ресурсно-экономический потенциал регионов Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш, 1994. – 263 с.

Калидвожаҳо: гидроэнергетика, захираҳои энергетикӣ, истеҳсоли барқӣ, обӣ, ноҳия, обёрӣ энергетикӣ, ноҳияи географӣ, иқтисодӣ, истеҳсолот.

Аннотация

ГИДРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ И ПУТИ ОСВОЕНИЯ В РЕГИОНАХ ТАДЖИКИСТАНА

В этой статье автор посвятил одной из основных тем для нашей страны - Таджикистан, который богат этими ресурсами, не только для нашей страны, но и для всех государств Центральной Азии. Рациональное использование энергетических ресурсов, строительство гидроэлектростанций связано не только с производством электроэнергии, но также приводит к орошению сотни гектаров земель. Гидроэлектростанции построение во многих частях горных долин, обеспечивают население нашей страны электричеством. Таким образом, исследования ученых доказали, что во всем горном районе Таджикистана имеются огромные гидроэнергетические ресурсы, и они позволяют создавать уникальные водные узлы. В нынешних сложных экономических условиях Таджикистана ускорение развития гидроэнергетики, особенно строительства малых и средних ГЭС, является наиболее надежным способом улучшения социально-экономических условий отдаленных районов.

Ключевые слова: гидроэнергетика, энергетические ресурсы, гидроэлектростанция, регион, энергетическое орошение, географический регион, экономический, производство.

Annotation

HYDROPOWER RESOURCES AND THEIR WAY DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF TAJIKISTAN

The author is considered one of the importance theme of our country. Tajikistan that is overwhelmingly reach from that type of resources and it's not only has significant influence in national economy but in all countries Central Asia. The use of power resources to build a hydroelectric power is not just for the production of power Electricity also leads to the irrigation of hundreds of hectares of lands. The Hydroelectric Power Stations are constructed in many parts of the country's mountain valleys, providing the country's population with electricity. Thus, the studies of scientists have proved that there are huge hydropower resources in the entire mountainous region of Tajikistan, and they allow creating unique water nodes. In the current difficult economic conditions of Tajikistan, accelerating the development of hydropower, especially the construction of small and medium-sized hydropower plants, is the most reliable way to improve the socio-economic conditions of remote areas.

Keywords: *hydroelectric, energy, technic, region, storage, reservoir, hydroelectric power station, region, series, complex, energetic irrigation, geographic region, economic, geographic.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсиддинов Аслиддин Хусниддинович, магистранти соли дуюми ихтисоси география, факултети географияи Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: ш. Душанбе, н. Сино, к. Хоразмӣ, х. 9. Телефон: +992 987696734

Рохбари илмӣ: н.и.г., дотсент Табаруков М.И.

Сведение об авторе: Шамсиддинов Аслиддин Хусниддинович, магистрант второго курса специальности географии географического факультета Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ. Адрес: г. Душанбе, р. Сино, у. Хоразми, кв. 9. Телефон: +992 987696734

Научный руководитель: к.г.н., доцент Табаруков М.И.

About the author: Shamsiddinov Asliddin Husniddinovich, second year student in the specialty of geography of the Geographical Faculty of Tajikistan state pedagogical university named after Sadrididdin Aini. Address: Dushanbe city, Sino district, st. Horasmi, house 9. Phone: +992 987696734

Supervisor: C.G.S., Associate Professor Tabarukov M.I.

САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ КИШВАР ВА НАҚШИ ОН ДАР ПЕШРАФТИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 дастовардҳои иқтисодии мамлакатро дар соли мазкур мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода ҳолати воқеии соҳаи саноати ҷумҳуриро арзёбӣ карда, зикр намуданд:

«Мо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши неруи барқ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, инчунин, вусъатдиҳии шугли пурмаҳсулро ҳамчун ҳадафҳои стратегии худ интихоб намуда, нақшаи гузариши иқтисодӣ кишварро аз шакли аграрӣ–индустриалӣ ба индустриалӣ–аграрӣ амалӣ гардонида истодаем. Дар натиҷаи тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат дар се соли охир ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ аз 15,2 то 17,3 фоиз афзоиш ёфт» [1].

Дар ин ҷамъомади пурмуҳтаво ҳамчунин қайд карда шуд, ки саноатикунони босуръат чун ҳадафи ҷоруми стратегии давлату ҳукумат дар пайғирӣ аз ҳадафҳои пешина шуморида шуда татбиқи он барои таъмини рушди устувори иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳи иқтисодии содироти молии мамлакат ва рақобатпазирии сифатӣ микдори молҳои содироти замина гузорад.

Бо дарназардошти аҳамияти соҳаҳои саноати хоси минтақаҳои кӯҳӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоии минтақаҳои кӯҳистон ва таъсиси ҷойҳои корӣ Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон пештар ҳам бо таври доимӣ дар силсилапаёмҳояшон пешниҳод ва дастуру тавсияҳое дода буданд, ки тибқи онҳо бояд то соли 2030 ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба 22 фоиз расонида шавад.

Ниҳода, ки ба татбиқи ин ҳадафҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муваззаф аст Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта чиҳати дар амал тадбиқ намудани ҳадафи ҷоруми стратегии давлату ҳукумат - яъне бозсозии сохтори иқтисодии мамлакат аз шакли аграрӣ–саноатӣ ба шакли саноатӣ–аграрӣ корҳои муайянеро ба анҷом расонида истода бошад ҳам вале ниёз ба такон ва суръати тезтарро дорад.

Масалан ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ дар Тоҷикистон таи моҳҳои январ – феввали соли 2022, нисбат ба ҳамин давраи соли 2021 дар ҳаҷми 12,4% зиёд шудааст, ки он маблағи 6,2 миллиард сомонӣ (484,3 миллион доллар) -ро ташкил медиҳад.

Аз он ҷумла дар маҷмӯи умумии истеҳсоли маҳсулоти саноат: электроэнергетика 31,3%, саноати маъдан 25,6%, саноати ҳӯрокворӣ 19,0%, саноати масолеҳи сохтмон 8,7%, саноати сабук 7,1%, саноати мошинсозӣ 6,1%, таъбу нашр 0,9%, саноати ангишт 0,7% ва газ 0,5%-ро ташкил додааст.

Мувофиқи нақша рушди саноат дар минтақаҳои ҷумҳурӣ барои соли 2021 ҳолати зеринро ташкил додааст, ки аз ҷумла дар ВМКБ 105,0%, вилояти Суғд 116,4%, вилояти Хатлон 107,3%, шаҳри Душанбе 122,3% ва НТҚ 149,4% мебошад.

Дар ин давра ҳаҷми муҳимтарини маҳсулоти саноатии дар ҷумҳурӣ истеҳсолшаванда, аз 103,0 то 169,4 фоиз нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта афзоиш ёфта будааст [2].

Ҳамчунин манбаъ бо тақия ба ҳисоботи Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамояд, ки Тоҷикистон дар солҳои соҳибистиклолӣ бори аввал ба микдори бештар аз 2 миллиард доллар маҳсулот содирот намудааст. Вале аз ин микдор ҳиссаи аз ҳама бештарро ашёи хом ташкил менамудааст. Қариб 40 % онро металлҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо, 16%-ро маъданҳо ва концентратҳо, 9,5%-ро пахта ва 6% алюминий ва боқимондари маҳсулоти соҳаи саноати сохтмон, саноати сабук ва неруи барқ ташкил менамудааст [2].

Аз ҳисоботи нимсолаи аввали соли 2022 Агентии содироти Тоҷикистон, маълум мегардад, ки дар ин мууддат аз ҷумҳурӣ ба маблағи 1215,2 миллион доллар маҳсулоти ватанӣ содирот шудааст, ки он дар қиёс нимсолаи аввали соли 2022 1,6 миллион доллар ё 0,1 фоиз зиёдтар аст.

Ҳисаи асосии содиротро маҳсулоти саноатӣ ва барқ ташкил намудааст, ки нишондиҳандааш ба 1 миллиарду 180,3 миллион доллар баробар аст [3].

Бо тақия ба маълумотҳои аз ин сарчашма ба дастодада мо қадвали маҳсулоти

содиротшавандаро бо муқоиса бо нишондиҳандаҳои соли 2021 таҳия намудем:

№	Номгӯи маҳсулоти саноатии содиротшуда	Ҳисса (тонн)	Нисбати ҳамин вақти соли 2021(%)	Маблағ(долл ар)	Нисбати ҳамин вақти соли 2021(%)	Ҳисса дар содирот(%)
1	Концентрати маъданҳо	1000	+143	326,5 млн.	+102	30
2	Тилло	-	-	406 млн.	- 43	35
3	Нахи пахта	198000	+60,1	127,4млн.	+71,5	10
4	Алюминий	28700	-3,5	88 млн.	+21	8
5	Сурма	4700	+5	55,5 млн.	+50	5
6	Неруи барқ	1,4 млрд. кВт / с	+5	44,8 млн.	+204	4
7	Риштаи пахта	6800тонна	-47	28млн.	-13	2,5
8	Семент	6,8 ҳазор т.	+10	20,8 млн	-23	2
9	Маҳсулоти дузандагӣ	1,1 ҳазор т.	+86	11,9 млн.	+32	1
10	Ангишт	278,2 ҳаз.т.	+1010	278,2 млн.	+1382,4	-

Ин нишондиҳандаҳо дар умум барои нӯҳ моҳи соли ҷорӣ 1 миллиарду 589 миллиону 700 ҳазор долларро ташкил ташкил менамояд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 59,0 миллион доллар ё ин ки 3,8 фоиз афзоиш ёфтааст [4].

Нишондиҳандаҳои мазкурро мо таҳлил намуда ба хулосае омедем, ки ҳаҷми маҳсулоти саноати ва содироти онҳо ба бозори хориҷаи наздику дур тамоюли зиёдшавӣ дорад.

Дар нимсолаи аввали соли 2022 нисбати ҳамин вақти соли 2021 ҳаҷми истеҳсол ва содироти маҳсулотсаноати кӯҳи дар шакли концентрати маъданҳои металлҳои ранга 143% -ро ташкил намудааст, ки ба он воридшавии технологияҳои муосир дар корхонаҳои саноатии мавҷуда ва ташкили коргоҳҳои нав мусоидат намуда аст.

Дар ин давра ҳамчунин корхонаҳои зиёди саноатии хурди ба истеҳсоли маҳсулотҳои то ҳоло аз хориҷ воридошаванда, ба монанди халта, ресмони полипропиленӣ, маҳсулоти сохтмонӣ пардоз ба монанди ротбанд, хишти ковок, гачкартон, рангҳои эмулсионии обӣ, халтаҳои полиетиленӣ, собун, сачоқчаҳои хушк, бозичаҳои кӯдакона, трактор, ядак (прицеп), автобус, велосипедҳои кӯдакона, пахтаи тиббӣ ва ғ. ба истифода дода шудааст, ки дар натиҷа ҳаҷми воридоти чунин навъи маҳсулот аз хориҷ бо таври назаррас кам гардидааст.

Тадбирҳои андешидашуда дар самти ба роҳ мондани истеҳсолоти ивазкунандаи маҳсулоти воридотӣ ба он оварда расонид, ки аз ҳисоби истеҳсолоти маҳсулоти ватанӣ бозори дохилӣ бо маводи ниёзи аввал чун хӯрокворӣ, асбобҳои рӯзгор ва масолеҳи сохтмон ба пуррагӣ таъмин гардида, ҳаҷми воридоти маҳсулоти мазкур аз хориҷа дар давоми солҳои коҳиш дода шавад.

Хушбахтона дар даҳсолаи охир як қатор корхонаҳои саноатии бузург ба фаъолият сар намуданд, ки ба рафти саноаткунории кишварамон такони беандоза бузурги худро гузошта иқтисодии саноатии ва иқтисодии кишварамонро баланд бардоштаанд.

Аз ҷумла гурӯҳи корхонаҳои сементбарорӣ айни замон талаботи бозори дохилиро пурра қонеъ намуда, ҳамчунин ба давлатҳои ҳамсоя, аз ҷумла ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон ва Федератсияи Русия содирот карда мешавад.

Дар ҷодаи ба саноатикунории босуръати кишварамон Пешвои миллат ба соҳибкорони ватанӣ ва сармоягузори хориҷӣ дар Паёми соли гузашта имтиёзҳои зиёдеро пешниҳод намуданд. Пеш аз ҳама бо мақсади таъмини риояи дақиқи қонунгузорӣ дар самти мораторий ба тафтишҳои беасоси сохторҳои муваззафи соҳавӣ ба Прокуратураи генералӣ супориш доданд, ки дар ҳамкорӣ бо Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ нисбат ба масъулони мақомоти давлатие, ки ба фаъолияти соҳибкорон беасос дахлат карда, садди роҳи рушди соҳибкорӣ мешаванд, чораҳои зарурӣ андешанд.

Дар солҳои 2022 тамоми санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкории соҳаҳои истеҳсолӣ манъ гардида, муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторий ба

санчишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли» ба ҳамаи мақомоти санчишу назорат ва ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла Прокуратураи генералӣ, Палатаи ҳисоб, Агенсии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, Бонки миллий ва мақомоти андозу гумрук татбиқ гардида истодааст.

Саноатикунони босуръати мамлакат, яъне аз давлати аграрӣ-саноатӣ ба давлати саноатӣ-аграрӣ табдил додани ватани азизу маҳбубамон аз зумраи иқдомҳо ва ташаббусҳои созандаю хирадмандонаи Пешвои миллат ба шумор рафта, ба таври назаррас дар амал татбиқ шуда истодааст.

Дар фарҷом ёдовар мешавем, ки Паёми Пешвои миллат ба мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузории кишвар дар ҳақиқат ҳамчун ҳуччати барномавии сиёсӣ ҳуқуқи сол, муқарраркунандаи афзалият ва самту шартҳои ташаккули пешрафти давлату ҷомеа маҳсуб ёфта, дар асоси он равандҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии идеологӣ бо суръат амалӣ карда мешаванд.

Барои ноил гардидан ба ин ҳадафи созанда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми сатҳҳои амалишавии барномаҳои соҳавии саноатикунони ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию дар ин самт таҳти назорати қатъӣ қарор дода ба раванди ҷалби сармоя, бунёди коргоҳҳои нави истеҳсолии саноатӣ, барқарор сохтани корхонаҳои аз фаъолият бозмонда ва бад ин васила ташкил намудани ҷойҳои кориро вусъат бахшида истодааст.

Адабиёт:

1. Захираҳои интернетӣ: <https://mfa.tj/tg/main/view/5441/pajomi-prezidenti-jumhurii-tojikiston-peshvoi-millat-muhtaram-emomali-rahmon-ba-majlisi-oli>. Санаи вуруд 15.11.22. соати 16.05.
2. Захираҳои интернетӣ <https://sputnik-tj.com/20220318/sanoat-tojikiston-rushd-1046913326.html> Санаи вуруд 15.11.22. соати 16.36.
3. Захираҳои интернетӣ <https://sputnik-tj.com/20220804/top-10-mahsulot-sodiroto-tojikiston-1050480890.html> Санаи вуруд 15.11.22 соати 20.30
4. Захираҳои интернетӣ <https://www.export.tj/news/76>. Санаи вуруд 15.11.2022 соати 20.45.

Калидвожаҳо: *паём, истиқлолияти энергетикӣ, бунбасти коммуникатсионӣ, амнияти озуқаворӣ, саноатикунонӣ, истеҳсолот, иқтисодӣ.*

Аннотация

СТРЕМИТЕЛЬНАЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯ СТРАНЫ И ЕЕ РОЛЬ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Объект исследования. Ускоренная индустриализация страны как четвертая стратегическая цель страны после ряда стратегических программ страны в направлении выхода из коммуникационного тупика, энергетической независимости и продовольственной безопасности населения республики. Послание Основателя национального мира и единства, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, как наставление и руководство для развития экономики страны, в том числе промышленности.

Цель исследования - проанализировать фактическую ситуацию и исходя из существующих условий, разработать перспективы развития отраслей промышленности республики. Обзор местных факторов и природных условий, способствующих развитию различных отраслей промышленности. Сравнительный анализ и обзор статистических данных разных лет Минпромышленности и новых технологий РТ и Агентство по экспорту при правительстве РТ.

Результаты исследования показывают, что в течение 2021 года и первых девяти месяцев 2022 года происходило развитие различных отраслей промышленности и был достигнут значительный прогресс в направлении экспорта промышленной продукции. Создание мелких промышленных предприятий по производству продукции первой необходимости привело к уменьшению импорта ряда товаров, что свидетельствует о расширении ускоренной индустриализации. Упомянуется, что основной объем экспортируемой продукции составляет промышленное сырье, и в дальнейшем организация производств и экспорт различных продукции до уровня готовой продукции приведет к повышению экономического уровня и решению к проблеме безработицы.

Ключевые слова: *сообщение, энергетическая независимость, коммуникационная изоляция, продовольственная безопасность, индустриализация, производство, экономика.*

Annotation

THE RAPID INDUSTRIALIZATION OF THE COUNTRY AND ITS ROLE IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Object of study. Accelerated industrialization of the country as the fourth strategic goal of the country after a number of strategic programs of the country in the direction of overcoming the communication impasse, energy independence and food security of the population of the republic. The message of the Founder of National Peace and Unity, the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, respected Emomali Rahmon, as instruction and guidance for the development of the country's economy, including industry.

The purpose of the study is to analyze the actual situation and, based on the existing conditions, to develop prospects for the development of industries in the republic. An overview of local factors and natural conditions that contribute to the development of various industries. Comparative analysis and review of statistical data from different years of the Ministry of Industry and New Technologies of the Republic of Tatarstan and the Export Agency under the Government of the Republic of Tajikistan.

The results of the study show that during 2021 and the first nine months of 2022, various industries developed and significant progress was made towards industrial exports. The creation of small industrial enterprises for the production of essential products led to a decrease in imports of a number of goods, which indicates the expansion of accelerated industrialization. It is mentioned that the main volume of exported products is industrial raw materials, and in the future, the organization of production and export of various products to the level of finished products will lead to an increase in the economic level and a solution to the problem of unemployment.

Keywords: *message, energy independence, communication isolation, food security, industrialization, production, economy.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурулова Дилафруз Тағоевна, магистранти соли аввали факултети география, ихтисоси география-иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 981114801

Рохбари илмӣ: н.и.г., дотсент Қаландаров А.А.

Сведения об авторе: Нурулова Дилафруз Тагоевна, магистрантка первого курса географического факультета по специальности «география-экономика» Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 981114801

Научный руководитель: к.г.н., доцент Каландаров А.А.

About the author: Nuruloeva Dilafruz Tagoevna, 1-st year undergraduate student of the Faculty of Geography with a degree in Geography-Economics, Tajik State Pedagogical University by named Sadriddin Aini. Phone: +992 981114801

Supervisor: Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor Kalandarov A.A.

**ХУСУСИЯТҲОИ ИҚТИСОДИ-ГЕОГРАФИИ ОМУЗИШИИ САРВАТҲОИ ТАБИИИ
НОҲИЯИ ИҚТИСОДИИ КҶҶЛОБ (ДАР МИСОЛИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ)**

Ноҳияи иқтисодии Кӯлоб аз захираҳои об ғанӣ нест, ин ҷиҳат вучуд надорад, дарёҳо кам, қӯлҳо хурд, шӯри дорон лоикаҳои шифобахш, чашмаҳои маъдани давой, ғоҳҳо шӯри шириноб вучуд дорад. Дар ҳудуди ноҳияи иқтисодии Кӯлоб охири шохоби калони тарафи рости дарёи Панҷ – дарёи Қизилсу ва шохобҳои калони он, Яхсу ва Тоҳирсу воқеъ гаштаанд. Сурхоб ва шохобҳои он аз ҷиҳати тарзи ғизогири, речай гидрологӣ, таркиби химиявӣ, мавҷудоти зинда ва дараҷаи истифодаашон дар соҳаҳои хоҷагӣ то андозае тафовут дорад.

Дарёи Сурхоб (Қизилсу) аз наздикии ағбаи Арҷатук (2600 м) шимолу шарқии қаторкӯҳи Вахш оғоз ёфта, ба самти ҷанубу ғарб ва ҷануб ҷорӣ гашта, пас аз тай намудани масофаи 230 км дар назди ҷазираи Уртатуғайи дарёи Панҷ ба он ҳамроҳ мешавад. Ин дарё дар сарғаш аз Ишколдаре, Обимазор, Сурхоб ва Тираоб сарчашма мегирад ва дар мавзеи Балҷувон пасупеш ба ҳам якҷоя шуда, Шӯробдарё ва баъдтар Сурхобро ташкил медиҳад.

Манбаи ғизогирии Сурхоб барфҳои мавсимӣ (17%), обҳои зеризаминӣ (57%) ва боронҳои баҳорӣ (6%) мебошанд. Серобшавии дарё аз миёнаи моҳи феврал оғоз ёфта, дар миёнаи моҳи апрел ба ҳадди баланд мерасад, дар охири моҳи июн хотима меёбад, пас серобии дарё 131 шабонарӯз тӯл мекашад. Харҷи камтарини об ба моҳҳои август-сентябр рост меояд. Харҷи миёнаи солони Сурхобдарё 90 м³/сония ва харҷи камтарини он ба 18 м³/сония мефарояд, маъданҳои миёнаи об ба 3 г/л баробар аст. Дар давраи серобӣ ранги оби дарё сурхи қаҳваранг мегардад, шояд барои ҳамин ҳам ин дарёро Сурхоб номидаанд. Калонтарин шохоби тарафи чапи Сурхоб Яхсу буда, аз шимолу ғарбии қаторкӯҳи Ҳазратишоҳ сарчашма мегирад ва ҷанубтар аз шаҳраки Восеъ ба дарёи Сурхоб ҳамроҳ мешавад. Дарозии дарёи Яхсу 160 км ва ҳавзаи обгундораи 2720 км² аст. Манбаи ғизогирии дарё барфҳои мавсимӣ, обҳои зеризаминӣ ва боронҳои баҳорӣ мебошад. Ибтидои серобшавии Яхсу аз нимаи дуими моҳи феврал оғоз ёфта, дар даҳаи аввали моҳи июл хотима меёбад, яъне ба 144 шабонарӯз баробар мебошад. Харҷи бештари об ба даҳаи дуими апрел рост омада 52,9 м³/сония, харҷи миёнаи бисёрсола 30,8 м³/сонияро ташкил медиҳад. Дар фасли зимистон соҳилҳои болооби дарё ях мекунад ва ҳангоми гарм шудани ҳаво об яхпораҳоро ба самти поёноб мегардад, шояд аз ҳамин ҷиҳат дар зерин таъсири забони туркӣ ин дарё ба худ номи Яхсуро гирифтааст.

Шохоби калони Яхсу Кӯлобдарё, ки дарозии 55 км буда, харҷи зиёдтарини об ба 20 м³/сония мерасад.

Шохоби калони самти рости Сурхоб Тоҳирсу, аз ҷанубу шарқии қаторкӯҳи Вахш ва шимолу ғарбии пасткӯҳи Ҷилонтоғ инчунин шохоби дигараш аз самти шимолу шарқии пасткӯҳи Сарсарақ сарчашма мегирад, 45 км шимолтари резишгоҳи Сурхоб ба он ҳамроҳ мешавад. Дарозии Тоҳирсу 118 км, ҳавзаи обгундораи 1860 км² ва харҷи миёнаи солони обаш ҳамагӣ 1,09 м³/сонияро ташкил медиҳад. Серобии Тоҳирсу аз нимаи дуими феврал оғоз ёфта, дар охири моҳи май хотима меёбад, ки ин ба 102 шабонарӯз баробар аст. Тоҳирсу аз ҷиҳати маъданнокӣ дар байни дарёҳои Тоҷикистон ҷои аввалро мегирад (беш аз 6 г/л), аз ҷиҳати таркиби химиявӣ сульфатӣ ва хлорид боӣ мебошад.

Дарёи Сурхоб дар поёнобаш ҳосияти хлоридӣ, вале Яхсу ҳосияти гидрокарбонатӣ дорад. Дарёи Сурхоб аз ҷиҳати лойолудӣ дар байни дарёҳои Тоҷикистон ҷои аввалро ишғол мекунад. Обовардҳои муаллақи дарё тӯли сол 15 млн тоннаро ташкил медиҳад. Иқтидори гидроэнергетикии дарёи Сурхоб 244000 кВт ва дар якҷоягӣ бо шохобҳои ба 794000 кВт баробар аст.

Речай гидрологии Сурхобдарё ва шохобҳои калони он аз қабili Яхсу ва Тоҳирсу ба талаботи хоҷагӣ ва алаҳхусус, барои кишоварзӣ (зироаткорӣ боғу тоқпарварӣ) мусоид нест, зеро баҳорон зуд сероб мешаванд, вале ҳангоми эҳтиёҷ ба об боло рафта камоб мешаванд.

Захираи оби ҷории дарёи Сурхоб байни моҳҳои июл-сентябр ҳамагӣ 13%-и харҷи солони оби дарёро ташкил медиҳад. Баъзе шохобҳои ин дарё дар ин муддат хушк мешаванд. Аз ин хотир барои сарфакорона истифода бурдани оби ин дарёҳо сохтани иншоотҳои гидротехникӣ - обанбӯру обхавзаҳо зарур мебошанд.

Дар ноҳияи иқтисодии Кӯлоб қӯлҳои карстии Афғонделӣ, Дилоро, Пушион ва Танобчӣ

маълуманд. Кӯлҳои Танобӣ дар ноҳияи Темурмалик воқеъ гаштаанд, ки ба гурӯҳи шарқӣ ва ғарбӣ ҷудо мешаванд. Намакоби табобатии кӯлҳои шарқӣ ба типпи сулфатӣ натритӣ мансуб буда, маъданнокӣшон баҳорон 35 мг/л ва тобистон 320 г/л-ро ташкил медиҳанд.

Намакоби муолиҷавии кӯлҳои ғарбӣ ба типпи хлору магнитӣ мансуб буда, маъданнокӣшон то ба 330 г/л мерасанд. Захираи лойи кӯлҳои Танобӣ аз рӯи дараҷаи А+В ба 19,3 ҳазор тонна баробар буда, ба талаботи гилдаво ҷавобгӯ мебошад. Бошандагони маҳаллӣ дар моҳҳои июлу август аз лойкаи шифоии ин кӯлҳо баҳрабардорӣ меkunанд. Мутаассифона, ин маводи табобатӣ ҳанӯз истифодаи босамари худро наёфтааст.

Дарёкӯлҳои канори гумбази намаки Хоҷамӯмин дар самти ғарб ва ҷанубу ғарбии ин гумбаз, ки аз ғачу намаки давраи юраи болои геологӣ иборатанд, воқеъ гардидаанд, ба дарёи Чубек наздиканд, барои ҳамин ҳам, ин кӯлҳоро боқимондаи дарёи Чубек ҳам меноманд. Болои қабати ғачу намакро қабати тунуки лёсмонанди регил-хоки миёнаи давраи ҷоруми геологӣ фаро гирифтааст.

Қитъае, ки дар он ҷо кӯлҳо ҷойгир шудаанд аз таҳшониҳои регилхок ва шағалии давраи ҷоруми болои геологӣ иборат мебошад. Аз байни ин таҳшониҳо ҷашмаҳои сершумор берун меоянд, ки масрафашон аз 0,02 то ба 1,5 л/сония ва аз ин ҳам зиёдтар мебошанд.

Оби ин ҷашмаҳо аз ҷиҳати таркиби химиявӣ хлоридию натрийӣ ва хлоридию сулфатӣ натрийӣ иборатанд, маъданнокӣшон ба 255-263 г/дм³ мерасанд. Масраф ва маъданнокӣи оби ин ҷашмаҳо ба миқдори бориши меборида алоқаманд мебошанд. Ташаккули оби ин ҷашмаҳо ба даврон (давргашт) ва полида шудани оби аз байни қабатҳои таҳшониҳои ғачу намак гузаранда вобаста мебошанд.

Яке аз таркиботҳои хоси оби ин ҷашмаҳо аз он иборат мебошад, ки кислотаи бор (19,5 мг/л) ва бром доранд. Таҳлили спектралӣ ошкор намуд, ки дар таркиби оби ҷашмаҳо бо миқдори нисоят кам алюминий, стронсий, манган, титан, мис, нукра, ванадий ва ғайра унсурҳо мавҷуданд. Ҳамаи ин кӯлҳо боқимондаи маҷро ва печутоби қадимаи дарёи Чубек мебошанд.

Кӯлҳои шарқӣ 170-180 м дарозӣ, 3-17 м. паҳноӣ ва 0,25-1,0 м чуқурӣ доранд. Қарӣ ин кӯлҳо бо лойкаи сиёҳи ҷаспак ва ҳарораташон гарм (+25-50°C) пӯшида шудааст. Ғафсии лойка аз 0,1-0,2 ва то ба 3 метр мерасад. Захираи умумии лойка қариб ба 110-120 м³ баробар аст, инчунин дар канори кӯлҳо лойка хушк шуда 5-10 см ғафси дорад. Ҳар қадар ғафсии лойка зиёд бошад, ҳарорати он дар фасли тобистон ҳамон қадар баландтар мешавад. Ин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки раванди геохимиявӣ бошиддат мегузаштааст.

Ғизогирии кӯлҳо аз ҳисоби полоиши (филтратсияи) оби намакдори дарёи Чубак рух медиҳад, зеро оби дарё аз сатҳи кӯлҳо баландтар воқеъ гаштааст. Ба дарёкӯлҳои шарқӣ инчунин оби ҷашмаҳои шӯри аз гумбази намаки Хоҷамӯмин сарҷашмагиранда омада дохил мешаванд.

Маъданнокӣи шӯробаи дарёкӯлҳои шарқӣ аз 57,82 г/дм³ (қисми шимол) то ба 110-134 г/дм³ мерасад. Таркиби химиявӣ ҷашмаҳои кӯлҳои шарқӣ хлоридию натрийӣ мебошанд.

Кӯлҳои шимолӣ шимолтар аз кӯлҳои шарқӣ ҷойгир шуда, 230-250 м дарозӣ, 15-40 м паҳноӣ, 0,1-1,0 м чуқурӣ доранд. Захираи лойкаи дар ин кӯлҳо ҷойгирфта тақрибан ба 160-170 м³ мерасад. Ғафсии лойка аз 0,1 то ба 0,5 м ва ҳарорати он дар фасли тобистон аз 25 то ба 45°C мерасад. Дар қисми марказии кӯл ғафсии лойка ба 50 см баробар аст.

Маъданнокӣи шӯробаи кӯлҳои шимолӣ 36-51 г/дм³, яъне чандон баланд нест, зеро оби каммаъдани (10 г/дм³) рӯди Чубек ба кӯл дохил мешавад ва маъданнокӣи оби кӯлҳоро паст мекунад. Дар оби дарёкӯлҳои шимолӣ кислотаи бор (58,8 мг/л дар қисми шимолу ғарб) мавҷуд аст. Лойкаи давоии кӯлҳои атрофи гумбази намаки Хоҷамӯмин то ба имрӯз ҳамчун маводи табобатӣ истифода намешаванд.

Барои обанбори Муъминобод ҷунин аломатҳои морфометрӣ ва гидрологӣ хос мебошанд майдони сатҳи обанбор, ҳангоми 1219,5 м баланд будани сатҳи об аз сатҳи баҳр ба 2,8 км² баробар мешавад, дар ин ҳангом ҳаҷми об 31 млн/м³-ро ташкил медиҳад. Дарозии хати соҳилии обанбор 6,8 км, дарозии обанбор 2 км, паҳноии миёнааш 1,83 км аст. Чуқурии максималии обанбор 26 м чуқурии беманфиати обанбор 18 м, ҳаҷми беманфиати обӣ обанбор 1200 ҳаз./м³ аст.

Ба ин обанбор оби яке аз шохоби Яхсу аз тарафи ғарб тавассути канали Кулула аз самти шарқии обанбор дохил мешавад. Шохоби дарёи Яхсу, ки ба обанбор ҷори мешавад, рӯди Оби Сурх ном дорад. Тӯли сол сатҳи оби обанбори Муъминобод ба андозаи 9 м пасту баланд мешавад.

Обанбори Селбур байни солҳои 1961-1964 3 км дуртар аз шаҳраки Файзободи ноҳияи Восеъ дар соҳили рости дарёи Сурхоб, дар қисми ҷанубу шарқии пешкӯҳи начандон баланди Ҷилонтоғ (1769 м) сохта шуд ва соли 1965 ба истифода омода гашт.

Барои обанбори Селбур чунин аломатҳои морфометрӣ хос аст: дарозӣ 2,5 км, паҳнии 0,9-1,2 км, умқи миёна 9 м, умқи бештар 17 м, майдони фарогирифтаи обанбор 2,31 км², ҳаҷми пурраи об 20 млн м³, ҳаҷми манфиатдор 17,0 млн. м³, ҳаҷми беманфиат 660 ҳазор метри мукааб мебошад. Тӯли сол сатҳи оби обанбор ба андозаи 7 м пасту баланд мешавад. Обанбор тавассути рӯди саной (канал) аз дарёи Сурхоб об мегирад. Дар обанбор об аз ҳисоби обҳои тирамоҳу зимистонаи Сурхоб захира карда мешавад. Дарозии хати соҳилии обанбор 6,2 км аст.

Обанбори Селбур хосиятҳои зерини физикӣ дорад: шаффофии об тӯли сол ба андозаи 20-150 см тағйир меёбад ва нисбат ба обанбори Муъминобод пасттар аст. Ҳарорати пасттарини оби обанбор ба моҳи январ рост меояд ва дар ин ҳангом ба +8°C мефарояд. Пас, маълум мешавад, ки оби ин обанбор ба мисли обанбори Муъминобод дар фасли зимистон ҷа намекунанд ва тақрибан 8°C баландтар мебошад. Дар фасли гармии сол ҳарорати оби обанбор +29,3°C баланд мешавад. Соле аз сатҳи обанбор беш аз 1,13 м об бухор мешавад.

Адабиёт:

1. Агентии омили назди Президенти ҶТ. Минтақаҳои ҶТ. - Душанбе, 2021. – 336 с.
2. Агентии омили назди Президенти ҶТ. Тоҷикистон: 20-соли истиқлолияти давлатӣ. - Душанбе, 2011. – 832 с.
3. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015. - Душанбе, 2016. – 49 с.
4. Абровов Х., Акмалов М., Аҳмадов А., Сафаров Х. Музофоти географии Кӯлоб. - Душанбе, ПРОМЭКСПО-2015. - 149 с.
5. Баратов Р. Горы открывают свои тайны. - Душанбе: Ирфон, 1981. - 383 с.
6. Бездека И.И. Месторождения полезных ископаемых Таджикской Республики. - Ташкент, 1925. – 210 с.
7. Бубнова М.А. Добыча полезных ископаемых в Средней Азии. - Москва, 1975. – 245 с.
8. Бурханова М.А. Проблемы рационального использования энергетики ресурсов Таджикистан ССР. - Душанбе: Дониш, 1986. - 350 с.

Аннотация

ЭКОНОМИКО- ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИРОДНЫЕ РЕСУРСЫ КУЛОБСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА

Кулябский экономический район не богат водными ресурсами, ледников нет, реки малочисленны, мелкие и соленые озера с лечебными свойствами, лечебные минеральные источники, местами соленые и сладкие. Последний крупный приток правого берега реки Пяндж - Южная Кызылсу и ее крупные притоки Яхсу и Тохирсу расположены на территории Кулябского экономического района. Кызылсу и ее притоки в определенной степени различаются по своему питанию, гидрологическому режиму, химическому составу, живым организмам и степени их использования в сельскохозяйственном хозяйстве. Река берет начало у перевала Арчатук (2600 м) на северо-востоке Вахшского хребта, течет в юго-западном и южном направлении и, преодолев расстояние 230 км, впадает в реку Пяндж у острова Уртатугай. Эта река берет свое начало из Ишкольдари, Обимазора, Сурхоба и Тираоба в своем истоке, а в районе Бальджувана они сливаются вместе, образуя Шуробдарью, а затем Сурхоб.

Ключевые слова: вода, сельское хозяйство, область, отдых, минеральная, климат, рекреационные ресурсы, выздоровление, путешествовать, сахар, земля, деревня, река, озеро, заповедник, кормушка.

Annotation

RESOURCES OF WATER AND LAND AND THE WORLD OF FLORA AND ANIMALS OF THE KULOB ECONOMIC DISTRICT

The Kulob economic district is not rich in water resources, there are no glaciers, rivers are scarce, small and salty lakes with medicinal properties, medicinal mineral springs, sometimes salty and sweet. The last big tributary on the right side of the Panj River - the Southern Red River (Kyzilsu) and its major tributaries, Yakhsu and Tohirsu, are located in the territory of Kulob economic district. The Red River and its tributaries differ to a certain extent in terms of their nutrition, hydrological regime, chemical composition, living organisms, and the degree of their use in the agricultural sector. The Surkhob River begins near the Archatuk pass (2600 m) in the north-east of the Vakhsh mountain range, flows in the south-west and south direction, and after covering a distance of 230 km, it joins the Panj River near Urtatugai Island. This river originates from Ishkoldarya, Obimazor, Surkhob and Tiraob at its source, and in the Baljuvan area, they merge together to form Shurobdaryo and later Surkhob. Taking into account the protection and maintenance of the gene pool of the horned goat and the Bukhara sheep (urial) in the reserve, breeding and restoration of the population of these species is planned taken.

Keywords: *agriculture, area, recreational, mineral, climate, recreational resorctes, healing, tourist, sugar, land, villag.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабмоҳи Раҳмат, магистранти соли дуҷуми ихтисоси география, факултети географияи Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: ш.Душанбе, н.Сино, к.Шайнак, х.11. Телефон: +992 988872757

Рохбари илмӣ: н.и.и., профессор Алишер Чураев

Сведение об авторе: Рачабмоҳи Раҳмат, магистрантка второго курса специальности географии географического факультета Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. Адрес: г.Душанбе, р.Сино, у.Хоразми, кв.9. Телефон: +992 988872757

Научный руководитель: к.г.н., профессор Алишер Джураев

About the author: Rajabmohi Rahmat, second year student in the specialty of geography of the Geographical Faculty of Tajikistan state pedagogical university named after Sadriddin Aini. Address: Dushanbe city, Sino district, st. Shainak, house 11. Phone: +992 988872757

Supervisor: C.G.S., the Professor Alisher Juraev

ҲУЧЧАТҲОИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚӢ ВА ИСТИФОДАБАРИИ ОНҲО ДАР МУАССИСАҲОИ БУЧЕТӢ

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ масъалаи асосӣ ба истифодаи самараноки воситаҳои бучетӣ ва худии мактабҳои олии ҷумҳурӣ барои баланд бардоштани сатҳи дониши мутахассисону кормандони соҳаи маориф, таъмини ташкили базаи моддӣ – техникаи омӯзишӣ равона карда шудааст. Барои ҳалли ин масъала нақши муҳимро баҳисобгирии муҳосибӣ, ки яке аз ҷузъҳои асосии идоракунии муассисаю ташкилотҳо баҳисоб меравад, мебошад.

Муассисаи бучетӣ – ин ташкилоте мебошад, ки аз тарафи мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақмотҳои ҳокимияти давлатии субъектҳои ҷумҳурӣ барои иҷро намудани вазифаҳои идоракунӣ, иҷтимоӣ - фарҳангӣ, илмӣ - техникӣ ва дигар вазифаҳои хусусияти ғайритиҷоратидошта ташкил карда шудаанд. Фаъолияти ин муассисаҳо аз ҳисоби бучетҳои дахлдор ё ин ки бучети фондҳои давлатии ғайрибучетӣ дар асоси сметаи даромаду хароҷот маблағгузорӣ мешавад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои бучетӣ, аз ҳисобгирии муҳосибии дигар корхонаҳои хоҷагии халқ комилан фарқ мекунад, аммо истифодабарии ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, принципҳои ҳисобгирии муҳосибии қабулшуда ва қоидаҳои ҳисобгирии амволи корхона, воситаҳои гардишӣ воситаҳои пулӣ ва дигар ўҳдадорихо дар ҳамаи муассисаҳои хоҷагии халқ як хел мебошад.

Баҳисобгирии муҳосибӣ – низомӣ ба тартиб даровардашудаи ҷамъкунӣ, қайдкунӣ ва ҳулосабарории маълумотҳо оиди амвол, ўҳдадорихои корхона дар шакли пулӣ ва ҳаракати онҳо бо роҳи бетанаффус ҳуҷҷатноккунии ҳамаи амалиётҳои хоҷагӣ мебошад.

Дар муассисаҳои бучетӣ барои баҳисобгирии муҳосибӣ амалиётҳо аз рӯи иҷроиши сметаи даромаду хароҷотҳо аз рӯи воситаҳои бучетӣ ва воситаҳои аз сарчашмаҳои ғайрибучетӣ гирифта шуда, инчунин амалиётҳо аз рӯи таъминоти марказонидашуда бо арзишҳои моддӣ, нақшаҳои ҳисобҳои махсуси аз ҷониби Вазорати молияи ҚТ тасдиқ шуда истифода мешавад. Ин нақшаи ҳисобҳо ба таври пурра аз нақшаи ҳисобҳои барои дигар истифодабарандагони субъектҳои хоҷагии халқ ҷумҳурӣ (муассисаҳои ғайри бучетӣ) фарқ доранд, ки ба 15 боб ғуруҳбандӣ карда шудаанд.

Дар қори дипломи мазкур масъалаҳои ташкили даромад ва хароҷоти муассисаҳои бучетӣ, низомӣ тартиб додани сметаи даромаду хароҷот аз ҳисоби маблағгузори бучетӣ ва фаъолияти тиҷоратӣ, соҳибкорӣю итҳосии шахсии муассиса дар мисоли шартии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дида баромада шудааст.

Хусусиятҳои махсуси баҳисобгирӣ дар муассисаҳои бучетӣ зарурияти мукаммалгардонии масъалаҳои умумии баҳисобгирии муҳосибиро то андозаи мушаххастар ба миён мегузорад. Масалан, ба монанди иҷрои дақиқи бучети тасдиқшуда, риояи интизоми маблағгузори бучетӣ, сафарбаркунии воситаҳо ба бучет ва ошкоркунии даромадҳои иловагӣ.

Баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботҳои иқтисодии бозорӣ ва шароити имрӯзаи хоҷагии халқ ҷавобгу гардониди шуда, асоси ин низом ба меъёрҳои баёналҳалқии баҳисобгирӣ ва ҳисобот така менамояд. Баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи ҳуҷҷатҳои сатҳи гуногун ба роҳ монда шуда, амалӣ карда мешавад.

Вобаста аз таъинот, ҳуҷҷатҳои асосии меъёрии муайянкунандаи асосҳои методологӣ, тартиби ташкил ва бурдани баҳисобгирии муҳосибиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ғуруҳбандӣ менамоянд:

ҳуҷҷатҳои сатҳи якум – ин санаду ҳуҷҷатҳои қонунӣ, фармонҳои Президент ва Қарорҳои Ҳукумати ҚТ, ки мустақим ва ғайримустақим ташкили баҳисобгрии муҳосибиро дар муассисаҳо ба танзим мебарорад. Ин ҳуҷҷатҳо дар худ қоидаҳои умумӣ ва принципҳои асосии бурдани баҳисобгирӣ дар муассисаю ташкилотҳо инъикос менамоянд. Ба ин ғуруҳи ҳуҷҷатҳо дохил мешавад: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25.03.2011, тахти №702; Кодекси шахрвандии ҚТ (қ. 1 ва2); Қонуни ҚТ «Дар бораи корхонаву муассисаҳо» ва ғайра, ки асосҳои ҳуқуқии баҳисобгирии муҳосибӣ муайян намуда, мундариҷаи он то ба пешниҳод намудани ҳисоботҳои молиявиро дар бар мегирад.

Ҳуҷҷатҳои танзимкунандаи сатҳи дуюм – ин ҳуҷҷатҳо ҳамчун муайянкунандаи маҷмӯи қоидаҳо ва тартиби баҳисобгирӣю баҳодихии объектҳои мушаххас мебошанд. Ҳуҷҷатҳои

мазкур дар бораи бурдани намудҳои алоҳидаи ғаъолият тавсия мешаванд, ки аз тарафи Вазорати молия таҳия карда шудаанд.

Ҳуҷҷатҳои сатҳи сеюм – ин маҷмӯи ҳуҷҷатҳои мебошанд, ки хусусияти ҳатмӣ надошта, балки хусусияти тавсиянамоиро доро мебошанд. Ҳуҷҷатҳои мазкур асосан барои саҳеҳтар намудани ҷузъҳои меъёрҳо, вобаста ба хусусиятҳои соҳавӣ, намудҳои истехсолот ва дигар хусусиятҳои тартиб дода шуда, усулҳои гуногуни ташкили баҳисобгирии муҳосибиро дар муассисаю ташкилотҳои пешниҳод менамоянд. Ҳуҷҷатҳои сатҳи сеюм дар маҷмӯъ дар асоси ҳуҷҷатҳои ду сатҳи аввала таҳия мешаванд, бинобар ин бояд ба талаботҳои онҳо муҳолифат накунам.

Ҳуҷҷатҳои сатҳи чорум – ин маҷмӯи ҳуҷҷатҳои кории ҳуди муассиса ба ҳисоб мераванд, ки хусусияти ташкил ва бурдани ҳисобгирии муҳосибиро дар корхона мувофиқи сиёсати ҳисобдорӣ дар муассиса қабулшударо шарҳ медиҳад. Ин гурӯҳи ҳуҷҷатҳо дар асоси се сатҳи аввал тартиб дода шуда, ба онҳо пеш аз ҳама сиёсати ҳисобдорӣ муассиса, шаклҳои ҳуҷҷатҳои ибтидоии аз ҷониби роҳбари муассиса тасдиқшуда, сабткунакҳои баҳисобгирӣ, чадвали гардиши ҳуҷҷатҳо, нақшаи ҳисобҳои кории муассиса, шаклҳои ҳисоботи дохилӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Ҳуҷҷати муҳосибӣ гуфта шаҳодатномаи ҳаттиро меноманд, ки факти ҳақиқии амалишудани амалиёти хоҷагидорӣ, ҳуқуқ барои амаликунии он ё ҷавобгариӣ моддии коркунонро барои амволи ба онҳо боваришуда дар ҳуд инъикос намуда, аз ҷиҳати ҳуқуқӣ тасдиқ менамояд.

Ҳамаи амалиётҳои хоҷагидорӣ бо ҳамон тарзу шакле, ки дар муассиса ба вуқӯъ омадаанд бо ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ ба расмият дароварда мешаванд. Ин баҳисобгирии пурра ва бетанаффусии ҳамаи объектҳои баҳисобгиритаъавандаро, инчунин асоснокӣ ҳуқуқии амалиётҳои зухуротҳои ғаъолияти хоҷагидориро таъмин намуда, барои назорати ҷорӣ ва ғайри аз рӯи ғаъолияти муассиса имконият медиҳад. Ҳифзи молу мулкӣ корхонаро ба таври пурра таъмин намуда, ҷавобгариӣ коркунонро барои арзишҳои таҳти назораташон буда, мустаҳкам менамояд.

Ҳуҷҷатҳои ибтидоии муҳосибие, ки ба муҳосибот дохил мешаванд, ҳатман ҷи аз рӯи шакл (пуррагӣ ва дуруст ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳои ибтидоии муҳосибӣ, пур кардани реквизитҳои он) ва ҷи аз рӯи мазмуну мундариҷа (қонуни будани ҳуҷҷатноккунии амалиётҳо, алоқамандии мантиқии баъзе нишондиҳандаҳо) мавриди санҷиш қарор мегиранд.

Шакли ҳуҷҷат аз рӯи маҷмӯаи нишондиҳандаҳо (реквизитҳо) ва ҷойгиршавии онҳо дар ҳуҷҷатҳо муайян карда мешавад. Реквизитҳо ҳатмӣ ва иловагӣ мешаванд. Онҳо ба ҳуҷҷат қувваи ҳуқуқӣ дода мундариҷаи амалиёти нишондодашударо муайян мекунам.

Ҳангоми дар ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ маълумотҳои зерин дарҷ ёфтан онҳо асоси ҳуқуқӣ пайдо мекунам: номи ҳуҷҷат (шакл); рамзи шакл; санаи тартиб додани ҳуҷҷат; номи корхонае, ки аз номи он ҳуҷҷат тартиб дода шудааст; мундариҷаи амалиётҳои хоҷагӣ; ченаки муомилоти хоҷагӣ дар шакли натуралӣ ва пулӣ; ному насаб ва мансаби шахси роҳбарикунанда, ки барои анҷом додани амалиёти хоҷагӣ ва дурустӣ барасмиятдарории онҳо масъул аст; имзои шахсӣ ва таснифи онҳо (аз он ҷумла, дар ҳолатҳои тартиб додани ҳуҷҷатҳо бо истифодаи воситаҳои автоматикунонӣ ва интиқол додани онҳо дар низомии телекоммуникатсия).

Дастхати шахси ҷавобгари моддӣ дар ҳуҷҷатҳои харид намудани масолеҳи қиматнок оиди қабули ин масолеҳҳо ва дар ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи далели иҷроиши корҳо бошад, имзоҳои шахсони масъул оиди қабули натиҷаи корҳо вуҷуд дошта бошад.

Қайдҳо дар ҳуҷҷатҳои ибтидоии муҳосибӣ бо тартиби зерин амалӣ кардан мумкин аст: бо хати сиёҳ (чернила), ҳамираи ручкаи сақоҷадор, бо ёрии мошинаҳои хатнавис ва воситаҳои автоматикунонидашуда. Сатрҳои ҳоли дар ҳуҷҷатҳои ибтидоии муҳосибӣ хат қашида мешаванд.

Дар ҳуҷҷатҳои ибтидоии муҳосибӣ ҷи дар қисми матнӣ ва ҷи дар маълумотҳои рақамӣ тоза намудан ва даровардани ислоҳоти бемувофиқа иҷозат дода намешавад.

Ислоҳ намудани хатоҳо дар ҳуҷҷатҳои ибтидоии муҳосибӣ бояд бо навишти: «Ислоҳ карда шуд» акс карда шуда, бо имзои шахсони масъул бо нишон додани таърихи даровардани ислоҳ тасдиқ карда шавад. Ислоҳ даровардан дар ҳуҷҷатҳои пулӣ (ҳазинавӣ ва бонкӣ) бошад қатъиян манъ аст.

Пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳои, ки барои дохил намудани қайдҳо ба регистрҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун асос хизмат менамоянд, ба муҳосибот аз рӯи муҳлатҳои муқарраршудаи чадвали гардиши ҳуҷҷатҳо сурат мегирад.

Бо шахсоне, ки барои нигоҳдории воситаҳои пулӣ ва молу масолеҳи қиматнок масъуланд, шартномаи хаттӣ оиди масъулияти пурраи инфиродии моддӣ (ш. 523) бо тартиби муқарраршуда баста мешавад.

Дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ масъалаи асосӣ ба истифодаи самараноки воситаҳои бучетӣ ва худии мактабҳои олии ҷумҳурӣ барои баланд бардоштани сатҳи дониши мутахассисону кормандони соҳаи маориф, таъмини ташкили базаи моддӣ – техникаи омӯзишӣ равона карда шудааст. Барои ҳалли ин масъала нақши муҳимро баҳисобгирии муҳосибӣ, ки яке аз ҷузъҳои асосии идоракунии муассисаю ташкилотҳо баҳисоб меравад, мебозад.

Адабиёт:

1. Алборов Р.А. Аудит в организациях промышленности, торговли и АПК. – Москва; Издательство «Дело и сервис», 1998. – 464 с.
2. Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ: Учебное пособие. – М.: ДИС, 1997 – 128 с.
3. Бабаев Ю.А. Теория бухгалтерского учета. – Москва: Проспект, 2007. – 255 с.
4. Дюсембаев К.Ш., Егембердиева С.К., Дюсембаева Е.К. Аудит и анализ финансовой отчетности. – Алматы: Гылым, 1998. – 500 с.
5. Торшаева Ш.М. Теория аудита: Учебно-практическое пособие для ВУЗов. – Караганда: КУБUP, 2000. – 150 с.
6. Уроков Д.У. Проблемы учета затрат и калькулированных в условиях интенсификации производства. – Душанбе: Ирфон, 1992.

Калидвожаҳо: *маркетинг, истилоҳ, бозор, иртибот, иқтисод ва ғ.*

Аннотация

НОРМАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ ДОКУМЕНТЫ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В БЮДЖЕТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье рассматриваются воззрения отечественных, российских и английских маркетологов и экономистов в области ценности коммуникационной политики в международном маркетинге и вводятся несколько примеров в этой отрасли.

Ключевые слова: *маркетинг, термин, маркет, экономика, и др.*

Annotation

NORMAL AND LEGAL DOCUMENTS AND THEIR USE IN BUDGET INSTITUTIONS

The article examines the views of domestic, Russian and English marketers and economists in the field of the value of communication policy in international marketing and introduces several examples in this industry.

Keywords: *marketing, term, market, economics, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродов Абдулло Шарифович, магистранти соли дуҷуми факултети иқтисодиёт ва идоракунии маорифи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 918390926

Рохбари илмӣ: н.и.и., дотсент Зиёев Б.С.

Сведения об авторе: Мурадов Абдулло Шарифович, магистрант первого курса факультета экономики и управления образованием Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Телефон: +992 918390926

Научный руководитель: к.э.н., доцент Зиёев Б.С.

About the author: Muradov Abdullo Sharifovich, first-year master's student at the Faculty of Economics and Educational Management, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aina. Phone: +992 918390926

Scientific supervisor: Ph.D., Associate Professor B.S. Ziyoev

*Нарзизода Сиевӯши Ниёз,
магистранти соли дуюми факултети иқтисодиёт ва идоракунии маориф*

МАҲҶУМ ВА ТАСНИФИ ИЛМИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АУДИТОРӢ

Тавре адабиёти соҳа гувоҳӣ медиҳад, айни замон фаъолияти аудиторӣ аз ду унсур иборат мебошад: ҳуди аудит ва хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит.

Дар ин маврид хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит дар таркиби фаъолияти аудиторӣ вазни қиёсии бештарро ишғол намуда истодаанд ва ин тамоюл торафт густариш ёфта истодааст. Акнун аксари ташкилотҳои аудиторӣ дар фаъолияти худ намудҳои хизматрасониҳои молиявӣ, машваратӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, муносибатҳои андозбандӣ, омӯзиши фанҳои иқтисодӣ, насб намудани барномаҳои компютери коркарди ахбори муҳосибӣ ва ба ҳамин монанд намудҳои фаъолиятро ба мизочони худ пешниҳод менамоянд. Ва ин тасодуфӣ нест. Маҳз дар ташкилотҳои аудиторӣ мутахассисони баландмаълумоти соҳаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳуқуқ, андозбандӣ ва молия кор мекунанд.

Дар замони худ, дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти аудиторӣ–санади меъёри-ҳуқуқии аввалини танзимкунандаи фаъолияти аудиторӣ дар мамлакат муқаррароте оварда шуда буд, ки ба ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ иҷозат намедод, то онҳо ба дигар намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд, ба истиснои ҳуди аудит ва фаъолият бо гузаронидани аудит алоқаманд.

Акнун қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти аудиторӣ” танзимкунандаи фаъолияти аудиторӣ ба ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ иҷозат медиҳад, ки номгӯии зиёди намудҳои фаъолияти соҳибкориро вобаста ба соҳаҳои фаъолияти худ анҷом дода тавонанд, ба мисли:

- таҳлил кардани ҳисоботи молиявӣ;
- иҷрои расмиёти мувофиқашуда;
- ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти молиявӣ;
- ташкил, барқарор ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, маслиҳати муҳосибӣ;
- пешниҳоди хизматрасонии аудити дохилӣ;
- маслиҳатҳо марбут ба андоз, ташкил, барқарор ва пешбурди баҳисобгирии андозӣ, тартиб додани ҳисоббаробаркуниҳои андозӣ ва эълomiaҳо;
- тартиб додани ҳисоботи омории ташкилотҳо;
- таҳлили фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣ, банақшагирии сармоягузорӣ ва молиявӣ;
- таълими пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, андозбандӣ, аудит ва таҳлили фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣ ва банақшагирии молиявӣ;
- автоматикунони баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҷори намудани технологияҳои иттилоотӣ, тавсияҳо оид ба автоматикунони пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, таълими пешбурди автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиб додани ҳисоботи молиявӣ;
- таҳия ва интишори тавсия ва маводи методӣ оид ба пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва гузаронидани аудит фаъолияти молиявӣю хоҷагидорӣ ва банақшагирии молиявӣ, инчунин оид ба хизматрасонии вобаста ба соҳаи фаъолияти худ мутабоқи стандартҳои аудит;
- хизматрасонии ҳуқуқие, ки бо фаъолияти аудиторӣ алоқаманд аст.

Агар мутабоқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои намудҳои алоҳидаи хизматрасонӣ аз рӯи соҳаи фаъолияти худ, ки дар боло оварда шудаанд, иҷозатномаи дахлдор зарур бошад, ташкилоти аудиторӣ ва ё аудитори инфиродӣ ҳуқуқ надоранд, ки бе доштани чунин иҷозатнома ё дигар ҳуҷҷати иҷозатномадиҳӣ ин намудҳои хизматрасониҳоро ба ҷо оваранд.

Чунин муқаррарот оиди иҷозат додан ба ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ барои пешбурди намудҳои хизматрасонии дар боло овардашуда дар аксари қонунгузориҳои мамлакатҳои хориҷӣ низ мавҷуд мебошанд. Вобаста ба ин дар байни олимони (асосан олимони хориҷӣ) баҳсҳои зиёде дар адабиёт ва интишороти илмӣ ба назар мерасад.

Дар адабиёти илмӣ тадқиқотчиён ҳоло ҳам доир ба қонунгии ба ҷо овардани хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит аз ҷониби ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродӣ ба як ҳулоса ва фикри том наомадаанд. Баъзеи онҳо чунин мешуморанд, ки хизматрасониҳои иловагӣис убаътҳои фаъолияти аудиторӣ набояд аз доираи хизматрасониҳои

соҳат баҳисобирии муҳосибӣ, тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ ва машваратдиҳӣ доир ба масъалаҳои андозбандӣ берун бароянд, баъзеи дигар тадқиқотчиён ақида доранд ва тавсия медиҳанд, ки дар мавриди мукамалдиҳии минбаъдаи қонунгузорӣ рӯйхати ҷунин хизматрасониҳо маҳдуд карда шавад ва аз таркиби онҳо намудҳои хизматрасониҳои омӯзишӣ, фаъолияти баҳодиҳӣ ва дигар намудҳои фаъолият бароварда шаванд, гурӯҳи сеюми тадқиқотчиён бошанд, тавсия медиҳанд, ки рӯйхати бастаи хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит муқаррар карда шавад ва он ҷо фақат хизматрасонӣ дохил карда шаванд, ки бо гузаронидани аудити ҳатмӣ алоқаманданд, гурӯҳи дигар бошад, пешниҳод менамоянд, ки ба ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ ба ҷо овардани дигар хизматрасониҳои аз ҳуди аудит фарқкунанда умуман иҷозат дода нашавад.

Дар таркиби стандартҳои байналмилалӣ аудит панҷ стандарт мебошад, ки дар онҳо масъалаҳои умумӣ анҷом додани хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит ба танзим дароварда мешаванд:

- «Ҳисоботи (хулосаи) аудиторӣ аз рӯи супоришҳои аудиторӣ барои мақсадҳои махсус (800);

- «Санҷиши ахбори молиявӣ ояндабинӣ» (810);

- «Супориш оиди шарҳи ахбори молиявӣ» (910);

- «Супориш оиди иҷрои амалҳои мувофиқашуда» (920);

- «Супориш оиди оморасозии ахбори молиявӣ» (930);

То санаи имрӯз дар адабиёти ватанӣ ва стандартҳои қабулгардидаи фаъолияти аудиторӣ дар бораи хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит чизе оварда нашудааст. Дар ин бора стандарте таҳия карда нашудааст. Вале, бо вучуди ин ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад аз стандартҳои байналмилалӣ фаъолияти аудиторӣ ҳангоми пешбурди намудҳои хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит истифода баранд.

Минбаъд зарур аст, ки дар асоси стандартҳои байналмилалӣ фаъолияти аудиторӣ қоидаҳои (стандартҳо)-и миллии танзимкунандаи хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи фаъолияти аудиторӣ таҳия карда шаванд. Ташкилотҳои аудиториро зарур аст, ки ҳангоми таҳия намудани стандартҳои дохилиташкилотӣ худ оид ба хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит ба қоидаи мавҷудбуда ва стандартҳои байналмилалӣ аудит таъяс намоянд.

Дар марҳилаи муосири рушди бозори ҷаҳонӣ хизматрасониҳои аудиторӣ, ҳам барои мамлакатҳои ҳориҷӣ ва ҳам барои Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъгардӣ доираи хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит ва супоришҳои махсуси аудиторӣ хос мебошад. Таҷрибаи ташкилотҳои аудиториҳои ҳориҷӣ аз зарурати ҳамкории бо мизочон (субъектҳои иқтисодӣ санҷидашаванда) гувоҳӣ медиҳад: аз машваратдиҳӣ дар соҳаи стратегияи корпоративӣ, беҳгардонӣ ва дигаркунии соҳаи фаъолияти тижорати мизоч, таҳқиқи таҳлили технологияҳои идоракунии то таҳия намудани системаҳои маълумотдиҳиву ахборӣ, автоматикунони ҷойҳои қорӣ мутахассисон. Вазни қиёсии ҷунин намудҳои хизматрасониҳо дар ҳаҷми умумии фаъолияти аудиториҳои ташкилотҳои аудиториҳои ҳориҷӣ то 50%-ро ташкил медиҳад.

Таснифи умумӣ қорҳо ва хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит дар стандартҳои нишон дода шудаанд. Маҳз ҳамин ҳуҷҷати таснифотиро стандартҳо барои истифодабарӣ дар фаъолияти аудиториҳои худ ба ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ тавсия медиҳанд. Ин номгӯй ҳатмӣ набуда, барои истифодабарӣ тавсия дода мешавад. Инчунин ин номгӯй маҳдуд нест ва метавонад бо намудҳои нави хизматрасониҳо илова карда шавад. Истифодабарии номгӯи мазкур хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит метавонад ба ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторҳои инфиродӣ ёрдам диҳад, ки талаботи стандартро ҳубтар сарфаҳм раванд ва анҷомдиҳии хизматрасониҳои худро ба мизочон ҳубтар ба роҳ монанд. Ғайр аз ин, истифодабарии ин ҳуҷҷати таснифотӣ ба ташкилотҳои аудиторӣ дар муайян намудани мафҳуми хизматрасониҳои ба мизочон пешкашшаванда ва ба бозор бароваранда қумак расонида метавонад.

Инчунин санадҳои меъёрӣ талаботҳои қасбиро барои анҷомдиҳии хизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит ба расмӣ мебардоранд, ки аз принципҳои асосии мустақилияти аудитор бармеоянд ва вобаста ба ин ҷунин ҷиҳатҳо ҷудо мегарданд:

-хизматрасониҳои ҳамҷоя буда дар субъекти иқтисодӣ гузаронидани аудити ҳатмӣ доир ба санҷиши аудиторӣ тибқи супориши мақомоти давлатӣ;

-хизматрасониҳои ҳамҷоя бо гузаронидани аудити ҳатмӣ дар асоси маҳакҳои (низоми нишондиҳандаҳои) фаъолияти хоҷагидорӣ қорхонаҳои санҷидашаванда;

- хизматрасонӣ, ки бо аудити дар субъекти хоҷагидорӣ санҷидашаванда дар асоси

маҳакҳои (низоми нишондиҳандаҳои) ҷаъолияти хоҷагидорӣ субъект ҳамчун нестанд.

Ҳизматрасониҳои ҳамроҳикунандаи аудит ба чунин намудҳо ҷудо мешаванд:

- хизматрасониҳои амалкунӣ;
- хизматрасониҳои назорат;
- хизматрасониҳои иттилоотӣ.

Адабиёт:

1. Жарылгасова Б.Т. Международные стандарты аудита: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2007. – 400 с.
2. Зайцева Е. С. Роль финансового планирования в формировании финансовой политики корпорации // Политика, экономика и инновации. 2016. № 8 (10). – С.1-4.
3. Зевайкина А.Н. Понятие и соотношение аудита и сопутствующих аудиту услуг // Аудитор. – 2010.-№5. – С.27.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». аз 11 декабри соли 2011.
5. Карпова Е.Н., Кряклиев С.В. Механизм реализации системы финансового планирования и контроля на предприятии // Символ науки. 2016. № 5. – С.125-129.
6. Маводҳои маҷлиси ваҷеъи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳафтавори «Ҷумҳурият», 3 феврали соли 2016.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷаъолияти аудиторӣ”, моддаи 6, банди 3.
8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 22 декабри соли 2017.
9. Румянцева Т. Консалтинг более востребован, чем аудит Финансовый директор. 2008. № 4.
10. Харисова Ф.И. О зарубежном опыте аудита акционерных компаний / Ф.И. Харисова // Финансы и кредит. 2003. №17. - С.39.

Калидвожаҳо: қонун, соҳибкор, аудит, автоматикунонидан, амвол, муҳосиб, талабот, санадҳои меъриии иқтисодӣ, субъект, мизоч, хизматрасонӣ.

Аннотация

ЗНАЧЕНИЕ И НАУЧНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ АУДИТОРСКИХ УСЛУГ

В ходе анализа и рассмотрения Закона Республики Таджикистан «Об аудиторской деятельности» исследователь проанализировал деятельность предпринимателей с точки зрения закона, и в статье, посредством сравнительного метода, упомянул в подробно о возможностях предпринимателей в старом и измененном законе. Также в статье упоминаются способы эффективного использования современных технологий в сфере бизнеса и их эффективность.

Ключевые слова: право, предприниматель, аудит, автоматизация, имущество, бухгалтер, требования, экономический регламент, субъект, клиент, услуга.

Annotation

MEANING AND SCIENTIFIC CLASSIFICATION OF AUDITING SERVICES

During the analysis and review of the law of the Republic of Tajikistan «On audit activity», the researcher analyzed the activities of entrepreneurs from the point of view of the law, and in the article, by means of the comparative method, he mentioned in detail the opportunities of entrepreneurs in the old and changed law. The article also mentions the ways of effective use of modern technology in the field of business and its effectiveness.

Keywords: law, entrepreneur, audit, automation, property, accountant, requirements, economic regulations, entity, client, service.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нарзизода Сиёвуши Ниёз, магистранти соли дуҷуми факултети иқтисодиёт ва идоракунии маорифи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 933700055

Роҳбари илмӣ: н.и.и., дотсент Зиёзода Б. С.

Сведения об авторе: Нарзизода Сиёвуши Нияз, аспирант 1 курса факультета экономики и управления образованием Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 933700055

Научный руководитель: к.э.н., доцент Зиёзода Б. С.

About the author: Narzizoda Siyovushi Niyaz, first-year graduate student of the Faculty of Economics and Education Management of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone: +992 933700055

Supervisor: Ph.D., Associate Professor B. S. Ziyozoda

ОЗМУНИ ХОНИШИ ИФОДАНОК ДАР КЌДАКИСТОН

Дар давраи синни томактабӣ яке аз вазифаҳое, ки назди мураббӣён меистад, ин шиносии кўдакон бо адабиёти бадеӣ ва жанрҳои гуногуни он мебошад. Шеър яке аз жанрҳои адабиёт, ки сарчашма ва воситаи бойгардонии нутқи бадеӣ, инкишофи шунавоии муназзам, дарки одоб ва ахлоқ ба ҳисоб меравад. Аз кўдакии барвақт муҳаббат ба сўхани бадеӣ поягузори карда мешавад. Шеър тасаввуроти кўдакро оид ба муҳити атроф зиёд мекунад, маҳорати моҳирона эҳсос кардани усули бадеӣ, мақомот ва вазни забони модарӣ инкишоф меёбад. Хониш ва азхудкунии шеър ба кўдакон ҳамоҳангӣ, ҳушоҳангии нутқ ва ҳамчунин вазифаи ташаккули маданияти овозии нутқ, яъне азхудкунии воситаҳои овозии ифоданокӣ (оҳанг, тембри овоз, темп, қувваи овозӣ, интонатсия) ҳал мекунад, ба коркарди диққати бурро мусоидат мекунад. Кўдакони синни томактабӣ бо шавқу ҳавас шеърро аз худ мекунад, лекин на ҳамеша ва на ҳамаи кўдакон имконияти аз ёд хондани шеърро дар назди мардум доранд. Чун қоида, имконияти дар ҳушқолиҳо ва чорабиниҳои идона баромад намудан, ба кўдакони диққати бурро, мустақил ва ғайриимкон дода мешавад. Мутаассифона, на ҳамаи кўдакон дар оstonаи таълими мактабӣ истода, бурро ва равшан овози забони модарӣ талафуз карда метавонанд, нуксони нутқро бо ёрии кор бо мутахассисон ислоҳ кардан мумкин аст, аммо диққати дурусту бурро ва ифоданокро танҳо бо ёрии суҳангирии шеърҳо ба даст овардан мумкин аст. Аксар вақт мафҳуми азхудкунии шеър ба бачагон ва волидон ҳамчун азхудкунӣ ва таҷдид (айнан тақорукунӣ) матн фаҳмида мешавад, вале ин нокифоя аст. Моро лозим аст, ки элементҳои санъати иҷрокунандагиро дастрас намудан, маҳорати ифоданок расонидани матну шеърро омӯзонем. Шакли ташкили ғайриимконияти фароғатии пешноҳодгардида, шахсиятноки, бемонандии ҳар як кўдакро ошкор мекунад ва барои худбавучудорию имкон медиҳад. Тайёри ба озмун ба мураббӣён вазифаҳо оид ба инкишофи нутқ ва шиносӣ бо адабиёти бадеиро ҳал менамояд. Ташкили чунин чорабиниҳо муттаҳидкунии якҷанд шаклҳои санъат-мусиқӣ, рассомӣ, адабиёт ба миён меорад. Ин шавқу рағбати эстетикиро тарбия мекунад, муҳити идонаро ба миён меорад. Ҳиссиёти хурсандӣ қувваи ҳаётиро баланд мебардорад, кўдаконро овоз мекунад, ба қобилияти санъаткорию ошкор намудан мусоидат мекунад. Таассуроти рангоранге, ки кўдак ба даст меорад, ба ӯ исбот мекунад, ки ӯ имкониятҳои ҳудро нишон дода метавонад [1, 85].

Ташкили озмун бояд талаботҳои зеринро мувофиқ бошад:

Дар барнома бояд асарҳои назмӣ, ки ба шавқу ҳаваси кўдак дастрас аст, мулоҳиза муассиро ба миён меорад;

- тайёрии ҳаматарафа ва пешакии пурра зарур аст, ки бо тартиб будани ғайриимконияти мураббӣ, кўдакон, волидон, мутахассисони маҳдуд дарк медиҳад.

- барномаи ҷиддӣ андешидашуда вобастагии муносибати гўшкунӣ шеърҳо бо таваққуфҳои бозӣ, ҳаракатӣ, мусиқавӣ зарур аст; иштироки ғайриимконияти ҳамаи кўдакони гурӯҳ лозим аст.

Озмунро бо бачагони синну соли гурӯҳҳои гуногун, дар дохили гурӯҳ, байни гурӯҳҳо ва ё кўдакони гузаронидан мумкин аст. Беқарорӣ кўдаконро ба назар гирифта, дар рафти чорабинӣ бозҳои гуногуни серҳаракат, мусиқавӣ нутқӣ, бозикунӣ диалогҳо, шеърҳо, ба иҷорасонии очеркҳои гуногун, иҷро баромадҳои мусиқавиро қорӣ намудан лозим аст. Шеърҳо дар чунин чорабиниҳо аз тарафи мураббӣён ва волидайн интиҳоб мегардад. Шеърҳо бояд ба кўдакон шавқовар бошад, ба хусусиятҳои синнусолии кўдакон мутобиқат кунад, мазмуни баланди бадеӣ дошта бошад ва яке аз меъёрҳои асосии он нав будан ва ғайриоддӣ будани мазмуни онҳо мебошад. Ҳангоми интиҳоби шеър хусусиятҳои индивидуалии кўдакро бояд ба назар гирифт. Барои бачагони нуксони нутқдошта аз ёд додани шеърҳои аз ҷиҳати мазмун вазнин ва аз ҷиҳати талафуз душворро пешноҳод намудан мумкин нест. Ба бачагони шармгин ва бечуруғ, аз ёд намудани шеърҳои хурди ҳаҷвӣ, ки қабулашон осон аст супоридан ҷоиш аст. Чунин озмунҳо дар арафаи идҳо (соли нав, наврӯз, рӯзи модар, рӯзи кўдакон) гузаронида мешавад, ки барои бачагон имконияти нишон додани қобилиятҳои фароҳам меорад. Озмуни хониши бехтарин метавонад дар чунин мавзӯҳо гузвронидан шавад:

Шеърҳо дар васфи табиат

Шеърҳо дар васфи бозӣ ва бозичаҳо Шеърҳои ҷашнӣ

Аъзоёни ҳакамонро аз ҳисоби мураббӣён ва волидонӣ кӯдакон интиҳоб кардан мумкин аст. Озмун бо ҷунин унвонҳо: «Шеърӣ дарозтарин», «Аз ҳама бехтарин», «Аз ҳама ифоданоктарин» ҷамъбаст гардида, бехтаринҳо бо ифтихорнома, раҳматнома ва тӯҳфаҳои хотиравӣ қадрдонӣ мешаванд. Баробари гузаронидани ҷунин озмунҳо ва зиёд шудани таҷриба сифати хониши ифоданоки кӯдакон баланд шуда, озодин онҳо бештар ҳис гардида, аз намоиши хунари худ наметарсанд ва ба минбаъда озмуну чорабиниҳо дигаронро даъват мекунанд [2, 55].

Иштироки мунтазами кӯдак дар озмунӣ мазкур ҷаҳонбинӣ кӯдакро васеъ намуда, барои дарки дурусти олам ба ӯ кӯмак мерасонад.

Кӯдакони синни томактабӣ дониши ҳудро тариқи бозӣҳои гуногуни таълимӣ васеъ намуда, оянда дар ташаккули шахсият ва интиҳоби касб роҳи ҳудро муайян мекунанд.

Ҳамин тавр, барои он ки кӯдакон ба хоҳиши шеърҳо ва дарки мафҳуми асосии онҳо боз ҳам бештар мароқ зоҳир намоянд, ҳангоми сӯҳбати муқаддимаӣ ҳамон ашӯ, ҳодиса ва воқеаро даҳонакӣ тасвир карда, роҷеъ ба мазмунӣ шеър низ ҷанд сухане баён намудан лозим аст. Ба хониши ифоданоки шеърҳо, ки барҷастатарин хусусияти хониш аст, бештар диққат дода, мунтазам талабагонро бояд огоҳ кард, ки назро мисли наср хонанд. Муриббия камбудии хониши бачаҳоро ислоҳ карда, ҳудаш намунаи ибрат нишон медиҳад [3, 25].

Дар вақти хониши шеър марҳилаҳои зерин ба назар гирифта мешавад:

- 1) Сӯҳбати муқаддимаӣ;
- 2) Хониши шеър аз тарафи мураббӣ;
- 3) Сӯҳбат дар бораи ҷиз, ҳодиса ва воқеае, ки дар шеър сӯҳан дар бораи он меравад;
- 4) Машқҳои пешакии хониши ифоданоки шеър;
- 5) Аз бар кардани шеър (агар барнома талаб намояд);

Бояд қайд кард, ки кӯдакостонҳо дар омӯзиши нақл ва хониши ифоданок нақши хониши намунавии мураббӣ басо қалон аст. Таълими шеър талаб мекунад, ки барои интиҳоби оҳанги хониш мураббӣ дар баробари дониши муқаммал, инҷунин қобилияти матншиносӣ дошта бошад. Дар соҳаи хониши ифоданоки шеър се ҷиз - хониши ифоданоки мураббӣ, ба таври ифоданок хонда тавонистани хонандагон ва омӯзиши қоидаву қонунҳои он хеле муҳим аст [4, 80].

Адабиёт:

1. Лутфуллоев М., Иматова Л. Лафзи ширин. – Душанбе: Маориф, 2004. – 214 с.
2. Мачидова Б. Қаломӣ бадеӣ дар кӯдакостон. – Душанбе: Маориф, 2003.
3. Нарзуллоев М. Психологияи бачагона. – Душанбе: Маориф 2007. – 228 с.
4. Токаев М., Мачидова Б. Панди назокат. – Душанбе: Маориф, 1993. – 127 с.

Қалидвожаҳо: жанр, дарки ахлоқ, ҳамоҳангӣ, ифоданокӣ, санъат, рағбати эстетикӣ, диалогҳо, томактабӣ, бурро, бадеӣ

Аннотация

КОНКУРС ВЫРАЗИТЕЛЬНОГО ЧТЕНИЯ В ДЕДСКОМ САДУ

В этой статье мы попытались показать вклад художественной литературы в жизнь дошкольников. В период дошкольного возраста одной из задач педагогов является приобщение детей к художественной литературе и её жанрам. Поэзия один из жанров литературы, который считается источником и средством обогащения художественной речи, развития правильного слуха, понимания и нравов.

Ключевые слова: жанр, нравственное понимание, гармония, выразительность, искусство, эстетический интерес, диалоги, дошкольник, художественный.

EXPRESSIV READING COMPETITION IN KINDERGARTEN

In this article, we tried to show the contribution of fiction on the lives of preschoolers. During the period of preschool age, one of the tasks of teachers is to familiarize children with fiction and its genres. Poetry is one of the genres of literature, which is considered a source and means of enriching correct hearing, understanding and manners.

Keywords: *genre, moral understanding, harmony, expressiveness, art, aesthetic interest, dialogues, preschooler, artistic.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хайруллоева Гулнора Давлатбековна, магистранти соли аввали факултаи психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 911189192

Рохбари илмӣ: доктори илми педагогика, профессор Иматова Л. М.

Сведения об авторе: Хайруллоева Гулнора Давлатбековна, магистранка первого курса факультета психологии Таджикского педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 911189192

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Иматова Л. М.

About the author: Khayrulloeva Gulnora Davlatbegovna, first year master student of the faculty of Psychology of the Tajik Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 911189192

Scientific adviser: of Pedagogical Sciences, Professor Imatova L. M.

*Шоева Ҳабиба Имомиддиновна,
магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ*

ТЕХНОЛОГИЯИ ОМУЗИШИ ЛОИХАВИИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ ДАР ЗИНАИ БОЛОИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Бо вучуди тасвир намудани методика истифодаи омӯзиши лоиҳавии забонҳои хориҷӣ дар зинаҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зарур буда ба дида баромадани амалҳои мушаххаси таълимии омӯзгор ва амалҳои таълимии таълимигирандагон дар раванди фаъолияти лоиҳавӣ бо ҳисоби омилҳои асосии равонӣ-педагогӣ ва хусусиятҳои забонҳои хориҷӣ ҳамчун фанни таълимӣ ба шумор меравад.

Хусусиятҳои асосии ташкили кори лоиҳавӣ дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар марҳилаи охирини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ менамояд.

Талаботҳои зарурӣ ба истифодаи усули лоиҳасозӣ ҳангоми омӯзиши забонҳои хориҷӣ инҳо мебошанд:

1) мавҷудияти шахсияти-пурмазмунӣ дар нақшаи масоили тадқиқотӣ, эҷодӣ (вазифаҳое, ки якҷоякунии донишхоро талаб менамоянд, сустҷӯ барои ҳалли он): тадқиқоти таърихи пайдоиши идҳои гуногун дар мамлакатҳои англисзабон St. Patrick's Day, Thanksgiving Day, Halloween, Christmas, Mother's Day ва ғайра.; ташкили саёҳат дар мамлакатҳои гуногун; мушкilotи оилавӣ; мушкilotи вақти ҳолӣ дар ҷавонӣ; мушкilotи ҷобачокунӣ хона; мушкilotи муносибат дар байни наслҳо.;

2) мазмуни амалӣ, назариявии натиҷаҳои гумондошта (масалан, барориши муштараки маҷалла, маҷмӯи асарҳои нависандагон гуногун бо хабарнигорӣ аз ҷои ҷорабинӣ; барномаи сайрхати сайёҳӣ; нақшаи ҷобачокунӣ хона, боғ; тарҳкашӣ ва ҷобачогузори манзил.;

3) фаъолияти мустақилонаи таълимигирандагон дар вақти даср ва ё дар вақти берун аз даср (инфироҷӣ, ҷуфтӣ, гуруҳӣ);

4) қисматҳои таркибии мундариҷавии лоиҳа (бо нишондоди натиҷаҳои даврагӣ ва тақсими нақшҳо);

5) истифодаи усулҳои тадқиқотӣ, ки амалҳои муайяни пайдарпайро (алгоритми гузаронидани фаъолияти лоиҳавӣ) пешбинӣ менамояд. Масалан:

- пешбарии фарзияҳо ва ҳалли онҳо;
- муҳокимаи усулҳои тадқиқот (оморӣ, озмоишӣ, мушоҳидавӣ);
- ҷамъ, низомикуни ва таҳлили маълумотҳои ба даст овардашуда;
- ҷамъбаст намудан, танзими натиҷаҳо ва намоиши онҳо;
- ҳулосаҳо, пешбарии мушкilotҳои нави тадқиқот [5].

Муайянсозии марҳилаҳои коркарди сохтори лоиҳа ва гузаронидани он баъдан ба мақсад мувофиқ мебошад. Технологияи бавучудоварии лоиҳа дар се марҳилаи пешбинӣ гардидааст: *ибтидоӣ*, *асосӣ* ва *хотимавӣ*. Дар ҳар як марҳилаи вазифаҳои муайян ҳал гардида, ҳислати фаъолияти таълимигирандагон ва омӯзгор муайян мегарданд.

Нақшаи муҳимтаринро дар ташкили фаъолияти лоиҳавӣ ҳуди омӯзгор иҷро менамояд. Фаъолияти омӯзгор дар марҳилаҳои гуногун дигаргун мешавад. Дар марҳилаи ибтидоӣ аз ташаббускорӣ ғояи лоиҳа ва ё шароити фароҳам овардан барои пайдо гардидани ғояи лоиҳа ва инчунин ёрӣ расонидан ба банақшагирии ҷорҷӯбавии аввалин иборат аст. Ҳамин тариқ, ин ҷо функсияи танзимотӣ – ташкилӣ бартарӣ дорад. Дар ин марҳила амалигардонии лоиҳа омӯзгор дар нақша ёвар, машваратчи оиди масъалаҳои алоҳида, сарчашмаи маълумоти иловагӣ баромад менамояд.

Нақшаи асосиро координатсияи амалҳо дар байни гуруҳҳои хурди алоҳида ва иштирокчиёни лоиҳа кӯчонда мешавад. Яъне дар марҳилаи мазкур функсияи пешбарандаи омӯзгор ин машваратӣ – мутобиқатӣ мебошад. Дар марҳилаи хотимавӣ нақшаи функсияи назоратӣ – баҳодиҳӣ меафзояд, чунки омӯзгор дар ҷамъбастии корҳо ба сифати коршиноси мустақил ширкат меварзад.

Функсияи назоратӣ – баҳодиҳии омӯзгор дар баҳодиҳии фаъолияти лоиҳавӣ ва ҷамъбастиҳо ба шумор меравад.

Таҳлили адабиёт оиди масъалаи мазкур имкон медод, ки якҷанд тарзҳои баҳодиҳии фаъолияти лоиҳавии омӯзгорро ошкор намояд. Аз ҳама бештар шавқовартарини онҳо ба ақидаи муаллифи мақолаи тадқиқотии магистрантии мазкур инҳо мебошанд:

- тарзи баҳодиҳӣ аз тарафи олимони соҳаи методикаи коркарда шудааст;
- тарзи баҳодиҳие, ки олимони рус П.С. Лернер коркарда баромадааст.

И. Чечель барои талабагони синфҳои болоӣ аз ҳама бештар муносибати рейтингии мураккабе, ки дар он ҷо 10 меъёр ба 5 дараҷа (0, 5, 10, 20 ҳол) тақсим шуда баҳо дода мешаванд. Баҳо аз суммаи бузургии миёнаарифметикии баҳодихии коллективона, худбаҳодихӣ ва баҳои омӯзгор гузошта мешавад. И. Чечель 5 меъёри иҷроӣ ва 5 меъёри ҳимояи лоиҳаро ки аз онҳо ба алоҳидагӣ баҳо дода мешаванд, чудо намудааст.

Джонс Дж таъсири умумии фаъолияти тадқиқоти ҷустуҷуиро дар раванди таҳсилот баҳо медиҳад. У тарзи комплексие, ки қисмати объективиро ҳамчун намуна (баҳодихии коллективонаи қоршиносон – таълимгирандагони синфи мазкур) ва қисмати субъективӣ, ки аз ҳуди таълимгиранда бо 12 мавқеъ ташаккул меёбад, дар назар дорад. [11]

Кори лоиҳавӣ дар аксарият ҳолатҳо боз марҳилаи *истифодаи натиҷаҳои лоиҳаҳои таълимгирандагон* оиди имконияти истифодаи натиҷаҳои амалии гирифташударо дар ҳаёти шаҳр, мамлакати худ ва инчунин ба тасвият даровардани масъалаҳои нав меояд, зимнан дар назар дорад.

Омӯзгор ҳангоми роҳбарияти умумӣ бояд доимо аз иҷроиши як вазифа ба дигараш “гузаштан” – ро тавонад ва онҳоро ба ҳамдигар мувофиқ кунад. Мушкилии роҳнамоии лоиҳа дар ҳамин ба шумор меравад. На ҳамаи омӯзгорон метавонанд ва ё меҳонанд, ки аз функцияи пешвой даст кашанд ва машаваратчӣ – ҳамроҳангсоз шаванд, яъне ба таълимгирандагони худ муҳторияти ҳақиқӣ ва имконияти ошкоргардии ташаббусӣ ва мустақилнокӣ пешниҳод намоянд.

Типологияи лоиҳаҳо таркиботи онҳо ва ҳислати аслии онҳо акнун дида мебароем.

Дар тадқиқоти магистрантии мазкур технологияи истифодаи методикаи лоиҳавӣ ҳангоми омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар зинаҳои болоии мактаби миёна чунин қайд намудан зарур аст, ки лоиҳаҳо метавонанд гуногун бошанд ва истифодаи онҳо дар раванди таълимӣ аз омӯзгор омодагии ҷиддии қориро талаб менамояд. Усули лоиҳаҳо ҳамчун дар синфҳои оддӣ дар намуни қори мустақилонаи фардӣ ва ғуруҳии таълимгирандагон дар қараёни вақти тӯлонӣ, бо истифодаи воситаҳои муосири ахбороти технологӣ, хусусан, телекоммуникатсияи компютерӣ истифода бурдан мумкин аст.

Лоиҳа – ин ҳалли масъалаи муайяни тадқиқот, амалигардонии таҷрибавӣ ва назариявӣ он ба шумор меравад. Фаъолияти лоиҳавӣ таълимгирандагон ба тобеияти алгоритми муайян буда, марҳилаи қорҳои эҷодӣ, тадқиқотии мураккаб таркиб ёфтааст. Бо ин усули лоиҳасозӣ аз қор аз болои мавзӯ, ки дар он зуд-зуд маълумоти навро ба таври оддӣ аз рӯи мавзӯ азхуд намудан мумкин аст фарқ қарда; аз бозии навардӣ, мусоҳиба ки дар онҳо нақшо дар ғуруҳҳои қорӣ барои амалигардонии нияти методии зерин: азхудкунии бехтари маълумот, ҳавасмандгардонии рағбат, ҳавасмандгардонии фаъолияти маърифатии таълимгирандагон тақсим мегарданд. Аммо қор аз болои лоиҳа мушкилиҳои муайянеро доро мебошанд. На ҳама вақт таълимгирандагон омодаанд ва ё қодиранд, ки фаъолияти лоиҳавиро дар забонҳои хориҷӣ амалӣ намоянд: бурдани мусоҳиба, муҳокима намудани масъалаҳои ташкилӣ, рафти фикрҳо баён намудан ва ғайра. Ҳатогҳои забонӣ низ ногузирона буда, ҷунки қисми маълумоти иловагӣ ба таълимгирандагон ношинос буда мушкилотҳои муайяни забониро меоваранд. Аз ҳамин сабаб, тақорқунӣ ва ҷамъбасти маълумоти зарурии грамматикӣ ва луғавӣ бояд ба қорқарди лоиҳаҳо пеш гузашта ва ҳуди лоиҳаҳо дар марҳилаи хотимавӣ аз болои мавзӯ, ки дар он ҷо аллақай ҳамаи шароит барои бадеҳасозии озод дар қор бо маълумотҳои забонӣ ва нутқӣ фароҳам оварда шудааст, ба мақсад мувофиқ мегузаронанд.[9]

Самарабахшии қори лоиҳавӣ аз бисёр омилҳо вобаста буда, ки онҳо бояд аз тарафи омӯзгор ҳангоми банақшагирии ин ё он лоиҳа мавриди тафтишот қарор гирад. Донишани хусусиятҳои асосии типологияи лоиҳа ин зарурияти шароити бомуваффақонаи амалигардонии лоиҳа, яъне ба амалбарории фаъолияти нутқии ғайри забонии таълимгирандагон дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба шумор мераванд.

Аз ҳамин сабаб, ташкили қори лоиҳавӣ, пеш аз ҳама тадқиқи асосҳои муҳими назариявӣ ва амалии истифодаи усули лоиҳасозӣ дар раванди омӯзиши, ки ба самти пешгирии мушкилиҳои пешомада равона гардида, қораҳои дар мақолаи магистрантии зерин андешида шудаанд, талаб менамояд.

Адабиёт:

1. Ариян М.А. Повышение самостоятельности учебного труда школьников при обучении иностранным языкам / М.А. Ариян // Иностр. языки в школе. – 1999. № 6. – С.17-22.
2. Бурцева Э.В. Лоиҳаи таълимӣ ҳамчун воситаи ҳавасмандсозии омӯзиши забони хориҷӣ дар донишҷӯёни Донишгоҳи ғайризабонӣ: Автореф. дис. ... н. и. п: 13.00.02 / Улан-Удэ, 2002. – 25 с.

3. Вайсбурд М.Л. Толстиков С.Н. Учебное общение как этап подготовки к участию в международных экологических проектах / М.Л. Вайсбурд, С.Н. Толстиков // Иностр. языки в школе. – 2002. № 4. – С.3-10.
4. Васильев В. Проектно-исследовательская технология: развитие мотивации / В. Васильев // Народное образование. – 2000. № 9. – С.177-180.
5. Венедиктова С.Л. Проектная деятельность учащихся на уроках немецкого языка / С.Л. Венедиктова // Иностр. языки в школе. – 2002. № 1. – С.11-14.
6. Джонс Дж. К. Инженерное и художественное конструирование. Современные методы проектного анализа / Дж. К. Джонс: Пер. с англ. – М.: Мир, 1976. – 369 с.
7. Джонс Дж. К. Методы проектирования / Дж. К. Джонс: Пер. с англ. – 2-е изд. доп. – М.: Мир, 1986. – 326 с.
8. Есипов Б.П., Равкин З.И. Метод проектов / Б.П. Есипов, З.И. Равкин // Педагогическая энциклопедия. – М., 1965. – Т.2. – С.806.

Калидвожаҳо: усули эҷоди лоиҳаҳо, омӯзиши лоиҳавӣ, усул, вазифаи тадқиқотӣ, самаранокӣ, донишҳои назариявӣ, донишҳои амалӣ.

Аннотация

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА СТАРШЕЙ СТУПЕНИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Метод создания проектов в рамках проектного анализа основан на личностно-деятельностных отношениях, что объясняет построение всех учебных процессов по порядку и решение исследовательских и познавательно-коммуникативных задач самими школьниками. Это позволяет проектному обучению быть одним из лучших, продуктивных и интенсивных методов, способствующих достижению высоких результатов обучения и личностному развитию.

Современное проектное обучение широко используется в системе образования многих стран мира. Его высокая эффективность, по мнению педагогов Великобритании, США, Бельгии, Бразилии, Финляндии, Германии, Италии и других стран, где широко распространены идеи Джонса Дж. (гуманистического подхода к образованию), обусловлена рациональным сочетанием теоретических знаний и использовать их практику для решения тех или иных задач действительности в совместной деятельности школьников стали очень популярны.

Основными утверждениями сегодняшнего понимания метода проектирования являются: «Все, что я понимаю, я знаю, зачем мне это нужно, где и как я буду использовать эти знания», и сегодня многие образовательные системы, которые пытаются найти и привлечь визионерский баланс между академическими знаниями и практическими навыками.

Ключевые слова: метод создания проектов, проектное обучения, метод, исследовательский задача, эффективность, теоретический знания, практический знание.

Annotation

TECHNOLOGY OF FOREIGN LANGUAGE PROJECT LEARNING AT THE UPPER LEVEL OF THE GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL SCHOOL

The method of creating projects within the framework of project analysis is based on personal-activity relationships, which explains the construction of all educational processes in order and the solution of research and cognitive-communicative tasks of the students themselves. This allows project learning to be one of the best, productive and intensive methods that contribute to the achievement of high learning results and personal development.

Sovremennoe project training is widely used in the educational system of many countries of the world. Its high efficiency, according to pedagogues of Great Britain, USA, Belgium, Brazil, Finland, Germany, Italy and other countries, where the idea of Johnsa J. (humanistic approach to education), due to the rational combination of theoretical knowledge and the use of their practice for the solution of such or such tasks, the reality and joint activity of schoolchildren became very popular.

The main statements of today's understanding of the design method are: "Everything I understand, I know, why I need it, where and how I used this knowledge", and today many educational systems that try to find and attract a visionary balance between academic knowledge and practical skills.

Keywords: *method of creating projects, project-based learning, method, research task, efficiency, theoretical knowledge, practical knowledge.*

Маълумот доир ба муаллиф: Шоева Ҳабиба, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: +992 556849191

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Эмомов И.

Сведение об авторе: Шоева Хабиба, магистр 2-го курса факультет английского и восточных языков, Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел.: +992 556849191

Научный руководитель: к.п.н. дотцент Эмомов И.Б.

About the author: Shoeva Habiba, the master of 2nd year of English and eastern language faculty, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel.: +992 556849191

Scientific adviser: associate professor Imomov I.B.

Чалишова Парвина,
магистранти соли дуюми факултети педагогика

ТАРБИЯИ ЗЕБОПАРАСТӢ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР ТАРБИЯИ ХОНАНДАГОН

Инсон ҳамеша дар чустуҷӯи зебой буд. Худ онро ба вучуд меоварад ва кӯшиш менамуд, ки онро дар ҳаёт, зиндагӣ ва меҳнат қорӣ намояд. Ба ин ҳунарҳои дасти занони кишварамон шаҳодат дода метавонад. Кашидадӯзӣ, гулдӯзӣ, куртаҳои чакан, чойхалта, рӯйкаши болишт ва ғайраҳо. Аз насл ба насл мерос гузоштани ин санъатҳои зебо аз тарбияи бадеии онҳо, аз инкишоф додани завқи бадеии наслҳо гувоҳӣ медиҳанд. Одам зебоиро офарида ба онҳо моҳияти рамзӣ мебахшид. Мисол «тасвири дил», ягон гул ва ғайра- рамзи садоқат ва муҳаббат, орзуву умеди якҷоя ҳаёт ба сар бурдан, соҳиби фарзанд шудан буд. Тасвири тиру камон ва ғулакро тухфа намудан ба писарбача рамзи далеру боқувват ба воя расиданро дошт. Дар нигоришҳои халқӣ на танҳо рамзи муҳаббат, сидқу вафо, далерӣ ва шучоатмандӣ, балки дӯстиӣ байни одамону халқҳо ҳам ифода меёфт. Ин зебоӣҳо офаридаи, ба завқи мардум, ҳаёти маишӣ, муносибати байни одамон ва дигро бетаъсир намонд. Аҳамияти тарбиявии онҳо ҳам аз ҳаминам иборат буд. Ҳама он чи кӣ халқ меофарид, татбиқи худро дар ҳаёт пайдо мекард. Дар системаи тарбияи эстетикӣ дар педагогикаи халқӣ мақоми муайяно мусиқӣ ва суруд ишғол менамуд. Хусусан суруд мусиқии лирикӣ, маишӣ – оилавӣ, расму таомули маросимӣ ва меҳнатӣ. Бойтарин воситаи тарбияи эстетикӣ – ин мусиқии рақсӣ буд. Баъзан мусиқӣ, суруд ва рақс баробар иҷро карда мешуд. Ҳангоми иҷрои он ҳам мусиқӣ садо медоду ҳам суруд рақси духтару писар иҷро карда мешуд. Ин ҳам як шакли боигарии бадеии халқ буд. Боигарии асбобҳои гуногуни халқии мусиқӣ касро дар ҳайрат менамояд. Асбобҳои тории ғижак, кобуз, тори думбра, дотор, танбӯр, рубоб, най карнай, сурнай ва ғайраҳо. Асбобҳои мусикиро дар ҳар як хона пайдо кардан мумкин буд. Ҳамаи ин барои хуш гузаштани вақти холи кӯмак мерасонданд ва ҳамчун воситаи тарбияи эстетикӣ хизмат мекарданд.

Санъати кулолгарӣ, ки аз замони хеле қадим пайдо шуда, бештар ороиши асбобҳои рӯзгорро дар бар мегирифт, яъне ба ҳаёти маишӣ одамон вобастагии узвӣ дошт. Дар ороиши он асбобу анҷомҳо завқи бадеӣ, фаҳмиши зебопарастии халқ, завқ ва ҳисси эстетикӣ ӯ ифода ёфта буд, ки наслҳо онро такмил ва инкишоф медоданд. Ёд додани ин ҳунарҳо худ як навъ тарбияи эстетикӣ буд. Аз тарафи дигар, он як шакли муҳими фаъолияти эҷодӣ бадеии халқ буд, ки муносибати ӯро ба санъат нишон медод. Завқи бадеии халқ на танҳо дар предметҳои кулолӣ, балки дар диг асбобу анҷомҳо ҳам инъикос меёфт. Аз ҷумла, дар дастпона, гушвора, ангуштарин ва дигар предметҳои ороишӣ. Умуман, бисёр дигар нақшу нигорҳои халқиро мисол овардан мумкин аст.

Дигар паҳлуи фаъолияти зебопарастии халқро санъати қандакорӣ дар ҷӯб ва асбобҳои оҳанӣ – қорд, дост, теша ва дигарҳо ташкил мекард. Ё худ санъати ороиширо пешӣ назар меорем. Хусусан ороиши бинӯҳо. Бинӯҳое, ки ҷои ҷамъномаи фароғатии мардум буданд. Чойхона, ошхонаҳои миллӣ, қаҳвахонаҳои миллӣ, клубҳо театрҳо, масҷиду мадрасаҳо ва ғайра. Дар аксарияти онҳо ба таври рамзӣ паррандагону ҳайвонот тасвир ёфта буданд. Тасвирҳои мавҷуданд, ки рақси мавзун, қаду қомати мавзун, муҳаббати ду дилдода ва дигарҳо ифода мекарданд. Онҳо бисёр паҳлуҳои ҳаёти маданӣ ва маънавии халқро дар бар мегирифтанд. Ба мардум ҳаловат мебахшиданд, ҳисси зебопарастии онҳоро ривож медоданд. Нақшу нигорҳое, ки дар қолинҳо тасвир ёфтаанд низ аз завқи бадеии халқ дарак медиҳанд. Саъю кӯшиши халқ дар боби мувофиқи зебой ҳаёт ба сар бурдан, инъикоси худро дар бисёр афоризмҳои халқӣ пайдо кардаанд, хусусан зебоии инсон. Аз ҷумла зебоии ботинӣ, зебоии фикру андеша, зебоии рафтору кирдор, гуфтор, хулқу одоб ва ғайраҳо. Мисол:

Ҳеҷ тироя беҳтар аз шарм нест.

Одами баҳаё на нанг дорад на вафо,

Дидаи бешарм писандида нест.

Дар назари ақл худ он дида нест,

Нори хандон боғро хандон қунад,

Сӯҳбати мардонагӣ аз мардон қунад.

Ҳамин тавр бо ақидаи халқ меъёри зебоии инсон – ин зебоии характер, зебоии фикру андеша, рафтору кирдор, гуфтор ва хулқу одоб мебошад. Завқи бадеӣ, идеал, фикру андешаи халқ ба қонуни зебой мувофиқат мекунад. Тарбияи эстетикӣ ба садаҳои қадим рост меояд, ки

имрӯз ба он ҳамчун ба воситаи ташаккул додани завқи эстетикӣ ва идеали эстетикӣ, ҳам ба воситаи дарки эстетикӣ ҳодисаҳои ҳақиқӣ асарҳои санъати бадеӣ назар карда мешавад. Инчунин ба он ҳамчун ба воситаи аз тарафи инсон дарки фаъолияти мустақилонаи конҷнҳои зебоӣ назар карда мешавад.

Идеали эстетикӣ – ин ҳодисаи иҷтимоӣ дар бораи зебоии ҳаёти бехтарин ва ҳақиқати гирду атроф мебошад. Ба инкишофи ҷамъият аз рӯи он идеалҳои баҳо додан мумкин аст, ки ҷамъият дар айни ҳол ба он тақия менамояд. Идеали ҷамъиятии мо тарбия ва ташаккули шахси мутаносиб, ҳамаҷаҳади инкишоф ёфта мебошад, ки дар худ боигарии маънавӣ, ахлоқи пок ва инкишофи мутаносибии ҷисмониро таҷассум карда бошад. Тарбияи эстетикӣ – ҳамчун қисми таркибии тарбияи гуманистӣ ба шумор меравад. Мақсади системаи тарбиявии мо аз он иборат аст, ки идеал воқеӣ гардад. Идеали эстетикӣ – ин тасаввуроти инсон дар бораи камолоти ӯ оид ба зебоии табиат ва ҷамъият, инсон, дар бораи санъат буда, ба он мадад мерасонад, ки муносибати эстетикӣ инсон ба ҳама он гуногунрангҳои зебоӣ муайян карда шавад. Аз ҷумла ба ҳодиса ва предметҳои санъат, меҳнат, муносибати байни одамон ва фаъолияти эҷодӣ мебошад.

Ҳисси эстетикӣ – ин ҳисси олии кайфияти маънавиест, ки инсон ҳангоми дарки зебоии табиат, асарҳои санъат, ҳаёти ҷамъиятӣ аз сар мегузаронад. Дар ташаккули он органҳои ҳисс ширкат меварзанд. Аз ҷумла шунавоӣ, бинӣ ва ғайраҳо. Ба воситаи органи бинӣ бошад, дарки зебоии шакл амалӣ мегардад. Ҳисси эстетикӣ – таърихан қолиб мегирад. Ҳамаи онҳоро инсон дар тамоми давраҳои ҳаёти худ аз бар менамояд. Ин равандро аз инҳо иборатанд: ба эҳсосот дода шудан, фикру андеша ва баҳо додан, мувофиқат кардан ё накардани объекти тарбияи эстетикӣ ба меъёрҳои муқарраргардидаи зебоӣ. Дарки зебоӣ ба шуури ахлоқӣ алоқаи узвӣ дошта дар шакли ба эҳсосот дода шудан зоҳир мегардад.

Таассуроти эстетикӣ – ҳанӯз дар синни хурдсолӣ, ҳангоми ғӯш кардани мусиқӣ, суруд, тасвирҳои аҷоибу ғароиб дар кӯдакон ба вучуд меояд. Ин аз тарафи падару модарон риояи одоб ва диққат додан ба онро талаб мекунад. Дар синни наврасӣ ва хусусан ҷавонӣ баробари васеъ шудани доираи дониши онҳо ва бой гардидани ҳаёти маънавии мактаббачагон, ҳисси эстетикӣ онҳо ҳам бой мегардад. Ӯ зебоиро дар тамоми шаклҳои зоҳиршавиашон на танҳо зоҳиршавии зоҳирӣ балки ботиниашон эҳсос менамояд, на танҳо аз ҷиҳати мазмун, балки моҳият ҳам, на танҳо аз рӯи хусусиятҳои жанри асарҳои санъат, балки дар ҷамъият ҳам аз рӯи ҳаёти иҷтимоӣ, рафтору кирдор, тарзи амал ва муносибати байни одамон. Зарурияти доимо инкишоф додани ҳисси эстетикӣ бачагон ҳам аз ҳамин ҷо сар мезанад.

Завқи эстетикӣ – ин қобилияти махсуси аз рӯи зоҳиршавии сифатҳои эстетикӣ предметҳо, ҳодисаҳо ва вазъиятҳо ба онҳо баҳо дода тавонистан мебошад. Завқи эстетикӣ принципҳои умумӣ, идеали бадеӣ, фикру андешаҳои инсонро инъикос менамояд. Дар баробари ҳамин завқи эстетикӣ метавонад, ки тобишҳои гуногун дошта бошад. Ин ба қобилияти фардии инсон доир ба дарки зебоӣ, ба расму одат ва анъанаҳои халқӣ ба тарзи ҳаёти инсон вобаста аст. Вале ҳеле муҳим аст, ки кӯшиш ба ҳарч дода шавад, ки завқи эстетикӣ бачагон дар зери таъсири он асарҳои санъат, ки руҳи гуманистӣ дошта, ояндаи дурахшон орзуву ҳаваси инсонро инъикос менамояд, ташаккул ёбад. Бинобар ин дар бораи он ғамхорӣ кардан лозим аст, ки зебоӣ, зебоии ҳақиқӣ ҳамеша инсонро ихота намояд.

Талаботи эстетикӣ инсон аз талаботи маънавии ӯ сар мезананд. Барои он, ки бачагон ба моҳияти идеявӣ ва мазмуни асари санъат сарфаҳм рафта, донишҳои эстетикӣ худро ва эътиқоди эстетикӣро ба амали эстетикӣ табдил дода тавонанд меҳнати муайяне лозим аст, то ки дар бачагон маҳорати аз ҳамаи ҳодисаҳо ва предметҳои санъат интиҳоб карда тавонистани тамоилҳои муҳимтарини он ҳосил гардад ва онро ба ҷаҳони маънавии худ табдил дода тавонанд. Дар заминаи андешаҳои халқ, бисёр асарҳои педагог ва психологҳои барҷаста пайдо гардиданд. Педагог ва психологҳои намоён паҳлуҳои муҳимтарини тарбияи эстетикӣро таҳқиқ намуда, бевосита ба андешаҳои пунарзиши халқ, яъне педагогикаи халқӣ тақия намунаанд. Бояд эътироф намуд, ки тафаккури бадеӣ дар шуури кӯдакон ҳанӯз дар синни томактабӣ пайдо мешавад. Бинобар ин дар рафти бозӣ, ҳангоми машғулиятҳои, ки ба тайёрии бачагон барои пешвоз гирифтани н ва ё оин ҷашн бахшида мешаванд эътибори махсус додан лозим аст, то ки онҳо ба фаҳмиши дурусти зебопарастии онҳо кӯмак расонанд. Онҳоро ба фаъолияти эҷодӣ дар ин соҳа сафарбар намоянд. Дар ир бобат ороиши ҷорабиниҳо, тасвирҳои бадеии кӯдакон, суруд мусиқӣҳои зебоии табиат ва инсонро таҷассум мекардагӣ нақши муҳим мебозанд.

Ҳеле муҳим аст, ки бачагон ба ҳаёти бадеӣ бештар ҷалб карда шаванд. Хусусан ба воситаи

хонишҳои берун аз синфӣ, тамошои сахнаҳои бачагона, ба музейҳо ва намоишгоҳҳо рафтан, иштирок дар худфаъолияти бадеӣ, истифодаи баромаҳои радио ва телевизион доир ба мавзӯҳои бадеӣ ва ғайра.

Оила бояд фаъолияти бачагонро дар боби расмкашӣ, сурудхонӣ, мусиқӣ ва дарздузиҳои бадеӣ дар синни болотар ба кандакорӣ ва моделсозӣ машғул шудан ва дигархоро дастгирӣ намояд. Он чиз муҳим аст, ки завқи бадеии бачагон, дар соҳаи маишӣ ҳамаҷониба дастгирӣ карда шавад. Аз ҷумла бо як завқи баланди бадеӣ ҷо ба ҷо гузоштани асбобу анҷоми рӯзгор, либоси хоксорона, вале зебо доштан ва дигарҳо ба тарбияи завқи бадеии бачагон мадад мерасонад. Бачагон ҳамеша кӯшиш менамоянд, ки барои дар оила, дар хона ба вучуд овардани ягон манзараи зебо ҳисса гузоранд. Умуман саъю кӯшиши зебопарастии бачагонро ҳаматарафа дастгирӣ кардан лозим аст. Аз ҷумла саъю кӯшиши ба ҳаракатҳои мавзун, қаду қомати мавзун, ҷолокии мавзун, ҷасту ҳези мавзун, суханпардозии мавзун ва дигарҳо. Яъне ба оқилона алоқаманд намудани тарбияи ҷисморӣ ва эстетикӣ.

Яке аз воситаҳои ҳеле муҳими тарбияи эстетикӣ аз рӯи педагогикаи этникӣ ва халқӣ ин муносибати оқилона ва ғамхорона ба табиат мебошад. Маълум аст, ки шиносоии аввалини кӯдак бо предмет ва мавҷудоти табиат дар оила ба вучуд меояд. Аз ҷумла ба олами наботот ва ҳайвонот. Сайру гашт дар бешазор, дар дашту сахроҳои дилфиреб, доманакуҳҳои дилрабо, мушоҳидаи растаниҳо дар боғ, ба тартиб шинонидани дарахтони нав, сабзонидани маҳсулотҳои обҷакорӣ, умуман бо табиати зинда, бо инкишофи умумии кӯдакон таъсири нек мерасонад, дар онҳо муносибати эстетикиро ташаккул медиҳад. Қобилияти мушоҳида намудан ва фарқ карда тавонистани зебоиро ба вучуд меорад, ҳисси аз ҳамаи он лаззат ва кайфият бурданро инкишоф медиҳад. Хусусан дарки зебоии табиат ва ҳаёт.

Ба ҳамаи ин зарурати тарбияи эстетикӣ нигоҳ накарда бачагонро бо ҳама он чӣ ки онҳоро ба ҳаяҷор меоварад, аз ҳад зиёд сербор кардан лозим нест. Агар бача соатҳои зиёд дар назди телевизор нишаста, ҳамаи намоишҳо тамошо намояд, агар радио бе таъхир дар хона садо диҳад, агар мактаббача кадом асаре ба дасташ афтад, бе фарқ хондан гирад, тамоми филмҳо тамошо кунад, ин на танҳо ба саломатии кӯдак таъсири бад мерасонад, балки одати рӯяки ба асарҳои санъат назар карданро ба вучуд меорад. Мутаасифона аксарияти падару модарон намедонанд, ки фарзандонашон кадом филмҳо тамошо мекунанд, ҳеле кам бо ҳамроҳии онҳо ба театр ва намоишгоҳҳо мераванд. Инро таҳқиқотҳои анҷом додашуда собит менамоянд. Бо сабаби ба дигар корҳо бисёр банд шудан, барои бо фарзандон ҳатто ба сайру гашт баромадан ҳам вақт пайдо карда наметавонанд, аз ҷумла дар рӯзҳои истироҳат. Ҳол он ки ба падару модарон лозим аст, ки ба фарзандонашон кадом филмҳо тамошо кардан, кадом намоишҳои театриро دیدан, кадом асарҳо хондан лозим аст, тавсия намоянд.

Дар системаи тарбияи эстетикӣ бачагон, ба мусиқӣ машғул шудан нақши муҳим мебозад. Дар оила қатъи назар аз синну сол машғули мусиқӣ гаштан аз аҳамият ҳолӣ нест. Бо ақидаи В.А.Сухомлинский бачае, ки дар даст асбоби мусиқӣ дорад, барои ба кори ношоям машғул шудан вақт пайдо карда наметавонад. Чунки бадкирдорӣ бо зебоии ҳақиқӣ робита дошта наметавонад. Бинобарин ба дасти бачагон додани асбоби мусиқӣ аҳамияти басо калон дорад. Дар баробари ҳисси мусиқӣ дар ӯ ҳисси ахлоқи пок ҳам тавлид меёбад.

Воситаи дигари тарбияи эстетикӣ ин адабиёти бадеӣ мебошад. Образи қаҳрамонҳои адабиёти бадеӣ дар бачагон идеалҳои баланди инсониро ташаккул медиҳад. Асрҳои бадеӣ дар бачагон ҳисси ватандӯстӣ, инсонпарварӣ, меҳру шафқат, ғирасонӣ, меҳнатдӯстӣ, дӯстиву рафокат ва дигарҳо инкишоф медиҳад. Асари бадеӣ таъсири бевосита дорад. Аз ин рӯ бачагонро бе ҳеч гуна саркашӣ, якравӣ ва гарданшаҳӣ қабул мекунад. Чунки касе ӯро талқин наменаояд, касе ба ӯ панду насихат намедихад, худ хулоса мебарорад. Худро тарбия мекунад.

Адабиёт:

1. Дворцов А.Т. Жан Жак Руссо. – М., Наука, 1980. – 112 с.
2. Егоров А.С. Проблемы эстетики. – М., Сов. писатель, 1977. – 464 с.
3. Иьенко Э.В. К беседе об эстетическом воспитании // Школа должна учить мыслить. – М., Воронеж, 2002. – 292 с.
4. Каган М.С. Лекции по марксистско-ленинской эстетике. – Д., 1971. – 166 с.
5. Миралиев А. М., Давлатов М. Педагогика ва психология. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 343 с.

Калидвожаҳо: ахлоқ, масъулият, ҳуқуқ, ҷомеа, меҳнат, педагогика, таҳқиқ, масъала, волидайн, қудак, омил, муносибат, муаммо, мустаҳкам, мактаб, ҷомеа, ҳаматарафа, наврасон, муҳим, қувва, имконият, нуқсон, салоҳият.

Аннотация

ОБРАЗОВАНИЕ КРАСОТЫ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В ОБРАЗОВАНИИ СТУДЕНТОВ

Эстетика – это этика будущего. Весь школьный и семейный образ жизни, моральный облик родителей, учителей, украшение класса и дома, учебные заведения, игры, праздники, развлечения, чтение книг, прослушивание, радиопереговоры, телепередачи, художественное творчество, живопись и гравюра, пение и пение. и др. формируют у детей эстетический вкус. Он обучен жить по закону красоты. Изучая богатство народного наследия, можно прийти к выводу, что в них развито трудовое, умственное, нравственное, физическое и эстетическое воспитание подрастающего поколения. Все они тесно связаны с эстетическим и этическим воспитанием, с идеалом народа. Например, народ веками стремился видеть свое молодое поколение трудолюбивым, обладающим чистой нравственностью, физически здоровым, интеллектуально развитым. Нация на самом деле является пропагандистом гуманистических идей, всесторонне и пропорционально развитой личностью. Все эти его идеалы нашли свое отражение в этнической и народной педагогике.

Ключевые слова: мораль, ответственность, право, общество, работа, педагогика, исследование, проблема, родитель, ребенок, фактор, отношение, проблема, сильный, школа, сообщество, комплексный, подростки, важный, сила, возможность, дефект, компетентность.

Annotation

BEAUTY EDUCATION AND ITS IMPORTANCE IN STUDENT EDUCATION

Aesthetics is the ethics of the future. The entire school and family lifestyle, the moral character of parents, teachers, classroom and home decoration, educational institutions, games, holidays, entertainment, reading books, listening, radio conversations, television shows, artistic creativity, painting and engraving, singing and singing. etc. form aesthetic taste in children. He is trained to live by the law of beauty. Studying the wealth of folk heritage, we can come to the conclusion that they have developed the labor, mental, moral, physical and aesthetic education of the younger generation. All of them are closely connected with aesthetic and ethical education, with the ideal of the people. For example, for centuries people have strived to see their younger generation as hardworking, possessing pure morality, physically healthy, and intellectually developed. The nation is actually a propagandist of humanistic ideas, a comprehensively and proportionately developed personality. All these ideals of his were reflected in ethnic and folk pedagogy.

Keywords: morality, responsibility, law, society, work, pedagogy, research, problem, parent, child, factor, attitude, problem, strong, school, community, complex, teenagers, important, strength, opportunity, defect, competence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чалишова Парвина, магистранти соли дуюми факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 985907888

Роҳбари илмӣ: Фозилов С.

Сведения об авторе: Чалишова Парвина, магистранка второго курса педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 985907888

Научный руководитель: Фозилов С.

About the author: Chalishova Parvina, second-year master student of the pedagogical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini. Phone: +992 985907888

Scientific director: Fozilov S.

МУТОБИҚШАВИИ КӮДАК БА МАКТАБ ВА МУШКИЛОТИ ОН

Оғози таҳсил дар мактаб яке аз лаҳзаҳои ҷиддии ҳаёти кӯдак аст, ки бо шумораи зиёди намудҳои гуногуни сарборӣ алоқаманд мебошад. Масалан, тағйироти иҷтимоӣ-психологӣ дар ҳаёти кӯдак - робитаҳои нав, муносибатҳои нав бо ҳамсолону омӯзгор. Масъулият дар назди ҳамсолону омӯзгор, аҳли хонавода ӯро водор менамоянд, ки мавқеи худро дар муҳити нави иҷтимоӣ чун хонанда / талаба муайян намояд. Барои бемушкilot ва бомуваффақият ворид шудан ба фаъолияти таълимӣ, кӯдак бояд солим ва ҳамаҷониба омода бошад.

Мавқеи "хонанда" аз кӯдак талаб мекунад, ки нақши худ ва мавқеи омӯзгорро дарк намояд ва аз масофаи муқарраршуда дар муносибат ва қоидаҳое, ки ин муносибатҳо тавассути он бунёд мешаванд, огоҳ бошад.

Дар давраи аввали мутобиқшавии кӯдак аз ҳама муҳим он аст, ки кадом намуди рафтори калонсолон, яъне омӯзгор ё волидайн ҳамчун намуна барои ӯ қабул шудааст ва ӯ вобаста ба ин рафтор амал мекунад. Дар ин лаҳзаҳои ғайриинтизор кадом намуди ёрии равонӣ муфид аст, барои беҳтар таъсиррасонӣ то кӯдак ба мактаб пайдарпай мутобиқ гардад, номаълум мебошад. Масъалаи тайёр будани кӯдак ба мактаб яке аз самтҳои муҳимтарини омӯзиш дар илми муосир ва таҷрибаи амалии мураббияи кӯдакостонҳо ва омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ мебошад. Ин бо он асоснок карда мешавад, ки тайёр набудани бача ба мактаб дар тамоми марҳалаҳои минбаъдаи таҳсилоти ӯ дар мактаб душвории зиёдеро ба миён меорад.

Мафҳуми «тайёр будани кӯдак ба мактаб»-ро муайян карда, Л. Венгер қайд менамояд, ки: «Ба мактаб омода будан маънои хондан, навиштан ва ҳисоб карданро надорад, балки омодагӣ ба мактаб маънои омода будан ба омӯختани ҳамаи инҳоро дорад».

Ки ва чӣ ба кӯдак кӯмак мекунад, ки "ҳамаи инро омӯзад?" Пеш аз ҳама, омодагии ҳавасмандӣ ба мактаб зарур аст, яъне майлу хоҳиши бачагон ба омӯхтан, ки онро дар бозҳои нақшофарии кӯдакон мушоҳидан кардан мумкин аст. Кӯдаконе ки ба мактаб барои омӯзиш ворид мешаванд, афзалтар мешуморанд, ки нақши "хонанда"-ро бозӣ кунанд, ба ҳамсолон монанд нависанд, хонанд, масъалаҳоро ҳал кунанд ва дар назди тахтаи синф ҷавоб диҳанд ва баҳо гиранд. Кӯдакони ба мактаб нотайёр ва хурдсол нақши омӯзгорро чун ҷеҳраи асосӣ дарк намуда ба лаҳзаҳои тағйирёбии вазъият, омадану аз мактаб рафтан, салом додану алейк гуфтани муаллим ва риоя кардан ба иҷроии талаботҳо диққат медиҳанд. Дар чунин ҳолат хоҳиши ба мактаб рафтани кӯдак метавонад аз ангеҷаҳое бошад, ки мустақиман ба омӯзиш алоқаманд нестанд. Пас шавқу рағбат ба мактаб аксаран аз он бармеояд, ки ҳамаи ҳамсолони ӯ ба он ҷо мераванд, зеро дар хона шумидааст, ки дохил шудан ба мактаб ё гимназияи махсус хеле муҳим ва шарафманд аст, зеро ӯ ҷувздони нави зебо, қуттии қаламдон ва дигар тўхфаҳо мегирад, ки онҳо тавачҷуи дигар бачаҳоро ба худ ҷалб мекунанд. Бача метавонад ба мактаб майл кунад, зеро чизи навро омӯхтан меҳонад, ҳуқуқҳои муайян доштани худро эҳсос мекунад, ба монанди барои иҷро намудани вазифаҳои ба зиммааш гузошташударо кӯшиш мекунад, то сазовори баҳои хубу аъло гардад, таърифу таҳсин шунавад ва аз он ҳаловат барад. Масалан, барои ин кӯшиш менамоянд, барвақт аз ҳоб меҳезанд, вазифаи хонагиро тайёр мекунанд ва ғайра. Ҳарчанд вай ҳанӯз пурра дарк накардааст, ки барои омода кардани дарс ӯ бояд бозӣ ё сайру гаштро қурбон кунад.

Психологҳо мушкilotи омодагии кӯдакон ба мактабро таҳлил карда, имконоти омодагии зеринро муайян мекунанд:

1. Дар навбати аввал тайёрии шахсии кӯдак ба мактаб ба қабули мавқеи нави иҷтимоӣ-мавқеи талабаро, ки як қатор ҳуқуқу ўҳдадорӣҳо дорад, дар бар мегирад. Ин омодагии шахсӣ дар муносибати кӯдак ба мактаб, ба фаъолияти таълимӣ, ба омӯзгорон, бо ҳамсолон ва ба худӣ ӯ зоҳир мегардад. Тайёрии шахсӣ инчунин муайян кардани сатҳи соҳаи ҳавасмандиро дар бар мегирад. Кӯдаке ба мактаб омода аст, ки на аз ҷиҳати дастрасӣ ба ашёҳои мактабӣ - ҷувздон, китоби дарсӣ, дафтар, либоси нав, балки бо имконияти гирифтани донишҳои нав, ки инкишофи шавқу ҳаваси маърифатӣ дорад, дар бар мегирад. Хонандаи оянда бояд рафтор, фаъолияти маърифатии худро мустақилона назорат кунад, ки ин бо системаи ташаккулефтаи иерархия¹

¹ Зинаи боло рафтан

силсилаи маромҳо имконпазир мегардад. Кӯдак бояд ба донишони чизи нав шавқ дошта бошад. Тайёрии шахси инчунин сатҳи муайяни рушди соҳаи эмотсионалии кӯдакро дар назар дорад. То оғози таҳсил кӯдак бояд ба эътидоли нисбатан хуби эмотсионалӣ ноил шавад, ки дар раванди он рушд ва ҷараёни фаъолияти таълимӣ имконпазир гардад.

2. Омодагии зеҳнии кӯдак ба мактаб яке аз омилҳои муҳими пешравии ӯ дар таҳсилоти мактаб аст. Омодагии зеҳнӣ ташаккули малакаҳои ибтидоии кӯдакро дар соҳаи фаъолияти таълимӣ, аз ҷумла қобилияти ҷудо кардани вазифаи таълимӣ ва табдил додани он ба ҳадафи мустақили фаъолият мебошад. Метавон гуфт, ки ташаккули омодагии зеҳнӣ ба таҳсил дар мактаб иборат аст аз:

- дарки муқоиса намудани ашёҳо;
- тафаккури таҳлили² (қобилияти дарки хусусиятҳо ва муносибатҳои асосии падидаҳо, қобилияти такрори намуна);
- муносибати оқилона ба воқеият;
- хотираи мантиқӣ;
- шавқу рағбат ба дониш, раванди ба даст овардани он тавассути кӯшишҳои иловагӣ;
- азхудкунии нутқи гуфтугӯӣ ба воситаи гӯш кардан ва қобилияти фаҳмидан ва истифода бурдани он ҳангоми муоширату муколама.

3. Тайёрии иҷтимоӣ-психологӣ кӯдак ба мактаб. Ин ҷузъи омодагӣ ташаккули он сифатҳоеро дар бар мегирад, ки ба шарофати онҳо кудакон метавонанд бо дигар ҳамсолон дар синф, муаллимон муошират намоянд.

Кӯдак дар мактаб ба синфе меояд, ки дар он кудакон ба фаъолияти умумӣ машғуланд. Ӯ бояд қобилияти ворид шудан ба гурӯҳи кудакон, яқоя бо дигарон амал кардан, роҳҳои ба қадри кофӣ тағйирпазирро барои барқарор кардани муносибат бо кудакони дигарро интихоб ва истифода бурда тавонад.

Мутобиқшавии кудакон ба мактаб дар аввали соли хониш хусусиятҳои ба худ хосро доранд. Ин равандро ҳар як кудак вобаста ба хусусиятҳои фардӣ- шахсиятии худ ором, тез дар муҳлати кӯтоҳ, дуру дароз бо мушкили аз сар мегузаронад. Мафҳуми «Мутобиқшавӣ ба мактаб»-бидуни мушкilot ворид гардидани кудак ба дастаи, гурӯҳи, синф дар низоми фаъолияти таълимӣ дар синфро дорад, ки он омӯхтан ва иҷро кардани меъёрҳои рафтор ва муносибатҳои нав дар гурӯҳи кудакони нав талаб мекунад. Дар раванди мутобиқшавӣ ба мактаб кудак бо анъанаҳо, меъёрҳои тарбиявӣ- қоида ва рафтори ахлоқӣ; самтҳои арзишнок ва системаи муоширату муносибатҳои арзишманди дохилии синф ва мактабро аз худ менамоянд.

Мутобиқшавии кудак ба мактаб метавонад муҳлати аз 2 ҳафта то 6 моҳро дар бар гирад. Давраи мутобиқшавӣ бартарафсозии се намуди душворихоро дар бар мегирад. Якум намуди душворихо ба хусусиятҳои низоми нави мактаби вобаста мебошад. Дуюм душворихо мебошад, ки хонандагон синфҳои ибтидоӣ зиёдтар ҳис мекунанд, ин бартарафсозии муносибати байниҳамдигари бо омӯзгор ва ҳамсинфон мебошад. Ба мушкilotи сеюм хонанда он вақт бармеҳурад, ки азхудкунии барномаи таълими барояш мушкилиро меорад.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки нишондихандаи асосии мутобиқшавии мусоиди равонии кудак инҳоянд: ташаккули рафтори мувофиқ, барқарор кардани робита бо хонандагон, муаллим ва азхудкунии малакаҳои фаъолияти таълимиро дар бар мегиранд. Саъю кӯшиши муштараки омӯзгорон, волидайн, табибон ва равшиносон метавонад, ҳатари инкишофи носозгории мактаб ва душворихоҳои омӯзишӣ кудакро коҳиш диҳад.

Ба мактаб рафтан як қадами ҷиддӣ барои кудак мебошад, ки ҳисси масъулиятро талаб менамояд. Давраи мутобиқшавӣ ба таҳсил ба ин иқдом мусоидат мекунад.

Адабиёт:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. – М.: Академический проект, 2001.
2. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! – М.: Просвещение, 1983.
3. Андреева Г.М. Психология социального познания: Учеб. Пособие для высших учебных заведений. - М.: Аспект Пресс, 1997.
4. Венгер Л.А., Венгер А.Л. Готов ли ваш ребенок к школе? - М.: Знание, 1994.
5. Гуткина Н.И. "Психологическая готовность к школе". - М.: Комплекс-Центр, 1993.
6. Назруллоева М. "Қамолати томактабӣ ё худ омодагӣ ба мактаб".
7. Немов Р.С. Психология. Центр ВЛАДОС, 2000.
8. Чудинова Е.В. Младшие школьники в учебной деятельности. - Рига, 1999.

² Қобилияти дарки хусусиятҳо ва муносибатҳои асосии падидаҳо, қобилияти такрори намуна

Калидвожахо: *тайёр будани кӯдак ба мактаб, мутобиқишавӣ, синни хурди мактабӣ, муассисаи миёнаи умумӣ, омӯзгор, волидон, инкишоф, меъёр, ҷўтимоишавӣ.*

Аннотация

АДАПТАЦИЯ ДЕТЕЙ К ШКОЛЕ И ЕЕ ПРОБЛЕМА

В данной статье изучается и анализируется адаптация детей младшего школьного возраста к общеобразовательной средней школе.

Вопрос адаптации детей к новой социальной среде - возрастная группа образовательного учреждения является чувствительным, сложным и ответственным периодом для детей, родителей и педагогов и требует учета индивидуально-психологических и физиологических особенностей каждого ребенка, образовательной деятельности, требующей сотрудничества родителей и педагогов для обеспечения нормального развития.

Результаты исследования показали, что в научных исследованиях специалистов и практическом опыте рабочих особое внимание уделялось вопросу адаптации детей школьного возраста к общеобразовательной школе, что важно в зависимости от условий и возможностей обучения, выполнении учебно-воспитательных задач, и остается важным фактором сохранения психического и физического здоровья учащихся, здоровья воспитательной работы.

Ключевые слова: *готовность детей к школе, адаптация, младший школьный возраст, общеобразовательная школа, педагог, родители, развитие, нормы, социализация.*

Annotation

ADAPTATION OF THE CHILD TO SCHOOL AND ITS PROBLEM

This article studies and analyzes the adaptation of children of primary school age to a comprehensive secondary school.

The purpose of the article. The issue of children's adaptation to a new social environment - the age group of a general educational institution is a sensitive, difficult and responsible period for a child, parents and teachers and requires consideration of individual psychological and characteristics of each child, educational activities that require the cooperation of parents and teachers to ensure their normal development.

The results of the study showed that in the scientific research of specialists and the practical experience of workers, special attention was paid to the issue of adaptation of school-age children to a general education school, which is important depending on the conditions and opportunities and the fulfillment of educational tasks, and it remains an important factor in protecting mental and physical health, child, health educational work.

Keywords: *child's readiness for school, adaptation, primary school age, secondary school, teacher, parents, development, norms, socialization.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шайхова Нигина Пулодовна, магистранти соли аввали факултети психологияи Донишгоҳи Давлатии Омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 933166514

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ, профессор Мачидова Бибихафиза

Сведения об авторе: Шайхова Нигина Пулодовна магистрантка первого курса факультета психологии педагогический государственный университета имени Садриддин Айни. Телефон: +992 933166514

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Маджидова Бибихафиза

About the author: Shaykhova Nigina Pulodovna first-year masters student of the faculty of psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. tel: 933166514

Scientific Leader: doctor of pedagogical sciences, professor Machidova Bibihafiza

ОМУЗИШИ ПЕШОЯНДҲОИ *IN, ON* ВА *AT* ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСИИ МУОСИР

Усулҳои таълими пешояндҳои забони англисӣ ба монанди пешояндҳои забони тоҷикӣ хеле бою ғанӣ буда, таҳлили муфасссали онҳо мавзӯи баҳси илми забоншиносӣ мебошад. Дар ин мақолаи мазкур танҳо ба усулҳои омӯзиши якҷандтои онҳо: *in*, *on* ва *at* таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад. Аз ин рӯ, таълими пешояндҳои забони англисӣ доираи васеи истифода дошта, тарҷумаи лўғавии онҳо дар забони тоҷикӣ бо як вожаи «дар» мустаъмал мешаванд. Дар баробари ин аз ҳамин сабаб хеле ҳам сода ва одӣ ба назар мерасанд. Аммо ин танҳо дар зиннаҳои аввали омӯзиши пешояндҳо буда метавонад. Шинохту дониستاني ҷою мавриди истифодаи онҳо ба омӯзандагони ин забон махсусан дар давраҳои асримиёнагӣ (*pre - intermediate, intermediate*) муаммоҳои гуногунро эҷод мекунад.

Чунки дар давраҳои ибтидоии омӯзиши ин забон ба хонандагон ва донишҷӯён дар раванди омӯзиши пешояндҳо дар шакли хело сода ва бо усулҳои гуногун ошноӣ пайдо мекунанд. Дар мисоли: *in the morning* - дар саҳар, *in the house* - дар хона, *in town* - дар шаҳр, *in the middle* - дар мобайни, *on Monday* - дар рӯзи якшанбе, *on the first of...* - дар рӯзи якуми..., *on a bus* - дар автобус, *at home* - дар хона, *at work* - дар кор ва ғайра ки онҳоро пурра ва алоҳида дар ин зинаҳо омӯзондан ғайри имкон аст [5, 110].

Муаммоҳое, ки дар шинохту фарқ гузоштани ин пешояндҳо талабагон ва донишҷӯён рӯ ба рӯ меоянд, ки дар забони тоҷикӣ бо як вожаи «дар» тарҷума мешаванд, ки онҳо на танҳо ҳамчун як навъи пешоянд, балки дар вазифаи ду ва зиёда аз ин намуди пешояндҳо корбаст мегарданд. Мисол: пешоянди *in* ҳамчун ифодаи давраи тулонии вақт *-in the winter* - дар зимистон, ҳамчунин пешоянди макон *in the town* - дар шаҳр, ҳамчун ифодагари давомнокии иҷрошавии амал *-in the time that I was in Paris, I only once saw the River Seine* - дар давоми вақти дар Париж буданам, ман ҳамагӣ як маротиба дарёи Сейнро дидам.

Бояд таваҷҷуҳ дод, ки ҳамин вазифаҳоро пешояндҳои *on* ва *at* низ ба худ касб кардаанд. Аз ҳамин сабаб дида баромадани вазифаҳои ин пешояндҳо мавзӯи баҳси калон аст, зеро дар ин мақола танҳо вазифаи маконии онҳо омӯхта мешавад ва мавриди баррасии дучониба қарор дода шудааст.

Боиси зикр аст, ки пешояндҳо серистеъмолтарин ва мураккабтарин унсурҳои забонӣ дар байни дигар ҳиссаҳои нутқ ба ҳисоб рафта, дар алоҳидагӣ маъноӣ мушаххаси худро надоранд. Аз ин хотир, метавон гуфт, ки дар рафти созмонебӣ ибораҳои ҷумла маъноҳои ҳамтавбаҳои худро пайдо мекунанд. Дар забони англисии муосир пешоянди *at* – ро истифода карда, дар мавриди маконе ҳарф мезанем, ки онро ҳамчун маҳал ё нуқтаи аз ҷиҳати андоза назар ба минтақа ё шаҳру вилоят бисёр хурд аст, дар назар дорем. Воқеан, ин навъи пешояндҳо оид ба ҳодиса, воқеа ё рӯйдод, ки гурӯҳи одамон ҷамъ меоянд, қарбурд мегардад. Мисол: *I arrived at New Street Station at 7:30*. Ман дар кӯчаи Нью Стрит Стешин соати 7:30 расидам. *There were very few people at Joan's party*. Дар шабнишинии Ҷоан хеле одамони кам омаданд. *We last met at the conference in Italy*. Мо бори охир дар конференс дар Италия вохӯрдм. *We were waiting at the far end of the room*. Мо дар гушаи дури ҳуҷра интизор будем [5, 113].

Чӣ тавре ки бо мисолҳои дар боло овардашуда амиқ ғардид, маҳдудияти макон дар мисоли истгоҳ ва ғӯшаи хона, рӯйдоду воқеа дар мисоли шабнишинии Ҷоан ва конференс дар Италия хеле равшан ва возеҳ нишон дода шудааст. Дар баробари ин, мисолҳои фавқуззикр баёнгарии мавқеъ ва рӯйдодҳо мебошанд.

Дар мақолаи мавриди назар қарор дода шуда, мо пешоянди *on* - ро истифода карда, аз хусусияти ҷой ё ин ки маконе ҳадс мезанем, ки марбут ба рӯй ё сатҳи ҳамвор, тахт мебошад ва ё ҷизе, ки мо онро ҳамчун хат, рах, тараф, рост ба монанди роҳ ё дарё фикр мекунем. Ин навъи пешояндҳо дар таълими омӯзиши забони англисӣ серистеъмол ва мубрам буда, дар раванди иҷроиши амал қарбурд мегардад. Мисол: *Is that a spider on the ceiling?* Магар он анкабут аст дар шифт? (Дар ёд дошта бошед, ки мо дар девор, дар болои фарш мегӯем). *She owns a house on the Swain River*. Ӯ дар Сувеин хона дорад.

Дар ҷумлаи якум макон ҳамчун рӯй ё сатҳи ҳамвор муаррифӣ шудааст, вақте ки дар ҷумлаи дуюм дар дарё ба маъноӣ рост, беҳам омада, яъне дар соҳили дарё будани хонаро нишон медиҳад. Бояд гуфт, ки дар ин ҷумлаи мазкур ду вожаи ба ҳам наздик яъне, рӯй ва сатҳ

нишондиҳандаи макон ва ҳолат мебошанд.

Пешоянди **in** - ро истифода намуда, сухан доир ба макони доираи ҳудудаш калон меравад, ё чизе ки дар дохили ҷой ё фазои калонтар мебошад. Пешоянди мазкур дар забони англисии муосир басо ҳам доманатор ва фарох буда, дар созмонёбии ибораву ҷумла аз рӯи сохти маънонаш маконро ифода менамоянд. Мисол: *There's been another big forest fire in California.* Дар Штати Калифорния як сӯхтори калони дигари ҷангал шуда буд. *She looked again in her bag and, to her relief, there were keys.* Ё боз дар (дохили) ҷузвдонаш нигоҳ кард, барои таскини дилаш, ва калидҳо он ҷо буданд.

Албатта, дар ин ду ҷумла хусусиятҳои, ки хоси пешоянди **in** аз рӯи маънои макониаш мебошанд, баён шудаанд. Илова ба ин, маълумотҳои доир ба истифодаи пешояндҳои макони **in**, **on** ва **at** дар боло ироашуда таваҷҷуҳи шуморо ба тафсири бештари онҳо дар ҷумлаҳои зер ҷалб мекунем: *My dream is to play at Wembley Stadium.* Орзуи ман дар варзишгоҳи Вемблей бозӣ кардан аст. - макон ҳамчун нукта, мавқеъ, мавзъи дида мешавад. *Didn't I see you in/at the pool yesterday?* Магар ман шуморо дирӯз дар ҳавзи шиноварӣ надида будам? - дар ин ҷо макон ё дар дохили ҳуди ҳавзи шиноварӣ ё ҳамчун нукта ё мавзъе дар шаҳр дида мешавад [4, 25]. *He lives in Perth.* Ё дар Перт зиндагӣ мекунад. —Перт номи шаҳр буда дар масоҳати калон ҷойгир аст. *We stopped in/at Milan, Florence and Pisa on our way to Rome.* Мо дар роҳи бозгашт ба Рим дар Милан, Флоренс ва Пиза бозист кардем. Вақте ки мо шаҳрҳоро ҳамчун мавзъ ё нуктае дар давоми сафар мебинем пешоянди **at** - ро истифода мебарем, ва пешоянди **in** - ро он вақте истифода мебарем, ки мо он шаҳрҳоро ҳамчун минтақаҳои маҳкам, ки мо муддатҳо дар он ҷойҳо маскун гирифта будем. *They were a great success in/at Edinburgh.* Онҳо дар Эдинбург қомеъии калон доштанд. - мо метавонем **at** - ро истифода кунем вақте, ки номи маҳалро ба ҷои муассиса, ташкилот ё воқеаву рӯйдод истифода кунем, - инҳо намоишномаи Эдинбург дар назар дошта шудааст; **in** - шаҳрро нишон медиҳад. *He's in Los Angeles on business.* Ё дар Лос Анҷелес аст. - ё дар онҷо қарор дорад дар ё онҷо зиндагӣ мекунад. *He's at Manchester studying Linguistics.* Ё дар Манчестер забоншиносӣ меомӯзад. - донишҷӯ дар донишгоҳи Манчестер. *She works at Marks and Spencer.* Ё дар Маркс ва Спенсер кор мекунад. - номи як ширкати алоҳида. *She works in a shoe shop.* Ё дар мағозаи пойафзол кор мекунад. - намуди ҷой ифода ёфт аст. *I stopped at the shop on the way home.* Дар роҳи бозгашт ба хона ман ба мағоза даромадам. *I was in the bank when Sue came in.* Ман дар бонк будам вақте ки Сю ворид шуд. - хангоми сухангӯӣ дар бораи иморатҳои ба монанди дандонпишикхона, мағозаи универсалии худхизматрасонӣ (супермаркет), бонк, мактаб ва ғайра **at** истифода карда мешавад; **in** - ро истифода карда таъкид месозем, ки дохили биноро дар назар дорем. *I read the paper in the taxi on the way.* Ман рӯзномаро дар роҳ дар таксӣ хондам. - барои саёҳат аз таксӣ ё автомобили сабукрав истифода кардан. *I'll probably go on the bus.* Ман шояд дар автобус равам. - барои саёҳат аз автобус, фойтун(карета), ҳавопаймо ва қатора истифода кардан; аммо агар мо дохили автобус ва ғайраро таъкид кардан хоҳем пас метавонем пешоянди **in** -ро истифода кунем [5, 88-92].

Одатан пешоянди **at** - ро пеш аз суроға ва **in** ё **on** - ро пеш аз номи роҳ ё кӯча истифода мекунем. Мисол: *They have opened an office at 28 Lees Road* - Онҳо дар кӯчаи Лиз Роуд 28 идора кушоданд. *The church is in/on Park Road.* Масҷиди кӯчаи Парк Роуд ҷойгир аст.

Пешоянди **on** - ро бар ивази **in** истифода мекунем, вақте ки дар бораи роҳ ва кӯчаҳои дароз гап занем. *The town is on the Pacific Highway.* Шаҳр дар Шохроҳи Песифик ҷойгир аст. Мо метавонем ба ҷои **in** пешоянди **at** - ро истифода кунем, вақте ки номи кӯчаро истифода карда ба идораи дар он кӯча буда муроҷиат мекунем [7, 138]. *These was an important meeting of Ministers at Downing Street today.* Имрӯз дар кӯчаи Даунинг Стрит вохӯрии муҳими вазирон доир гардид. Яъне дар ин кӯча бинои идораи вазирон ҷойгир аст.

Пешоянди **"at"** ба гурӯҳи пешояндҳои содаи забони англисӣ дохил мешавад. Қуллиева З. Х оиди пешоянди **"at"** чунин гуфтааст: Пешоянди **at** - барои ифодаи ҷои истикомат (суроға) ва биноҳои махсус истифода мешавад: *The museum is at 31 Main street.* Осорхона дар кӯчаи Мейн 31 мебошад. Нишондиҳандаи ибораи макон, одатан, пеш аз нишондиҳандаи ибораҳои замон меояд. Мисол: макон, замон:

They were at home at noon. I saw him at the bus at 3:30.

Пешоянди **at** инчунин барои ифодаи вақт истифода бурда мешавад:

I fell asleep at 9 30. Ман дар соати 9 30 хоб кардам. *The plane left at 8 45.* Ҳавопаймо дар соати 8 45 парид.

Пешоянди **at** барои ифодаи макон низ истифода мешавад:

а) ба маънои «дар назди, наздикӣ»: *The car stopped at the gate.* Мошин дар назди дарвоза карор кард.

б) бо маънои «дар» пеш аз шахрҳои хурд, деҳаҳои истифода бурда мешавад (ба саволи дар кучо? - where?). **Sobir works at Hisor.** Собир дар Ҳисор кор мекунад.

Бояд қайд намуд, ки пеш аз шахрҳои калон ва мамлакатҳо пешоянди in истифода бурда мешавад: **Lola was born in Dushanbe.** Лола дар Душанбе таваллуд шудааст.

в) бо маънои «дар» пеш аз номҳои корхонаҳо, ташкилотҳо, ҷамъи одамон, бо нишондоди маконе, ки ягон амал, ягон чараён иҷро мешавад (ба саволи дар кучо? - where?): **I study at the University.** Ман дар Донишгоҳ таҳсил мекунам.

Барои ифодаи замон ба маънои «дар» бо ишораи лаҳзаи вақт:

Habib will return at seven o'clock. Ҳабиб соати ҳафт бар мегардад.

Абдусалом Мамадназаров пешоянди "at"-ро чунин тавсиф намудааст:

1. дар пеши, дар назди;
2. дар (макон);
3. дар (вақт);
4. бо, ба, ба сӯи;
5. дар ҳоли.

I. They arrived at a very large old house. (The secret garden). Онҳоба хонаикалоникухонае расиданд.

II. Drew was waiting at the airport. (Joice Hanam. The death of Karen Silkwood). Дрю дар фурудгоҳ мунтазир буд. Феълҳои, ки бо пешоянди at ибора месозанд инҳоянд: to aim at – нишон гирифтанд; to arrive at – омадан ба; to call at – ба ягон ҷой даромадан; to laugh at – ба чизе хандидан; to look at – ба чизе нигоҳ кардан;

Ҳолатҳои асосии истифодабарии пешоянди at: at the age of – дар сини сол; at all – умуман; not at all – на он қадар, наеарзад; at all events – ба ҳар ҳол; at the beginning – аз аввал; at best – дар ҳолати беҳтар; at last – дар охир, дар натиҷа; at first – дар аввал, сараввал; at a time – якбора, якҷоя;

Дар байни пешояндҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ ҳамеша мувофиқати маъноӣ вучуд надорад. Пешояндҳои забони англисиро метавон ба воситаи пешояндҳои гуногуни тоҷикӣ ифода кард:

His brother works at the factory. Бародари ӯ дар корхона кор мекунад. **He laughed at them.** Ӯ ба ҳоли онҳо хандид.

Пешояндҳои забони тоҷикӣ дар навбати худ метавонанд ба пешояндҳои забони англисӣ мувофиқат кунанд: **The book is on the table.** Китоб дар болои миз аст. **The teacher looked at me.** Муаллим ба ман нигоҳ кард. **He is angry with me.** Ӯ бо ман қарор аст.

Дар ҷумлаҳои забони англисӣ пешояндҳои истифода бурда мешаванд, ки дар ҳолати тарҷума ба забони тоҷикӣ қорбурд намешаванд: **Wait for me.** Маро интизор шав. (-). **Karim asked for cigarettes.** Карим сигор хоҳиш намуд [5, 18-20].

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҷумла дар забони англисӣ дар бисёр мавридҳо бе пешоянд сохта мешавад, ки тарҷумаи онҳо бошад баръакс бо пешоянд рух медиҳад. **Lola followed me.** Лола аз қафоиман омад.

Ниҳоятан, бояд қайд кард, ки усулҳои омӯзиши пешояндҳо қисми ҷудонашавандаи грамматикаи забони англисӣ ва тоҷикиро ташкил медиҳанд. Таълими пешояндҳо дар калимасозии забонҳои омӯхташуда дар сомонбӯзии ибора ва ҷумлаҳо нақши асосиро мебозанд. Дар омӯзиши пешояндҳо натиҷаи омехташавӣ бо пешояндҳои гуногун феълҳо метавонанд маънои худро дар заминаи маънои аслии пешоянд тағйир диҳанд. Масалан, **to look after** – нигоҳубин кардан; **to look at**. Метавон чунин ибори андеша намуд, ки аз маълумотҳо ва мисолҳои дар боло оварда шуда, нигоҳ накарда, мавзӯ дорои бахшҳои ҳалталабе мебошад, ки шарҳи онҳоро дар матнҳои алоҳида додан мумкин аст. Ба ҳар ҳол, бо боварӣ гуфта метавонем, ки тафсири он ба проблемаҳои таълими пешояндҳои сермаҳсули забони англисӣ дода шуда ёрӣ ва роҳнамоӣ бозғирмод дар шинохт ва истифодаи дурусти онҳо барои хонандагон ва донишомӯзони ин забон дорои аҳамияти байналмилалӣ хоҳад буд.

Адабиёт:

1. Алиев С. Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. – Душанбе, 2013. - 200 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. - 473 с.
3. Икболов О., Ёралиева Н., Таъоева М. Грамматикаи забони англисӣ. – Душанбе: Эрграф, 2007. – 350 с.
4. Качалова К. Н. Практическая грамматика английского языка. - Москва: Высшая школа, 2002. - 365 с.
5. Усмонов К. У. / Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёну магистрантони факултети забонҳои англисӣ. - Хучанд: 2015. - 230 с.
6. Усмонов К. А Бойматов. / Методикаи таълими забони англисӣ. - Душанбе: Нури маърифат, 2009. - 400 с.

Калидвожаҳо: *пешванд, маъно, ифода, феъл, ибора, воҳидҳои фразеологӣ, содда, таркиб, мураккаб, мураккаб, ҷумла, калима, сохтор, асос, ифода, забон, омӯзиш, усул, грамматика, феъл, исм, тарбия, монанд, муосир, мисол, намуд, гуногун, муаллиф, хусусият, макон, замон, вазифа, парванда ва ғ. ва ғайра.*

Аннотация

ИЗУЧЕНИЕ ПРЕЛОГОВ IN, ON И AT В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются способы изучения предлогов in, on и at в современном английском языке. Также рассматривается место и значение данного предлога в фразеологических единицах и их таджикские эквиваленты. Предлог места – это предлог, который используется для обозначения места, где что-то находится. Только три предлога места, однако их можно использовать для обсуждения почти бесконечного числа места.

At – предлог места, который используется для обсуждения определенного момента

In – предлог места, который используется для обсуждения закрытого пространства

On – предлог времени, который используется для обсуждения поверхности

Ключевые слова: *предлог, значения, выражать, глагол, фраза, фразеологические единицы, простое, состав, составной, сложные, предложение, слово, структура, основной, выражение, язык, изучение, метод, грамматика, глагол, имя существительное, воспитание, похоже, современные, пример, тип, различных, автор, характеристика, место, время, функция, надеж и. т. др.*

Annotation

THE TEACHING PREPOSITIONS IN, ON AND AT IN MODERN ENGLISH

The Methods of the teaching prepositions in, on and at in modern English is review in the article. The place and meaning of the preposition in, on and at in the phraseological units and their equivalent in Tajik also analyzed in the article. A preposition of place is a preposition which is used to refer to a place where something or someone is located. There are only three prepositions of place, however they can be used to discuss an almost endless number of places.

At – A preposition of place which is used to discuss a certain point

In – A preposition of place which is used to discuss an enclosed space

On – A preposition of time which is used to discuss a surface

Keywords: *preposition, meaning, express, verb, phrases, phraseological units, simple, derivative, composite, compound, sentence, word, structure, main, express, language, teaching, method, grammar, verb, noun, educate, assimilate, modern, example, type, difference, author, feature, place, time, function, problem etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назирова Нилуфар Давлатбековна, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ, Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: +992 919648671

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Асламов Ҳ.

Сведение об авторе: Назирова Нилуфар Давлатбеков, магистранка второго курса факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айна. Тел.: +992 919648671

About the author: Nazirova Nilufar Davlatbegovna, master of 2 – nd year of English language and northern languages Faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Tel.: +992 919648671

**АҚИДАҲОИ МУТАФФАКИРОН ВА БУЗУРГОНИ
ФОРСУ ТОЧИК ДОИР БА ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ**

Истилоҳи «Экология» аз калимаи юнонии «oikos» ба маънии маскан, зистгоҳ, манзил ва «logos» илм, фан ё таълимот аст. Экология соҳаи илмест, ки муносибати организмҳои зиндаро байни худ ба бо муҳити сукунат, инчунин муносибати инсонро бо биосфера меомӯзад. Ин истилоҳ дар соли 1866 тавассути олим ва табиатшиноси олмонӣ Эрнест Геккел (1834-1919) дар корбурдҳои илмӣ муаррифӣ шуд. Ин вожа ба унвони фикри комилан ҷадиде дар Аврупои он замон матраҳ шуд. Вай мавзӯи таҳқиқоти экологиро иртиботи мавҷудоти зинда бо муҳит донист. Аммо ҳалли мушкилоти таълиму тарбияи экологии талабагон ва хусусан талабагони синфҳои ибтидоӣ бидуни омӯзиши таърихи пайдоиш ва вазъияти таълиму тарбияи экологӣ ғайримумкин аст. Таълиму тарбияи экологӣ ба монанди дигар ҷанбаҳои дидгоҳҳои омӯзишӣ таърихи нисбатан қадимтар дорад ва бахши ҷудоинопазири таърихи рушди инсонӣ ба ҳисоб меравад.

Дар асрҳои IV-V то милод дар китобҳои назми эпикӣ хиндуӣ «Маҳабхарата» ва «Рамаяна» оиди тарзи зиндагӣ, макони зист, дар боби намудҳои ҳайвоноту набототи он замон маълумот оварда шудааст. Сипас яке аз файласуфи Юнони қадим Эмпидокл дар асарҳои худ дар бораи вобастагии олами набототро бо муҳити зист ошкор намуд. Пас аз Букрот низ дар пайравии Эмпидокл ба муфид будани олами наботот ва ҳайвонот таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст. Инчунин Арасту низ вобаста ба табиат ва масъалаҳои ҳифзи он чанд осори хешро бахшидааст [1, 33-36].

Аз аҷдодони мо давраи салтанати Ҳахоманишиён давраи ибтидоӣ нигариши масъулоне ба табиат ва ҳодисаҳои он буда, сипас ин масъала ҷанбаҳои ҷадидеро дар замони салтанати Ашкониён ва Сосониён ба даст овардааст. Таҳқиқоти олимону донишмандон собит мекунад, ки ҳатто дар замони сохти ибтидоӣ мардум боэҳтиёт ва бо таваҷҷӯҳи хос ба табиат, олами ҳайвонот ва наботот рафтор мекарданд, зеро зиндагии онҳо комилан ба нигариши дақиқ ба табиат ва ғановати он вобастагӣ дошт. Онҳо ба думболи афзоиши сарвати табиат буданд ва қасонеро, ки онро нодида мегирифтанд, мучозот мекарданд [2, 90-92].

Табиат ва муҳофизати он аз ибтидо то имрӯз ҳамвора яке аз хостгоҳҳо ва сарчашмаҳои хунари будааст. Маншаъ ва ташаккули оғоии миллӣ ва идеяҳои экологии тоҷиконро метавон ба равшанӣ дар рӯҳи ренессанси фарҳанг, одоб ва расму таомули миллии Сомониён мушоҳида кард. Ташаккули ҳувияти миллӣ, нигариши боэҳтиромона ба табиат, ҷомеа ва забону адабиёти тоҷик ҷавҳар ва мӯҳтавои қори андешамандони бузурги давраи Сомониён буд, ки саҳми босазое дар эҳёи фарҳанги тоҷику форс доштанд. Намояндагони бузурги ин давра, классикҳои адабиёт ва илми тоҷик буданд. Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Ибни Сино, Берунӣ, Хайём, Ҳоразмӣ ва дигарон дар осори ҷовидонаи худ тамоюли мардуми тоҷикро барои эҳёи фарҳанг, забони модарӣ, одоб ва русуми худ, аз ҷумла зебоиҳои табиат ва муҳофизати он нишон доданд.

Дар адабиёти илмӣ ва балоеи андешамандони гузашта тавсифоте аз табиат, зебоиҳои фаромӯш нашудани он ҷойгоҳи аслиро ба худ ихтисос додааст. Ба унвони мисол, Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ тавсифи ҷаззобияҳои табиат, таъкид бар эҳтироми сарватҳои он, эҳтиром ба як муҳити тозаро ба қалам кашидааст. Тавсифи табиат дар осори шоир бо ҷаҳонбинии ӯ, ишқ ба зиндагӣ ва ҷашмандозии алоқаманд шудааст. Шарҳи табиат дар ашъори Рӯдакӣ табиӣ ва бисёр ҷаззоб аст [3, 104-106].

Намунаҳои таълимоти муҳити зист дар осори Аттори Нишопурӣ низ мунъакис шуда, дар бархе аз ҳикоятҳои ӯ шафқат ва меҳрубонӣ ба мавҷудот ва ҳастӣ, дар ниғаҳдорӣ аз дарахту ҳайвонот дида мешавад. Тамсилҳо дар осори Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ пур аст аз кӯҳу дашт, биёбон, осмон ва замин, дарё ва кӯл, дарахт ва ғайра. Ҳамон тавр, ки ҳамчун шоири замони худ Фирдавӣ дар «Шохнома» нақл кардааст, шаҳрвандон, кӯдакон ва ҳокимон, ки бо ин қор рӯбарӯ ҳастанд, бояд назофат ва назму тартиби сарзамин ва оби ватани худро риоят кунанд. Вай бо тадвини мавзӯи аслий, масъалаи мубориза бо вайронкунадагон ва харобкорони табиат ва манобеи он, мушкилоти омӯзиш, ҳифзи муҳити зист, минтақаҳои ҳаёти инсон, саломатии мардумро бошиддат матраҳ кард, ки бидуни шак эҳсоси ишқ ба табиат, ватан ва табиатро дар инсон эҷод мекунад [4, 110-111].

Фарҳанги экологӣ яке аз маконҳои аслиро дар осори илмӣ Ибни Сино ишғол мекунад. Ба гуфтаи ин донишманди бузург, шахс аз рӯзи таваллуд бо табиат ва сарватҳои ғайриқобили мукосаи худ рӯбарӯ мешавад. Ба ибораи дигар, ҳуди шахс ба унвони маҳсули табиат ва муҳити зист дар раванди зиндагӣ батадриҷ ниёз ба муҳофизат ва ҳифзу ҳимоя аз назофати табиат, падидаҳои табиӣ ва муҳити ҳаётан муҳими атроф пайдо мекунад.

Ҷустуҷӯи равишҳои нави эҳёи худшиносии тоҷикон бештар мутафаккиронро водор кард, ки ватани худро тарк кунанд ва саргардон шаванд. Бинобар ин, Носири Хусрав, Камолӣ Хучандӣ, Саъдии Шерозӣ ва садҳо шоиру файласуфони дигар дар хорич аз сарзамини аҷдодии мо зиндагӣ ва кор карданд. Бо вучуди ин, бар асоси идеяҳои миллии онҳо осори фалсафии худро навиштанд, ки таҷрибаи зиндагӣ ва хиради ҳама наслҳои гузаштaro ба таври кулӣ ва инчунин ҷаҳонбинии экологиро дврбар мегирад. Дар осори Носири Хусрав масъалаи маърифати экологӣ низ ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад, ки ҳалли он барои ӯ бисёр муҳим аст. Мутафаккир қотеъона ба зехни инсон эътиқод дорад ва онро хеле тавсиф мекунад. Инсон ба шарофати донишу маърифати худ ҳама падидаҳои табиатро мефаҳмад, бо диққат мешавад ва бо кӯмаки ин дониш бо онҳо созгор мешавад. Бо таваҷҷӯҳ ба таълимоти Носири Хусрав раванди омӯзиш, тарбияи экологии фард, аз ҷумла насли наврас кафолати ояндаи зебо, нур барои рӯҳ ва равон, калиди ҳалли бисёре аз мушкилоти зиндагӣ, калиди фаҳми саҳеҳи ҳама масъалаҳо мебошад [5, 70-76].

Адабиёт:

1. Акрамов С. Асосҳои муҳофизати табиат. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 240 с.
2. Қодиров Н., Давлатзода С., Исоев К., Абдуллоев И. Табиатшиносӣ (синфи 3). – Душанбе: Полиграф групп, 2017. – 256 с.
3. Лутфуллоев М. Педагогикаи умумибашарӣ. – Душанбе: Маориф, 2008. – 208 с.
4. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе: Маориф, 2007. – 404 с.
5. Подласный И.Т. Педагогика. – Москва, 2000. – 400 с.
6. Стадистский Г.В., Радионов А.И. Экология. – Санкт-Петербург, 1995. – 340 с.
7. Скаткин М.А. Школа и всестороннее развитие детей. – Москва, 1980. – 346 с.

Калидвожаҳо: *табиат, Ватан, маърифат, муҳити зист, дарахт, ҳайвонот, муҳофизат, ҳайвонот, наботот, фарҳанг.*

Аннотация

ВЗГЛЯДЫ ПЕРСИДСКИХ И ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ И ВЕЛИКИХ ЛЮДЕЙ НА ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Для улучшения знаний учащихся начальных классов по охране окружающей среды рациональное использование природных ресурсов отношение с животным и растительным миром мы как будущие педагоги должны организовать важные экологические материалы, вне классные и внешкольные воспитательные мероприятия чтобы повысить уровень экологических знаний учащихся и подробнее руководство по разъяснительной работе скверов и проспектов Республики Таджикистан. В сложившейся ситуации одним из средств воспитания людей, особенно молодёжи и подростков является повышение их экологического сознания, которое исходит из семьи, детского сада, школы, государственных органов, средств массовой информации и так далее. Осознание роли природы в развитии личности зависит от разных значений эстетической, познавательной и материальной этики природы. Это показывает, что каждый имеет право быть добрым к окружающей среде.

Ключевые слова: *отношение, природа, окружающая среда, человек, экологическое воспитание, животное растительность, растения, становление развитие.*

Annotation

OPINIONS OF PERSIAN AND TAJIK THINKERS AND GREAT MEN ON ENVIRONMENTAL EDUCATION

To improve the knowledge of primary school students on environmental protection, the rational use of natural resources, the relationship with animals and the flora, we as future teachers, should organize, important environmental materials, outside the classroom and out of school educational activities to increase the level of environmental knowledge of students and in more detail a guide on explanatory work of squares and avenues of the Republic of Tajikistan. To say one the best

ways to nurture people especially the youth is the improving of their ecological understand, which can be implemental through families, vindergardens, school, preschool, governmental institutes, mass media and e.t.c. Awareness of the role of nature in the development of personality depends on different values of the aesthetic, cognitive and material ethics of nature. This snows that everyone has the right to be kind to the environment.

Keywords: *attitude, natura, enviroment, human, enviromental edication, animal vegetation, formation, development.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Норбутозода Холиса Нуралӣ, магистранти соли дуюми факултети таҳсилоти ибтидоӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 881882329

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ, профессор Рачабов Тағоймурод

Сведения об авторе: Норбутозода Холиса Нурали, магистрантка второго курса факультет начального образования Таджикского государственного университета им. Садриддин Айни. Телефон: +992 881882329

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Раджабов Тағоймурод

About the author: Norbutazoda Kholisa Nurali, is a first- year master's student at the primary education of Tajik State University named after Sadriddin Ayni. Phone: +992 881882329

Scientific dviser: Doctor of Pedagogical Sciences, professor Rajabov Tagoymurod

*Қараева Шабнам Ғуломалиевна,
магистранти соли аввали ихтисоси забони олмонӣ, факултети романӣ-германӣ*

ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ КОММУНИКАТИВИИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Дар даврони муосир салоҳиятмандӣ ҳамчун қобилияти мустақилона амалигардониде пазируфта мешавад, ки ба донишҳои ҳосилкардаи хонанда, таҷрибаи зеҳнӣ ва ҳаётӣ, арзишҳо ва майлу рағбатҳои ӯ асос ёфта, ин қобилиятро ӯ дар натиҷаи фаъолияти маърифатӣ ва таҷрибаи таълимӣ рушду нумӯ бахшидааст.

Ҳар давра дар ташаккули фаъолияти инсонӣ саҳми худро мегузорад. Аз ҷумла дар соҳаи маориф. Имрӯз шахси маданӣ дар баробари донишҳои забони худ инчунин бо забонҳои аврупоӣ, мисли англисӣ, олмонӣ, франсавӣ ва забонҳои осӣғӣ, арабӣ, японӣ, чинӣ, кореанӣ, урду ва ғайра бархурдор аст. Омӯзиши забони хориҷӣ ва бартараф кардани мушкилиҳо суботқориро ба миён меорад. Дар натиҷаи ин босабрӣ, боинтизомӣ, мустақилият ва дигар намудҳои салоҳиятмандӣ характери хонанда инкишоф меёбад. Барои дур нашудан аз мақсади ниҳой, пешгири кардани мушкилот дар фаъолияти нутқӣ, зарурати машқҳои пайваста дар вобастагии дутарафа ва умумӣ дар ҳама зинаҳои омӯзиш, бешубҳа ба роҳ мондани қори мустақилона зарур мебошад. Омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба фаъолмандии хонандагон ва инкишофи ҷаҳонбинии онҳо мусоидат мекунад. Донишҳои забон шахсро ба ҷомеа ва гирду атроф наздик намуда, имконият медиҳад, ки толибим фикри худро ба атрофиён овозона баён созад. Бо тақвият додани муоширати байниҳамдигарии шогирдон бо арзишҳои фарҳангӣ ва дигар дастовардҳои махсус ошно мешаванд, дар бораи нақши худ дар зинадаги суҳан меронанд ва доир ба идеали худ фикр мекунанд.

Салоҳияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ - ин яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб рафта, аз назари олимони ва мутафаккирони муосир барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар партави фарҳангӣ ва ё мултикултурӣ дар соҳаи таҳсилот яке аз ҳадафҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравад ва маълумоти кофиро доир ба хусусиятҳои фарҳангии як ҷомеаи фарҳангӣ (аз ҷумла, таърих, анъана, расму этикет, дин, оила ва ғайра) расонида метавонад. Барои муоширати самарабахш ва ҳамкорӣ дар ҷомеаи бисёрэтникии сатҳи салоҳияти забонӣ ва коммуникативӣ дар зинаи хеле баланд дарҷ гардидааст.

Таҳқиқотҳои илмӣ солҳои охир собит карданд, ки фаъолони муошират кардани хонандагон дар дарс аз вазифаҳои аввалиндараҷаи омӯзгор махсус мешавад. Ба андешаи мо, барои таъмин намудани муоширати фаъолони хонандагон мундариҷа, роҳ ва усулҳои таълим, хусусан машқҳо бояд раванди коммуникативӣ дошта бошанд, то барои ҳарчи бештар гуфтугӯ кардани шогирдон имконият фароҳам ояд. Омили дигари таъмин намудани фаъолмандии хонандагон ин истифодаи маводи забонии маҳаллӣ ва усули интерактивӣ мебошад.

Шахсе ки ба ягон забони хориҷӣ балад аст, ӯ бояд ба салоҳияти коммуникативӣ низ соҳиб бошад, яъне ӯ бояд қобилияти муайян кардани таносуби воситаҳои забониро бо вазифа, шароитҳои муошират ва риояи нормаҳои иҷтимоии рафтор ва мақсади коммуникативии ифода доро бошад. Мутабиқи технологияи муосири таълими забонҳои хориҷӣ вазифаи асосии омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба шогирдон таълим додани муоширати воқеӣ бо забони хориҷӣ мебошад. Дар қорҷӯбаи чунин муносибати коммуникативӣ таваҷҷӯҳи асосӣ ба бозҳои нақшофарӣ ва касби равона карда мешаванд, ки он бешубҳа самти коммуникативии таълимиро таъмин менамояд.

Салоҳияти коммуникативӣ ба маънои том чун қобилияти мубодилаи матнҳо фаҳмида мешавад. Он чор қобилияти асосии зеринро дар бар мегирад:

- дарки матнҳо;
- баҳодихӣ ба матнҳо;
- тағйир додани матнҳо;
- таҳияи (эҷод) матнҳо

Қор бо салоҳиятҳои забонӣ нисбат ба қор бо салоҳиятҳои коммуникативӣ осонтар аст, бо вучуди он ки ҳаракати хонандагон аз рӯйи марҳилаҳо, ки баробар ҳам нест, вале бештар ё камтар дар як сатҳ сурат мегирад. Қор бо салоҳиятҳои коммуникативӣ бошад, бисёрзина аст.

Дар омӯзиши нутқи диалогӣ машқҳои зерин ба назар гирифта шудааст:

- барорқарор кардани диалогӣ дар эпизод мавҷудбуда, дар асоси роликҳои алоҳидаи ба

хар як омӯзанда супоридашуда;

- барорқарор кардани суҳанҳои партофташудаи яке аз персонажҳо;

Машқҳо барои омӯзиши нутқи монологи чунианд:

- сохтани ҳикоя дар бораи он чизе, ки то ҳол дида шудааст, яъне -сохтани ҳикоя дар бораи он чизе, ки то то вақти «стоп-кадр»;

- барқарор намудани қисми партофташудаи сюжети филм (аввал, охир ё нуқтаи авҷ (кулминатсия)-и филм);

- омодаги барои нақл намудани сюжет аз номи яке аз персонажҳо.

Ҳамин тариқ, барномасозии коммуникативӣ дар гузоришҳои ахборӣ хусусияти контексти дошта, тавассути қорбурди воситаҳои забонӣ аз масоили сермахсул ва таъсиргузори субъекти нутқ (-и хабарнигор) сарчашма мегиранд. Муаллимро зарур аст, ки таваҷҷуҳи хонандагонро ба ҳолатҳои омӯзиши ҳодисаҳои алоқаманд ҷалб намояд. Ҳамин тарз, сарҳади нормаҳои забони «убур намуда» ва вайрон дар гузоришҳои иттилоотӣ онро вайрон намуда, муаллифони гузориши телевизионӣ бо дарназардошти ин ё он мақсади муайяни коммуникативӣ маълумоҳоро қоркард менамоянд, ба алоқии прагматикию синтагматикии байни калимаҳо нигоҳ карда, ба нормаҳои забони адабӣ наздик менамоянд.

Аз рӯи маъно ба поён расонидани мақсади гуфтор, ки ба ҳадафҳои коммуникативии равонашуда алоқаманд буда, бо нутқи ғӯянда робита дорад.

Аз хусусиятҳои монологии гуфтор берун рафта, гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи инро, бевосита, омӯхтан лозим аст. Табиатан, ба масъалаҳои дарсҳои «монологӣ» инҳо дохил мешаванд:

- 1) Омӯхтани гуфтор вобаста ба мурочиат ба шахси алоҳида, дар мавридҳои мушаххаси муошират;

- 2) Омӯхтани ибрази мақсади ба охир расида, бо самтгузори коммуникативӣ;

- 3) Омӯхтани суҳанронии мантиқан дуруст ва алоқаманд;

- 4) Омӯхтани суҳанронии бо суръати қифоякунанда, риояи истиҳои зарурӣ дар байни ҷумлаҳо, калимаҳо, синтагмаҳо, ки сифати бахотиргириро баланд менамояд.

Салоҳияти коммуникативии хонандагони забони хориҷӣ имкониятҳо барои талабагон барои алоқа ба забони хориҷӣ, ба таври озод ва қофӣ ба забони хориҷӣ ҳарф заданро таъмин менамояд. Зеро машғулиятҳои забонҳои хориҷӣ рукнҳои зеринро ба хонандагони забони хориҷӣ пешниҳод намудааст: маводи забоншиносии маҳдуди муқаррарии дарсӣ, салоҳияти коммуникативӣ ҳамчун қобилияти забони функционалии муайян, баён, тафсир ва муҳокимаи ҳар гуна масъалаҳои таълимӣ, аз ҷумла ҳамкориҳои байни ду ё зиёда одамон мутааллиқ ба ҷамоатҳои гуногун ва ғайраҳо.

Яке аз омилҳои баланд бардоштани савияи дониши хонандагон ба роҳ мондани воситаҳои ғайроғардонии онҳо зарур мегардад. Ҳавасмандгардонии талабагон барои бедор кардани ҳисси худшиносии дар ниҳоди хонандагон, ғайроғардонии муносибати толибилмон нисбати азхудкунии дониш мусоидат менамояд.

Технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ ба ҳаёти ҳамаҷуз ба таври қавӣ дохил шудааст. Банақшагирӣ дарси забони хориҷӣ бо истифодаи технологияи иттилоотӣ нав риояи муайяни принципҳои дидактикӣ ва вазъияти илми методологиро талаб мекунад, ки дар дидактикаи анъанавӣ ва пуррашавӣ бо шарофати технологияи муосир муфассал ифода ёфтааст. Айни ҳол сатҳи маҳорати иттилоотӣ омӯзгори забони хориҷӣ, на танҳо бо малакаи муошират, балки боз имконияти истифодаи технологияи коммуникативӣ ба ҳайси манбаъи маълумотдиҳанда муайян карда мешавад.

Инсон на ҳама вақт танҳо мақсаднок, балки боз хоҳири чизе ва барои чизе сабабнок ҳарф мезанад. Мутаассифона на ҳама вақт баёни хонандагон дар дарси забони хориҷӣ далелнок аст. Масалан, вақте ки хонанда боду ҳавои имрӯзаро тасвир мекунад, вазифаи онҳо танҳо тасвир кардан аст, на ин ки огоҳ кардани ҳамсӯҳбат, ки вай дар тағи борон тар нашавад. Албатта далелнокии ҳақиқӣ дар чараёни омӯзиш на ҳама вақт ба даст оварда мешавад: бисёрии хонандагон талаботи бевосита ба дониши забони хориҷӣ ва гуфтугӯ бо онро надоранд.

Банақшагирӣ дарс бо истифодаи технологияи нави иттилоотӣ ва манбаъҳои таълими электронӣ аз омӯзгор дараҷаи баланди касбии салоҳиятдорро талаб мекунад, ки хусусан маълумоти таҳлили пешгӯикунанда ва маҳорати соиҳавӣ дар давраи тайёри ба дарс, балки боз ташкил кардашуда ва маҳорати сафарбар ба давраи амалии педагогии вай мебошад.

Адабиёт:

1. Барашкова, Е. А. Не все дети талантливые, но все способные / Е. А. Барашкова // Первое сентября. Английский язык, 2005. - № 9. - С. 45.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. - М., 1995. с.52.
3. Бим И.Л. Теория и практика обучения немецкому языку в средней школе - М.: Просвещение, 1988. - 125с.
4. Богомолова, Н. Н. Ситуационно-ролевая игра как активный метод социально-психологической подготовки / Н. Н. Богомолова // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. - М.: Изд-во Моск. Ун-та. - 1977. - С. 122.
5. Конституция Чумхурии Тоҷикистон. - Душанбе: Шарқи озод, 2000.- 32
6. Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» - Душанбе, 1993 Стандарти тахсилоти ибтидоӣ. - Душанбе, 2010
7. Леонов А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. - М.: Просвещение, 2003. - 314с.
8. Мишина Г.С. Из опыта работы с международными e-mail проектами. // ИЯШ, 2000, № 4. - с. 54-57
9. Подласый И.П. Педагогика: Учеб для студентов высших пед. учеб. заведений. - М.: Просвещение:
10. Пономарёва В.В., Корникова Г.А. Специфика региональной системы обучения иностранным языкам. - М.:МИПКРО, 1997. - 85с.
11. Полилова Т.А., Пономарева В.В. Внедрение компьютерных технологий в преподавание иностранных языков. // ИЯШ. - 1997, №6 - с.45 -52

Калидвожаҳо: *салоҳият; коммуникативӣ; индивидуалӣ; сотсиололингвистикӣ; диалогӣ; монологӣ; синтагма; методологӣ; дидактикӣ; функционалӣ.*

Аннотация

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Знание языка сближает человека с обществом и окружающей средой, позволяет учащемуся свободно высказывать свое мнение окружающим. Культурно-социальная компетентность - это считается одним из важнейших вопросов, а с точки зрения современных ученых и мыслителей считается одной из важнейших целей изучения иностранных языков в свете культуры или мультикультурализма в области образования и достаточной информации о культурных характеристиках культурного общества (включая историю, традиции, этикет, религию, семью и т. д.). Для эффективного общения и сотрудничества в многонациональном обществе уровень языковой и коммуникативной компетенции очень высок. Коммуникативная компетентность иностранных языков дает возможность студентам общаться на иностранном языке, свободно и в достаточной мере говорить на иностранном языке.

Ключевые слова: *компетентность; коммуникативный; индивидуальность; социоллингвистический; диалогический; монологический; синтагма; методологический; дидактический; функциональный.*

Annotation

DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS OF STUDENTS WHEN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Knowledge of the language brings a person closer to society and the environment, allows the student to freely express his opinion to others. Cultural and social competence - this is considered one of the most important issues, and from the point of view of modern scientists and thinkers is considered one of the most important goals of learning foreign languages in the light of culture or multiculturalism in the field of education and sufficient information about the cultural characteristics of a cultural society (including history, traditions, etiquette, religion, family, etc.). For effective communication and cooperation in a multinational society, the level of linguistic and communicative competence is very high. The communicative competence of foreign languages enables students to communicate in a foreign language, speak a foreign language freely and adequately.

Keywords: *competence; communicative; individuality; sociolinguistic; dialogic; monologue; syntagma; methodological; didactic; functional.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Караева Шабнам Гуломалиевна, магистранти соли аввали кафедраи забони олмонӣ, факултети забонҳои романӣ - германи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Рақами телефон: +992 911298988

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ Сайфуллоев Хайрулло.

Сведения об авторе: Караева Шабнам Гуломалиевна, магистрант первого курса кафедры немецкого языка, факультета романо-германских языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Номер телефона: +992 911298988

Научный руководитель: доктор педагогических наук, Сайфуллоев Хайрулло

About the author: Karaeva Shabnam Gulomalievna, first-year master degree of the German Language Department, of the Faculty Romano-Germanic Languages of the State Pedagogical University of Tajikistan by name Sadrididdin Aini. Phone number: +992 911298988

Scientific adviser: Doctor of Pedagogical Sciences, Saifulloev Khairullo.

**МАСЪАЛАҲОИ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД ДАР “ҚОБУСНОМА”-И УНСУРУЛМАОЛИИ
КАЙКОВУС**

Дар осори Кайковус масъалаи тарбияи фарзанд масъалаи муҳим ва доимист. Дар ин бора олимон, адибон, ҷомеашиносон, сиёсатмадорон, сотсиологҳо суханҳо гуфта истодаанд ва ҳамеша хоҳанд гуфт.

Давлат ва ҳукумати Тоҷикистон ба масъалаи тарбияи насли наврас, ки яке аз вазифаҳои муҳими ҷомеаи мо ба шумор меравад, аҳамияти бағоят калон медиҳад. Дар моддаи 34-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: “Модару кӯдак тахти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлатанд”. Фарзанд, ки меваи инсон аст, наслхоро бо ҳам мепайвандад. Вай ишқ, муҳаббат ва дустии падару модарро мустаҳкам мекунад. Агар пайвастагии падару модар тавассути фарзанд ба вуқӯъ бепайвандад ногусастанист. Тарбияи кӯдак ҳанӯз дар давраи дар батни модар будан оғоз мешавад. Падару модар бо орзуи умеди зиёде ба тарбияи кӯдак машғул мешавад. Қарзи падару модар аз он иборат аст, ки дар бораи инкишофи минбаъдаи ҷисмонӣ, ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, ҳусну тақомули зебоӣ, ҳулюса барои бой гардонидани олами рӯҳию маънавии насл ба дунё омада ғамхорӣ намоянд.

Онҳо кӯшиш менамоянд, ки фарзандон дар оянда ҳамчун шахси бомаърифат, бомаълумот, ҳунарманд ба камол расад, обрӯи падару модарро дар байни мардум баланд бардорад.

Маълум аст, ки падару модарон бо тамоми самимият фарзандонашонро дӯст медоранд ва дар бораи оянда шахси хушахлоку маълумотнок шуданаш онҳо тамоми чорахоро меандешанд [1, 43].

Вале сабаб дар чист, ки олами маънавии бархе аз наврасону ҷавонони имрӯза паст шуда истодааст. Баъзеҳо ба корҳои ношоиста, дуздӣ, меҳнат кардан намехоҳанд, майли донишу ҳунар гирифтани надоранд ва ғайра. Пӯшида нест, ки шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ тамаддунҳо ба наврасон ва ҷавонон ҳам таъсири мусбат мерасонад ва ҳам таъсири манфӣ. Ба фикри мо сабаби дигаре, ки ба пешравии ҳолати маънавии наврасону ҷавонон таъсири манфӣ расонида истодааст, ин ба бепарвогии бархе аз падару модарон нисбат ба тарбияи фарзандонашон мебошад. Барои тасдиқи ин фикрамон танҳо баъзе далелҳоро пеши назар меорем, баъзе наврасон ва ҷавонон то бевақти шаб дар кӯчаҳо гашту гузор карда, ба корҳои ношоиста низ машғул мешаванд, вале ин рафтор (ва ё одати шабгардӣ) падару модари онҳоро ба ташвиш намеорад.

Мо насли калонсол, падару модарон ва аҳли ҷомеа набояд нисбати тарбияи насли наврас роҳи даҳшат накардан ё бетараф истоданро пеш гирем. Баръакс бояд дар назар дошт, ки ҷустуҷӯ намудани роҳҳои воситаҳои ҷаҳонишавӣ ба насли наврас таъсири дурусти тарбиявӣ расонидан ва ба камол расонидани фарзандони сазовори Ватан ин вазифаи муқаддаси падару модарон, муаллимон ва тамоми аҳли ҷамъият мебошад.

Дар шароити соҳибистиклолии Тоҷикистон, ба таври эҷодӣ истифода бурдани анъана, расму одат, ойин, арзишҳои миллӣ, педагогикаи ниёгон ва афкори мутафаккирони гузашта, шояд, ки дар ин кор ба мо ёрӣ расонад.

Бо ин мақсад, кӯшиш намудем, ки аз “Қобуснома” андешаҳои таълиму тарбиявӣ Кайковусро оид ба тарбияи фарзандаш Гелоншоҳ (ва ё тарбияи оилавӣ) дастраси ихлосмандони тарбияи оилавӣ гардонем [2, 41].

Ба андешаи бисёр донишмандон, шоирон, педагогҳои психологҳо ва педагогикаи халқӣ тарбияи дурусти кӯдак аз аллаи модар ва аз нигоҳубини тифли навзод сар мешавад. Гузаштагонӣ мо бошанд, сараввал ба гузоштани ном диққати ҷиддӣ доданд. Масалан, Кайковус дар насихат ба фарзандаш ҷунин нигоштааст, “Бидон эй азизи ман, ки агар Худо туро писаре диҳад, аввал номи хуш бар вай нех, ки аз ҷумлаи ҳаққҳои падарон яке ин аст”.

Ба фикри мо, ин насихати Кайковус хеле хуб буда, сазовори дастгирӣ аст. Инчунин ба ҳисоб гирифтани лозим аст, ки гузоштани ном асосҳои психологӣ низ доранд. Масалан падару модар таваллуди кудакро интизорӣ кашида, пешакӣ барои ӯ номи зебою хушмаъно мечӯянд. Меҳру муҳаббат, ҳиссиёти бепароӣ падару модар нисбати фарзанд аз ҳама зиёдтар дар гирифтани номи ӯ инъикос меёбад.

Агар номи зебою дилнишин набошад, ҳамсолон ва ҳатто калонсолон аз рӯи он писханд мезананд ва дар ӯ хисси маъюсӣ, нохӯшӣ пайдо мешавад.

Дар “Қобуснома” хело хуб таъкид шудааст, ки вазифаи падар фарзандро (писарро) дуруст тарбия кардан, ба ӯ донишу маълумот додан, касбу ҳунар омӯзонданд ва онро ба ҳаёти моддӣ ӯ маишии оилавӣ тайёр кардан аст. Инро ҳуди Кайковус эътироф кардааст. Маълум аст, ки дар давраи феодализм, яъне дар замоне, ки ин асар эҷод гардидааст, зан дар оилаву ҷамъият мавқеи сазовор надошт. Бинобар ин вақте, ки сухан дар бораи оила мерафт, танҳо сарвари он, мард дар назар дошта мешуд.

Вобаста ба он, ки тарбияи кӯдак аз оила сар мешавад, дар “Қобуснома” таъкид карда шудааст, ки дар насли наврас пеш аз ҳама нисбати падару модар ҳисси муҳаббати самимона ба ӯ овардани иззату ҳурмати онҳо ва эътироф кардани ҳуқуқҳои тарбия карда шавад. Дар ҳақиқат фарзанде, ки падару модарро бо самимияти том дӯст намедорад, иззату ҳурмат намекунад, ҳеч гоҳ дар оянда, шахси солимаклу арзандаи ҷамъият ба камол намерасад.

Дар асари мазкур оиди иззату ҳурмати падару модарро ба ӯ овардани фарзанд чунин гуфта шудааст: “Чӣ тавре, ки барои писар дар дар асоси андешаҳои боақлона ба ӯ овардани ҳурмати эҳтиром сабабгори офаридани мавҷудияташ ҳатмист, ӯ бояд аслашро низ ҳамон тавр иззату эҳтиром намояд, зеро асл ин падару модар аст. Азбаски ту офарандаи ҳешро иззату эҳтиром мекунӣ мувофиқ ба ин воситаҷиёни офарида шуданатро низ иззату эҳтиром кардан лозим” [3, 65].

Кайковус таъкид мекунад, ки фарзанд набояд падару модарро ранҷонад, барои онҳо зиқию ғамгинӣ оварад, зеро барои ранҷонидани онҳо дар оянда ҷазои саҳт мегирад. “Эй фарзанд эҳтиёт бош дили падару модарро реш-реш макун ва азияту самимияташонро таҳқир макун, зеро офарандаат барои ин туро ба ҷазои саҳт гирифта хоҳад кард”.

Муаллиф инчунин оиди ҳуқуқҳои падару модар нисбати фарзанд, ки дар рӯзҳои мо низ яке аз масъалаҳои мураккаби замонавӣ гардидааст, фикрҳои басо пурқиммату сермазмун гуфтааст. Чунончи Кайковус фарзандашро таъкид карда меғӯяд, ки нисбати падару модар эҳтиёткор бошад ва ҳеч гоҳ нағӯяд, ки онҳо ба ӯ чӣ ғараз доранд, мақсади онҳо шаҳват буда, ба дунё омадани маро дар назар надоштанд. Вале мақсад шаҳват бошад ҳам, моҳияти он хурсандии зиёд аз таваллуди фарзанд аст ва падару модар тайёранд, ки барои ӯ ҷони худро фидо кунанд. Фарзанде, ки ақлу хирад роҳнамои вай мебошад, ҳеч гоҳ аз меҳру муҳаббат ба падару модар ҳолӣ нестанд.

Кайковус оиди аз тарафи фарзанд эътироф кардани ҳуқуқҳои падару модарон ва иззату эҳтиром кардани онҳо фикрашро давом дода, ба писараш муроҷиат мекунад, ки агар ӯ ҳуқуқи падару модарро аз рӯи нишондодҳои динӣ эътироф кардан нахоҳад ҳам, аз рӯи ақлу хиради инсонӣ эътироф кардани шарт ва зарур аст. Ин барои он зарур аст, ки падару модар сабабгори неки ва асоси инкишоф, ташаккул ва ба камолрасонии фарзанд мебошанд. Агар фарзанд нисбати онҳо беэҳтиромӣ зоҳир кунад, ин маънои онро дорад, ки ӯ арзандаи ҳеч гуна ҳубӣ ва меҳру муҳаббат нест. Бо одамони ношукр бошад, ҳубӣ кардан ҷаҳолату нодонист. Ту ҳаргиз ҷаҳолат маҷмӯӣ ба падару модар тарзе муносибат кун, ки онро оянда аз фарзандонат тамаъдорӣ. Фарзанд бошад, он чизро хоҳон аст, ки шумоён аз падару модару модари худ тамаъдорӣ. Матни пурраи ин тафаккури Кайковус чунин аст: “Пас ҳаққи падару модар агар аз рӯи дин нанигарӣ, аз рӯи хирад ва мардумӣ бингар, ки падару модар муҳтоҷи некиву асли парвариши туанд. Чун ту дар ҳаққи эшон муқассир боӣ, чунон бувад, ки ту сазои ҳеч неки набоӣ ва он кас, ки вай ҳақшиноси неки асл набошанд, ҳам қадр надорад. Бо носипосон неки кардан аз хирагӣ бошад ва ту низ хирагии худ маҷӯӣ ва бо падару модари худ чунон боӣ, ки аз фарзанди худ тамаъдорӣ, ки бо ту бошанд. Зеро, ки он, ки аз ту зояд ҳамон тамаъдорӣ, ки ту аз падардорӣ. Ва масали одамӣ ҳамчун мева аст ва модару падар ҳамчун дарахт, ҳар чанд дарахтро тааххуди беш кунӣ мева аз вай нақтар ва беҳтар ёбӣ”.

Албатта, ин алоқамандии ҷудонашавандаи байни падару модар ва фарзандон мунтазам давом мекунад ва аз як насл ба насли оянда дода мешавад. Ин қонуниятӣ барқароргардии муносибатҳои тарафайни падару модар ва фарзандон буда, дар тарбияи оилавӣ мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Ҳаёт дурустии фикрҳои дар боло баёнгардидаи Кайковусро пурра тасдиқ мекунад. Фарзандоне, ки насиҳат ва иззату эҳтироми падару модарро ба ӯ наовардаанд ва маломаташон кардаанд, дар ҳаёташон талхӣ ин ҳодисаро бечуну чаро ҷашидаанд. Дар он оилаҳое, ки яқдигарфаҳмии падару модарон ва фарзандон иззату ҳурмати байни ҳамдигарии онҳо вучуд надорад, наврасону ҷавонони асил ба камол намерасанд.

Зикр кардан ба маврид аст, ки дар ҳолати аз ҷониби падару модарон ва муаллимон ба тарзи фаҳмою дастрас ба насли наврас ва ҷавонон фаҳмондани ҳукуки падару модарӣ ва меъёрҳои муносибатҳои тарафайни оилавӣ раванди тарбияро самаранок гардонид, ба ташаккули сифатҳои мусбии кӯдакон, наврасон ва ҷавонон ёрӣ мерасонад. Наврасону ҷавонон бошанд, дар навбати худ бояд дуруст дарк кунанд, ки иззату эҳтироми дутарафа, меҳру муҳаббат ва ғамхории модаронро дучанд мегардонад.

Кайковус фарзандро ба мева ва падару модарро ба дарахт ташбеҳ дода гуфтааст, ки агар фарзанд нисбати дарахт ҳарчӣ зиёдтар ғамхорӣ намояд, падару модарро ҳарчӣ беҳтар иззату эҳтиром кунад, дӯст дорад дуою фотиҳаи онҳо барояш ҳамон қадар ғоиданоктар мегардад. Ин тафаккури Кайковус низ мазмуни хеле васеи тарбиявӣ дорад ва фаҳмидану дар амал тадбиқ кардани он барои насли наврас зарур аст. Баъзан мо шояд бисёр воқеаҳои нохуш шуда истодаем, ки бархе наврастону ҷавонон ба қорҳои ношоиста даст мезананд, аз ҷумла саргарми вазифа ва молу мулки падару модарон шуда, аз тахсили мӯтадилу маълумотгирӣ ва аз меҳнату ҳунаромӯзӣ даст кашид, истодаанд, баъзеашон ба ин қор ҳунаро назарона муносибат мекунанд.

Кайковус ба писараш панд медиҳад, ки то тавонад ба одамон хубию некӣ кунад, сӯхбати неку кирдори некро пас дорад ва фаромӯш накунад, зиёнкор набошад, ки натиҷаи он ранҷ аст, одамони мӯхтоҷро аз худ дур насозад ва ҳудро дар байни мардум на дар сухан балки дар амал шахси одилу нақор нишон диҳад, дар ҳама қор худ адолатнок бошад, зеро барои шахси боадолат довар лозим нест, ҳатто дар вақти худ ғамгин будан ҳам ба одамон зиёдтар некӣ кунад [4, 80-83].

Ҳулоса, нависанда дар асари худ аз забони бузургон чун Анушервон, Бузургмеҳр, Афлотун, Сукрот панду ҳикматҳои судманд баён намуда, мардумро ба роҳи рост ҳидоят менамояд. Гуфтан ҷоиш аст, ки панду андарзҳои “Қобуснома” на танҳо барои ҷавонону наврасон, балки ба шахси сину соли гуногун ҳам аз аҳмиyat ҳоли нест. Оиди тарбияи кӯдакон дар оила дар «Қобуснома» фикру ақидаҳои аз назарияи илмҳои педагогӣ ва психология хеле муҳим гуфта шудааст, ки то имрӯз қиммати ҳудро гум накардаанд ва асоси илмӣ ин масъаларо, яне тарбияи оилавию гузоштаанд. Хеле дуруст қайд шудааст, ки вазифаи асоси падару модар дуруст тарбия кардани фарзандон, ба онҳо додани донишу маълумот ва омӯзонидани касбу ҳунар ва ба ҳаёти оилавӣ тайёр кардани онҳо мебошад.

Адабиёт:

1. Афзалов Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. - Душанбе: Маориф 1994. – 320 с.
2. Унсурмаолии К. Қобуснома. - Душанбе: Маориф, 1979. – 458 с.
3. Унсурмаолии К. Қобуснома. Адабиёти бачагона. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 335 с.
4. Усмонов Ғ., Шамсиддинов М. Дар роҳи тарбияи насли солим. – Ҳуҷанд: 2013. – 350 с.
5. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 300 с.
6. Шарифзода Ғ., Педагогика. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 258 с.

Калидвожаҳо: таълим, тарбия, касб, маълумот, фарзанд, ҳурмату эҳтиром, волидайн, фикр, кӯдакон, оила, илм, падару модар, нависанда, бузургон, панду ҳикмат, насиҳат, хубию бадӣ, насиҳат, иззат, тафаккур, эҳтиёҷ ва ғайра.

Аннотация

МЕСТО РЕБЁНКА ЕГО ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ В КОБУСНАМЕ КАЙКОВУСА

В заключении хочется сказать, что писатель в своем произведении приводит мудрости и наставления великих деятелей как Анушервон, Бузургмехр, Платона, Сократа и этим призывает людей на путь истины. Также надо подчеркнуть, что наставление “Кобусномы” имеют важность не только для подрастающего поколения, а также людей любых возрастов. Справедливо замечено, что главная обязанность родителей – правильно воспитать своих детей, дать им знания и образование, научить их ремеслам и ремеслам, подготовить к семейной жизни.

Ключевые слова: образование, обучение, карьера, образование, ребенок, уважение, родители, мысль, дети, семья, наука, родители, писатель, старшие, мудрость, совет, добро и зло, совет, честь, мышление, нужда и др.

Annotation

THE PLASE OF THE CHILD, HIS EDUCATION AND UPBRINQINQ IN KOBUSNOMA KAYKOVUS

In conclusion, I would like to say that the writer in his work cites the wisdom and instructions of great figures such as Anushervon, Buzurgmehr, Plato, Socrates, and this calls people to the path of truth. It should also be emphasized that the instructions of the “Kobusnomas” are important not only for the younger generation, but also for people of all ages. It has been rightly noted that the main duty of parents is to properly educate their children, give them knowledge and education, teach them trades and crafts, and prepare them for family life.

Keywords: *education, training, career, education, child, respect, parents, thought, children, family, science, parents, writer, elders, wisdom, advice, good and evil, advice, honor, thinking, need, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Мадина Точиддинова, магистранти соли дуюми кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, Суроға: 734003 ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121.

Роҳбари илмӣ: Фозилов С.М.

Сведение об автора: Давлатова Мадина Точиддиновна, магистрант 2-го курси кафедры общей педагогики Таджикского государственного педагогического университета имени СадриддинаАйни, Адрес: проспект Рудаки 121, 734003 г. Душанбе

Научный руководитель: Фазилова С.М.

About the author: Davlatova Madina Tojiddinovna, 2 st year undergraduate student of the Department of General Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: 121 Krupskaya Avenue, 734003 Dushanbe

НАҚШИ ВОЛИДОН ДАР ТАЙЁР НАМУДАНИ ХОНАНДАГОН ДАР ИНТИХОБИ БОШУУРОНАИ КАСБ

Мактаб, оила ва ҷомеа хонадагонро ҳамчун аъзои ғаёли ҷамъият ташаккул медиҳанд. Ҳалли вазифаҳои тайёрии ҷавонон ба ғаёлияти меҳнатӣ бештар аз тарбияи оила вобастагӣ дорад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» волидонро ба он водор мекунад, ки фарзандонро ба меҳнатдӯстӣ тарбия намуда, онҳоро ба меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ тайёр намоянд ва барои таҳсил дар мактаб, гирифтани маълумоти пурра ва тайёрии касбӣ шароитҳои заруриро фароҳам оварданд.

Ба сатҳи тайёрии меҳнатӣ- технологияи кӯдакон бештар шароити тарбияи оилавӣ таъсири калон мерасонад. Ба тарбияи кудакон дар оила аҳамияти калон дода, дар мақолаи худ педагоги машҳури Шӯравӣ А.С. Макаренко «Тарбия бо меҳнат» менависад: «Аввалан, он ҷиро, ки падару модар бояд дар хотир нигоҳ доранд, ки кӯдаки Шумо аъзои ҷамъиятӣ меҳнатӣ мешавад, аз ин ҳулоса мебарояд, ки ӯ дар ҷамъият ҳамчун шахрванд то кадом андоза дар меҳнати ҷамъиятӣ иштирок мекунад ва ба он тайёр мебошад. Инчунин аз иштирок ба меҳнати ҷамъиятӣ ҳолати модии ҳаёти ӯ низ вобастагӣ дорад!» (Макаренко А.С издт.пед.соч.М.; 1978.т.2. с.51.-52).

А.С. Макаренко меҳисобад, ки меҳнат маҷбурӣ набуда, он бояд хусусияти эҷодӣ дошта бошад ва ба ҷунин меҳнат оила бояд фарзандонро тайёр намояд. Меҳнати эҷодӣ танҳо ҳамон вақт ба вуҷуд меояд, ки инсон ба ғаёлияти худ шавқмандӣ ва меҳр дошта бошад, дар ин ҳолат меҳнат хурсандӣ ва ғоида меовард. А.С. Макаренко дар таълими меҳнатии хонандагон асоси инкишофи сифатҳои ахлоқиро медид. Ӯ менависад, ки дар ғаёлияти меҳнатӣ, инсон инкишофи ҷисмонӣ ва равонӣ меёбад. Ақидаи педагоги маъруф А. С. Макаренко дар замони муосир низ арзиши ҳудро гум накардааст. Тарбияи меҳнатӣ дар оила бояд аз ҳурдсолӣ оғоз ёфта хусусияти бозиро дошта бошад. Ба кӯдак, падару модар бояд ғаҳмонанд, ки ӯ ба бачаҳо муносибати ҳуб кунад, ҷойи нигоҳдории бозичаҳо ва ҷои бозӣ тозаву орошта бошад. Бо инкишофи сину соли кӯдак супоришҳои меҳнатӣ бояд муракабтар шаванд ва аз бозӣ фарқ кунанд. Меҳнати кӯдакона бояд мувофиқи қувваи ҷисмонӣ ва сину соли онҳо интиҳоб карда шавад.

Профессор И.Ф. Свадковский дар ин мавзӯ ба падару модар менависад: «**Шумо меҳоҳед, фарзанди шумо инсонии ҳушбахт шавад, ўро меҳнатдӯст тарбия намоед**» (Свадковский И.Ф. Тарбияи кӯдакон дар меҳнат М.1956 с.7).

Барои тарбия, сифатҳои меҳнатдӯстӣ, ахлоқи ҳамида, ҳисси ҷавобгарӣ ба меҳнат, ба худ серталаб будани муносибати аъзоёни оила ба меҳнат таъсири калонро мерасонад. Агар ҳар як аъзои оила ғаёлияти меҳнатии ҳудро дӯст дорад, поквичдонона кор кунад, он гоҳ дар кӯдакон шавқу ҳавас, майлу хоҳиши меҳнатдӯстӣ низ пайдо мешавад.

Ба мо маълум аст, ки танҳо бо ибратнишондихӣ падару модар наметавонанд ба натиҷаҳои дилхоҳ муваффақ шаванд. Танҳо дар меҳнат сифатҳои мусбати шахс ташаккул меёбанд. Падару модар бояд мунтазам бо назардошти хусусиятҳои сину солӣ ва фардӣ, кӯдакро ба меҳнати ҷисмонӣ ва фикрӣ омода намоянд.

Падару модар барои фарзанд одамони аз ҳама наздик ва боваринок мебошанд ва дар мадди аввал фарзанд ба онҳо мурочиат менамояд. Аз ин сабаб ҳангоми интиҳоби касб хонанда пеш аз ҳама ба волидон рӯй меорад. Дар ин ҳолат муҳим он аст, ки маслиҳати волидон дуруст бошад. Бештар вақт меҳри волидон ба касби ҳуд, ба фарзандон дода мешавад. Дар кишвари мо оилаҳои бисёре мавҷуд мебошанд, ки фарзандонашон давомдиҳандаи касби волидонанд. Лекин баъзан падару модар дар оила тарбияи меҳнатии фарзандонашонро нодуруст ба роҳ мондаанд. Дар ин ҳолатҳо, омӯзгорон, равоншиносон ва мутахассисони соҳавӣ бояд аҳамияти зарурӣ диҳанд. Шинос намудани падару модар бо масъалаҳои асосии тайёр намудани хонандагон ба интиҳоби бошуурунаи касб марҳилаи зарурии кори муаллимон бо волидон мебошад. Албатта бо ин ҷорабини ғаёлияти мактаб хотима намеёбад. Дар кори роҳнамои касбии мактаб дигар ҷорабиниҳо низ ба нақша гирифта мешаванд.

Интиҳоби шаклҳои самараноки кори муаллим бо оила танҳо дар шароите амалӣ мешавад, ки оид ба ин оила маълумоти пурра дошта бошад. Ба ин мақсад методҳои гуногун истифода бурда мешаванд, ба монанди: сӯҳбат, назоратбарӣ ва анкетагузаронӣ. Яке аз роҳҳои омӯзиши

оила ташриф овардан ба оилаи намунавӣ мебошад. Ҳангоми ташрифоварӣ ба оила, муаллим ба падару модар роҳҳои бурдани назорат, пайдо намудани шавку ҳаваси хонанда ва расонидани ёриро ба онҳо меомӯзонад. Ба ҳолати иҷтимоӣ ва фаъолияти хонанда дар оила шинос шуда ба падару модар оид ба ҷалб намудани кӯдак ба меҳнат маслиҳатҳои заруриро медиҳад. Ба ғайр аз ин ҳангоми ташрифоварӣ ба оила, муаллим ба падару модар роҳҳои пеш бурдани назорат ва пайдо намудани шавку ҳаваси хонанда ва расонидани ёриро бо тавсияҳо ба волидон пешниҳод намуда хондани адабиётҳо оид ба роҳнамои касбиро тавсия менамояд.

Дар бешатри оилаҳо падару модар дар бораи касби худ, фаъолият ва бурдборихи меҳнатии худ нақл мекунад. Ин кори хеле хуб аст, лекин нишон додани муносибати манфӣ ба касбҳои алоҳида, ки дар фаҳмиши кӯдакон муносибати нодурустро нисбати касбҳои гуногун ба вучуд меорад, роҳ дода намешавад. Волидон бояд ба интиҳоби касби ояндаи онҳо муносибати нехҳонона намуда барои инкишофи шавку ҳаваси касбии хонандагон ёрӣ расонанд.

Алокаи байни мактаб ва оила дар роҳнамои касбии хонандагон. Кори мактаб дар роҳнамои касбии хонандагон бештар самаранок мешавад, агар барои амалишавии он падару модарон ҷалб карда шаванд. Самтҳои асосии кори мактаб бо падару модарон чунин мебошанд:

Маълумотдиҳии психологӣ – педагогии волидон оид ба роҳнамои касбии наврасон ва ҷавонон, гузаронидани маҷлисҳои падару модарон, лексияҳо, сӯҳбатҳо ва семинару конференсияҳо;

Ҷалб намудани падару модарон барои ташкил ва гузаронидани чорабиниҳо оид ба роҳнамои касбии хонандагон дар мактаб (гузаронидани сӯҳбатҳо, вохӯрӣ бо собиқадорони меҳнат, экскурсияҳо ва саёҳатҳо бо мақсади роҳнамои касбӣ). Гузаронидани машварати фардӣ бо падару модарон оид ба роҳнамои касбӣ ва интиҳоби касби хонанда. Яке аз шаклҳои роҳнамои касбӣ бо падару модарон сӯҳбат мебошад. Таркиби сӯҳбат бо се қисм тақсим карда мешавад.

Дар қисми якум масъалаҳои умумии роҳнамои касбӣ, дар қисми дуюм проблемаҳои омӯзиши хусусиятҳои психофизиологии хонанда ва дар қисми сеюми сӯҳбат, масъалаҳои мутабиқшавии касбӣ бо шӯғли меҳнатии ҷавонон дида мешаванд.

Барои мисол, мавзӯномаи сӯҳбатро бо падару модарон пешниҳод менамоем: «Интиҳоби касб – вазифаи иҷтимоӣ», «Олами касбҳо», «Қобилиятҳои фардии хонанда ва интиҳоби касб», «Тарбияи меҳнатӣ дар оила – омили асосӣ дар тайёрии фарзанд ба интиҳоби касб», «Роҳҳои ташаққули шавку ҳаваси касбӣ ва қобилиятҳои хонандагон», «Шӯғли меҳнатӣ ва мутабиқшавии касбӣ».

Ҳангоми гузаронидани сӯҳбати фардӣ бо падару модарон ахборотҳо оид ба шавку ҳавас, майлу хоҳиши касбии хонандагон муайян карда мешаванд. Дар вақти сӯҳбат муаллим ба падару модарон оид ба натиҷаҳои анкетагузаронии хонандагон, дар бораи қобилият, шавку ҳаваси касбии ҷавонон ва роҳҳои мустаҳкамнамоии онҳо маълумот дода, тавсияҳои заруриро пешниҳод мекунад. Маълумотҳои заруриро оид ба роҳнамои касбии хонандагон волидон метавонанд ҳангоми иштирок ба лекторияҳо, гиранд. Дар барномаи лектория барои волидон оид ба роҳнамои касбии ҷавонон чунин мавзӯҳо дохил карда мешаванд: «Инсон ва касб», «Мактаб дар ҷамъияти ҳуқуқбунёди дунявӣ», «Хусусиятҳои истеҳсолоти муосир ва интиҳоби касб», «Гуногуншаклии касбҳо ва таснифоти онҳо», «Шавку ҳавас. қобилиятҳои психофизиологии ҷавонон ва интиҳоби касб», «Саломатӣ ва интиҳоби касб», «Нақши падару модарон дар тарбияи меҳнатии фарзандон», «Системаи тайёрии мутахассисон дар деҳот, ноҳия ва шаҳр».

Барои волидоне, ки фарзандонашон дар синфҳои VII-IX таҳсил мекунанд, ташкили лексия дар мавзӯҳои «Системаи таҳсилоти касбӣ - техникаӣ», «Системаи тайёрии касбии донишҷӯён дар омӯзишгоҳҳои касбӣ техникаӣ, техникумҳо ва колледжҳо» зарур мебошад.

Дар овезаҳои кабинетҳои роҳнамои касбӣ ва интиҳоби касб дар мактаб, бо истифода аз тавсияи методӣ «Оид ба тарзи ташкили кабинетҳои интиҳоби касб» (Х.Ғозиев., С. Раҳимов) барои падару модарон рӯйхати адабиётҳо оид ба интиҳоби касб, талаботи касбӣ ва хусусиятҳои касбҳои гуногун, овехта мешавад.

Роҳнамои касбӣ дар мактаб – фикри нав намебошад. Ҳанӯз 20-25 сол пеш дар мактаб корҳои роҳнамои касбӣ фаъолон бурда мешуданд. Ба хотир оваред (КТИ) (комбинатҳои таълимӣ – истеҳсолиро, ки дар онҳо хонандагони синфҳои болоӣ таълиму тарбия гирифта, соҳиби касб мешуданд. Интиҳоби касб кори умумии оила, мактаб ва ҷамъият буда, системаи маориф чунин ба роҳ монда шуда буд, ки ба ҷавонон ояндаи касбии онҳоро таъмин менамуд. Иқтисодиёти кишвар инкишоф меёбад, бозори меҳнат тайғир ёфта, аз байн КТИ, (комбинатҳои

таълими истехсолии байнимактабии хонандагон) ва ОКТ (омӯзишгоҳи касбӣ – техникӣ) гирифта шуданд ва маълумоти касбӣ аз фаъолияти касбии баъзе аз масъулин дур шудааст.

Ин камбудихоро Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромади худ баён намуда чунин иброз менамояд: «Масъалаи дигаре, ки дар соҳаи маориф мо бояд ба он таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намоем ин ташаккули низоми роҳнамоии касбии хонандагон мебошад, зеро он омили муҳими бошууронаи интихоби касбу ҳунар ва равияҳои касбӣ аз ҷониби хонандагон маҳсуб меёбад. Ҳоло қариб дар тамоми давлатҳои муттараққии ҷаҳон ин низом ба таври мукамал амал мекунад. Чунин таҷрибаи муфиди роҳнамоии талабагон ба интихоби касбу ҳунароҳои мухталиф пештар дар мо КТИ (УПК) низ мавҷуд буд ва хонандагон аллакай дар давраи мактабҳои имконияти соҳибкасб шуданро доштанд», аз Паёми Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо аҳли илму маориф. «Устувории вазъиятҳои иқтисодӣ дар кишвар дар бозори меҳнат таъғиротҳои ҷашмрасро ба вучуд меорад». Гузариши мунтазами соҳаи таҳсилоти умумӣ ба таҳсилоти 12 сола, ворид намудани тайёрии касбӣ дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ, саволи зеринро ба миён меоварад: «Интихоби касб оё вазифаи оила мебошад?». Агар ба саволи гузашта шуда ҷавоб мусбат бошад ва мактаб саҳми худро дар интихоби касби ояндаи хонанда нагузорад, он гоҳ вазифаи мактаб танҳо таъмин намудани хонандагон бо ҳадди ақали донишҳо мебошад. Ба натиҷаи чунин сиёсати маърифатӣ метавонем баҳо диҳем. Мисол, оё падару модар барои таҳсили фарзандон дар чунин мактаб розӣ мебошанд? Оё мактаб метавонад, ки хонандагони синфҳои болоиро, барои давом додани таҳсил нигоҳ дорад? Ва чунин ҳолат, чӣ хел дар шароити маблағгузориӣ меъёри ба музди меҳнати муаллим таъсир мерасонад?

Агар ҷавоб манфӣ бошад ва интихоби касби ҷавонон дар маркази диққати мактаб истад, он гоҳ муносибат дигар мешавад. Як қатор мисолҳо далели он мебошанд, ки амалишавии чунин сиёсати маърифатӣ натиҷаҳои баландро нишон медиҳад. Ба гимназияҳои гуногуни самтӣ нигаред, ки онҳо бо мактабҳои олӣ алоқаи зич дошта, на танҳо дониши мукамал медиҳанд, инчунин бо самти касбӣ алоқаи дутарафа дошта, имкониятҳои дар амал истифода бурдани донишхоро доранд. Дар чунин мактабҳо миқдори хонандагони синфҳои болоӣ хеле зиёд мебошанд.

Барои далели суханҳо, ки роҳнамоии касбӣ ба мактаб як қатор бартарӣ медиҳад мо ба роҳбарони синфҳои болоӣ бо саволи «Оё роҳнамоии касбӣ барои мактаб зарур мебошад?» 72 % - и роҳбарони синфҳои болоӣ ба ин савол ҷавоби мусбат доданд. Бештари омӯзгорон тарафдор мебошанд, ки дар мактаб роҳнамоии касбӣ ҳамчун қисми асосии таълим қорӣ карда шавад.

Адабиёт:

1. Алиев С. Психологияи синну солӣ ва омӯзгорӣ. - Душанбе, 2003.
2. Ананев Б.Г. Человек как предмет познания. - СПб., 2001.
3. Биологическое и социальное в развитии человека / Под общ. ред. Б.Ф. Ломова. – М., 1977. - 186 с.
4. Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Сост. И.В. Дубровина, А.М. Прихожан, В.В. Зацепин. - М., 1999. – 232 с.
5. Крупская Н.К. О профессиональной ориентации школьников. - М., Просвещение. 1965. – 126 с.
6. Макаренко А.С. Выбор профессии. Радость творческого труда. Соч. тома 5.7. - М., изд-во АПН РСФСР. 1958 г.
7. Вершкова Г.Л., С.Н. Чистякова. Трудовое воспитание и профориентация подростков: - М., Знания. 1979г.
8. Карамзин И.В., Сангов Н.Н. Вопросы профессиональной подготовки молодежи. – Душанбе, 1997. – 186 с.
9. Карамзин И.В., Н.Н. Сангов – Индустриально-педагогическая психология. (I –II части). - Душанбе (1996) –1997 г. 139с.
10. Сангов Н.Н., Ғозиев Х.Р., Алиев А.Ҳ.Роҳнамоии касбӣ. - Душанбе, 2015, 189 с.

Калидвожаҳо: мактаб, оила ва ҷамъият, ба меҳнат тайёр кардани ҷавонон, қори роҳнамоии касбӣ.

Аннотация

РОЛЬ РОДИТЕЛЕЙ В ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ В СОЗНАННОМ ВЫБОРЕ ПРОФЕССИИ

В статье, автор указывает, что школа, семья и общества играют большую роль в развитие учащихся как активного члена общества. Решения задач по подготовке молодёжи к трудовой деятельности в основном зависит от семьи и взаимопонимания детей и их родителей. Особое внимание автор статьи уделяет ознакомлению родителей с основными проблемами подготовки учащихся к сознательному выбору профессии. Согласно этой теории по данному вопросу учителя предметники и ответственный по профориентационной работы в школе составляют план работы с родителями. О необходимости организации профориентационных работ с учащимися, автором была проведена анкетирование с классными руководителями и учителями предметниками. Результат опроса показал, что 72% учителей и классных руководителей дали положительные ответы. Согласно этому опросу автор статьи указывает на обязательность организации профориентационных работ для учащихся и их родителей.

Ключевые слова: *школа, семья и общества, подготовке молодёжи к трудовой деятельности, профориентационные работы.*

Annotation

THE ROLE OF PARENTS IN PREPARING STUDENTS IN A CONSCIOUS CHOICE OF PROFESSION

In the article, the author points out that school, family and society play a large role in the development of students as active members of society. Solving the problems of preparing young people for work mainly depends on the family and the mutual understanding of children and their parents. The author of the article pays special attention to familiarizing parents with the main problems of preparing students for a conscious choice of profession. According to this theory, on this issue, subject teachers and those responsible for career guidance work at the school draw up a plan of work with parents. The author conducted a survey with class teachers and subject teachers about the need to organize career guidance work with students. The survey result showed that 72% of teachers and class teachers gave positive answers. According to this survey, the author of the article points out that it is mandatory to organize career guidance for students and their parents.

Key words: *school, family and society, preparing young people for work, career guidance work.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатова Идимо Субхоновна, магистранти соли дуюми факултети технологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 918644288

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сангов Н.Н.

Информация об авторе: Давлатова Идимо Субхановна, магистрантка второго курса технологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 918644288

Научный руководитель: н.и.п., доцент Сангов Н.Н.

About the author: Davlatova Idimo Subkhanovna, second-year graduate student of the Faculty of Technology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 918644288

Scientific supervisor: research assistant, associate professor Sangov N.N.

ЗАМИНАҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ ФАРҲАНГИ НУТҚИ ОМЎЗГОРИ ФИЗИКА

Ҳангоми омӯзиши фанни дилхоҳ, аз ҷумла физика, малакаҳои хондан ва фаҳмидани матни таълимиро азхуд кардан, мазмунӣ умумӣ онро шифохӣ ё ҳаттӣ баён кардан лозим аст.

Дар назария ва методикаи таълими физика ҷанбаҳои алоҳидаи ҳалли масъалаи рушди фарҳанги нутқи омӯзгор аз ҷониби олимони А.А. Бобров, С.А. Сурувикин (фаҳмидан ва тартиб додани матни таълимӣ аз физика) [3]; К.К. Гомоюнов ва А.К. Алексеевна (шаклҳои гуногунмазмунӣ истилоҳот ва роҳҳои бартараф кардани онҳо ҳангоми омӯзиши илмҳои табиӣ) [2, 4] ва дигарон саҳм гузоштаанд.

Доир ба масъалаи ташаккул додани фарҳанги нутқи омӯзгор дар раванди таълими физика, саҳми академик А.В. Усоваро махсус қайд менамоем. Вай нақшаҳои умумӣ таҳия кардааст, ки барои дақиқ, возеҳу дуруст нишон додани моҳияти назарияҳо, ҳодисаҳо ва қонунҳои физикӣ мусоидат мекунад; ӯ имкониятҳои педагогии ташаккул додани мафҳумҳои табиатшиносӣ – дуруст фаҳмидан ва баён кардани мафҳумҳои физикиро, ки асоси фарҳанги нутқи физикӣ мебошанд, махсус қайд кардааст. А.В. Усова аҳамияти конференсияҳои таълимиро аз физика дар рушди нутқи шифохӣ хонандагон, малакаҳои босаводона ва мантиқан пай дар пай баён кардани маводи барои маъруза интихобшударо махсус қайд мекунад [5, с. 6].

Равоншиносон исбот кардаанд, ки хонандагон ба хатоҳои нутқи омӯзгор, қолаби нутқ, ибораҳои забонзада муносибати манфӣ доранд. Муносибати хунукназарона ба забони модарӣ эътибори омӯзгорро паст мекунад, ҳамдигарфаҳмиро вайрон мекунад. Аксар вақт омӯзгороне, ки фанни худро ба дараҷаи олий медонанд, дарсҳои худро ба савияи баланди илмӣ-методӣ ташкилу мегузаронанд, баъзан бо содир кардани хатоҳо ҳангоми суханварӣ ва безътиной ба забони модарӣ эътибори худро аз даст медиҳанд. Хатоҳо мавриди суханронӣ, номуайянии (нофаҳмӣ) сухан, бесаводии шифохӣ омӯзгоре, ки ба хонандагон муроҷиат мекунад, қобили қабул нестанд.

Барои он ки раванди азхудкунии донишҳо самаранок ба роҳ монда шавад, мо бояд на танҳо доир ба мазмуну мӯҳтавои мавод ва методҳои пешниҳоди он, балки дар бораи вазъи муошират (пешниҳоди мавод) низ андеша кунем.

Маданияти нутқ – ин муаррифгари ҳар як шахс аст. Мо омӯзгорон вазифадорем, ки маданияти суханвариро омӯзем, то ки аз синф баромада, боварӣ ҳосил намоем, ки: нутқи мо барои шогирдон ҳамчун меъёр (ё намуна) аст. Маданияти нутқи омӯзгор на танҳо аз ҷиҳати касбӣ, балки аз ҷиҳати эстетикӣ низ бояд бенуқсон бошад. Омӯзгор набояд дар суханронияш ба иштибоҳҳо роҳ диҳад, зеро ӯ дар дарс шахси сухангӯву пешоҳангӣ мубоҳисахост ва он чизе ки вай мегӯяд, на танҳо ба ёд оварда мешавад, балки борҳо такрор низ карда мешавад.

Дурустӣ тавсифоти асосии нутқ аст. Омӯзгорро гӯш карда, хонандагон аз нодуруст талаффуз шудани калимаву ибораҳо набояд аз мазмуну мӯҳтавои сухан парешон шавад. Сухани дуруст онест, ки зимни ироаи он тамоми меъёрҳои забони адабии муосир риоя карда шаванд.

Омӯзгор бояд меъёрҳои нутқро риоя намояд. Меъёрҳоро амалияи забоншиносии мардуми фарҳангӣ тасдиқ ва дастгирӣ мекунад ва забон падидаи зинда аст. Он оҳиста, вале пайваста тағйир меёбад. Аз ин рӯ, меъёрҳо доимӣ нестанд [1].

Навҳои зерини меъёрҳо мавҷуданд:

- аксентологӣ (қоидаҳои зада);
- орфоэпикӣ (қоидаҳои талаффуз);
- лексикӣ (қоидаҳои истифодаи калимаҳо);
- калимасозӣ (қоидаҳои сохтани калимаҳо);
- грамматикӣ (ҳамбаста кардани калимаҳо ва якҷоя кардани онҳо ҳамчун ҷумлаҳо);
- имло (қоидаҳои навиштани калимаҳо);
- пунктуатсия (гузоштани аломатҳои китобатӣ) [2].

Меъёрҳои имло ва пунктуатсия барои нутқи ҳаттӣ аҳамиятноканду қоидаҳои боқимонда дар нутқи шифохӣ татбиқ карда мешаванд.

Ба нутқи шифохӣ омӯзгори муосир як қатор талабот пешниҳод карда мешавад, ки саводнокӣ асоси онҳоро ташкил медиҳад. Маданияти нутқи омӯзгор бо набудани иштибоҳот, калимаҳои безарурат талаффузшаванда, қобилияти мухтасар баёнкунӣ, дар мавриде, ки шарҳи муфассал талаб карда намешавад. Танҳо саводнокӣ як хусусияти назарраси нутқи шифохӣ нест,

балки онро ифоданок баён кардан лозим аст. Биёед моҳият ва аҳамияти хусусиятҳои эмотсионалӣ, лексикӣ, фонетикӣ, грамматикӣ нутқи шифохӣ ва садои қозибанокро дар ғайолияти касбии омӯзгор ба таври муфассал муоина намоем.

Хусусияти эмотсионалӣ – таъсироти ҳиссиёти калимаҳои баёншуда ва дар маҷмӯи нутқро тавсиф менамояд. Барои касби омӯзгорӣ (дар касбҳои дигар чунин нест), ба суханронӣ муносибати самимӣ доштан муҳим аст. Ба интонатсияи нутқ эътибор додан аҳамияти калон дорад, зеро ин таъсироти самарабахши тарбиявӣ дорад. Калимаҳо ё ибораҳои ҷудогона, ки бо «интонатсияи махсус» талаффуз карда мешаванд, нутқи омӯзгорро «зинда» мегардонанд ва нуктаҳои муҳимтарини матни ироашавандаро таъкид мекунад. Баръакс, сухани беэҳсосоти омӯзгор хонандагонро барои омӯхтани маводи таълимӣ ҳавасманд намегардонад, тавачҷӯи хонандагонро ба матни ироашаванда ҷалб намекунад ва ба ин васила самаранокии раванди таълимиро коҳиш медиҳад.

Баёни таъсирнок яке аз ҳосиятҳои нутқ ба ҳисоб меравад, ки баёни дақиқ, равшан, ғайриқолабӣ ва маҷозии калимаю ибораҳо, инчунин муродифҳо, омонимҳову истилохотро таъмин менамояд. Имкониятҳои забони тоҷикӣ барои баёни андешаҳои инсон хеле васеъанд. Бо мақсади худтакмилдиҳии касбӣ тавассути истифодаи захираи луғавии он мунтазам мазмуну муҳтавои нутқро ғанӣ гардонидан зарур аст.

Ҳасоҳати овозӣ (фонетикӣ) – ин талаффузи ҳубу босаводона, ритм, суръат ва баландии талаффузи калимаю ибораҳо аз ҷониби омӯзгор мебошад. Бо суръати тез суханронӣ кардан ва доду фарёд задани омӯзгор раво нест. Дар як ҳикмати қадимаи шарқӣ гуфта шудааст: агар шумо фарёд мезанед, пас шумо нотагонеду ҳақ нестед.

Тембри овоз нақши муҳим мебозад – ин хусусияти ҳатмӣ ҳар як омӯзгор аст. Бас ва баритони садо ҳамеша ғушро навозиш мекунанду садои ларзон ва хиррӣ ҳатто дарки калимаҳои пурмазмунро ҳалалдор месозад.

Ҳасоҳати грамматикӣ - ба ақидаи аксари муҳаққиқон камтар аҳамиятнок буда, аҳён-аҳён ба назар мерасад, аммо ин хусусиятро нависандагону шоирон ғайраро истифода мебаранд ва ҳудуди ифодаи эҳсосоти ҳудро васеъ мегардонанд. Инчунин, агар омӯзгор ба ҷойи як шакли исми хос дигарашро истифода кунад, масалан, ба ягон калимаи мушаххас маънои манфӣ диҳад, яъне тобиши маъноии ин вожа гӯш мешавад.

Ҳасоҳати садои ба омӯзгорон низ хос аст. Он аз гуфтори ҳамроҳ бо сулфайи мувофиқ (номувофиқ), оҳ кашидан, хандидан ва садоҳои пурмазмунӣ «оо-оо-оо», «аҳ-аҳ» иборат аст.

Аз ҳамаи ин гуфтаҳои боло ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки нутқи аз ҷиҳати педагогӣ мукамал бо возеҳии андешаҳои дар он нухуфта, ифодаи вожаҳо ва лаҳн (оҳанг), возеҳии талаффуз, баландии мувофиқ, истифодаи калимаҳои кӯчак ва навозишомез, ибораҳо, афоризмҳо, зарбулмасалҳо ва ғайраҳо тавсиф карда мешавад.

Бояд қайд намоем, ки ба омӯзгор ҳамбастагии нутқ бо маҷмӯи василаҳои ғайринутқӣ, яъне ифодаҳои рӯй, имову ишора, ҳолат, рафтор низ ҳосанд. Ҳангоми ташкили муоширати педагогӣ, омӯзгоре, ки ба рушди касбияти худ ҳавасманд аст, бояд дар бораи ифодаҳои рӯй мушоҳида кунад, андеша намояд, ки он бояд чӣ гуна бошад, қиёфаро қай ва чӣ гуна тағйир додан лозим аст. Аз имову ишораҳои бечову бемаънӣ пешгирӣ бояд кард.

Бо назардошти хусусиятҳои психологию педагогии муошират, мо метавонем бо итминон гӯем, ки қобилияти дуруст ва босаводона муошират кардан барои муваффақиятҳои омӯзгор дар таълим ва рушди шахсияти хонандагон аҳамияти калон дорад. Мо тавсия медиҳем, ки шумо қоидаҳои зерини муоширатро бояд риоя намоед:

- қоидаи таҳияи сценария ва нақшаи муошират барои омӯзгор махсусан арзишманд аст, зеро он вазифаи таъини ҳадафҳоро дар ғайолияти касбӣ иҷро мекунад. Омӯзгор бояд возеҳ дарк намояд: саволу ҷавобҳое, ки дар ҷараёни муошират ба миён омаданашон имконпазиранд, ҳадафи муошират, натиҷаҳои он, бо қадом методу василаҳо ба нақша гирифтанд;

- қоидаҳои коркарди коммуникатсионӣ муошират. Барои омӯзгор муҳим аст, ки на танҳо нақшаи умумӣ муошират, балки чӣ гуфтан, чӣ гуна гуфтан, қай гуфтанро низ фикр кунад;

- қоидаи равонӣ, ин қобилияти ба назар гирифтани ҷанбаҳои равонӣ муошират мебошад: хоҳиши муошират, мавҷуд будан (ё набудани) монеаҳои коммуникатсионӣ ва ғайра;

- қоидаҳои ба ҳамсӯҳбат таассуроти мусбат бахшидан барои омӯзгор нақши муҳим мебозад, алалхусус: намуди зоҳирӣ ва рафтор, тарзи либоспӯшӣ ва ғ.;

- қоидаҳои муколама: ҳамсӯҳбат (аз ҷумла хонандагон) эътимоди бештар эҳсос мекунанду самимӣ мешаванд, агар омӯзгор ба муошират тавачҷӯх зоҳир карда, ғайолияти ҳамсӯҳбатро ба танзим дароварда дастгирӣ намояд. На танҳо суханҳоро ғуш кардан, балки бояд саъй кард, то мазмуну муҳтавои онро фаҳманд. Сарфаҳм раванд, ки ғуянда ҷиро меҷаҳад ғуянд ва ҷиро гуфтан

намехоҳад, ба чӣ таъкид мекунад ва мақсадаш чист.

Дар асоси тавсияҳои Н.Е. Щуркова [6] барои самаранокии муколамаи педагогӣ ба қоидаҳои зерин риоя кардан лозим аст:

- хатоҳои худро эътироф карда тавонед ва кӯшиш намоед, ки онҳоро такрор накунед;
- агар шогирдонатон ягон қори баде карданд, шумо фикр кунед, ки дар қучо хато кардед;
- давраи хонандаи муассисаи таҳсилоти миёни умумии будани худро бештар ба ёд оред.

Дар ин маврид фаҳмиши хонандагон осонтар мешавад;

- дар ҳолатҳои муноқишавӣ кӯшиш кунед, ки худро дар ҷойи шогирдон тасаввур кунед;
- хонандагонро маҷбур накунед, ки ошкор бошанд, сабур бошед.
- кӯшиш кунед, ки ҳатто хурдтарин муваффақияти хонандагонро бинед ва аз онҳо лаззат

баред;

- фаъолияти хонандагонро тавре ташкил кунед, ки онҳо ба қадри имкон бо ҳам муошират намоянду якдигарро шунаванд;

- ба ҷойи шогирдонатон ҳеҷ қор накунед, балки бо онҳо якҷоя қор кунед;

Чунинанд, ба андешаи мо, заминаҳои назариявии рушди фарҳанги нутқи омӯзгори физика.

Адабиёт:

1. Алексеевнина А.К. Культура речи учителя физики: учеб. -метод. комплекс / А.К. Алексеевнина; под ред. М.Д. Даммер; У.М. Маллабоева. – Тобольск: ТГПИ им. Д.И. Менделеева, 2010. – 83 с.
2. Алексеевнина А.К. Методика развития культуры речи в процессе обучения физике студентов специальности «Учитель физики»: дис. ... канд. пед. наук./ А.К. Алексеевнина. – Тобольск, 2010. – 185 с.
3. Бобров А.А., Суровикина С.А. Формирование многозначности физических понятий // Методология и метод научных понятий у учащихся школ и студентов вузов: тез. докл. междунар. науч. -практ. конф. – Челябинск, 1995. – Ч.1. – С. 167.
4. Гомоюнов К.К. О четкости в определении понятий / К.К. Гомоюнов // Вопросы психологии. 1986. №3. – С.97 - 103.
5. Усова А.В. Учебные конференции и семинары по физике в средней школе / А.В. Усова, В.В. Завьялов. – М.: Просвещение, 1975. – 111 с.
6. Щуркова Н.Е. Педагогическая технология. Второе издание, дополненное / Н.Е. Щуркова. – М.: Педагогическое общество России, 2005. – 256 с.

Калидвожаҳо: нутқ, омӯзгор, физика, нутқи омӯзгор, хонандагон, муошират, фонетика, грамматика.

Аннотация

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ

В данной статье автор проанализировал педагогическую, психолого-методическую литературу и высказал своё мнение о теоретических основах развития речевой культуры учителя физики. Для того чтобы учащиеся эффективно овладевали процессом познания, автор предлагает учитывать не только содержание материала и способы его подачи, но и состояние общения и речи учителя.

Ключевые слова: речь, учитель, физика, речь учителя, учащиеся, общение, фонетика, грамматика.

Annotation

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SPEECH CULTURE OF A PHYSICS TEACHER

In this article, the author analyzed the pedagogical, psychological and methodological literature and expressed his opinion on the theoretical foundations for the development of the speech culture of a physics teacher. In order for students to effectively master the process of cognition, the author proposes to take into account not only the content of the material and the methods of its presentation, but also the state of communication and speech of the teacher.

Keywords: speech, teacher, physics, teacher's speech, students, communication, phonetics, grammar.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулмахмадзода Бехруз Исмадулло, магистранти соли дуюми факултети физикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел.: +992 931973197

Рохбари илмӣ: Умаров У. С.

Сведения об авторе: Гулмахмадзода Бехруз Исмадулло, магистрант второго курса факультета физики ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: +992 931973197

Научный руководитель: Умаров У. С.

About the author: Gulkmahmadzoda Bekhruz Ismatullo, 2th year master in the department of physics of the Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Aini. Tel.: +992 931973197

Scientific adviser: Umarov U. S.

*Бозоров Аюб Чамшиедович,
магистранти соли дуюми соли факултети психология*

АФФЕКТ ДАР ТАШХИСИ СУДӢ – ПСИХОЛОГӢ

Дар илми психологияи муосир панҷ ҳолати рӯҳиро ҷудо мекунам, ки ҳар кадомашон ба инсон таъсири гуногун мерасонанд. Аз панҷ ҳолати рӯҳӣ, ки дар раванди ташҳиси суд-психологи ҷун ҳолати махсуси эмотсионалӣ рӯҳӣ мавриди ташҳиси ҳаматарафа қарор мегирад ин аффе́кт аст. Амали гардидани ҷиноят дар ҳолати аффе́ктӣ ҳангоми муоина ва ташҳиси судӣ - психологӣ махсус ба ҳисоб гирифта мешавад ва он ҷун ҳолати сабуккунанда ба ҳисоб гирифта мешавад.

Аффе́кт - категорияи махсуси ҳолати психологӣ буда, ташҳиси он дар вазъатҳои мураккаб ба шахс имконпазир аст, ки донишҳои махсус доир ба пайдоиши зухурот ва инкишофи амалҳои аффе́ктивӣ дорад. Барои исботи гуфтаҳои дар боло зикр шуда ба таърифи Рубинштейн С.Л., назар меафканем ки омадааст. Аффе́кт - «ин раванди эмотсионалӣ тез ва пурҳаяҷон гузаранда буда характери таркиш-монандро доро мебошад. Яне ба назорати шуур то дараҷаи муайян дода намешавад»[5]

Аз рӯйи сохтори психологи аффе́кт душвортарин ҳолати психикӣ ба шумор меравад. Олими рус Нагаев В.В., дар ин бора гуфтааст «Аффе́кт ба фаъолияти психикӣ таъсири манфии мерасонад»[4]

Аффе́кт (аз латини - изтиробӣ рӯҳӣ ҳаяҷон) - ин ҳолати эмотсионали зӯр пурҷушу хуруш бошиддат ва нисбатан кӯтоҳ муддати эмотсионалиии шахс мебошад. Дар адабиётҳо ва луғатҳои истилоҳоти психологӣ маъфуми аффе́кт гуногун маънидод шудааст. Аз ҷумла дар китоби «Луғати мухтасари истилоҳоти психологи ва тавсифи баъзе мафҳумҳо «-и доктори илми психология профессор Атахонов Р., мафҳуми аффе́кт ҷунин омадааст. Аффе́кт «аксуламали кӯтоҳмуддати эмотсионалиии пурҷушу хуруш, ки характери барошӯфтани эмотсионалиро дорад «[1] Дар бораи аффе́кт ҳамчун ҳолати махсуси психикӣ ва муоинаи ташҳиси он дар назария ва амалияи муоинаи судӣ - психологӣ як қатор олимони мутахассисон қор кардаанд ба монанди; Коченов М. М., Нагаев В. В., Шавгулидзе Т., Подвальный. Н. ва ғайраҳо

Муоина ва ташҳиси ҳолати аффе́ктро дар таҷрибаи судӣ - психологи хеле зиёд истифода мебаранд, ва мақсади он муайянкунии тавсифи ҳолати аффе́кт ба содир намудани аммали ҷиноятқор аз тарафи шахс.

Пайдоиши аффе́кт вобаста ба хусусият ва фаъолияти системаи асаб, синну сол, вазъият, омилҳои ташҳис мегардад ва он хусусияту нишонаҳои аффе́ктро М.М Коченов арзёби намудааст.

- Аффе́кт - ин шакли ҳоси баромадан аз вазъияти ихтилофнок мебошад. Инсон дар ин вазъият қарор дошта ҳатман талаботи пурзуро ба иҷрои ин ё он амал ҳис менамояд. Вақте ки ӯ аз ҷунин ҳолат баромада наметавонад аффе́кт сар мезанад, агар аз ин вазъият барояд имконияти рӯҳ надодани аффе́кт зиёд аст.

- Аффе́кт метавонад, танҳо дар вазъияте ки нишонаҳо ва хусусиятҳои ҳоси аффе́ктро дорост пайдо шавад ва хусусиятҳои ҳоси аффе́ктро дорост пайдо шавад. Ин вазъият бояд дар ҳақиқат бошад на дар таасуротҳои субъект.

- Аффе́кт тирашавии шууро ба миён меорад. Барои ҳамин далели амнезия (фаромушхотири) ҳато ҳисобида мешавад. Шахси дар ҳолати аффе́кт қарор дошта, ҷун анъана аз амалҳои анҷомдодаи ҳеш ёд дорад.

- Дар ҳолати аффе́кт, имконияти шуурнокии амалҳои озмудашаванда паст мешавад.

- Дар аффе́кт ҳолати омодагии иҷрои ҷиноят тавсиф дода намешавад. Масалан агар муайян гардад ки шахс аслиҳа, ҷой ва дигар ҳолатҳои садама расони ё қушторро пешаки омода намудааст, ин аффе́кт нест.

Олимону мутахассисони соҳаи экспертизаи судӣ - психологӣ мавҷудияти се намуди аффе́ктро ошқор кардаанд.

Аффе́кти физиологӣ (солим)-ин ҳолати пуршидат ва кӯтоҳмудати эмотсионали мебошад, ки характери таркишмонандро бо системаҳои ҳаракати ва вегетативӣ алоқаманд аст. Аффе́кт шууро паҳш намуда идоранамои иродаро имкон намедихад. Ӯ ҳамчун ҳолати саҳти ҳаяҷон мебошад. Аффе́кти физиологӣ ҳамчун як мафҳуми психологи буда маънояш “ҳолати саҳти ҳаяҷон ” мебошад.

Аффе́кти патологӣ (носолим)- ақидае вучуд дошт, ки аффе́кти потологӣ метавонад танҳо

дар шахсоне руй дихад, ки психикаи онҳо номукамал аст, ва барои пайдоиши муваққатии ихтилофи фаъолияти психикии зарур аст ин ё он заминаи потологӣ (бемории психики) вучуд дошта бошад. Аффеке ки дар одамони солим ба вучуд меояд аз руи вақт ва инкишофёбиашон аз аффеки потологӣ фарқ мекунанд. Аз рӯи ин ақида бемории психики ё ин ки солими метавонад дар ҳар як ҳолати муқарари пайдо шуда барои фарқияту ташҳиси потологӣ ва физиологӣ аффеки боис гардад. [5] Аффеки потологӣ дар одамони солим ҳамчун қоида зери таъсири омилҳои гуногуни муваққатан сустгардонандаи организм аффеки потологӣ дар одам дар зери таъсири ангезандаҳои ногаҳонии зур ба амал меояд, аммо дар аксарияти ҳолатҳо чуноне, ки дар адабиётҳои психиатрии қайд гардидааст ин ҳолат метавонад ба таъсири беруна ба вуҷуд ояд, ки аз моҳияти аффеки физиологӣ хабар намедихад.

Аффеки физиологӣ заминаи потологӣ дорад Одамоне, ки дар натиҷаи зарба ва ё дигар сабабҳо хусусиятҳои стеникии характер инкишоф ёфтааст (афсурдаҳолӣ, ҳаяҷоннокӣ, ситереснокӣ, агресивнок) одатан ҳолати аффеки физиологӣ пайдо мегардад. Дар тули вақтҳо боз як намуди табиӣ аффектро ҷудо намудаан, ки ин аффеки физиологӣ заминаи потологӣ мебошад. Гап дар бораи аффеке меравад, ки дар майзаҳо, психопатҳо, одамони истерикӣ дида мешавад. Зарурати ҷудонамоии ин ҳолати психики дар он аст, ки одамоне ки ба чунин ҳолат гирифта мегарданд дар ҳолати муқарари худ одатан амалҳои ғайриро пурра ва дарк карда метавонанд.

Дар адабиётҳои психиатрии чунин зинаҳои аффеки потологиро ҷудо мекунанд:

Зинаи омодагӣ – ба он тавсиф мегардад, ки тангшавии шуур гарчанде дида мешавад зери таасуроти зарбави қарор дорад. Ҳаяҷонноки аффекиви ба шуур ва рафтори одам таъсир мерасонад. Одатан дар зинаи якум ҷамъшавии шидатнокии эмотсионалӣ ба вучуд меояд, ки бо қувваи хусусиятҳои шахси ва хусусиятҳои шахсият роҳи баромадан аз вазъиятро ёфтан ғайри имкон аст [2]. Ҳатто таъсири ночиз метавонад ҳаяҷони эмотсионалиро ба дараҷаи баландтаринаш бурда расонад, аммо дараҷаи баландтаринаш маҳдудшавии шуур ва вайроншавии танзими рафтор ба амал меояд.

Зинаи таркиш – ин зина барои ташҳис нисбатан зинаи муҳими потологӣ ба шумор рафта ба чунин ҳолат ба субъект ҳолати хирагии шуур на ба таасуротҳои ҳақиқӣ чуноне ки дар аффеки физиологӣ ба ҷашм мерасад балки дар он тасаввуротҳои омехта мебошад. Дар ин ҳолат субъект баъди омодагии аффеки метавонад ба зинаи таркиши аффеки қадам гузорад ва ҷинойт ё зарбаи ҷисмонӣ расонад, баъди содир кардани ҷинойт ӯ ба зинаи сустшавандагӣ ба таври автомати мегузарад. Зинаи сустшавӣ – аффеки ба ҳолати сустшавии системаи асаб бурда мерасонад, гарчанде

Адабиёт:

1. Атаханов Р. Луғати мухтасари истилоҳоти психология ва тавсифи баъзе мафҳумҳо. – Душанбе, 2017. Саҳ.42-43.
2. Енгальчев В.Ф., Шпишин С.С. Судебно психологическая экспертиза. Методическое руководство. Калуча-Обинек. – Москва, 1997. Саҳ.86-90.
3. Начаев В.В. Основы судебно психологической экспертизы. – Москва, 1980. – 189 с.
4. Нагаев В.В. Основы судебно психологической экспертизы. – Москва, 2000. – 60 с.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – Москва, 2000. – 495 с.

Калидвожаҳо: *аффеки, депрессия, стресс, руҳафтадгӣ, эмотсионалӣ, вазъият, психиатрияи судӣ.*

Аннотация

АФФЕКТ В СУДЕБНОЙ ДИАГНОСТИКЕ ПСИХОЛОГ

Судебно-психологическая экспертиза – это исследование или диагностика, предоставляемая экспертами на основании психологических определений с целью последующего заключения экспертом или экспертом в качестве полезного или судебного факта. Предмет судебно- психологической экспертизы это изучение условий, состояние и механизмы психосоциальной деятельности человека, которые помогают определиться с правилом по делу. Цель написания этой статьи состояла в том, чтобы исследовать эмоциональные ситуации, описать их полное видение судебной психиатрии, особенно эмоциональное состояние апионидов при судебно- психологическом осмотре.

Ключевые слова: *аффеки, депрессия, стресс, фрустрация, эмоциональные, ситуации, судебной психиатрии.*

Annotation

AFFECT IN JUDICIAL DIAGNOSTICS PSYCHOLOGIST

Forensic psychological examination is a study or diagnosis provided by experts on the basis of psychological determinations for the purpose of subsequent conclusion by an expert or expert as a useful or judicial fact. The subject of forensic psychological examination is the study of the conditions, condition and mechanisms of psychosocial human activity, which help to determine the rule in the case. The purpose of writing this article was to investigate emotional situations, to describe their full vision of forensic psychiatry, especially the emotional state of opioids during forensic psychological examination.

Keywords: *Forensic, psychological, examination, diagnosis, provided, experts, psychological, determinations, conclusion.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бозоров Аюб Чамшедович, магистранти соли дуюми соли факултети психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи С. Айни.

Сведения об авторе: Бозоров Аюб Джамшедович, магистрант второго курса факультета психологии и инклюзивное образование Таджикский государственный педагогический Университет по имени С. Айни.

About the author: Bozorov Ayub Jamshedovich, second-year master's student at the Faculty of Psychology and Inclusive Education, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ЗЕҲНИИ ХОНАНДАГОНИ ЗИНАИ АВВАЛИ ТАҲСИЛОТ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як баромаду вохӯриашон бо аҳли зиё, намоёндагони мақомотҳои давлатию ҷамъиятӣ пайваستا ба таълиму тарбияи насли наврас ва ҷавонон таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда, дар ҳалли ин масъала ояндаи дурахшон ва пешрафти Тоҷикистони навинро таъкид менамоянд. «Тарбияи кӯдак- зикр намуданд Пешвои миллат – аз оила оғоз гардида, дар натиҷаи ҳамкории мактаб ва оила густариш меёбад» (4, 96).

Имрӯзо маҳз ҳамин сегонаи муштарак, робитаи онҳо дар ташаккули ҷаҳонбинӣ, арзишҳои ахлоқӣ ва олами маънавии насли наврас таъсири ногусастанӣ хоҳад гузошт.

Дар «Тавсиянома дар бораи мақоми омӯзгор дар муассисаҳои таълимии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо қарори мушовири Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28-уми июли соли 2011 тасдиқ гардидааст, омадааст: «Омӯзгор ҳангоми таълиму тарбияи шогирдон ба падару модарон, парасторон ё шахсони онҳоро ивазкунанда ҳамкорӣ мекунад, онҳоро бо раванди тарбияи таълимгирандагон ҷалб менамоянд. Омӯзгор сари вақт падару модарон ва ё парасторони онҳоро аз ҳолати таълиму тарбияи фарзандон огоҳ менамоянд. Омӯзгор ҳақ надорад иттилоотхоеро, ки таълимгиранда, падару модар ё ҳамкорон ба ӯ бовар карданд, ба истиснои ҳолатҳои пешбинишудаи қонунгузорӣ, ба шахсони дигар ошкор намоянд. Омӯзгор ба падару модарон ва ё парасторони онҳо оид ба мушкилоти фарзандонашон маслиҳатҳо медиҳад, дар бартараф кардани ихтилофоти байни падару модар ва кӯдакони онҳо ёрӣ мерасонад. Муносибатҳои мутақобилаи байни омӯзгор ва падару модар, инчунин парасторони онҳо тибқи принципҳои эҳтирому боварии ҳамдигарӣ, некхоҳӣ, боодобӣ ва бегаразӣ ба роҳ монда мешавад» (2, 96-97).

Бояд таъкид кард, ки омӯзгор дар таълиму тарбияи насли наврас аз ҳамаи самтҳои консепсияи миллии тарбия самаранок истифода бурда, махсусан ба тарбияи ахлоқӣ, ватандӯстӣ, ҳуқуқӣ, оилавӣ, меҳнатии шогирдонаш диққати махсус диҳад. Қайд кардан ҷои аҳамият аст, ки соҳаи маориф, таълим ва тарбия аз соҳаҳои дигари фаъолият бо он фарқ мекунад, ки таълим ва тарбия кори якрӯза, моҳона ва ё солона набуда, он амали ҳаррӯзаи устодон, мактаб, оила ва ҷомеаҳо тақозо мекунад. Як лаҳза дер мондан аз зухуроти нави ҷомеа метавонад ба раванди таълиму тарбия таъсири манфӣ расонида, дар фаҳмиши зухуротҳо, таркиби ҷаҳонбинӣ, афқору ғояҳои мушкилотҳои нав эҷод менамоянд. Аз ин хотир, зарур аст, ки омӯзгор ва тарбиятгар, оила ва мактаб бо бахшҳои мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ҳамкорӣ намуда, дар ниҳоди хонандагон пайваста ғояҳои худшиносӣ, меҳанпарастиро ҷо намоянд. Ин ҳамкорӣ, пеш аз ҳама, дар бобати пешгирии кардани ҷинояткорӣ дар байни наврасону ҷавонон тақвият дода шавад. Ин масъала имрӯзо яке аз маъалаҳои ҳалталаби замони гардидааст.

Дар байни наврасон ва ҷавонон торафт роҳ додан ба ҳуқуқвайронкунӣ, даст задан ба ҷиноятҳои вазнин, шомил шудани онҳо ба гурӯҳҳои террористӣ ва экстремистӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар кори таълиму тарбия ба камбудӣ ва нуқсонҳои муайян роҳ дода мешаванд.

Қабул карда шудани фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз апрели соли 1997 «Дар бораи тарбияи ҳуқуқӣ ва сиёсати ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «Консепсияи миллии тарбия» аз моҳи марти соли 2006 аҳамияти калон дорад. Қабули қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзандон» аз санаи 2-юми августи соли 2011 дар мустаҳкам кардани ҳамкории мактабу оила иқдоми нав гардид.

Бояд зикр намуд, ки ҳаёт, пешрафти ҷомеа тақозо менамояд, ки ҳадафҳои дар ин санадҳо баёншуда, дар амалияи соҳаи маориф ва ҳаёти ҷомеа инъикоси воқеии ҳадро ёфта, дар пешгирии ҳуқуқвайронкунии наврасону ҷавонон мусоидат мекунад.

Бо татбиқи сиёсати хирадмандонаи Пешвои маҳбуби кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти иҷтимоӣ дар 25 соли охир сатҳи камбизоатӣ аз 81 % соли 1999, соли 2016 то ба 30% коҳиш ёфта, дар бобати аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод кардани наврасону ҷавонон барои содир намудани ҷиноятҳои характери иҷтимоӣ дошта ҷораҳои мушаххас андешида шуда, нисбати онҳо ҷораҳои характери тарбиявӣ дошта татбиқ карда шуданд. Ин асос барои пешгирии кардани ҷиноятҳо дар байни наврасону ҷавонон аҳамияти хоса пайдо намуда, он ба пешгирии намудани

як қатор ҷиноятҳои потенциали мусоидат намуд.

Дар айни замон, проблемаи ба созмону ташкилотҳои террористӣ пайвастанӣ ҷавонон яке аз проблемаҳои ташвишовари рӯз гардида, аз ҷаҳонбинии танги як идда ҷавонон, аз набудани ҳисси ҳудогоҳии миллии онҳо, марказҳои террористии ҷаҳонӣ онҳоро ба мадори нангини амалиётҳои зиддиинсонии худ ҷалб кардан меҳаҳанд.

Чи тавре ки медонем, моҳи март соли 2006 бо қарори суди Олии Тоҷикистон як қатор ташкилоту созмони милли ва байналмиллалӣ ба монанди «Ал-қоида», «Ҳизби таҳрир», «Таблиғ», «Ҳаракати исломии Ўзбекистон», «Ҳаракати исломии Туркистони Шарқӣ», «Ҳаракати толибон», «Салафия», «Лашкари Тайба», «Тоҷикистони озод» ва ғайраҳо ташкилотҳои террористӣ эълон шуда, фаъолияти онҳо дар қаламрави кишварамон манъ карда шуданд.

28-уми сентябри соли 2015 барои содир намудани ҷиноятҳои вазнин ба қатори ин ташкилотҳо Ҳизби назҳати исломӣ низ дохил карда шуд. Роҳбарони зарҳариди ин ташкилотҳо дар тамоми ғушаҳои ҷаҳон тухми адовату кинаи зиддиинсонӣ кошта, махсусан ба ояндаи инсоният – наврасону кӯдакон омилҳои қатлу кушторро амалӣ намуда, ба тафаккур, ҷаҳонбинии онҳо таъсири манфии воқеъбинона расонидани мешаванд. «Бадбахтӣ он аст – менависад олими сиёсатшинос С. Ятимов, ки - дар ин масир, ҳадамоти махсуси кишварҳои мавриди назар аз имконоти ҳуди мусулмонон истифода мекунанд. Аз ҳамин лиҳоз, гоҳо бояд ба инобат гирифт, ки рафтори ғулом на ҳама вақт рафтори ҳуди ғулом аст» (Г.Лихтенберг).

Маҷаллаи «Шнигели»-и Олмон дар як таҳлили воқеъбинона вобаста ба ҷавонони мусулмон менависад: «Аҷаб қавманд монанд ба соат. Онҳоро пур мекунанд. Рафтан мегиранд ва намедонанд: барои чӣ? (3, 7). Аз ин хотир, моро зарур аст, ки насли наврасро дар руҳияи ҳештаншиносӣ, садоқат ба падару модар, ба фарзандон, ба оила, ба марзу бум ва Ватани азизамон ҳидоят намоем, нагузорем ки насли имрӯза фирефтаи ғояҳои бегона гардида, ба аҳли хонавода ва Ватани аҷдодии худ хиёнат ва разолатро раво бинанд.

Дар шароити кунунӣ бо назардошти ба ҳисоб гирифтани манфиатҳои милли, Ҳимояи арзишҳои милли аз ҳама гуна идеологияи бегона, бояд тамоми ҷораҳои зарурӣ андешида шавад, зеро ашхоси аз решаи насаби ҳеш кандашуда, одатан, аз хотираи таърихи гузаштаи пурифтихор ва мероси фарҳанги худ бенасиб монда, чун маҳлуки худпараст ба камол мерасад ва гирифтори тафаккури ғуломона мегардад.

Барои пешгирӣ кардани ҷиноятсодиркунии наврасону ҷавонон, аз роҳи хато баргардонидани онҳо, бояд меҳвари ягонаи тарбия бо иштироки тамоми қисми ҷомеа, мактаб ва оила ба вуҷуд оварда шавад, ки он бояд ба тарбияи ҳамаҷаҳона мусоидат намояд.

Бояд гуфт, ки ин қувваи бузурги таъсиррасон ба ташаккули ҷаҳонбинии насли наврас ҳар яке дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, дар ҳамбастагӣ меваи пурбор хоҳад овард.

Оила маконест, ки дар он ҷо кӯдак ба дунё омада, лафзи модарӣ, меҳри падарӣ ва кӯмаки яқдигарро ҳис ва эҳсос мекунад. Ӯ сарчашмаи алифбои тарбияро маҳз аз оила мегирад.

Чӣ тавре ки педагогҳои барҷастаи замон ба монанди А. П.Макаренко, В.А Сухомлинский ва дигарон зикр намуда буданд, маҳз дар оила инкишофи равонӣ, ҷисмонӣ ва маънавии кӯдакон шакл гирифта, ҳишҳои нахустини биноӣ меҳру муҳаббат, ҳамдилӣ, ташаккули ҷаҳонбинии кӯдакон гузошта мешавад.

Мактаб маконест, ки кӯдак маҳз дар он ҷо бо характерҳои гуногуну мутақобила рӯ ба рӯ гашта, нахустин пешрафту камбудихоро ҳис намуда, «ман»-и худро дар шароити ҳаёти коллективии худро амалӣ намуда, бо унсурҳои гуногунҷабҳаи тарбия аз наздик ошно мегардад. Ҷомеа маконест, ки кӯдак бо ҷаҳони маънавӣ, ахлоқӣ ва равонии калонсолон ошно гардида, бо тазоди номаълуми муносибатҳои байниҳамдигарии одамон аз наздик ошно гашта, дар ниҳоди ӯ ҷиҳатҳои ҳулосабарорӣ, муқоисакунӣ зухуротҳо ташаккул меёбад.

Робитаи самараноки ин се ниҳоди муштарак ба ташаккули ҷаҳонбинӣ, ҳисси манфиатҳо ва масъулиятшиносии кӯдакон, алаҳусус хонандагони зинаи аввали таҳсилот таъсири ҳаётан муҳим мерасонад.

Пайвасти ин ниҳодҳо ба ҷаҳони маънавии кӯдак таъсири ногусастаниро расонида, тасаввуроти ӯ дар бораи некиву бадӣ, адолату беадолатӣ, меҳру кина, масъулият ва ғайрибодӣ, садоқат, хиёнат ва ғайра сифатҳои инсонӣ мегирад. Нодида гирифтани ин сифатҳо ба қори тарбия зухуроти ҳалаловарро ворид мекунад, ки ба он тамоман роҳ додан мумкин нест. Пайвасти ин ниҳодҳо ва натиҷагирӣ аз онҳо ҳамоно вақт мусбӣ ба анҷом мерасад, ки агар ҳар сеи ин ниҳодҳо вазифаи худро ба пуррагӣ анҷом диҳанд.

Дар оила маҳаки асосии тарбия дар ибрати шахсии волидон, дар ягонагии қавлу амали онҳо бошад, дар ҷомеа қувваи таъсиррасон доштани талаботҳо ҷои намоёнро ишғол мекунад.

Дар сурати сари вақт ошкор, муҳокима кардани зухуротҳои номатлуб дар байни аҳоли, ҷавонону наврасон аз тарафи мақомотҳои дахлдори давлатӣ ва ба он ҷалб кардани ҷамоатчиғӣ метавонад ба кори тарбия таъсири мусбӣ расонад.

Вобаста ба ин масъала, меҳоҳем, якчанд таклифу дархостҳо ва хулосаи худро иброз намоям:

Кори тарбия ҷабҳаи фаъолияти доманадор буда, он характери доима ва бефосила дорад.

Аз мақомотҳои дахлдори давлатӣ пурсида мешавад, ки дар самти ташкили ҳамкории мактаб, оила ва ҷомеа қувваи роҳбарикунандаи ҳамоҳангсозӣ дар пешгирии ҷиноятсодиркунии наврасон ва ҷавонон гардида, дар амалӣ сохтани барномаҳо, қонунҳои марбута оид ба таълим ва тарбия, қоидаҳои дохилимуассисавӣ ва алаҳхусус, санадҳои зерқонунии соҳаи маориф ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд»

мусоидат намоянд.

Аз раваншиносон ва роҳбарони синфҳо пурсида шавад, ки қорҳои фаҳмондадиҳиро дар бораи ҳолати равонии хонандагон, ба ҳисоб гирифтани хонандагони душвортарбия, мустаҳкам кардани алоқаи мактаб ва оиларо дар асоси талаботи мавҷуда ба роҳ монанд.

Аз маъмурияти муассисаҳои таълимӣ пурсида мешавад, ки фаъолияти университетҳои падару модаронро самаранок намуда, ба машғулиятҳои қормандони ҳифзи ҳуқуқ ва намояндагони оилаҳои намунавиро ҷалб намоянд.

Ба тарбияи ҳуқуқию сиёсии хонандагон диққати махсус дода, дар байни ҷавонон қорҳои фаҳмондадиҳӣ дар бораи моҳият ва мазмуни фаъолияти ҳаракату созмонҳои динию экстремистӣ бо ҷалби мутахассисони соҳа роҳандозӣ карда шавад.

Дар ҷамъомадҳо вобаста ба баромадҳои телевизионӣ оид ба масъалаҳои марбут ба пешгирии кардани ҷиноятҳо дар байни наврасону ҷавонон баҳсу музокираҳо таҳия карда шуда, дар муассисаҳои таълимӣ як рӯзи ҳафта ба рӯзи донишҳои ҳуқуқӣ ва таърихӣ бахшида шавад.

Бо хонандагони душвортарбия ва сарварони оилаҳои носолим қорҳои иловагии фардӣ гузаронида шуда, натиҷаҳои он бо мақомотҳои дахлдори давлатӣ мавриди таҳлил қарор дода шавад.

Ба комиссияҳои қор бо ноқилиғони шуъбаи қорҳои дохилӣ ва маҳалли зист пайваста қор бурда, вазъи оилаҳои носолим ва фарзандҳои душвортабияи онҳо мавриди таҳлил ва хулосабарорӣ қарор дода шуда, нисбати онҳо қораҳои зарурӣ андешида шаванд.

Дар ҷамъомад ва маҷлисиҳои падару модарон, падару модароне, ки дар қори тарбия ба саҳлангорӣ роҳ додаанд, муҳокима ва оид ба онҳо қораҳои зарурӣ андешида шаванд.

Таҷрибаи гумшударафта – гушаи «Падару модарони намунавӣ» бо акси ин ашҳос тарғиб ва ташвиқ карда шуда, бо тавассути воситаҳои ахбори омма таҷрибаи онҳо дар байни мардум паҳн карда шавад.

Хулоса, ҳамкории бевоситаи мактаб, муассисаи таълимӣ, оила ва аҳли ҷамоатчиғӣ дар амалӣ гаштани ҳадафҳои Консепсияи миллии тарбия ва самтҳои муҳталифи он мусоидат намуда, дар ташаккули ҷаҳонбинӣ, шуур ва маданияти ҳуқуқи насли наврас, пешгирии кардани ҷиноятқорӣ дар байни ноқилиғон нақши муҳимро қасб менамояд. Мақсад ва мароми ҳар як қорабинӣ оид ба пешгирии ҷиноят дар байни наврасону ҷавонон ҳадафнок мебошад ва ҳангоми амалӣ намудани он хусусиятҳои синнусолӣ, равонӣ ва сатҳи иҷтимоии онҳо ба инобат гирифта мешавад. Дар сурати иҷрои чунин талаботҳо, тарбия метавонад натиҷаҳои дилхоҳ дода, барои ба қамол расидани шахсони масъулиятшинос, дардошно ва пешқадами ҷомеа мусоидат намояд.

Адабиёт:

1. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2006.
2. Паёми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ ва дигар вохӯриҳо.
3. Садои мардум. 5.10. 2017, № 118 (3755).
4. Ҳамкории мактабу оила-омили муассири пешрафти таълиму тарбия // Масъалаҳои маориф, 2014, №4, - с. 96.
5. Ҳамкории мактабу оила-омили муассири пешрафти таълиму тарбия // Масъалаҳои маориф, 2014, №4, - с. 97-98.
6. Ятимов С. Илм ва амният. // «Ҷумҳурият». 30.05.2017, № 107 (23188).

Калидвожахо: *таълим тарбия, ҳуқуқ, наврас, ҳамкорӣ, пеиғирӣ, падар, модар, парасторон, қонунгузорӣ, оила, ҷомеа, ҷаҳонбинӣ.*

Аннотация

ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЕГО РОЛЬ В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОМ РАЗВИТИИ СТУДЕНТЫ ПЕРВОЙ СТУПЕНИ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье автор высказал свое мнение о том, что педагог должен эффективно использовать все аспекты отечественной концепции воспитания в воспитании и воспитании подрастающего поколения, уделяя особое внимание нравственному, патриотическому, правовому, семейному и трудовому воспитанию подрастающего поколения. его ученики. Следует отметить, что сфера образования, обучения и воспитания отличается от других сфер деятельности тем, что воспитание и обучение - это не однодневная, ежемесячная или годовая работа, она требует ежедневных действий учителей, школы, семьи и общества.

Мгновенное опоздание к новым явлениям общества может негативно сказаться на процессе обучения и воспитания, создавая новые проблемы в понимании явлений, составлении мировоззрения, мыслей и представлений. По этой причине необходимо, чтобы учитель и воспитатель, семья и школа сотрудничали с подразделениями органов государственной власти и постоянно внедряли в учащихся идеи самосознания и патриотизма.

Цель статьи: уделить особое внимание правовому и политическому воспитанию студенческой молодежи, провести разъяснительную работу среди молодежи о сущности и содержании деятельности религиозно-экстремистских течений и организаций с привлечением специалистов в данной области.

Результат исследования: цель и задача каждого мероприятия по профилактике правонарушений среди подростков и молодежи носят адресный характер, а при его реализации учитываются их возрастные, психологические и социальные особенности уровня. При выполнении этих требований образование может дать желаемые результаты и способствовать воспитанию ответственных, сострадательных и прогрессивных людей общества, а можно добавить, что оно играет неустанный роль в интеллектуальном развитии учащихся, особенно учащихся первой ступени образования.

Ключевые слова: *воспитание, право, подросток, сотрудничество, профилактика, отец, мать, опекуны, законодательство, семья, общество, мировоззрение.*

Annotation

LEGAL EDUCATION AND ITS ROLE IN THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF STUDENTS OF THE FIRST LEVEL OF EDUCATION

In the article, the author expressed his view that the teacher must effectively use all aspects of the domestic concept of education and upbringing of the younger generation, paying special attention to the moral, patriotic, legal, family and labor education of the younger generation. his students. It should be noted that the sphere of education, training and upbringing differs from other spheres of activity because upbringing and education is not a one-day, monthly or annual work, it requires daily actions of teachers, school, family and society.

Immediate tardiness to the new phenomena of society can have a negative impact on the process of learning and education, creating new problems in understanding the phenomena, composing worldviews, thoughts and perceptions. For this reason, it is imperative that teacher and educator, family and school cooperate with units of government and continually instill ideas of self-awareness and patriotism in students.

The aim of the article: to pay special attention to the legal and political education of students, to conduct explanatory work among young people about the essence and content of the activities of religious extremist movements and organizations with the involvement of experts in the field.

Research result: the goal and objective of each measure to prevent delinquency among adolescents and young people are targeted, and in its implementation, their age, psychological and social characteristics of the level are taken into account. If these requirements are met, education can give the desired results and contribute to the education of responsible, compassionate and progressive people of society, and we can add that it plays a tireless role in the intellectual development of students, especially students of the first level of education.

Keywords: *education, law, adolescent, cooperation, prevention, father, mother, guardians, legislation, family, society, worldview.*

Маълумот доир ба муаллиф: Ахмедова Д., магистранти соли аввали кафедраи методикаи тахсилоти ибтидоии факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Сведения об авторе: Ахмедова Д., магистрант первого курса кафедры методики начального образования педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини.

About the author: Ахмедова Д., 1st year master of the Department of Methods of Primary Education of the Pedagogical Faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

МАҚОМ ВА НАҚШИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ ДАР ПАРВАРИШИ АХЛОҚИИ НАВРАСОН ВА ШЕВАҲОИ ТАРБИЯТИИ ХОНАНДАГОН

Ахлоку одоби ҳамидаи инсонӣ дар рафтору кирдор ва гуфтору муносибати фард бо аҳли ҷомеа ифшо меёбад, ки риоя ва ба ҷо овардани меъёру қоидаҳои он аз ҳар шахс вижагиҳои мушаххасро хостор аст. Бинобар ин мавзуи одоби ахлоқ аз умдатарин мавзуоти рӯзгори инсонӣ ба шумор рафта, он ҳама паёмҳои ахлоқиро дар ҳаёти ҳаррӯза ба кор гирифтани ва дар амал татбиқи намудани ба болоравии сатҳи фарҳангии ҷомеа нақши муассир мегузорад.

Маълуман муассисаи таълимӣ шоистатарин макон дар парвариши ахлоқии насли наврас буда, дар ташаккулёбии симои маънавии ҳар фард нақши бориз ва муфид мебозад. Возеҳан тарбияи аз овони тифлӣ дар сиришти инсон парварида мешавад ва зина ба зина тақомул мепазирад. Вале мактаб асоситарин маҳали парвариши арзишҳои ахлоқӣ буда, аз тарбиятгарони ин макони адабомӯз салоҳият ва садоқати хосаро интизор аст.

Дар ин навишта мақсад гузоштаем, ки роҷеъ ба бархе аз назокатҳои одоби рафтори шоиста изҳори андеша намуда, дар мушаххас намудани сифатҳои ахлоқии насли наврас нуктае афзуда бошем. Махсусан перомуни риояи муносибати мӯҳтарамона миёни устоду шогирд, рафтори муҳассилин дар мактаб ва ислоҳи ҳислатҳои ношоистаи шогирдон суҳан ба миён оварда, назар ва пешниҳодоти худро арза медорем.

Шарти аввалини муошират ин қабл аз ҳама ба забон овардани лафзи «**салом**» ва ҷавоб ба он аст, ки ҳусни тафохум ва дӯстдориро меафзояд. Қадри манзалати инсон ҳам аз он пайдо мегардад, ки аз нозукиҳои ин маданияти фарҳангӣ бархурдор бошад. Ба он сабаб, ки ҳикмати салом гуфтан ба ҳамдигар амну сулҳ хоستان аст, то кадом андоза дар соҳаи маориф одоби муошират арзёбӣ мегардад ва шеваи барномарезии он ба ҷӣ тарик матрах меёбад.

Ҷавоб ба ин савол он аст, ки аз рӯи мушоҳидаҳои одоби салом додан ва посух ба он дар ҳар мактаб ба ҳар сураат мавриди истифода қарор дорад. Яъне дар ҷое вожаи «**дуруд**» дар дигаре «**салом**» ё «**ассалом**»-ро ба забон меоранд ва посух ҳам бо ҳамин минвол ироа мешаванд. Дар ин замина бояд дар тамоми мактабҳои низомии муайяне дар амал ҷорӣ бошад. Таъкиди ин нукта ба он маъно, ки дар ин самт вожаи мушаххасро бояд пазируфт, ки мақбули ҳамагон қарор гардад.

Аз ин нуктаи назар вожаи «**ассалому алайкум**» ва «**ваалайкум ассалом**», ки мафҳуми малех ва хушсадоқат ва маънои комили «**оромии ороиш ба шумо!**» ва «**ба шумо ҳам оромии ороиш!**»-ро дорад, қобили пазируфтани мебошад. Ба ҳангоми хайрбод бошад бо аҳли синф калимаи «**хайр, то боздид!**»-ро дар мақоми истифода қарор додан ҷоизтар аст. Қасди мо аз ин пешниҳод ин аст, ки ҳар ки ҳар ҷи бихоҳад нагӯяд, балки дар одоби муошират танҳо истилоҳро пазирад, ки ҳама аз он бо самимият истиқбол намоёнд.

Хушмуомилагӣ, бо лаҳни гуворо ҳарф задан, ба солмандон арҷ гузоридаи ва аз вожаи «**Шумо**» ғоида бурдан аз вижагиҳои муҳими одоби муошират ба шумор меояд, ки месазад ҳар як инсонӣ фарҳангӣ аз он баҳрабардор бошад. Зеро одоби муошират зинати инсон аст ва шукӯҳмандии инсон ҳам бо рафтори боадобонаи ҳар шахс иртиботи ногустастанӣ дорад. Бад-ин вазҳ тарбиятгарро зарур аст, ки бо қамоли қордонӣ ин ҳислатҳои волотарини ахлоқиро дар ҳулуқ атвории тарбиятгарони ҳеш парвариш диҳад.

Доираи истифодаи «шумо» васеъ ва густурдатар аст, ки дар соири мамолики ҷаҳон ба ҳайси ифодаи ҳурмату эҳтиром истеъмол мегардад. Миллати куҳанбунёду соҳибтамаддуни мо низ дар тӯли таърих аз ин вожаи хушоянд дар мавриди ба ҷо овардани иззати ҳамдигарӣ, яъне риояи маданияти нутқ аз рӯи меҳр истифода мебаранд. Дар забони тоҷикӣ мурочиат бо вожаи «**ту**» ҳам вучуд дорад, вале нисбат ба калонсолон, устодон, волидон, ашхоси бегона мурочиат қардан бо лафзи «**шумо**» афзал аст.

Муҳимтарин нуктаи дигаре, ки гӯшзад намудани онро саривактӣ мешуморем, он ҳам бошад муомилаву муоширати мӯҳтарамона миёни омӯзгорон ва хонандагон доир сохтан мебошад, ки набояд онро аз назарҳо дур андохт. Одоби гӯш фаро додан ба гуфтори омӯзгор ва ё як нафаре аз ҳамсолони худ аз ҷумлаи вазифаҳои, ки ҳар як шогирд дар риояи он бояд ҳешро масъул донанд. Мутаассифона, тарбиятгирандагони имрӯзӣ дар муомилаву муошират миёни ҳамдигар ва муносибат намудани бо омӯзгорони худ аз оддитарин рафтору кирдори матлуб ва писандида сарфи назар мекунанд. Албатта, ин масъулият қабл аз ҳама бар дӯши волидону омӯзгорон меистад ва ин масъулияти сангин дар мавсими таълим бештар ба зиммаи омӯзгор меафтад. Дар ин маврид ба иқтибос овардани суҳанони Президенти кишвар мӯҳтарам Эмомалӣ

Раҳмонро муносиб мешуморем, ки фармудаанд: *«Тарбия ва ташаққули хислатҳои ҳамидаи инсонӣ дар насли наврас, насл, ки пояи илму фарҳанги миллатро ба силсилаи пешқадами тамаддуни ҷаҳонӣ пайваст менамояд, ба устодону омӯзгорон вобаста аст».*

Ин матлабро дар мисоли ин ё он таълимгоҳ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додани нестем. Зеро дар ағлаби макотиби манотиқи ҷумҳуриямон ин амали номатлуб ривоч дорад, ки боиси нороҳатӣ ва нигаронии аҳли ҷомеа гардидааст. Масалан, агар бо нияти дидан намудан ба мактабе ташриф фармояд, мушоҳида менамояд, ки хусусан ба ҳангоми фориғ аз дарс дар роҳравҳо ва саҳни мактаб шӯру ғавғои хонандагон ба фалак мепечад. Гурӯҳи дигар аз онон ба озор додани нафаре аз мактабиёни худ машғуланд ё бо алфози қабех ба муноқишаи ҳамдигарӣ вақти хешро сарфа менамоянд. Ин ҳолати номақбул, ки ҳамеша ба ҷашм бармехӯрад, касро бефарқ намегузорад ва аз паи ислоҳи он то тавони имкон бояд кӯшиш намуд. Фаъолияти назорати дохилимактабӣ, ки интизоми комили мактабиёнро идора менамояд, дар чораҷӯӣ ва тасаллут ёфтан ба ҳамагуна ночӯриву бенизомиҳо ба тадриҷ бояд мавзуи машғулиятҳои тарбиятӣ қарор бигиранд.

Одоби шогирдон ба ҳангоми пурсишу ҷавоб дар синфхона низ қонеъкунанда нест. Пешдастии бемаврид ва густоҳии аз андоза беш дар ҷараёни дарс аз ҷониби аҳли синф ҳар замон рух мезанад ва ин кирдори ношоиста ба азхудкунии мавзуи мавриди омӯзиш ҳам таъсири номуносибро хоҳад гузошт. Аз ин вачҳ ба рушди шахсияти наврасон, ки ҳарчи бештар ниёз ба парвариши мутассил доранд, омӯзгорони фаннӣ вазифадор ҳастанд, ки дар рафти дарс серталабиву саҳтгириро пайгирӣ намоёнд ва дар ин раванд аз нармаҳсулҳои мулоимрафторӣ парҳез кунанд. Воқеан ҳамин ақидаро, ки қобили қабули ҳамагон нест, агар сатҳи арзёбӣ намоём, ба назар чунин менамояд, ки ба иззати нафси наврасон латмае ворид мегардад. Мурод аз ин шеvaro ҷонибдорӣ намудан на он аст, ки омӯзгор шеваи латукӯб ва ё бо суханони қабех шогирдонро нақӯшиш намоёнд. Ба андешаи мо ин қазия аз зумраи мушкилоти макотиби кунунии мост, ки саҳл пиндоштани он ба манфиати кор нахоҳад буд. Баръакс, баҳри рафъи ин падидаи номатлуб шоистатарин аҳдофро роҳандозӣ намоём, то дар ин замина ба мақсади хеш муваффақона даст ёфта бошем. Ба иборати дигар дар ин роҳ ба инобат гирифтани нишондодҳои зер ҳатмист:

- ҳамеша ёдрас намудани қоидаи талабагӣ ва риояи ҳатмии он;
- дар муомилаву муошират намунаи ибрат будан;
- ташфиқ ва тарғиби роҳнамудҳои ахлоқии ниёгон;
- сугудани фазилатҳои писандидаи инсонӣ ва танкид намудани сифатҳои зишт ва номақбул;
- дар мақоми истифода қарор додани филмҳои ҳунарии маънавӣ ва маърифатӣ;
- ташкил ва баргузори вохӯриҳои судманд бо куҳансолон ва шахсони барӯманд;
- гузаронидани чорабиниҳо ва дарсҳои кушоди тарбиятӣ перомуни мавзӯҳои мухталиф.

Ба кор гирифтани пешниҳодоти ҷаваб аз омӯзгорон вазифаи ҷомеа ва масъулияти ҳосаро тақозо мекунад. Дар ин ҷода фаъолияти муҳимтар ба дӯши ташкилотчи мактаб ва роҳбари ҳар як синф меафтад. Дунболаи ин иқдом бояд пайваста ҷидду ҷаҳд варзид ва аз сӯи дигар шахси масъул дар роҳи ҳалли муассири он бо тавачҷӯх ба шароит ва имконият метавонад муносибтарин равишро интихоб ва ба кор бандад, то дар ин самт вазифаи мушаххасро ба анҷом дода тавониста бошад.

Одоби ба сухани омӯзгор гӯш андохтан ва иззату эҳтироми устодро аз рӯи садоқат ба ҷо овардан аз ҷумлаи фазилатҳои қобили пазириш аст, ки донишомӯз ба ихтиёр дорад. Ба ҳангоми изҳори мавзӯ ва ё қироати шеър шогирд бояд бо иштиёқи тамом ба гуфтори устои худ гӯш фаро диҳад ва тавачҷӯҳи зехниашро ба суд бардоштан аз донишҳои ироанамудаи омӯзгор бахшида тавонад. Барои мисол баёни матлаберо аз забони як нафар омӯзгор ба риштаи таҳлил ва баррасӣ мекашем. Дармеёбем, ки мавзуи мавриди гуфтугӯ ва баҳси аз ҷониби устод матраҳмеёфта ба аҳли синф ошноост ва аз он вуқуфи комилро ҳам соҳиб ҳастанд. Ҷўндагони дониш набояд дар баробари устои хеш иддао ба он кунанд, ки мавзуи мазбурро ба таври бояду шояд медонанд ва бори дигар шунидани онро хостор нестанд. Албатта, ба ин тариқа муносибат намудан дар рӯ ба рӯи устои хеш сазовори таҳсин нест. Зеро фаромӯш набояд сохт, ки омӯзиши ба такрор самарани сазовор ба бор меоварад. Ба ин маънӣ ба ёд овардани байти машҳури Носири Хисрави Қабодиёни кофист, ки фармуда:

Он к-ӯ накунад тоати илмаш, набувад илм,

Заргар набувад мард, чу бар зар накунад кор.

Дар миёни сухани муаллим луқма партофтан ва ё бо ҳамсинфони худ саргарми шугле

шудан нишонаи бемаърифатист, ки дар чараёни дарс аз сӯи шогирдон сурат мегирад. Ин аъмоли номатлуб равиши дарсро ҳалалдор сохта, ба хотирмону муассир доир ёфтани он монеа эҷод мекунад. Асосан ин ҳолати ногувор аз тарафи шогирдони шӯху саркаш ба амал меояд, ки дар вучудашон ҳулқу атвори ношоиста маскан гузидааст. Бо мулоҳиза ба ин матлаб тариқе бояд муносибат дошт, ки наврасонро бо алфози пурҳикмат ва бо талкин андешаҳои волои бузургони пешину муосир ба роҳи дурусту мустақим ва дар пазируфтани рафтору кирдори шоиста ҳидоятгар бошем. Зиёда аз ин наметавон ба осонӣ ба ин мушкилоти печида даст ёфт. Бад-он вачҳ, ки бояд ба сифати равоншиноси озмуда ба ҳар як нафар аз шогирди густох дар алоҳидагӣ заҳмат кашид ва дар он сурат шояд дар парвариши наврас беҳбудие муяссар гардад.

Пурсиши вазифаи хонагӣ яке аз чузъҳои асоситарини дарс маҳсуб ёфта, аз назокату одоби муассир бархурдор аст, ки ба он бо қамоли эҳтиёткорӣ иртибот доштанро ҳам аз омӯзгор ва ҳам аз шогирд талаб менамояд. Мушоҳидаҳо баёнгари онанд, ки ба ҳангоми савол додан аз тарафи омӯзгор ба як нафар нигаронида шудааст, аз ҳар сӯ ба сӯҳбат ширкат варзида фикрҳои хому пухтаи худро иброз медоранд. Таъкид бояд дошт, ки ҳеҷ як нафаре ахлоқан ҳақ надорад, ки ҳангоми мубоҳисаи устод бо шогирде ба ӯ луқма партояд ва ё чилави суханро ба даст бигирад, то ба он лаҳзае, ки омӯзгор ба ӯ иҷозати ба гуфтугӯи онҳо ҳамроҳ шуданро надиҳад. Аммо дар мактабҳои муосир акси ин ҳолро мувоҷеҳ мешавем ва ҳатто ин амали нороҳаткунанда дар донишқадаву донишгоҳҳои олӣ низ ба дида бармехӯрад. Аз ин рӯ, моро мебояд, ки чӣ гуна одоби муошират доир намудан ва эҳтироми ҳамдигарро ба ҷо оварданро дар ниҳоди шогирдон аз ибтидои таҳсил парвариш диҳем. Вобаста бо ин маънӣ месазад афзуд, ки баҳри бартараф намудани ин шева танбеҳ ва нақӯҳишро ба кор гирифтани нашоияд. Ба ишораи донишманди эронӣ Абдуллоҳи Шафъободӣ *«Кунтрули шадиди кӯдак ва корбурди танбеҳ яке аз равишҳои қадимии тарбияи кӯдак мебошад.... Кӯдак дӯст дорад озод бошад ва озод зиндагӣ кунад. Танбеҳ ва тарсонидан рафтори интиқомҷӯнаро дар кӯдак боис мегардад. Ҳамчунин кӯдак ба хоҳири ғурез аз танбеҳ дар аксар маврид рафторҳои ношоистаи худро ба дигарон иснод медиҳад ва дар натиҷа дурӯғгӯӣ, тинҳон кардани воқеият ва соири рафторҳои номуносибро меомӯзад. Бад-ин лиҳоз равиши қадимии тарбияи кӯдак, ки ба танбеҳ ва сарзаниши мутаққӣ бошад, мардуд ишнохта шудааст»*. Ақидаи фавқ на танҳо ба кӯдакон, балки ба бузургсолон низ тааллуқманд аст.

Барои он ки мазаммат ва сарзаниш намудани наврас дар ҳалқаи ҳамсолонаш ба ботини ӯ таъсири манфӣ гузошта, ба бебоку густохтар рафтор кардани наврас сабабгор мегардад, ки ин ифодаро тадқиқотҳои мутааддиди илмӣ низ ба исбот расонидааст.

Аз ин дидгоҳ роҳу равишро бояд ҷустуҷӯ намуд, ки ба ташаккули шахсияти фард кӯмакрасон бошад. Қабл аз ҳама шинохтани фардияти ҳар як нафар аз нигоҳи равонӣ ба шумор меояд, ки дар ин замина пухтакориву таҷрибаи кофии касбиро доро будани тарбиятгарро ба инобат гирифтани ва ба кор андохтани натиҷаи дилхоҳ ба бор хоҳад овард.

Дар баробари он ҳама таҳлилҳои дар боло зикр ёфта ҳаминро ҳам ёдрас карданием, ки шогирдон дар истифодаи ботартиби вақт ва макону замони омӯзиш бо ҷиддият муносибат надоранд. Ҳарчанд ки речаи муайяни рӯзи хонандагон бо ба инобат гирифтани хусусиятҳои синнусолиашон тақсимбандӣ шуда, дар ҷойҳои намоёни синфхонаҳо овозон аст, вале риояи бонизомии он аз тарафи онҳо бо таври бояду шояд корбаст намегардад. Аз сӯи дигар тарбиятгарон низ ба муҳим будани ин масъала эътибори маҳсус намендиҳанд.

Асосан дар мактабҳои муосири мо таълим дар ду баст чараён дорад. Нарасидани синфхонаҳо аз як тараф, таъмин набудани омӯзгорони фаннӣ дар баъзе мактабҳои ҳамагонӣ аз дигар тараф сабаби дар ду баст фаро гирифтани хонандагон гардидааст. Агар донишазхудкунии шогирдон дар замони субҳгоҳӣ ва баъд аз нисфирӯзиро дар муқоисаву муқобила мавриди таҷзия ва таҳлил қарор диҳем, ба он натиҷа мерасем, ки раванди таҳсил дар ҳар ду баст яксон нест. Тадқиқотҳои озмоишӣ муҳаққиқон собит намудааст, ки ҳифз ва ҳазми маводи таълимӣ ба ҳангоми бомдодон судмандтарин фурсат ба шумор меояд. Ин ҳақиқати бебаҳс аст, ки ба шарҳу эзоҳи муфассал эҳтиёҷ надорад.

Пайдост, ки лаҳзаи субҳ барои омӯхтани андӯхтан муносиб ва мувофиқ аст, зеро дар ин ҳангом шахс аз ҳоб бархоста, бо мағзу рӯҳи бикру тоза ба мутолиаи мавзӯ ва супоришҳо мепардозад ва ба осонӣ ба фаҳму дарки мавзуи мавриди омӯзиш муваффақ ва комёб мегардад. Файзу баракати субҳзеӣ пурманфиат мебошад ва ин маъниро бузургони пешин ҳам дар осорашон таъйид ва таъкид доштаанд. Ба ин хотир кифоя аст, ки ҳадиси ҳикматбори Ҳазрати Муҳаммад (д)-ро биёварем: *«Дар лаҳзоти субҳгоҳӣ ҷӯи дониш бошед, зеро ман аз парвардигори ҳеш дархост намудам, ки субҳгоҳонро лаҳзоти хайру баракат ва фузуншо саодат барои умматам қарор диҳам»*.

Дар мавриди таҳсил дар нисфирӯзӣ ҳамин қадар метавон гуфт, ки дар вучуди инсон хастагию мондагӣ падида меояд ва ба фаъолияти баъди чоштгоҳии худ бо дилбастагӣ машғул намешавад. Зухуроти ин омил ба инкишоф ёфтани қобилияти зеҳнии донишомӯз низ таъсири мусбат намебахшад. Вале чӣ илоҷ, ки бо маҳдудияти имконият дар макотиби ҷумҳури фароҳам овардани толибилмон дар як баст номумкин аст. Фақат маслиҳат он аст, ки масъулини макотиб таҳсили хонандагони синфҳои ибтидоиро то ҳадди имкон дар бастии аввал таъмин кунанд. Бо мучиби он ки онҳо бо қадамҳои нахустин ба дунёи илму дониш ворид мешаванд, дар шеваи саводомӯзиашон вақти бомдод нофеътару муносибтар аст. Ҳамчунин хангоми тақсимои соатҳои таълимӣ ба инобат бояд гирифт, ки ба ҳар як аз омӯзгори ҷаннаи танҳо дар як баст соатҳои дарсӣ ҷудо карда шавад. Барои он ки дар рафти фаъолият эҳсоси хастагӣ накунад. Дар ҳолати дар ду баст ба тадрис иштиғол варзидан маҳсули заҳматаш на ҳама вақт самараро нест ба бор меорад. Бо вучуди омӯзгори меҳнатмуштоқу покҷиҳдон ҳам бошад. Лекин чӣ тадбир, ки омӯзгор дар ҳоли ҳозир баҳри дарёфти кути лоямути ва таъмини моддии аҳли байти хеш аз субҳ то шом ба кори таълиму тадрис машғул аст.

Муҳайё сохтани макон ва омодагӣ ба дарс аз қабилӣ вазифахост, ки насли калонсоли ҷомеа, махсусан волидайнӣ фарзандон ба зимма доранд. Бояд ба дарсзҳудкунии фарзандон ҳуҷраи алоҳидаеро ихтисос диҳем, то ки аз сару садоҳои саргармкунада ҳолӣ бошад ва дар он макон фазои ҷароҳбахшу оромии нисбӣ ҳукмрон бошад. Дар баробари ин аҳли хонавода масъул аст, ки аз болои донишфарогирии насли наврас бо тамоми ҷиддият назорат барад. Дар ҳолати зарурат дар кушода додани мафҳумоти мураккаб ва ба ҳалли масъалаҳои баҳсшуда, ки ба фаҳми он донишҷӯ душворӣ мекашад, кӯмаки ҳолисонаи хешро дарёф надорад.

Аз ин нигоҳи иҷмолӣ, ки перомуни навъҳои мухталифи одоби муошират ва рафтори насли наврас андешаҳои гуногун ба миён омад, метавон чунин натиҷабардорӣ намуд, ки маҳз аз ҳамин синну сол ҷузъҳои ҳассосарини сифатҳои ахлоқии хонандагон рушду равнақ пазируфта, дар онҳо таъсири эътиқоду рӯ мезанад ва дар ин даврони ҳаёти худ ба атрофу акноф аз рӯи тақлид муносибат мекунад. Бо ниҳояти возеҳият ба ҳар як қамоли афроди ҷаҳонро таҷрибаандӯхта риштаи меҳр пайвастан ва аз рафтору кирдор ва пайкори насли калонсолон пайравӣ доштан ба тақомулҳои ҳуқуқи атвори тарбиятгирон саҳми амиқ ва боарзиштар эҳдо менамояд.

Адабиёт:

1. Азаров Ю.П. Семейная педагогика. Издательство политической литературы. – Москва, 1982.
2. Ворошина Л. В. Обучение творческому рассказыванию детей дошкольного возраста. – Пермь, 1990.
3. Веракса А.Н. Индивидуальная психологическая диагностика ребенка 5-7 лет. – Москва: Издат. Мозаики-Синтез, 2008.

Калидвожаҳо: мактаб, наврас, маориф, тарбия, таълим, Ватан, муҳожират, падар, модар, фарзанд, инсон, калонсол, омӯхтан, ахлоқ, масъулият, ҳуқуқ, ҷомеа, меҳнат, педагогика, таҳқиқ, масъала, волидайн, кудак, омил, муносибат, муаммо, мустаҳкам, мактаб, ҷомеа, ҳамаҷаҳаф, наврасон, муҳим, қувва, имконият, нуқсон, салоҳият.

Аннотация

СТАТУС И РОЛЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ В НРАВСТВЕННОМ РАЗВИТИИ МОЛОДЕЖИ И МЕТОДЫ ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ

В рассматриваемой статье автор размышляет над злободневной проблемой и говорит о подростках, родители которых находятся в трудовой миграции, и вовлеченности этой категории в поведение подростков. Он также показал пути и методы предотвращения этого нежелательного явления и сделал полезные предложения и замечания.

Стоит отметить, что эта тема считается одной из ключевых тем педагогической науки и изучается с новой точки зрения. Трудовая миграция является важной проблемой для тех детей, чьи родители сталкиваются с этими факторами.

Следует сказать, что наиболее правильным способом решения этой проблемы является укрепление сотрудничества между школой, семьей и обществом. В какой-то момент эти отношения станут крепче и стабильнее, чтобы создать конструктивную и реальную среду. Фундамент этих отношений развивается и течет в случае заключения соглашения и установления хорошего взаимопонимания между школой и обществом. Следует подчеркнуть, что полный контроль над этой категорией подростков находится в ведении этих трех великих сил и, найдя соответствующие подходы, можно предпринять наиболее подходящие действия по устранению дефектов и нарушений.

Ключевые слова: школа, подросток, образование, воспитание, образование, родина, миграция, отец, мать, ребенок, человек, взрослый, изучение, мораль, ответственность, право, общество, работа, педагогика, исследование, проблема, родитель, ребенок, фактор, отношение, проблема, сильный, школа, сообщество, комплексный, подростки, важный, сила, возможность, дефект, компетентность.

Annotation

STATUS AND ROLE OF EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE MORAL DEVELOPMENT OF YOUTH AND METHODS OF EDUCATION OF STUDENTS

In the article under consideration, the author reflects on a topical issue and talks about adolescents whose parents are in labor migration, and the involvement of this category in the behavior of adolescents. He also showed ways and methods to prevent this undesirable phenomenon and made useful suggestions and comments.

It is worth noting that this topic is considered one of the key topics of pedagogical science and is being studied from a new point of view. Labor migration is an important issue for those children whose parents face these factors.

It should be said that the most correct way to solve this problem is to strengthen cooperation between the school, family and society. At some point, these relationships will become stronger and more stable in order to create a constructive and real environment. The foundation of these relationships develops and flows when an agreement is reached and a good understanding is established between the school and society. It should be emphasized that the full control over this category of adolescents is under the jurisdiction of these three great forces and, having found appropriate approaches, the most appropriate actions can be taken to eliminate defects and violations.

Keywords: school, teenager, education, upbringing, education, homeland, migration, father, mother, child, person, adult, study, morality, responsibility, law, society, work, pedagogy, research, problem, parent, child, factor, attitude, problem, strong, school, community, complex, teenagers, important, strength, opportunity, defect, competence.

Маълумот доир ба муаллиф: Муҳаммадлатифшоҳи Ниёзӣ, магистранти соли аввали кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 553444445

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Ҷӯраев Ҳ.

Сведения об авторе: Муҳаммадлатифшоҳи Ниёзи, магистрант первого курса кафедры методики начального образования педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 553444445

Научный руководитель: к.п.н., доцент Джураев Х.

About the author: Muhammadlatifshohi Niyoz, 1st year master of the Department of Methods of Primary Education of the Pedagogical Faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 553444445

Scientific supervisor: candidate of pedagogical sciences, associate professor Juraev Kh.

*Валиева Сафия Мирзоалиевна,
магистранти соли аввали факултети педагогика*

ШАРҲИ ҲУҚҚАТҲОИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚӢ МАРБУТ БА ТАРБИЯИ ҲУҚУҚИИ ОМӢЗГОРОН

Омӯзгор – шахси дорои таҳсилоти касбӣ, ки ба таълиму тарбия машғул мебошад. Мақоми ҳуқуқи омӯзгор маҷмӯи ҳуқуқу озодиҳо, маҳдудиятҳо, уҳдадориҳо ва масъулиятҳои мебошад, ки бо қонунгузорӣ нисбати омӯзгор муқаррар шудааст.

Унсурҳои зерин мақоми ҳуқуқи омӯзгорро ташкил медиҳанд:

1. Ҳуқуқ ва озодиҳо;
2. Уҳдадориҳо;
3. Масъулият;
4. Талабот ва маҳдудиятҳо;
5. Имтиёзҳо;
6. Кафолатҳо, ҷубронпулиҳо, тадбирҳои дастгирии иҷтимоӣ.

Дар асоси моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи рӯзҳои ид" аз 2 августи соли 2011, №753 "Рӯзи омӯзгорон" – якшанбеи якуми моҳи октябр чун ид таҷлил карда мешавад.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқи махсус, ки мақоми ҳуқуқи омӯзгорро муқаррар менамоянд, ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешаванд:

1. Санадҳои меъёрии ҳуқуқи байналмилалӣ:

- Тавсияҳои ЮНЕСКО/СБМ "Дар бораи мақоми омӯзгорон", ки 5-уми октябри соли 1966 аз ҷониби Конфронси махсуси байнихукуматӣ оид ба мақоми омӯзгорон қабул шудааст;

- Қонуни намунавии ИДМ «Дар бораи мақоми корманди маориф», ки дар ҷаласаи бисту ҳафтуми пленарии Ассамблеяи байнипарлумонии давлатҳои аъзои ИДМ бо қарори №27-13 аз 16 ноябри соли 2006 қабул шудааст;

- Созишнома дар хусуси барои шаҳрвандони давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил фароҳам овардани имконияти таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мувофиқи шартҳои барои шаҳрвандони ин давлатҳо таъингардида, инчунин дар бораи ҳифзи иҷтимоии хонандагон ва кормандони педагогии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ аз 16 апрели соли 2004.

2. Санадҳои меъёрии ҳуқуқи дохилӣ-давлатӣ:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" аз 22 июли соли 2013, №1004;

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ" аз 19 майи соли 2009, № 531;

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2006, № 197 "Дар бораи муқаррар намудани имтиёзҳо ба омӯзгорони ҷавон";

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2005, №406 "Дар бораи тасдиқи Созишнома дар хусуси барои шаҳрвандони давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил фароҳам овардани имконияти таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мувофиқи шартҳои барои шаҳрвандони ин давлатҳо таъингардида, инчунин дар бораи ҳифзи иҷтимоии хонандагон ва кормандони педагогии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ";

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 октябри соли 1999, № 442 "Дар бораи ба низом даровардани музди меҳнати кормандони омӯзгорӣ ва баланд бардоштани ҳимояи иҷтимоии хонандагони муассисаҳои таълимии маълумоти касбии техника";

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 1996, № 277 "Дар бораи тасдиқи Низомномаи шартҳо дар тартиби ба кормандони педагогии гирифтори бемориҳои кӯҳна додани рухсатии дарозмудати пулакӣ то як сол";

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 июли соли 1996, № 270 "Дар бораи тасдиқи Дастуруламал оиди тартиби ба коркунони педагогӣ, кормандони илмӣ ва дигар коркунони муассисаҳои таълимию тарбиявӣ ва муассисаҳои тақмили ихтисос, бозомӯзии кадрҳо ва коркунони нашрияҳои педагогӣ додани имтиёзҳои истифодаи бепули об, манзили истқоматӣ бо рӯшноӣ ва гармӣ дар шаҳрҳо ва деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон" ва ғайра.

Ҳар як унсурҳои мақоми ҳуқуқи омӯзгорро метавон ба асосҳои умумии ҳуқуқӣ ва махсуси ҳуқуқӣ ҷудо кард:

- Умумии ҳуқуқӣ - маънои онро дорад, ки онҳо дар қонунгузори Тоҷикистон барои ҳамаи шаҳрвандон муқаррар карда шудаанд ва ба омӯзгорон низ татбиқ мешаванд. Масалан

конунгузории граждони, меҳнати, маъмури, чинояти, иҷтимои ва ғайра;

- Махсуси ҳуқуқи - маънои онро дорад, ки онҳо дар конунгузории Тоҷикистон бо ба инобат гирифтани хусусиятҳо ва махсусияти ғайриқонунии танҳо ҳаёти омӯзгорон муқаррар карда шудаанд. Масалан конунгузории маориф.

Дар асоси моддаҳои 47-54 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" аз 22 июли соли 2013, №1004 мақоми ҳуқуқи омӯзгор муқаррар гардидааст.

Моддаи 47. Мазмуни мақоми омӯзгор;

Моддаи 48. Ғайриқонунии омӯзгорӣ;

Моддаи 49. Усулҳои ғайриқонунии омӯзгорӣ;

Моддаи 50. Ҳуқуқҳои омӯзгорон ва дигар кормандони соҳаи маориф;

Моддаи 51. Ҷавабдорӣ ва масъулияти омӯзгорон ва дигар кормандони соҳаи маориф;

Моддаи 52. Ҳифзи шаъну шарафи омӯзгор;

Моддаи 53. Имтиёзҳои омӯзгорон ва дигар кормандони соҳаи маориф;

Моддаи 54. Таъминоти моддии омӯзгорон ва дигар кормандони соҳаи маориф.

Дар асоси моддаи 47 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф" мазмуни мақоми омӯзгор вобаста ба хусусиятҳои касбӣ маҷмӯи омилҳои зеринро, ки мақоми омӯзгорро дар ҷамъият муайян менамоянд, дар бар мегирад:

- кадрӣ қимати касби омӯзгорӣ;

- талабот ба меъёрҳои тайёрии касбӣ ва маҳсули меҳнати омӯзгор;

- дараҷаи эътироф ва дастгирии омӯзгор аз тарафи давлат;

- ҳурмату эътироми омӯзгор дар ҷамъият, муассисаи таълимӣ, оила ва байни таълимгирандагон;

- шароити таъминоти моддии омӯзгор;

- ҳолати ҳифзи ҳуқуқи ва қарбҳои ҳифзи иҷтимоии омӯзгор.

Тибқи моддаи 53 Қонун омӯзгорон ва дигар кормандони соҳаи маориф дорои чунин имтиёзҳо мебошанд:

- муҳлати даъвати омӯзгорон ба хизмати ҳарбӣ ба таъхир гузошта шавад. Дар асоси моддаи 30 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷавабдорӣ ҳарбӣ ва хизмати ҳарбӣ" 29 январи соли 2021, № 1753 шаҳрвандони зерин ҳуқуқ доранд аз даъват ба хизмати ҳарбӣ озод карда шаванд:

- онҳое, ки унвони илмӣ номзади илм, доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯи ихтисос, доктори илм ё доктори ҳабилятатро доранд. Дар асоси моддаи 31 бошад барои ба таъхир гузоштани муҳлати даъват ба хизмати ҳарбӣ шаҳрвандони зерин ҳуқуқ доранд;

- омӯзгороне, ки таҳсилоти олии омӯзгорӣ дошта, дар вазифаи омӯзгори муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумии деҳот кор мекунанд - дар давраи иҷрои ин кор.

- ба рухсатии эҷодӣ бо нигоҳ доштани музди меҳнат бароянд;

- ҳангоми беморӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо доруворӣ ва табобати роӣгон таъмин гарданд;

- аз хизматрасонии коммуналӣ роӣгон ё имтиёзнок истифода баранд, ки тартиби онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамояд. Таҳлили меъёрҳои Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июни соли 2014, № 354 "Дар бораи Қоидаҳои пайвастшавӣ ба шабақаҳои муҳандисӣ ва хизматрасонии коммуналӣ" далели он аст, ки шахсони имтиёздор, аз ҷумла омӯзгорон дар он пешбинӣ нашудаанд.

- барои дастовардҳо дар ғайриқонунии омӯзгорӣ ва тарбияи насли наврас бо мукофотҳои соҳавӣ, давлатӣ ва унвонҳои ғайрӣ сарфароз гардонида шаванд;

- барои меҳнати шоиста ва дастовардҳои педагогӣ илмӣ ба ҳавасмандии моддӣ ва маънавӣ сарфароз гардонида шаванд;

- омӯзгороне, ки бори аввал аз фонди давлатӣ бо манзили истиқоматӣ таъмин карда мешаванд ё ба бехтар намудани шароити манзилашон эҳтиёҷ доранд, бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон дар навбати аввал бо хонаи истиқоматӣ ё қитъаи замин барои сохтмони манзили истиқоматӣ таъмин карда мешаванд;

- ба омӯзгорони муассисаҳои таълимӣ, ки бори аввал хонаи истиқоматӣ месозанд, тибқи конунгузорӣ аз ҳисоби маблағи ғайрибучетӣ ё ташкилотҳои қарзидҳанда қарзҳои бефоида ё имтиёзноки барои омӯзгор қобили қабул муқаррар карда мешаванд;

- барои омӯзгороне, ки дар хонаҳои истиқоматии фонди манзили давлатию ҷамъиятӣ зиндагӣ мекунанд, дар сурати доштани собиқаи қорӣ омӯзгории на камтар аз 15 сол манзили

истиқоматиашон ройгон хусусӣ карда мешавад;

- бо пешниҳоди хулосаи тиббӣ роҳхатҳои ройгону имтиёзноки муассисаҳои табобатию истироҳатӣ, инчунин сайёҳию туристиро бо тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода кунанд;

- омӯзгорони ҷавон дорои имтиёзҳои иловагӣ мебошанд, ки онҳоро тибқи қонунгузорӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд;

- бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳуқуқи истифодаи рухсатии дарозкардашудаи пардохтшаванда истифода намоёнд;

- омӯзгороне, ки собиқаи кори бефосилаи на камтар аз 25 сол доранд, бо хоҳиши худашон метавонанд ба нафақа бароянд ва дар асоси шартнома дар муассисаи таълимӣ ё дигар соҳа кор кунанд;

- омӯзгороне, ки бемории музмин доранд, баъди на камтар аз ҳар 10 соли кори муттасили омӯзгорӣ ба рухсатии дарозмуддати то яксолаи пардохтшаванда ҳуқуқ доранд. Номгӯи беморӣ, тартиб ва шартҳои пардохти музди рухсатии дарозмуддат аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад;

- барои омӯзгорони ҷавоне, ки дар деҳот фаъолият менамоянд, барои 3 сол иловапулӣ ба маош муқаррар карда мешавад, ки андоза ва тартиби пардохти онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд;

- барои омӯзгорон ва дигар кормандони соҳаи маориф, ки дар муассисаҳои таълимии низомаш махсус фаъолият менамоянд, иловапулӣ ба маош муқаррар карда мешавад, ки андоза ва тартиби пардохти онро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Дар асоси моддаи 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ” 19 майи соли 2009, № 531 кормандони илмию омӯзгории муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҳуқуқ доранд:

- бо тартиби муқарраргардида дар Шӯрои олимони муассисаи таҳсилоти олии касбӣ интиҳоб кунанд ва интиҳоб шаванд;

- дар муҳокима ва ҳалли масъалаҳои марбут ба фаъолияти муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ширкат намоёнд;

- аз хидмати китобхонаҳо, китобхонаҳои электронӣ, технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ, интернет, фондҳои иттилоотӣ, шӯъбаҳои илму таълим ва ҳамчунин аз хидмати шӯъбаҳои иҷтимоию маишӣ, табобатӣ ва шӯъбаҳои дигари сохтории муассисаи таҳсилоти олии касбӣ мувофиқи Оинномаи он ва (ё) шартномаи коллективӣ ба таври ройгон истифода баранд;

- мазмуни курсҳои таълимиро мутобиқи стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ муайян кунанд;

- усул ва воситаҳои таълимиро, ки ба хусусиятҳои фардии ҳар кадоми онҳо бештар ҷавобгӯ мебошанд ва сифати баланди раванди таълимиро таъмин менамоянд, интиҳоб намоёнд;

- аз болои фармоишу супоришҳои маъмурияти муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ шикоят кунанд.

Кормандони илмию омӯзгории муассисаи таҳсилоти олии касбӣ уҳдадоранд:

- самарайи баланди раванди кори омӯзгорӣ ва илмиро таъмин кунанд;

- талаботи Оинномаи муассисаи таҳсилоти олии касбиро риоя намоёнд;

- донишомӯзонро дар рӯҳияи мустақилият, ташаббускорӣ тарбия кунанд, қобилияти эҷодии онҳоро инкишоф диҳанд;

- ба арзишҳои миллӣ, умумибашарӣ ва ахлоқиву маънавӣ эҳтиром гузоранд;

- барои тақмили ихтисоси худ пайваста кӯшиш намоёнд;

- дар раванди таълим аз телефонҳои мобилӣ истифода набаранд.

Кормандони илмию муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҳуқуқ доранд он усулҳо ва воситаҳои гузаронидани таҳқиқоти илмиро интиҳоб намоёнд, ки ба талаботи беҳатарӣ ҷавобгӯ бошанд, ба қобилияти инфиродии онҳо бештар мувофиқат кунанд ва сифати баланди раванди илмиро таъмин намоёнд.

Дар муқоиса ба меъёрҳои моддаи 50 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ва моддаи 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ”, ки фарогири 6 ҳуқуқҳои омӯзгор мебошанд, дар моддаи 8 Қонуни намунавии ИДМ «Дар бораи мақоми корманди маориф» аз 16 ноябри соли 2006 номгӯи 19 ҳуқуқҳои омӯзгор муқаррар шудааст.

Дар Қонуни намунавии ИДМ мафҳуми тахассуси маълумотнокӣ (Образовательный ценз) ҳамчун сатҳи таҳсилоти расмӣ, ки барои ба даст овардани ҳуқуқҳои муайян, аз ҷумла ҳуқуқи машғул шудан ба фаъолияти педагогӣ зарур дарҷ шудааст. Ингуна маҳдудият дар қонунгузориҳои маорифи кишвар ҷой надорад.

Дар асоси моддаи 42 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз асосҳои бекор кардани шартномаи меҳнатӣ бо ташаббуси корфармо аз ҷониби корманде, ки вазифаҳои тарбиявиро иҷро менамояд, содир кардани рафтори бадахлоқона, ки барои давом додани он кор мувофиқ намебошад, муқаррар шудааст.

Дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 феввали соли 2020 № 119 "Дар бораи Номгуи мансабҳои, ки бо фаъолияти омӯзгорӣ, пешбурди вазифаҳои тарбиявӣ нисбати кӯдакон алоқаманд мебошанд, инчунин касбҳои бо қори доимии бо кӯдакон вобастабуда, ки ишғоли онҳо аз ҷониби шахсони қаблан ҷиноятҳои ба муқобили озодии ҷинсӣ ва дахлнопазирии ҷинсӣ содирнамуда манъ аст" қарордони соҳаи маориф; қарордони соҳаи тандурустӣ; қарордони соҳаи меҳнат; қарордони соҳаи фарҳанг; қарордони соҳаи варзиш; қарордони ташкилотҳои дигар, новобаста аз шакли ташкили ҳуқуқӣ, ки бо кӯдакон қору фаъолият менамоянд, дохил қарда шудааст.

Дар баъзе кишварҳои аврупоӣ омӯзгорон мақоми махсуси худро доранд, аммо шароити он ба шартҳои мақоми хизматчиӣ давлатӣ шабеҳ аст ва аз ин рӯ онҳоро аксар вақт бо охири қарорбар меқунанд, масалан, дар Белгия. Дар аксари давлатҳои Аврупо мақоми ҳуқуқии омӯзгорон аз он вобаста аст, ки онҳо дар бахши давлатӣ ё хусусии маориф қор меқунанд. Дар ҳолати аввал, онҳо одатан хизматчиёни давлатӣ ҳастанд ва дар дуҷум хизматчиӣ давлатӣ нестанд. Кишварҳои, ки ҳама омӯзгорон хизматчиӣ давлатӣ ҳисобида мешаванд Австрия, Белгия, Юнон, Дания, Испания, Италия, Люксембург, Португалия, Финландия, Фаронса, Олмон, ИМА ва Канада мебошанд.

Дар Хитой мутобиқи Қонун "Дар бораи омӯзгорон" аз соли 1993 (моддаи 25, 28) маоши омӯзгорон набояд аз маоши хизматчиёни давлатӣ қам бошад, омӯзгорон бо ҳамон шартҳои хизматчиёни давлатии минтақа кӯмақи тиббӣ меқиранд (қарқанде ки омӯзгорон аз рӯи мақом бо хизматчиёни давлатӣ қарорбар нестанд).

Ҳуқуқи омӯзгорон дар Қопон аз ҷониби давлат қаролат дода мешавад. Дар панҷумин анҷумани навбатии ассотсиатсияи омӯзгорон дар қаросари Қопон дар моҳи августии соли 1993 «Оинномаи омӯзгорон» таҳия қарда шуд. Варианти ниҳии он соли 1995 тасдиқ шудааст. Ҳуҷҷати номбаршудаи муаллимони Қопонро метавон ҳамқун кӯшиши ба таври демократӣ тағйир додани мақтаб ва нақши муаллим дар он арзёбӣ қард. «Оинномаи омӯзгорон», ки аз муқаддима ва 10 модда иборат буда, масъалаҳои салоҳияти омӯзгор, ҳуқуқи ӯ ба таҳсили мустақилонаи талимқирандагонро мавриди баррасӣ қарор дода, тавачҷуҳи худро ба ҳуқуқи кӯдақон дар интиҳоби роҳи худ қалб меқнад. Мақоми муосири омӯзгор – сенсей (айнан – қаблан таваллудшуда) – аз рӯи анъана ҳеле баланд аст. Парастии омӯзгор, ки таърихан дар қомеа пойдор аст, дар афоризмҳои дахлдор қорӣ шудааст: "Муаллим бод аст, шогирдон - растанӣ, шамол мевазад - рагани ҳам мешавад". Обруё эътибори қасби омӯзгорро музди меҳнати ӯ низ тасдиқ меқнад, ки аз маоши миёнаи як хизматчиӣ давлатӣ 25 ғоиз зиёд аст. Меъёри асосии маоши омӯзгор тақрибаи омӯзгорӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Қирғизистон Қонун «Дар бораи мақоми омӯзгор» аз 14 январии соли 2001, № 9 қабул шудааст, ки аз 5 боб, 20 модда иборат аст. Дар муқаддимаи он омадааст, ки Қонуни мақур принципҳои сиёсати давлатиро муайян намуда, муносибатҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-иқтисодии вобаста ба фаъолияти омӯзгорро танзим намуда, ба фароҳам овардани шароите, ки сифатан беҳтар шудани вазъи ҳуқуқии омӯзгори муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, томақтабӣ ва таълими берунамақтабӣ, ба амал қаровардани қаролатҳои таъминоти иҷтимоии онҳо равона қардидааст.

Пешниҳодҳо қихати баланд бардоштани мақоми омӯзгор:

1. Кодекси маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул қарда шавад ва дар боби алоҳида мақоми ҳуқуқии омӯзгор бо назардошти қонунгузориҳои давлатҳои пешқадам муқаррар қардад;
2. Ба Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, №1329 боби 28 (1) "Ҳусусияти танзими меҳнати қармандони омӯзгорӣ" илова қарда шавад;
3. Ташкили марказҳои омӯзиши методӣ бо қалби омӯзгори ботақриба қихати баланд бардоштани малақаи омӯзгори қавон;
4. Барои машғул шудан ба фаъолияти омӯзгорӣ дар сатҳи Кодекси маорифи Ҷумҳурии

Тоҷикистон манъ намудани ғаёлияти ҷунин шахсон зарур аст:

- аз ҳуқуқи омӯзгорӣ маҳрум шудаанд;
- бо моддаҳои муайяни Кодекси ҷиноятӣ маҳкум шудаанд;
- қорношоям ва шахсони гирифтори баъзе бемориҳо.

Адабиёт:

1. Конвенция ООН о правах ребёнка от 29 ноября 1989 г.
2. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 март соли 2006.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе, 2004.
4. Корниенко Л.М. Проблемы формирования правосознания школьников. Автореферат дис. канд. пед. наук. – М., 1974.
5. Мир детства: Подросток / Под ред. А.Г. Хрипковой. – М.: Педагогика, 1982.
6. Муллоев М. Дастур оид ба ғанҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, таъминоти қонуният ва тарбияи ҳуқуқии талабагон. – Душанбе, 1993.
7. Мысова Л.Н. Воспитание у подростков непримиримости к антиобщественным проявлениям. Автореферат дис. канд. пед. наук. – М., 1982.
8. Рахимов Х., Нурув А. Педагогика. – Душанбе: Ҳумо, 2007.
9. Сафаров Б.Б. Мулоҳизаҳо перомунӣ масъалаи ҳифзи ҳуқуқи инсон дар ғаёлияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. № 2 (30). – Душанбе, 2008.
10. Твой адвокат (брошюра).
11. Раҳмонов Э.Ш. Волеияти қонун рисолати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва тамоми ҷомеа аст // Садои мардум № 158, аз 28.12.2004.

Калидвожаҳо: *заминаҳои ташаққулбӣ, тарбияи ҳуқуқии наврасон, диалектика, принсипи детерминизм, донишҳои ахлоқӣ-ҳуқуқӣ, наврасон, мушоҳида, психологияи синнусолӣ.*

Аннотация

ОБЗОР НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ ДОКУМЕНТОВ, СВЯЗАННЫХ С ПРАВОВЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ ПЕДАГОГИ

В данной научной статье неизбежность и глубокая необходимость формирования правосознания подростков в некоторой степени обосновывается путем привлечения дополнительных фактов и деталей из науки возрастной психологии. При этом с этой целью предложено несколько путей и средств реализации данной работы. Следует сказать, что решение данного вопроса считается неизбежным в целях предотвращения и содействия снижению преступлений, совершаемых с участием и вины подростков. Потому что невозможно представить практическую реализацию этих целей без реализации путей и средств расширения правовой культуры и культуры подростков, расширения сферы их воображения вокруг нормативно-правовых актов и законодательства республики. Поэтому автор как исследователь предпринял попытку рассмотреть глубокую необходимость решения этого важного для современного общества вопроса, опираясь на научные данные и приводя пути и средства его реализации, и тем самым решить проблему всех практиков в сфере образования и обучения в этом направлении где-то облегчилось.

Ключевые слова: *предпосылки формирования, правовое воспитание подростков, диалектика, принцип детерминизма, морально-правовые знания, подростки, наблюдательность, возрастная психология.*

Annotation

REVIEW OF NORMATIVE AND LEGAL DOCUMENTS RELATED TO THE LEGAL EDUCATION OF TEACHERS

In this scientific article, the inevitability and deep necessity of forming the legal consciousness of teenagers is substantiated to some extent by providing more evidence and details from the science of age psychology. At the same time, with this goal, several ways and means to implement this work have been proposed. It should be said that the solution of this issue is considered inevitable in order to

prevent and help reduce the crimes committed with the participation and guilt of teenagers. Because it is impossible to imagine the practical implementation of these goals without the implementation of ways and means of expanding the legal culture and culture of teenagers and expanding the scope of their imagination around the normative and legal acts and legislations of the republic. Therefore, the author, as a researcher, has made an effort to consider the deep need to solve this issue, which is important for today's society, relying on scientific evidence and bringing ways and means of its implementation, and by this means, the problem of all practical workers in the field of education and training in this direction made it easier somewhere.

Keywords: *foundations of formation, legal education of teenagers, dialectic, principle of determinism, moral-legal knowledge, teenagers, observation, age psychology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Валиева Сафия Мирзоалиевна, магистранти соли аввали факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: Давлатзода Ф.

Сведения об авторе: Валиева Сафия Мирзоалиевна, магистрантка первого курса педагогического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

Научный руководитель: Давлатзода Ф.

About the author: Valiyeva Safiya Mirzoalievna, first-year master's student of the Faculty of Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy.

Scientific director: Davlatzoda F.

Чумаева Майгула Чумабоевна,
магистранти соли аввали факултети педагогика

МАҚСАД ВА ВАЗИФАҲОИ КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Таълиму тарбияи мусиқӣ дар мактаб набояд бо як соати дарси суруд ва мусиқӣ дар як ҳафта маҳдуд карда шавад. Барои пурра кардани он муаллими мусиқӣ бояд корҳои беруназсинфиро ба нақша гирад. Хонандагон дар дастаҳои гуногуни санъати мусиқӣ (хор, ансамбл, дастаҳои навозандагон ё сарояндагон) иштирок карда, бо санъати мусиқӣ аз наздик шиносӣ пайдо мекунанд.

Муаллим машғулиятҳои мусиқиро бо хонандагон оғоз карда, барои онҳо шароити мустақилонаи эҷодиро нисбат ба мусиқӣ ва суруду ракс фароҳам меоварад ва онҳоро дар рӯҳияи дӯст доштани мусиқӣ ва зебоипарастӣ тарбия мекунад.

Муаллим корҳои беруназсинфӣ мусиқиро ташкил карда истода, вазифаҳои зеринро бояд ба инобат гирад:

- тамоми машғулиятҳои мусиқии беруназсинфӣ ба самти тарбияи ахлоқӣ - зебопарастии хонандагон равона карда шавад, то ки ин машғулиятҳо эҳсосоти онҳоро нисбат ба санъати мусиқӣ бедор намояд;

- истифодаи шаклҳои гуногуни методҳо бояд барои бедор кардани шавку ҳаваси бадеӣ, васеъ кардани фаҳмиши бадеияти хонандагон равона гардад ва фаъолияти эҷодии мусиқии хонандагонро дар бар гирад;

- дар замири хонандагон нисбат ба корҳои маданӣ-маърифатӣ шавку ҳавас ва фаъолияти ташвиқотии санъати мусиқиро тарбия намояд;

- хонандагонро ба ҳаҷми зебоипарастӣ шинос шаванд;

- ҳаҷми маънавии хонандагон инкишоф ёбад;

- ботини хонандагон аз лиҳози ахлоқӣ ғанӣ гардад.

Дар корҳои гуногунҷабҳаи тарбияи мусиқӣ омӯзгор танҳо ҳамон замон ба муваффақият ноил мегардад, ки хонандагон шаклҳои гуногуни эҷодии санъати мусиқиро дар сатҳи баланд аз худ кунанд ва ба он таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намоянд.

Омӯзгор ин омилро ҳам бояд ҳамеша дар назар дошта бошад, ки муҳити оила, воситаҳои ахбори омма, ҳамсолон дар ташаккули шавку ҳавас ва завқу табиӣ хонандагон таъсири калон расонида метавонанд.

Ташкил ва баргузор намудани суҳбат - концертҳо низ дар тарбияи умумии мусиқии хонандагони мактаб нақши муайян доранд. Гарчанде ин шакли машғулиятҳо пеш аз Инқилоби Октябр ба вуҷуд омадаанд, вале дар замони ҳозира ҳам арзи вуҷуд доранд.

Омӯзгор-навозандаи шинохтаи рус Шестакова В.Н. оид ба ташкил кардани суҳбат - концертҳои аз ҷиҳати мазмун ва мундариҷа бой ва баргузор намудани онҳо бо истифода аз методҳои гуногун корҳои зиёдеро ба сомон расонидааст. Шестакова В.Н. чунин мешумурд, ки ташкил ва баргузори чунин машғулиятҳо дар корҳои умумии тарбияи мусиқӣ-бадеии хонандагон таъсири амиқ мерасонад. Номбурда барои гузаронидани чорабиниҳою намоишҳо, конференсияҳои шунавонидани мусиқӣ, викторинаҳои мусиқӣ, нишастҳои гуногуни мусиқӣ, пурсишҳо (ба шакли шифоҳӣ ва хаттӣ) анкетаҳо пешниҳод менамояд. Оҳангсози шинохта, академики Академияи илмҳои педагогии ИҶШС Кабалевский Д.Б. низ ба ин шакли машғулият мароки зиёд зоҳир кардааст.

Бо ташаббуси Кабалевский Д.Б. чандин солҳо дар толори концерти Хонаи иттифокҳои шаҳри Москва суҳбат - концертҳо бо номи «Шабҳои ҳамсолон» гузаронида мешуданд, ки дар тарбияи мусиқии пирону наврасон нақши муҳим бозидаанд.

Дар Тоҷикистон шурӯъ аз солҳои 50-60-уми асри гузашта, чунин машғулиятҳо дар мактабҳои ҷумҳурӣ ташкил ва гузаронида мешуданд. Мавзуи суҳбатҳо, чараёну равандҳои гуногуни мусиқиро дар бар гирифта, онҳо дар мактабҳо, толорҳои концерти филармонияву театрҳои ҷумҳурӣ баргузор мешуданд ва тавассути воситаҳои ахбори омма шунавонида мешуданд.

Албатта, дараҷаи фаҳмиши шунавандагони концертҳо ва иштироккунандагони идҳои мусиқӣ (озмунҳову мусобиқаҳо) гуногун буданд, вале онҳоро умумияти ягонаи он пайваست мекард. Ин умумият дар он зоҳир мегардид, ки шунавандагону иштироккунандагони ин чорабиниҳо ба ин восита ба олами бойи мусиқӣ амалан фаро гирифта мешуданд.

Имрӯзҳо низ барои ташкил ва баргузори чунин чорабиниҳо шароити мусоид мавҷуд аст. Барои ташкил ва баргузори чунин чорабиниҳо, ки ҳар кадом хусусиятҳои махсус доранд,

омодагии чиддӣ дидан лозим аст. Масалан, барои тайёр кардани иди суруд дар мактаб бояд тамоми пахлуҳои он қаблан ба нақша гирифта шавад. Мақсади гузориш, ҷобачогузори мавзӯҳои он, мазмуну мундариҷаи сурудҳо, номгӯ (репертуар)-и асарҳо, тақсими вазифаи ҳар як синф, вақт ва ҷойи баромад, интиҳоби мутассадӣ барои ин ё он қитъаи қорӣ ва ғайраҳо бояд пешакӣ омода карда шавад.

Барои гузаронидани суҳбат-концерт, вақти баргузори ва дараҷаи назорати он аз тарафи мактаб (омӯзгорон, хонандагон, падару модарон) вақт сарф мешавад, зеро дар ин самт ҳам омодагӣ дидан лозим аст.

Адабиёт:

1. Бадалова М. А., Мамадносирова М. М., Қаҳҳоров М. Ҳ. Ташкил ва гузаронидани қорҳои беруназсинфӣ дар синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе, 2019.
2. Рымкин В. С. «Внешкольная работа курса математики». – Москва, 1983.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М., 1991.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». – Душанбе, 1994.
5. Раҳимов Ҳ., А. Нурув. Педагогика. – Душанбе, 2011.
6. Юнусов Ҳ. Педагогика. – Душанбе, 2005.

Калидвожаҳо: тарбия, фаъолият, қорҳои беруназсинфӣ, муассисаҳо, хонандагон, вазифаҳо, қорабиниҳо, шавқу ҳавас.

Аннотация

ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ВНЕУЧЕБНОЙ РАБОТЫ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Внеклассная образовательная деятельность – образовательный центр, стимулирующий детей к творчеству. Педагогический опыт показывает, что в современных условиях непосредственным продолжением образования школьников должны быть детские дома, дворцы детей и юношества, дворцы юных техников, дома юных техников, юных натуралистов, осуществляющие воспитательную деятельность вне школы. Национальная концепция образования Республики Таджикистан является основой планирования и реализации этих работ.

Ключевые слова: образование, деятельность, внеклассная деятельность, учреждения, учащиеся, задачи, деятельность, энтузиазм.

Annotation

PURPOSE AND TASKS OF EXTRA-CURRICULAR WORK IN PRIMARY CLASSES

Extracurricular educational activities are an educational center that stimulates children to be creative. Pedagogical experience shows that in modern conditions, the direct continuation of the education of schoolchildren should be orphanages, palaces for children and youth, palaces for young technicians, homes for young technicians, young naturalists, carrying out educational activities outside of school. The National Concept of Education of the Republic of Tajikistan is the basis for the planning and implementation of these works.

Key words: education, activities, extracurricular activities, institutions, students, tasks, activities, enthusiasm.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷумаева Майгула Ҷумабоевна, магистранти соли аввали факултети педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 931162815

Рохбари илмӣ: н. и. п., муаллими калон Саидмирова С. М.

Сведения об авторе: Ҷумаева Майгула Ҷумабоевна, магистрантка первого курса факультет педагогика Таджикского государственного университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 931162815

Научный руководитель: к.п.н., старший преподаватель Саидмирова С. М.

About the author: Jumaeva Matgula Jumaboevna, first-year master's student, Faculty of Pedagogy, Tajik State University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 931162815

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, senior lecturer Saidmirova S. M.

РАВИШИ ТАДРИС

*Абдуллоев Сунатулло Файзуллоевич,
магистранти соли дуҷуми факултети математика ва информатика*

МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ ВА МАВКЕИ ОН ДАР ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКАИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Муносибати босалоҳият, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2016 ибтидо мегирад, аллакай дар синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ амал мекунад. Ин низом аз соли таҳсили 2016 – 2017 барои синфҳои 5 – 6 аз озмоиш гузаштааст (фанни математика мадди назар аст). Синфҳои болоӣ бошанд (синфҳои 7 – 11) аз соли хониши 2016 – 2017 ба муносибати босалоҳият дар таълими математика оғоз намуданд. Вале моҳияти ин шакли нави таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз диди илмӣ – методӣ ҳалли ҷиддӣ худро наёфтааст. Аз ин лиҳоз, тавре ки дар боло қайд кардем, муайян кардани назария ва амалияи методикаи таълимии фанҳои синкли математикӣ ба таҳқиқоти ҷиддӣ зарурат дорад ва мавзӯи воқеӣ барои таҳқиқ мебошад.

Рушди босуръати илму техника ва технология аз инсонӣ имрӯза талаб мекунад, ки фаъолияти маърифатӣ, иҷтимоӣ ва касбияшро ба талаботи замони нав мутобиқ созад. Дар замони имрӯза интиқол додани донишҳои кӯҳна самара намедихад. Аз ин лиҳоз таълим бояд малака ва маҳоратро дар хонанда ташаккул диҳад, ки ӯ тартиби фаъолият, ҷамъоварии маълумоти зарурӣ барои ҳалли масъалаҳоро мустақилона анҷом дода, муқоиса, таҳлили ақида ва ахбор, арзёбии раванди иҷроии фаъолият, муайян кардани ғалатҳо ва ислоҳи онҳо, ба роҳ мондани муоширати созанда бо иштирокчиёни дигари равандҳо ба нақша гирад ва татбиқ карда тавонад. Ин талабот моро водор месозад, ки ҳангоми таълими асосҳои бунёдии фан дар хонандагон на танҳо салоҳиятҳои фанӣ, инчунин салоҳиятҳои дигареро, ки ҳангоми пеш бурдани фаъолияти касбӣ дар оянда дар зиндагӣ ва фаъолият зарур мешаванд, инкишоф диҳем. Онҳоро салоҳиятҳои умумифанӣ (иҷтимоӣ, метакогнитивӣ, коммуникативӣ) мегӯянд, ки дар баробари салоҳиятҳои (дониш, малака ва маҳорати) фанӣ дар раванди таълим ташаккул дода мешаванд. Аз ин лиҳоз ҳангоми банақшагирии таълим ва арзёбии фанӣ салоҳиятҳои умумитаълимии зерин бояд ба эътибор гирифта шаванд:

- Қобилияти дарки мақсади таълим, аз ҷумла гузоштани мақсадҳои нави таълим вобаста ба талаботи маърифатӣ, тағйир додани вазифаҳои амалӣ ба вазифаҳои маърифатӣ.

- Қобилияти мустақилона таҳлил кардани шароити ноил гаштан ба мақсадҳои таълим дар асоси меъёрҳо ва тартиби фаъолиятҳое, ки аз ҷониби омӯзгор дар самти аз худ кардани маводи нави таълим муқаррар гардидаанд.

- Қобилияти банақшагирии раванди ноил гаштан ба мақсади таълим.

- Қобилияти гурӯҳбандӣ кардани мақсадҳо мувофиқи афзалиятҳо.

- Қобилияти мустақилона назорат ва идора кардани вақти барои иҷрои фаъолияти таълим ҷудошуда.

- Қобилияти қабули қарор дар вазъияти мушкул (проблемӣ) тавассути гуфтушунӣ.

- Қобилияти назорат кардани раванд ва натиҷаҳои иҷрои фаъолияти таълим.

- Қобилияти дуруст ва мустақилона баҳо додан ба дурустии иҷроии амал ва ворид намудани ислоҳҳо дар раванд ва натиҷаи ниҳони фаъолияти таълим.

- Қобилияти пешбинӣ кардани ҳодисаҳои эҳтимолӣ дар иҷрои вазифаи таълим.

Салоҳиятҳои коммуникативии умумитаълимӣ:

- Қобилияти ба эътибор гирифтани ақидаҳои гуногун ва кӯшиши ҳамоҳанг сохтани тарафҳои мухталиф дар ҳамкорӣ.

- Қобилияти ифода кардани ақида ва мавқеи худ, бо далелҳо исбот кардани мақеи худ ва ҳамоҳанг сохтани он бо мавқеъ ва ақидаи дигарон тавассути ҳамкорӣ ва интиҳоби қарори ягона.

- Қобилияти пеш аз қабули қарор муқаррар кардан ва муқоисаи ақидаҳои гуногун.

- Қобилияти бо далелҳо исбот кардани ақидаи худ, тавассути баҳси созанда мавқеи худро тасдиқ кардан.

- Қобилияти ба мақсади ташкил намудани фаъолияти таълимӣ ва ҳамкорӣ бо шарикдарс савол дода тавонистан.

- Қобилияти ба ҳамдигар баҳо додан, назорат кардан ва ҳамкорӣ дар иҷрои фаъолияти таълим.

- Қобилияти дуруст истифода бурдани нутқ ҳангоми банақшагирӣ ва идора кардани фаъолияти худ.

- Қобилияти самаранок истифода бурдани воситаҳои забонӣ (нутқ) ба мақсади ҳалли масъалаҳои муошират; доштани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ; тартиб додани нутқи монологӣ – мавзӯӣ.

- Қобилияти ташкил ва банақшагирии ҳамкории таълимӣ бо омӯзгор ва ҳамсинфон, муқаррар кардани мақсад ва вазифаҳои иштирокчиён, воситаҳои ҳамкорӣ; банақшагирии тартиби умумии кор.

- Қобилияти назорат, ислоҳ кардану баҳо додан ба фаъолияти таълимии шарикҳои таълимӣ, қобилияти бовар кунондан.

- Қобилияти дар гурӯҳ кор кардан, бунёд кардани муносибати корӣ, ба таври самаранок ҳамкорӣ кардан; ворид шудан ба гурӯҳи ҳамсолон ва бунёд кардани ҳамкории самаранок.

- Қобилияти истифодаи воситаҳои дурусти забонӣ барои инъикоси ҳиссиёт, фикру ақида ва талаботи худ.

- Қобилияти шарҳ дода тавонишани (тафсир, тасвир) фаъолияти худ ба таври шифоҳӣ ва хаттӣ.

Салоҳиятҳои умумитаълимии зехнӣ – маърифатӣ:

- Донистани асосҳои фаъолияти лоиҳавӣ – таҳқиқотӣ.

- Қобилияти гузарондани мушоҳида ва таҷриба бо роҳбарии омӯзгор.

- Қобилияти гузарондани ҷустуҷӯи ахбор, аз ҷумла истифодаи маводи китобхона ва интернет.

- Қобилияти сохтан ва тағйир додани қолабу нақшаҳо барои иҷрои вазифаи таълимӣ.

- Қобилияти интиҳоби роҳҳои самараноки ҳалли масъалаҳо вобаста ба шароити муайян.

- Қобилияти шарҳ додани мафҳумҳо.

- Қобилияти аниқ сохтани алоқаи сабабу натиҷа.

- Қобилияти гурӯҳбандӣ кардани муносибатҳо, хусусиятҳо, мафҳумҳо ва қолабҳо.

- Қобилияти тамаркуз кардани мафҳумҳо тавассути ба роҳ мондани равандҳои мантиқии гузариш аз навъ ба гуруҳҳои васеътар, аз ҷузъҳо ба кулл.

- Қобилияти муқоиса кардан, гурӯҳбандӣ ва раддабандӣ кардан, мустақилона интиҳоб кардани асос ва меъёрҳо барои фаъолияти зикршуда.

- Қобилияти фикрронии мантиқӣ, аз ҷумла муайян намудани алоқаи сабабу натиҷа.

- Қобилияти шарҳ додани падидаҳо, равандҳо, алоқаҳо ва муносибатҳое, ки дар раванди таҳқиқот ба миён меоянд.

- Қобилияти сохторбандӣ кардани матн, аз ҷумла ҷудо карда тавонишани мазмунӣ асосӣ ва дуюмдараҷа, ғояи асосии матн, нишон додани пайдарпайии ҳодисаҳо.

- Қобилияти кор бо ибораҳои маҷозӣ, дарк кардани маъноӣ маҷозии ибораҳо ва истифодаи онҳо.

Адабиёт:

1. Абдулгалимов Г.Л. Проблемы и решения внедрения ФГОС / Г. Л. Абдулгалимов // Педагогика - 2013 - № 10. - С. 57 – 61.
2. Абдуллоев С. Ф., Шодиев Б. Б., Алгебра (қори мустақилона, қорҳои санҷишӣ ёри ба омӯзгорони ҷавон). Душанбе – 2022. – 156 саҳифа
3. Андюсев Б. Кейс – технология – инструмент формирования компетентностей / Б. Андюсев// Директор школы. - 2010. - № 4. - С. 61 – 65.
4. Баранов П.А. Компетентностный подход к анализу результатов освоения курса обществознания / П. А. Баранов// Преподавание истории и обществознания в школе. - 2009. - № 4. - С. 23.
5. Нугмонов М. Дарси математикаи мактабӣ. - Душанбе: «Сифат», 2011.- 110 с.

6. Нуъмонов М. Дарси муносири математикаи мактабӣ. - Душанбе: «Сифат», 2017. – 296 с.

Калидвожаҳо: *мавқеъ, муносибат, салоҳият, прогрессия, илм, метод, дидактика, дарс, мактаб, мафҳум, таҳсил, технология.*

Аннотация

КОМПЕТЕНТНЫЙ ПОДХОД И ЕГО МЕСТО В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Стремительное развитие науки, техники и технологий требует от современного человека приспособления своей познавательной, социальной и профессиональной деятельности к требованиям новой эпохи. В наше время передача старых знаний неэффективна. С этой точки зрения обучение должно формировать умения и навыки учащегося, чтобы он мог осуществлять деятельность, собирать необходимую информацию, самостоятельно решать задачи, сравнивать, анализировать мнения и новости, оценивать процесс выполнения заданий. деятельность, выявлять ошибки и исправлять их, планировать и осуществлять конструктивное общение с другими участниками процесса.

Ключевые слова: *место, отношение, компетентность, прогрессия, наука, метод, дидактика, урок, школа, понятный, обучение, технология.*

Annotation

COMPETENT APPROACH AND ITS PLACE IN TEACHING MATHEMATICS IN GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS

The rapid development of science, technology and technology requires modern man to adapt his cognitive, social and professional activities to the requirements of the new era. Nowadays, the transfer of old knowledge is inefficient. From this point of view, training should form the student's skills and abilities so that he can carry out activities, collect the necessary information, independently solve problems, compare, analyze opinions and news, and evaluate the process of completing tasks. activities, identify errors and correct them, plan and implement constructive communication with other participants in the process.

Keywords: *place, relation, competence, progression, science, method, didactics, lesson, school, understandable, teaching, technology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоев Сунатулло Файзуллоевич, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 502112615

Рохбари илмӣ: Нугмонов Мансур, доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи методикаи таълими математикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон.

Сведения об автор: Абдуллоев Сунатулло Файзуллоевич, магистрант второго курса факультета математики и информатики Таджикский государственный педагогический Университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 502112615

Научный руководитель: Нугмонов Мансур, доктор педагогических наук, профессор кафедры методики преподавания математики Таджикский государственный педагогический Университета, член – корреспондент Академии образования Таджикистана.

About the author: Abdulloev Sunatullo Faizulloevich, first – year master of mathematics and informatics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Phone: +992 502112615

Scientific director: Nugmonov Mansur, doctor of pedagogical sciences, professor of the department of methods of teaching mathematics of the Tajik State Pedagogical University, corresponding member of the Tajik Academy of Education.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ БЕҲТАР НАМУДАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМ ВА ХУДОМУӢИ ДОНИШӢӢНИ ЗАБОНӢОИ ХОРИӢӢ

Мо дар даврони ҷаҳонишавӣ, рушди илму техника ва воситаҳои ахбори умум, воситаҳои пешрафтаи алоқа, муборизаи иттилоотӣ ва тағйироти ҷиддӣ зиндагӣ дорем, ки он ба тарзи ҳаёт, тафаккур ва муошират таъсири бевосита мерасонад. Замони муосирро бе истифода аз технологияҳои иттилоотии нав тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро бо ёрии он масъалаҳои ба миён омада зудтар ва самараноктар ҳалли худро меёбанд. Омӯзиши технологияҳои иттилоотию иртиботиро ба роҳ монда, ба касбомӯзии шогирдон эътибори ҷиддӣ дода, онҳоро дар руҳияи донишомӯзӣ ва меҳнатдӯстӣ тарбия намудан, амри замон аст.

Дар ҷомеаи имрӯза истифодаи мақсадноки технологияҳои иттилоотӣ барои рушди соҳаҳои гуногун, аз ҷумла соҳибкорӣ, фарҳанг, маориф ва илм, тандурустӣ, муносибатҳои дипломатӣ, сайёҳӣ ва ғайра омӯзиши забонҳои хориҷӣ афзалияти бештар пайдо карда аст.

Зарурати омӯзиши забонҳои хориҷӣ низ бо иваз шудани ҳадафу талаботҳои ҷаҳони имрӯза алоқамандӣ дошта, он ба як тренди оммавӣ мубаддал гаштааст. Фарде, ки забонҳои хориҷиро хуб медонад ва истифодабарандаи фаъоли технологияҳои иттилоотӣ мебошад, ҳамеша аз фарҳанги ҷаҳонӣ ба воситаи имкониятҳои бемаҳдуди шабакаи глобалии Интернет бохабар аст.

Солҳои охир истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ дар касбу кори гуногун рӯз ба рӯз ҳарчи бештар мегардад. Зери мафҳуми истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ на танҳо истифодаи воситаҳои техникаи навин, балки истифодаи шакл ва усулҳои нави таълимиро фаҳмидан мумкин аст.

Чанд сол қабл, омӯзиши забонҳои хориҷӣ тавассути усули анъанавӣ ба роҳ монда шуда буд, ки он асосан ба донишҳои назариявӣ ва маводҳои ҷопию аёнӣ таъкил мекард. Вақти барои дарс ҷудокардида маҳдуд буд ва устод наметавонист ба донишҷӯ ё хонанда вақти зарурӣ ҷудо намояд. Аз ин лиҳоз, бисёре аз омӯзандагон ва шунавандагон аз мавзӯҳои дарсӣ ба кадри зарурӣ баҳраманд намегаштанд, ки ин боиси паст гардидани сатҳи сифати таълим мегардид. Дар ин маврид, вазифаи аввалиндараҷаи устод ин – фаъолгардонии ҳар як шунаванда дар раванди таълим ва фароҳам овардани фазои мусоид барои фаъолияти эҷодии онҳо мебошад. Истифодаи компютерҳо, тахтаҳои интерактивӣ ва файлҳои мултимедӣ барои пурра ворид гаштан ба мавзӯи дарс имконияти бештар фароҳам месозад ва донишҷӯёро ба худомӯзӣ водор менамояд [2, 87].

Имкониятҳои мавҷудбуда, аз қабилӣ китобҳои электронӣ, тренажёрҳо, барномаҳои тестии электронӣ, моделҳои компютери санҷишӣ барои сатҳи дониш, имконияти дар экран намоиш додани ахбороти омӯзишӣ дар намуди матн, овоз, ахбороти видеоӣ, бозӣҳо хушбахтона хело зиёд ва дастраси хонандагону устодон гаштаанд. Омӯхтани забон ба воситаи компютер ба шунавандагон ва хонандагон барои иҷрои корҳои мустақилона ва худомӯзии онҳо низ кӯмак мерасонад.

Имрӯз дар ҷаҳони муосир шаклҳои дигари омӯзиши забонҳои хориҷӣ низ вучуд дорад. Тариқи шабакаи Интернет донишҷӯ ё хонанда метавонад ғоибона ба ягон курси омӯзишӣ номнавис шуда, таҳсилро идома диҳад. Ў дар давоми таҳсил метавонад тариқи Интернет барномаҳои таълимиро азхуд намуда, имтиҳон супорад. Дар ин маврид бисёриҳо ба омӯзиш тариқи онлайн ҳам шомил мешаванд. Курсҳои омӯзиши **онлайн** ба тариқи муоширати зинда сурат мегиранд. Муоширати шабакавӣ зинда (**онлайн**) бо дидани расми якдигар гузаронида мешавад. Устод бо шогирд дар кадом минтақаи рӯи дунё қарор дошта бошад, метавонад дарс гузарад ва саволу ҷавоб намояд. Бисёртар ҳаводорони чунин методи омӯзиши забонҳои хориҷӣ шахсоне мебошанд, ки ҳамқадами замона ҳастанд ва ҳамарӯза бо технологияҳои иттилоотии навин сару кордоранд. Барномаҳои зиёде вучуд доранд, ки истифодабарандагон онҳоро барои муоширати зинда (**онлайн**) истифода мекунанд. Яке аз барномаҳое, ки он мавриди истифодаи васеъ қарор дорад, ин барномаи скайп (Skype) аст ва барнома дар давоми фаъолияти чатинсолаи наздик худро байни истифодабарандагони шабакаи Интернет хуб муаррифӣ намудааст [3, 142].

Интиҳоби барномаҳои омӯзишӣ ин аз лавозимоти хониши вучуддошта, сатҳи дониши шунавандагон ва аз фаъолияти эҷодии онҳо иборат мебошад. Истифодаи компютерҳои шахсӣ

дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ имрӯзҳо ба таври васеъ ба роҳ монда шудааст. Компютерҳои шахсӣ дар рафти забонмӯзӣ барои донишҷӯён ва хонандагон як муҳити интерактивӣ меофаранд. Ғайр аз ин, компютер метавонад ба сифати як ағният, ашёи хониш барои бойгардонии фонди луғавӣ ва ба таври визуалӣ вориди мавзӯ гаштан ёрирасон бошад. Масалан, агар дар рафти дарс ягон видеофайл намоиш дода шавад, донишҷӯ ва хонандаи иштирокдошта ахборотро мебинад, мешунавад, яъне ӯ ба пуррагӣ вориди он мавзӯ мегардад, ки ин албатта дар хотираи ӯ зиёдтар нақш мебандад.

Барои дастрасии ахборот имрӯз ягон мушкилоте вучуд надорад, устодону шогирдон онро аз шабакаи Интернет метавонанд дар муддати кӯтоҳи вақт дастрас намуда мавриди истифодаи худ қарор диҳанд. Дастрасии шабакаи Интернет барои устодону шогирдон хело ғоиданок ва ба манфиати қори онҳо буда метавонад, яъне онҳо аз луғатҳо, китобҳои электронӣ дар мавзӯҳои гуногун, мутолиаи аудио ё видеофайлҳо, тамошои ахбороти графикӣ, аниматсияҳо истифода мебаранд.

Мутаассифона, масъалаи дигаре низ вучуд дорад, ки ҷомеаи имрӯзаро ба ташвиш овардааст. Ҷавононе ҳастанд, ки воситаҳои техникаро ба ҷои дарсомӯзӣ бо мақсади тамошои филмҳо, мутолиаи сомонаҳои гуногуни ғашш, бозиҳои ваҳшиёнаи компютерӣ истифода менамоянд. Аз ин рӯ, устодонро мебояд ки дар вақти дарс аз тарафи донишҷӯён ба қоидавайронкунииҳои зикргардида роҳ надиҳанд ва дар якҷоягӣ бо волидони онҳо пеши роҳи ин зухуроти номатлубро гиранд.

Олимону мутафаккирони соҳаи маориф ва илм бар он назаранд, ки дар дарсҳо истифода намудани аудиофайлҳо, видеофайлҳо, намоиши ахбороти электронии графикӣ ва намоиши презентатсияҳо бамаротиб сатҳу сифати таълимиро боло мебаранд.

Бо воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷомеаи ҷаҳонӣ, ҳукумати кишвар барои самаранок ба роҳ мондани омӯзиши забонҳои хориҷӣ таваҷҷӯҳи ҷамъониба зоҳир менамояд. Донишҷӯ аз ду ва зиёда забонҳои хориҷӣ имрӯз ба як тренд табдил ёфтааст. Инро фаромӯш набояд қард, ки имрӯзҳо ба сифати дониш низ хеле диққати ҷиддӣ зоҳир мегардад. Ҷавонони кишвар, ки имрӯз ба таҳсили илм машғуланд, бояд забонро бенуқсон омӯхта, технологияҳои иттилоотиро самаранок истифода намолянд. Зеро имрӯз мо бо донишҷӯи забонҳои хориҷӣ метавонем дар хориҷи мамлакат ватани маҳбуи Тоҷикистонамонро муаррифӣ намоем ва муносибатҳои дӯстиву ҳамкориро бо мардуми олам барқарор созем.

Истифодаи усулҳои инноватсионӣ дар ҷараёни таълиму тарбия заминаи воқеии инкишоф ва истифодаи имкониятҳои ҳар як донишҷӯро фароҳам меорад. Амалияи истифодаи технологияи коммуникатсионӣ мусоидат менамояд, ки хонандаи навоар, новобаста аз сини сол, мавқеъ, вазъи иҷтимоӣ, макони таҳсилу зист мавриди эҳтиром қарор гирад ва барои дарки арзишу мақоми худ шароит ва имконият пайдо намоляд.

Омӯзишӣ технологияи иттилоотӣ дар гузаронидани машғулиятҳо қадамест, ки дар бедор намудани майлу рағбат ба донишомӯзӣ ва кӯшиши бедор намудани мақсади омӯзиш дар хонандагон саҳми арзанда гузорад ва онҳоро ба худомӯзӣ водор мекунад.

Муҳимтарин шарт ташкил қардани чунин раванди омӯзиш аст, ки донишҷӯ барои ба даст овардани донишу таҷриба аз соҳаҳои мухталифи зеҳнӣ истифода бурда тавонад. Ҷуноне, ки дар боло зикр намудем, дастгоҳҳои ҳозиразамони мобилӣ, компютерҳо, шабакаҳои ҷаҳонии Интернет, тахтаи электронӣ, видеопроекторҳо ҳаёти инсонро тағйир дода, тарзи зиндагиву ғаъолиятшонро дигаргун қарда истодаанд.

Замони муосир тақозо менамояд, ки вобаста ба таҳаввулот ва рушду таракқиёти бемайлоии соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣёту иқтисодӣё аз навғониҳову навоарихҳои ҳаррӯза оғаҳи дошта бошем. Вазифаи басо муҳим, ки имрӯз дар назди шаҳрвандони кишвар, маҳсусан дар назди ҳар як донишҷӯ қарор дорад, аз худ намудани на қамтар аз ду забони хориҷӣ, баҳусус забонҳои русиву англисӣ мебошад.

Пешвои миллат, Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар Паёми навоаришон оид ба масъалаи омӯзиши забонҳои русиву англисӣ, ки ҳанӯз аз солҳои 2003 “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русиву англисӣ барои солҳои 2004-2014 қабул шуда, баъдан муҳлати иҷрои он барои солҳои 2015-2020 ва барои давраи то соли 2030 тамдид қарда шуда буд, қайд намуданд, ки агар мо хоҳем, ки бо ҷомеаи пешрафтаи башар баробар қадам гузорем, бояд ба ин масъала эътибори ҷиддӣ диҳем [1, 3].

Омӯзғори фанни забони англисӣ ҳамон вақт муваффақ шуда метавонад, ки аз ҳамаи донишҷӯён супоришҳои ҳаррӯзаи ҳонагиро пурсад, имконияти мавзӯи нави дарсро тариқи проэктор ё тахтаи электронӣ ва саволу ҷавоб ғаҳмонда, қамъбааст қарда тавонад. Вақтро барои

баёни мавзӯ ва шарҳи луғату иҷрои машқҳои грамматикӣ сарфакорона истифода бурда тавонад. Аз худ кардани луғату саволномаҳо ва иҷрои машқҳои грамматикӣ вазифаву супоришҳои хонагии донишҷӯён мебошад. Омиле, ки мушкилии донишҷӯён ва омӯзгорро осон мегардонад, тахтаи электронӣ ва проектор мебошад, ки дар донишгоҳи мо қариб тамоми синфхонаҳо бо тахтаҳои электронӣ ва проекторҳо мучаҳазонида шудаанд. Истифода аз техникаву технологияи муосири замонавӣ, алоқамандии онҳо бо шабакаҳои Интернет ва воситаҳои дохилии алоқа омили баланд бардоштани сифати таълим ва азхудкунии фанҳои таълимӣ мебошад.

Донишҷӯ ҳамон вақт мавзӯро аз худ карда метавонад, ки калимаву ибора ва тарзи навишту шарҳу эзоҳи онҳоро бо ҷашм бубинад, дурустии таллафузи онро шунаваду имлои навишти бехатои онро мувофиқи нишондоди омӯзгор ёд гирад.

Азбаски, рафтуомад ва додугирифт байни давлатҳову ширкатҳо ва кулли мардумони ҷаҳон рӯз ба рӯз ва соат ба соат густариш меёбад, дар назар аст, ки таъсир ва нуфузи забони англисӣ дар даҳсолаи оянда васеътар хоҳад шуд. Оид ба мавқеъ, моҳият, ва зарурати таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ, бахусус забони англисӣ дар тарбия ва ташаккули мутахассисони замони нав шакку шубҳае вучуд надорад.

Аз ин рӯ, таълими забонҳои хориҷиро бо истифода аз роҳу усулҳои гуногун, вобаста ба талаботи таҳассусҳои алоҳида ба роҳ мондан тақозои давраи замон мебошад.

Имрӯз кишвари мо узви қариб тамоми созмону ташкилотҳои бонуфузтарини дунё мебошад ва Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тамоми баромадҳояш қайд менамояд, ки ҷавонон бояд аз омӯзиши забонҳои хориҷӣ, махсусан забони англисӣ, бархурдор шаванд ва дар бозори ҷаҳонии меҳнат рақобатпазир бошанд. Бо омӯхтани забони англисӣ, ҷавонон метавонанд дар ҳар соҳае, ки набошад кишвари маҳбубамонро ба хориҷиён муаррифӣ намоянд ва дар рушди соҳаҳои гуногуни кишварамон ҳиссагузор бошанд [1, 3].

Усулҳои гуногуни омӯзиши забони англисӣ вучуд дорад. Яке аз усули самарабахш ин истифодаи технологияҳои иттилоотии муосир ба шумор меравад. Истифодаи технологияи иттилоотӣ дар дарсҳои забони англисӣ хело манфиатовар аст. Бо истифода аз телевизион, проектор, тахтаҳои электронӣ, компютер ва амсоли инҳо, дарсҳои мо шавқовар ва пурмазмун мегарданд ва завқи забонмӯзии донишҷӯёнро баланд бардошта, онҳоро ба худомӯзӣ ҳавасманд мекунад. Аз ин рӯ, ҳар як омӯзгорро мебояд дар машғулиятҳои худ аз технологияҳои иттилоотии муосир самаранок истифода барад.

Адабиёт:

1. Информационные технологии в образовании-2007. Сборник научных трудов участников VII научно-практической конференции-выставки 30–31 октября 2007г. – Ростов н/Д: Ростиздат, 2007.
2. Мартин Севиор Word-wise (study skills in English) нашриёти «ООО НПЦ ОГРТ» Душанбе, 2002.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ (26 декабри соли 2018) Душанбе: рӯзнома «Бочу хироч», N25. 2018.
4. Рогова Г.В. «Methods of teaching English», нашриёти «Просвещение» Москва – 1983.

Калидвожаҳо: *рушди илму техника, воситаҳои ахбори умум, воситаҳои алоқа, муборизаи иттилоотӣ, муошират, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ иртиботии нав, руҳияи донишомӯзӣ ва меҳнатдӯстӣ, зарурати омӯзиши забонҳои хориҷӣ, фарҳанги ҷаҳонӣ, шабакаи глобалии Интернет.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ПРЕПОДАВАНИЯ И САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ СТУДЕНТАМИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Мы живём в период глобализации, развития науки и техники и средства массовой информации, средства связи, информационной борьбы и серьёзных реформ, которые непосредственно влияют на наш образ жизни и коммуникаций. В настоящее время, невозможно представлять нашу жизнь без использования новых коммуникационных технологий, потому что, с их помощью можно быстрее и продуктивно решать возникшейших проблем.

Целеустремленное употребление коммуникационных и информационных технологий способствует различных сфер, таких как предпринимательство, культуры, образования и науки, здравоохранения, дипломатии и туризма.

Наличие таких возможностей, как электронная библиотека, тренажёры, электронные тестовые программы, тестовые компьютерные модели, видеоинформаций, проектные игры, онлайн курсы помогают студентам выполнять самостоятельные работы и заниматься самоучением иностранным языкам.

Ключевые слова: *развитие науки и техники, средство массовой информации, средство связи, информационная борьба, коммуникация, использование новых информационно-коммуникативных технологий, необходимость изучения иностранных языков, мировая культура, Интернет.*

Annotation

USING OF COMMUNICATIVE TECHNOLOGY AS MEANS OF IMPROVING THE TEACHING QUALITIES AND THE STUDENTS' INDIVIDUAL LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES

We live in the period of globalization, the development of the science and techniques and mass media, contact means, information fights and reforms, which immediately influence on our life and communication. At present, one can hardly imagine his (or her) life without using the new communicative technology, because with its help one can solve any problem more quickly and productively.

Purposefully using of the new communicative and information technology enables the development of different spheres, like entrepreneurship, culture, education, science, health, diplomacy and tourism.

Having had such opportunities, as well as electronic library, electronic testing programs, computer testing models, video-information, project games, on-line courses help the students to do individual works and personally learn foreign languages.

Keywords: *the development of the science and techniques, mass media, contact means, information fights and reform, communication, using of the new communicative and information technology, necessity of learning of foreign languages, world culture, Internet.*

Маълумот дар бораи муалиф: Алиева Фарзона Ҳотамовна, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи ДДОТ ба номи С Айни. Тел.: +992 883084959

Рохбари илмӣ: Эмомов И.Б.

Сведение об авторе: Алиева Фарзона Хотамовна, магистрантка 2-го курса факультета английского и восточных языков ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: +992 883084959

Научный руководитель: Эмомов И.Б.

About the author: Alieva Farzona Hotamovna, the master of the 2nd year of the Faculty of English and Eastern Languages, TSPU named after S. Ayni. Phone number: +992 883084959

Scientific supervisor: Emomov I.B.

МЕТОДИКАИ ТАШКИЛУ ГУЗАРОНИДАНИ ҲАФТА Ё ДАҲАИ ФИЗИКӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ ЗИМНИ ТАТБИҚИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ БА ТАЪЛИМ

Муносибати босалоҳият ба таълим муносибатест, ки дар он диққати асосӣ ба ташаккули малакаҳои амалӣ (ҳаёӣ, ҳақиқӣ, функционалӣ) равона мешавад. Муносибати босалоҳият ба таълим бояд ба саволҳои: «Хонанда чӣ кор карда метавонад?», «Хонанда кадом амалхоро иҷро карда метавонад?» ҷавоб дода тавонад. Донишҷӯ дониш дар муносибати босалоҳият ба таълим ҷузъи таркибии малака ҳисоб шуда, барои санҷидан, муқоиса кардан бо намуна, ислоҳи ғалатҳо истифода бурда мешавад [3, с.4].

Боиси зикр аст, ки аз моҳи сентябри соли таҳсили 2018-2019 дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ муносибати босалоҳият ба таълими физика ба роҳ монда шуд. Мутаассифона ҷуноне ки таҳлилу омӯзиши фаъолияти омӯзгорони физикаи як қатор муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳри Душанбе ва навоҳии гирду атрофи он собит намуд, аксарияти омӯзгорон ба татбиқи муносибати босалоҳият дар навъҳои гуногуни дарсҳои физика, алаҳусус дар ташкилу гузаронидани машғулиятҳои берунисинфӣ душворӣ мекашанд. Сӯҳбат бо омӯзгорони ин муассисаҳои таълимӣ нишон дод, ки онҳо доир ба татбиқи муносибати босалоҳият ба таълими физика, аз ҷумла доир ба ташкилу гузаронидани навъҳои гуногуни машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика тибқи муносибати босалоҳият ба таълим ягон вазоити методӣ ё дастурамал ба забони тоҷикӣ надоранд [5].

Аз ин лиҳоз, мо тасмим гирифтем, ки тавассути иншои мақолаи мазкур методикаи ташкилу гузаронидани ҳафта ё даҳаи физикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зимни татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим коркард намоем.

Барои он ки дар хонандагон шавқу ҳаваси устуворро ба омӯзиши фан бедор намоем, донишҷӯе, ки онҳо зимни иштирок дар дарсҳо азҳуд мекунанд пурраю амиқтар гардонем ва аз ҳама муҳимаш шавқу рағбату қобилиятҳои инфиродии эшонро ба назар гирифта, инкишоф диҳем, бояд бо хонандагон берун аз соатҳои дарсӣ – дар машғулиятҳои берунисинфӣ низ кор кунем [1, с.3]. Барои ин машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика имкониятҳои беназир доранд, ҷунончи:

- муносибати тафриқавӣ ба ҳар як хонанда дар ҷаҳорҷӯбаи муассисаи таълимии ягона;
- ташаккул додани эҷодиёти техникаи хонандагон;
- қонеъ кардани шавқу ҳаваси инфиродии хонандагон;
- тайёр кардани хонандагон ба интиҳоби бошууронаи касб.

Шаклу методҳои ташкили машғулиятҳои берунисинфӣ аз фанни физика зимни татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим кадомҳоянд? Онҳоро муоина менамоем.

Вазифаҳои асосии машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика зимни татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим инҳоянд [2]:

- самаранок амалӣ гардонидани хусусиятҳои тарбиявии ҳамаи шаклҳои фаъолияти берунисинфӣ;

- инкишофи фаъолияти маърифатӣ ва эҷодии хонандагон;
- таҳкими самти амалии донишҷӯи андӯхташуда, ташаккулёбии салоҳиятҳои хонандагон;
- татбиқи фардиқунонӣ ва тафриқавӣ ҳангоми кор бо хонандагон;
- инкишофи ҳаматарафаи шахсияти хонанда.

Шаклҳои гуногуни машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика мавҷуд мебошанд, ки асоситаринашон инҳоянд:

1. **Машғулиятҳои инфиродӣ** – кор бо хонандагони алоҳида ба мақсади роҳнамоии хонишҳои берунисинфӣ онҳо аз фанни физика, омода намудани реферат ва гузоришҳо; идоракунии эҷодиёти хонандагон; кор бо «хонандагон – лаборантон».

2. **Машғулиятҳои гурӯҳӣ** – корҳои мунтазаме, ки бо гурӯҳи хурди доимии хонандагон гузаронида мешаванд ва ба қонеъ гардонидани шавқу ҳаваси муайян, азҳуд намудани донишҳои нав ва салоҳиятҳо (маҳфилҳои физикӣ, гурӯҳҳои эҷодӣ) нигаронида шудаанд;

3. **Машғулиятҳои оммавӣ** – корҳое, ки бо гурӯҳи калони хонандагон гузаронида мешаванд; лексияҳо, шабнишинҳо, конференсияҳо; ҳафта ва даҳаҳои физикӣ; олимпиадаву мусобиқаҳо, намоишгоҳҳо, саёҳатҳои физикӣ [1, 2].

Аз машғулиятҳои берунисинфӣ оммавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳафта

ё даҳаи физикӣ миёни омӯзгорону хонандагон бештар ҷолиб ва паҳншудаду маъқуланд. Боиси зикр аст, ки омӯзгор ҳангоми ташкилу гузаронидани ин гуна ҷорабиниҳо зимни татбиқи мунғсибати босалоҳият ба таълим бо душвориҳои зиёд рӯ ба рӯ мегардад, аз ҷумла: аввалан, ин машғулиятҳо на дарс, балки ҷорабиниҳои фароғатӣ буда, ҳадафи асосии он ҳавасманд кардани хонандагон ба омӯзиши амиқтару ҳамаҷонибаи фанни физика мебошад; сониян, на танҳо мазмун, балки шакли ташкилу гузаронидани ин ҷорабиниҳоро низ бодикқат ба назар гирифта лозим аст. Он бояд воқеӣ ва ҳаҷҷоновар бошад ҳамзамон, вақтхушӣ набояд чизи асосӣ – арзиши маърифатии ҷорабиниҳо пинҳон намояд.

Барои ташкилу гузаронидани ҳафта ё даҳаи физикӣ тайёрии пешакии омӯзгор ва хонандагон зарур аст. Дар ибтидои соли таҳсил омӯзгор ҳангоми ба нақша гирифтани машғулиятҳои берунисинфӣ ташкилу гузаронидани даҳа ё ҳафтаи физикиро ба нақша гирифта, ба нақшаи корҳои тарбиявии умумимуассисавӣ дохил мекунад. Ҳафта ё даҳаи физикӣ одатан дар нимсолаи дууми соли таҳсил, дар мобайн ё охири чоряки сеюм ташкилу гузаронида мешавад [4, с. 38].

Тайёрӣ ба ташкилу гузаронидани ҳафта ё даҳаи физикӣ 2-3 моҳ пеш аз санаи баргузори он оғоз мегардад. Барои самаранок ташкилу гузаронидани ҳафта ё даҳаи физикӣ таҳти сарвари омӯзгори физика кумитаи тадорукот ташкил карда мешавад. Ба кумитаи тадорукот аз ҳар як синфе, ки физикаро меомӯзанд, ду нафарӣ хонандагони аълоҳон ва фаъолони «Маҳфили физикӣ» дохил мешаванд.

Дар ҷаласаҳои аввали кумитаи тадорукот барномаи ташкилу гузаронидани ҳафта ё даҳаи физикӣ тартиб дода мешавад, ки онро директори муассисаи таълимӣ тасдиқ мекунад [4, с. 39].

Барномаи ҳафта ё даҳаи физикӣ чунин буда метавонад:

1. Ташкили барномаҳо аз физика тавассути шабакаи радиои муассисаи таълимӣ.
2. Дар ҳар як синфе, ки физика таълим дода мешавад, ташкил ва гузаронидани шабнишинии физикӣ, физикӣ-техникӣ, маҳфили зарифон (КВН), викторинаҳо, шабҳои саволу ҷавоб, мизҳои мудаваар, хонишҳои физикӣ ва ғайра.
3. Ташкил ва гузаронидани конференсияи таълимӣ.
4. Ташкил кардани озмуни реферат ё асбоби дастисози физикии бехтарин (мавзӯҳои рефератҳо 5-6 рӯз пеш аз санаи баргузори ҳафта ё даҳаи физикӣ ба хонандагон пешниҳод карда мешавад).
5. Ташкил кардани намоишгоҳи асбобҳои физикии дастисози хонандагон, дастгоҳҳо ва воситаҳои аёнии тайёркардаи онҳо.
6. Озмуни рӯзномаи девории физикии бехтарин (барои ҳамаи синфҳои физикаро меомӯзанд).
7. Ташкил намудани вохӯриҳо бо олимони соҳаҳои физика ва техника, конструкторон, наоварон ва пешқадамони истеҳсолот.
8. Ташкил кардани намоишгоҳи адабиёти илмӣ, илмӣ-оммавӣ барои хонандагон.
9. Намоиши филмҳои таълимӣ.
10. Ташкил ва гузаронидани саёҳатҳои физикӣ ба табиат ва ё ба истеҳсолот.
11. Ташкил ва гузаронидани озмунҳои физикӣ.
12. Шабнишинии умумимуассисавии физикӣ (шабнишинии ҷамъбастии ҳафта ё даҳаи физикӣ дар муассисаи таълимӣ) [5, с. 292].

Доир ба санаи баргузори ҳафта ё даҳаи физикӣ тавассути эълони орошдодашуда ба хонандагони муассисаи таълимӣ хабар дода мешавад. Дар эълон санаи баргузори ҳафта ё даҳаи физикӣ, барномаи ҳафта ё даҳаи физикӣ, шартҳои озмунҳо барои ҳар як синф нишон дода мешавад.

Як ё ду рӯз пеш аз санаи баргузори ҳафта ё даҳаи физикӣ кабинети физика ва роҳрави мактаб бо рӯзномаҳои девории физикӣ, фоторӯзномаю фотолавларҳо, иқтибосҳо аз гуфтаҳои олимони номҳои соҳаи физика ва техника, бюллетенҳо оро дода мешавад.

Дар рӯзи аввали ҳафта ё даҳаи физикӣ тавассути шабакаи радиои муассисавӣ доир ба баргузори ҳафта ё даҳаи физикӣ хабар дода шуда, доир ба мавзӯи ҳафта ё даҳаи физикӣ маърузаҳо шунавонида мешавад.

Дар рӯзҳои дигари ҳафта ё даҳаи физикӣ, барои ҳар як синфи физикаро меомӯхтагӣ маърузаҳо доир ба мавзӯи ҳафта ё даҳаи физикӣ (масалан, рӯзи радио, рӯзи кайҳонавардон, электрикони мамлакат ва ғ.) гузаронида шуда, озмунҳои дар барнома эълоншуда ташкил ва гузаронида мешаванд.

Барои синфҳои поёнӣ, ки фанни физика таълим дода намешавад, хонандагони синфҳои болоӣ бо ахборот ва маърузаҳои пешакӣ тайёр кардашон баромад намуда, таҷрибаҳои

шавқовари физикӣ, диафилмҳо ва ғ. намоиш медиҳанд. Ин кор барои бедор кардани шавқу ҳаваси ин хонандагон ба омӯзиши фанни физика аҳамияти калон дорад.

Ҳар рӯзи ҳафта ё даҳаи физикӣ, дар ҷамъомадҳои пагоҳирӯзӣ, танафусҳои калон, пас аз дарсҳо тавассути шабакаи радиои муассисавӣ ахбороту маълумотро пахш карда мешаванд. Пас аз дарсҳо доир ба мавзӯҳои алоҳида дар синфҳои кинофилмҳои таълимӣ намоиш дода мешаванд. Дар яке аз рӯзҳои байни ду синфи мувозӣ (параллелӣ) «Маҳфили зарифон» (КВН) ташкил ва гузаронида мешавад.

Як рӯз пеш аз анҷоми ҳафта ё даҳаи физикӣ дар толори умумӣ ё роҳрави муассисаи таълимӣ намоишгоҳи асбобҳои дастисози хонандагон ва адабиёти илмӣ, илмӣ-оммавӣ ташкил карда мешавад.

Дар рӯзи охири ҳафта ё даҳаи физикӣ шабнишинии физикии умумимуассисавӣ ташкил карда шуда, натиҷаҳои ҳафта ё даҳаи физикӣ ҷамъбаست карда мешавад. Ба синфҳое, ки дар озмунҳои фаъолона иштирок карданд, ба хонандагони фаъол ва созмондиҳандагони фаъол тӯҳфаҳои хотиравӣ супурда мешавад.

Ҳулоса, аз рӯи барномаи мазкур ташкил ва гузаронидани даҳаи физикӣ аҳамияти калони маърифатӣ ва тарбиявӣ амалӣ дорад. Дар ҷараёни даҳаи физикӣ хонандагон донишҳои ҳудро ташаккул медиҳанд. Ҳангоми иштирок дар ҷорабиниҳои он салоҳиятҳои эшон ташаккул ёфта, қобилияти фикрӣ ва эҷодии онҳо инкишоф меёбад.

Адабиёт:

1. Браверман Э.М. Внеклассная работа по физике: содержание и методика проведения. – М.: Высшая школа, 1990.
2. Ланина И.Я. Внеклассная работа по физике. – М.: Просвещение, 1977.
3. Мухторӣ Қ., Сафин Д.В., Умаров У.С., Кабиров Н., Садурдинов Х., Начмиддинов А. Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ. Дастури таълимӣ-методӣ барои тренерон. – Душанбе: 2018. - 76 с.
4. Умаров У.С., Бобониёзова Г.А., Раҷабов У.Х. Ҳафтаи физика дар мактаб. // «Маърифати омӯзгор», №10, 2012, - с. 38-40.
5. Умаров У.С., Раҷабов У.Х. Методикаи ташкилу гузаронидани машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика. – Душанбе: ДДОТ, 2018. - 328 с.

Калидвожаҳо: машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика, машғулиятҳои инфиродӣ, машғулиятҳои гурӯҳӣ, машғулиятҳои оммавӣ, шавқу ҳавас, фаъолияти маърифатӣ, салоҳият.

Аннотация

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ НЕДЕЛИ ИЛИ ДЕКАДЫ В СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ

Основными задачами внеклассных занятий по физике при реализации компетентностного подхода к обучению являются: а) эффективная реализация воспитательных особенностей всех форм внеклассной деятельности; б) развитие познавательной и творческой активности учащихся; в) усиление практической направленности полученных знаний, формирование компетенции учащихся; г) осуществление индивидуализации и дифференциации при работе с учащимися; д) всестороннее развитие личности учащегося.

Существуют различные формы внеклассных занятий по физике, основными из которых являются: 1. Индивидуальные занятия; 2. Групповые занятия; 3. Массовые мероприятия. Среди массовых внеклассных занятий в средних общеобразовательных учреждениях наиболее интересными, распространенными и популярными среди учителей и учащихся являются недели или декады по физике.

Ключевые слова: внеклассные занятия по физике, индивидуальные занятия, групповые занятия, массовые мероприятия, интерес, познавательная деятельность, компетентность.

Annotation

METHODOLOGY OF ORGANIZING AND CARRYING OUT A PHYSICAL WEEK OR DECADE IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE IMPLEMENTATION OF THE COMPETENCE-BASED APPROACH TO LEARNING

The main tasks of extracurricular activities in physics in the implementation of the competence-based approach to learning are: a) effective implementation of the educational features of all forms of extracurricular activities; b) development of cognitive and creative activity of students; c) strengthening the practical orientation of the acquired knowledge, the formation of students' competence; d) implementation of individualization and differentiation when working with students; e) all-round development of the student's personality.

There are various forms of extracurricular activities in physics, the main of which are: 1. Individual lessons; 2. Group lessons; 3. Mass events. Among the mass extracurricular activities in secondary educational institutions, the most interesting, common and popular among teachers and students are weeks or decades in physics.

Keywords: *extra-curricular physics classes, individual lessons, group classes, mass events, technical creativity, interest, cognitive activity, competence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлаткадамова Зарифмо Шоназаровна, магистранти соли дуюми факултети физикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Умаров У.С.

Сведения об авторе: Давлаткадамова Зарифмо Шоназаровна, магистрантка второго курса факультета физики ТГПУ имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Умаров У.С.

About the author: Davlatvadamova Zarifmo Shonazarovna, second-year undergraduate student of the Faculty of Physics, Sadriddin Aini TSPU.

Scientific adviser: Umarov U.S.

ИМКОНИЯТҲОИ КУРСИ ФИЗИКАИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ ОИД БА АМАЛИГАРДОНИИ ТАРБИЯИ ИҚТИСОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАЪЛИМИ ФИЗИКА БО ИСТИФОДАИ МАВОДИ МАҲАЛ

Тибқи ислоҳоти иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рӯҳи сарфаву сариштакорӣ, тарзи нави хоҷагидорӣ, ҳисоби хоҷагӣ, худмаблағгузорӣ, худтаъминкунӣ тарбия намудани хонандагон талаботи замон аст. Ин нукта дар «Консепсияи мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон» таъкид гардидааст: «дар робита бо иқтисоди бозоргонӣ омӯхтани нозукиҳои муомилаю муносибат, сариштакорона ва мувофиқи мақсад истифода бурдани неъматҳои моддӣ, яке аз масъалаҳои стратегияи ягонаи интиҳоби мазмуни маълумот новобаста ба типҳои мактаб, ба ҳисоб меравад» [2].

Аз ин рӯ, омӯзгорро лозим аст, ки дар ҳамбастагии узвӣ бо талаботи барномаи таълимӣ ва бо баҳисобгирии робитаи байнифаннӣ хонандагонро бо асосҳои сиёсати иқтисодии мамлакат, вазифаҳои мушаххаси тараққиёти хоҷагии халқ он шинос намуда, дар онҳо доир ба қонунҳои иқтисодӣ донишҳои ибтидоӣ ташаккул диҳад. Ин корҳо дар асоси омӯхтан ва истифодабарии маводи истеҳсолоти корхонаи мушаххаси маҳал бо баҳисобгирии таҷрибаи меҳнатии ҳуди хонандагон амалӣ мегарданд.

Барои амалӣ гардонидани фикрҳои боло барномаи физика барои мактаби таҳсилоти миёнаи умумӣ имконияти хуб медиҳад. Самаранок истифода бурдани он ба маҳорат ва қобилияти эҷодии омӯзгор вобаста аст.

Таҷрибаи шишон медиҳад, ки тарбияи иқтисодии хонандагонро бо истифодаи маводи маҳал ҳам дар раванди дарс ва ҳам дар машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика амалӣ намудан мумкин аст [6, 210].

Роҳҳои амалӣ намудани тарбияи иқтисодии хонандагон дар дарсҳои физика инҳо буда метавонанд:

- омӯзгор хангоми баёни мавзуи нав (маводи назариявӣ) аз иқтисодиёти корхонаҳои маҳал далелу рақамҳо ва мисолҳо оварда маводи барномавии физикиро мефаҳмонад;

- дар чараёни дарс омӯзгор ба хонандагон супориш медиҳад, ки доир ба маводи барномавӣ аз иқтисодиёти истеҳсолоти маҳал, аз фаъолияти корхонаҳои маҳал далелу рақамҳо ва мисолҳо оранд;

- омӯзгор ба хонандагон супориш медиҳад, ки маводи барномавиرو мустақилона омӯхта, далелу рақамҳо ва мисолҳои дар он овардашударо бо далелу рақамҳо ва мисолҳо аз иқтисодиёти истеҳсолот ва фаъолияти корхонаҳои маҳал муқоиса намуда, хулоса бароранд;

- омӯзгор метавонад барои мустаҳкам намудани маводи барномавӣ масъалаҳои ҳал қунад, ки далелу рақамҳояш аз фаъолияти корхонаҳо ва иқтисодиёти истеҳсолоти маҳал гирифта шудаанд. Бо ибораи дигар, барои мустаҳкам намудани маводи барномавӣ масъалаҳои мазмуни иқтисодидошта ҳал карда мешаванд.

Барои таҳия намудани роҳҳои амалигардонии тарбияи иқтисодии хонандагон дар дарсҳои физика мо аз [7] истифода кардем [7, 231].

Тарбияи иқтисодии хонандагонро тавассути маводи маҳал дар машғулиятҳои берунисинфӣ аз физика, дар раванди ташкил ва гузаронидани саёҳатҳо ба корхонаҳои маҳал, шабнишиниҳои физикӣ, конференсияҳои таълимӣ, вохӯриҳо бо сарварону иқтисодчиёни корхонаҳои маҳал, пешқадамон ва навоварони истеҳсолот, олимони –иқтисодчиён, инчунин ташкил намудани кор бо китоб ва матбуоти даврӣ, намоиш додани лаҳзаҳо аз кинофилмҳои аз қору фаъолияти корхонаҳо нақл мекунанд, навиштани реферату маърузаҳо ва ғ. ташаккул додан мумкин аст [7, 232].

Ҳолати амалӣ намудани тарбияи иқтисодии хонандагонро дар раванди таълими курси физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷумҳурӣ ба назар гирифта, мо имкониятҳои курси физикаи ин муассисаҳои таълимиро бо мақсади ба хонандагон омӯзонидани баъзе унсурҳои донишҳои иқтисодӣ бо истифодаи маводи маҳал муайян намудем (ниг. ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Имкониятҳои курси физикаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба амалигардонии тарбияи иқтисодии хонандагон дар таълими физика бо истифода аз маводи маҳал.

№	Мавзуи курси физикаи мактабӣ	Мафҳуму категорияҳои иқтисодӣ	Соҳаҳои хоҷагии халқ	Шаклҳои фаъолияти
---	------------------------------	-------------------------------	----------------------	-------------------

				омӯзгор
1	Маълумоти ибти- дой дар бораи сохти модда (сохти модда, молекула, диффузия дар газҳо, моеъҳо ва ҷисмҳои сахт, суръа- ти ҳаракати молеку-лаҳо ва ҳарорати ҷисм, ҷозибай байни- ҳамдигарӣ ва телади- ҳии молекулаҳо, се ҳолати модда, фар- қият дар сохти моле- кулавии ҷисмҳои сахт, моеъҳо ва газҳо).	Арзиши аслӣ, камша- вии ҳарочот, тартиби сарфакорӣ, мазмуну тавсифоти меҳнат, мус таҳкамӣ, тобоварӣ, сарфакории захираҳои моддӣ, сифати маҳсу- лот, ҳосилнокии меҳнат, ғоида, ҳифзи муҳити зист, камхарҷӣ	Саноат, кишоварзӣ, соҳаи маишӣ	Сухбат, маълу- мот, ҳалли масъалаҳо, гузаронидани корҳои лабора- торӣ
2	Ҳаракати механикӣ, ҳаракати мунтазам. Суръат	Арзиши боркашонӣ, камхарҷӣ	Нақлиёт	Сухбат бо омӯзгор, ҳал- ли масъалаҳо
3	Массаи ҷисм. Зичии модда	Арзиши аслӣ, камша- вии ҳарочот, тартиби сарфачӯӣ, ғоида, ҳосилнокии меҳнат, сарфакорӣ	Саноат, кишоварзӣ	Сухбат бо омӯзгор, маълумот, ҳалли масъалаҳо
4	Соиш, Қувваи соиш. Соиш ҳангоми лағзиш, чунбиш, оромӣ. Аҳамияти қувваи соиш дар табиат ва техника	Муҳлати хизмати маҳсулот, арзиши аслӣ, ғоида, камшавии ҳарочот, сифати маҳсу лот, нуқсони истеҳсоли	Саноат, нақлиёт	Сухбат бо омӯзгор, ҳалли масъалаҳо
5	Коэффитсиенти кори ғоиданоки механизмҳо	Сарфакорӣ, арзиши аслӣ, ҳосилнокии меҳнат	Саноат, кишоварзӣ, нақлиёт	Сухбат бо омӯзгор, ҳалли масъалаҳо
6	Табдил додани як намуди энергияи механикӣ ба намуди дигараш, энер- гияи боду дарё	Арзиши аслӣ, сарфакорӣ, даромади миллӣ, камхарҷӣ	Саноат, кишоварзӣ, энергетика	Сухбат бо омӯзгор
7	Миқдори гармӣ. Гармигунҷоиши мод да. Миқдори гармӣ аз сӯхтани сӯзишворӣ	Арзиши аслӣ, камхарҷӣ, ҳифзи муҳити зист, сарфачӯӣ	Саноат, нақлиёт	Сухбат бо омӯзгор, ҳалли масъалаҳо
8	Бӯғшавӣ ва конденсатсия	Сарфакорӣ, арзиши аслӣ	Саноат, кишоварзӣ, нақлиёт	Сухбат бо омӯзгор, ҳалли масъалаҳо
9	Қор ва тавоноии ҷараёни электрӣ	Сарфакорӣ, сарфачӯӣ, тартиби сарфакорӣ	Энергетика	Сухбат бо омӯзгор, ҳалли масъалаҳо
10	Асбобҳои барқии гармидиҳанда. Ҳисо- бу китоби энергияи электрикӣ, ки дар асбобҳои барқии маи шӣ (рӯзгор) истифода мешавад.	Арзиши аслӣ, кам- харҷӣ, сарфачӯӣ, тар- тиби сарфакорӣ	Энергетика, соҳаи маишӣ	Сухбат бо омӯзгор, ҳалли масъалаҳо
11	Муҳарриқи электрӣ	Камшавии ҳарочот, мустаҳкамӣ, сарфаи мавод, ғоида, ҳифзи	Саноат, кишоварзӣ, соҳаи маишӣ	Сухбат бо омӯзгор

		муҳити зист		
12	Хосиятҳои механи- кии чисмҳои саҳт ва мавод: чандирӣ, мус- таҳкамӣ, ёзандагӣ. Сохтани мавод бо хосиятҳои техникии додашуда	Речаи сарфакорӣ, мазмун ва ҳифзи меҳнат, мустаҳкамӣ, тобоварӣ, сарфаи мавод	Саноат, металлургия	Сухбат бо омӯзгор
13	Коэффитсиенти кори фоиданоки муҳарри- ки гармидиҳанда. Самтҳои такмил додани муҳаррикҳои гармидиҳанда ва зиёд намудани коэффитси- енти кори фои- даноки онҳо. Аҳами- яти муҳаррикҳои гармидиҳанда дар ҳочагии халқ. Муҳар- рикҳои гармидиҳан- да ва ҳифзи табиат	Бо энергия таъмин будани меҳнат, камтар сарф шудани сӯзишво рӣ бо роҳи иваз кардани муҳаррикҳои бензинсӯз бо муҳар- рикҳои дизелӣ ва такмили кори онҳо. Сарфа кардани сӯзиш- ворӣ, ҳифзи муҳити зист, камхарчӣ	Нақлиёт, икшоварзӣ	Сухбат бо омӯзгор, ҳалли масъалаҳо
14	Трансформатор. Интиқоли энергияи электрӣ ва истифодаи он. Тараққиёти соҳаи электроэнергетика дар ҷумҳурӣ	Фоида (интиқоли энергия электрӣ бе талафот), арзиши аслӣ, камхарчӣ, речаи сарфачӯӣ	Энергетика, электроэнергет ика	Сухбат бо омӯзгор, ҳалли масъалаҳо

Чунинад, ба андешаи мо имкониятҳои курси физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба амалигардонии тарбияи иқтисодии хонандагон дар таълими физика бо истифодаи маводи маҳал.

Адабиёт:

1. Гринченко Н.А. Вопросы экономии топлива на уроках физики. // Физика в школе. -1986. -№5. –с. 54 - 55.
2. Концепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2003, 16 с.
3. Некбаҳти Табаррук, Умаров У.С. Тарбияи иқтисодии хонандагон тавассути ҳалли масъалаҳои сифатӣ. Дар маҷмӯаи «Маводи конференсияи илмӣ – методии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Проблемаҳои муосири илмҳои табиӣ–математика ва тайёрии касбӣ–методии муаллимон». – Душанбе: ДДОТ, 2013, -с. 78-79.
4. Севастьянов В.А. Экономическое образование на уроках физики. // Физика в школе. -1985. -№2, -с. 42- 44.
5. Сусская Л.С. Экономическое просвещение учащихся при изучении физики. // Физика в школе, -1982, - №5. –с. 32-33.
6. Умаров У.С. Экономическое воспитание учащихся посредством краеведческих материалов: В сб. Сборник научных статей, посвященный 30- летию физического факультета. – Душанбе: ДГПУ, - с. 205- 211.
7. Умаров У.С., Некбаҳти Табаррук. Ташаккул додани маърифати иқтисодии хонандагон дар таълими физика тавассути маводи маҳал. Дар маҷмӯаи «Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Мақоми педагогикаи халқӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ»». – Душанбе: ДДОТ, 2013, с. 229- 232.
8. Хроменков П.А. Экономическая подготовка учащихся при обучении физике. // Физика в школе. -1988, -№4, -с. 68-69.

Калидвожаҳо: сохти модда, молекула, диффузия, газҳо, моеъҳо, ҳарорати чисм, таъсироти мутақобили молекулаҳо, се ҳолати модда, сарфакорӣ, захираҳои моддӣ, сифати маҳсулот, ҳифзи муҳити зист, муҳаррики электрӣ.

Аннотация

ВОЗМОЖНОСТИ КУРСА ФИЗИКИ СРЕДНИХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕСТНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Опыт показывает, что экономического воспитания учащихся с использованием местных материалов может осуществляться как в ходе урока, так и во внеклассных мероприятиях по физике.

Способы реализации экономического воспитания учащихся на уроках физики могут быть таковы:

- ✓ при объяснении новой темы (теоретического материала) преподаватель приводит факты, цифры и примеры из экономики местных предприятий и поясняет программный материал по физике;
- ✓ в ходе урока учитель дает задание учащимся привести факты, цифры и примеры из местного производственного хозяйства, из деятельности местных предприятий;
- ✓ преподаватель предлагает учащимся самостоятельно изучить программный материал, сравнить представленные в нем факты, цифры и примеры с фактами, цифрами и примерами из экономики производства и деятельности местных предприятий и сделать вывод;
- ✓ для закрепления программного материала учитель может решать задачи, факты и цифры которых взяты из деятельности предприятий и экономики местного производства. Иными словами, для закрепления программного материала решаются задачи экономического содержания.

Экономическое воспитание учащихся с использованием местных материалов на внеклассных мероприятиях по физике можно реализовать: в процессе организации и проведения экскурсии на местные предприятия; физические вечера; учебные конференции; встречи с руководителями и экономистами местных предприятий, новаторами производства, учеными-экономистами, а также организация работы с книгами и периодическими изданиями; показ фрагменты из фильмов, описывающих деятельность местных предприятий; написание рефератов и отчетов и т.д.

Ключевые слова: структура вещества, молекула, диффузия, газы, жидкости, температура тела, взаимодействие молекулы, три состояния вещества, бережливость, материальные ресурсы, качество продукции, охрана окружающей среды, электродвигатель.

Annotation

POSSIBILITIES OF THE COURSE OF PHYSICS IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF ECONOMIC EDUCATION OF STUDENTS WHEN TEACHING PHYSICS USING LOCAL MATERIALS

Experience shows that the economic education of students using local materials can be carried out both during the lesson and in extracurricular activities in physics.

Ways to implement the economic education of students in physics lessons can be as follows:

- ✓ when explaining a new topic (theoretical material), the teacher gives facts, figures and examples from the economy of local enterprises and explains the program material in physics;
- ✓ during the lesson, the teacher gives the task to students to give facts, figures and examples from the local production economy, from the activities of local enterprises;
- ✓ the teacher invites students to independently study the program material, compare the facts, figures and examples presented in it with facts, figures and examples from the economics of production and the activities of local enterprises and draw a conclusion;
- ✓ to consolidate the program material, the teacher can solve problems, the facts and figures of which are taken from the activities of enterprises and the economy of local production. In other words, to consolidate the program material, problems of economic content are solved.

Economic education of students using local materials at extracurricular activities in physics can be implemented: in the process of organizing and conducting excursions to local enterprises; physical evenings; educational conferences; meetings with managers and economists of local enterprises, production innovators, economists, as well as organizing work with books and periodicals; showing fragments from films describing the activities of local enterprises; writing abstracts and reports, etc.

Keywords: structure, substance, molecule, diffusion, gases, liquids, body temperature, molecule interaction, three states of matter, frugality, material resources, product quality, environmental protection, electric motor.

Маълумот дар бораи муаллиф: Умаров Бохирчон Умарович, магистранти соли дуёми факултети физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садрӣдин Айнӣ. Тел.: 93-790-91-14

Рохбари илмӣ: Раҷабов У.Х.

Сведения об авторе: Умаров Бохирджон Умарович, магистрант первого курса факультета физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садрӣдина Айнӣ. Тел.: 93-790-91-14

Научный руководитель: Раҷабов У.Х.

About the author: Umarov Bokhirjon Umarovich, first-year undergraduate student of the Faculty of Physics, Sadrididdin Aini TSPU. Tel.: 93-790-91-14

Scientific adviser: Rajabov U.Kh.

УСУЛҲОИ ҲИФЗИ ИТТИЛООТИ КОМПЮТЕРӢ БО ИСТИФОДА АЗ БАРНОМАИ ЗИДДИВИРУСӢ

Мувофиқи назарияи таҳаввулот, яке аз аввалин организмҳои биологӣ, ки дар сайёраи мо пайдо шудаанд вирусҳо мебошанд. Барномаҳои компютерӣ, ки мустақилона паҳн мешаванд, афзоиш менамоянд ва ба системаҳои ҳисоббарор зарар мерасонанд, низ дар ибтидои тараққиёти технологияҳои иттилоотӣ пайдо шуда, вирус номида шудаанд. Умуман, ба он саволе, ки вирусҳо кай, барои чӣ ва аз тарафи кадом шахс аввалин маротиба навишта шудаанд, ҷавоби сахт ва аниқро ёфтан душвор аст. Аз ибтидои пайдоиши технологияҳои иттилоотӣ миллионҳо истифодабарандагон ба компютер сарувор доранд ва албатта дар ин қатор барноманависони касбии зиёде низ дучор мешаванд. Бо баробари ин, таърих ҳодисаҳои сабт намудааст, ки расман бо «шарофати» онҳо, бо ин ё он тарз мафҳуми ба ҳар як навомӯзи ҷаҳони имрӯза маълуми – вируси компютерӣ пайдо шудааст. Ҳоло муҳориба бар зидди вирусҳо хеле босуръат рафта истодааст. Аз рӯи маълумотҳои тахминии мутахассисон, зудии пайдоиши вируси нав соли 1999 – дар як соат як вирусро ташкил меод, соли 2000 – як вирус дар 3 дақиқа ва соли 2001 бошад, ҳар 30 сония як вирус навишта мешуд. Аз чунин суръати пайдоиши вирусҳо вазъияти ҷориро тасаввур намудан мушкул нест.

Алгоритми кори вируси файлӣ Одатан, ҳар як вирус пас аз ба кор даромадан амалиётҳои гуногунро иҷро менамояд. Ҳоло, ба таври умумӣ амалиётҳои асосии вирусҳо меорем, ки пас аз гирифтани идоракунии иҷро менамоянд. Вируси резидентӣ дар хотираи ҷаврии компютер нусхаи худро ҷустуҷӯ намуда, дар ҳолати дарёфт нашудани он ба хотира нусхаи худро менависад (сироят мекунад). Вируси ғайрирезидентӣ файлҳои сироятнашударо дар бастаи ҷорӣ ё дар бастаҳое, ки бо фармони РАТН муайян шудаанд, ҷустуҷӯ менамояд, дарахти бастаҳои дискҳо ошкор мекунад ва пас, файлҳои дарёфтшударо сироят мекунад. Ғайр аз ин, вирусҳои функсияҳои иловагиро (агар дошта бошанд) низ иҷро менамоянд – амалиётҳои зараровар, эффектҳои графикаро овозӣ ва ғ. Функсияҳои иловагии вируси резидентӣ, мумкин аст, пас аз гузаштани якчанд муддат – баъди ҷаҳл гардидани он иҷро гардад, ки вобаста аз вақти ҷорӣ, конфигуратсияи система, хусусияти вирус ва дигар шартҳо мебошад. Дар ин вақт, ҳангоми амалиёти худ, вирус ҳолати соатҳои системавиро қарқар менамояд, ҳисобкунакҳои худро ба кор мебарорад ва ғ. Дар охир идоракунии ба барномаи асосӣ (агар бошад) барқарориданида мешавад. Дар навбати худ агар вирус – паразитӣ бошад, он; файлҳои барномаро ҷаҳл намуда иҷро менамояд ва пас боз сироят мекунад; ё ин, ки барномаро то ҳолати аввалааш барқарор менамояд (масалан, барои EXE-барнома суроғи ҳақиқии ибтидоии он ҳисоб карда мешавад, барои COM-барнома якчанд байтҳои аввалин барқарор мешаванд ва ғ.). Тарзи барқарор намудани барнома аз намуди сирояткунии файл вобаста мебошад. Масалан, агар вирус дар ибтидои файл ҷойгир бошад, пас он коди барномаро ба якчанд байт, ки ба андозаи вирус баробар аст, мекуҷонад. Инчунин, дар ҳолати мазкур вирус метавонад қисми коди охири барномаро ба ибтидои он ҷойгир намояд ё файлро дар диск барқарор намуда, баъд иҷро намояд. Агар вирус ба охири файл ҷойгир шуда бошад, пас дар ин ҳолат, он маълумотҳои доир ба барнома дар худ дошташро (дарозии файл, байтҳои аввалини COM-файл ё EXE-файл ва ғ.) истифода мебарад. Агар вирус ба мобайни файл ҷойгир шуда бошад, пас барои барқароркунии файл алгоритмҳои мушаххас истифода мешаванд. Вирусҳои оғозбахш Номи вирусҳои оғозбахш (Загрузочные вирусы) мувофиқи тарзи дохилшавии онҳо ба компютер гузашта шудааст. Онҳо коди барномавӣ мебошанд, ки дар сектори оғозбахши барандаи магнитӣ ҷойгир мешаванд. Маълум аст, ки ҳар як диск дорои сектори оғозбахш мебошад. Агар диск системавӣ бошад, пас дар сектори оғозбахши он коди барномае ҳаст, ки ба хотира навишта шудани системаи оператсионӣ ва ба кор даромадани онро таъмин менамояд. Вирусҳо дар сектори оғозбахш ба таври махсус ҷойгир мешаванд, ки ҳангоми аз диск ба кор даровардани системаи оператсионӣ аввал вирус ва баъд, системаи оператсионӣ ба кор мебарояд. Пас аз ин, вирус нусхаи худро ба тамоми барандаҳои магнитии дастрас буда, ки дар онҳо амали сабтнамӣ иҷозат дода шудааст менависад. Ҳамин тавр, афзоиши вируси оғозбахш амалӣ мегардад. Барои манъ кардани дохилшавии чунин вирусҳо имконияти аз барандаҳои локалӣ ба кор даромадани системаи оператсиониро дар BIOS манъ намудан мумкин аст. Бо чунин амали оддӣ компютерро аз

вирусҳои оғозбахш ҳифз намудан мумкин аст ва бинобар он, дар муддати маҳдуд чунин вирусҳо қариб пурра маҳв шуданд. Ҳоло, эҳтимолияти дучоршавӣ бо чунин вирусҳо на он қадар калон мебошад. Макровирусҳо Макровирусҳо асосан, пас аз пайдоиши имкониятҳои нави барномаҳое, ки забони барноманависии Visual Basic for Application (VBA)-ро дастгирӣ менамуданд, ба вучуд омаданд. Масалан, соли 1995 ширкати Microsoft барои протсессори машҳури худ – Microsoft Word технологияи макрофармонҳоро тавассути ба барнома насб намудани забони барноманависии VBA амалӣ намуд. Вируснависон фавран ин имкониятро барои мақсадҳои ғаразнокӣ худ истифода мебаранд ва солҳои 1995 – 2000 ба давраи макровирусҳо табдил меёбад. Ҳангоми ба кор даромадани макровирус сироятшавии қолибҳо (шаблон), ки дар асоси онҳо дар протсессори матнӣ ҳуҷҷатҳо тартиб дода мешаванд, ба вучуд меояд. Масалан, бо сироятшавии қолиби Normal.dot ҳамаи ҳуҷҷатҳои протсессори матнӣ, ки дар компютери додашуда тартиб дода ё ислоҳ карда шудаанд, сироят мешаванд. Ҳоло, давраи макровирусҳо гузашта истодааст, лекин бо вучуди он чунин вирусҳо хеле зиёданд. Барои аз чунин вирусҳо ҳифз намудани компютер якҷанд тарзҳои асосии пешгирии сироятшавиро қайд намудан мумкин аст: истифодабарии протсессори матнии Microsoft Word 2010 ё ақаллан Microsoft Word 2003-2007; истифодабарии қолиби худ; дар оинаи «Параметры» («Сервис => Параметры») ғайол гардонидани қисми «Запрос на сохранение шаблона Normal.dot»; мунтазам мукамал намудани барномаи зиддивирӯсӣ ва ба мавҷудияти вирус санҷидани компютер. Вирусҳои сценариявӣ Вирусҳои сценариявӣ асосан пас аз пайдоиши серверҳои сценариявии Windows Scripting Host (WSH) пайдо шуданд. Чунин восита аз соли 1998 инҷониб ба системаҳои оператсионии Windows 98/Me/2000 насб карда шудааст. Он бо мақсади идоранамоии масофагии компютерҳои назоратшаванда, ҳамчун воситаи ёрирасон барои маъмури шабакаҳо пешбинӣ шуда буд. Масалан, вируси сценариявӣ, ки нақшаи (сценарияи) кори сервери WSH-ро дар бар дорад метавонад, тавассути Web-саҳифа ё почтаи электронӣ ба компютер ворид гардад. Мувофиқи фармонҳои сценария сервер коди зараррасонро тартиб дода, ба таври автоматикӣ ба кор даромадани онро ҳангоми оғози кори компютер таъмин менамояд. Барои пешгирӣ намудани компютер аз сироятшавӣ бо чунин вирусҳо, як қатор чораҳо андешидан лозим аст. Ба ин қатор дохил мешаванд: истифодабарии барномаҳои зиддивирӯсии навтарин; омодаанамоии барномаи Internet Explorer ба маҳдуд намудани кори сценарияҳои ғайол; хеле эҳтиёкорона муносибат намудан бо мактубҳои бегонаи почтаи электронӣ ва ғ. Вирусҳои почта ва хазандаҳои шабакавӣ Ҳоло, мутаасифона вирусҳои хеле зиёде пайдо шудаанд, ки бо осонӣ ба компютер дохил шуда метавонанд. Барои чунин вирусҳо ба шабака пайваست будани компютер қифоя аст. Пас аз сироятшавӣ компютери мазкур барои дигар компютерҳои шабакаи глобалӣ манбаи сироятшавӣ мегардад. Гарчанде, воситаҳои зиддивирӯсӣ низ тараққӣ карда истодаанд, ба ҳимояи пурраи компютер қанолати қатъӣ дода намешавад. Дар ҳамин давра – вақте, ки вируснависон аз нуксонҳои системаи мушаххас огоҳ гардида, истифодабарандгон ҳоло барномаҳои ҳудро мукамал накардаанд, эҳтимолияти муваффақияти ҳуҷумҳои вирусӣ хеле калон мешавад. Троян чист? Троян гуфта, ҳоло барномаеро дар назар доранд, ки одатан ҳудро ҳамчун барномаи безарар ва хеле муҳим вонамуд месозад. Чӣ тавре, ки пай бурдан мумкин аст, дар асл ҳуди калимаи «троян» аз ибораи «аспи Троянӣ»-и ривоятҳои Юнони қадим сарчашма гирифтааст. Ҳоло бошад, калимаи мазкур бештар бо калимаи «вирус» алоқаманд аст. Вирусҳои троянӣ – барномаҳое мебошанд, ки як қатор амалиётҳои ноаён, вале зарароварро дар компютер иҷро менамоянд. Масалан, онҳо метавонанд бе иҷозат маълумотҳои як компютерро барои дигар компютер дастрасшаванда намоянд (BackDoor). Инчунин троянҳо метавонанд худ маълумотҳои лозимиро аз компютери ҷабрида ба суроғи муайян ирсол намоянд (Trojan.PSW).

вирусҳои троянӣ пас аз воридшавӣ ба компютер амалиётҳои гуногунро иҷро намуда метавонанд. Мисолҳои амалиётҳои нисбатан безарар – ҳаракатдиҳии лонаи CD-ROM, ҳаракатдиҳии нишондиҳандаи мушак, баровардани ахборотҳои гуногун ва ғ. шуда метавонанд. Лекин, онҳо асосан амалиётҳои манфино иҷро менамоянд, ба монандӣ – вайрон кардан ё нобуд намудани маълумотҳои файл, тағйирдиҳии файл, форматиронии диск ва ғ. Троянҳо ба компютер бо роҳҳои гуногун ворид шуда метавонанд. Лекин, сабаби асосии бо вирусҳои троянӣ сироятнок шудани компютер – ин беаҳамиятӣ мебошад, яъне, риоя нашудани беҳатарии зиддивирӯсӣ аз тарафи истифодабарандаи МЭҲ. Аз ҳама роҳи машҳуртарини бо троянҳо сироятнок шудани компютер – ин бо маълумотҳои аз шабакаи Интернет ба компютер воридшаванда ворид шудани он мебошад. Агар ба компютер вирусҳои троянӣ ворид шуда

бошанд, зоҳиран аз рӯи кори компютер онро ошкор намудан хеле душвор аст. Бинобар он, мунтазам истифода бурдани барномаҳои зиддивирӯсӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Вирусҳои компютерӣ бешубҳа ба қатори барномаҳои зараррасони машҳуртарин дохил мебошанд, зеро қариб ҳар як шахс новобаста аз ихтисоси худ мавҷудияти онҳоро медонад. Аз дигар барномаҳои зарарарасон вирусҳои компютерӣ бо ду хусусияти худ фарқ мекунад: Ба таври ноаён ба компютер ворид мешаванд. Имконияти ҳосилнамоии нусхаи худро доранд, ки одатан афзоиш номида мешавад. Дар ҳаҷон ҳар рӯз садҳо вирусҳои нав навишта мешаванд. Вирусҳои дар ҳақиқат хавфнок ё вирусҳои сатҳи нав дар фосилаи якҷанд моҳҳо пайдо мешаванд. Пас аз ба компютер ворид шудани вирус чунин ҳодисаҳо мушоҳида намудан мумкин аст: калон шудани ҳаҷми файлҳои диски саҳт; хурд шудани ҳаҷми хотираи фаврӣ ва суръати пасти кори компютер; тағйирёбии микдори файлҳо ва атрибутҳои онҳо; вайроншавӣ ё умуман нобуд шудани маълумотҳои дар диски саҳт нигоҳдошташаванда; пайдо шудани ахборотҳо ва овозҳои барои барномаҳо бегона; нодуруст иҷро шудани амалиётҳо дар барнома; кор накардани компютер. Барои таъмини ҳимояи мукаммали компютер аз таъсири вирусҳо, чунин самтҳои чорабиниҳои зиддивирӯсиро қайд намудан мумкин аст: ҳимояи қиматҳо; профилактикаи зиддивирӯсӣ; бартараф намудани ҳуҷумҳои вирусӣ. Ҳимояи қиматҳо – ин маҷмӯи чорабиниҳое мебошанд, ки барои пешгирии нобудшавии қиматҳо, новобаста аз сабаби он гузаронида мешаванд. Намуди асосии он – нусхагирии захиравии қиматҳо мебошад, ки новобаста аз натиҷаҳои таъсири вирус қиматҳо аз нобудшавӣ нигоҳ медорад. Пас аз ҳуҷуми вирусӣ ва қабл аз барқарорнамоии қиматҳо боварӣ ҳосил намудан лозим аст, ки нусхаи захиравӣ бо вирусҳо сироят нашудааст. Ҳимояи қиматҳо – яке аз воситаҳои самараноктарини амалиёти зиддивирӯсӣ буда, барои ҳамаи ҳолатҳо тавсия мешавад. Яке аз хатогиҳои паҳншудаи истифодабарандагони камтаҷриба – надоштани нусхаҳои захиравии қиматҳо ва боварии мутлақ ба барномаҳои зиддивирӯсӣ мебошад. Профилактикаи зиддивирӯсӣ – ин маҷмӯи чорабиниҳои ташкилотӣ мебошад. Чорабиниҳои мазкур барои то ҳадди имкон хурд намудани эҳтимолияти воридшавии вирус ба компютер, ва дар ҳолати воридшавӣ – бартараф намудани эҳтимолияти фаъолгардонии он пешбинӣ шудаанд. Барои ҳар як намуди вирус чорабиниҳои мушаххас андешидан лозим аст. Бояд қайд намоем, ки профилактикаи зиддивирӯсии мутлақ – ин бартараф намудани тамоми алоқаҳои компютер бо ҳаҷони беруна мебошад. Он, имконияти пайваستшавӣ ба Интернет ва насбнамоии барномаҳои навро инкор менамояд. Албатта, чунин реча ба речаи фаъолияти компютерҳои ҳозира тамоман мувофиқ намебошад. Умуман, дилхоҳ файли иҷрошавандаи бегона ба беҳатарии компютер таҳдид карда метавонад. Дарачаи хавфнокии файл аз манбаъҳои пайдоиши он вобастагии калон дорад: Тамоми маводҳои тавассути почтаи электронӣ ва Web-саҳифаҳои бегона дастрасшуда эҳтимолияти ҳуҷуми вирусиро хеле баланд мебардоранд. Истифодабарии ғункунаандаҳои компютери тасодуфан дастрасшуда, низ хавфнок аст. Тавассути шабакаи Интернет барномаҳои зиёдро дастрас намудан мумкин аст ва дар аксарияти ҳолатҳо ин барномаҳо муаллифони пешниҳод намудаанд. Ҳангоми дастрас намудани барномаҳои мазкур ҳар як истифодабаранда бояд дар хотир дошта бошад, ки ӯ ба шахси тамоман бегона боварӣ карда истодааст. Лекин, дар ҳолати устувор ва ба ҳамагон маълум будани Web-саҳифаҳои мазкур эҳтимолияти ҳавфи таъсироти вирусӣ камтар мегардад. Барномаҳои тавассути Web-саҳифаҳои расмӣ паҳншаванда низ нисбатан беҳавф мебошанд, зеро одатан барномаҳои чунин саҳифаҳо аз коркарди зиддивирӯсии ибтидоӣ гузаштаанд. Маводҳои барномавӣ, ки аз намояндагони ширкатҳо-истеҳсолкунандагон ба таври расмӣ дастрас шудаанд, амалан беҳавф мебошанд. Зеро дар дигар ҳолатҳо ба обрӯю эътибори ширкат ҳавфи қиддӣ таҳдид менамояд. Firewall чист? Firewall барои тамоми онҳое, ки шабакаи Интернетро истифода мебаранд зарур мебошад. Набудани чунин восита Web-серфинг (сайру гашт дар Интернет-саҳифаҳо)-ро барои компютери шумо хатарнок мегардонад. Firewall – ин барномае, ки компютери шуморо аз ҳама гуна хатарҳои дар шабака пайдошаванда ҳимоя менамояд. Аксарияти чунин хатарҳо асосан бо вируснависон ва ҳакерҳои аз ҷиҳати ахлоқӣ заифшуда алоқаманд мебошанд, ки кори мӯътадили истифодабарандагони шабакаро ҳалдор месозанд. Сабаб дар он аст, ки системаҳои оператсионӣ то ҳол мутлақо мукамал нашудаанд ва ҳакерҳо ҷойҳои номукаммали системаи оператсиониро ғарзнок истифода мебаранд. Тавассути чунин ҷойҳои номукаммали системаи оператсионӣ вирусҳо ва троянҳо ба компютер ворид шуда, амалиётҳои зараровари худро – рабудани файлҳои муҳим, вайрон намудани системаи оператсионӣ, тоза кардани диски саҳт ва ғ. иҷро намуда метавонанд. Бар зидди чунин амалиётҳо барномаҳо-файерволлҳо – firewalls мавҷуд мебошанд. Firewall – калимаи англисӣ

буда, маънояш девори оташин мебошад. Барномаи Firewall компютери шуморо аз воридшавии вирусҳо, троянҳо ва дигар барномаҳои зараррасон нигоҳ медорад. Файерволлҳо инчунин, як қатор функсияҳои иловагиро дар бар мегиранд, ки имкониятҳои қулайи кор бо Интернетро медиҳанд, ба монанди – манъи эълонҳо ва оинаҳои кушодашавандаи иловагӣ, кэширонии DNS ва ғ. Масалан, барномаҳо-файерволлҳои Norton Internet Security ва Outpost Firewall мисоли чунин барномаҳо мебошанд. Қайд менамоем, ки аз навъи Windows XP оғоз намуда системаи оператсионии Windows бо файерволи хоси насбшуда муҷахҳаз мебошад, ки Брандмауэри Интернет номида мешавад. Бо вучуди он, истифодабарии Norton Internet Security ё Outpost Firewall тавсия мешавад. Барномаҳои зиддивирӯсӣ Барномаи зиддивирӯсии Касперский (KAV) Яке аз барномаҳои зиддивирӯсии машҳури русӣ мебошад, ки асосан дар давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ паҳн гаштааст. Дар миқёси байналхалқӣ низ он ба баҳои баланд соҳиб гаштааст. Базаи вирусии барномаи мазкурро тавассути шабакаи Интернет ҳар рӯз мукамал намудан мумкин аст. Умуман, барномаи мазкур афзалиятҳои зиёд дорад ва тамоми талаботҳои стандартии барои барномаҳои зиддивирӯсӣ пешбинишударо қонеъ гардониди метавонад. Норасоии асосии барнома – суръати пасти кори он мебошад. Барномаи зиддивирӯсии Norton Antivirus (NAV) Барномаи мазкур маҳсулоти ширкати Symantec буда, мувофиқи ақидаҳои мутахассисон дорои намуди зоҳирӣ ва структураи мантиқии беҳтарин мебошад. Базаи вирусии он нисбатан калон аст. Ба қатори норасоӣҳои барнома паст будани суръати кори он ва ҷои калони ишғолшудаи хотираи фаврӣ дохил мешаванд. Сирркалима (рамзи ошной, «пароль») ва эҳтиёт намудани он Барои онҳое, ки тавассути модем ба шабакаи глобалӣ пайваст мешаванд, масъалаи рабуда шудани сирркалимаи шабакаро дастраскунанда актуалӣ аст. Мавзӯи мазкур танҳо барои чунин истифодабарандагон пешбинӣ шудааст ва онҳое, ки ба шабака тавассути шабакаи локалӣ ё хати алоҳида дастрас мешаванд, ин масъала на он қадар актуалӣ мебошад, гарчанде баъзе маслиҳатҳо барои онҳо низ лозим шуда метавонанд.

Адабиёт:

1. Абросимов, Л. И. Базисные методы проектирования и анализа сетей ЭВМ. Учебное пособие / Л.И. Абросимов. - М.: Университетская книга, 2015. - 248 с.
2. Авдеев, В. А. Периферийные устройства. Интерфейсы, схемотехника, программирование. Учебное пособие / В.А. Авдеев. - М.: ДМК Пресс, 2016. - 848 с.
3. Аппаратные средства персонального компьютера / С.В. Киселев и др. - М.: Академия, 2011. - 990 с.
4. Бизнес-безопасность-телекоммуникации. Терминологический словарь. - М.: РадиоСофт, 2011. - 496 с.
5. Васильев, В. В. Практикум по Web-технологиям / В.В. Васильев, Н.В. Сороколетова, Л.В. Хливненко. - М.: Форум, 2009. - 416 с.

Калидвожаҳо: вирус, ҳимоя, қиматҳо, мутлақ, интернет, барномаҳо, компютер, файл, беҳатарӣ, таҳдид, шабака, зиддивирӯсӣ, оператсионӣ, троянҳо, суръат, ширкат, мантиқӣ.

Аннотация

МЕТОДЫ ЗАЩИТЫ КОМПЬЮТЕРНОЙ ИНФОРМАЦИИ С ПОМОЩЬЮ ИСПОЛЬЗУЙТЕ АНТИВИРУСНУЮ ПРОГРАММУ

Вообще трудно найти точный и четкий ответ на вопрос, когда, почему и кем впервые были написаны вирусы. С начала появления информационных технологий с компьютерами имеют дело миллионы пользователей, и, конечно же, в этой группе встречается много профессиональных программистов. В то же время история зафиксировала события, официально «в честь» которых, так или иначе, известное сегодня каждому активному новичку понятие — компьютерный вирус. Сейчас борьба с вирусами идет очень быстро. Алгоритм работы файлового вируса Обычно каждый вирус после запуска выполняет разные действия.

Ключевые слова: вирус, защита, значения, абсолют, интернет, программы, компьютер, файл, безопасность, угроза, сеть, антивирус, оперативный, трояны, скорость, компания, логический

Annotation

METHODS FOR PROTECTING COMPUTER INFORMATION USING USE ANTI-VIRUS PROGRAM

In general, it is difficult to find an exact and clear answer to the question of when, why and by whom viruses were first written. Since the advent of information technology, millions of users have

dealt with computers, and, of course, there are many professional programmers in this group. At the same time, history recorded events, officially “in honor” of which, one way or another, the concept known today to every active newcomer is a computer virus. Now the fight against viruses is going very fast. File Virus Algorithm Usually, each virus performs different actions after being launched.

Keywords: *virus, protection, values, absolute, internet, programs, computer, file, security, threat, network, antivirus, operational, trojans, speed, company, logical.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холисова Шахноза Абдукодировна, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатика, ихтисоси информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 550701100

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Нёматов Ғ.Н.

Сведения об авторе: Холисова Шахноза Абдукодировна, магистрантка 2-го курса факультета математики и информатики по специальности «Информатика» Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Телефон: +992 550701100

Научный руководитель: н.и.т., доцент Нематов Г.Н.

About the author: Kholisova Shakhnoza Abdukodirovna, 2nd year master's student at the Faculty of Mathematics and Informatics, majoring in Computer Science, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aina. Phone: +992 550701100

Scientific supervisor: scientific and technical specialist, associate professor Nematov G.N.

*Мухтоджова Нилуфар Ибодуллоевна,
магистрантка второго курса факультета русского языка и литература*

ФОРМИРОВАНИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ РУССКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ТАДЖИКОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Следует отметить, что настоящее время проявляется большой интерес к изучению языка, как социального феномена обуславливается этнолингвизмом современной лингвистики. Человек, носитель языка, с присущими ему особенностями стоит в центре исследований.

Максимального внимания научной общественности лингвистической проблемы включают в себя перечень приоритетной для различного вопроса исследования. Очень повышенный интерес, поэтому получил появления некоторых разногласия во взглядах русских и таджикских ученых по поводу парадигматикой данной формы дискурса.

В настоящее время высокого роста степенью перспективностью показывается исследованию в современной лингвистике, которой указывают на рассмотрению различной роды закономерностью в строения современного языкознания и сознанию человека.

Современное состояние конкретной этнос, его культуры, речевого мышления, средой обитания человека и как следствия, отражения всех перечисленных в концепт сфере данной социумы, нация исследуется как особую актуальность для научной формы общества. Поэтому русских и таджикским ученым стоит детально исследовать, закономерностью, логикой коллективной языковой сознании; причиной корреляция общечеловеческой факторы и этноспецифическими формами развития концепции «любовь» и «верность» русском и таджикском языках. Поэтому надо отметить, что наша работа является одной из первых попыток в таджикском языкознании, которое показывает на решении вышеупомянутых проблем.

В настоящее время методики изучения данного исследования исследуется, тем, что знания особенности пониманию различные концепты, которые носителей являются разные культуры помогают понимать коммуникативные неудачи, которые развивают моменты понимания или верной интерпретации речи, поэтому возникает для развития обменной информации, и помогает активного знания русской речи и временного реакции на него, во-вторых, помогает изучения процессов концептуализации мира и понимания концептов, который является одной из ключевого направлении в современной лингвистике: концептуального исследования помогают нового толкования слов, особенно многозначного слова, которые семантической дифференцированной формы речи, которые имеют непосредственной влиянии на методы обучения, образованию и восприятия социума, однако продолжается поиски единой метода и подхода к определению и явлению концепта в современном обществе.

В настоящее время русской речи учащихся показывают два понятий, которые показывают различные понятия, которые формируют жизни человека, его положительной и отрицательной стороны, которые по сути дела развивают мировоззрения индивида. Поэтому категория как основой для изучения концепта «любовь» и «верность» является выделения различного категория в современном языкознании.

В этой научной работе, где мы показываем развитие три парадигмы это системная форма развития коллективной формы и анализируется и исследуется формы «любовь» и «верность», например два языка русского и таджикского. Эти слова исследуется центральное гносеологическое концепты жизни человека, которые составляют его фундамент для развития современного языкознания.

Хотелось отметить, что данная проблема исследовалась в сравнение со словом «ненависть», которые исследовали русские ученые И. Иванова в 2010 году и И.Т. Апрезова в 2000 году, а также проводили лингвистического исследования ее языка и характеристики этих двух слов, например двух языков исследовал в своей работе П.Р. Арбузова в 2012 году, а также двух языков исследовал С. Ю. Перфильев в 2001 году, например, языки русский и грузинский исследовал Л. В. Киркадзе в 2007 году, языки русский узбекский, английский изучала А. Т.Рибиева в 1999 году, на материале русского языка Л. Н. Пушкиревич в 1994 году. Эту работу исследовал с позиции лингвокультурной формы в научной работе Бабаева А.Р, исследовались в различных работах русских ученых. Которые показали развитие и формирование данного слова для помощи метаязыка в своей работе А. Вежбицкая в 1996 году, где проводили исследования этого слова как ментальной обусловленной в синхронической форме единого образования, которые функционируют в разном типе национального метода культуры в работе Е.Е.

Каштанова в 1997 году, а анализировался с формы и точки зрения эмоционально-чувственной любви и компонента в работе Е. Ю. Мягкова в 2000 году.

Методики преподавания русского языка показывает в социокультурной форме на основе психолингвистической особенности эксперимента при помощи различных формах исследовался, например сборника русских сказок русские ученые И.Р.Иванова и Р.Т. Тарасова М.В. в 2016 году, а также динамику развитию идеологической формы содержанию слова исследовались в узбекском языке П.Р. Петрова в 2015г. Очень много книги исследованы теории проблемы вербализации слова любовь в киргизском языке рассматривали ученые Алексеев А.Н., Баранова М.В., Каробко С.П. в 2014 году, в британской форме английского языка исследовал Петров П.Р, исследовались реализацию слова на белорусский язык при помощи слова из русских сказок. Очень много русские ученые в своих научных работах, где отражали исследованию два важнейшие и в жизни человека концептов «любовь» и «верность» например таких языков, как таджикский и русский в грамматическом (на примере толковые и фразеологические словари), когнитивном (на примере словарного метода и на исправление пословицы. которые переведены на другие языки фразеологизмы и пословицы при помощи перевода на другой язык по методу свободного метода группировкой) и психолингвистической (по методу данной, которые полученных при проведении прямой и отсроченной ассоциативной формы), где при анализе различных методах обнаружено не было.

Различные вопросы исследования концепты «любовь» и «верность» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте не рассматривалось и не исследовались другими учеными. Поэтому некоторые представители таджикской науки в этом вопросе еще не разработали труды и научные монографии. Поэтому этот вопрос до настоящего времени не был исследован в таджикском языкознание.

Естественно, эти проблемы концепта были в форме основных темы очень много научных работ и больших монографий. Они были представлены на научные семинары и конференции различной формы, поэтому поднимали эти проблемы, как могли и не исследовали в своих работах должной формы изучения.

Таким образом в сравнительном типологическом аспекте и в лингвокультурологическом анализе единицы паремиологическом фонде в многочисленном языке очень много исследовались и были в центре внимания исследования российского, таджикского и зарубежного ученого, таких как А. Т.Вражбов, Р.Н. Васильев, Н.П. Лисперов, П.Д. Каримов, М.М. Соколов, Р.Т.Сахаров, И.П. Самиров, П.Ю. Писарев, В.А. Тапарев, В.А. Маслова, Т.В. Гоннова, А.Я. Гуревич, Р. Петров.Р. Мирон, Расилин, Д.М.Искандарова, М. Б. Нагзибекова, М.Б.Давлатмирова, Н.И.Каримова. З.А. Гулова, М.М. Имомзода. Н.Б. Рахмонова, Ш.К. Фазилова, Н.К. Бойматова и др.

Литература:

1. Арбузов А.Н. Методика преподавания русского языка.– М.: Наука, 2016.– 254с.
2. Бессонова М.В. Методика обучения лексическими средствами.– М: Высшая школа, 2017.– 287 с.
3. Дмитриев И.К. Обучения русского языка в школе.- М: Наука, 2018.– 287 с.
4. Жуков И.Н. Развития обучения русского языка.- М: Наука, 2014.– 276 с.
5. Мирзоев А. Развитие русской речи учащихся.- Душанбе: Ирфон 1987.– 265 с.

Калидвожахо: усул, омӯзишасли, мундариҷа, матн, эҷодкорӣ, осор, забони тоҷикӣ.

Аннотасия

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ РУССКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ТАДЖИКОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В этой статье автор анализирует проблемы передачи методики развития русской речи учащихся таджиков в методики развития обучения текста занимает особое место в русском языке. Автор статьи на основе большого материала показывает проблемы развития русской речи учащихся таджиков в начальных классах.

Ключевые слова: методика, обучения, содержание, текст, творчество, поэт, издание, таджикский язык начальных.

Annotation

**THE PROBLEM OF TRANSFERRING THE CONTENT OF THE ORIGINAL TEXT WHEN
TRANSLATING AN ARTISTIC WORK**

This article, the author analyzes the problems of conveying the content of the original text when translating a work of fiction. The author of the article, on the basis of a large amount of material, shows the problems of transferring the content of the original text when translating a work of art. The problem of translating literary text occupies a special place in modern literature.

Keywords: *translation, artistic, original, content, text, creativity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухтоҷова Нилуфар Ибодуллоевна, магистранти соли дуюми факултети забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 918820575

Рохбари илмӣ: Негматов С.Э.

Сведение об авторе: Мухтоҷова Нилуфар Ибодуллоевна, магистрантка второго курса факультета русского языка и литературы Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни. Телефон: +992 918820575

Научный руководитель: Негматов С.Э.

About the author: Muhtojova Nilufarmaster Ibodulloevna, student of the second cours year of the Russian language and literature Department of the Tajikistan State Pedagogical Univercity named after S. Aini

Scientific adviser: Negmatov S.E.

ИСТИФОДАБАРИИ УСУЛҲОИ ИНТЕРАКТИВӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ (ОЛМОНӢ)

Ба ин гурӯҳ чунин методҳои муосир дохил мешаванд, ки ба консепсияи психологияи иҷтимоӣ таъти унвони **интеракционизм** асос ёфтааст. Мувофиқи ин таълимот таъсири мутақобилаи иҷтимоии байни одамон чун коммуникатсия муошират, яъне муоширати байни шахсиятҳои гуногун фаҳмида мешавад. Хусусияти асосии муошират аз нигоҳи психологӣ, пеш аз ҳама аз қобилияти одам дар офаридани **нақши** дигарон аст, ки дар ин асно ӯ чӣ тавр дарк ёфтани худро аз ҷониби шарикҳои ҳамсӯҳбати худ тасаввур менамояд (рефлексия) ва мувофиқан вазъиятро шарҳ дода истода, ҷорҷӯбаи амалҳои худро муайян мекунад.

Дар Аврупо чунин лоиҳа дар мавзӯи (маҳорату малакаҳои хониш ва хат барои рушди тафаккури интиқодӣ) маълум аст, ки онро олимону омӯзгорони якҷанд давлатҳо якҷоя кор карда баромадаанд. Вазифаи асосии ин лоиҳа дар илми педагогика амалӣ гардонидани усулу методҳои мебошад, ки тавассути онҳо тафаккури интиқодии талабагон бо назардошти синну солҳои гуногун ва ғайри таълим инкишоф дода мешавад.

Тафаккури интиқодӣ ин фаъолияти мураккаби интеллектуалӣ (зеҳнӣ) мебошад, ки ба туфайли он талаба ахбори навро қабул карда ба қарори он дуруст меояд.

Ин раванд се давраро дар бар мегирад:

1. Давраи бедоршавӣ, омодашавӣ - дар шогирдон нисбат ба мавзӯи нав шавку ҳавас пайдо мешавад. Онҳо бо донишу таҷрибаи худ таъа карда истода, доир ба мазмуну моҳияти ахбори нав пешгӯёна фикри худро ифода мекунанд. **2. Давраи сарфаҳмравӣ** – талабагон бо матн кор карда маводи навро меомӯзанд, мазмуну матнро бофикру ақидаҳои худ ҳамгирои менамоянд ва моҳияти ахбори (маълумоти) навро фаҳмида мегиранд.

3. Давраи рефлексия - доир ба маълумоти ҳосилкардашон фикру ақида ва муҳокима ронда, маводи навро мустақкам мекунанд.

Ба ҳамин васила, ғояи асосии методи интерактивӣ инкишофи тафаккури интиқодии ҳамчун **фаъолияти зеҳнии** талабагон мебошад, ки дар заминаи дарк намудани итилоот ва фарогирии он амалӣ мегардад. Шаклҳои гуногуни методи интерактивӣ: кластер ё «таблитсаи мафҳумҳо», диаграммаи муқоисавӣ, хониши мақсаднок, чистонҳо –ҳазл (Puzzle), тезгӯякҳо ва ғайра. Мисол, кластер барои инкишоф додани фаъолияти маърифатии хонандагон (хотир, тафаккур, нутқ) истифода мешавад.

Муаллим дар тахтаи синф як мафҳуми асосии мавзӯи навро менависад, талабагон низ дар дафтарҳои худ онро навишта мегиранд. Баъд муаллим супориш медиҳад, ки дар атрофии он мафҳум калимаҳои ба он алқамандро ҳарчи зудтар ба ёдоварда навишта бароянд. Пас онро дар дафтарҳои худ низ навишта мегиранд. Сипас талабагон ду нафари тақсим шуда, муҳокима меронанд, муҳовара (диалог, полилог) барпо мекунанд, ба аҳли синф фаҳмиши худро баён мекунанд ва ба ҳамин васила қобилияти зеҳнии мактаббачагон инкишоф дода мешавад. Дар тахтаи синф навиштаҷот ба тариқи зайл сурат мегирад:

Методи интерактивӣ, ин амалиёти тарафайни муаллимону талабагон ва аз байни ҳуди талабагон мебошад, ки он ҳамкорӣ, якҷоя амалкунии муаллиму талабагонро дар назар дорад. Вай чунин сифатҳоро дорад:

1. Алоқаи байниҳамдигарӣ ба якдигарфаҳмӣ ва бовариноқӣ асос ёфтааст.
2. Фаъолияти якҷоя ба низоми баробарҳуқуқӣ асос ёфтааст.
3. Амалҳои байни муаллиму талабагон ба ҳамҷӯр мувофиқанд.
4. Ҳамкори дар асоси нақшаи муносибатҳои субъект – субъектӣ ба роҳ монда мешавад, на объект - объектӣ.
5. Азбаски ҳама аз паи як ҳадафу мақсад мераванд, пас ҳамкорӣ ва дарки мақсади умумии шогирдонро сафарбар менамояд.
6. Ҳавасмандии баланд ва вазъиёти мусбати гурӯҳ ба ҳамкорӣ мусоидат менамояд.
7. Ба ҳамкорӣ, мутаашаккилӣ, фаъолиятнокӣ ва мустақили ҳос аст.

Методи интерактивӣ ба дастовардҳои муосири илмҳои педагогика ва равоншиносӣ таъа карда, дар раванди таълим мақсади инсонгароии таҳсилотро амалӣ мегардонад. Дар педагогикаи гуманистӣ инсон ҳамчун арзиши олии ҷомеа ва ҳадафи инкишофи ҷамъиятӣ

дониста мешавад. Аз ин рӯ, инкишофи шахсият мазмун ва моҳияти асосии таҳсилотро ташкил менамояд. Чунин фаҳмиши вазифаи муаллимиро дар мактаб низ тағйир медиҳад, яъне доираи онро васеъ мегардонад. Муаллим набояд вазифаи худро фақат дар он бинад, ки дар ҷаҳони талабагон аз ин ӯ он ҷаҳони таълими дониш ва маҳорату малакаи муайяно ҳосил намудан кифоя аст. Ӯ акун вазифадор мешавад, ки дар шогирдон арзишҳои олии ҷомеаро парварад ва инсонии комилро ба ӯ расонад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки яқоя хондан, бо ҳам сабақ гирифтани дастҷамъона таҳсил кардан на танҳо осону шавқовар, балки самаранок аст. Бо вучуди ин, дар як синф ҷамъ омадани бисёри ин ҷаҳон маъноӣ яқоя хондан ӯ дастҷамъиро надорад. Ин кор ба салоҳияту маҳорати муаллим, истифодаи методи муаллим ва истифодаи методу воситаҳои самарабахши таълим вобаста аст.

Амали намудани принципҳои ҳамкори дар таълим на танҳо аз муаллим эҷодкори талаб мекунад, балки дар баробари ин талаб менамояд, ки ӯ талаботҳои махсусро роҳнамои кунад:

- синф ба се-чор зергурӯҳ пешаки ҷудо карда мешавад, ки дар ҳар як гурӯҳча талабагонӣ ҳам пешқадам, ҳам хубхон, миёнахон, сустхон ва ҳам духтару писар бояд бошанд.

- ба гурӯҳ як супориши умумӣ дода мешавад, ки талабагон худашон ӯ ба ӯро муаллим нақшахоро тақсим мекунанд; - баҳо на ба талаботи алоҳида, балки ба фаъолияти зергурӯҳ гузошта мешавад. Дар баҳогузори на танҳо дониш, балки кӯшишу ғайрати шогирдон ба инбат гирифта мешавад;

- муаллим худаш интихоб мекунад, ки иҷрои супориши зергурӯҳхоро аз ки пурсад. Агар талабаи сустхон ҷавоби мусбат диҳад, пас зергурӯҳи ӯ вазифаро пурра иҷро карда аст.

Ба хусус таълиму тадриси забонҳои хориҷӣ, ки ба омӯзиши таъриху фарҳанги ҷомеаи башарӣ ва муосир нигаронида шудааст, дар ташаккули ҷаҳонбинии хонандагон нақши муҳим мебозад. Бинобар он, сол то сол ба кӯшишу заҳмати олимону коршиносон, мутахассисону педагогҳо ва омӯзгорони ботачриба роҳу усулҳои самараовари тадриси забонҳои хориҷӣ пешниҳод мегардад ва истифода аз онҳо имкон медиҳад, ки хонандагон забонҳои хориҷиро хубтару беҳтар аз бар намоянд. Таълими *интерактивӣ* (усули фаъоли таълим)-ро дар аксар кишварҳои дунё, ки соҳаи маорифи пешрафта доранд, пурсамар истифода бурда, дар хонандагон ба парвариш намудану ташаккул додани ҷаҳонбинии муосир ва ба ин васила дар онҳо тарбият намудани ҳисси баланди бедории миллӣ, ватандорӣю ватандӯстӣ, гузоштани саҳми босазо дар гулгун шукуфои Ватан ва дигар сифатҳои волеи инсонии муваффақ шудаанд.

Бояд таваққуф дод, ки дар ҳама давраи замони педагогҳо мушқилоти ҷаҳонӣ буд, ки дарс барои ҳама шавқовар бошад кулли шогирдон ба раванди таълим ворид гарданд, ба мушқилот рӯбару сохта буд. Пеш аз ҳама, омӯзгорони ҷаҳонӣ забони хориҷӣ роҳхоро ҷустуҷӯ менамуданд, ки шогирдонашон таваққури шоистаи эҷодӣ дошта бошанд, воқеоти гузаштаю имрӯзаро на танҳо таҳлил намоянд, балки оиди онҳо нутқаи назари шахсии худро дошта бошанд. Вобаста ба ин, ҷаҳонияти ҳозира дар муассисаҳои таълимӣ вазифаҳои зерини тайёр намудани хатмкунандагонӣ болаёқату қобилиятнокро мегузарад:

- ба авзо ва тағйиротҳо сарфаҳм рафта, донишҳои заруриро ба кӯмаки муаллимон ва мустақилона аз худ намуда, дар амал татбиқ намудани донишҳои гирифта ба ҳарч диҳад, сатҳи маърифатнокӣ худро баланд бардошта, дар ҷаҳоният мавқеи устувори шахрвандӣ дошта бошад;

- мустақилона на танҳо қобилияти фикрронӣ, балки малакаи баёни мулоҳизаҳои танқидиро дошта бошад ва роҳҳои самараноки ҳаллу фасли онҳоро ба манфиати ҷомеаи ёфта, бо истифода аз технологияи ҳозиразамон онро неруманд гардонад;

- бо аҳбор босаводона кор кардан, далелҳои заруриро ҷамъовари кардану онҳоро таҳлил карда тавоништан, аҳбори ба он монанд ва варианти алтернативии масъалахоро дар муқоиса ва ҳулосаҳои зарури мутобиқ сохтан, таҷрибаи андӯхтаи худро дар ҳалли мушқилотҳои нав амали гардонидан;

- бо гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ чун шахси зарури будану иртибот доштан, вазъиятҳои гуногунро таҳлил карда, берун овардани ҷомеа аз ихтилофу назарҳои мухталифи зарарнок;

- ташаккул додани фарҳанги муошират, ҳушаклӣ ва дӯст доштани анъанаву суннатҳои миллӣ кӯшиши бештар доштан. Ҳоло дар муносибатҳои анъанавӣ ба таълиму тарбия афкори мухталиф вучуд дошта, талаботҳо низ ҳагунанд. Таҷрибаҳои ҳосилшуда ба он далолат мекунанд, ки дар омӯзиши ҳамаи ҷаҳон, бахусус ҷаҳони забони хориҷӣ дар методи интерактивӣ мақоми хос дошта, онро усули беҳтарин ва фаъол маънидод менамоянд.

Албатта айни замон аксар методҳои инноватсионӣ дар истифодаи методи интерактивии таълим алоқаманд мебошад. Калимаи «*интерактив*» англисӣ «*inter*»-дутарафа «*act*» - амал карда буда, дар маҷмӯъ вожаи «*интерактивӣ*»-маънои ҳамкори карда тавоништан, ва ё дар речаи муколама буданро дорад. Аз ин лиҳоз, таълими интерактивӣ - ин таълими муколамавист. Истифодаи муколама дар методи анъанавии таълим низ имкон дорад, аммо он танҳо дар доираи «*омӯзгор-хонанда*» ва ё «*омӯзгор-гурӯҳи хонандагон(синф)*» мустаъмал аст. Дар таълими интерактивӣ муколама дар доираи «*хонанда-хонанда*», «*хонанда-гурӯҳи хонандагон*» (кор дар гурӯҳҳо), «*хонанда-синф*» ва ё «*гурӯҳи хонандагон-синф*» (нишон додани кор дар гурӯҳҳо), «*хонанда-компютер*» ва ғайра амали мегардад.

Таълими интерактивӣ – ин намуди махсуси ташкили фаъолияти маълумот буда, раванди таълим тарзе ташкил карда мешавад, ки ҳамаи хонандагони синф ба раванди дарс ҷалб карда мешаванд. Онҳо барои дарк намудан, он чиро, ки медонанд ва чи фикр меkunанд, имкон пайдо менамоянд. Фаъолияти яқояи хонандагон дар раванди дарк кардан, аз худ намудани маводи таълими маънои онро дорад, ки ҳар як хонанда саҳми шахсии худро дар ҳифзи маводи омӯхташаванда мегузорад. Бинобар он, дар ҷараёни табодули дониш, ақида ва фаъолиятнокии якдигар пайдо мешавад. Набояд фаромӯш кард, ки рӯйдоди хурсандибахш дар муҳити хайрхоҳона ва ёрии байни ҳамдигари ба амал омода, хонандагон на танҳо дониши нав мегиранд, балки маҳорати барқарор намудани робитаро пайдо меkunанд.

Хусусиятҳои умумии методи интерактивӣ имкон медиҳад, ки хонандагон маҳорати ғӯш намудани ақидаи дигарон, нуктаи назари гуногунро баркашидан ва баҳо додан, дар баҳсу мунозираҳо иштирок карданро хубтар ёд мегиранд.

Адабиёт:

1. Кашлев С. С. Интерактивные методы обучения. Учебно-методическое пособие. Тетра-Системс, 2011. – 224 с.
2. Козлова Н.В. Методика использования интерактивных приемов в обучении немецкому языку студентов языковых вузов. Дис. ... канд.пед.наук. – Горно-Алтайск, 2008. – 213 с.
3. Ощепкова В.В. О подготовке переводчика и педагога к межкультурной коммуникации. – Актуальные проблемы постдипломного профессионального лингвистического образования. - Сб. Мос. гос. лингв. ун-т., вып. 440. – М., 1998, с. 36-42.
4. Титаренко, Н.В. Методика организации ролевых игр проблемной направленности при дистанционном обучении иностранным языкам: на материале английского языка Текст.:дисс.. канд. пед. наук / Н.В. Титаренко. М., 2007. - 197 с.
5. Харламов И.Ф. Педагогика. Краткий курс. 2-е изд. – Минск: Выш. шк., 2004, с. 249-2

Калидвожаҳо: *интеракционизм, коммуникация, тафаккури интиқодӣ, интеллектуалӣ, давраи бедоршавӣ-омодашавӣ, давраи сарфаҳмравӣ, давраи рефлексӣ, методи интерактивӣ, истифодаи муколама, фаъолияти зеҳнӣ.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ (НЕМЕЦКИЙ)

В данной статье рассматривается технология интерактивного обучения развитию логического мышления, расширению общего кругозора и формировании творческой инициативы. Суть интерактивного обучения состоит в том, что учебный процесс организован таким образом, что практически все учащиеся оказываются вовлеченными в процесс познания, они имеют возможность понимать и рефлексировать по поводу того, что они знают и думают. Интерактивный метод на уроках иностранного языка предполагает организацию и развитие диалогового общения, которое ведет к взаимопониманию, взаимодействию к совместному решению общих, но значимых для каждого участника задач.

Ключевые слова: *интеракционизм, коммуникация, критическое мышление, интеллектуальный, период пробуждения-подготовки, период осмысления, период рефлексии, интерактивный метод, использование диалога, интеллектуальная деятельность.*

Annotation

USING INTERACTIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES (GERMAN)

This article discusses the technology of interactive learning for the development of logical thinking, broadening the general outlook and the formation of creative initiative. The essence of interactive learning is that the learning process is organized in such a way that almost all students are involved in the learning process, they have the opportunity to understand and reflect on what they know and think. The interactive method in foreign language lessons involves the organization and development of dialogue communication, which leads to mutual understanding, interaction to the joint solution of common, but significant tasks for each participant.

Keywords: *interactionism, communication, critical thinking, intellectual, awakening-preparation period, comprehension period, reflection period, interactive method, use of dialogue, intellectual activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Носирова Шахноз Қаххоровна, магистранти соли аввали кафедраи методикаи таълими забонҳои ҳороҷӣ (олмонӣ-фаронсавӣ), факултети забонҳои романӣ-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Рақами телефон: +992 915290520

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ Сайфуллоева Зарина Хайруллоевна

Сведения об авторе: Носирова Шахноз Каххоровна, магистрантка первого курса кафедры методики обучения иностранных языков (немецкий-французский), факультета романо-германских языков Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Аини. Номер телефона: +992 915290520

Научный руководитель: доктор педагогических наук, Сайфуллоева Зарина Хайруллоевна.

About the author: Nosirova Shakhnoz Kakhhorovna, first-year master degree of the Department of Methods of Teaching Foreign Languages (German-French), of the Faculty of Romano-Germanic Languages of the State Pedagogical University of Tajikistan by name Sadriddin Aini. Phone number: +992 915290520

Scientific adviser: Doctor of Pedagogical Sciences, Saifulloeva Zarina Khairulloevna

Дар Паёми худ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 зикр намуд, ки устодону омӯзгорон ва падару модаронро зарур аст, ки диққати наврасон ва хонандагону донишҷӯёнро барои аз бар намудани донишҳои муосир ҷалб намоянд, ба сатҳи азҳудкунии фанҳои дақиқ бештар таваҷҷӯҳ зоҳир кунанд, омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва технологияи иттилотиву коммуникатсионро ба роҳ монанд.

Барои мутахассисони забондон шудан пеш аз ҳама донишони грамматикаи забони англисӣ бо истифодаи машқҳо ва маҳорати талаффуз зарур аст.

Яке аз самтҳои таълим ин истифодаи низоми машқҳо дар таълими маҳорати муошират дар таълими забони англисӣ мебошад. Маҳорати муошират ва истифодаи дурусти онҳо барои хуб азхуд намудани забони англисӣ мусоидат менамояд. забонро дуруст донистан ва нутқи фаҳмои шифоҳӣ доштан, пеш аз ҳама аз таълими дурусти овозҳо, аз хуб донистани маводҳои лексикӣ ё луғат вобаста аст. Забон воситаи ягонаи муошират аст. Сухан гуфтан ҳислати одамист ва ҳамин ҳислат одамро аз мавҷудоти дигари олам фарқ мекунонад. Аз ҳамин ҷиҳат, мафҳуми забон, забони овозӣ, каломро мефаҳмонад. Забон сарвати бебаҳои маънавиест, ки аз насл ба насл мегузарад, муносибати наслҳоро барқарор дошта, ганҷинаи илму маданиятро ҳифз ва насиби авлодони оянда мегардонад. Таҳқиқ намудани мавзӯи истифодаи машқҳо дар таълими маҳорати муошират дар таълими забони англисӣ дар мактаби олӣ барои ташаккул додани маҳорати талаффуз ва роҳҳои бартараф намудани камбудииҳо дар ин самт мақсаднок мебошад [2, 129].

Чуноне, ки профессор В.Д. Аракин таъкид кардааст, забони модарӣ дар тӯли тамоми таҳсили забони хориҷӣ меёӯрҳои худро ба гардани хонандагон бор мекунад. Он «бор» метавонад хеле сабук, вазнин ва хеле вазнин бошад. Ба зумраи маводи сабук, он воҳидҳои забони англисӣ мансубанд, ки ба гуфтаи В.Д. Аракин, онҳо аз лиҳози моддӣ тафовутнок, вале аз ҷиҳати вазифа шабеҳ мебошанд. Таҳти вожаи «моддӣ» ҷанбаи шакли ҳодисаи забони хориҷӣ фаҳмида мешавад. Ба маводи вазнин он ҳодисаҳои дохил мешаванд, ки дар забони модарии хонандагон мутлақо муродиф надоранд. Воҳидҳои «хеле вазнин», ба назари мо, онҳое мебошанд, ки дар забони модарии хонандагон шабоҳат ё гунае доранд, вале тафовути моҳиятиашон калон аст. Ҳамин «шабоҳат» гуё хонандагонро ба иштибоҳ меандозад ва онҳо аз рӯи одат малакаи забони модариашонро дар ҳодисаи дахлдори забони англисӣ тадбиқ мекунанд. Он одат дар азбаркунии ин навъ ҳодисаҳои забони хориҷӣ монеаи сахте мегардад ва барои аз байн бурдани он монеа гузаронидани машқҳои дурударозу гуногун лозим аст [1, 36].

Илми психоллингвистика собит кардааст, ки ташаккули малака аз се зина иборат аст:

- А) Зинаи мақсадгузори (асоснокунӣ) ва ташвиқкунӣ (барангезиш);
 Б) Зинаи аналитикӣ ва синтетикӣ;
 В) Зинаи қорбурд (ичро).

Дар методикаи таълими забони хориҷӣ ду усули ба донишҷӯён шинос намудани ҳодисаҳои грамматикӣ ва лексикӣ ба ҳукми анъана даромадааст:

- а) усули баёнкунӣ;
б) усули функционалӣ.

Тибқи усули якум, шакл ва маънои ҳодисаи грамматикӣ тавассути қоидаҳо шарҳу баён карда мешавад. Аз рӯи усули функционалӣ истифодаи (функсия)-и ҳодисаи грамматикӣ дар матн намоиш дода мешавад. Фаҳмиши ин ду усул чунин аст:

Яке аз қоида ба **машқ** ва дигаре аз мисолҳо ба машқ гузаштанро талқин мекунад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки тавассути усули дуҷум (функционалӣ) таълим додани ҳодисаи грамматикӣ афзалият дорад. Аз ин рӯ, истифодаи ин усул ба мақсад мувофиқ аст. Масалан, барои таълими феъли «to have» метавон чунин паёни азҳудкунии мавзӯро пешниҳод кард. Пеш аз ҳама, бояд таъкид кард, ки феъли «to have» аз лиҳози дараҷаи мушкулоти азҳудкунӣ ба зумраи мавзӯҳои дохил мешавад, ки дар забони тоҷикӣ мавҷуд буда, бо баъзе хусусиятҳои

фарқ мекунад, ки онҳо боиси мушкilotи зиёд мегарданд. Аз ин хотир, намунаи тадриси он дар курсҳои поёни бояд чунин бошад:

Мақсади дарс: Ташаккули малакаи истифодаи феъли «to have» дар нутқи шифоии донишҷӯён.

1. Шиносӣ бо мавзӯи феъли «to have».

Омӯзгор: Бачаҳо, имрӯз бо забони англисӣ мафҳуми «ба чизе доро (соҳиб) будан»-ро меомӯзем. Таваҷҷуҳ кунед, ки ман чӣҳо дорам. (Омӯзгор ин предметҳоро намоиш медиҳад): I have a red pencil. I have a black suit. I have a blue tie. I have an English book. Пас, муаллим ба бачаҳо муроҷиат карда мегӯяд:

- Бачаҳо, ман акнун дар бораи кӣ ва чӣ доштаман ба шумо нақл мекунам. Шумо бодикқат ба нақли ман гӯш карда, дар хотир нигоҳ доред, ки ман кӣҳо ва чӣҳо доштаам:

1. I have four children. 2. I have a father. 3. I have a mother. 4. I have two brothers. 5. I have one sister. 6. I have a house and a garden. 7. I have a cat and a dog [16;195].

Пас омӯзгор таваҷҷуҳи хонандагонро ба ҷумлаҳое, ки қаблан ба тахтаи синф ё дар ҷадвале навишта шуда буданд, ҷалб карда мегӯяд:

- Ҳар яке шумо ба қолибҳои дар тахта буда така карда, кӣ доштанатонро бо забони англисӣ гуфта диҳед. Дар ин ҳолат омӯзгор бояд дар бораи оилаи ҳар як донишҷӯи гурӯҳаш маълумоти пурра дошта бошад ва мувофиқи он гуфторҳои назардоштиро пешбинӣ намояд. Баъд омӯзгор талаб мекунад, ки аз рӯи қолаби зикршуда ҳар як хонанда дар бораи кӣ доштаниаш гуфта диҳад. Дар аввал танҳо истифодаи шакли «have» - ро машқ карда, пас бо омӯзиши шакли «has» гузаштан ба мақсад мувофиқ аст [4,347].

Методи коммуникативии таълим талаб мекунад, ки ҳар як гуфтори донишҷӯ бояд характери воқеӣ дошта бошад, на ҷумлаҳои хушқу ҳолӣ, ки онҳоро ивази ҷумла мегӯянд.

Пас зинаи дуҷуми ташаккули малакаи грамматикӣ оғоз меёбад, ки ин тавассути иҷрои **машқҳои созмоние**, ки раванди муоширати доранд, амалӣ мегардад. Мақсади асосии истифодаи ингуна **машқҳо** аслан омӯзонидани ҷанбаи созмони маводи грамматикӣ мебошад, ки он низ бояд ҳосияти коммуникативӣ дошта бошад. Мундариҷаи чунин машқҳо бояд бо назардошти шароити маишӣ ҳар як донишҷӯ ва аҳли гурӯҳ тартиб дода шавад. Масалан, метавон чунин намунаи **машқҳои механикӣ**ро, ки раванди коммуникативӣ дорад, истифода бурд.

Омӯзгор: шогирдон, ҳоло ман бо забони англисӣ мегӯям, ки дар кассаам чӣҳо дорам. Касе ки чунин чизҳоро дошта бошад ё ҳам бояд ба шарикдарсонаш бо забони англисӣ мисли ман дар ин бора гуфта диҳад:

Teacher: I have a ruler in my bag.

Pupil: I have a ruler in my bag, too.

Teacher: I have a calculator in my bag.

Pupil: I have a calculator in my bag, too.

Teacher: I have some stamps in my bag.

Pupil: I have some stamps in my bag, too.

Teacher: I have a rubber in my bag.

Pupil: I have a rubber in my bag, too.

Teacher: I have a handkerchief in my pocket.

Pupil: I have a handkerchief in my pocket, too.

Дар қатори ин машқҳо, гузаронидани машқҳои ҷойивазкунӣ низ мувофиқи матлаб аст, ки дар натиҷаи он малакаи истифодаи феъли «to have» як зина меафзояд. Намунаи ин машқҳо чунин аст: Омӯзгор гурӯҳро ба ду даста ҷудо мекунад ва мегӯяд:

- Бачаҳо, биёед мусобиқа мекунем. Дастае, ки ба қолиби «We have» аз ҳама бештар предметҳоро номбар мекунад, ғолиб доништа мешавад. Аз номи дастаҳо сардорҳояшон баромад мекунанд [4, 347].

Машқи табодули бо мақсади ба донишҷӯён омӯзонидани шаклҳои инкорӣ ва саволии қолаби зикршудаи гуфтор низ гузаронида мешавад. Омӯзгор пеш аз иҷрои ин навъи машқ ба донишҷӯён чанд ҷумлаҳои инкориро дар киёс бо ҷумлаҳои хабарӣ меоварад, ки ин бо чунин минвол ҷараён мегирад:

Омӯзгор ба рӯи миз якчанд предметҳоро мегузорад ва мегӯяд:

I have an English book, but I have no Tajik book.

I have some stamps, but I have no postcards.

I have some pens, but I have no pencils.

I have an eraser, but I have no calculator.

Сониян омӯзгор ба иҷрои машқи зерин оғоз менамояд:

Ман акнун дар гуфторам хатоҳо содир мекунам. Шумо онҳоро ислоҳ кунед.

Омӯзгор: I have a calculator in my pocket.

Хонанда: No, you have no calculator.

Омӯзгор: I have a cat in my hand.

Хонанда: Oh, no. You have no cat in your hand. You have money in your hand [3, 34].

Машқи наватҳои характери муколимавии мегирад, ки он чунин аст: Баҷаҳо, акнун ба саволҳои ман ҷавоб диҳед.

Омӯзгор: Parviz, have you a ruler in your bag?

Парвиз: Yes, I have a ruler in my bag.

Омӯзгор: Have you any chalk in your bag?

Хонанда: No, I have no chalk in my bag.

Омӯзгор: Have you a calculator in your bag?

Хонанда: No, I have no calculator in my bag, ва ғайраҳо.

Дар охир машқи раванди коммуникативидошта гузаронида мешавад. Омӯзгор мегӯяд: донишҷӯён, биёед бифаҳмем, ки Раъно дар сумкаи худ чӣҳо дорад. Аз ӯ хоҳиш мекунем, ки инро ба мо бо забони англисӣ гуфта диҳад.

Бо ҳамин қолаб (I have) аз дигар донишҷӯён низ суол карда мешавад, ки дар хусуси чизҳои бо худ дошташон нақл кунанд.

Дар ин ҳолат, омӯзгор одатан нақши дастурдиҳандаро иҷро карда, донишҷӯёнро ба фаъолияти шавқовари муоширатӣ ҳидоят менамод. Ин фаъолияти шогирдон характери муколамаи воқеиро бояд доро бошад [6, 254].

Хулоса, истифодаи дуруст ва самараноки машқҳои гуногун аз забони англисӣ дар инкишофи малакаву маҳорати коммуникативии донишҷӯён хеле нақши бузургро бозида, дар баргараф кардани хатогиҳои ҷойдошта мусоидат менамояд ва дар мустаҳкам намудани қобилияти забонмӯзии шогирдон мавқеи хосро ишғол менамояд.

Адабиёт:

1. Аракин Д.В. Языкознание и методика преподавания иностранных языков.-В сб.:Вопросы методической подготовки учителей иностранных языков. - Пятигорск,1973. С.34-36.
2. Гадоев Б. Карточкаҳо аз забони модарӣ. - Душанбе: Ирфон, 1968. - 129 с.
3. Добромыслов В.А. О подборе текстов и построении упражнений в учебнике. - Журн.: Русский язык в школе, 1948, №5, С.33-36.
4. Леонтьев А.А. Язык, речь, и речевая деятельность. - Москва: Просвещение, 1969. - 347 с.
5. Овчинникова Л.П. Упражнения и тексты для аудирования и работы над произношением. Иностранные языки в школе, 3/1990. - С.22-27.
6. Рахманов И.В. Очерки по методике преподавания новых западноевропейских иностранных языков. - М., 1947. - 254 с.

Калидвожаҳо: *машқ, функция, аналитикӣ, синтетикӣ, инкишоф, коммуникативӣ, маҳорат, грамматика, функционалӣ, ташифқотӣ, барангезиш, табодули.*

Аннотация

РОЛЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УПРАЖНЕНИЙ В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНЫХ СПОСОБНОСТИ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Данная статья посвящается проблеме важности использования различных упражнений в развитии коммуникативных способности студентов на уроках английского языка. Автор считает, что для того чтобы хорошо овладеть английским языком, прежде всего, нужно освоить грамматику английского языка с помощью использования различных упражнений и развивать произносительных навыков. По мнению автора, одним из методов для развития коммуникативных способностей студентов по английскому языку является использование системы упражнений.

Ключевые слова: *упражнение, функция, аналитический, синтетический, развитие, коммуникативный, способность, грамматика, функциональный, пропагандный, мотивационный, конверсионный.*

Annotation

**THE ROLE OF THE USING EXERCISES IN THE DEVELOPMENT OF THE STUDENTS
COMMUNICATIVE SKILLS AT THE ENGLISH LESSONS**

The article concerns the problem of the importance of the using different exercises in the development of the students' communicative skills at the English lessons. The author of the article considers that in order to master English, first of all, one should learn its grammar with the help of using different exercises and to develop the pronunciation skill. According to the author of the article, one of the methods for the development of the students' English communicative skills is using the system of exercises.

Keywords: *exercise, function, analytical, synthetical, development, communicative, skills, grammar, functional, agitation, motivational, conversional.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳматуллоев Диловар, магистранти соли аввали факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи ДДОТ ба номи С Айни. Тел.: +992 987111149

Сведение об авторе: Раҳматуллоев Диловар, магистрант первого курса факультета английского и восточных языков ТГПУ имени Садриддина Айни. Тел.: +992 987111149

About the author: Rahmatulloev Dilovar, the master of the 1st year of the Faculty of English and Eastern Languages, TSPU named after S. Ayni. Tel.: +992 987111149

УСУЛҲОИ ИФОДАИ ПЕШОЯНДҲОИ FROM, AT AND OF ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ ДАР ЗАМИНАИ ТАРҶУМАИ АНГЛИСИИ АСАРИ «ЁДДОШТҲО»-И С.АЙНӢ

Пешояндҳо дар забони англисӣ монанд ба забони тоҷикӣ мавзӯи басо доманадор буда, паҳлӯҳои мухталифи ифодаро соҳибанд. Онҳо дар ташкил ва созмон додани вожаҳо мавқеи басо густурда доранд. Бояд гуфт, ки пешояндҳои забони англисӣ аз тарафи олимони гуногуни забоншинос мавриди омӯзишҳо ва таҳқиқот қарор гирифтааст. Пешояндҳо дар ифодаи муносибати маъноӣ ва грамматикӣ калимаҳо дар ибора ва ҷумла, дар сохтани қолабҳои синтаксисӣ ва ифодаи фикр вазифаи муҳимро иҷро мекунанд. Пешоянди «from» дар забони англисӣ дар адабиёти садаи 9-ум дар аввал маънои пеш, аз пеш ва баъдтар маънои чизеро аз пеш ифода мекард. Дар даврони муосир, аниқтараш дар забони англисии муосир он асосан маънои аз, яъне аз касе, аз чизе, дар ягон ҷой воқеъ буданро ифода мекардагӣ шуд. Дар асоси ифодаи маъноӣ макон ва ҳаракат маъноҳои зиёд ва дар як маврид маҷозӣ ба миён омаданд, ки алоқаи ҳудро бо маънои пешинашон то дараҷае нигоҳ доштаанд. Ҳамин пешоянд дар аксар мавридҳо бо пешоянди дигар «out of» синонимият пайдо мекард, аммо аз рӯи хусусиятҳои дар даврони охир ба вучдовардаш ин хосияти он аз байн рафтааст. Маънои мушаххаси пешоянди «from» асосан ҷудошавӣ ва ё ҷудо будан аз ягон предмет аст. (масалан, девор, миз, хона, роҳ, дарё, шаҳр, мамлакат ва ғ.) яъне, аниқтараш ҳаракатро бевосита ифода намекунад.

Масалан: The wind was coming from the northeast - Шамол аз тарафи шимоли шарқи меомад. Grandfather's voice was heard from the house - Аз хона овози бобоям шунида шуд [1, 52, 54].

Яке аз маъноҳои аввали сохтаи пешоянди «from» бо мавҳуми заминаи ба вучудомадани инсоният, предметҳо, тасаввурот алоқамандӣ дорад. Дар забони муосир бештар маънои маҷозӣ воমেҳӯрад.

Масалан: result=from= дар натиҷаи; The workers found themselves stuck in this situation, from which the only release was death. ~Ҳамин тариқа шуда хизматгори у аз дасти у то мурданашон ҳалос шуда наметавонистаанд.

Аз рӯи маъноӣ ифодаи маконияш ин пешоянд бо як қатор вожаҳои ифодакунандаи мавҳуми «ғирифтан» дар маънои аслии ва маҷозӣ бо мақсади ифодаи ҳадафҳои гуногун маъноҳои сохтаро ба худ касб кардааст: derive from- гирифтани аз касе, ҷое; get from – дастрас кардан; obtain from – аз худ кардан ва ғ.

Бо пешоянди «from» истифода як қатор калимаҳои дучор шудан мумкин аст, ки тағйиротро дар одамон предметҳо, гузариши онҳоро ба ҳолати дигар ифода мекунад. Дар робита ба маъно ғангоми гузариш аз як ҳолат ба ҳолати дигар асосан пешоянди «from» нисбат ба «into» ва ё «to» истифода мешавад: I differ from you. – Ман аз ту фарқ мекунам [5, 142].

Пешоянди «from» муносибати сабабро, одатан ҳолати ҷисмониро (мас. аз хунукӣ, гуруснагӣ, ташнагӣ, беморӣ, заифӣ ва ғ.) ифода мекунад. Кам ҳолатҳои дучор мешаванд, ки сабаби амал ягон намуд ҳиссиёти дигар бошад:

He had suffered from illness. ~ Ў аз беморӣ азият мекашид. She was thirsty from much talking and excitement. ~ Ў бо сабаби бисёр гап заданаш ва дар ҳаяҷон будан ташна шуда буд [5, 144].

Омӯзиши пешоянди «from» нишон медиҳад, ки дар ҷумлаҳо он асосан дар маъноҳои зерин меояд: 1) аз (кучо, аз пеши кӣ); 2) аз (замон): from morning till night – аз субҳ то шом; 3) аз (касе, чизе): take the knife from the child – кордро аз дасти кӯдак гирифтани; 4) ба фарқият ишора мекунад: to take real silk from its imitation – шохии ҳақиқиро аз сохта фарқ кардан; 5) сабаб ва асоси нишон медиҳад: to die from blood poisoning – аз фасодии хун мурдан; 6) манъ ва таъкидро ифода мекунад: I am prevented from coming. ~ Маро омадан наметавонанд [5, 150].

Пешоянди «of» яке аз пешояндҳои серистеъмолтарин ва қадимист, ки дар адабиёти садаи 8-ум воমেҳӯрад. Дар аввал ду шакли пешоянди «of» дар забон вучуд дошт: пешоянди «of» дар шакли зададор, ки то кунун маънои аслии ҳудро (аз) аз даст надода, шурӯъ аз асри 15 ҳамчун «off» навишта мешавад ва пешоянди «of» дар шакли беада, ки ба тағйиротҳои ҷиддии маъноӣ дучор шудааст. Дар як маврид бояд зикр кард, ки махсусан бо нақши грамматикӣ, аз лиҳози фонетикӣ каме устувориро ба худ касб кард, ки ҳамчун (ov, ev) талаффуз мешавад. Вазифаи асосии пешоянди «of» ифодаи соҳибият ва дар як маврид муносибатҳои дигаре, ки тавассути падежи соҳибӣ ифода мегардад, мебошад. Зикр кардан ҷоиз аст, ки бисёр паҳлӯҳои пешоянди

«of» хануз ҳам омӯхта нашудаанд, аз ин рӯ аз лиҳози нигоҳ доштани маъноӣ лексикӣ он миёни пешояндҳои дигар мавқеи охирро касб кардааст.

Пешоянди «at» -Яке аз пешояндҳои қадимаи забон махсуб ёфта, ҳангоми омӯзиши паҳлӯҳои гуногуни ифодаи ин пешоянд ҳамчун ифодакунандаи якчанд намуд амалҳо воমেҳӯрад. Масалан, ҳамин пешоянд метавонад, ки дар ифодаи макони иҷро ва ё анҷоми амал ояд. Дар муқоиса бо забони русӣ онро бо пешояндҳои «к» ва «у» мувофиқатдошта ном бурдаанд. Дар сурати ба ҳамин андеша таъя намудан мо ҳам дар забони тоҷикӣ мебинем, ки ин пешоянд метавонад ҳамчун «дар назди, дар, ба» тарҷума шавад, ки ифодаи дар забони русӣ омадаро устувортар месозад. Дар аксар маврид мушоҳида мешавад, ки пешоянди «at» дар ифодаи иҷрои амале дар макони муайяне қорбаст мегардад. Масалан: at school – дар мактаб, at home – дар хона, present at – ҳозир будан дар ва ғайраҳо:

Дар ҳолати аввале, ки номбар кардем, пешоянди «at» метавонад дар ифодаи чунин амалҳо ояд: 1) ишора ба маконҳои ҷӯроғӣ, дараҷаҳои геометрӣ, қутбҳои ҷӯроғӣ; 2) ифодаҳои конкрет (масалан кӯҳ ва ғ.); 3) маконе, ки дар он предмет дар робита ба предмети дигари ба он тааллуқдошта воқеъ аст.

Аз рӯи ҳолатҳо фарқ гузоштан миёни ин пешоянд бо пешояндҳои дигари ифодакунандаи макон танҳо тавассути ифодаи ҳадди минималие, ки пешоянди «at» ифода ва нишон медиҳад мумкин аст. Пешояндҳои дигар забон низ дар баробари ин пешоянд ба монанди in, near, next, about, beside, by, on дар ифодаи макон меоянд, аммо нисбатан маъноӣ фарохтареро ифода мекунанд. Масалан, дар ибораи at the table ва by the table. Дар инҷо дар ибораи аввал наздикии маконии инсон ба миз ифода ёфтааст дар ҳоле, ки дар ибораи дуввум бар замми ин ифода ҳолатҳои дигари алоқамандии амал ба миз низ дар назар дошта шудааст.

Бояд гуфт, ки пешоянди «at» ҳангоми истифода тез-тез бо пешоянди in дар ифодаи макон омехта мешаванд. Масалан; at the centre – in the centre. Дар ин ҳолат доираи истифодаи ҳарду ибора саҳеҳ аст, аммо тобишҳои маъноӣ тафовут доранд, яъне ибораи at the centre нисбатан аниқтар ба макони марказ ишора мекунад, аммо ибораи in the centre мушаххастар нест. Агар ҳамин ифодаро дар ибораҳои дигар ба монанди at the end of the street (охири куча), bridge, fence, at the end of the train ва ғайраҳо нигоҳ кунем, дар ибораи in the end ва at the end як тафовути возеҳтаре ошкор мешавад, яъне дар мисоли аввал ба анҷоми амал ва ё ҳолат ишора накарда, аммо ба марҳалаи охири он ишора мекунад. Дар ҳоле, ки ибораи дуввум тобиши амики маъноро дорад.

Пешоянди «at» барои ифодаи маконҳои зерин қорбаст мегардад, ба монанди: шаҳрҳои хурд ва миёна (ба ғайр аз пойтахт ва шаҳрҳое, ки дар он одамон зиндагӣ мекунанд), қазираҳои хурд ва дурдаст, инчунин шаҳракҳо, меҳмонхонаҳо, макони истгоҳи поездҳо, автобусҳо ва дигар воситаҳои нақлиёт. Ҳамчуноне, ки Арсененко зикр мекунад [5, 179] дар робита ба маконҳои аҳолинишини меъёри аниқ истифода муайян нашудааст. Масалан: at the tram stop, at the Baker's, at Browns, at home ва ғайраҳо.

Пешоянди «at» дар забони англисӣ метавонад, ки дар ифодаи вақт истифода шавад. Масалан дар ибораҳои at five – дар соати панҷ; at a flash – дар як мичча задан; at that moment – дар он ҳангом; at dawn – ҳангоми тулӯ; at night – шабонгоҳ ва ғайраҳо.

Бояд гуфт ки амал ҳамеша бо макони он алоқамандӣ дорад. Аз ин рӯ бояд макони иҷрои он амиқ оварда шавад. Масалан, дар ибораи at the institute ва in the institute. Аз рӯи гуфтаҳои забоншиносон дар ин ҳолатҳо дар аксар маврид тафовут ва меъёрҳои муайян ба назар намерасанд (5.182).

Ҳангоми омӯзиши пешоянди at дар забони англисӣ маълум мешавад, ки он доираи истифодаи ниҳоят васеъро дорост. Дар намунаҳои боло мо чанд ҳолатҳои асосии истифодаи ин пешоянди маконро шарҳу тавзеҳ намудем.

Ҳангоми омӯзиш чунин бармеояд, ки пешоянди at дар муқоиса ба забони тоҷикӣ асосан бо маъноҳои зерин, ки дар мисолҳо оварда шудаанд омада ва ҳамин тавр тарҷума мешаванд:

At capacity – бо ҳамаи тавоноӣ; at a given pressure – дар чунин ҳарорат; at a certain price – аз рӯи нархномаи муайян; at one's option – аз нигоҳи қассе; at dawn – ҳангоми тулӯ; enter at – ворид шудан ба; at the centre – дар марказ; at the table – дар назди миз.

Адабиёт:

1. Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini/ S. Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. – 277 pp.
2. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. – Нашри тақмилшудаи сеюм. - Душанбе: ЭР-граф. 2015. - 1015 с.[ФАТ, 2015].

3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (ГЗАҲТ). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Қ.1. – Душанбе, 1985. – 420 с.
4. Додихудоев, Р.Х. Таърихи забони тоҷикӣ / Р.Х. Додихудоев, Л.Г. Герценберг. – Душанбе, 1988. – 220 с.
5. Арсененко.Б.Н. Предлоги английского языка. - М., 1956. - 318 с.
6. Айни С. Ёдоштҳо (чаҳор қисм). – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.

Калидвожаҳо: *пешояндҳо, сохтор, грамматика, категория, синтаксис, имконот, забон, ҷонишин, тарҷума, сохтори ҷулаҳои бешаҳс, тафовут, хусусияти ҳос, умумият.*

Аннотация

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ПРЕЛОГОВ “FROM, AT И OF ” В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ В КОНТЕКСТЕ АНГЛИЙСКИЙ ПЕРЕВОД ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ВОСПОМИНАНИЯ» С. АЙНИ

В последние годы в языкознании особое внимание уделяется частям речи. В этом процессе особое внимание к предлогам заметно вырос. Предлоги занимают особое место как грамматическое и семантическое средство связи предложений. Предлоги являются вспомогательными словами. Прежде как способ выражения грамматических семантических отношений между членами предложения занимаемой один из основных позиций языке предлоги составляют основу высказывания. Вспомогательные слова – в том числе предлоги относятся к специальной группе слов, по тому что они не имеют основных признаков других частей речи. Вспомогательные слова в предложении имеют самостоятельную синтаксическую основу. Они особенно являются связанными другими частями речи, служат для соединения членов предложения. В данной статье авторы рассматривают особенности сложных предлогов в английском переводе «Воспоминания» С. Айни и анализируют их с сравнительной точки зрения. Предлоги на таджикском и в английском языках имеют свои особенности. В связи с этим в статье различия и сходства сложных предлогов стали предметом анализа и авторы старались с учетом других мнений лингвистов выдвигать свои выводы. В статье рассмотрены основные переведенные предложения из «Воспоминания» С.Айни. Анализы показывают, что при сравнении сложных предлогов в рассматриваемых языках имеются некоторые различия. Это различие особенно можно видеть во время перевода так как важность передачи становится ясным во время перевода.

Ключевые слова: *предлоги, структура, грамматика, категория, синтаксис, возможности языка, предлоги, перевод, предложения, различия, особенности, общность.*

Annotation

METHODS OF EXPRESSING THE PREPOSITIONS “FROM, AT И OF ” IN ENGLISH AND TAJIK IN CONTEXT ENGLISH TRANSLATION OF THE WORK “MEMORIES” BY S. AINI

In recent years in linguistics special attention has been paid to parts of speech. In this process, special attention to the prepositions has grown significantly. Prepositions occupy a special place as a grammatical and semantic means of communication of sentences. Prepositions are auxiliary words. Before, as a way of expressing the grammatical semantic relations of the members' environments of the sentence occupied by one of the main position of the language, the prepositions constituted the basis of the high main words. Auxiliary words - including prepositions refer to a special group of words, because they do not have the basic attributes of other parts of speech. The auxiliary words in the sentence have an independent syntactic basis. They are especially related to other parts of speech, serve to join sentence members. In this article, the authors examine the features of complex prepositions in the English translation of S. Aini's "Memoirs" and analyze them from a comparative point of view. Prepositions in Tajik and in English have their own peculiarities. In this connection, in the article the differences and similarities of complex prepositions became the subject of analysis and the authors tried to take their conclusions into account with the other opinions of linguists. The article deals with the main translated sentences from "Memoirs" by S. Aini. Analyzes show that when comparing complex prepositions in the languages under consideration, there is some difference. This distinction can be seen especially during translation, since the importance of transmission becomes clear during translation.

Keywords: *prepositions, structure, grammar, category, syntax, language features, prepositions, translations, sentences, differences, features, community.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Умаров Фаридун, магистранти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. E-mail: umarov_faridun@mail.ru

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш. Б.

Сведения об автора: Умаров Фаридун, магистрант кафедры иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. E-mail: umarov_faridun@mail.ru

Научный руководитель: Каримов Ш. Б.

About the author: Umarov Faridun, the master's degree of the Department of Foreign Languages, Tajik State Pedagogical University of Tajikistan after named by S. Ayni. E-mail: umarov_faridun@mail.ru

Scientific supervisor: Karimov Sh. B.

*Шоева Ҳабиба Имомиддиновна,
магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ*

АСОСҲОИ ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕДАГОГИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИСТИФОДАИ УСУЛИ ЛОИҲАСОЗӢ ДАР ОМӢЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ

Дар мақолаи мазкур дида баромадани асосҳои раванӣ-педагогии истифодабарии усули лоиҳасозӣ бо ҳисоби хусусиятҳои забони хориҷӣ ҳамчун фанни таълимӣ дар зинаҳои болоии таҳсилоти мактабҳои миёна шурӯъ мегардад.

Дар назди мактаби ҳозиразамон вазифаҳое меистанд, ки бо ба вуҷуд овардани шароитҳо барои инкишофи зеҳнӣ ва рӯҳӣ-феълии таълимгирандагон, барои омода сохтани инсонӣ бомаърифат; барои дар ҳар як мактаббача тарбия намудани эҳтиёҷ ба худомӯзӣ, худтарбиякунӣ ва худинкишофӣ; ба ташаккулдорӣ ба таълимгиранда нигоҳи васеъ ва инсондӯстона оиди ҷаҳон алоқаманд ҳастанд.

Низоми корҳои синфӣ ва берунасинфӣ дар мактаб аз рӯи ҳамаи ҷанҳонҳои таълимӣ бояд ба ҳалли вазифаҳои қайдгардида равона карда шуда бошад.

Забонҳои хориҷӣ фанни таълимии фаъолиятӣ буда, иқтисоди рушдкунанда, таълимӣ, тарбиявӣ, ки асоси мустақамиро барои ташаккулдории инсонӣ бомаърифат замина мегузорад, дорои мебошад.

Бо мақсади таъмини пайдарпайии омӯзиши забони дар мактаби миёна ба таълимгирандагон, ки ба охир расидани курси базавӣ дар синфи 9, ва имконоти давом додани омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар зинаи болоӣ (синфи 10-11) пешниҳод менамояд.

Бо вуҷуди ин, дида баромадани асосҳои раванӣ-педагогии истифодабарии усули лоиҳасозӣ бо дарназардошти хусусиятҳои забонҳои хориҷӣ ҳамчун фанни таълимӣ дар зинаҳои болоии таҳсилоти мактаби миёна аз ҳама бештар бомантиқ мебошад.

Чӣ гуна усули лоиҳасозӣ дар таълимдиҳии забонҳои хориҷӣ дар зинаҳои болоии таҳсилот метавонад истифода шавад?

Объекти омӯзиши забонҳои хориҷӣ ин фаъолияти нутқии дигар забонӣ ҳамчун воситаи муҳими робитаи мутақобилаи байнифарҳангӣ дар умум мебошад. Аз рӯи тасдиқоти И.Л. Бим, робитаи мутақобилаи байнифарҳангӣ танҳо дар он ҳолат саҳт талимкун аст, ки агар ба мактаббачагон ҳамаи қисматҳои салоҳиди ғайри забонии иртиботӣ: забонӣ, нутқӣ, иҷтимоӣ маданӣ, тавонӣ ва таълимӣ ба ташаккул дароварда мешаванд [1, 11].

Методикаи лоиҳавӣ, ҳамчун технологияи муосири педагогӣ, ташаккулёбии бомуваффақонаи ҳамаи қисматҳои салоҳиди ғайризабонии иртиботиро ва махсусан, инкишофи шахсияти дуҷумини забониро таъмин месозад.

Хулосаҳои методии қатъиро, ки дар асоси омӯзиши лоиҳавӣ ҳамчун технологияи нави педагогӣ дар марҳилаи эҷодии истифодаи маълумоти забонӣ таъки намудааст, ишора менамоем.

1. Барои он ки дар мактаббачагон ба ташаккул даровардани маҳорат ва малакаҳои зарурӣ дар ин ё он намуди фаъолияти нутқӣ ва инчунин салоҳиди забонӣ ба дараҷаи дар барнома муайянгардида, ки зарурияти фаъоли таҷрибаи шифохӣ барои ҳар як мактаббачаи гурӯҳ муқаррар гардидааст.

2. Барои ташаккулдории салоҳиди иртиботии берун аз ихтоси забонӣ, ки дарсхоро нокифоя қаноатманд намудани шартӣ-иртиботӣ ва ё машқҳои иртиботӣ имкон медиҳанд, ки масъалаҳои иртиботиро ҳал намоянд. Муҳим аст, ки ба таълимгирандагон имконияти фикррондан, ҳал намудани мушкилот, ки фикрхоро тавлид менамояд, дар роҳҳои ҳалли ин мушкилотҳо мулоҳиза намудани он ки донишомӯзон диққаташонро ба мазмуни баёнҳои худ нигаронида, барои он ки фикрҳо дар маркази диққат бошанд ва забон дар функцияи мустақими худ – ташаккулёбӣ ва тасвиати ин фикрҳо баромад менамояд.

3. Барои он ки таълимгирандагон забонро ҳамчун воситаи робитаи мутақобилаи байнифарҳангӣ қабул намоянд, зарур аст на танҳо онҳоро бо мавзӯҳои кишваромӯзӣ, балки ҷустуҷӯи тарзҳои дохил намудани онҳо ба мубодилаи фарҳангии ҷаҳонӣ, ҷунки онҳо дар амал тавонанд хусусиятҳои қисми забонро дар маданияти барои онҳо нафарқ намоянд.

Ғояи асосии ҳамингуна муносибат ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ, ҳамин тавр, дар он аст, ҷунки кӯчонидани лафзи аз намудҳои гуногуни машғулият ба фаъолияти ҷаҳонӣ фикрронии таълимгирандагон, ки барои зинаи додани соҳибкунии моҳирии воситаи забонии муайяни худ талаб менамояд.

Нишонаҳои усули лоиҳасозӣ ҳамчун технологияи нави шахсияти-нигаронидашуда

мебошанд:

1. Мавҷудияти мафкураи концептуалии муаллиф – муносибати шахсиятӣ-фаъолиятӣ ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ.

2. Саҳеҳӣ ва пешгӯикунии натиҷаҳо, дарк намудани роҳҳои комёб гаштани онҳо.

3. Ба роҳ мондани офариниши маҳсулоти муайяни нутқӣ (муколама, монолог ва ғайра), ки дар намудҳо ва шаклҳои фаъолияти таълимӣ ва ғайритаълимӣ (коллаж, комикс, сенария, рӯзнама, газетаи деворӣ) ба вучуд оварда шудаанд.

4. Робитаи ғояи лоиҳа бо ҳаёти ҳақиқӣ: мавҷудияти алоқаҳо дар байни назария ва амалия.

5. Худташқилдиҳӣ ва масъулнокии иштирокчиёни лоиҳа. Тавсифи машваратӣ-мутабиқати фаъолияти омӯзгор.

6. Технологияи таълимии салоҳдиди иртиботии асосноккардашуда (забонӣ, нутқӣ, иҷтимоӣ, маданӣ, тавонӣ, таълимӣ), ки шароити асосии инкишофи иртиботи байнифарҳангӣ дар умум мебошад. Технологияи мазкур ба охири расии муваққатӣ ва сохтори лоиҳаҳо, ва маҳз мавҷудияти алгоритми аниқ иҷроиши амалҳои пайдарпайро пешбинӣ менамояд.

Гуфтаҳои дар болоро таҳлил намуда, принципҳои асосии истифодабарии лоиҳаи омӯзиширо дар зинаҳои болоии мактабҳои таҳсилоти миёна дар ҷорҷӯбаи принципҳои хусусӣ-методикии омӯзиши забонҳои хориҷӣ муайян месозем [3, 222].

1. Принципи иртиботнокӣ. Принципи мазкур тамоми фаъолияти таълими-маърифатии таълимгирандаро дар раванди амалигардонии лоиҳаи мақсаддор, тавсифи ҳавасманд гаштаи фаъолияти нутқии онҳо, мавҷудияти робитаҳои мутақобилаи муайяни байни иштирокчиёни лоиҳа, тамоюли амалии ҳар як машғулиятҳо мутабиқ мегарданд.

Ҳавасмандгардонии шахсӣ-пурмаънии нутқии баёнгардидаи таълимгиранда дар фаъолияти лоиҳавӣ, шартӣ асосие, ки заминаи хубе барои ташаккули фаъолияти нутқии суҳанронӣ хизмат менамояд.

Аз рӯи гуфтаҳои Т. Хатчинсон, забон бояд воситаи алоқа ва корҳои лоиҳавӣ ба таълимгирандагон имкониятҳои калон барои истифодаи забон бо мақсади тақмилдиҳии онро ошкор менамояд. Ба ҳар ҳол маълумоти “бегона”, масалан оиди “Janet and John’s family”, “Mr. Smith’s house” ба инкишофи салоҳдиди иртиботӣ як қадар дар сатҳи зарурӣ кӯмак намекунад [5, 23].

2. Принципи вобастагии вазъиятӣ.

Таълимгирандагон дар фаъолият, ки ҳолатҳои воқеӣ тақлид карда мешаванд, фаъолона ширкат меварзанд. Дар раванди лоиҳа кори муштарак таълимгирандагон дар мавзӯи шахсиятӣ-пурмаънӣ: “Our House of Tomorrow”, “We are against Violence”, “My Dream family” ва ғайра ташкил карда мешаванд.

3. Принципи масоилӣ.

Принципи мазкур иҷроиши лоиҳаҳо ҳамчун ҳалли вазифаҳои иртиботӣ-маърифатии дараҷаҳои гуногуни мураккабӣ пешбинӣ менамояд.

Дар асоси ҳар як лоиҳа масъалае меистад, ки воситаҳои муайяни забонӣ аз тарафи таълимгирандагон барои коркард ва ҳалли он мазмуни муайяни амалӣ ва назариявии маърифатӣ доранд.

Ҳамин тариқ, дар асоси ҳалли эҷодонаи мушкilotҳоро ҳамчун лоиҳаи омӯзишии роҳнамо, ки на танҳо ба донишҷӯи забонҳои хориҷӣ, балки ба доро будани ҳаҷми калони донишҳои фании гуногунранге, ки барои ҳалли ин масъалаҳои заруранд, ҳобидааст. Раванди ҳамгирои ҳангоми омӯзиши лоиҳавии забонҳои хориҷӣ ба таълимгирандагон дарк намудани нақши донишҳои забониро, ки воситаи асосӣ ҳангоми бо муваффақона азхудкунии фаъолияти нутқии ғайризабонӣ гардида, ба забонҳои хориҷӣ азхуд намудани маданияти намунаи тафаккурӣ, ки стратегияи фикрронии худиро ташаккул дода, ҳасурона ба иртиботӣ байнифарҳангӣ баромад мекунад.

4. Принципи омӯзиш забон ва фарҳанг. Принципи мазкур бавҷуд овардани муколамаи фарҳангӣ дар раванди фаъолияти нутқии ғайризабонии таълимгиранда дар назар дошта шудааст.

Ҳамин тариқ, забонҳои хориҷӣ дар кори лоиҳавӣ инчунин узви пайвасткунандаи байни ҷаҳони англисзабон ва ҷаҳони хусусии таълимгирандагон мебошанд.

5. Принципи мухторият.

Кори лоиҳавӣ вобастагии мактаббачаро аз омӯзгор бо роҳи худташқилӣ ва худомӯзишӣ дар раванди офариниши маҳсулоти муайян ва ҳалли масъалаи алоҳидае, ки аз ҳаёти ҳақиқӣ гирифта шудаанд, пешгирӣ менамояд. Пас, яке аз принципҳои асосии кор аз болои усули лоиҳасозӣ ҳангоми омӯзиши забони хориҷӣ дар зинаҳои болоӣ ин ба ихтиёри

таълимгирандагон гузоштани мухторияти ҳақиқӣ ва имкониятҳои ошкор гардидани ташаббус ва мустақилона дар раванди фаъолияти маърифатӣ-фаъолонаи тафаккурронӣ мебошад.

Дар баробари ин, таълимгирандагон умуман дар як қатор малакаҳои муайяни зеҳнӣ, эҷодӣ, иртиботӣ, ки барои мустақилона ҳал намудани масъала зарурӣ ва кифоягӣ, ки дар асоси методикаи лоиҳавӣ омӯзиши забони хориҷӣ хобидааст, эҳтиёҷ доранд. Е.С. Полат як қатор чораҳоеро, ки ба бомуваффақона азхуд кардани фаъолияти лоиҳавӣ кӯмак менамояд, чудо мекунад:

1. *зеҳнӣ* (маҳорати кор кардан бо ахборот, бо матн, чудо намудани фикри асосӣ, бурдани кофтукови ахборот дар матни ғайри забонӣ), таҳлил намудани маълумотҳо, хулосабарорӣ, ҷамъбастиҳо, маҳорати кор кардан бо далелҳои маълумотномавии рангоранг);

2. *эҷодӣ*. (тавоноии пайдо кунонидани ғоя, барои ин донишҳо аз соҳаҳои гуногун зарур аст; маҳорати дарёфтани на танҳо як балки якчанд вариантҳои ҳалли масъала; маҳорати пешгӯикунӣ оқибатҳои ин ё он қарорҳо);

3. *иртиботӣ*. (маҳорати бурда тавонистани баҳс, шундан ва ҳис намудани ҳамсӯхбати худ; нуктаи назари худро маъқул кунондан, ки бо далелҳо мустаҳкам гардонда шудаанд; маҳорати дарёфтани созиш бо ҳамсӯхбат; маҳорати мухтасар баён намудани фикри худ) [4, 10].

Дар итмоми тавсифи аслии усули лоиҳасозӣ бо дарназардошти забонҳои хориҷӣ ҳамчун предмети таълим овардашуда, зарур ба ёдоварист, ки усули лоиҳасозӣ бештар ба методикаҳои маҳсулнокии омӯзиши забонҳои хориҷӣ наздик омада, маданияти ғайризабонӣ ва иртиботӣ байни фарҳангӣ, ки моҳияти он – омӯзиши шахсиятӣ-нигаронидашудаи тараккикунонда мебошад.

Адабиёт:

9. Бим И.Л. Личностно-ориентированный подход – основная стратегия обновления школы // Иностр. языки в школе. – 2002. – № 2. – С.11-15.
10. Даниленкова Г.Г. Педагогическое проектирование учебного процесса // Сб. научн. ст. / Калинингр. ун-т. – 2000. – С.25-27.
11. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
12. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка // Иностр. языки в школе. – 2000. – № 2. – С.3-10.
13. Hutchinson Tom. Introduction to Project Work. – Oxford: University Press, 1991. – 23 p.

Калидвожаҳо: *маҳорату малака, зеҳнӣ, эҷодӣ, иртиботӣ, усули эҷоди лоиҳаҳо, омӯзиши лоиҳавӣ, усул, вазифаи таҳқиқотӣ, самаранокӣ, донишҳои назариявӣ, донишҳои амалӣ.*

Аннотация

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТЕХНОЛОГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОЕКТНОГО МЕТОДА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

В данной статье рассматривается метод создания проектов в рамках проектного анализа основанной на личностно-деятельностных отношениях, что объясняет построение всех учебных процессов по порядку и решение исследовательских и познавательных-коммуникативных задач самими школьниками. Это позволяет проектному обучению быть одним из лучших, продуктивных и интенсивных методов, способствующих достижению высоких результатов обучения и личностному развитию.

Автор считает, что современное проектное обучение широко используется в системе образования многих стран мира и его высокая эффективность, по мнению педагогов многих стран, где широко распространены идеи гуманистического подхода к образованию, обусловлена рациональным сочетанием теоретических знаний и использовать их практику для решения тех или иных задач действительности в совместной деятельности школьников стали очень популярны.

По мнению автора основными принципами сегодняшнего понимания метода проектирования являются: принцип коммуникативности, принцип ситуативной зависимости, принцип проблемности, принцип изучения языка и культуры, принцип самостоятельности.

Ключевые слова: *умение и навыки, интеллектуальный, творческий, коммуникативный, метод создания проектов, проектное обучения, метод, исследовательский задача, эффективность, теоретический знания, практический знание.*

Annotation

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL BASIS OF THE TECHNOLOGY OF THE USE OF PROJECT METHOD OF FOREIGN LANGUAGES LEARNING

The article deals with the method of creating projects within the framework of project analysis based on personal-activity relationships, which explain the construction of all educational processes in order and the solution of research and cognitive-communicative tasks of the students themselves. This allows project learning to be one of the best, productive and intensive methods that contribute to the achievement of high learning results and personal development.

The author considers that the modern project training is widely used in the educational system of many countries of the world and its high efficiency, according to pedagogues of many countries, where the idea of humanistic approach to education, due to the rational combination of theoretical knowledge and the use of their practice for the solution of such or such tasks, the reality and joint activity of schoolchildren became very popular.

According to the author the main principals of today's understanding of the design method are: communicative principal, situation dependent principal, problem principal, the principal of learning the language and the culture, the principal of individuality.

Keywords: *skills, intellectual, creative, communicative, method of creating projects, project-based learning, method, research task, efficiency, theoretical knowledge, practical knowledge.*

Маълумот доир ба муаллиф: Шоева Ҳабиба Имомиддиновна, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 556849191

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Эмомов И.

Сведение об авторе: Шоева Хабиба Имомиддиновна, магистрантка второго курса факультет английского и восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Саадриддина Айни. Телефон: +992 556849191

Научный руководитель: к.п.н. дотцент Эмомов И.Б.

About the author: Shoeva Habiba Imomiddinovna, the master of 2nd year of English and eastern language faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone: +992 556849191

Scientific adviser: associate professor Imomov I.B.

Ба чопаш 14.11.2023 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60x84 1/16. Қоғаз офсетӣ.
Қузьи чопӣ 4. Адади нашр 50 нусха.
Супориши № 258.

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ,
ҳиёбони Рӯдакӣ, 121.